



T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLÂFLAR AÇISINDAN
ÂSİM KIRAATI
(ŞU'BE VE HAFS RİVAYETİ)

(DOKTORA TEZİ)

Hasan Hüseyin HAVUZ

BURSA-2022



T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLÂFLAR AÇISINDAN
ÂSİM KIRAATI
(ŞU'BE VE HAFS RİVAYETİ)

(DOKTORA TEZİ)

Hasan Hüseyin HAVUZ

Danışman:

Prof. Dr. Remzi KAYA

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı'nda, 711823022 numaralı Hasan Hüseyin HAVUZ'un hazırladığı "USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLAFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI (ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETİ)" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 27 Haziran 2022 Pazartesi günü 10:00-11:45 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Remzi KAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Celil KİRAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Hidayet PEKER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Osman Kabakçılı
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ercan Şen
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Tarih:

27/06/ 2022



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: **USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLAFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI (ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETİ)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 387 sayfalık kısmına ilişkin, 14/06/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1-Kaynakça/dipnot hariç
- 2-Alıntılar hariç
- 3- 5 Kelime

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. 14/06/2022

Adı Soyadı:

Hasan Hüseyin HAVUZ

Öğrenci No:

711823022

Anabilim Dalı:

Temel İslam Bilimleri

Programı:

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi

Statüsü:

☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Remzi KAYA

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLAFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI (ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETİ)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hasan Hüseyin HAVUZ

Öğrenci No: 711823022

Anabilim: Temel İslam Bilimleri

Programı: Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat

Statüsü: Doktora

ÖZET

Adı, Soyadı : Hasan Hüseyin HAVUZ
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xiv + 408
Mezuniyet Tarihi : 27/06/2022
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Remzi KAYA

USÛLÎ VE FERŞÎ İHTİLÂFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI (ŞU'BE VE HAFS RİVAYETİ)

Alimler tarafından övgüyle söz edilen, senedi sahih ve mütevâtir olan İmam-ı Âsım, Emevîler döneminde Kûfe'de yaşayan ve kendini kıraat tedrisine adan bir âlimdir. Tercih dönemi olarak adlandırılan imamlar döneminde sahih kıraat rivâyetleri arasından seçtiği kıraatını sonraki nesillere nakleden Hafs ve Şu'be'den sadece Hafs rivâyeti yaygınlık kazanmıştır. Bu kadar iltifat gören bir kıraatın bütün yönlerinin ve iki râvîsi arasındaki usûlî ve ferşî farklılıklarının detaylarıyla bilinmesi, Kur'ân talebeleri açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada Şâtibiyye ve Tayyibe tarikleri kapsam olarak belirlenmiş olup ilgili alanda uygulamaya dönük bazı eksikliklere çözüm bulmaya çalışılmıştır. Zikrettiğimiz sebeple çalışmamızda Âsım'ın hayatı, kıraatının genel özellikleri, meşhur râvîleri, sened ve tarikleri geniş şekilde incelenmiş, iki râvî arasındaki usûlî ve ferşî ihtilaflar ise Tayyibe tariki çerçevesinde ele alınmıştır. Usul konusunda kavramlar açıklanmış, tekbir, vakıf ve vasıl konuları, zikredilen kıraat açısından değerlendirilmiştir. Tayyibe tariki bağlamında Âsım kıraatında, Hafs için 52, Şu'be için 76 tarik zikredilmiştir. Söz konusu tarikler arasından yaygın olarak okunanı ise Hafs > Ubeyd > Üşnânî > Hâşimî > İbn Galbûn > ed-Dânî > İbn Necâh > İbn Hüzeyl > Şâtibî kanalıyla gelen tariktir. Mushaf hattına tahkîken uyan Âsım, her iki râvîsine hocalarından aldığı iki farklı kıraat öğretmiştir. Âsım, usulde tahkîk ehli olup Şu'be rivâyetinde imâle, Hafs rivâyetinde feth üzere okuma ön plana çıkmaktadır. Bunun dışında iki râvîsi arasındaki farklılıkların daha çok ferşiyatta olduğu görülmektedir. Usul ihtilaflarında besmeleleri okuyan, medlerdeki genel tutumu tevassut olan İmam-ı Âsım, izhar ehli, feth ehli, hemzelerde tahkik ehli olup mananın tamam olduğu yerde vakıf yapmaktadır. Hafs rivâyetinde sektesiyle öne çıkan bir imam, meşhur hocası Sülemî'nin de şöhretiyle kendi döneminde sadece Kur'ân tedrisiyle meşgul olmuştur. Şu'beye göre daha çok talimle meşgul olduğu için yaygınlık kazanan Hafs rivâyeti günümüzde olduğu gibi tarihsel süreç içinde de rağbet görmüştür.

Anahtar sözcükler:

Kıraat, Rivâyet, Tarik, Ferş, Usûl, Âsım, Hafs, Şu'be.

ABSTRACT

Name and Surname	: Hasan Hüseyin HAVUZ
Universty	: Bursa Uludag University
Institution	: Institute of Social Sciences
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: The Science of Reading the Quran and Qiraat
Degree Awarded	: PhD
Page Number	: xiv + 408
Supervisor (s)	: Prof. Dr. Remzi KAYA

ASIM'S RECITATION WITH REGARD TO UŞŪLÎ AND FERSHÎ DISPUTES (THROUGH SHU'BA AND HAFS RÎWĀYA)

Imām 'Āṣim, who is praised by scholars and whose *sanad* (the chain of authorities) is authentic and mutawatir, is a scholar who lived in Kufa during the Umayyad period and devoted himself to the teaching of variant readings (*qirā'āt*). In the period of imams, which is called the period of preference, only the Hafs narration became widespread among Hafs and Shu'ba, who transmitted the recitation (*qirā'āt*) they chose among the authentic recitation narrations to the next generations. It is important for the students of the Qur'an to know in detail all aspects of a highly praised recitation and Uşûlî and Farshî differences between its two narrators. In this context, in the study, Sha'tibiyya and Tayyiba ṭarīqs have been determined as a scope and it has been tried to find solutions to some practical deficiencies in the relevant field. For the reason we have mentioned, in our study, 'Āṣim's life, general features of his recitation, his famous narrators, his sanad and ṭarīqs have been studied extensively, and Uşûlî and Farshî conflicts between the two narrators have been dealt with within the framework of Tayyiba ṭarīq. The concepts about the method were explained, and the subjects of taqbir, waqf and wasl were evaluated in terms of the aforementioned recitation. In the context of Tayyiba ṭarīq, 52 ṭarīqs are mentioned for Hafs and 76 ṭarīqs for Shu'ba in 'Āṣim's recitation. Among the aforementioned tariqs, the one that is widely recite is the one that came through Hafs > Ubayd > Uşnânî > Hashimî > Ibn Galbûn > ed-Dânî > Ibn Necâh > Ibn Hudhayl > Sha'tibi. 'Āṣim, who followed the mushaf writing, taught two different recitations to both of his narrators. In the Shu'ba narration of 'Āṣim, who has the method of taḥqīq, imāla comes to the forefront, and the fatha in the Hafs narration. Apart from this, it is seen that the differences between the two narrators are mostly in Farsh. Imam-i 'Āṣim, who recites the basmala in the conflicts of uşûl and whose general attitude in the med letters is tawassut reciting, is an ahl-i izhar and fatha, and stops reciting where the meaning is complete. With the fame of his famous teacher Sulamî, who was an imam who came to the fore in the Hafs narration with standstill (sekte), he was only busy with the teaching of the Qur'an in his own time. The narration of Hafs, which became widespread because it was more engaged in training than Shu'ba, has been popular in the historical process as well as today.

Key Words:

Qirā'āt, Riwāya, Tarīq, Ferish, Uşûl, 'Āṣim, Hafs, Shu'ba.

ÖNSÖZ

Kur'ân, lafzı ve mânâsıyla vahyedilmiş ilahi bir kitaptır. Kelimelerinin telaffuz edilmesi vahye müstenid olan ilahi sözün mânâsının korunması lafızlarının sağlam bir şekilde nakledilmesine bağlıdır. Bu nedenle, ilk korunduğu yer *Levh-i Mahfûz* olan ilahî kelâm, önce *Beytü'l-İzze'*ye, oradan Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirilmiştir. İlk gelişinden itibaren katipler tarafından muhtelif yazı malzemelerine yazılarak satırlara işlenmiş, kurrâ ve hafızlar tarafından ezberlenerek sadırlara nakşedilmiş ve nesilden nesile mütevâtir yolla nakledilmiştir. Bu şekilde sağlam bir yöntemle nakledilen Kur'ân kıraatı, vahyin korunmasında önemli bir işlev görmüş olup bunu amaç edinmiştir.

Kur'ân metninin okunma keyfiyetini konu edinen kıraat ilmi, her ne kadar imamlara dayandırılan bir ilim olarak tarif edilse de esas itibarıyla Hz. Peygamber'e dayanan ve ondan öğrenilen bir ilimdir. Asr-ı saadette, genel kabule göre Medine döneminde verildiği belirtilen ve yedi harf ruhsatı kapsamında okunan farklı okumalar vahye müstenid olup fıkıh ihtilafları gibi icthâdî değildir.

Bahsettiğimiz ruhsat çerçevesinde Kur'ân okuyan sahabe kendi talebelerine Hz. Peygamberden aldıkları kıraatı öğretmişlerdir. Çalışmamızın muhit itibarıyla konularından biri olan; fıkıh, hadis ve kıraat gibi temel İslamî ilimlerin de beşiği Kûfe'de İbn Mes'ûd uzun yıllar bu çerçevede kıraat okutmuş ve başta kıraat İmamı Âsım'ın en önde gelen hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi yetiştirmiştir.

Sonraki dönemde Hz. Osman, meydana gelen bazı sıkıntılar sebebiyle mushafı istinsah ettirmiş ve yedi harf ruhsatıyla okunan müterâdif okumalara izin verilmemiştir. Çoğaltılan mushaflarla beraber mukrîler/öğreticiler, başta Ebû Abdurrahman es-Sülemî Kûfe'ye olmak üzere Mekke, Şam gibi beldelere gönderilmiştir. Söz konusu İslam beldelerinde, sonraki kuşak diyebileceğimiz Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Âsım, Hamze ve Kisâî gibi kıraat imamları sahih rivâyetler arasından okuttukları kıraatla şöhret bulmuşlar ve bu kıraatlar kendilerine nispet edilmiştir. Nihayetinde bu okuma, o imamlara anılır hale gelmiştir. Beldelere gönderilen mushafla birlikte yedi harf ruhsatının çerçevesi daraltılmış ve Kur'ân üstadları mushafa uygun kıraat tedrisi yapmışlardır. Bu bağlamda bir kıraatın sahih olabilmesi için senedinin sağlam olması, Hz. Osman mushaflarına uyum sağlaması ve Arap diline uygun olması gerektiği belirgin hale gelmiştir. Bu üç şarttan birini sağlamayan kıraat rivâyeti şâz kabul edilmiş ve okunmamıştır. Bugün on kıraat vecihleri bu şartları sağlamakta ilim ehline okutulmaktadır.

Sahih senede ve mushafa uygun olarak kıraat eğitimine her beldede devam eden birçok imam olmuştur. Ancak hicrî 4. asırda Bağdat'ta vefat eden ve kıraat ilminde otorite olan İbn Mucâhid (ö. 324/936), sahih olan bu okumalar/rivâyetler arasından yaygın ve meşhur oluşlarına göre yedi kıraatı seçerek bunlara ikişer râvî belirlemiş ve *Kitabü's-Seb'a* adlı eserine almıştır. Bundan sonra da yedi kıraat daha çok okunur hale gelmiştir. Bunların en başta geleni ise İmam-ı Âsım'ın Kûfe'de okuttuğu kıraattır.

Sözü edilen kıraat esasen Şu'be ve Hafs rivâyetinden oluşmaktadır. Asrımızda yaygın olarak okunanı ise Hafs rivâyetidir. Binaenaleyh halk arasında Âsım kıraatı denilince söz konusu rivâyet anlaşılmaktadır. Başlangıçta yaygın olmayan Hafs rivâyeti, muhtelif beldelerde çok okutulması, ehl-i edâ (tecvid âlimleri) ve halk tarafından benimsenmesi sebebiyle bazı bölgeler haricinde İslam dünyasının tercih ettiği bir kıraat olmuştur. Şu'be rivâyeti ise sadece ilim ehline okunan bir rivâyet olarak kalmıştır. Bugün Müslümanların büyük çoğunluğu Âsım kıraatının Hafs rivâyetini okumaktadır. Halk arasında 10 kıraat içinden sadece bazı Kuzey Afrika ülkelerinde Nâfi' kıraatının Kâlûn ve Verş rivâyetleri, Ebû Amr kıraatının Dürî rivâyeti fiilen okunmaktadır.

Kıraat ilmini oluşturan ve kurrâ arasında söz konusu olan okuma farklılıkları, "usul" ve "ferş" olarak sınıflandırılmaktadır. Usûl ihtilafları; imâle, teshîl, işmâm, ravm, ihfâ, izhâr, iklâb, med gibi yazıda olmayıp tilavette ve telaffuzda olan; lehçe temeline dayanan ve Kur'ân'ın bütün kelimelerinde aynı şekilde uygulandığı ihtilaflardır. Ferşî

ihtilaf ise sûrelerde dağınık bir şekilde yer alan ve belli bir okuma kalıbına girmeyen genellikle lehçeye dayanmayan ihtilaflardır. Her iki ihtilaf türü Âsım'ın iki râvîsî arsında da mevcuttur. İbn Mücâhid'den nakledildiğine göre iki râvî arasında 520 yerde ihtilaf bulunmaktadır. Âsım kıraatının Şâtıbiyye ve Tayyibe tarikleri çerçevesinde usûlî ve ferşî ihtilaflardaki durumunun tespit edilmesi ve usul yönünden diğer kıraatlardan ayrıldığı noktaların bilinmesi önem arz etmektedir. Ayrıca bahsettiğimiz kıraat imamının hayatı, râvîleri, senedi, tarikleri ve kıraatına dair bazı hususların ortaya konulması ve gerektiği şekilde bilinmesi için, Kur'ân talebelerine yönelik konunun üzerinde durulması ve teferruatlı bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Bu amaçla tercih ettiğimiz ve Âsım'ın her iki meşhur râvîsî çerçevesinde usûlî ihtilaflar açısından incelediğimiz konunun, ülkemizde İmam-ı Âsım ve kıraatına dair kapsamlı bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızda ilk olarak kıraat ilmi ile alakalı genel bilgi verilip çok kullanılan bazı kavramlar izah edilmiştir. İmam-ı Âsım ve râvîlerinin hayatı konusundaki kapsamlı bilgiler yanında usul konularında kifayet miktarınca bilgiler verilmiş, konunun daha iyi anlaşılması için tablolarla desteklenmiştir. Ferşî ihtilaflar iki râvî arasındaki çerçevede ele alınmış kelimelere dair tefsîrî bilgilerin tablo içinde verilmesi uygun görülmüştür.

Burada, yapılan bu çalışmalardan daha çok istifade edilebilmesi için şu hususlara değinmek yerinde olacaktır. Anadolu topraklarına önemli bir âlim olan İbnü'l-Cezerî ile birlikte gelen bu ilim, yayılarak *Dâru'l-Kur'ân*'larda okunmuş ve birçok talebe yetiştirilmiştir. Günümüzde de Diyanet İhtisas Merkezleri ve geleneksel olarak kurrâlar tarafından okunmaya ve okutulmaya devam etmektedir. Geniş halk tabakası açısından bakarsak, on kıraattaki bu farklı okumalar insanları fiilen alakadar eden bir konu değildir. Ancak Âsım kıraatını okuyan Müslümanların Hafs rivâyetini *Şâtıbiyye/Teysîr* tariki çerçevesinde çok iyi öğrenmesi, bellemesi; ezberiyle, tecvid ve okuma bilgisiyle Kur'ân kültürünü zenginleştirmesi gerekir. Bunun yanında Âsım kıraatının İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinde din görevlisi adayına mahreç, tecvid uygulamalarını teorik ve tatbiki açıdan doğru öğretilmesinin yanında genel kıraat ilminin tarihinden ve söz konusu kıraatın temel özelliklerinden haberdar edilmesi gerekir.

Çalışmamızın nitelik bakımından gelişmesine katkı sağlayan hususlara değinmek gerekirse, kıraat ve tecvid ilminin teknik bir konu olması sebebiyle bazı ilmi bilgi ve becerileri elde etmeden tez çalışması yapmanın mümkün olmadığını ilave etmemiz gerekir. Bu sebeple çalışma öncesi tecvid ilminin yanı sıra geleneksel olarak kıraat tedrisinin ile beraber bazı kaynak okumaları yapılmıştır. Bu vesileyle *Aşru's-Suğrâ (Şâtıbiyye ve Dürre)* çerçevesinde 10 kıraatı okuyup kendisinden icâzet aldığım Dr. Muhammed Kâzım el-Macmaî'ye ve *Şâtıbiyye ve Dürre* adlı eserleri beraber tetkik etme imkânı bulduğum Dr. el-Hasan Anbarek'e minnetlerimi arz ediyorum.

Son olarak, 2014 yılında doktora serüvenime başladığım, bilgi ve görüşlerinden istifade ettiğim Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir hocalarım Prof. Dr. Yusuf Işıcık (merhum), Prof. Dr. M. Sait Şimşek, Prof. Dr. Harun Ögmüş ve Doç. Dr. Hakan Uğur'a öncelikle teşekkür ediyorum. Araştırma yaptığımız konuyla ilgili bize katkılarını esirgemeyen ve her konuda yardımcı olup önümüzü açan, danışman hocam Prof. Dr. Remzi Kaya'ya hâssaten teşekkür etmek istiyorum. Tezle ilgili görüş ve düşüncelerini lutfeden hocam Prof. Dr. Abdurrahman Çetin'e, ders hocam Dr. Selahattin Öz'e, tezi okuyarak yaptıkları katkılarından dolayı Tez İzleme Komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Celil Kiraz, Doç. Dr. Hidayet Peker'e, Tez Savunma Jüri üyeleri olan Prof. Dr. Osman Kabakçılı ve Doç. Dr. Ercan Şen'e, tezimi okuyarak verdikleri emekleri için Dr. Musa Akpınar, Dr. Fatih Özaktan, Dr. Eyüp Kurt, Dr. Faik Akcaoğlu, Arş. Grv. Muhammed Çol'a ve görüşlerinden istifade ettiğim diğer akademisyen arkadaşlarıma da cânî gönülden teşekkür ediyorum.

Afyonkarahisar-2022
Hasan Hüseyin HAVUZ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5
IV. ÂSİM KIRAATI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	7
A. YAZMA ESERLER	7
B. MATBÜ KİTAPLAR	8
C. TAMAMLANMIŞ TEZLER.....	11
V. KIRAAT İLMİ	12
A. TANIMI, KONUSU VE AMACI	12
B. DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	13
C. YEDİ HARF-KIRAAT İLİŞKİSİ	16
1. Yedi Harf Ruhsatı	16
2. Kiraat İhtilaflarının Kaynağı	20
D. KIRAAT TASNİFLERİ	24
1. Sahih Kiraatlar	24
2. Şâz Kiraatlar	26
E. KIRAATLARIN KABUL ŞARTLARI	28
F. KIRAAT İMAMLARI	28
G. KIRAAT İLMİNDE RUMUZLAR VE ÂSİM KIRAATI.....	32
H. KIRAAT İLMİNDE TERCİH MESELESİ	34
VI. KIRAAT İLMİNDE BAZI KAVRAMLAR	38
A. KIRAATLARI OKUTMA YÖNTEMİ BAKIMINDAN	40
B. KIRAATLARIN SAYISI BAKIMINDAN.....	40
C. TAKİP EDİLEN KİTAPLAR BAKIMINDAN	40

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂSİM B. BEHDELE’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KIRAATINA DAİR GENEL BİLGİLER

I. YAŞADIĞI DÖNEM	44
A. SİYASÎ DURUM	44
B. İLMİ DURUM.....	46
C. KÛFE VE KIRAAT İLMİ.....	47

II. HAYATI.....	50
A. İMAM-I ÂSİM'A DAİR BAZI BİLGİLER	50
B. FAZİLETİ VE TAKVASI.....	55
C. HADİS VE DİĞER İLİMLERDEKİ YERİ	56
1. Hadis İlmindeki Durumu	56
2. Hadis Aldığı Hocaları	57
3. Kendisinden Hadis Rivayet Edenler	58
4. Hadis Mecmualarındaki Rivâyetleri	58
5. Diğer İlimlerdeki Konumu	59
III. KIRAAT İLMİNDEKİ DURUMU.....	59
A. KIRAATI ÖĞRENME USULÜ	61
B. KIRAATI ÖĞRETME USULÜ	63
C. KIRAATININ DEĞERİ VE ŞÖHRETİ	64
D. HOCALARI.....	67
1. Ebû Abdurrahman es-Sülemî	68
2. Zirr b. Hubeyş	69
3. Ebû Amr eş-Şeybânî	71
E. ÖĞRENCİLERİ	71
F. KENDİSİNDEN KIRAAT RİVÂYET EDENLER	73
IV. MEŞHÛR RÂVİLERİ	74
A. EBÛ BEKİR B. AYYÂŞ/ŞU'BE	75
1. Adı, Nisbesi, Doğumu ve Vefatı.....	75
2. Fazileti ve Takvası	76
3. Kiraat İlmindeki Durumu	78
4. Hadis İlmindeki Yeri	81
5. Diğer İlimlerdeki Durumu	83
B. HAFS B. SÜLEYMAN	83
1. Adı, Nisbesi, Doğumu ve Vefatı.....	84
2. Kiraat İlmindeki Durumu	85
3. Hadis İlmindeki Yeri	88
V. ÂSİM KIRAATININ SENED VE TARİKLERİ	91
A. İMAM-I ÂSİM'İN KIRAAT SİLSİLESİ	92
B. ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETLERİNİN SENED VE TARİKLERİ	94
1. Şu'be ve Hafs Rivâyetlerinin Senedleri.....	94
2. Şu'be Rivâyetinin Tarikleri	99
3. Hafs Rivâyetinin Tarikleri	108
C. ÂSİM KIRAATININ KİTAP TARİKLERİ	116
D. ED-DÂNÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ	116
E. EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ.....	118
F. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ.....	119
VI. ÂSİM KIRAATININ YAYGINLAŞMASI	120
A. TARİHTE YAYILDIĞI YERLER.....	121
B. GÜNÜMÜZDE OKUNAN KIRAATLAR	125
C. YAYILMA SEBEPLERİ	127
VII. ÂSİM KIRAATI LEHÇE İLİŞKİSİ	132
A. KUR'ÂN'DA LEHÇELERİN MEVCUDİYETİ	133
B. ÂSİM KIRAATININ KUREYŞİLİĞİ MESELESİ.....	134
VIII. KIRAATLARIN TENKİDİ VE ÂSİM KIRAATI.....	137
A. SAHİH KIRAATLARIN ELEŞTİRİLMESİ VE BAZI ÖRNEKLER	138

B. SAHİH KIRAATIN ELEŞTİRİLMESİNİN HÜKMÜ	140
IX. ÂSİM KIRAATI MUSHAF UYUMU	142
A. KÛFE MUSHAFI	143
B. KÛFE MUSHAFI-ÂSİM KIRAATI UYUMU	144
1. Mushaf-ı Osmânîlerin Bazı Özellikleri.....	144
2. Kûfe Mushafının Âsım Kiraatıyla Karşılaştırılması	146
C. KÛFE KURRÂSINA GÖRE KUR'ÂN'DA AYET SAYISI VE ÂSİM'İN TERCİHİ	152
1. Ayet Sayısı ve İmam-ı Âsım'ın Tercihi.....	154
2. Besmelenin Ayet Sayılması ve Kûfe Ehlinin Görüşü	157
D. SÛRE İÇİ AYET SAYISINDA İHTİLAFLAR VE KÛFE EHLİNİN TERCİHİ.....	161

İKİNCİ BÖLÜM

USÛLÎ İHTİLAFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI

I. USUL İHTİLAFI.....	176
II. KIRAAT İLMİNDE İSTİÂZE VE BESMELE.....	177
A. İSTİÂZE'DE SÎGALAR VE KURRÂNIN TERCİHİ	177
1. İstiâzenin Tanımı, Sîgaları ve Kurrânın Tercihi.....	177
2. İstiâzenin Hükümü, Mahalli ve Açıkta-Gizli Okunması	180
B. BESMELEDE İMÂM-I ÂSİM'İN TERCİHİ	182
1. Sûre Başında İstiâze-Besmele	183
2. Tevbe Sûresi'nin Başında İstiâze-Besmele	184
3. Sûre Ortasında İstiâze-Besmele.....	185
4. İki Sûre Arasında Besmele	188
5. Enfâl -Tevbe Sûreleri Arasında Besmele	189
III. MEDLER, ÇEŞİTLERİ, İHTİLAFLAR VE TİLAVET USÛLÜ	191
A. MED ÖLÇÜLERİNDE İHTİLAFLAR VE ÂSİM KIRAATI.....	193
1. Mesleklerde Mertebeteyn Usûlüne Göre Med Ölçüleri	197
2. Mesleklerde Merâtib-i Erbea Usûlüne Göre Med Ölçüleri	197
B. ÂSİM KIRAATINDA MED ÇEŞİTLERİ	199
C. ÂSİM KIRAATININ TİLÂVET USÛLÜ	213
IV. HÂ-İ KİNÂYE/HÜ ZAMİRİ VE ÂSİM KIRAATI.....	218
A. ŞU'BE İLE HAFS'IN İTTİFAK ETTİĞİ YERLER	219
B. ŞU'BE İLE HAFS'IN İHTİLAFA ETTİĞİ YERLER	220
V. HARFLERİN TERKİBİNDE KIRAAT İHTİLAFLARI.....	223
A. ÂSİM KIRAATINDA İZHÂR VE İDĞÂM	223
1. Şu'be ile Hafs'ın İttifak Ettiği İdğamlar	232
2. Şu'be ile Hafs'ın İhtilaf Ettiği İdğamlar	232
B. SÂKÎN ن/NUN VE م/MİM'İN İHFÂ EDİLMESİ VE İKLÂB	234
VI. ÂSİM KIRAATINDA SEKTE UYGULAMASI	237
A. HAFS'IN SEKTE İLE OKUDUĞU YERLER	237
B. HAFS'IN HEMZE-İ KATI'DAN ÖNCEKİ SÂKÎN HARFTE SEKTE YAPMASI ..	240
C. ŞU'BE'NİN HAFS'A MUVÂFAKAT ETTİĞİ SEKTE.....	242
D. HÂ-İ SEKT/SEKTE HA'SINDA ÂSİM'İN UYGULAMASI	243
VII. ÂSİM KIRAATINDA TAHKÎK VE TAHFÎF İLE OKUMA.....	244
A. HAFS'IN TESHÎL İLE OKUMASI.....	247
B. İKİ RAVÎNİN TAHKÎK İLE OKUMASI	249
1. Tekrar Eden Soru Hemzeleri	249
2. Bir Kelimede İki Hemzenin Okunması	250

3. Aynı Kelimede Tek Hemze	250
4. İki Ayrı Kelimede Hemzeler	251
C. ŞU'BE İLE HAFS'IN BAZI HEMZELERİ İBDÂL ETMESİ	252
D. ŞU'BE'NİN BAZI KELİMELERİ HEMZELİ OKUMASI	254
E. ŞU'BE'NİN BAZI KELİMELERE SORU HEMZESİ İLAVESİ	255
F. ŞU'BE'NİN و/VAV HARFİNİ HAZFETMESİ	256
VIII. İŞMÂM, İHTİLÂS VE RAVM İLE OKUMA VE ÂSİM'İN DURUMU	256
A. ŞU'BE İLE HAFS'IN İTTİFAK ETTİĞİ İŞMÂM VE İHTİLÂS	258
B. ŞU'BE'NİN İŞMÂM VE İHTİLÂS İLE OKUMASI	260
IX. ÂSİM KIRAATINDA FETH, İMÂLE VE TAKLÎL İLE OKUMA	261
A. HAFS'IN İMÂLE İLE OKUMASI	263
B. ŞU'BE'NİN İMÂLER İLE OKUMALARI	263
1. ر/Ra ve ء/Hemze Harflerinde İmâle	263
2. Hurûf-ı Mukatta'a Harflerinde İmâle	266
3. Bazı Kelimelerde İmâle	267
X. TEFHÎM VE TERKÎK İLE OKUMAVE ÂSİM KIRAATI	269
A. TEFHÎM VE TERKÎK'İNDE İTTİFAK EDİLEN ر/RA HARFİ	269
B. LÂMÜ'L-MÜĞALLAZA/KALIN OKUNAN LAM HARFİ	271
XI. ÂSİM KIRAATINDA İZÂFET ي/YA HARFİNİN DURUMU	272
A. HAFS RİVÂYETİNDEKİ UYGULAMA	273
B. ŞU'BE İLE HAFS ARASINDAKİ İHTİLÂFLAR	274
XII. ÂSİM KIRAATINDA ZÂİD ي/YA HARFİNİN DURUMU	279
A. ZÂİD ي/YA HARFİNİN TANIMI VE İZÂFET ي/YA'SINDAN FARKI	279
B. ÂSİM KIRAATINDA ZÂİD ي/YA HARFİNİN DURUMU	280
C. ŞU'BE İLE HAFS'IN İHTİLÂFI	281
XIII. VAKIF İHTİLÂFLARI VE ÂSİM'İN TERCİHİ	284
A. VAKIFLARIN İCTİHADÎ VE TEVKİFÎ OLMASI	285
1. İctihâdî Olan Vakıf Çeşitleri	285
2. Tevkîfî Olan Vakıf Çeşitleri	287
B. ÂSİM KIRAATINDA VAKIF ANLAYIŞI	288
C. ÂSİM KIRAATINDA MÂNÂ MERKEZLİ VAKIF ÖRNEKLERİ	290
D. KURRÂNIN İTTİFAK ETTİĞİ VAKIF ŞEKLİ	292
E. İHTİLÂF EDİLEN VAKIF ŞEKLİNDE ÂSİM'İN TERCİHİ	295
XIV. VASIL KÂİDELERİ VE ÂSİM KIRAATI	308
A. VASIL HEMZESİNDEN ÖNCEKİ SÂKİN HARFİN HAREKELENMESİ	308
B. HURÛF-I MUKATTA'A'LARDA VASIL	309
C. ELİFÂT-I SEB'A'DA VASIL	310
D. KATİ' VE VASIL HEMZESİ İHTİLÂFI	311
E. ZÂİD ي/YA HARFİNDE VASIL	312
F. CEMÎ MİM HARFİNDE VASIL	312
G. EMR-İ GÂİB LAM'INDA VASIL	314
XV. KIRAAT İLMİNDE TEKBİR VE VECİHLERİ	314
A. TEKBİR VE SÎGALARI	314
B. ÂSİM KIRAATINDA TEKBİR VE VECİHLERİ	315
XVI. ÂSİM KIRAATINDA İNFİRÂD/TEK KALMA	320
A. ÂSİM'İN TEK KALDIĞI YERLER	320
B. ŞU'BE'NİN TEK KALDIĞI YERLER	323
C. HAFS'IN TEK KALDIĞI YERLER	327

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETLERİ ARASINDAKİ FERŞÎ İHTİLAFLAR

I. FERŞÎ'İN TANIMI	333
II. SARFÎ İHTİLAFLAR.....	334
A. FİİLLERLE İLGİLİ İHTİLAFLAR	334
1. Gâib-Muhâtab İhtilafı	334
2. Gâib-Mütekellim Cemî İhtilafı	336
3. Ma'lûm-Meçhûl İhtilafı.....	337
4. Mâzî-Emir İhtilafı.....	338
5. Bâb İhtilafları.....	339
B. İSİMLERLE İLGİLİ İHTİLAFLAR	343
1. İsim ve Türevlerindeki İhtilaflar	343
2. Mastar İsimlerde Telaffuz İhtilafı	347
III. NAHVÎ İHTİLAFLAR	353
A. İSİMLERDEKİ İRÂB İHTİLAFLARI.....	353
B. FİİLLERDEKİ İRÂB İHTİLAFLARI	360
IV. HARF-KELİME FARKLİLİĞİ	360
V. HARF-KELİME ZİYADE VE NOKSANLIĞI	362
VI. TAKDİM-TEHİR İLE İLGİLİ FARKLİLİKLER	363
VI. MÜTERÂDİF FARKLİLİKLER	363
SONUÇ	365
KAYNAKÇA.....	371
EKLER: İKİ RÂVÎ ARASINDAKİ İHTİLAFLAR-TABLolar	389
A. ŞU'BE İLE HAFS'İN İHTİLAFLARI (TAYYİBE/NEŞR)	389
B. HAFS İLE ŞU'BE ARASINDAKİ İHTİLAFLAR SAYISININ SÛRE DAĞILIMI (ŞÂTİBİYYE).....	391
C. TARİKLERE GÖRE BAZI İHTİLAFLAR	392
1. Şu'be Rivâyeti.....	393
a. Yahya b. Âdem > Şuayb > Esamm Tariki.....	393
b. Yahya b. Âdem > Şuayb > Kâfillâî Tariki	394
c. Yahya b. Âdem > Şuayb > Müsellesî Tariki.....	395
d. Yahya b. Âdem > Şuayb > Ebû Avn Tariki	396
e. Yahya b. Âdem > Şuayb > Niftaveyh Tariki.....	397
f. Yahya b. Âdem > Ebû Hamdûn Tariki (1).....	398
g. Yahya b. Âdem > Ebû Hamdûn Tariki (2).....	399
h. Uleymî > Esamm > İbn Huley' Tariki (1).....	400
ı. Uleymî > Esamm > İbn Huley' (2) ve Razzâz Tariki	401
2. Hafs Rivâyeti	402
a. Ubeyd-Üşnânî > Hâşimî Tariki.....	402
b. Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki (1).....	403
c. Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki (2)	404
d. Amr > Fîl Tariki	405
e. Amr > Zür'ân Tariki (1).....	406
f. Amr > Zür'ân Tariki (2).....	407
ÖZGEÇMİŞ	408

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Şâtıbiyye'de Yedi İmamın Rumuzları	33
Tablo 2: Tayyibe'de Son Üç İmamın Rumuzları	34
Tablo 3: Şâtıbiyye'de Grup Rumuzlar.....	34
Tablo 4: Tayyibe'de Grup Rumuzlar	34
Tablo 5: Kûfe ve Civar Şehirler.....	50
Tablo 6: Âsım'ın Kıraat Okuttuğu Kûfe Mescidi 1915. (Kaynak tr.wikipedia.org)	64
Tablo 7: Bağdat'ta Sahâbe Mescidi.....	85
Tablo 8: İmam-ı Senedi.....	94
Tablo 9: Şu'be'nin Dört Ana Tariki.....	101
Tablo 10: Şu'be'nin Tarikleri-Toplu.....	108
Tablo 11: Hafs'ın 4 Ana Tariki	110
Tablo 12: Hafs'ın Tarikleri-Toplu	115
Tablo 13: Kitap Tarikleri	116
Tablo 14: İmam-ı Âsım'ın Dâî Tariki	117
Tablo 15: İmam-ı Âsım'ın Şâtıbiyye Tariki.....	118
Tablo 16: İmam-ı Âsım'ın İbnü'l-Cezerî Tariki	120
Tablo 17: Ayet Sayısı İhtilafları.....	174
Tablo 18: Hareke/Elif Ölçüsü.....	198
Tablo 19: Medd-i Muttasıl Ölçüsü (Şâtıbiyye).....	202
Tablo 20: Medd-i Munfasıl Ölçüsü (Şâtıbiyye).....	204
Tablo 21: Hafs ve Şu'be Med Ölçüleri	204
Tablo 22: Şâtıbiyye Tarikine Göre Med Ölçüleri (Mertebe'teyn Usûlü/3 Elif Esası)	211
Tablo 23: Teysîr Tarikine Göre Med Ölçüleri (Merâtib-i Erbe'a/5 Elif Esası).....	212
Tablo 24: Tayyibe Tarikine Göre Med Ölçüleri (Merâtib-i Erbe'a/5 Elif Esası)	213
Tablo 25: Hâ-i Sekt.....	244
Tablo 26: Tekrar Eden Soru Hemzeleri	250
Tablo 27: Farklı Kelimede Hemze Örneği	251
Tablo 28: Âsım'ın Hemzeli Okuma Örnekleri	253
Tablo 29: Şu'be'nin Ra Harfinde İmâleli Okuması	269
Tablo 30: İzâfet Ya'sı.....	278
Tablo 31: Zâid Ya Harfleri	284
Tablo 32: Vasil Hemzesi	309
Tablo 33: Tekbir Vecihleri (Duhâ).....	317
Tablo 34: Tekbir Vecihleri (Bütün Sûreler)	318
Tablo 35: Harf Farklılığı İhtilafı	362

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin (Oğlu)
b.	Basım
bkz.	Bakınız
c./C.	Cilt
c.c.	Celle Celâlühü
C. Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.z.	Hazreti
İfav	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	İnönü Üniversitesi
KSÜ	Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi
ö.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radiyallahü Anh
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
s.a.s.	Sallalâhü Aleyhi Vesellem
şrh.	Şerh Eden
thk.	Tahkik Eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	Tarihsiz
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
y.y.	Yayın Yeri / Yayınevi Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE KAPSAMI

Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân, daha ilk dönemlerden itibaren kayda geçirilmiş, bugüne değin okunmuş ve ezberlenmiştir. İlk emri "oku!" olan bu mukaddes kitabın başlangıçtan beri okunmasına ve anlaşılıp uygulanmasına büyük bir önem verilmiştir. Bu sebeple Kur'ân ilimlerinin teşekkül etme sürecinde lafızlarının okunması yönüyle müstakil bir ilim olarak kıraat ilmi vücut bulmuş ve bu çerçevede tedris faaliyetlerine devam edilmiştir.

Esas itibarıyla Hz. Peygamber'e dayanan ve kıraat imamlarına nispet edilen bu ilim, "*İmamlardan rivâyet yoluyla gelen, Kur'ân'ın ittifak ve ihtilaf¹ edilen okuma durumlarıdır.*" şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan tanımda öne çıkan husus rivâyetin kıraat imamlarından gelmesi ve sadece ihtilaf edilen okuma biçimlerinin olmamasıdır. Tanımda kıraat imamları zikredilse de yapılan bu okumalar asıl olarak vahyin başlangıcına dayanmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde Kureyş lehçesi üzere okunduğu belirtilen Kur'ân, daha sonra farklı kabilelerin bazı kelimeleri telaffuzda zorlanmaları sebebiyle kolaylaştırılarak duruma göre farklı şekilde okunabilmiştir. Yedi harf çerçevesinde yapılan farklı okumalar, tamamen Hz. Peygamber'in izni ve kontrolü dahilinde olmuştur. Bu sebeple kıraat ilminin, Hz. Peygamber'in tâlim ettirmesiyle ortaya çıkmış bir ilim olduğunu belirtmek mümkündür.

Tarihi süreç içerisinde Hz. Osman'ın mushaf gönderdiği İslam beldelerinde, okuttukları kıraatla şöhret bulan ve kıraatın kendilerine nispet edildiği imamlar olmuştur. Hayatını Bağdat'ta geçiren ve kıraat ilminde otorite olan İbn Mücâhid (ö. 324/936), hâl-i hazırda tedris edilen bu sahih okumalar/rivâyetler arasından yaygın ve meşhur oluşlarına göre yedi kıraat seçmiştir. Seçilen kıraatlardan biri de İmam-ı Âsım'ın Kûfe'de okuttuğu kıraattır.

Çalışmamızın konusu da kıraat ilmi içerisinde önemli bir yeri olan ve günümüzde en yaygın okunan Âsım kıraatıdır. İbn Mücâhid, diğer kurrâ için ikişer râvî seçtiği gibi İmam-ı Âsım (ö. 127/745) için de Şu'be (ö. 193/809) ve Hafs'ı (ö. 180/796) râvî olarak seçmiştir. Asıl olarak Şu'be ile Hafs arasındaki usûlî ve ferşî ihtilaflarla birlikte İmam-ı

¹ İhtilaf, tenevvu' (çeşitlilik) ve tezat (zıtlık) ihtilafı olarak ikiye ayrılır. Kıraat ihtilafları tenevvu' ihtilafı kapsamındadır. Zira tezat ihtilafı Kelâmullah için söz konusu olamaz. Suâd Abdulhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, y.y., Dâru't-Takvâ, 2009, s. 18.

Âsım'ın diğer kıraat imamlarıyla olan ihtilafları, onun kıraatını oluşturmaktadır. Ancak bugün Âsım kıraatı denilince daha çok Hafs rivâyeti anlaşılmaktadır.

Hafs'ın hocası İmam-ı Âsım, Kûfe'de uzun yıllar Kur'ân öğretene ve tâbînden olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74/693), Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701) ve Ebû Amr eş-Şeybânî'den (ö. 96/715) kıraat okumuş ve almıştır. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığı kıraatı Hafs'a, Zirr b. Hubeyş'ten aldığı kıraatı da Şu'be'ye öğretmiştir. Bu nedenle Âsım'ın râvîleri arasında kıraat ihtilafları bulunmaktadır. Söz konusu olan Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilafların sayısının 520 yerde olduğu zikredilmektedir.

Her iki rivâyetin halk arasında okunması noktasında Hafs rivâyeti öne çıkarken, Şu'be rivâyeti sadece özel ihtisas meclislerinde ve derslerde okunmaktadır. Başlangıçta sadece Kûfe'de yaygın olan Âsım kıraatı, günümüzde neredeyse Müslümanların tamamı tarafından okunur hale gelmiştir. Ancak yaygın olarak okunan bu kıraat, sadece Şâtıbiyye tariki yönüyle bilinmektedir. Halbuki tüm kıraatlarda olduğu gibi Tayyibe tariki, yani Âsım kıraatının diğer tariklerinin kıraat ilminde ihtisas sahibi olanlar için bilinmesi gerekir.

Dünyada en yaygın olan söz konusu kıraat hakkında derinlemesine bir çalışmanın yapılmamış olması bu alanda bir eksiklik oluşturmaktadır. Bu nedenle herkesin âşinâ olduğu ama bütün yönleriyle detaylı bilgiye sahip olmadığı bir kıraatın daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Âsım'ın iki râvîsi arasındaki ihtilafları, Şâtıbiyye ve Tayyibe/Neşr tarikleri açısından (yani diğer tariklerle birlikte) ele almak, onun hayatına, râvîlerine ve kıraatına dair ayrıntılı bilgi edinmek, zikrettiğimiz kıraatın teferruatlarının bilinmesi açısından önemlidir.

Her ne kadar Hafs rivâyetinin bazı konuları tecvid ilmi çerçevesinde bilinmekte ise de buna uygun olarak yazılan tecvid eserlerinin, mehâric-i hurûf ve sıfatlarını merkeze aldıklarından Âsım kıraatının tüm özelliklerini ortaya koyması mümkün değildir. Bu konuda yapılan çalışmalarda, Hafs rivâyetinin Şâtıbiyye tariki dışındaki diğer vecihleri, Şu'be rivâyetinin usûlî farklılıkları ve Âsım'ın hayatı ve kıraatına dair konular, ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Bu noktada Şu'be ile Hafs'ın ihtilaflarının usûlî kavram izahlarıyla beraber, karşılaştırmalı olarak ele alınması ve izah edilmesi gerekir.

Görüldüğü kadarıyla Şu'be ve Hafs rivâyeti konusunda yüksek lisans düzeyinde *Hafs rivâyeti* ve *Şu'be rivâyeti* adlarında bazı çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar önemli olmakla birlikte Âsım ve kıraatına dair konuların dar kapsamda ele alınması, yapılan çalışmamızı daha önemli hale getirmektedir. Bu çalışmalar da ayrı başlık altında zikredilecektir.

Kıraat ilminde mevcut okuma ihtilafları "usûlî ve ferşî ihtilaflar" olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede çalışmamızın başlığı; Âsım'ın hayatı, kıraatına dair bilgiler ve usûlî-ferşî farklılıklara yönelik olması hasebiyle "*Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafs Rivâyeti)*" olarak belirlenmiştir.

Yapacağımız bu çalışma, İmam-ı Âsım'ın hayatı, râvîleri ve kıraatının genel özelliklerinin daha geniş bir şekilde ana kaynaklar çerçevesinde ele alınmasının yanında, usûlî ve ferşî ihtilaflar noktasında *Şâtıbiyye/Teysîr ve Tayyibe/Neşr* tarikleri ile sınırlandırılacak olup İbnü'l- Cezerî'nin, *en-Neşr* adlı eserinde Âsım için (Şu'be ve Hafs) toplam olarak belirlediği 128 tarik çerçevesinde ele alınacaktır. Kısaca çalışmamız *Tayyibe tariki* bağlamında olacaktır. *Şâtıbiyye/Teysîr* ve *en-Neşr/Tayyibe* tarikleri bağlamında yapılacak olan çalışmamızda, farklı kıraat kaynaklarından gelen tarikler ve Âsım ile diğer kurrâ arasındaki ferşî farklılıklar, konunun genişlememesi için kapsam dışı bırakılacaktır.

Çalışmamızın ana konusuna zemin oluşturması için kıraat ilmine dair bazı bilgiler giriş bölümünde özet olarak verilecektir. Esasen ilgili bölümlerde Âsım'ın hayatına ve kıraatına dair bilgilerin derinlemesine verilmesi hedeflenmiş olup bizzat onun kıraatı usul, usule dair vakıf ve vasıl gibi diğer konular ve ferşî ihtilaflar verilecek ve tahlili yapılacaktır. Bu çalışmamızda usul konularında İmam-ı Âsım'ın diğer imamlardan farkı ortaya konmaya çalışılacak, ferşî ihtilaflarda ise sadece iki râvisi arasındaki durum tablo olarak ele alınacak, elzem görülen bazı açıklamalar ise dipnot kısmında zikredilecektir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamıza başlamadan önce kıraat ilmine dair Türkçe eser ve makalelerle birlikte, Arapça temel kaynaklar taranmıştır. Taramalar sonucu elde edilen bilgilere göre tezin içeriği ve kapsamı belirlenmiştir. Çalışmada kıraat ihtilafları konusunda ana kaynak olarak Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî*, ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'î*, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr'î* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserleri esas alınacaktır. Dolayısıyla Tayyibe tariki olarak adlandırılan çerçevenin dışına çıkmayacaktır. Zikredilen bu eserlerden istifade etmekle birlikte bunlara dair yazılan şerh ve tahrîrât (şerh, açıklama) kitaplarından da yararlanılacaktır.

Kıraat ilminin yapısı gereği çalışmanın teknik yönünün fazla olması hasebiyle tahriri anlatımın yanında, maddeleştirme ve şema yöntemi de kullanılacaktır. Ayrıca konunun önemine binaen ve daha açıklayıcı olması açısından ilgili konu tablo halinde verilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, genel olarak tespit yönteminin yanında, konunun

problematik yönü olması ve yorumlanmaya ihtiyacı noktasında tahlil yöntemi de yoğun olarak kullanılacaktır. İfade edildiği üzere konu teknik olduğu için eksik kelime ve bilgi kalmamasına dikkat edilerek klasik ve modern kaynaklarla karşılaştırılacak, tek tek sayılarak kontrol edilecek ve kaynak olarak da zenginleştirilecektir.

Çalışmanın içeriği oluşturulurken kıraat literatüründeki usul ve ferş farklılıkları göz önünde bulundurulacaktır. Temel konu olan kıraat ihtilaflarına geçmeden önce Âsım'ın hayatı, dönemin siyasî ve ilmî özellikleri ve Âsım'ın yetiştiği Kûfe'nin kıraat konusundaki yerine işaret edilecektir. Onun kıraatına dair genel özellikler açıklanırken çalışmanın Şu'be ve Hafs çerçevesinde olması hasebiyle her iki râvînin hayatı geniş şekilde incelenecektir.

Çalışmada iki râvî arasındaki usul ihtilafları verilirken konunun anlam zemininin oluşturulması açısından ilgili kıraat usulü kavramları açıklanacak, bazen de konunun rahatlıkla anlaşılabilmesi için Hafs'ın bu konudaki durumu ortaya konduktan sonra diğer râvînin ihtilaflarına geçilecektir. Usûlî ve ferşî ihtilaflar ele alınırken rivâyetler Tayyibe tariki çerçevesinde incelenecek olup alt tariklerin tamamı verilmeyecek, sadece ana tarikler zikredilecektir. Bazen “Şâtıbiyye/Teysîr ve Tayyibe tarikleri” şeklinde, bazen de “Hafs rivâyetinin Ubeyd veya Amr”; “Şu'be rivâyetinin Yahya b. Âdem veya Uleymî tarikleri” şeklinde zikredilecektir. Bu çerçevede tariklerde yer alan bütün kitap adları, konudaki esas noktanın kaybolmaması açısından belirtilmeyecek olup önemine binaen bazılarının isimlerine temas edilecektir. İhtilaflar noktasında bütün tarikler ise çalışmanın sonunda ekler bölümünde tablo halinde verilecektir.

Yine kıraat ilmindeki tekbir, vakıf ve vasıl konuları, usul konusuna yakın olmakla birlikte literatürde farklı başlık altında ele alınması sebebiyle ayrı bölümde incelenecektir. Vakıf ve vasıl konusunun işlenecek olması, zikredilen ihtilafların tamamen rivâyete dayanan birer kıraat olması sebebiyledir. Konu incelenirken genel bilgi verildikten sonra Âsım kıraatına bakan yönü ortaya konacak, özellikle genel vakıf konularından farklı olarak kıraat imamlarının vakıf yapma keyfiyetlerinde farklılık söz konusu olduğu için vakıfların ictihadî olup olmaması üzerinde durulacak ve Âsım'ın vakıf konusundaki tercihi açıklanacaktır.

Yukarıda zikredilen konu ve yöntem çerçevesinde “*Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafs Rivâyeti)*” adlı bu çalışma giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın önemi kapsamı, yöntemi ve kaynakları, genel olarak kıraat ilminin tanımı, dayanağı ve bazı kavramlar önemine binaen kısaca aktarılacaktır. Burada verilen bilgiler, bizim çalışmamızın zeminini

oluşturmakla birlikte sonraki bölümlerde geçen kavram ve teknik bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Birinci bölümde, İmam-ı Âsım'ın yaşadığı dönemin genel özellikleri, hayatı, hocaları, öğrencileri, senedi, râvîleri, tarikleri, kıraatına dair görüşler, kıraatının yaygınlaşması, eleştirilen bazı kelimeler ve Kûfe mushafına muvâfakat durumu gibi Âsım kıraatıyla ilişkili olan konular üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde, kıraat ilmindeki usul konularına yer verilecek olup idğâm, izhâr, imâle, fetha, med, kasr, sekte, zâid ı/ya harfi gibi konuların ihtilaflar çerçevesinde ele alınması hedeflenmiştir. Bu konular incelenirken Şu'be ve Hafs arasındaki ittifak ve ihtilaf açısından değerlendirildiği gibi Âsım'ın genel usulü noktasında da açıklayıcı bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, kaynak kıraat kitaplarında geçen tekbir, vakıf ve vasıl konusunda genel bilgi verilip konu Âsım kıraatı açısından incelenecek, ayrıca İmam-ı Âsım'ın kıraatında, Hafs ve Şu'be'nin de rivâyetinde tek kaldığı (diğer kıraatlardan ayrıldığı) bazı usûlî ve ferşî okumaları maddeler halinde verilecektir. Zikredilen bu başlıklar tanım olarak usul konusuna yakınlığı sebebiyle ikinci bölümün ardından ayrı olarak ele alınması uygun görülmüştür.

Üçüncü bölümde kıraat ilminde ferşî farklılıklar olarak adlandırılan konular ele alınacaktır. Ferşî ihtilaflar, Âsım ile diğer kurrâ arasındaki ihtilafların sayıca daha fazla olması ve çalışmanın sınırlarını aşması sebebiyle sadece Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaflar çerçevesinde incelenecektir. Konu ele alınırken kategorize edilerek “sarfî ve nahvî ihtilaflar” başlıkları altında tablo halinde verilecek olup Şu'be ile Hafs'ın okuma farkının tabloda daha net anlaşılması hedeflenmiştir. Zikredilen ferşî ihtilafların ayetin anlam ve tefsirine etkisi ve hüccet konuları ayrı bir çalışmanın konusu olduğu için kapsam dışı bırakılacaktır. Ancak kelimenin izahı sadedinde Kur'ân'da geçen yerlere atıfta bulunulup bazı elzem açıklamalar dipnotta verilecektir.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Konu ile alakalı oldukça zengin bir literatür bulunmaktadır. Çalışmamızla ilgili konu araştırılırken, özellikle usul ve ferş konularının dışında kıraat ilminin şekillendiği döneme ait İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* gibi en eski temel kaynağın yanında, sonraki dönem kaynak eserlerden ve son dönemlerde telif edilmiş Arapça ve Türkçe eserlerden faydalanılacaktır. Çalışmanın çerçevesi bağlamında kıraat rivâyetlerinin tespitinde, bu alanda köşe taşı mesabesinde olan *Teysîr*, *Şâtıbiyye* ve *Tayyibe/Neşr* tarikleri esas alındığından en temel kaynak *İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr* ve *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* adlı eseri ve bunun temeli olan ed-

Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'* adlı eseri; bu eserlerle ilgili yazılmış olan Ebû Şâme el-Makdîsî'nin (ö. 665/1267), *Şerhu's-Şâtıbiyye/İbrâzü'l-Meânî min Hırzî'l-Emânî fi'l-Kıraati's-Seb'*; Muhammed b. Ali en-Nüveyrî'nin (ö. 857/1453) *Şerhu Tayyibetî'n-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*; İhâb Fikrî'nin *Takrîbü's-Şâtıbiyye*; el-Kâdî'nin *el-Vâfî fi Şerhi's-Şâtıbiyye* gibi pek çok şerh çalışması dikkate alınacaktır. Ayrıca, İhtilafların tespitinde zikredilen eserlerin yanı sıra zaman zaman İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserine; son dönem eseri olarak da Muhammed el-Bennâ Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşer* adlı eserine; Tayyibe tarikinin tahrirâtı mesabesinde olan ve Osmanlı'dan günümüze kadar kıraat tedrisinde önemli bir yeri olan Abdülfettâh el-Paluvî'nin (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-İrfân fî Vücûhi'l-Kur'ân* ve onun şerhi olan Muhammed Emin Efendi'nin (ö. 1276/1859) *Umdetü'l-Hullân fî İz'âhi Zübdetü'l-İrfân* adlı eserine müracaat edilecektir.

Kıraat ilmine dair genel bilgiler verilirken konunun doğru anlaşılması ve konuya dair tercihimizin ortaya konması bakımından Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-İrfân'ı*, Abdurrahman Çetin'in *Yedi Harf ve Kıraatlar*, İsmail Karaçam'ın *Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kıraatı*, Hacı Önen'in *Kıraat İlmi ve Tarihi* gibi tefsir usulü ve kıraata dair son dönem çalışmalardan istifade edilecektir.

Âsım'ın hayatı ve diğer sîret bilgileri için Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-Nihâye*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Kemâlü't-Tehzîb* gibi temel tabakât kitaplarının yanı sıra diğer bazı kaynak eserlere de müracaat edilecektir.

Usul ile ilgili konular ele alınırken öncelikle modern müelliflerin eserleri incelenecek olup bu eserler, *Ümânî'nin "Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kıraat* adlı eseri, İbrahim Damra'nın *Neylû'l-Vatar fî Usûli'l-Kıraati'l-Erbeati Aşr*, Muhammed ed-Dabbâ'nın *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kırâa*, Nihat Temel'in *Kıraat ve Tecvid Istılahları* şeklinde sayılabilir. Ancak konu daha çok, temel kaynaklar olan ed-Dânî, eş-Şâtıbî, İbnü'l-Cezerî'nin eserleri bağlamında incelenecektir.

Bununla birlikte usul konularına yakın olan tekbir, vakıf ve vasıl konusunda zikredilen eserlerin yanında bizzat konuya dair telif edilen İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *el-İzâh fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*; Uşmûnî'nin (ö. 926/1520) *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserlerine müracaat edilecek olup modern dönem telif eserlerden de yararlanılacaktır. Aynı bölümde incelenen Âsım'ın diğer imamlardan farklı okuyup yalnız kaldığı, bununla birlikte Şu'be ve Hafs'ın rivâyetinde tek kaldığı yerler belirlenirken ilgili ayetler tek tek taranmakla birlikte ed-Dânî'nin *et-Tehzîb limâ Teferrade bihi Kullî Vâhidin*

mine'l-Kurrî's-Seb'a adlı eserinden ve Muhammed Ahmed İsa'nın hazırladığı *İnfirâdâtü'l-Kurrâi'l-Aşr ve Ruvâtühüm mine's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre* adlı tezden de yararlanılacaktır.

Ferî farklılıkların tespiti ve izahı konusunda ise öncelikle konunun kapsamını belirleyen *en-Neşr/Tayyibetü'n-Neşr* esas alınacaktır. Zikredilen bu farklılıkların elzem bazı gerekli bilgileri vermek için İbn Hâleveyh (ö. 370/981) ve İbn Zencele'nin (ö. 403/1013) konuya dair hüccet kitaplarına, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Keşf ve İrâbü'l-Kur'ân* ve Abdülfettâh el-Kâdî'nin (ö. 1403/1983) *el-Büdûru'z-Zâhira* gibi eserlerine başvurulacaktır. Hüccet ve farklı okumanın tefsire etkisi kapsam dışı bırakılsa da birkaç kelimede önemine binaen açıklama yapılırken ayetin tefsirine etkisi konusunda Taberî (ö. 310/922), İbn Atıyye (ö. 541/1147) ve Ebu'l-Hayyân'ın (ö. 745/1344) tefsirlerine müracaat edilecektir.

IV. ÂSİM KIRAATI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Âsım kıraatının Müslümanlar tarafından yaygın olarak okunması sebebiyle hakkında birçok eser yazılmıştır. Bu çalışmaların bazıları tecvid konuları ile alakalı olmakla birlikte, bazıları *Hafs rivâyeti* veya *Şu'be rivâyeti* ile alakalıdır. Söz konusu eserlerden ulaşabildiklerimizin içeriklerine bakıldığı zaman istifade edilecek eserler olmakla birlikte okuyucuya pratik oluşturacak şekilde hazırlanmaları sebebiyle çok teferruatlı telif edilmedikleri görülmektedir. Konuyla alakalı aşağıda tespit edilen yazma eserler, bazı matbû eser ve tamamlanan tezler ayrı başlıklar altında zikredilecektir.

A. YAZMA ESERLER

Âsım kıraatına dair pek çok yazma eser bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının müellifleri zikredilmiş, bazılarının ise zikredilmemiştir. Taramalar sonucunda on yedi tane yazma eser tespit edilmiştir. Bu eserler kayıtlardaki yazım şekline göre verilmiş olup alfabetik sıraya göre şöyledir:

- 1-*Beyânu İhtilâfi Hafs ve Ebî Bekir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, y.y., t.y., 22b-31b vr.
- 2-*İhtilâfu Hafs ve Ebî Bekir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, y.y., t.y., 22b-31b vr.
- 3- *İtâb fî Kıraeti Ebî Bekir ve Hafs*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, y.y., t.y., 134 vr.
- 4-*Kıraetü Âsım alâ Rivâyeti Hafs*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, y.y., t.y., 16 vr.
- 5-*Kıraatü Âsım alâ Rivâyeti Hafs*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, y.y., 1446/850, 20 vr.
- 6-*el-Kavâidü's-Seniyye fî Kıraati Hafs an Âsım min Tarîki's-Şâtıbiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İbrahim b. İsmail el-Adevî, Müstensih, İbrahim b. İsmail, y.y., t.y. 167 vr.
- 7-*Mecmûatü'r-Resâil: Müfrede-i Âsım Kûfî*, Şarki Kara, y.y., t.y., 16 vr.

- 8-***Mukaddime fi Kiraati İmâm Hafs*, Uzbakavî Abdullah, Millet Ali Emiri Kütüphanesi, y.y., t.y., 64-75 vr.
- 9-***Risâle fî Beyâni Rivâyeti Hafs an Âsım*, Süleymaniye Kütüphanesi, y.y., t.y., 40 vr.
- 10-***Risâle fi'l-Kiraati Âsım ve'İhtilâfi Râvîyeyh Ebî Bekr ve Hafs ve İbn Ebî Dâvûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, y.y., t.y., 109-121 y., 9 st.
- 11-***Risâle fî Tebyîni Kiraati Hafs*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, y.y., t.y., 20 vr.
- 12-***Risâle fî Rivâyeti Hafs*, Hacı Muhmûd Efendi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Faid b. Mübarek b. Hasan el-Ebyârî, y.y., 1147, 51-67 vr.
- 13-***Risâle fî Kiraati Hafs an Âsım min Tarîki's-Şâtibî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Müstensih Hasan b. Sâlih es-Samakovi, y.y., 1138 h., 174-184 y., 21 st.
- 14-***Risâle fî Beyâni İhtilâfi Ebîbekr ve Hafs an Âsım*, Süleymaniye Kütüphanesi y.y., t.y., 14-25 vr.
- 15-** *Risâle-i fî Usûlü Kiraati İmam Âsım*, Zeytinoğlu Kütüphanesi, y.y., t.y., 69b-70a vr.
- 16-***Şifâû's-Sudûr bi Kiraati Hafsi'l-Meşhûr*, Muhammed b. Ömer el-Havanki, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Müstensih, Muhammed b. Ömer, y.y., t.y., 40 vr.
- 17-***Teshîlû'l-Fahs an Rivâyeti İmam Hafs*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbnü'l-Muvakkî'-Kemaleddin Muhammed b. Ebi'l-Vefâ el-Halebî, y.y., 1102, 36 vr.²

B. MATBÛ KİTAPLAR

Âsım kıraatına dair basılan eserlerin bazıları küçük hacimli olmakla birlikte bazıları nispeten daha geniş hacimlidir. Aşağıda zikredilecek olan bu eserlerin hepsi önemli eserlerdir. Ancak, verilen bilgilerin derinliği açısından bakıldığında bunların daha çok tecvid konularına yer verdiği ve kıraat konusunda teferruata girmedığı görülmektedir. Ayrıca bahsi geçen eserlerde, çalışmamızda incelenen bazı konulara yer verilmemiştir. Burada sırasıyla zikrettiğimiz çalışmaların hepsi bahsedilen özellikleri sebebiyle tek tek değerlendirilmemiş, sadece önemli görülen bazı çalışmalar hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, önemine binâen ilk dört eser izah edilerek verilip sonraki eserler eserler kronolojik sıraya göre tertib edilecektir:

1-Âsım Kıraatı (*Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle*), Fatih Çollak, Üsküdar Yayınevi, İstanbul, 2006.

Bu çalışma, Hafs rivâyeti üzerinde yapılmış en önemli Türkçe çalışmadır. Ancak, sadece usul konuları Tayyibe tariki esas alınarak işlenmiştir. Eser, alanında önemli bir

² Yazma eserlerin bilgisi, İSAM ve Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına bağlı İl Halk kütüphanelerinin kataloglarının taramasıyla elde edilmiştir. Ayrıca Fuat Sezgin'in *Târîhu Tûrâsi'l-Arabî* adlı eserinde de zikrettiği bazı yazma eserlere de bakılabilir. Fuad Sezgin, *Târîhi't-Tûrâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî, Riyad: Câmiatü'l-İslâmî, 1991, c. 1, s. 28, 29.

çalışma olmakla birlikte, bizim çalışmamızda usul konuları, kavramlarıyla birlikte daha detaylı verilmiş, buna tekbir, vakıf, vasıl konusu da eklenmiştir. Ayrıca İmam-ı Âsım ve iki râvîsinin hayatları, ilmi durumları, kıraatlarına dair rivayetler, sened ve tarikleri geniş bir şekilde ele alınmış, Şu'be ve Hafs arasındaki ferşî ihtilaflar daha detaylı olarak ortaya konmuştur.

2-Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri, İbrahim Tetik, İlahiyat, Ankara, 2021.

Bu eser, Hafs rivayetinin şöhret bulma nedenleri üzerine yazılmış önemli ve alanında yazılmış tek eserdir. Bizim sadece bir başlığımızı içeren ve yararlandığımız bu eser, daha geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Bizim konumuz ise bunun özeti mahiyetindedir.

3-Âsım Kıraatının Şu'be Rivâyeti, Soner Akdağ, Âsitâne Kitabevi, İstanbul, 2008. Bu çalışma usûlî ve ferşî farklılıkları içermektedir. Ancak usul konuları detaylı olarak verilmemiştir. Ferşî ihtilaflarda da sadece Şu'be'nin ilgili kelimedeki okuyuşu kısaca zikredilmiştir.

4-Ahsenü'l-Beyân Şerhu Turukî't-Tayyibe bi Rivâyeti Hafs b. Süleyman, İbrahim Damra, Mektebetü'l-Vataniyye, Ürdün, 2006; **Ahsenü Suhbe fî Rivâyeti Şu'be (Tarîki's-Şâtıbiyye ve't-Tayyibe)**, İbrahim Damra, Mektebetü'l-Vataniyye, 2. b., Ürdün, 2007.

İbrahim Damra, zikredilen iki çalışmasında râvîler arasındaki tarik farklılıklarını tablolar şeklinde vermiştir. Şu'be rivâyetinin bütün tariklerinin toplu olarak bilinmesi açısından önemlidir. Ancak belirtilen her iki çalışmada mevcut ihtilaflar izah edilmemiştir.

Aşağıda sadece isimleri zikredilen eserler şöyledir:

1-er-Ravdu'l-Bâsim fî Rivâyeti Şu'be an Âsım, Muhammed Mûsâ Hüseyin Nasr, Dâru Ammâr, Ürdün, 1986.

2-Zînetü'l-Edâ Şerhu Hilyeti'l-Kurrâ fî Ahkâmî't-Tilave ve't-Tecvid alâ Rivâyeti Hafs Rebîb Âsım, Saîd b. Ahmed b. Ali Anebtâvî, şrh., Mahmûd Ahmed Mûruh Mustafa, Dâru'l-Furkân, Amman, 1420/1999.

3-el-Vâfî fî Keyfiyyeti Tertîlî'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Rivâyeti Hafs an Âsım el-Kûfî, Ahmed Mahmûd Abdüssemî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

4-Turuku Tedrîsi Kıraati'l-İmâm Âsım b. Ebi'n-Necûd Rivâyeti Şu'be ve Hafs, Muhammed b. es-Seyyid b. Muhammed ez-Za'belâvî, Dâru Tayyibeti'l-Hadrâ, Mekte, 1421/2000.

5-el-İtkân fî Tecvidi'l-Kur'ân bi Rivâyeti Hafs an Âsım min Tarîki's-Şâtıbiyye, Abdullah b. Sâlih b. Muhammed Ubeyd, Riyad, Dâru'l-Âsime, 1423/2003.

6-Mebâhis fî İlmi'l-Kıraati maa Beyâni Usûli Rivâyeti Hafs, Muhammed Abbas el-Bâz, Dâru'l-Kelime, Kahire, 2004.

7-er-Riyâş fî Rivâyeti'l-İmam Şu'be b. Ayyâş, 2. b., Muhammed Nebhân b. Huseyn Mısırî, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2004.

8-el-Beyânü'l-Vafiyyü bi Kıraati Hafs an Âsım, Ahmed b. Ömer en-Neşvî, thk. Mahmûd Ra'fet b. Hasen Zalat, Müessesetü Kurtubâ, Endülüs, 2005.

9-Sarfü'l-Anân ilâ Kıraati Hafs b. Süleyman, Abdülganî b. İsmail b. en-Nablûsî (ö. 1134/1722), thk. Seyyid Yûsuf Ahmed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006.

10-Hassü's-Suhbeti alâ Rivâyeti Şu'be, Muhammed Ferîd el-Hüseynî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2007.

11-ed-Dav'ü'l-Bâsım fî Rivâyeti Şu'be an Âsım, Salah Semîr Muhammed Miftâh, Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 2008.

12-Teysîru'l-Gafûru'l-Vedûd fî Tevcihi Kırrati'l-İmâm Âsım b. Ebi'n-Necûd, Seyyid Lâşîn Ebi'l-Ferec, Dâru'z-Zamân, Medine, 1429/2008.

13-es-Saûd fî Kıraati Âsım b. Ebi'n-Necûd bi Rivâyeti Şu'be ve Hafs ve Evcühü'l-Hilâf ve Beynihimâ, Hâmid Şâkir el-Ânî, Divânü'l-Vakfî's-Sünnî, Bağdat, 2009.

14-el-İfsâh ammâ li Hafs min Tarîkayi's-Şâtıbiyye ve'l-Misbâh, Eymen İbnü'l-Mukrî eş-Şeyh Ahmed b. Ahmed b. Saîd, Karrazahu ez-Tayyib İhâb b. Ahmed Fikrî, Mektebetü Dâri'z-Zamân, Medine, 1413/2012.

15-Fethu'l-Mecîd Kıraati Hafs alâ Tarîki Âsım ve Şu'be, el-Münîr es-Semennûdî Ebî Abdillâh Muhammed b. Huseyn (ö. 1199/1785), thk. Sâre Cemâl Selim Hasen, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

16- el-Kıraat Rivâyetâ Verş ve Hafs, Halime Sel, Dâru'l-Vâdih, Beyrut, 2014.

17-Rivâyetü'l-A'lâm fî'l-Mesâhifi'l-Erbaati'l-Kirâm li'r-Ruvâti'l-Erbâa Kalun-Verş-ed-Dûrî-Hafs Mülhaku bi'l-Kelimâti'l-Ferşiyâtî'l-Muhtelefi fihâ, Ahmed b. Muhammed Ahmed Şinkîti, Mektebetü Dâri'z-Zamân, Medine, 1435/2014.

18-Hafs b. Süleyman el-Kârî Beyne'l-Cerh ve't-Ta'dîl, Ganîm b. Kaddûrî el-Hamed, Yahya b. Abdullah eş-Şehrî, Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Riyad, 2015.

19-Risâle fî Kâideti Kıraati Hafs min Tarîki's-Şâtıbiyye, Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdülbâkî el-Hanbelî (ö. 1071/1661), thk. Abdullah İbrahim Muglac, Dübey, Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerim, 1439/2017.

20-Tezkiratü'l-İhvân bi Ahkâmi Rivâyeti'l-İmâm Hafs b. Süleyman, Ali Muhammed ed-Dabbâ', thk. Hatîm Celâl et-Temîmî, Dârü's-Selâm, Kahire, 1438/2017.

21-Tezkiratü'l-lhvân bi Ahkâmi Rivâyeti'l-İmam Hafs b. Süleyman, Ali Muhammed ed-Dabbâ', thk. Hatîm Celâl et-Temîmî, Dârü's-Selâm, Kâhire, 2017.

C. TAMAMLANMIŞ TEZLER

Âsım kıraatına dair yüksek lisans düzeyinde yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bazılarında esas konu diğer imamların kıraatları olup Âsım kıraatı sadece kıraat ihtilafının karşılaştırılması için zikredilmiştir. Bu sebeple çalışmaların tamamı izah edilmemiştir. Tarafımızdan önemli görülen ve müstakil olarak Şu'be ve Hafs rivâyeti üzerine yapılan tezler kronolojik sıraya göre şöyledir:

1-İmam Asım ve Asım Kıraatı (Öğretim Görevliliği Tezi), Mehmet Ali Sarı, Yüksek İslam Enstitüsü, İzmir, 1970.

Bu çalışma, Âsım kıraatına dair en eski ve önemli tez olup usul ihtilaflarının yanında ferşî ihtilaflar tablosuyla beraber 90 sayfalık bir çalışmadır. Alanda ilk çalışmalardan olması hasebiyle önemi haizdir. Bu eserde Âsım'ın hayatı, kıraatıyla ilgili bilgiler ve usul ihtilafları özet bir şekilde incelenmiştir.

2-Rivâyetâ Hafs ve Şu'be an Âsım (Yüksek Lisans Tezi), Cemil Muhammed Cibrîl, Câmiatü'l-İslamiyye, Gazze, 2008.

Bu çalışmada Şu'be ile Hafs rivâyetleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, Âsım, Hafs ve Şu'be ile ilgili bilgiler ve usul konuları yüzeysel olarak işlenmiştir. Ancak bizim çalışmamızda usul konuları ve kavramları daha detaylı verilmiş; buna tekbir, vakıf ve vasıl konusu eklenmiştir. Ayrıca, Âsım ve iki râvîsinin hayatları, ilmi durumları, kıraatlarına dair rivayetler, sened ve tarikleri geniş bir şekilde ele alınmış, iki râvî arasındaki ferşî ihtilaflar da detaylı olarak incelenmiştir.

3-Âsım fî Rivâyeti Şu'be an Tarîki's-Şâtîbiyye (Manchester), Ali Ömer Ahmed el-Mellâha, Merhaletü'l-Âliye, Ma'hedü Kıraatî'l-İskenderiyye, 1430/2009.

4-Âsım Kıraatında Hafs b. Süleyman Rivâyeti ile Ebû Bekir Şu'be Rivâyeti Arasındaki Farklılıklar ve Anlama etkisi (Yüksek Lisans Tezi), Yusuf Ezen, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019.

Üç ve dördüncü maddede yer alan iki çalışma yüksek lisans tezidir. Bu çalışmalarda Şu'be ile Hafs rivâyeti karşılaştırmalı olarak ele alınmış olsa da usul konuları daha özet bir şekilde işlenmiştir. Bununla birlikte Âsım ve râvîleri kısaca anlatılmış, diğer farklılıklar ise sûre merkezli belirtilmiştir. Bizim çalışmamız ise Tayyibe çerçevesinde zikredilen bütün tarikler açısından ele alınmış ve usul konuları daha teferruatlı bir şekilde araştırılmış olup Âsım kıraatı ve râvîleri hakkında daha derinlemesine bilgilerin yer aldığı bir çalışmadır.

5-İmam-ı Âsım Râvîlerinden Hafs b. Süleyman ile Ebûbekir Şu'be Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukayesesi (Yüksek Lisans Tezi), Sedat Kaya, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2017.

6- İmam Asım'ın Râvîlerinden Ebû Bekir Şu'be ve Hafs b. Süleyman Arasındaki Rivâyet Farklılıklarının Tahlili (Yüksek lisans Tezi), Yasin Cenân, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2018.

Beşinci ve altıncı maddedeki çalışmalar, usul ihtilaflarının daha özet işlendiği ve bizim çalışmamıza göre daha dar çerçevede yapılan çalışmalar olup ferî ihtilafların izah edilmeden sûre sûre verildiği çalışmalardır.

V. KIRAAT İLMİ

İmam-ı Âsım'ın hayatı ve kıraatına dair bilgileri ele almadan önce kıraat ilmi hakkında bazı hususları açıklamak yerinde olacaktır. Çünkü kıraatın ne olduğu, tarihsel gelişimi, kıraata kaynaklık eden yedi harf ruhsatı, kıraatların kabul edilme şartları, on kıraatın sahihliği ve mütevâtirliği gibi konular, Âsım kıraatına dair verilecek bilgilere zemin olması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca "tercih dönemi" olarak adlandırılan kıraat imamlarının yaşadığı dönemde, sahih rivâyetler arasından yapılan kıraat tercihlerinin bilinmesi de önemlidir. Bu nedenle "kıraatta tercih meselesi" açıklanacak ve ileriki aşamalarda sık sık geçen sened, kıraat, rivâyet ve tarik gibi kavramlar izah edilecektir.

A. TANIMI, KONUSU VE AMACI

Kıraat, قرأ/k-r-e kökünden türemiş olup “okumak, tilavet etmek, toplamak, toplanmak, bir araya getirip birleştirmek, telaffuz etmek, ulaştırmak” gibi birçok anlama gelmektedir.³ Terim olarak “Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve nakledenlere (imamlara) dayandırarak kelimelerin farklı okunuşlarını ele alan bir ilimdir.”⁴ Görüldüğü gibi yapılan tanımda Kur’ân’ın üzerinde okunması noktasında ittifak ve ihtilaf edilen bütün

³ Râgıb el-İsfahânî, "K-r-e", *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., s. 402; Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhîr*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, s. 62; Nebîl Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *İlmü'l-Kıraat*, Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419, s. 26.

⁴ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. 9; Muhammed el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbeati Aşer*, 2. b., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007, c. 1, s. 67; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira fî Kıraatil-Aşril-Mütevâtira*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2017, c. 1, s. 11.

kelimelerine vurgu yapılmıştır.⁵ Diğer taraftan kıraatın, Kur'ân'ın ihtilaf edilen kelimeleri olduğu ifade edilip konusunun daraltıldığı tanımlar da mevcuttur.⁶

Kıraat ilminin konusu, Kur'ân kelimelerinin telaffuzlarındaki değişikliklerdir.⁷ Kelimelerin farklı telaffuz edebilme imkânı, nüzûl döneminden itibaren Kur'ân'ı okumada büyük kolaylık sağlamıştır. Farklı lehçelere sahip olup okuma yazma bilmeyen ve Kureyş lehçesini telaffuzda güçlük çeken birçok Müslüman, Kur'ân'ı belirlenen sınırlar içinde kolayına gelecek şekilde okumuştur.⁸ Bu çerçevede kıraat ilminin amacı ve faydası; Kur'ân kelimelerinin sahih olan telaffuz şeklini hatadan ve tahrif edilmekten korumak, kıraat imamlarının her birinin okuyuş şeklini bilmek, sahih ve sahih olmayanları ayırt etmektir.⁹ Bu ilmin ihmal edilmesi mütevâtir ve şâz kıraatların kaybolmasına sebep olacaktır. Bu sebeple kıraat ilminin öğrenilmesinin farz-ı kifâye olduğu ifade edilmiştir.¹⁰

B. DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Kıraat ilmi, Hz. Peygamber'le birlikte ortaya çıkmış, daha sonra yaygınlaşmış ve sistematik olarak ayrı bir ilim dalı haline gelmiştir. Vahyin nâzil olmasıyla birlikte ashabına Kur'ân okutan ve okutturan Hz. Peygamber, onları kıraata teşvik etmiş ve yanlışlarını düzelterek Kur'ân'ın lafzen doğru okunmasına özel önem vermiştir.¹¹

Mekke döneminde, Hz. Peygamber ve ashâbının Kur'ân'ın farklı şekillerde okunduğuna dair yeterince bilgi bulunmadığı ve herkesin Kureyş lehçesi ile tek kıraat üzere okuduğu zikredilmektedir.¹² Bu yaklaşıma göre, kıraat ihtilaflarının Medine döneminde başladığı söylenebilir. Ancak şu kesindir ki, yedi harf ruhsatı ile beraber sahâbe, farklı kıraatları öğrenmiş ve diğer kıraatları inkâr etmeyip kendisine öğretildiği

⁵ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, çev. Halil Aldemir, İstanbul: Beka Yayınları, 2015, c.1, s. 559; Âlu İsmail, a.g.e., s. 28; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 2. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2010, s. 211, 212; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilafları*, 4. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2018, s. 102.

⁶ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru lhyâi'l-Kütüb, 1957, c. 1, s. 318. Farklı tanımlar için bkz. Muhammed İsa Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'an-Kıraat Özdeşliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 15, S. 2, (2015), ss. 221-253.

⁷ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 11. Kıraat ihtilafları, Nisâ Sûresi 82. ayetinde Kur'ân'da tenâküzün/çelişkinin olmadığına vurgulandığı gibi tezat ihtilafı değil, tenevvü'/çeşitlilik ihtilafıdır. Farklı anlam içeren okumalar da birbirine yakındır. Takuyyiddîn Ebu'l-Abbâs İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, c. 4, s. 415.

⁸ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 108.

⁹ İsmail Karaçam, "Anahatlarıyla Kıraat İlimi ve Tarihi Gelişimi", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu*, 2006, ss. 46-64.

¹⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 213.

¹¹ Hacı Önen, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, s. 31.

¹² Ebu'l-Kâsım Sihâbüddîn Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdîsî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmi Tetealleki bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Beyrut: Dâru Sâdir, 1975, s. 71; Önen, a.g.e., s. 34, 35.

şekilde Kur'ân'ı okumuştur.¹³ Bu konuda ed-Dânî'nin, Hz. Peygamber'in her sene Kur'ân'ı Cebrail'e arzettiğini, son arzın onun vefatından önceki son sene iki defa olduğunu ve her arza'da (Peygamberin okuması, Cebrâilin dinlemesi) farklı kıraatla okuduğunu söylemesi kıraat farklılıklarının nübüvvet döneminde olduğunu göstermektedir.¹⁴

Diğer taraftan şöyle bir rivâyet nakledilmektedir: “Bir kişi Hz. Peygamber'in yanına gelip şöyle dedi: “İbn-i Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Ka'b herhangi bir sûreyi değişik şekillerde bana okudular. Hangisinin kıraatını alayım?” deyince, Hz. Peygamber, Hz. Ali yanındayken sustu. Hz. Ali, o adama: 'Sizden her biri bildiği kıraatlarla okusun' diye cevap verdi.”¹⁵ Taberî'de nakledilen bu rivâyetteki vaka Mekke döneminde yaşandı ise sahâbenin kendi tercihlerine göre okuma yaptığını söyleyebiliriz. Zira her sahâbînin Hz. Peygamber'den farklı olarak okuduğunun belirtilmiş olması Mekke döneminde de Kur'ân kelimelerinin farklı okunabildiğinin işaretidir.¹⁶ Ancak bu dönemde okunan kıraatın, imamlara nispet edilen Âsım, Nâfi', Ebû Amr gibi kıraatlardan birinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira imamlara nispet edilen kıraatlar sonraki dönemde sahih rivâyetler arasından seçilen okuyuşlardır.¹⁷

Nübüvvet döneminde Kur'ân kıraatı konusunda Abdullah b. Mes'ûd, Mus'ab b. Umeyr, Muaz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Zeyd b. Sâbit, Ebu'd-Derdâ gibi bazı sahâbîler ön plana çıkmışlardır.¹⁸ Bunlardan İbn Abbas Mekke'de, İbn Mes'ûd Kûfe'de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da, Ebu'd-Derdâ Şam'da Müslümanlara Kur'ân okutmuştur.¹⁹ Yedi harf ruhsatının verilmesiyle farklı kıraatları Hz. Peygamber'den alan sahâbe, bunları farklı şehirlerde okutmuş ve bu farklılıklar sonraki dönemde tâbiîn ve tebe-i tâbiîn arasında yaygınlaşmıştır.²⁰ Hz. Osman döneminde Müslümanlar arasında ruhsata bağlı olarak okunan kıraat farklılıkları sorun olmaya başlayınca Kur'ân yazı itibariyle Kureyş lehçesi üzere (tercih edilen görüşe göre Zeyd b. Sâbit'in kıraatı üzere) kıraat ihtilaflarını ihtiva edecek şekilde arza-i âhire'de (son arza) okunduğu haliyle

¹³ Mekkî, el-İbâne, s. 47; Önen, a.g.e., s. 36.

¹⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*, Mekke: Dâru'l-Menâra, t.y., s. 46; Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015, s. 333.

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru-Hicr, 2011, c. 1, s. 24.

¹⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. b., y.y.: Dâru Hisân, 2003, s. 224.

¹⁷ Abdülaziz Süleyman b. İbrahim el-Mezîni, *Mebâhis fî İlimi'l-Kıraat*, Riyad: Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, 2011, s. 214; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *el-Muhâdarât fî İlimi'l-Kıraat*, Amman: Dâru Ammâr, 2003, s. 124.

¹⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402, c. 1, s. 78; Subhi es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, çev. Mehmet Sait Şimşek, 2. b., Konya: Kitap Dünyası, 2008, s. 68; Emin b. İdris b. Abdurrahman Felâte, *el-İhtiyâr İnde'l-Kurrâ*, Külliyyetü'd-De'veti ve Usûlî'd-Dîn: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1421, s. 80, 81.

¹⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 217.

²⁰ Ahmed Hâlid Şükrü, Muhammed Ahmed Müflih, Muhammed Hâlid Mansûr, *el-Mukaddimât fî İlimi'l-Kıraat*, Amman: Dâru Ammâr, 2001, s. 34; Önen, a.g.e., s. 40, 41.

çoğaltılarak, biri Medine’de olmak üzere, Mekke, Kûfe, Şam ve Basra’ya gönderilmiştir.²¹ Daha sonra senedi sahih ve mushaf hattına uygun olan kıraatlar şifâhî olarak nakledilmiştir.²²

Tâbiîn döneminden sonra; Âsım, Hamze, İbn Kesîr, Ebû Amr gibi kıraat imamları kendi bölgelerinde sahih kıraatlar arasından tercih ettiklerini çok okutmuşlar ve bu kıraatlar onlara nispet edilerek anılmıştır.²³ Burada şu hususu hatırlatmak gerekir: Kur’ân kelimelerinin her birinde okuyuş farklılığı yoktur. Kıraatların sayısının İbn Mücâhid’den önce yirmi küsur, sonrasında yedi ve on adedinde olması, okuyanlarına nispet edilmesinden ileri gelmektedir. İmamların birbirlerine muvâfık okudukları çoğu kelimenin yanında, farklı okudukları bazı kelimelerden dolayı kıraat imamlarının her birinin okuyuşu ayrı birer kıraat olarak isimlendirilmiştir. Yoksa Kur’ân’ın bütün kelimelerinin her bir kıraata göre farklı bir okunuşu söz konusu değildir.²⁴

Kıraat imamları (2. ve 3. asır) döneminden yaklaşık bir asır sonra Ebû Bekir b. Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a* ismiyle telif ettiği eserinde kıraatları yedi ile sınırlaması üzerine, toplum tarafından yedi kıraat kabul görmüştür. Hemen hemen aynı dönemde yaşayan İbn Mihrân en-Nisâbü’rî (ö. 381/991) *el-Gâye fi’l-Kıraati’l-Aşr* isimli eseriyle yedi kıraata üç kıraat -*Ebû Ca’fer* (ö. 130/747), *Ya’kûb* (ö. 205/820) ve *Halefû’l-Âşir* (ö. 229/746)- ilave ederek kıraat-ı aşere’yi oluşturmuştur. Ancak “yedi kıraat” sınıflaması etkisini İbnü’l-Cezerî dönemine (Hicrî 9. asır) kadar devam ettirmiş, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr/Tayyibetü’n-Neşr* adlı eseri ile birlikte zikredilen bu üç kıraatın ilavesiyle on kıraat kabul görerek yaygınlaşmıştır.²⁵

İslam beldelerinde yaygınlaşan bu kıraatlar hakkında ilk olarak çalışmalar yapan Hârûn b. Mûsâ’nın (ö. 170/786) olduğu ve bu konuda ilk eserin Kâsım b. Sellâm’a (ö. 224/838) ait olduğu belirtilmiştir. Ancak daha önce Yahya b. Ya’mer (ö. 89/707), kıraat imamlarından İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Amr (ö. 154/774), Hamze²⁶ (ö. 156/772), Kisâî

²¹ Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ’, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011, c. 1, s. 7; Müflih vd., a.g.e., s. 35; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 218; Önen, a.g.e., s. 45.

²² Muhammed b. Ca’fer el-Huzâî, *el-Müntehâ ve fihi Hamse Aşrate Kıraat*, thk. Muhammed Şefaât Rabbânî, Medine: Mecmeu Melik Fahd, 1434, c. 1, s. 19; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 220.

²³ Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbâne an Meâni’l-Kıraat*, thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî, Mısır: Dâru’n-Nehdâ, t.y., s. 86, 87; Âlu İsmail, a.g.e., s. 25, 26.

²⁴ Harun Ögmüş, “Kur’an’ın Sıhhati Bağlamında Kıraatlerin Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, (2010/2), ss. 6-26.

²⁵ Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2005, ss. 32-35.

²⁶ Ülkemizde yazılan tecvid eserlerinde bu isim çoğunlukla “Hamze” şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu sebeple biz de bunu tercih ettik.

(ö. 189/805) ve Ya'kûb (ö. 205/821) tarafından konuya dair bazı eserler telif edildiği bilinmektedir.²⁷ Fakat bunların günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

C. YEDİ HARF-KIRAAT İLİŞKİSİ

Yedi harf ruhsatının kıraat ihtilafları ile ilişkisi sebebiyle önce yedi harf'in ne olduğu konusunda özet bilgi verilecek, ardından kıraat ihtilaflarının kaynağı ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Yedi Harf Ruhsatı

Yedi harf konusu tefsir ve kıraat ilminde en müşkil konulardan biridir. Bu sebeple konuyla alakalı tercih ettiğimiz görüş ve zikredilen diğer görüşlerin kesin hüküm ve bilgiler olmayıp yorumdan ibaret olduğunu vurgulamak gerekir.

Yedi harf²⁸ ruhsatı ile alakalı muteber hadis kaynaklarında pek çok rivâyet bulunmaktadır. Ancak, konuyu açıklayıcı olması bakımından burada sadece bir rivâyet nakledilecektir. Onlardan biri şöyledir:²⁹

"عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاءَتِهِ، فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُهَا عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُقَرِّئْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَلِكَ، فِكِدْتُ أُسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ، فَانْتَظَرْتُهُ حَتَّى سَلَّمَ، ثُمَّ لَبَّبْتُهُ بِرِدَائِهِ أَوْ بِرِدَائِي، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَكَ هَذِهِ السُّورَةَ؟ قَالَ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ لَهُ: كَذَبْتَ، فَوَاللَّهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَأَنِي هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرُؤُهَا، فَانْطَلَقْتُ أَقُودُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقَرِّئْنِيهَا، وَأَنْتَ أَقْرَأْتَنِي سُورَةَ الْفُرْقَانِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَرْسَلَهُ يَا عُمَرُ، أَقْرَأْ يَا هِشَامُ" فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرُؤُهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هَكَذَا أَنْزَلْتُ" ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَقْرَأْ يَا عُمَرُ" فَقَرَأْتُ، فَقَالَ: "هَكَذَا أَنْزَلْتُ" ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ، فَأَقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ".

"Ömer b. el-Hattâb (r.a.) şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın sağlığında Hişâm b. Hakîm'in Furkân Sûresi'ni okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi, Rasûlullah'ın bana

²⁷ Dimyâtî, a.g.e., c. 1, ss. 33-35; Âlu İsmail, a.g.e., s. 101; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 220, 221.

²⁸ Yedi harfin, İbn Mücâhid'in belirlediği yedi imamın kıraatı olmadığı âşikar olup ehline bilinmektedir. Çünkü kıraatlar bundan ibaret olmayıp yedi harf ile yedi kıraat arasında rakamsal bir ilişki yoktur. Ancak "harf" kelimesinin "kıraat" anlamında olabileceği ifade edilerek yedi harf ruhsatının bizzat kıraat ihtilafları olduğu da belirtilmiştir. Mekki, *el-lbâne*, s. 36; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 112; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzebe fi'l-Kıraati'l-Aşr ve Tevcihihâ min Tayyibeti'n-Neşr*, y.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1997, s. 28; Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorâns*, Hamburg: Dieterichsche Buchhandlung, 1860, s. 49, 50; Müslüm Yıldırım, *Theodor Nöldeke'nin Kur'an'a yaklaşımı "Geschichte des qorâns" örneği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 75.

²⁹ Konuyla ilgili bir rivâyeti de Âsım rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, 5, 400; Faik Akcaoğlu, *Kur'an Dışı Vahiy*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012, s. 447. Yedi harfle ilgili hadisler için bkz. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 5, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 272; Tirmizî, "Kıraat", 11; İbn Halîl Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'an alâ Seb'ati Ahruf*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991, ss. 21-28; Müflih vd., a.g.e., ss. 10-14. Konuyla alakalı diğer rivâyetlerde farklı sahabe arasında diğer sûreler de ihtilaflardan da bahsedilmektedir.

okutmadığı bir şekilde farklı kıraatla okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım fakat selam verinceye kadar bekledim. Selam verince yakasından tutup: ‘Bu sûreyi sana bu şekilde kim okuttu?’ diye sordum. Hişâm: ‘Rasûlullah okuttu.’ dedi. ‘Yalan söyledin (hata ettin), çünkü Rasûlullah bana, senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu’ dedim ve yakasından tutarak Peygamber’in yanına götürüp ‘yâ Rasûlallah! Şunun Furkân Sûresi’ni bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim.’ dedim. Peygamber bana: ‘Hişâm’ın yakasını bırak!’ dedi. Ona da: ‘Ey Hişâm oku!’ diye emretti. O da kendisinden duyduğum gibi okudu. Bunun üzerine Allah’ın elçisi: ‘Böyle nâzil oldu’ dedi. Sonra bana: ‘Ey Ömer (r.a.) oku!’ dedi. Ben de onun bana okuttuğu gibi okudum. O da bunun üzerine ‘Böyle nâzil oldu; şüphesiz ki Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun.’ dedi.”³⁰

Buhârî’de (ö. 256/870) geçen ve Hz. Ömer’den (r.a.) müttefekun aleyh olarak rivâyet edilen bu hadisin senedi sağlam ve sahihtir.³¹ Zikredilen hadiste Kureyş kabilesine mensup iki sahâbî³² Hz. Ömer’le Hişâm b. Hakîm arasında Furkân Sûresi’nin okunmasında oluşan ihtilaf üzerine, Hz. Peygamber’in huzurunda her ikisi farklı okuyunca Alla Rasûlüh فَاَقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْزَفٍ، “Şüphesiz Kur’ân yedi³³ harf³⁴ üzere nâzil olmuştur. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz.”³⁵ sözünü söylemiştir.³⁶ Konuya dair bazı rivâyetlerin sonunda فَلا تُمَارُوا فِي الْقُرْآنِ فَإِنَّ الْمِرَاءَ كُفْرٌ “Kur’ân hakkında tartışmayın, zira bunu tartışmak küfürdür.” cümlesi yer almaktadır.³⁷

Rivâyette, her iki sahâbînin Kureyş kabilesine mensup olduğu dikkate alındığında Hz. Peygamber’in izni dahilinde Kur’ân’ı herkesin istediği lehçe ile okuma imkanına sahip

³⁰ Buhârî, “Kitâbü’t-Tefsîr”, 652; Tevhîd, 53; Mekkî, *el-İbâne*, s. 105, 106; ed-Dânî, *el-Ahrufu’s-Seb’a*, s. 11.

³¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 23; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Şuayb el-Arnâvudî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2008, s. 105; Mennâ’ el-Kattân, *a.g.e.*, s. 21; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 98.

³² Abdurrahman Çetin, ikisi de Kureyş Kabilesine mensup iki sahabenin ihtilafının izahı konusunda herkesin kendi lehçesine göre Kur’ân okuma zorunluluğunun olmaması veya Hişâm’ın bu sûreyi başka kabileye öğretilirken işiterek öğrenmiş olabileceği, ayrıca yedi harfin sadece lehçe anlamında olmadığı, dolayısıyla farklılığın bu şekilde meydana gelebileceğini ifade etmiştir. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 46.

³³ Yedi rakamıyla ilgili adet bildiren sayı veya kesretten kinaye olduğu konusunda iki görüş var. Âlimlerin çoğuna göre yedi rakamı burada aslî anlamdadır. Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 3. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, ss. 150-160; Önen, *a.g.e.*, s. 83.

³⁴ Harf kelimesi, lügat, lehçe anlamına gelir. Ancak farklı vecihlerle okunan kıraat anlamına da gelmektedir. Önen, *a.g.e.*, s. 82.

³⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 23; İbrahim Enîs, *fi’l-Lehcâti’l-Arabiyye*, 8. b., Kahire: Mektebetü’l-Ancalü’l-Misriyye, 1992, s. 54, 55.

³⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu’l-Beyân fî Kıraati’s-Seb’i’l-Meşhura*, thk. el-Cezâirî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005, s. 20; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 19; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 224; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 45; Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu’l-Kıraat fi’l-Meşrik ve’l-Mağrib*, İsosko: Münazzametü’l-İslamiyye, 2001, s. 41.

³⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 104.

olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesiyle nâzil olmakla birlikte tek lehçe üzerinden okunması farklı kabilelere mensup Müslümanların zorlanmaları söz konusu olması hasebiyle مَا تَقْرَأُ مَا تَسْرَ مِنْهُ (Müzzemmil 73/20) " Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun." ayetinin de gereği olarak bu ruhsat verilmişti.³⁹

Sahâbenin okuma ihtilafı olduğunu nakleden⁴⁰ rivâyetlerden bazıları şöyledir: "Eğer sen سَمِيعًا عَلِيمًا-عَزِيزًا حَكِيمًا desen azap ayetini rahmet ayetiyle değiştirmedikçe hepsi de şâfidir, kâfidir.", "Abdullah b. Mes'ûd, 'Kur'ân'ın kıraatını dinledim. Onları birbirine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz. İhtilaftan ve münakaşadan sakınınız. Bu, sizin أَقْبَلُ، هَلَمْ، تَعَالُ demeniz gibidir.' demiştir. "İbn Mes'ûd Arap olmayan birisine طَعَامُ الْإِثِيمِ (Duhân 44/44) ayetini okutuyordu. Ancak adam آثِيمُ diyemiyordu. Bunun üzerine İbn Mes'ûd طَعَامُ الْفَاجِرِ demesini söyledi."⁴¹ Başka bir rivâyette Hz. Ömer'in، فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ (Cuma 63 /9) " Allah'ın zikrine koşun." ayetini، فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ şeklinde okuduğu nakledilmiştir. Ancak Abdurrahman Çetin, Hz. Ömer'in rivâyette belirtildiği gibi okuduğunun kesin olmadığını vurgulamıştır.⁴² Bununla ilgili İmam Mâlik, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini söyleyerek böyle okumanın caiz olduğunu belirtmiştir.⁴³

Yedi harf ile alakalı rivâyetlerin hiçbirinde sahâbenin yedi harfin mahiyetini bilmelerinden dolayı onun ne olduğu konusunda soru sorduğu bilgisi zikredilmemiştir.⁴⁴ Dolayısıyla bunun cevabı belirtilmediği için bu konuda âlimler arasında birçok görüş serdedilmiştir.⁴⁵ Yedi harf konusunda sahâbeden nakledilen rivâyetlerin yanında onun ne olduğu konusunda fikir veren bazı örnekler mevcut olmakla birlikte, rivâyetlerin tam olarak yedi harfin mahiyetini açıkladığı söylenemez.⁴⁶

Yedi harfin anlamı konusunda bir kesinlik olmadığı için konuya dair kırk kadar görüş ortaya çıkmış,⁴⁷ fakat bunların bazısı zayıf,⁴⁸ bazısı kuvvetli kabul edilmiştir.

³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 5. b., çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993, c. 2, s. 699; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 97; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 47. Bu rivâyette ismi geçen Hişâm'ın Mekke'nin 628 yılında gerçekleşen fethinde Müslüman olduğu, Furkan Sûresinin Mekke'de nâzil olmasına rağmen yeni Müslüman olan Hişâm'a o zamanda öğretildiği belirtilmiştir. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 46.

³⁹ Mahmûd Halil el-Husarî, *el-Kıraatü'l-Aşr mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003, s. 15.

⁴⁰ Önen, a.g.e., s. 92.

⁴¹ Ahmet b. Hanbel, "Müsned", c. 5, s. 62; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 107; Müflih vd., a.g.e., s. 13, 227; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 95.

⁴² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 105; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 97.

⁴³ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 104.

⁴⁴ Bu rivâyetler için bkz. ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a*, ss. 11-23; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 45-60.

⁴⁵ Âlu İsmail, a.g.e., s. 18; Mennâ' el-Kattân, a.g.e., s. 19; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 43, 92.

⁴⁶ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 3. b., İstanbul: İrfan Yayınları, 2010, s.149; Önen, a.g.e., s. 89.

⁴⁷ bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 105-114.

⁴⁸ bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 112-122.

Kuvvetli görüş olarak yedi Arap lehçesi, yedi vecih gibi görüşler ortaya atılmıştır.⁴⁹ Yedi lehçe olarak Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Ezd, Rabîa, Hevâzîn, Sa'd lehçeleri gibi daha pek çok kabile ismi zikredilmiştir.⁵⁰ Bahsi geçen görüşü savunan birçok âlim bulunmaktadır.⁵¹ Ancak bu yaklaşım, Kur'ân'da sadece yedi lehçenin değil daha fazla lehçenin olduğu, bunun iki sahâbî arasında yaşanan ihtilafı izah etmediği, sahâbe ihtilafı olarak nakledilen örneklerde azap ayetinin rahmet ayetiyle değiştirilmemesi şeklindeki örneklerin lehçeyle ilgisinin olmadığı gibi sebeplerle eleştirilmiştir.⁵²

Yedi vecih görüşü ise yedi okuma (tarzı) şeklidir. Bu görüşü savunan âlimlerin başında İbn Kuteybe (ö. 276/889), Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İbnü'l-Cezerî ve Zürcânî gelmektedir. Kiraat ilminde çığır açan ve İslam dünyasında popülarlığı devam eden İbnü'l-Cezerî'nin tercih ettiği yedi vecih şöyle sıralanmıştır: **1-** Sûret-mânâ değişikliği olmadan hareke değişikliği. بُحْلٌ-بُحْلٌ kelimesi gibi. **2-** Sûret değişikliği olmadan, mânâ değişikliği ile hareke ihtilafı. فَتَلَقَىٰ آدَمَ-آدَمَ gibi. **3-** Sûret değişikliği olmadan mânâ değişikliği. تَبَلَّوْا-تَبَلَّوْا kelimesi gibi. **4-** Mânâ değişikliği olmadan sûret değişikliği. بَصْطَةً kelimesinin ص/sad ve س/sin harfi ile yazılması gibi. **5-** Sûret ve mânâ değişikliği (kelime değişikliği). فَيَقْتُلُونَ-فَيُقْتَلُونَ kelimeleri gibi. **6-** Takdim-tehir ihtilafı, فَاسْعَوْا-فَامْضُوا kelimeleri gibi. **7-** Ziyade ve noksanlık ihtilafı, وَوَصَّىٰ-وَأَوْصَىٰ kelimeleri gibi.⁵³

Söz konusu bu görüş de Kur'ân'ın mânâ ile kiraatına yol açacağı endişesiyle eleştirilmiştir.⁵⁴ Abdurrahman Çetin, yukarıda zikredilen görüşün yanlış olmadığını ancak yetersiz olduğunu ve yedi harfi de kesin çizgilerle belirlemenin mümkün olmadığını belirtmiş, yedi rakamının ise çokluktan kinaye olduğunu söylemiş, arkasından da on üç tane vecih saymıştır.⁵⁵ Yukarıda belirtilen yedi lehçe ve yedi vecih şeklindeki görüşlerde yedi rakamı ise sayısal bir rakamı ifade etmektedir.⁵⁶

Yedi harf ruhsatının zamanı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte genel kanaat olarak konuyla alakalı hadislerde geçen yer adlarının Medine'de olması,

⁴⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 96; Önen, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁰ el-Muhtâr, *Târîhu'l-Kiraat*, s. 42.

⁵¹ bkz. ez-Zürcânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 265; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 151.

⁵² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 105-113; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, s. 127, 128; Önen, *a.g.e.*, s. 100, 101.

⁵³ Ebû Muhammed b. Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkilî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakr, y.y: Mektebetü'l-İlmiyye, 1973, s. 36-38; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 29; Dağ, *Geleneksel Kiraat Algısı*, s.77; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, s. 141, 146; Musa Akpınar, *Kiraatların Tevatürü Meselesi*, İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2020, s. 59, 60; Önen, *a.g.e.*, ss. 119-123. Âlimler arasında yedi vecihin içeriği farklı şekillerde doldurulmuştur. Yedi vecih örnekleri için bkz. Suyûtî *el-İtkân*, ss. 105-113; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, ss. 141-147.

⁵⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 105, 106; Hasan Ziyâüddîn İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1988, s. 160; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, ss. 129-150.

⁵⁵ ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*, ss. 33-43; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, ss. 140-149, 150-158; Önen, *a.g.e.*, s. 102; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*, s. 69.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 31; ez-Zürcânî, *a.g.e.*, c.1, s. 239, 241.

farklı kabile ve toplumların burada bulunması gibi sebeplerle Medine döneminin sonlarında verildiği kabul edilmektedir.⁵⁷ Medine dönemi kabul edildiğinde çoğunluğu Mekki olan sûrelerdeki farklılıkların nasıl temellendirileceği sorusu akla gelmiştir. Bu durum, bütün sûrelerin başlangıçtan beri yedi harfi ihtiva edecek şekilde nâzil olduğu, Medine döneminde tekrar nâzil olduğu veya ruhsat verildikten sonra Hz. Peygamber'in gözetiminde okunduğu şeklinde izah edilmiştir.⁵⁸

Bununla birlikte, Kur'ân ayetlerinin yedi harfle birlikte Mekke'de nâzil olduğu görüşü de nakledilmiştir. Sûrelerin büyük çoğunluğunun Mekke'de nâzil olması, ilgili hadislerdeki olayın bu dönemde olduğu buna gerekçe olarak gösterilmiştir. Ama bu dönemde farklı lehçelerin olmadığı ve Mekke'de buna neden ihtiyaç duyulacağı sorusu gündeme getirilerek itiraz edilmiştir.⁵⁹

Bu ruhsatın verilmesi Mekke veya Medine dönemi kabul edilmesi sonuçta Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflarda kısmen varlığını devam ettirdiği, dolayısıyla bunun kıraatlar içinde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.⁶⁰

2. Kıraat İhtilaflarının Kaynağı

Yedi harfin kıraat ilmi ile alakasının ne olduğu konusu önem arz etmektedir. Bu noktada kıraat ihtilafları ictihâdî midir yoksa yedi harfe mi dayanmaktadır? sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Sahâbe, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den farklı seviyelerde; kimisi bir, kimisi iki, kimisi üç harf şeklinde öğrenip farklı bölgelere dağılmışlar ve oralarda yaşayan Müslüman halka kıraat öğretmişlerdir. Bunun neticesinde halkın kıraatında bazı farklılıklar oluşmuştur.⁶¹

Yaşanan bu kıraat ihtilaflarının dayandığı nokta konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu bağlamda ihtilafların kaynağı olarak Arap lehçeleri, sahâbenin ictihadı ve yedi harf şeklinde görüşler serdedilmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Arap

⁵⁷ Ahmed el-Beylî, *el-İhtilafü Beyne'l-Kıraat*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988, s. 39; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 3. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2011, s. 56; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 166, 167; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 3. b., Bursa: Emin Yayınları, 2018, s. 38; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 47; İbrahim Tetik, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, Ankara: İlahiyat, 2021, s. 31.

⁵⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 167; Önen, a.g.e., s.113.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 46, 47; Yonis İnanc, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, İstanbul: İfav Yayınları, 2016, s. 136, 137; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muğnî fî Tevcîhi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988, c. 1, s. 84, 85; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kıraat ve Eseruhâ fî Ulûmi'l-Arabiyye*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984, c. 1, s. 41; Müflih vd., a.g.e., s. 49, 52; Önen, a.g.e., ss. 111-113; Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 167; Önen, a.g.e., s. 112.

⁶⁰ es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 219; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s.114.

⁶¹ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 560; Mennâ' el-Kattân, a.g.e., s. 34.

lehçeleri ve içtihadı dayandırması şeklindeki görüşler, kabul edilebilir görüşler değildir.⁶² Ancak kıraatların yedi harf ruhsatına dayandığı şeklindeki görüş kabul gören bir yaklaşımdır.⁶³ Çünkü konuyla alakalı malumata bakıldığı zaman kıraat ihtilaflarının, yedi harf ruhsatı sebebiyle yapılan okumaların sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Yedi harf, yedi vecih olarak kabul edildiğinde de müterâdîf okumalar dışında diğer ihtilafların kıraat ihtilafları olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁴ Bu sebeple genel olarak kıraatların vahye dayanıp tevkîfî olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵ Yedi harf ruhsatının verilmiş zamanının kabulü, aynı zamanda kıraatların başlangıç noktasına da işaret etmekte olup tevkîfliğini ortaya koymaktadır.⁶⁶

Kıraat ihtilaflarının yedi harfe dayandığı konusunda şu görüşler ortaya konmuştur. **1-**Yedi harfin tamamı bugün kıraatlarda mevcuttur. **2-** Kıraatlar yedi harfin bir kısmından neş'et etmiş olup yedi harfin bir kısmı mushaflarda devam etmektedir. **3-** Kıraatlar yedi harfin sadece birinden doğmuş ve Hz. Osman (r.a.) mushafında bu yazılmıştır.⁶⁷

Bu konuda Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “*Bugün insanların okuduğu, rivâyeti sahih ve lafzî mushaf hattına uygun kıraatlar, Kur’ân’ın nâzil olduğu yedi harften biridir. Mushaflar, onu okuyan Müslümanlar arasındaki ihtilafları azaltmak için Kureyş lehçesi ile yazılmıştır. Eğer yedi harfin tamamı mushafa uygun olsaydı bu mushaf yedi harf üzere yazılırdı. Dolayısıyla Hz. Osman’ın kerih gördüğü ihtilaflar olduğu gibi kalırdı. Halbuki o, ihtilafların ortadan kalkması için Müslümanları bir mushafta toplamıştır.*”⁶⁸

⁶² Taha Hüseyin, kıraatların kaynağının lehçeler olduğunu, Süleyman Ateş ise kıraat imamlarının içtihadı olduğunu söylemiştir. Akpınar, a.g.e., s. 111, 246.

⁶³ ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*, s. 46; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhi Tayyibeti'n-Neşr*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1997, c. 1, s. 20; Önen, a.g.e., s. 81; Âlu İsmail, a.g.e., ss. 49-52; Müflih vd., a.g.e., s. 48; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 73.

⁶⁴ Âlu İsmail, a.g.e., s. 26; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 330; Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İfav Yayınları, 2015, ss. 62, 63.

⁶⁵ Kıraatların tevkîfî olması Hz. Peygamber'in izin vermesi (okutturması) veya vahye dayanması demektir. Vahiy olduğunu söylemenin şâz kıraatların da vahiy olması gerektiği düşüncesiyle mümkün olmadığı belirtilmiştir. Önen, a.g.e., s. 106. Ancak İbnü'l-Cezerî kıraatların da *وَإِنْ كُنْهُ مُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* “*Kıraatların hepsi Allah katından nâzil olmuştur*” diyerek birer ayet olduğunu söylemiş, son arzada bunların okunduğunu herhangi bir şeyin terkedilmediğini belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 31, 46.

⁶⁶ Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, “Kıraatlar ve Kurrâ”, çev. Ali Öge, *marife*, Yıl 10, S. 2, (2010), ss. 217-234.

⁶⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 112; Câmiatü Melik Suud, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyyet'ü's-Seb'a*, Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1991, ss. 86-90; Önen, a.g.e., s. 107, 108; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 184. Hz. Osman Mushafıyla yedi harfin tamamen kaldırıldığını ve bunun sadece Hz. Peygamber döneminde geçerli olduğunu düşünen âlimler olmuştur. Ancak, bugün Mushaf çerçevesinde kıraat ihtilafları devam ettiği ve kıraatlar yedi harfin bir kısmı olarak devam ettiği dikkate alındığında bunun kaldırıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in verdiği izni kaldırdığına dair bir rivâyet yoktur. Ayrıca, Kur’ân’ın sadece bir lehçe olduğunu söylemek mümkün değildir. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 182.

⁶⁸ Mekkî, *el-İbâne*, s. 33, 34; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 335; Abdülmelik Okçu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsiri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 81.

Buna göre bugün okunan kıraatlarda sadece altı harfe tekabül eden mushaf hattına uymayan müterâdif/farklı kelime ile okuma ve diğer okumalar kısmı bulunmamaktadır. Çünkü müterâdif kelimeler Hz. Osman mushaflarına yazılmamış ve okumadan menedilmiştir.⁶⁹

Bize göre yedi harf, yedi okuma şekli (vecih)⁷⁰ olarak kabul edildiğinde kıraatların yedi harfin bir kısmına tekabül edip bugün mushaflarda yedi harfin bir kısmının dağınık bir şekilde devam ettiği ve kıyamete kadar devam edeceği görüşü kabule daha şâyân görünmektedir. Çünkü yedi harf kapsamındaki müterâdif ve mushaf hattına uymayan okumalar kıraat kapsamında değildir. Bu çerçevede kıraatlardaki usûlî ve ferşî⁷¹ farklılıkların da temeli yedi harfe dayalı olmaktadır.⁷² Zira İbnü'l-Cezerî, وَأَصْلُ الْإِخْتِلَافِ أَنَّ رَيِّتًا أَتَتْهُ بِسَبْعَةِ مَهَوِّتًا “Kıraat ihtilaflarının aslı Rabbimizin kolaylaştırmak için onu yedi harf üzerine indirmiş olmasıdır.”⁷³ diyerek kıraat ihtilaflarının vahye müstenit olduğunu beyan etmiştir.

Burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Kur'ân'ın mütevâtir olduğunu söyleyip kıraatlar konusunda farklı tavır takınarak Kur'ân-kıraat ayrımı⁷⁴ yapmak makûl bir yaklaşım mıdır? Zira Kur'ân ile sahih kıraat arasında parça bütün ilişkisi nasıl izah

⁶⁹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 118; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 561; Müflih vd., a.g.e., s. 39-41; Abdülfettâh el-Kâdî, *Târîhu'l-Mushafi's-Serîf*, Mısır: el-Ezheru's-Serîf, 2015, s. 26; Abdülfettâh İsmail Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 3. b., Cidde: Dâru's-Surûk, 1983, s. 10, 11; Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraatı*, çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2010, s. 29; Önen, a.g.e., s. 109; Necati Tetik, *Kıraat İliminin Talimi*, s. 66; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 63.

⁷⁰ Kıraat istilâhında “harf”, kıraat ve vecih anlamına gelmektedir. Birışık, a.g.e., s. 80.

⁷¹ Mehmet Dağ ferşî farklılıkların ruhsatla alakası olmadığı gerekçesiyle bunların yedi harf ruhsatına dayanmadığını ama vahiy olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak ferşî farklılıkların yedi harfe dayanmadığına dair bir delilin olmadığı belirtilmiş ve bunun kabul edilmesi halinde ferşî farklılıkların temelsiz kalacağı söylenmiştir. Bu nedenle nasıl ki, bir kelime yerine diğer kelimeyle okunması bir kolaylık ve ruhsat ise bu, irâb farklılıklarına giren ihtilaflarda da söz konusudur. Belki de ferşî ihtilafların her ne kadar yedi harf ruhsatının “kolaylaştırma” mantığına uymadığı zikredilse de bunların tekrârul-vahiy kapsamında birer ayet olup Hz. Peygamber'in bizzat tâlim ettirmesine dayandığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu konuda Saçaklızâde Mar'aşî, ayetin bunlardan biriyle vahyedildiğini, diğerinin ise ruhsat olduğunu belirtmiştir. Nitekim, “Kıraatü'n-Nebî” adlı eserde nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in Fatiha Sûresindeki مَلِكْ kelimesini (ayet 3) uzatarak ve uzatmadan مَلِكْ şeklinde; Hûd Sûresinde إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ (ayet 46) ayetini غَيْرُ غَيْرِ şeklinde okuduğunun rivâyet edilmesi ferşî ihtilafların da Hz. Peygamber'e, dolayısıyla vahye müstenit olduğunu göstermektedir. Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî, *Kıraatü'n-Nebî*, thk. Hikmet Beşîr Yâsîn, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988, s. 52, 59, 111, 112; Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, thk. Hâlid Abdüsselâm Berekât, Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012, s. 126; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 102; Kılıç, a.g.e., s. 63; Önen, a.g.e., s. 110.

⁷² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed, Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y., c. 4, s. 165; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 120; Mekki, *el-İbâne*, s. 32, 81; Muhaysin, *el-Kıraat*, c. 1, s. 39, 44, 45; Câmiatü Melik Suud, a.g.e., s. 93; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 117; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 182, 188; Önen, a.g.e., s. 110.

⁷³ Muhibbüddîn en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, c. 1, s. 141.

⁷⁴ Zerkeşî ve onun gibi düşünen Dimyâtî gibi bazı âlimler Kur'ân ile kıraatların birbirinden farklı iki gerçek olduğunu belirtmektedirler. ez-Zerkeşî, a.g.e., c. 1, s. 318, 319; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 68; Daha geniş bilgi için bkz. Adnan Fakak Ahmed Alhamd, “Kadiyyetü Müsemme'l-Kur'ânî ve'l-Kıraatî beyne Hakîkateyi't-Tegâyuri ve't-Tevâfuki”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, Sayı: 39, (2017), ss. 183-195; Yüksek, a.g.m., ss. 221-253.

edilecektir?⁷⁵ Söz konusu ayrımın, kıraat konusunda müsteşriklerin düşünceleri doğrultusunda yapılan birtakım ithamlardan kurtulma ve Kur'ân'a halel getirmeme sâikiyle yapıldığı söylenebilir. Kıraatların tevkîfî değil, ictihâdî olduğu söylendiğinde, Kur'ân'ın nasıl tevkîfî/naklî olabileceği sorusu akla gelmektedir. Buradan hareketle söylemek gerekirse kıraat konusunda kaynak eserlerde geçen yazılı isnadlar aynı zamanda Kur'ân'ın da isnadıdır. Bu nedenle bize göre Kur'ân ve kıraatın ayrı ayrı hakikatler olduğu düşüncesi gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu noktada Kur'ân'ı sadece yazıya indirgeyip mushafı ve onun farklı kıraatlarını ayırmak mümkün değildir.⁷⁶ Burada kıraatla Kur'ân arasında cüz-küll (parça-bütün) ilişkisinin olduğu unutulmamalıdır.⁷⁷ Zira, yaklaşımları kabul gören ve kaynak kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin, kıraat ihtilaflarının fıkıh ihtilafları gibi olmadığını, fıkıh ihtilaflarının ictihâdî ama kıraat ihtilaflarının vahye müstenit olduğunu, hepsinin hak ve doğru olduğunu, ayrıca lafzın tevâtüren sabit olması durumunda onun edâsının da tevâtüren sabit olduğunu söylemesinden, Kur'ân ve kıraatın ayrı hakikatler olduğu ayrımını kabul etmediği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Bu sebeple ona göre senedi sahih, Arapçaya ve Resm-i Osmânî'ye muvâfık olan kıraat, Kur'ân'dır.⁷⁹

Konuyla alakalı Mehmet Sait Şimşek, kıraat rivâyetleri arasında mütevâtir olmayanlar için Kur'ân olmadığının söylenebileceğini ama Hz. Peygamber'in ayeti okuma şeklinin Kur'ân olduğunu, zira sayfalarda yazılı olan yazı ile onun telaffuzunun da Kur'ân olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Serdedilen yaklaşımda bir kıraatı okuyup diğerini terk etmek, başka bir deyişle bütün kıraatların aynı oranda yaygın ve meşhur olmaması, onların vahye müstenit/tevkîfî olmadığını göstermemektedir. Zaten Kur'ân lafızlarının mushafa uygun bütün telaffuzları mushaf-ı Osmânî'nin muhteviyatındadır. Bu nedenle kelimenin lafzı ile onun seslendirilmesini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Dolayısıyla kıraatlardan birini eleştirmek, mütevâtirlik meselesinin topluluğa göre değişebilmesi sebebiyle tekfiri gerektirmemekle birlikte bu konuda dikkatli olmak gerektiği

⁷⁵ Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 183. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aydın Kudat, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, ss. 16-19.

⁷⁶ Aican Dağdeviren, "Kırâatlerinin Kur'âniyeti Mes'elesi", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006, ss. 180-192. Eğer Kur'ân kıraat ayrımı konusunda, Kur'ân'ın ittifak ve ihtilaf edilen bütün okuyuşları, kıraat ise sadece ihtilaf edilen okuyuşları kapsadığı şeklinde belirtilirse bu yaklaşım kabul edilebilir. Müflih vd., a.g.e., s. 49.

⁷⁷ Müflih vd., a.g.e., s. 39, 49.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 30, 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 47; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 333; Ömer Özbek, "İbnü'l-Cezerî'nin Kırâatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı", *bilimname*, C. 2, S. XXXVI, (2018/2), ss. 555-586.

⁷⁹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 19.

⁸⁰ Mehmet Sait Şimşek, "Kırâatların Kaynağı Problemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)*, C. IV (2002), ss. 17-30.

unutulmamalıdır.⁸¹ Ancak, mütevâtir olduğunu bilen kimse için tekfir edilebileceği görüşü kabul edilebilir.⁸²

D. KIRAAT TASNİFLERİ

Kıraatlar âlimler tarafından farklı tasniflere tâbî tutulmuş olup mütevâtir-âhad-şâz; yine mütevâtir-meşhûr-şâz-âhad-müddrec-mevzû şeklinde ayrımlar yapılmıştır.⁸³ İbnü'l-Cezerî ise *sahih*, *âhad* ve *şâz* şeklinde üçlü tasnifi benimsemiştir.⁸⁴ Burada en geniş anlamıyla on kıraatın *sahih*, bunun dışındakilerin *şâz* kabul edilmesi sebebiyle “sahih kıraatlar” ve “şâz kıraatlar” şeklinde tasnif yapılarak aşağıda izah edilecektir.

1. Sahih Kıraatlar

Sahih kıraatlar, mütevâtir ve meşhûr kıraatlar olarak zikredilmiştir. Burada her iki kavram kısaca izah edilecektir.

Mütevâtir Kıraat: Mütevâtir kıraat, yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız olarak ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği bir kıraattır.⁸⁵ Yedi kıraat ittifakla mütevâtir kabul edilmekle birlikte,⁸⁶ buna üç kıraat daha eklenerek on kıraatın mütevâtirliği kabul görmüştür.⁸⁷

Kıraatlar, Hz. Peygamber'e ulaşmak sûretiyle kıraat imamlarından *sahih* bir senedle ve mütevâtir yolla gelmiştir.⁸⁸ Buna karşılık ilgili eserlerde kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e kadar olan senedlerinin tevâtür derecesine ulaşmadığı ifade edilmiştir.⁸⁹ Lâkin bu söylemde Kur'ân kıraatının ilk dönemlerde şifahi nesilden nesile nakledildiği

⁸¹ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y., s. 37.

⁸² ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 586, 587.

⁸³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 163; Önen, a.g.e., s. 72.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 18, 19; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 166; Osman Bayraktutan, *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*, Ankara: Gece Akademisi, 2018, s. 117, 118.

⁸⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 166; Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 175; Âlu İsmail, a.g.e., s. 42.

⁸⁶ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 177; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 13; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 72.

⁸⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, ss. 173-175; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 121, 122; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 592; Müflih vd., a.g.e., s. 223; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 232; Ziya Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2013, s. 158; Bayraktutan, a.g.e., s. 259. Fahrüddîn Râzî, meşhur (yaygın olarak okunan) kıraatların hepsinin mütevâtir kabul edildiğinde, bunlardan birini tercih edenin en azından fâsıklığa düşmesi endişesinin olduğunu, aksine bir kısmının mütevâtir bir kısmının âhad olarak kabul edilmesinin Kur'ân'ın tamamının kesinlik kazanmasına hâlel getirmeyeceğini beyan etmiştir. Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981, c. 1, s. 70. Ayrıca “Kur'ân mütevâtirdir, kıraatlar ise içinde mütevâtir olanlar bulunsun da tümüyle mütevâtir olarak gelmediği, kıraat imamlarından itibaren kıraatların bu imamlara olan nispetleri mütevâtirdir.” şeklinde ifade edilmiştir. Ömer Özbek, a.g.m., ss. 555-586.

⁸⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı*, s. 280; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 211, 212.

⁸⁹ ez-Zerkeşî, e.g.e., c. 1, s. 319; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 7. b., İstanbul: İfâv Yayınları, 1998, s. 281; Bayraktutan, a.g.e., s. 261, 262; Hayrettin Öztürk, *Ebedî Mucize Kur'ân*, 5. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s. 22.

gözden kaçırılıp hadis ilminin kriterlerinin göz önüne alındığı görülmektedir. Ayrıca, zikredilen senedlerin âhâd olmasının onların mütevâtirliğine bir mânî olmadığını dikkate aldığımızda⁹⁰ kıraatların Hz. Peygamber'den kıraat imamlarına kadar mütevâtir olmadığı şeklindeki görüşün isabetli bir yaklaşım olmadığı söylenebilir.⁹¹ Çünkü kıraat imamlarıyla Hz. Peygamber arasında sened zinciri belli sayıda kalsa da esasen bu imamlar birçok kişiden kıraat almışlar ve okutmuşlardır. Dolayısıyla, söz konusu kıraatları sadece senedde geçen kişiler rivâyet etmemiş ve okumamış,⁹² sahâbe döneminden itibaren büyük bir topluluk bunları okumuş ve rivâyet etmiştir. Bu sebeple kıraatların, çoğunlukla şifâhî ihtilaflar olması hasebiyle edâlarıyla (usul ve ferş) birlikte mütevâtir olduğu belirtilmiştir.⁹³ Bu konuda kıraatların mütevâtirliğini ele alırken hadis ilmi kriterlerine göre değerlendirme yapmak yanıltıcı olabilmektedir.⁹⁴ Başka bir deyişle, on kıraatın geniş kalabalıklar tarafından okunarak meşhur olduğu dikkate alındığında mütevâtir seviyesine ulaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Kıraatların kabûlü noktasında bir kıraat için mütevâtir olmasının değil sahih olmasının önemli olduğunu ifade etmek lazımdır.⁹⁵ Bu sebeple İbnü'l-Cezerî de "en-Neşr" adlı eserinde kıraatların kabul edilebilmesi için imamlardan Hz. Peygamber'e kadar olan senedde mütevâtir olma düşüncesinden dönerek sahih olması fikrine meyletmiştir.⁹⁶ Zira ona göre zikrettiği üç şartı taşıyan kıraat makbul kıraattır.

Zürkânî de bu yaklaşıma benzer beyanda bulunarak, mütevâtirliğin mushafın bir vesika olarak ortaya çıkmadan önce aranan bir şart olduğunu, hakkında icmâ edilmiş bir mushaf ortaya çıktıktan sonra kıraatın bu mushafa ve Arap dil kurallarına uyduğu sürece senedinin sahih ve meşhûr olmasının yeterli olduğunu söylemiştir.⁹⁷

Meşhûr Kıraat: Meşhûr kıraatlar, sened bakımından sahih olup nahiv kurallarına ve Resm-i Osmânî'ye uygun olan, ancak tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlardır.

⁹⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûnî'l-Kıraat*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, Suudi Arabistan: Mecmeu Melik Fahd, 1434., c. 1, s. 144; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 3. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2018, s. 86; Emin Uz, *Arap Kültüründe Bilginin Nakil Süreci*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021, s. 247.

⁹¹ Önen, a.g.e., s. 69.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 18; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 281; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 230.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 31; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s.119; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 73; Âlu İsmail, a.g.e., s. 52, 53. İbn Hâcib'e (ö. 646/1249) göre yedi kırâat, med, imâle, tahfif gibi edâ keyfiyetlerinin dışındaki hususlarda mütevâtirdir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 31.

⁹⁴ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 583; Önen, a.g.e., s. 75.

⁹⁵ Mehmet Ünal, "Kıraatlerde Tevâtür Olgusu" (Müzakere), *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*, DİB Yayınları, 2015, s. 83; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 230, 231.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 18; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 18; Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 170; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Ankara: Otto, 2016, s. 107; Okçu, a.g.e., s. 108. Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Özbek, a.g.m. ss. 555-586.

⁹⁷ ez-Zürkânî, a.g.e., c.1, s. 576.

Meselâ, on kıraattan birinde tarikler çeşitli olup birinin naklettiği, diğerinin nakletmediği durumlarda ilgili kıraat meşhûr sayılmıştır.⁹⁸ Mütevâtir on kıraat veya diğer kıraatlardan nakledilen imâle, terkîk, teshîl gibi ihtilaflı olanların bu kapsamda değerlendirilebileceği söylenmiş,⁹⁹ ancak Sehâvî (ö. 643/1245) imâlenin de (edâ keyfiyetlerin) Hz. Peygamber'den mütevâtir yolla geldiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

Her iki kavramı sahih kıraat olarak değerlendirecek, sahih kıraat, sika râvîlerden nakledilen, Arap diline uygun, Osman (r.a.) mushafına da muvâfık olan kıraat olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰¹ Netice olarak Zürkânî, *Teysîr*, *Şatıbiyye* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerin münderecatının mütevâtir ve meşhur kıraatları içerdiğini belirtmiştir.¹⁰² Ayrıca, bu iki kıraat (mütevâtir-meşhûr) türünün okunmasının sahih, inanılmasının ise vacip olduğu vurgulanmıştır.¹⁰³

2. Şâz Kıraatlar

Şâz kıraatlar, "makbul olmayan kıraatlar" anlamında "şâz", "âhâd", "müdreç", "mevzû" gibi farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Bunların hepsine birden "şâz" denildiği olmuştur. Ayrıca bunlara genel olarak "kabul şartlarından birini sağlamayan kıraat" anlamında "zayıf kıraatlar" da denilmiştir.¹⁰⁴

Şâz kavramı, İbn Mücâhid'den bu yana farklı anlamlarda kullanıla gelmiştir. Yedi kıraatın dışında kalan okumalar, senedi sahih olmayan rivâyetler, kıraatın kabulü için üç şarttan birini taşımayan kıraat, on kıraatın ve on dört kıraatın dışında kalan okumalar şeklinde kullanılmıştır.¹⁰⁵ Çalışmamızda kullandığımız şâz kavramı ise on kıraatın yani *Tayyibe tarikin* dışında kalan okumalar anlamındadır.¹⁰⁶

Konuyla alakalı kavramları Suyûtî'nin tercih ettiği sınıflamaya göre ayrı ayrı ele alırsak şöyle tanımlayabiliriz:

Âhâd Kıraat: Âhad kıraat, senedi sahih olmakla birlikte Resm-i Osmânî'ye ve Arap dil kâideleri kriterlerinden birine uymayan veya kıraat imamları arasında yeterince

⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 165; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 579; Aliyyü'l-İmam, *a.g.e.*, s. 175, 176; Âlu İsmail, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 232; Önen, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁰⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Samed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2010, s. 487.

¹⁰¹ Mekkî, *el-İbâne*, s. 51; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 18.

¹⁰² ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 579.

¹⁰³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 232.

¹⁰⁴ Önen, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁰⁵ Mehmet Dağ, "Kıraat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, C. VII, S. 2, (2007), ss. 57-110.

¹⁰⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 172.

şöhrete ulaşmayan kıraattır.¹⁰⁷ Kur'ân olarak okunmayan bu kıraatlara inanmanın vacip olmadığı ifade edilmiş,¹⁰⁸ kaynaklarda buna misal olarak Rahmân Sûresi 76. ayette رَفَرَفٍ ve رَفَرَفٍ kelimelerinin رَفَرَفٍ ve رَفَرَفٍ şeklinde okunması gösterilmiştir.¹⁰⁹

Şâz Kıraat:¹¹⁰ Şâz kıraat, senedi sahih olmayan ve mütevâtir kıraatların dışında kalan veya sahih kıraatlarda aranan üç şarttan biri eksik olan kıraattır.¹¹¹ On kıraatın üzerine dört imamın rivâyet ettikleri kıraatı ilave etmek sûretiyle meydana gelen kıraatlara “Kıraat-ı Erbea Aşera” ismi verilmiş ve şâz kabul edilmiştir. Bu tür kıraatlar sika olan veya olmayan kimseler tarafından rivâyet edilmiş olup kıraatların yazım şekli Mushaf-ı Osmânî'nin hattına uygun olsa bile kabul edilmemiş ve Kur'ân kıraatı sayılmamıştır.¹¹²

Müddrec Kıraat: Müddrec kıraat, kıraatlara tefsir kabilinden yapılan ilave açıklamalardır. Esasında bunlar kıraat değil, tefsîrî izahlardır. Meselâ, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) Nisâ Sûresi 12. ayetini مِنْ أُمَّ (anne bir) ziyadesiyle okuması buna misaldir.¹¹³

Mevzû Kıraat: Mevzû kıraat, esasen asılsız olarak birisine nispet edilen okuyuşlardır.¹¹⁴ Mesela, Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nispet edilen kıraatta, Fâtır Sûresi 28. ayetindeki إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Kulları içinde Allah'a ancak âlimler derin saygı duyarlar.) cümlesinin اللّٰه lafzı merfû olarak, الْعُلَمَاءُ lafzı ise mansûb olarak okunmuştur. Bu tür kıraatların uydurma olduğu ifade edilmiş olup Kur'ân kıraatı kabul edilmemiştir.¹¹⁵

Genel değerlendirme yapılacak olursa kıraatlar, yani 10 kıraat sahih/mütevâtir olup vahye müstenittir. Bütün edâlarıyla birlikte Hz. Peygamber gözetiminde okunmuştur. Günümüze kadar Kur'ân; yazılarak, okunarak ve ezberlenerek korunmuş, bu sebeple 10 kıraatta bulunmayan vecihler âhâd olarak kaldıkları için Kur'ân sayılmayıp okunmamıştır. Dolayısıyla elimizdeki mushafların kitabetinde ve kıraatında herhangi bir tereddüt olmayıp günümüzde de bunlar içinden ülkemiz ve İslam dünyasının büyük çoğunluğu Âsım kıraatını tercih ederek okumaktadır.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 19; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 165; Âlu İsmail, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 165.

¹⁰⁹ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 579; Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 86.

¹¹⁰ Şâz kavramı, İbn Mücâhid döneminde “yedi kıraatın dışında kalan kıraat” anlamında, daha sonra sahih (10 kıraat) kıraatların dışında olan bütün kıraatlar için kullanılmıştır. Bayraktutan, *a.g.e.*, s. 116, 117.

¹¹¹ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 580.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 19; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 166; Önen, *a.g.e.*, s. 77; Bayraktutan, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹³ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 580; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 233; Aliyyü'l-İmam, *a.g.e.*, s. 176.

¹¹⁴ Suyûtî bu konuda verilen örnek ayeti, senedi zayıf olan kıraat örneği olarak vermiştir. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 166.

¹¹⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 166, 184; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 233.

E. KIRAATLARIN KABUL ŞARTLARI

Kıraat ilminde asıl olan nakildir. Çünkü kıraat, *سُنَّةٌ مُتَّبَعَةٌ* “Kendisine tâbî olunması gereken bir sünnettir.”¹¹⁶ Yani sonradan gelenler kıraatı öncekilerden alır. Nitekim ed-Dânî bu konuda şöyle demiştir: “Kıraat imamları Kur’ân’ın hiçbir kıraatını Arapça kaidelerine kıyas ederek okumamıştır. Aksine rivâyetle sabit olan ve sahih nakille gelen kıraatları okumuşlardır. Rivâyetle sâbit olan kıraatı Arapça kâidesi reddedemez. Çünkü kıraat evvelkilerden nakil yoluyla alınan ve kabul edilmesi gereken bir sünnettir.” Dolayısıyla sonrakiler onu öncekilerden almak zorundadırlar.¹¹⁷ Bu çerçevede bir kıraatın kabul edilmesi için üç temel ölçüt belirlenmiş olup zikredilen üç şarta sahip olmayan okuyuşlar şâz kabul edilmiştir. Saydığımız temel ölçütler İbnü’l-Cezerî tarafından, “Sahih bir senede sahip bulunan, bir vecihle de olsa Arapça’ya¹¹⁸ ve takdire¹¹⁹ de olsa Hz. Osman mushaflarından birine uygun düşen okuyuşların reddi câiz değildir.” şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁰

İbnü’l-Cezerî’ye göre üç şartı taşıyan kıraat ister yedi imamdan ister diğer imamlardan nakledilsin Kur’ân’ın indirildiği yedi harften olması hasebiyle red ve inkâr edilemez. Çünkü bunların vahye isnadı kesindir. Bunlardan birini taşımayan kıraat ise şâz ve bâtıldır.¹²¹

F. KIRAAT İMAMLARI

Bugün İslam aleminde sahihliği ve genel olarak mütevâtirliği kabul edilen on kıraat bulunmaktadır. Bu kıraatlar, hicrî ikinci ve üçüncü asırda bulunduğu yörede kıraat okutmakla meşhur olan kişilere, “Âsım kıraatı”, “Nâfi’ kıraatı” şeklinde nispet edilmiştir. İmam-ı Âsım, İbn Mücâhid’in tasnif ettiği yedi kıraat içinde yer almaktadır. İbnü’l-Cezerî’nin bunlara üç kıraat imamını ilave etmesiyle 10 kıraat kabul görmüş ve

¹¹⁶ ez-Zerkeşî, e.g.e., c.1, s. 322.

¹¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kıraat*, Kahire: Dâru’l-Meârif, 1119, s. 50; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 570.

¹¹⁸ Abdurrahman Çetin, zaten kıraatların Arapça’ya uygun olduğunu ve bu şartın gereksiz olduğunu beyan etmiş, bunun eski Türkçe kitâbelerinin Türkçe’ye uygun olması gerektiğini söylemek gibi anlamsız olduğunu söylemiştir. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 226.

¹¹⁹ Bazı kıraatlar Mushaf hattına tahkîken uyarken bazı kıraatlar da takdire uymaktadır. Mesela, مَالِكْ kelimesi Mushafa takdire uymaktadır. Çünkü Mushaflarda مَالِكْ şeklinde /elifsiz yazılmıştır. Mushafta hazfedilerek yazılan zâid ي/ya harfleri de isbât edilerek okunduğunda takdire uymuş olmaktadır. Yazıldığı gibi okunan kelimeler de tahkîken uyarlar. ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 565, 569.

¹²⁰ Mekki, *el-İbâne*, s. 51; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 15; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr* (Beyit No: 14, 15, 16), c. 1, s. 105, 106; ez-Zürkânî, a.g.e., c.1, s. 565; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 27; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 227.

¹²¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 9; Aliyyü’l-İmam, a.g.e., s. 177.

yaygınlaşmıştır.¹²² Burada *Şâtıbiyye ve Dürre* adlı eserlerdeki sıraya göre İmam-ı Âsım'ın yerini tayin açısından kendilerine kıraat nispet edilen imamların hayatından kısaca söz edilecektir.

1. Nâfi'

Nâfi' adıyla meşhur olan Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî aslen İsfahanlı olup Emevîler zamanı Abdülmelik b. Mervân döneminde hicrî 70 yılında doğmuştur. Medine kıraat imamı olan Nâfi', yetmiş kişiden ders almış, yetmiş yıldan fazla kıraatla meşgul olmuş, kıraatını Medine'de tahsil etmiş ve altmış yıl kadar Mescid-i Nebevî'de imamlık yapmıştır. Bu özelliği sebebiyle İmam-ı Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) takdirlerini kazanmıştır. Hadis ilmine ve Arap nahvine olan vukûfiyeti bilinmekte olan Nâfi', Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748), Müslim b. Cündeb (ö. 106/724) ve 8. kıraat imamı Ebû Ca'fer Yezid b. Rûmân'dan (ö. 130/748) aldığı kıraatla şöhret olmuştur. Kıraat aldığı bu hocalar da Abdullah b. Abbas (ö. 68/688) ve Abdullah b. Ayyaş'tan (ö. 70/689-690), bunlar da Zeyd b. Sâbit, Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644) ve Übeyy b. Kâ'b'dan; onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.¹²³ Kıraattaki rumuzu /elif harfi¹²⁴ olan İmam-ı Nâfi' hicrî 169 yılında Medine'de vefat etmiştir. Onun kıraatını nakleden meşhur râvîleri ise Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş'tir (ö. 197/812).¹²⁵

2. İbn Kesîr

Abdullah b. Kesîr, Mekke'de hicrî 48 yılında doğmuştur. Künyesi Ebû Ma'bed'dir. Fars asıllı olup İsfahan'dan Mekke'ye gelmiştir. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Hâlid b. Zeyd (ö. 49/669) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712) gibi sahâbîler ile görüşmesi sebebiyle tâbiînden sayılmaktadır. Kıraat imamı Ebû Amr da ondan kıraat okumuştur.¹²⁶ İbn Kesîr'in kıraatının rivâyet zinciri iki kanaldan Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. İlki, İbn Kesîr > Abdullah b. Sâib > Übeyy b. Kâ'b- Ömer b. Hattâb; ikincisi ise İbn Kesîr > Mücâhid > Abdullah b. Abbas > Übeyy b. Kâ'b- Zeyd b. Sâbit kanalıdır.¹²⁷ Kıraattaki remzi ۛ/dal

¹²² Kur'ân'ın 10 kıraatla okunması 10 ayrı Kur'ân'ın var olduğu anlamına asla gelmez. Zira kıraat ihtilafları bazı kelimelerle sınırlı olup her kelimenin 10 ayrı okuyuşu yoktur.

¹²³ Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvudî, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012, c. 7, ss. 336-338.

¹²⁴ Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l-İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 20.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 82.

¹²⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c.5, ss. 318-322.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 95.

harfî¹²⁸ olan İbn Kesîr, hicrî 120 yılında Mekke'de vefat etmiştir.¹²⁹ Râvîleri ise el-Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbül'dür (ö. 291/904).¹³⁰

3. Ebû Amr

Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, takriben 70/689 yılında Mekke'de doğmuştur. Mekke, Medine, Kûfe ve Basra'da pek çok ünlü hocadan okumuş, birçok kişiye de hocalık yapmıştır. Kendisi, İbn Âmir'le beraber ırk olarak Arap olan iki imamdan biridir.¹³¹ Ebû Amr hem kıraat hem Arap dilinde yetkin biri olup bu konuda "Kitâbü'l-Kıraat", "Kitâbü Mersûmî'l-Mushaf", "el-Vakfû ve'l-İbtidâ", "Kitâbü'l-İdğamî'l-Kebîr" adlı eserleri olduğu belirtilmiştir.¹³² Kıraattaki remzi, ح/ha harfi olan Ebû Amr, yolculuk sırasında Kûfe'de hicrî 154 yılında vefat etmiştir. Meşhur râvîleri Ebû Ömer Hafs b. Abdülaziz ed-Dûrî (ö. 248/862) ve Ebû şuyayb Sâlih b. Ziyâd es-Sûsî'dir (ö. 261/874).¹³³

4. İbn Âmir el-Yahsûbî

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî, tâbîînden olup Şam kıraat imamıdır. O, 8/630 veya 21/641 yılında bugünkü Ürdün'de doğmuştur. Birçok sahabî ve tâbîînden kıraat almıştır. Şam kadılığı ve Emevî Camii'nde uzun zaman imamlık yapan İbn Âmir'in kıraatı, Şam'da hicrî beşinci asrın sonuna kadar okunmuştur. On kıraat imamın içinde Ebû Amr ile beraber Arap olan ikinci imamdır. Kıraattaki rumuzu, ك/kef harfî¹³⁴ olup hicrî 118 tarihinde Dimaşk'ta vefat etmiştir. Râvîleri arasında en meşhur olarak Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/857) yer almaktadır. Bu râvîler, onun kıraatını talebesi Yahya b. Hâris ez-Zimârî yoluyla almıştır.¹³⁵

5. Âsım b. Behdele

İmam-ı Âsım'la ilgili geniş bilgi "Âsım'ın Hayatı" bölümünde verilecektir. Kısaca söylemek gerekirse Âsım (ö. 127/745) yedi kıraat imamından biri olup tâbîîndendir.

¹²⁸ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 20.

¹²⁹ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 12.

¹³⁰ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. Bergstrasser, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006, c. 1, s. 396; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 13; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 239.

¹³¹ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî Kıraati's-Seb'*, thk. Ali eş-Şarkâvî, Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs, 2015, s. 89.

¹³² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, ss. 406-410; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 241.

¹³³ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 13.

¹³⁴ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 20.

¹³⁵ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 79; Ahmed b. Halef el-Ensârî İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İknâ' fî Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülmecid Katamış, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1403, c. 1, ss. 103-105; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 13; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 243.

Muâviye (ö. 60/680) döneminde Kûfe’de doğmuştur. Kıraattaki rumuzu, û/nun harfi¹³⁶ olan Âsım, Kûfe’de hicrî 127 yılında vefat etmiştir. Âsım’ın en meşhur ve kabul edilen râvîleri ise Ebû Bekir b. Şu’be (ö. 193/809) ve Hafs b. Süleyman’dır (ö. 180/796).¹³⁷

6. Hamze ez-Zeyyât

Ebû Umâre Hamze b. Habîb ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî, 80/699 yılında dünyaya gelmiştir. Kûfe kıraat imamı olup Kûfe’de yaşamıştır. Erken yaşta kıraat eğitimi almış ve on beş yaşına geldiğinde önde gelen kıraat âlimleri seviyesine çıkmış ve okuyuculuğu ile de kendisinden söz edilmeye başlanmıştır. Kıraatı, Humrân b. A’yân, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, A’miş, Ebû İshâk es-Sebî ve Ca’fer es-Sâdık gibi hocalardan almıştır. Onlar Osmân b. Affân’dan, Ali b. Ebî Tâlib’ten ve Abdullah b. Mes’ûd onlar da Hz. Peygamber’den almışlardır. Hamze, hicrî 156 yılında Hulvân’da vefat etmiştir.¹³⁸ Kıraattaki rumuzu ف/fe harfidir.¹³⁹ Meşhur râvîleri ise Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 150/767) ve Ebû İsa Hallâd b. eş-Şeybânî’dır (ö. 220/835).¹⁴⁰

7. Kisâî

Ebu’l-Hasen Alî b. Hamze b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî en-Nahvî, 120/738 yılında Bağdat’ın kuzeyinde Bâhamşâ köyünde dünyaya gelmiştir. Lakabı Kisâî olup Kûfe kıraat imamıdır. Arap filolojisi’nde de önemli bir konuma sahiptir. Kisâî kıraatını İmam Hamze’den aldığı için isnadı onunla ile aynıdır. Ayrıca İbn Ebî Leylâ (ö. 82/701) ve Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî (ö. 203/818) kanalıyla da kıraat almıştır. Onun kıraatı, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes’ûd, Übeyy b. Kâ’b, Muaz b. Cebel kanalıyla Peygamberimiz’e ulaşmaktadır. Kıraattaki rumuzu ر/ra harfi¹⁴¹ olan Kisâî, hicrî 189 yılında Rey şehrinde vefat etmiştir. En meşhur râvîleri ise Ebû’l-Hâris el-Leysî (ö. 240/854) ve Ebû Ömer Hafs b. Abdülaziz ed-Dûrî’dir (ö. 248/862).¹⁴²

8. Ebû Ca’fer

Ebû Ca’fer Yezîd b. el-Ka’ka’ el-Mahzûmî el-Medenî, on kıraat imamından biri olup tâbiîndendir. Kıraatını Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ayyaş’dan

¹³⁶ Akdemir, *Zübdetü’l-İrfân*, s. 20.

¹³⁷ el-Kâdî, *el-Büdûru’z-Zâhira*, c. 1, s. 13; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 245.

¹³⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, c. 7, ss. 90-92.

¹³⁹ Akdemir, *Zübdetü’l-İrfân*, s. 20.

¹⁴⁰ el-Kâdî, *el-Büdûru’z-Zâhira*, c. 1, s. 13; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 247, 248.

¹⁴¹ Akdemir, *Zübdetü’l-İrfân*, s. 20.

¹⁴² ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, c. 9, ss. 131-133; İbnü’l-Bâziş, *a.g.e.*, c. 1, ss. 138-140; el-Kâdî, *el-Büdûru’z-Zâhira*, c. 1, s. 14; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 249, 250.

almıştır. İmam Nâfi' ve Ebû Amr onun öğrencisidir. Medine kıraat imamı olup Mescid-i Nebvî'de uzun yıllar kıraat dersleri vermiştir. Kıraattaki rumuzu جع (ce') harfleri¹⁴³ olan Ebû Ca'fer, hicrî 130 yılında Medine'de vefat etmiştir. Meşhur râvîleri İsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz'dır (ö. 170/786).¹⁴⁴

9. Ya'kûb el-Hadramî

Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî, on kıraat imamından olup 117/735 yılında Basra'da doğmuştur. Kur'ân, Arap dili ve fıkıh konusunda mütehassıs olan İmam Ya'kûb, kıraatını Ebû'l-Münzî Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şerefe, Ebî Yahya b. Meymûn ve Ebû'l- Eşheb Ca'fer b. Hibbân el-Attâr'dan almıştır. Bunların senedleri Ebû Musa el-Eş'arî kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. İmam Ya'kûb, hicrî 205 yılında Basra'da vefat etmiştir. Kıraattaki rumuzu يع (ya') harfleridir.¹⁴⁵ En meşhur râvîleri Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh'dır (ö. 235/849).¹⁴⁶

10. Halefû'l-Âşir

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. el-Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî, on kıraat imamındandır. Hamze kıraatının iki râvîsinden biridir. Hicrî 150 yılında doğmuş, on yaşında Kur'ân'ı ezberlemiştir. Halef, kıraat-ı seb'a imamlarından Hamze'nin kıraatını onun talebelerinden olan Süleym b. İsa'dan (ö. 188/804), Âsim kıraatını da Ebû Yûsuf b. el-A'şâ'dan öğrenmiştir. Ayrıca Kisâî'den de rivâyette bulunmuştur. Hicrî 229 yılında vefat etmiştir. Kıraattaki rumuzu خل/hal harfleridir.¹⁴⁷ Onun en meşhur râvîleri İshâk b. İbrahim el-Verrâk (ö. 286/899) ve İdrîs el-Haddâd'dır (ö. 292/905).¹⁴⁸

G. KIRAAT İLMİNDE RUMUZLAR VE ÂSİM KIRAATI

Kıraat ilminde imamlar ve râvîler için kolaylık olması açısından rumuz kullanma geleneği yaygınlaşmıştır. Kullanılan bu rumuzlara baktığımızda bunların genel olarak

¹⁴³ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 20.

¹⁴⁴ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 619, 620; Sabır Hasen Muhammed Ebû Süleyman, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Terâcimi'l-Kurrâi'l-Erbeate Aşer*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1998, s. 34; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 14; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 251, 252; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, s. 116.

¹⁴⁵ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 20.

¹⁴⁶ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 620; Ebû Süleyman, a.g.e., s. 37; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 252, 253; Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, c. 43, ss. 282-284.

¹⁴⁷ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 20.

¹⁴⁸ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 620; Ebû Süleyman, a.g.e., s. 37; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 253.

ebced hesabı şeklinde kullanılan harflerin sırasıyla imam ve râvîlerine verildiği görülmektedir.¹⁴⁹ İlk defa Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sinde (Şâtıbiyye) kıraat imamları için kullandığı tekli ve grup rumuzlar İslam aleminde yaygınlaşmıştır. Bunlar yedi kıraat imamına aittir.¹⁵⁰ *Tayyibetü'n-Neş'*de de ilk yedi imamın rumuzu Şâtıbiyye ile aynıdır. Diğer üç kıraat imamı için ülkemizde yaygın olan rumuzlar İbnü'l-Cezerî'nin kullandığı rumuzlar değildir. Daha çok Hamdullah b. Hayreddîn Efendi'nin (ö. 983/1575) *Füyûzu'l-İtkân* adlı eserinde ve Paluvî'nin *Zübdetü'l-İrfân* adlı eserinde kullandığı rumuzlar yaygınlaşmıştır.¹⁵¹ Arap İslam dünyasında ise son üç imam için Cezerî'nin rumuzları kullanılmaktadır. Ancak, İbnü'l-Cezerî'nin kullandığı rumuzlar İmam Halef haricinde Şâtıbiyye'den farklıdır.¹⁵²

Sıra No	Kıraat İmamı	Rumuz	Belde/Şehir	1. Râvîsi	Rumuz	2. Râvîsi	Rumuz	
1	Nâfi' (ö.169/785)	ا	Medine	Kâlun (ö.220/835)	ب	Verş (ö.197/812)	ج	أبجد
2	İbn Kesîr (ö.120/738)	د	Mekke	Bezzî (ö.250/864)	ه	Kunbül (ö.291/904)	ز	هَوَز
3	Ebû Amr (ö.154/771)	ح	Basra	Dûrî (ö.248/862)	ط	Sûsî (ö.261/874)	ي	حُطِّي
4	İbn Âmir (ö.118/736)	ك	Şam	Hişâm (ö.245/859)	ل	İbn Zekvân (ö.242/856)	م	كلم
5	Âsım (ö.127/745)	ن	Kûfe	Şu'be (ö.193/809)	ص	Hafs (ö.180/796)	ع	نصع
6	Hamze (ö.156/773)	ف	Kûfe	Halef (ö.229/843)	ض	Hallâd (ö.220/835)	ق	فضق
7	Kisâî (ö.189/805)	ر	Kûfe	Ebu'l-Hâris (ö.240/854)	س	Dûrî (ö.248/862)	ت	رست
8	Ebû Ca'fer (ö.130/747)	ج	Medine	İsa b. Verdân (ö.160/776)	ع	Süleyman b. Cemmâz (ö.170/786)	جم	xxxxx
9	Ya'kûb (ö.205/820)	يع	Basra	Ruveys (ö.238/852)	يس	Ravh (ö.235/849)	حه	xxxxx
10	Halefû'l-Âşir (ö.229/843)	خل	Kûfe	İshâk (ö.286/899)	سح	İdrîs (ö.292/904)	سه	xxxxx

Tablo 1: Şâtıbiyye'de Yedi İmamın Rumuzları

¹⁴⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 35; Yaşar Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 2019 ss. 107-139. Sıranın tam denk gelmediği yerler de söz konusudur. Ebced harfleri için bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Ebced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, c. 10, ss. 68-70.

¹⁵⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 14. b., Kahire: Dâru's-Selâm, 2019, s. 41.

¹⁵¹ Ahmet Okur, *Hamdullah b. Hareddîn Efendi'nin Füyûzu'l-İtkân Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 2; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 7; Ali Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019, s. 104.

¹⁵² Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 67; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neş'*, İstanbul: İfav Yayınları, 2016, s. 271.

1	Ebû Ca'fer	ث	İsa b. Verdân	خ	Süleyman b. Cemmâz	ذ	ثخذ
2	Ya'kûb	ظ	Ruveys	غ	Ravh	ش	ظغش
3	Halefû'l-Âşir	خل	İshâk	سح	İdris	سه	XXX

Tablo 2: Tayyibe'de Son Üç İmanın Rumuzları¹⁵³

İbn Kesîr, Ebû Amr	حق	Hamze, Kisâî	ش	Kûfiyyûn (Âsım, Hamze, Kisâî)	ث
İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir	نفر	Hamze, Kisâî, Şu'be	صحبة	Nâfi' dışındaki Kurrâ	خ
Nâfi', İbn Kesîr	حرمي	Hamze, Kisâî, Hafs	صحاب	Kûfiyyûn ve İbn Âmir	ذ
Kûfiyyûn, Nâfi'	حصن	Nâfi', İbn Âmir	عم	Kûfiyyûn ve İbn Kesîr	ظ
xxxxxxxxxxxxxx	xxxx	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr	سما	Kûfiyyûn ve Ebû Amr	غ

Tablo 3: Şâtibiyye'de Grup Rumuzlar

Mekkî, Basrî	حق	Halef, Şu'be	صفا	Nâfi', Ebû Ca'fer	مدني (مدا)
Mekkî, Medenî	حرم	Hamze, Halef	فتي	Ebû Amr, Ya'kûb	بصري (حما)
Şâmî, Medenî	عم	Hamze, Kisâî	رضا	Âsım, Hamze, Kisâî, Halef	كفي
İbn Kesîr, Ebû Amr	حبر	Kisâî, Halef	روی	Hamze, Kisâî, Halef	شفا
Kûfiyyûn, İbn Âmir	كنز	Ebû Ca'fer, Ya'kûb	ثوى	Hamze, Kisâî, Halef, Hafs	صحاب
xxxxxxxxxxxxxx	xxxx	Mekkî, Medenî, Basrî	سما	Hamze, Kisâî, Halef, Şu'be	صحبة

Tablo 4: Tayyibe'de Grup Rumuzlar

H. KIRAAT İLMİNDE TERCİH MESELESİ

Kıraat ilminde tercih olgusu kendilerine kıraat nispet edilen kıraat imamlarının ve bunlardan kıraat nakleden râvîlerinin bu konudaki durumunun bilinmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü imamlar, ayrı ayrı kıraatların oluşması ve isimlendirilmesinde dönüm noktalarıdır. Dolayısıyla tercih olgusunu ve incelediğimiz Âsım kıraatının bu noktadaki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Konuyla alakalı ilgili kaynaklarda kıraat seçimiyle ilgili daha çok "ihtiyar" kelimesi kullanılmıştır. İhtiyâr, "kendi iradesiyle bir şeye yönelmek, tercih etmek, seçmek"

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî *ed-Dürre* adlı eserinde son üç imam için bu imamların tâbî olduğu beldenin imamlarının Şâtibiyye'de kullanılan rumuzlarını kullanmıştır. Bunlar râvîleriyle beraber şöyledir. Ebû Ca'fer için Nâfi'nin rumuzu أيج, Ya'kûb için Ebû Amr'ın rumuzu حطي, Halef için Hamze'nin rumuzu فضق harfleridir. Abdülfettâh el-Kâdî, *el-İzâh li Metni'd-Dürre*, Cidde: Dâru'l-Gavsânî, 2018, s. 28

anlamına gelmektedir.¹⁵⁴ Bir kıraat terimi olarak ihtiyâr/tercih, "kıraat ihtilafları içerisinde nakledilen vecihler arasından râvî ve sened açısından en meşhur olanını seçme" anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁵ Tercihi gerekçelendirmeyi ifade eden kavramlar olarak da "hüccet", "tevcih", "illet" kelimeleri kullanılmıştır.

Tercih eyleminin sahâbe ve tâbiîn döneminde de olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, başlangıçta Hz. Peygamber bazı kelimelerin iki okunuşundan birini seçme hürriyeti vermişti.¹⁵⁶ Ancak tercih dönemi olarak adlandırılan dönem, daha çok kıraat imamlarının yaşadığı hicrî ikinci asır ve sonrasıdır.¹⁵⁷ Bu asırda kıraat imamları, tercih ettikleri kıraatlarını Arap dilinin kurallarına dayanarak gerekçelendirme yoluna gitmişlerdir. Tercih ameliyesinin en çok olduğu bu dönemde konuyla alakalı eserlerin kaleme alındığını, imamların tercihlerde bulunduklarını ve bunları birtakım argümanlarla hüccetlendirdiklerini söyleyebiliriz.¹⁵⁸ Örneğin imam Nâfi', tâbiîn ulemâsından yetmiş kişiden kıraat aldığını, bunların arasından seçimlerde bulunduğunu ve bu şekilde kıraatını oluşturduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Kisâî, Hamze ez-Zeyyât'tan kıraat okumuş, ancak 300 yerde hocasına muhalefet etmiştir. O, muhalefet ettiği okuyuşları başka imamlardan almıştır. İmam-ı Kisâî hem Hamze'den hem de başka mukrîlerden (kıraat üstadı) okuyarak elde ettiği kıraat birikimi arasından tercihte bulunmuş, kıraatını o şekilde şekillendirmiştir.¹⁵⁹ Diğer imamlar gibi İmam-ı Âsım da hocalarından aldığı kıraat rivâyetleri arasından seçtiği vecihleri talebelerine nakletmiş ve onları okutmuştur.¹⁶⁰

Mekkî b. Ebî Tâlib'in dediği gibi, kıraat imamları sened ve Arapça yönünden kuvvetli, mushafa uygun kıraatlar arasından tercih yapıp okumuş ve okutmuşlar¹⁶¹ ancak kaynaklarda bütün imamların hangi kriterlere göre tercih yaptığı konusunda açık bilgiler söz konusu değildir. Sadece, Nâfi'nin Medine ehlinin kıraatına öncelik vermesi, şâz (tek kalan) okuyuşlardan kaçınması ve bölgesinin lehçesini dikkate alması; Ebû Amr için dil

¹⁵⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "el-İhtiyâr", *Lisânü'l-Arab*, 3. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1414, c. 4, s. 265, 266; Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü Mustalahâtî fi İlmî'l-Kıraatî'l-Kur'âniyye*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007, s. 45; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâs fi Ulûm'i-Kur'ân*, Amman: Dâru Ammâr, 2006, s. 37; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s.359; Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 31.

¹⁵⁵ Âlu İsmail, a.g.e., s. 31; İnanç, a.g.e., s. 180; Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 35.

¹⁵⁶ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 174.

¹⁵⁷ Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 34, 35; Felâte, a.g.e., s. 81; el-Mezîni, a.g.e., s. 215, 216; Âlu İsmail, a.g.e., s. 31.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 47; Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 193; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 253; Felâte, a.g.e., s. 88, 89; Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 115; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 38.

¹⁵⁹ el-Mezîni, a.g.e., s. 214; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 124; Âlu İsmail, a.g.e., s. 31; Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 41; Felâte, a.g.e., s. 197; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 124.

¹⁶⁰ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 123.

¹⁶¹ Mekkî, *el-İbâne*, s. 89; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Etfayiş, 2. b., Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1964, c. 1, s. 46.

olarak Basra dil ekolüne riâyet etmesi, Kur'ân'daki diğer kelimelere dayanması, bulunduğu bölgenin lehçesini dikkate alması;¹⁶² Kisâî'nin de Kûfe dil ekolünü dikkate alması ve bazı imamlar için çoğunluğun okuyuşuna uygun olması vb. kıraatların kabul şartlarındaki kriterler zikredilebilir.¹⁶³ Muhtemelen diğer kıraat imamları da benzer hüccetlerle amel etmiş olabilirler.¹⁶⁴ Ancak Âsım için senedinin sahih olması, mushaf hattına ve Arap diline uygunluğu dışında yöresel lehçe, dil Kûfe dil ekolü gibi hususlara göre kıraatını seçtiğini net olarak söylemek mümkün değildir. Huccet kitaplarında zikredilen tercih hususiyetlerinin aynı zamanda diğer imamlarla birlikte Âsım'ın da bir kıraatı, diğerine tercih etmede rol oynamış olabileceği ifade edilebilir.¹⁶⁵

Kıraat imamları sahih rivâyetler arasından yaptıkları tercihlerle kıraat okutmuşlar ve meşhur oldukları ifade edilmişti. Ancak, imamların talebeleri bazen kendi tercihlerini ortaya koymuş ve bu farklılıklar da imama nispet edilebilmiştir. Bu mânâda İmam Nâfi'ye dayandırılan bazı kıraat vecihlerinin böyle olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁶ Ancak Âsım'ın râvîlerinde kendi tercihlerini yaptıklarını ortaya koyan bir delil ve bilgi mevcut değildir.¹⁶⁷ Bu durum, Hafs'ın Rûm Sûresi 54. ayette ضَعْفِ kelimesinin¹⁶⁸ okunuşu dışında Âsım'a

¹⁶² Necdet Çağıl, *Basra İmamlarının Kıraatları ve Hüccetleri* (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 51.

¹⁶³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 178.

¹⁶⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 176, 255-257; Ünal, *a.g.e.*, s.44, 45.

¹⁶⁵ Sabri el-Aşvâh, *İ'câzû Kıraatî'l-Kur'âniyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998, s. 127, 128; Felâte, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁶⁶ Felâte, *a.g.e.*, s. 88, 91; Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 85; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı*, s. 306.

¹⁶⁷ Kıraat imamlarından ihtilafların çok olmasının sebebi açıklanırken Nâfi'nin talebeleriyle olan diyalogundan bahsedilerek onun talebelerinin başka hocalardan okudukları kıraatları reddetmediği bilgisinden hareketle bütün kurrânın da râvîlerden nakledilen ihtilaflarının çok olmasını bu şekilde açıklanmıştır. Dolayısıyla bütün Kurrâ için râvîlerin tariklerinin farklılığını râvîlerin ihtiyârına bağlanmıştır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda râvîlerin farklı durumlarına da bağlanabilmiştir. Ancak bize göre tariklerin fazla olması râvînin ihtiyârda bulunduğunu göstermemekle birlikte rivâyette bulunduğu hocasından almış olmasının göstergesi olup sonraki talebelerinin bunlardan sadece birini nakletmiş olması daha muhtemeldir. Dolayısıyla Âsım'ın râvîlerinin her ihtilafı hocaları Âsım'a dayanmaktadır. Âsım'ın râvîlerinin kitap tariklerinde Tayyibe içerisinde yer almayan bazı eserlerde Şu'be'nin hocası Âsım için söylediği 10 yerde Hz. Ali'nin okuyuşunu terk ettiği ve kendisinin de zikredilen yerlerde hocası Âsım'a aykırı okuduğu bilgisi yer almaktadır. Konuyla alakalı verilen örneklerde Tayyibe tariklerinde Şu'be, Âsım'a muhalefet etmemiştir. A'sâ (şâz) tarikinden gelen bu bilgi de Hafs'ın okuması olup aslında onun tam anlamıyla hocasından farklı okuduğunu göstermemektedir. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem er-Rûzbârî, *Câmiu'l-Kıraat*, thk. Hannân bint Abdülkerim b. Muhammed el-Anezî, Medine: Mektebetü'l-Vataniyye, 2017, c. 2, s. 223, 224; İbnü'l-Bâziş *a.g.e.*, c. 1, s. 580, 581; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı*, s. 306; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 111, 112; Bayraktutan, *a.g.e.*, s. 191, 192.

¹⁶⁸ Hafs, ayette yer alan üç kelimeyi de hocasının dışında diğer kurrâyâ muvâfakat edip ihtiyârda bulunarak ض/dat harfinin dammesi ile okumuş, Şu'be ise fetha ile rivâyet etmiştir. Hafs rivâyetine göre basılan Mushaflarda da bu kelime Hafs'a göre değil, Âsım'ın okumasına göre fethalı olarak yazılmaktadır. İbn Mucâhid, *a.g.e.*, s. 508; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 345.

muhalafet etmediğini söylemesi ve sadece mezkûr ayette tercih eyleminin gerçekleştiği belirtilmesi¹⁶⁹ dikkate alındığında durum daha net anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

İmamlardan sonra tercih ameliyesinin yapılmaması, sadece meşhur imamların kıraatlarının okunması sebebiyle İbn Mücâhid, bu konuda kendisine “*Niçin kendiniz için bir kıraat seçmiyorsunuz?*” sorusuna, “*Bizim, bizden önceki imamların seçtiklerini korumaya ihtiyar etmekten daha çok ihtiyacımız var.*”¹⁷¹ şeklinde cevap vermiş ve tercih döneminin sona erdiğini ifade etmiştir.¹⁷²

Tercih faaliyeti, kıraat imamlarının sahih kıraatlar arasından bazılarını seçmesi şeklinde anlaşıldığı gibi, imamlar döneminden sonra kıraat âlimlerinin, özellikle müfessirlerin kıraat ihtilafları içerisinde birini seçmesi olarak da anlaşılmaktadır. Bu konuda âlimler sahih olan kıraatlar arasından seçerken genelde bazı gerekçeler ortaya koymuş olup tercih hüccetleri ile ilgili olarak şunlar sayılmıştır: Senedin daha sahih olması, çoğunluğun ittifakı, isnadın uzantıları, Medine mushafı, Kûfe mushafı, (yerel mushaf) fasih, efsah, beliğ, sarfî ve nahvî kâideler.¹⁷³

Yukarıda ifade edildiği gibi imamlar ve âlimler farklı gerekçelerle tercih yapmışlardır. İbn Mücâhid’e kadar kıraatlar arasında rahatça yapılan tercih, yedi kıraat ve daha sonra da on kıraat şeklinde sınırlandırılmasından sonra pek yapılmamıştır. Bu da tercih edilen kıraatların mütevâtirliğinin kabul edilip yerleşmesi sebebiyle olmuştur. Sonraki dönemde tercih olayı kategorik olarak *Nâfi’ kıraatı*, *Âsım kıraatı* şeklinde değil de spesifik olarak okunan kıraat ihtilaflarında nahivciler ve müfessirler arasında devam etmiştir.

Genel olarak zikredilen tercih olayı onaylanmakla birlikte bazı âlimler buna sıcak bakmamışlardır. Ahfeş (ö. 215/830), Ferrâ (ö. 207/822), Taberî (ö. 310/922), Zemahşerî (ö. 538/1143), İbn Rüşd (ö. 595/1198), Râzî (ö. 606/1209) gibi âlimlerin çoğu bir kıraatın diğer kıraata tercih edilmesinde engel bir durum görmemişlerdir. Bu konuda Kastallânî (ö. 923/1517) ise tercihin, kıraatlardan birinin daha meşhur, daha fasih ve kullanımının daha fazla olması sebebiyle yapıldığını söylemiştir. Bu anlayışta olanlar, bir kıraatı diğerine tercih konusunda naklinin daha sahih, telaffuzun daha kolay ve irâb açısından da daha açık olma gibi bazı özellikleri göz önüne almışlardır. Bunun aksine, Sa’lebî (ö.

¹⁶⁹ Ebû Ali el-Hasen b. Ali el-Ahvâzî, *el-Vecîz fî Kıraati’s-Semân*, thk. Dureyd Hasen Ahmed, Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Dâru Garb’i’l-İslâmî, 2002, s. 292.

¹⁷⁰ er-Rûzbârî, a.g.e., c. 2, s. 224, 225; İbnü’l-Bâziş a.g.e., c. 1, s. 580, 584, 585; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, c. 1, s. 230; Abdülhâdî el-Fazlî, *el-Kıraatü’l-Kur’âniyye*, 4. b., Beyrut: Merkezü’l-Gadîr, 2009, s. 117, 118.

¹⁷¹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, c. 11, s. 488; el-Mezîni, a.g.e., s. 217; Felâte, a.g.e., s. 91.

¹⁷² Tercih eyleminin çeşitleri ve aşamaları konusunda geniş bilgi için bkz. Sait Bosat, “Kıraât İmamlarında İhtiyâr Olgusu”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 13 C. XIII, S. 25, (2020/1), ss. 89-108.

¹⁷³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 200; İnanç, a.g.e., s. 157.

427/1035), Ebû Şâme (ö. 665/1267), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi bazı âlimler ise mütevâtir kıraatlar arasında, "*Şu vecih daha sahihtir veya daha kuvvetlidir.*" gibi bir gerekçeyle kıraatlar arasında tercihte bulunmanın uygun olmadığı görüşündedirler.¹⁷⁴ Mesela, Ebû Hayyân kıraatlar arasında tercihe gerek olmadığını, bunların tamamının Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğini, Arapça olarak hepsinin güzel olduğunu ve birini diğerine tercih etmenin mümkün olmadığını söylemiştir. Aynı şekilde Nehhâs (ö. 338/949) iki kıraattan birinin daha güzel olduğunu söyleyemeyeceğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Tercih etme konusu tartışılmakla birlikte kıraat kitaplarında tercih sebebi söylenirken "*Bu kıraat hatalıdır, caiz değildir.*" gibi ifadeler kullanılmıştır. Tercihin kıraat ilminde bir vâkıa olmasının yanında, bu durumun belki âlimlerin nahivci yönünün ağır basmasından kaynaklanmış olabileceği, ama bütün kıraatların sahihliği göz önüne alındığında onaylanacak bir durumun olmadığını ifade etmek gerekir.¹⁷⁶ Ayrıca şunu tekrar söylemek lazım ki, tercihte bulunmak demek, yeni bir kıraat üretmek değildir.¹⁷⁷ Nitekim Zerkeşî de tercih ile ilgili olarak iki kıraattan birini diğerine tercih etme şeklinde bir tarif yaparken, bir kıraatı veya kıraat rivâyetini tercih etmenin diğerini inkâr etmek anlamına gelmediğini belirtmiştir.¹⁷⁸

VI. KIRAAT İLMİNDE BAZI KAVRAMLAR

Çalışmamızda kullanılan bazı kıraat kavramları bulunmaktadır. Söz konusu kavramların izah edilmesi, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Çünkü sened, tarik, kıraat, rivâyet, hilaf ve vecih gibi kavramlar kıraat ilminin temel kavramlarıdır.

Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde şifâhî olarak nakledilen kıraatların, hicrî üçüncü asırda İbn Mücâhid'le birlikte senedleri ve tarikleri tespit edilmeye başlanmıştır. Hicrî dördüncü asırda yaşayan kıraat âlimi ed-Dânî'nin yazdığı *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde, yedi imamdan gelen *Kıraat-ı Seb'a* konusunda beş yüzden fazla rivâyet ve

¹⁷⁴ Ünal, a.g.e., ss. 152-63; Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahreddin Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 89.

¹⁷⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 379, 380; İbrahim Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhîtt'inde Kıraat Olgusu*, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 93.

¹⁷⁶ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 379, 380; İnanç, a.g.e., s. 158.

¹⁷⁷ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 621; Ebû Süleyman, a.g.e., s. 39; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 254, 255; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 237-38; el-Beylî, a.g.e., s. 85.

¹⁷⁸ ez-Zerkeşî, e.g.e., c. 1, s. 339, 340.

tariki tespit ettiği belirtilmiştir.¹⁷⁹ Tespit edilen bu ihtilaflar ifade edilirken “kıraat”, “rivâyet”, “tarîk”, “vecih” gibi farklı kavramlar kullanılmıştır.

Bu kavramları kısaca izah etmek gerekirse, **kıraat**, mütevâtir on kıraat imamından birine nispet edilen farklılıklara; **rivâyet**, on imamın râvîlerine nispet edilen farklılıklara; **tarik**, râvîlerden ders alan diğer râvîlere nispet edilen farklılıklara denir. Bu kelime kıraat âlimlerinin derslerde işledikleri “müfredat”, “okuttukları kıraat kitabı” ya da “metod” anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca, “Âsım kıraatı, Hafs rivâyeti, Ubeyd tariki” derken bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁸⁰ Rivâyetler, daha aşağıya doğru ister kitap yazan müelliflerden ister başkalarından gelsin değişmemektedir. Yani onlardan gelene de tarik denilmektedir.¹⁸¹ **Vecih** ise kârî’nin tariklerin dışında müştereken okunması caiz olan okuma tarzından birini seçmesidir. Medd-i ârız’ın vecihleri böyledir.¹⁸²

Ayrıca “hilâfû’l-câiz” ve “hilâfû’l-vâcib” kavramları kullanılmaktadır. **Caiz hilâf**, bir kıraatı okuyan kârînin vecihler arasından seçip sadece birini okumasının caiz olduğu vecihlerdir. Medd-i ârız’ın ve besmelenin vecihlerinden birini okuması, işmâm, ravm¹⁸³ gibi. Bunlar kıraat, rivâyet ve tarik olarak isimlendirilmemiştir. **Vacip hilâf**, kârînin kıraat, rivâyet ve tariklerdeki ihtilafların hepsi olup kıraat imamına nispet edilen ve okumak zorunda olduğu ihtilaflardır.¹⁸⁴ Tarikler bazen de pratikte “vecih” olarak ifade edilebilmektedir. Medd-i bedel vecihleri buna örnektir. Bu tür vecihler “el-hilâfû’l-vâcib” şeklinde olduğu için uygulamaya dâhil edilmeleri şart olup, nass ve rivâyet olduğu için terki caiz değildir.¹⁸⁵

Kıraatın dayanağı olan **sened/isnâd**, sözü söyleyenine kadar ulaştırmak, bir rivâyetin, bir sözün gelişini haber vermek onu ilk kaynağa kadar götürmek” anlamına

¹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 34; Mehmet Adıgüzel, “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Te’lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 16 (2001), ss. 233-257.

¹⁸⁰ Âlu İsmail, a.g.e., s. 29; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: İfav Yayınları, 2015, s. 61; Muhammed Abbas el-Bâz, *Mebâhis fî İlmî’l-Kıraat maa Beyâni Usûli Rivâyeti Hafs*, Kahire: Dâru’l-Kelime, 2004, s. 55.

¹⁸¹ Âlu İsmail, a.g.e., s. 30; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 156, 157; el-Kâdî, *el-Büdûrû’z-Zâhira*, c. 1, s. 19; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 25; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi), Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 158.

¹⁸² ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 559; Tâhâ Fâris, *Usûlü Kur’ânî’l-Kerim min Tarîki’s-Şâtibiyye ve’d-Dürre*, Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2015, s. 158; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 9. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2015, s. 386; Fatih Çollak, *Kıraat İlminde İmam Şâtibî ve Şâtibiyye*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 228; el-Beylî, a.g.e., s. 85.

¹⁸³ Bu kelime ülkemizde tecvid eserlerinde “ravm” veya “revm” şeklinde telaffuz edilebilmektedir. Çalışmamızda “ravm” şeklindeki telaffuz tercih edilmiştir.

¹⁸⁴ el-Huzâî, a.g.e., c. 1, s. 32; Ahmed Mahmûd Abdü’s-Semi’, *el-Vâfî fî Keyfiyeti Tetîli’l-Kur’ânî’l-Kerim*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000, s. 13; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 25.

¹⁸⁵ el-Mes’ûl, *Mu’cem*, s. 212; Abdülali el-Mes’ûl, *el-İzâh fî İlmî’l-Kıraat*, Ürdün: Âlemü’l-Kütüb, 2008, s. 52; Muhammed ed-Dabbâ’, *el-Idâe fî Beyâni Usûli’l-Kiraa*, y.y.: el-Mektebetü’l-Ezher, 1999, s. 5; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2018), ss. 83-112.

gelmektedir. Hadis veya kıraat rivâyetinde râvîlerin yaşadığı döneme göre sırasıyla zikredildikleri kısım yani "isim zinciri" demektir. Bazen tarik ile sened aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁸⁶ Bununla birlikte tarik kavramı; *Seb'a*, *Aşere*; *Şâtıbiyye*, *Teysîr*, *Mısır*, *İstanbul tarikleri* gibi, sayı, kitap ve kıraat okutma yöntemi gibi konular ifade edilirken de kullanılmıştır. Bu tarikleri burada kısaca tanımlamak istiyoruz.

A. KIRAATLARI OKUTMA YÖNTEMİ BAKIMINDAN

1. İnfirâd Tariki: Her kıraatın ayrı ayrı hatimle okutulması yöntemine denir. Bu metod hicrî beşinci asra kadar uygulanmıştır.¹⁸⁷

2. İndirâc/Cem' Tariki: Bütün kıraatların topluca bir hatimle okutulması yöntemine denir. Bunun için vakıf ve ibtidâya riâyet edilmesi, imam ve râvî tertibine uyulması ve terkip kaçınılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸⁸

B. KIRAATLARIN SAYISI BAKIMINDAN

1. Seb'a Tariki: Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr"i ile İmam Şâtibî'nin "Hırzu'l-Emân" adlı eserlerinin ihtiva ettiği yedi kıraat imamına ait kıraat vecihlerine "Seb'a tariki" denilmektedir.¹⁸⁹

2. Aşere Tariki: İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr'i ile ed-Dürre* isimli eserlerinin ihtiva ettiği on kıraat imamına ait kıraat vecihlerine "Aşere Tariki" denilmektedir. Buna "Aşru's-Suğrâ"¹⁹⁰ da denilir.¹⁹¹

C. TAKİP EDİLEN KİTAPLAR BAKIMINDAN

Tariklerin bazıları kıraat eserlerinin isimlerini ifade etmektedir. Bunlar şöyledir:

¹⁸⁶ Fethi b. eş-Şerif el-Ubeydî, *Esânîdül-Kıraati'l-Mütevâtira*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, t.y., s. 17; Raşit Küçük, "Sened", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2001, c. 23, ss. 154-159.

¹⁸⁷ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 99.

¹⁸⁸ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 101; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 42; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, ss. 100-103.

¹⁸⁹ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 128; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, s. 249; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usulü*, İstanbul: Hacıvevîszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018, s. 66; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 104; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2018, s. 148.

¹⁹⁰ Aşru'l-Kübrâ da İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr" ve "en-Neşr" adlı eserlerindeki bütün tarik ve vecihleri ihtiva etmektedir. Ülkemizde daha çok "Takrîb" kelimesi kullanılmaktadır. Esasen bunlar aynı anlamdadır. Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usulü*, s. 67; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 158; el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 269.

¹⁹¹ Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 43; Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usulü*, s. 67.

1. Şâtıbiyye/Mısır Tarîki: İmam Şâtıbî'nin,¹⁹² Şâtıbiyye ve Kasîdetü'l-Lâmiyye adıyla şöhret bulan *Hırzû'l-Emânî* adlı eserini ve yedi kıraat imamına ait okuyuşları esas alan metottur.¹⁹³ Şâtıbiyye Tarîki, Kâsım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî'nin, hicrî 444 yılında vefat eden Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'* adlı eserini manzûm hale getirdiği ve 1173 beyitten oluşan *Hırzû'l-Emânî* ve *Vechû't-Tehânî* adında meşhûr bir eserine verilen isimdir. Bu eser yedi kıraat imamın ve onların ikişer râvîsinin usûlî ve ferşî ihtilaflarını konu alan bir eserdir. Eser, ilmin mütehassısları arasında çok kabul ve rağbet gördüğü için üzerinde birçok şerh yapılmış ve kıraat öğretiminde temel kaynaklardan olmuştur.¹⁹⁴ Bu tarik, Mısır Şeyhü'l-Kurrâsı Şehâzetü'l-Yemenî'nin (ö. 970/1062) gayreti sonucu Şâtıbiyye tarikinın Mısır'da yayılmasıyla "Mısır Tariki" olarak anılmıştır. 1677 yılında İstanbul'a gelen Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721) ile beraber burada da okutulan ve yaygınlaşan bu ekol, Şâtıbiyye ve *Dürre'yi* esas kaynak alıp *Teysîr* ve *Tahbîr*'den de yararlanmıştır. Mısır tariki daha çok "Meğâribe" olarak adlandırılan Hicaz, Şam ve Mısır çevresinde yaygınlaşmıştır.¹⁹⁵

Ülkemizde Mısır tarikinın *Mütkın* ve *Atâullah* şeklinde iki mesleği vardır. Mütkın mesleği, Muhammed en-Naîmî Efendi'nin (ö. 1168/1755) *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmî'l-Kıraati ve'd-Dirâye* adlı eserini esas alıp tariklerde azimeti esas alan bir metottur. Bu metod, medlerde de mertebeteyn¹⁹⁶ tarikini uygulamıştır. *Atâullah mesleği* ise, Atâullah en-Necîb b. el-Hüseyn Efendi'nin (ö. 1207/1794) tariklerde ruhsatı esas alan ve medlerde de *mertebeteyn* ve *merâtib-i erbea*¹⁹⁷ olarak her iki mertebeyi uygulayan bir metottur. Ahmed Rüşdî Efendi'nin (ö. 1209/1794) *Mürşidü't-Talebe* adlı eseri bu

¹⁹² eş-Şâtıbî, hicrî 538 yılında Endülü's'ün Şâtıba kasabasında doğmuştur. Gözleri doğuştan görmeyen Şâtıbî, ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli kitabını ezberlemiş sonra Mısır'a giderek bu eseri orada "Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî" ismiyle manzûm hale getirerek özetlemiştir. "eş-Şâtıbiyye" ve "Kasîdetü'l-Lâmiyye" olarak meşhur olan bu kıymetli eser halen bütün İslâm aleminde en çok takip edilen ve ezberlenen kıraat eseri olma özelliğini sürdürmektedir. Bundan başka "Kasîdetü'r-Râiyye" olarak meşhur "Akîletü Etrâbî'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsıd" isimli manzum eseri ve "Addü'l-Ây" ilminde meşhur Râiyye nazmı "Nâzimetü'z-Züher" eserlerinin en önemlilerindendir. Şâtıbî, 590/1193 yılında Kahire'de vefat etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 2, ss. 20-23; Taşköprüzâde, a.g.e., c. 2, s. 42.

¹⁹³ Necati Tetik, *Kıraat İliminin Talimi*, s. 131; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, ss. 104-6.

¹⁹⁴ Ebû Şâme el-Makdîsî, *Şerhuş-Şâtıbiyye İbrâzû'l-Meânî min Hırzû'l-Emânî fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhammed Seyyid Osman, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013, s. 10; Abdurrahman Çetin, "Şâtıbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, c. 38, s. 377; Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, c. 38, ss. 377-379.

¹⁹⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, s. 249, 250; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 149; Ahmet Gökdemir, "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinın Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. XVIII, S. 1 (2018), ss. 177-192. Tarik ve mesleklerle ilgili geniş bilgi için bkz. Gökdemir, *Ali el-Mansûrî Mısır Tariki*, ss. 158-177.

¹⁹⁶ Medlerde kasr üzerine, tevassut ve tûl'ü ilave ederek 2 mertebe öngören bir metottur. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 107.

¹⁹⁷ Medlerde kasr üzerine, *fevka'l-kasr*, *tevassut*, *fevka't-tevassut* ve *tûl'ü* ilave ederek 4 mertebe öngören bir metottur. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 107.

meslekte okutulan eserlerden biridir.¹⁹⁸ Bu iki meslekten bugün fiilen okutulan *Atâullah* mesleği olup *Mütkin* mesleğinin temsilcisi kalmadığı için okutulmamaktadır.¹⁹⁹

2. Teysîr/İstanbul Tarîki: Teysîr tariki, ed-Dânî'nin²⁰⁰ *et-Teysîr* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr* adlı eserlerini esas alan bir metottur.²⁰¹ Ahmed el-Meyserî'nin (ö. 974/1566) İstanbul'da okuttuğu söz konusu tarik, İstanbul tariki olarak yerleşmiş ve genellikle "meşârika" olarak adlandırılan Irak (Basra, Kûfe) ve çevresinde okutulmuştur.²⁰² Bu tarihin ülkemizde *İtilâf* ve *Sûfî* adlı meslekleri vardır. İtilâf mesleği, Yûsuf Efendizâde'nin (ö. 1166/1753) *el-İtilâf fî Vucûhi'l-İhtilâf* adlı eserinin esas alındığı ve tariklerde azimeti esas alan bir meslektir. Sûfî mesleği ise Kastamonu'lu Ahmed es-Sûfî Efendi'nin (ö. 1171/1758) öncü olduğu ve ruhsatı tercih eden bir meslektir.²⁰³

3. Tayyibe/Takrîb Tariki: Bu tarik, İbnü'l-Cezerî'nin²⁰⁴ *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserini esas alan bir tariktir. Kıraat-ı Aşere olarak isimlendirilen bu metot, imamlarının râvîleri ile bunların alt râvîleri arasındaki farklı vecihleri okumaya verilen isimdir. Takrîb ise Aşere'nin içinde yer alıp *Takrîbü'n-Neşr* ve *Tayyibe*'de yer alan tarikleri de ilave eden metottur.²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserini bu amaçla kaleme almış ve 1000

¹⁹⁸ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 37; Gökdemir, *Ali el-Mansûrî Mısır Tariki*, s. 165.

¹⁹⁹ Ramazan Pakdil, "Kıraat İliminde İcâzet Geleneği, Reisü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi (Müzakere)", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*, Ankara: DİB Yayınları, 2015, s. 548.

²⁰⁰ Hicrî 371'de (Milâdî 981) muhtemelen Kurtuba'da doğan ed-Dânî, Doğu ve Batı ülkelerine seyahat ederek âlimlerden ders almış, sonrasında Dâniye'de yaşamış ve burada hicrî 444 yılında vefat etmiştir. Birçok eseri bulunan Dâni'nin en önemli eseri *Teysîr*, *Câmiu'l-Beyan*, *el-Muḥkem fî Nakṭi'l-Meşâḥif*, *el-Muknî' fî Ma'rifeti Mersûmi Meşâḥifi Ehli'l-Emşâr*, *el-Beyân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân* gibi eserlerdir. "Teysîr" adlı eseri İslam beldelerinde kabul görmüş, Şâtibiyye'ye kaynaklı etmiştir. Bugün ülkemizdeki Kur'ân tilavetindeki bazı okuma vecihleri Teysîr tarikine göre zikredilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için Abdurrahman Çetin'in *Ebû Amr ed-Dânî'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, adlı eserine bakılabilir. Abdurrahman Çetin, "Eb'u Amr ed-Dânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul: 1993 c. 8. ss. 459-461.

²⁰¹ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 131; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 148.

²⁰² Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 29.

²⁰³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân fî İzâhi Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y., s. 117; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 29; Necati Tetik, "Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitimi Meslekleri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)*, 2002, ss. 147-167.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, hicrî 751 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. "Cezerî" nisbesi bugünkü Şırnak iline bağlı Cizre ilçesine nispet edilmesinden geldiği belirtilmiş ama Fırat ile Dicle arasındaki vilayetlere nispetle söylendiği de ifade edilmiştir. O, birçok hocadan kıraat tahsil etmiş, Mısır'daki tahsilinden sonra Şam'daki Emevî Camiinde kıraat okumuştur. Mısır'daki mâlî olaylar sebebi ile yargılanması üzerine kaçarak Antakya'ya gelmiş, daha sonra Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt'ın (ö. 805/1403) davetine icabet ederek Bursa'ya gelmiş ve burada kıraat okutmuştur. "en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr" ve "Tayyibetü'n-Neşr" adlı eserlerini burada yazmıştır. Cezerî, 1402 yılında yaşanan Ankara Savaşında esir düşmüş, ondan kıraat alanında yararlanmak için Timur onu kendi ülkesine götürmüştür. Bu dönemde birçok yerde kıraat okuttuktan sonra hicrî 833 (Milâdî 1429) yılında Şiraz'da (İran) vefat etmiştir. Taşköprüzâde, a.g.e., c. 2, s. 47; Tayyar Altıkulaç, "Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 20, ss. 551-557. Daha geniş bilgi için bkz. Yüksel, a.g.e., ss. 148-179.

²⁰⁵ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 130; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân (Mukaddime Bölümü)*, s. 23; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 148; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 158.

beyitten oluşan manzûm eserini yazmıştır.²⁰⁶ Eserin 432 beyti usul kısmını, geri kalanı da ferşû'l-hurûf kısmını oluşturmaktadır. Tayyibe'nin nesir hâli olan *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*'ın muhteviyatı da takrîb tariklerini içermektedir.²⁰⁷ Ayrıca bu tarike "Aşru'l-Kübrâ" da denilmektedir.²⁰⁸

²⁰⁶ İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'i yazma gerekçesi olarak kıraat konusunda gayretlerin ve kurrânın azaldığını, insanların kıraatların çoğunu terk ettiğini, sahih rivâyetlerin çoğunun unutulduğunu, Şâtıbiyye ve Teysîr'in dışındaki vecihlerin Kur'ân'dan sayılmadığını, bu sebeple de bunları tespit edip insanları buna teşvik etmek olduğunu beyan etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 48; Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlimindeki Yeri", ss. 107-139.,

²⁰⁷ Yüksel, *a.g.e.*, s. 241, 250; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 106.

²⁰⁸ el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 269.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂSİM B. BEHDELE’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KIRAATINA DAİR GENEL BİLGİLER

I. YAŞADIĞI DÖNEM

İmam-ı Âsım’ın hayatıyla ilgili bilgi vermeden önce onun nasıl siyasî, sosyal ve kültürel şartlarda yaşadığının bilinmesi gerekir. Kur’ân kıraatı konusunda yaptığı işin öneminin fark edilmesi, ayrıca Kûfe şehrinin diğer ilimlerde olduğu gibi kıraatlar konusundaki öneminin takdir edilebilmesi için, dönemin genel durumundan ve Kûfe şehrinde kısaca bahsetmek gerekir.

A. SİYASÎ DURUM

Hiz. Peygamber dönemine en yakın kıraat imamlarından biri olan İmam-ı Âsım’ın²⁰⁹ yaşadığı yıllar (hicrî 40-127 yılları arası) Emevî Devleti’nin hâkim olduğu döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla Âsım’ın ömrünün büyük bölümü sahâbelerin hayatta olduğu dönem içinde geçmiştir.²¹⁰ Onun, doğduğu ve çocukluk yıllarının geçtiği Kûfe, kurulduğundan beri siyasî olaylarla anılmıştır. Hemşehri olduğu Kûfeliler o doğmadan önce Hiz. Osman’ın şehadetinde Cemel ve Sıffin olaylarında ön saflarda yer almıştır. Doğduğu dönem olan Muâviye b. Ebî Süfyân’ın halifeliği zamanında (40/661-61/680) Kûfe’de Hâricî isyanı çıkmış, bu isyan da Kûfeli Hiz. Ali taraftarlarının yardımıyla bastırılmıştır.²¹¹

Çocukluğu siyasî kaoslara denk gelen ve Yezid’in halife olduğu Miladî 680-683 yıllarda da Mekke ve Medine ona biat etmemiş, ayrıca Hiz. Hüseyin’in şehit edildiği Kerbelâ hadisesi bu dönemde yaşanmıştır. Bahsedilen facia Müslümanların iki gruba ayrılmasının nüvesini oluşturmuş, neticede Hicaz’da daima Emevîlere karşı bir itaatsizlik duygusunu oluşturmuştur. Ayrıca, Hiz. Hüseyin’in şehit edilmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) Emevî yönetimini tanımayarak Mekke’de halifeliğini ilan etmesi, Abdülmelik b. Mervân döneminde (65/685-86/705), muhalif gruplardan Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687), İbnü’l-Eş’âs (ö. 85/704) isyanları da onun yaşadığı Emevîler döneminde

²⁰⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 85-94; Şen, *Şia’nın Kıraatlara ve Kur’ân Tarihine Bakışı*, s. 166.

²¹⁰ Muhammed Süheyl Takkuş, *Veciz İslam Tarihi*, çev. Mücahid Yüksel, İstanbul: Marûf Yayınları, 2018, s. 119, 144.

²¹¹ Hüseyin Kahraman, *Kûfe’de Hadis*, Bursa: Emin Yayınları, 2006, s. 34, 35; Casim Avcı, “Kûfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2002, c. 26, ss. 339-342.

gerçekleşmiştir.²¹² Abdülmelik b. Mervân'dan sonra kabilecilik ve bölgeler arası çekişmeler devam etmiş, Velid b. Abdülmelik (86/705-96/715) zamanında ise Irak ve İran uzun aradan sonra hâkimiyet altına alınarak sükûnet sağlanmıştır. Bu dönemde ülkenin sınırları Anadolu, Türkistan ve Hindistan'a kadar genişleyip ülke birçok açıdan imar edilmiştir. Ömer b. Abdülaziz (99/717-102/720) dönemi iç barışın sağlandığı sükunetin olduğu bir dönem olmuş, ancak II. Velid (125/743-126/744) zamanından itibaren Emevîler'de aile içi muhalefet başlamıştır. Sonraki dönemde otoritenin büyük ölçüde kaybolması, bu arada Kûfe'de Şîi isyanların başlaması ve Abbasîlerin siyasî faaliyetleri sonucu Kûfe'de hicrî 132 yılında Emevî hilafeti son bulmuştur.²¹³

Görüldüğü gibi ilmi olarak münbit ama siyasî olarak çalkantılı bir ortamda yetişen ve hayatını geçiren Âsım, hocası Sülemî'den sonra okuttuğu kıraatla şöhret bulmuş ve adeta Emevî döneminin kıraat muallimi olmuştur. Kûfe'de yaşanan siyasî olaylarda Ebû Hanîfe'nin adı geçmesine rağmen Âsım'ın herhangi bir siyasî hareketi desteklediğine veya Emevî idaresinin yanında yer aldığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.²¹⁴ Ancak onun Mevâlî'den olması ve Emevî idarecilerinin Mevâlî Müslümanlara eşit haklar tanımaması sebebiyle yönetimi desteklemediği tahmin edilebilir. Mensup olduğu kabilesi Esed'in, Emevî yanlısı olması,²¹⁵ ayrıca, Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'den sonra ümmetin en hayırlısı olarak niye Hz. Osman'ı koyduğunu soran kişiye, Hz. Osman'ın nefsinin tezkiye bakımından daha efdal olduğunu söylemesi,²¹⁶ hocası Ebû Vâil (ö. 82/701)²¹⁷ ile aynı düşündüğünü göstermekle birlikte, onun Emevî taraftarı olduğunu ortaya koymaz. Bu noktada başka bir bilgi zikredilmediğine göre Âsım'ın, siyasî

²¹² Takkuş, a.g.e., ss. 119-145; Kahraman, a.g.e., ss. 35-70; İsmail Yiğit, "Emeviler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 1995, c. 11, ss. 104-108.

²¹³ Ahmed Ma'mûr el-Useyrî, *Mûcizü't-Târîhi'l-İslâmî*, y.y., Mektebetü Melik Fahd, 1996, ss. 142-172; Takkuş, a.g.e., ss. 119-145; Kahraman, a.g.e., ss. 35-70; İsmail Yiğit, "Emeviler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 1995, c. 11, ss. 104-108.

²¹⁴ Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Yetiştirdiği Çevre", *İmamı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, ed. Abdullah Acar, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, 2015, ss. 285-320.

²¹⁵ Söylemez, *Kûfe*, s.146, 147.

²¹⁶ Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Âsârî*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995, c. 1, s. 208, 209. Hz. Osman ile Hz. Ali'nin fazileti konusunda âlimler arasında ihtilaf söz konusudur. Selef âlimlerinin çoğunluğu Osman'ın daha faziletli olduğunu söylemiştir. Ehl-i Sünnet'e mensup Kûfeliler Hz. Ali'yi, Basralılar ise Hz. Osman'ı daha faziletli görmüşlerdir. İmam Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünne*, çev., şrh., M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, 2. b., 2019, s. 104.

²¹⁷ Ebû Vâil (Şakîk b. Seleme), İmam-ı Âsım'ın (kıraat harici) diğer İslâmî ilimlerde hocasıdır. Kendisi Kur'ân'ı 2 ayda ezberleyerek hocası İbn Mes'ûd'a arzetmiştir. Âsım kendisinden hadis rivâyet etmiştir. (İbnü'l-Cezerî kurrâyı topladığı eserine almasına rağmen kendisinden Kur'ân okuyan talebeler zikredilmemektedir.) Ebû Vâil hadis ilminde öne çıkmış, hadis ve tefsir rivâyetlerinde tarik olarak güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca onun, İbn Mes'ûd'un sözlerini en iyi bilen kişi olduğu nakledilmiştir. Câhiliyye ile beraber Hz. Peygamber dönemini idrak etmiş ama onu görmemiştir. Haccâc zamanında hicrî 82 yılında vefat etmiştir. Cemâlüddîn Ebî'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 12, ss. 548-552; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 161; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 297; Fatih Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017, s. 88.

bakımdan hareketli olan bu şehirde daha çok kıraat ilmine ağırlık verdiği ve talebe yetiştirme işiyle meşgul olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁸

B. İLMİ DURUM

Emevîler dönemi, siyasî açıdan karışıklıklara rağmen, dışlanan Mevâlî eliyle önemli ilmî çalışmaların yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, mescitlerde eğitim ve öğretim faaliyetinin iyice yoğunlaştığı görülmektedir.²¹⁹ Tâbiîn tabakasına mensup Emevîler döneminin ilk âlimleri bu mescidlerde yetişmiş, daha sonra bu çalışmalar Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam ve Fustât şehirlerinde yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde Nahiv ilminin temeli; din, ırk ve dil olarak farklılık arz eden Basra'da Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve talebeleri tarafından atılmıştır. Ebu'l-Esved'in başlattığı Kur'ân ve kıraat ilmiyle alakalı çalışmalarını, talebeleri devam ettirmiştir. Basra ve Kûfe şehri, Emevîler'in son dönemine kadar etkisini devam ettirmiş ve Kûfe nahiv ekolünün temelini teşekkül etmiştir.²²⁰

Söz konusu dönemde tefsir çalışmaları da Mekke, Medine ve Kûfe'de yoğunluk kazanmış, Abdullah b. Abbas, Mücâhid, Katâde Atâ b. Müslim el-Horasânî gibi müfessirler yetişmiştir. Ayrıca, İbn Abbas'ın talebelerinden Tâvûs b. Keysân, Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Müleyke, İkrime ve Meymûn b. Mihrân gibi isimler dönemin tefsir ilminde temâyüz etmiş şahsiyetleridir.²²¹

Bahsedilen dönemde aynı zamanda çok sayıda kıraat âlimi yetişmiş, bunlar içinden bazıları zamanlarını tamamen kıraat ilmine adanmışlardır. Bu alanda *Kıraat-ı Seb'a* imamlarından üçü söz konusu dönemde yetişmiştir. Bunlar, Suriye bölgesinin kıraat üstadı *İbn Âmir el-Yahsubî*, Mekke'nin kıraat imamı *İbn Kesîr* ve Kûfeliler'in imamı *Âsım b. Behdele*'dir. Kıraat ilmine dair ilk eserler Emevîler döneminde yazılmaya başlanmasına rağmen, bunların çok azı zamanımıza kadar gelmiş ve gelenler de daha sonraki çalışmalara kaynak oluşturmuştur. Yine ilk defa bu dönemde Kur'ân metninde nokta ve harekeleme yapılmış, mushaflar; cüz, ta'şîr ve tahmîslere ayrılmış, ayetlerin sayısına ve vakıf yerlerine ait ilk eserler de aynı dönemin âlimleri tarafından telif edilmiştir.²²²

²¹⁸ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 561.

²¹⁹ Hamdî Şâhîn, *Emevî Devleti (İftiralar ve Gerçekler)*, çev. Kasım Koç, İstanbul: Beka Yayınları, 2019, s. 477.

²²⁰ Yiğit, "Emeviler", ss. 104-108; Şâhîn, a.g.e., s. 478, 479; Daha geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan vd., *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

²²¹ Yiğit, "Emeviler", ss. 104-108.

²²² Yiğit, "Emeviler", ss. 104-108.

C. KÛFE VE KIRAAT İLMİ

Bâbil harabelerinin güneyinde yer alan Kûfe, Fırat'ın batı kenarında kurulmuş olup Necef ile Kerbelâ arasında, Hîre'nin 5 km. kuzeyine düşmektedir. Bağdat'tan uzaklığı 170 kilometre olan²²³ Kûfe, Hz. Peygamber'den sonra devam eden fetihler sonucunda Hz. Ömer döneminde Irak'ın fethedilmesinden sonra askeri bakımdan stratejik bölge olması hasebiyle -genel kabule göre- Basra ile birlikte hicrî 17 tarihinde kurulmuştur.²²⁴ Daha sonra Kûfe; Umman, Sicistan, Basra, Bahreyn, Kirman, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerini kapsayan Irak'ın önemli bir şehri olmuş,²²⁵ Hz. Ali zamanında da 36/656 yılında İslam Devleti'nin başkenti yapılmıştır.²²⁶ Âsım ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) doğup büyüdüğü Kûfe ile Basra şehirleri, birçok milletin ve eski medeniyetlerin olduğu, Müslüman olanlara İslâm'ın ve Arapça'nın öğretildiği ve siyasi faaliyetlerin yoğun olduğu önemli bir şehirdi. Aynı zamanda burası birçok fakih, dilci, edip, şair ve filozofun da bulunduğu bir ilim merkeziydi.²²⁷ Yüzlerce sahâbenin yaşadığı, Âsım'ın ve Ebû Hanîfe gibi âlimlerin yetiştiği bir şehir olan Kûfe, İslâmî ilimlerin okutulduğu ilim merkezlerinden biri olması hasebiyle hadis, fıkıh, tefsir ve kıraat ilmi burada bir ekol haline gelmiştir.²²⁸ Kûfe'nin yetiştirdiği büyük âlimlerin bazıları, İbrahim en-Nehaî, Alkame b. Kays, Şüreyh b. el-Hâris, gibi âlimlerdir.²²⁹

İlmin merkezi olan bahsedilen şehrin kuruluş döneminde sâkinlerinin tamamına yakının Araplardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Buraya yerleştirilen Araplar daha çok bedevî kökenlilerden oluşmaktaydı. Bunlar daha önceden aralarında değişik çekişmelerin olduğu kabilelerdi. Âsım'ın kabilesi Esed kabilesi buraya yerleştirilmiştir.²³⁰ Şehre Hz. Ömer döneminde Fars, Yahudi, Hristiyan gibi değişik unsurlar da yerleşmiş; farklı kabile, millet, din ve kültürün merkezi olmuştur. Bu nedenle Ebû Hanîfe döneminde gayr-ı Arap Müslümanların sayısı yarı yarıya olmuştur. Ahmed Emin'e (ö. 1954) göre Kûfe ahalisinin çoğu azatlı esirlerden oluşmakta idi. Ticaret ve sanayi onların elinde olup milliyet olarak Fârisî idiler. Başlarda düşük olarak kabul edilen Mevâlî Müslümanlar daha

²²³ Avcı, "Kûfe", c. 26, ss. 339-342.

²²⁴ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y., c. 4, s. 491.

²²⁵ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam (İslamın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976, s. 145; Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 11.

²²⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 26, 27.

²²⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 131-138.

²²⁸ Kahraman, a.g.e., ss. 244-270; Avcı, "Kûfe", ss. 339-342; Mustafa Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 57.

²²⁹ Kahraman, a.g.e., ss. 205-220; Avcı, "Kûfe", ss. 339-342.

²³⁰ Avcı, "Kûfe", ss. 339-342.

sonra tarım ve ticaretin yanında ilimle de uğraşıp kendilerini kabul ettirmişlerdir. Buna en iyi örnek Ebû Hanîfe'dir.²³¹

Daha sonraki dönemlerde Kûfe deyince akla Şia gelmekte ise de o dönemde Kûfe'nin ağırlıklı olarak Şiî olduğunu söylemek mümkün değildir. Hz. Osman'ın hilafetinden sonra yayılan Şia, Hz. Ali döneminde özellikle Irak bölgesinde yayılmaya başlamış ama,²³² İmam-ı Âsım, Kûfe'de başlayan bu fırkalaşmaya rağmen sünnete bağlılığını muhafaza etmiştir.²³³ Ne var ki, bugün Şia mezhebi, Âsım'la beraber, Hamze, Kisâî ve Ebû Amr'ı Şiî kabul etmektedir.²³⁴ Ancak Âsım'ın Şiî oluşuyla ilgili şüphe ve iddiaların doğru olmadığını hayatıyla bilgiler kesin ortaya koymaktadır.²³⁵

Kıraat ilmi açısından bakıldığında Kûfe ile ilgili şunlar söylenebilir: Hz. Ömer Kur'ân öğretmek için ilk önce Kûfelilere Abdullah b. Mes'ûd'u göndermişti.²³⁶ Kûfeliler, Hz. Osman'ın mushafları cem etmesine kadar onun kıraatını okumaya devam ettiler. Ondan sonra da *Alkame*, *Esved b. Yezid*, *Mesrûk b. el-Ecda'*, *Zirr b. Hubeyş*, *Ebû Vâil*, *Ebû Amr eş-Şeybânî*, *Ubeyde es-Selmânî* gibi tabîinden de ders almışlardır.²³⁷ Nihayet Hz. Osman halife olup, İslam beldelerinde kıraat farklılıkları ortaya çıkınca, Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında bir komisyon kurmuş, mushaf'ın çoğaltma işini onlara vermişti. Akabinde Hz. Osman, istinsah ettirmiş olduğu mushaflardan büyük ilim merkezlerine birer tane göndermişti. Bununla birlikte, kıraat nakli yalnız mushaflarda yazılanları okumakla mümkün olmadığından, büyük ilim merkezlerine gönderdiği mushafı okutmak üzere gerek ashâbdan ve gerekse tâbiîinden mukrîler (okutucu) göndermişti. Her şehir halkı kıraatlarını kendi mushaflarından mukrîlerin öğretmesi ile sanki Hz. Peygamber'in ağzından öğreniyorlarmış gibi almışlardır. Bu çerçevede Hz. Osman, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi Kûfe mushafı ile Kûfe'ye göndermiştir. İbn Mücâhid'in rivâyetine göre burada yaşayan Müslümanlar başka bir kıraat bilmezken yalnız Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatını okuyorlardı. Bundan sonra Hz. Osman'ın cem ve tertip ettirmiş olduğu kıraatları ilk önce Kûfelilere okutup öğreten Ebû Abdurrahman es-Sülemî olmuştur. Sülemî bu

²³¹ Emin, a.g.e., s. 156; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, s. 14, 15.

²³² Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Yetiştirdiği Çevre", *Uluslararası İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu*, 2015, ss. 285-320.

²³³ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208, 209.

²³⁴ Muhammed Hâdî Ma'rîfet, *et-Temhîd fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru't-Teâruf, 2011, c. 2, s. 181; Şen, *Şia'nın Kıraatlara ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, s. 185.

²³⁵ Ebû Abdilaziz ez-Zemânân, *Nesfû's-Şübühât an Âsım ve Hafs İmâmeyi'l-Kıraat*, <http://www.saaaid.net/Doat/saud/16.htm>, (31.05.2019).

²³⁶ Kahraman, a.g.e., s. 222.

²³⁷ İbn Mücâhid, a.g.e., ss. 66-68; Ganim Kaddûrî, *Ebhâs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 38.

maksatla 40 sene Mescid-i A'zam'da (Kûfe Mescidi) oturmuş ve kendisini sırf Kur'ân okutmaya adanmıştır.²³⁸

Diğer taraftan Hz. Ali de Kûfe kıraat tarihinde önemli yeri olan bir sahabîdir. Sahâbenin diğer büyük Kur'ân hocası Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) da Kûfe'nin en meşhur kıraat üstadlarındandır. Bu iki büyük sahâbeden Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 74/692); Abdullah b. Mes'ûd ise Zîrr b. Hubeyş'i (ö. 82/701) yetiştirmiştir. Bu kıraat önderleri yedi kıraat imamından Âsım (ö. 127/745), Hamze (ö. 156/773) ve Kisâî'ye (ö. 189/805) kıraat ilmini öğretmiştir.²³⁹

Kûfe, diğer İslam ilimleriyle beraber kıraat ilminin de önemli bir merkezi olması hasebiyle burada yaşayan bazı ilim ehli evlerini *Dâru'l-Kurrâ* haline getirmişti. Ayrıca Kûfe Camii kıraat ilimin öğretildiği bir merkez olmuş, uzun süre Âmir b. Abdülkays bu camide Kur'ân ve kıraat dersleri vermiş, kıraat imamı Hamze ve Kisâî de derslere katılmıştır.²⁴⁰ Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Zirr b. Hubeyş burada uzun süre kıraat dersleri vermiş,²⁴¹ İmam-ı Âsım da Sülemî'den sonra onun kürsüsünde kıraat okutmuştur. Bu dönemde Kûfe Mescidinde ilim halkaları ve talebenin çokluğu sebebiyle arı vızıltısı gibi sesler yankılandığı belirtilmiştir.²⁴² Ayrıca, Dahhâk'ın (ö. 105/ 723) Kûfe'de yaklaşık 3000 çocuğun okuduğu büyük bir okul yaptırarak burada fahri öğretmenlik yaptığı belirtilmektedir.²⁴³

Kaynaklarda Kûfe'de yetişen kurrâ olarak genelde şunlar zikredilmektedir: *Yahya b. Vessâb, Âsım b. Behdele, A'meş, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş, Ebû Amr eş-Şeybânî*,²⁴⁴ *Hamze, Kisâî, Halef, Hallâd, Hafs ve Şu'be*.²⁴⁵ Bunlar arasında Âsım kendi döneminde Kûfe'de kıraat sahasında otorite olmuştur.²⁴⁶

²³⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 168; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 122, 123; Kahraman, a.g.e., ss. 220-226; Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Kur'ân Kıraâtlerine Yaklaşımı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 6 (2017), ss. 123-144.

²³⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 268; Kahraman, a.g.e., s. 225, 226.

²⁴⁰ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, s. 22, 23.

²⁴¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 268.

²⁴² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 166.

²⁴³ Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1993, c. 8, s. 411.

²⁴⁴ Ahmed b. Mustafâ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlimiyye, 1985, c. 2, s. 23; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâzi'l-Kur'ân Abra't-Tarih*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992, c. 1, s. 330.

²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 15; Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kufe*, 2. b., Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1958, ss. 22-26; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 563; Avcı, "Kûfe", ss. 339-342.

²⁴⁶ Abdülfettâh İsmail Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat ve'l-Lehcâti'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2008, s. 168.



Emevîler Döneminde İslam coğrafyası

Tablo 5: Kûfe ve Civar Şehirler

II. HAYATI

Tabakât kitaplarında Âsım'ın hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Bu bilgiler sadece onun doğumu, vefatı, fazileti ve kıraatına dair bilgilerdir. Burada bu bilgilerin yanı sıra mezkûr imamın hadis ilmindeki durumu hakkında bilgi verilecektir.

A. İMAM-I ÂSİM'A DAİR BAZI BİLGİLER

Öncelikle adı ve künyesi konusundaki bilgilerin verilmesi, doğumuna dair kaynaklarda zikredilen bilgiler ışığında tercihte bulunulması, ardından onun bazı şahsî özelliklerinden söz edilmesi önem arz etmektedir.

İslam dünyasında Âsım olarak bilinen imamımızın tam adı Ebû Bekir Âsım b. Behdele Ebi'n-Necûd²⁴⁷ el-Esedî el-Kûfî'dir. Künyesi *Ebû Bekir* olan Âsım,²⁴⁸ Esed b. Huzeyme'nin kabilesinin kollarından olan (Esed Kabilesine ait) Cezîme (Cüzeyme) oğullarının mevlâsı olduğu için "el-Kûfî" nisbesiyle birlikte "el-Esedî" diye anılmıştır.²⁴⁹

²⁴⁷ "Necûd" kelimesi elbisenin bir kısmını diğer bir kısmı ile düzlemek anlamına gelmektedir. Doğrusunun n/nun harfinin fethalı olduğu, ötresi ile okumanın yanlış olduğu belirtilmiştir. Taşköprüzâde, a.g.e., c. 2, s. 32; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 613; Ahmed b. Mahmûd b. er-Rûyisî, *Tenbihâtü lbnü'l-Cezerî alâ Evhâmî'l-Kurrâ*, Dâru lbnî'l-Cezerî, 2012, s. 286.

²⁴⁸ Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, *Kıraatü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi-Rivâyâtî'r-Ruvâtî'l-Meşhûrîn*, thk. Ahmed Nesif el-Cenâbî, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, s. 95; Künyesi için "Ebu'l-Cûd" da kullanılmıştır. Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme, Dâru'l-Fikr, 1995, c. 25, s. 228.

²⁴⁹ Emevîler döneminde Kûfe'de Mevâlî, Arap kabilelerinin himayesine ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Âsım Esed kabilesinin himayesine girmiş olabilir. Nitekim kaynaklarda الأسدي بالولاء "himaye yoluyla Esedî" nisbesi zikredilmiştir. Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, 15. b., 2002, c. 3, s. 248; İsmail Yiğit, "Mevâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2004, c. 29, ss. 424-426. Bazı esrelerde Âsım için "Benî Esed'in Mevlâsı" denilmiştir. Buradan hareketle "abd"

Belâzurî, onun Esed kabilesinin bir kolu olan Benî Kâhil'in mevlâsı olduğunu zikretmiştir.²⁵⁰ Babasının künyesi ise *Ebû'n-Necûd* olup asıl adı Abdullah'tır. Her ne kadar babasının adının "Behdele" değil Abd (veya Abdullah), "Behdele"nin ise annesinin adı olduğu söylenmişse²⁵¹ de Zehebî (ö. 748/1348) bunun doğru olmadığını ifade etmektedir. Ona göre "Behdele" babasının adıdır.²⁵²

İmam-ı Âsım'ın doğum tarihi konusunda kesin bir bilgi nakledilmemiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, takriben hicrî 40-60 seneleri arasında Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında Kûfe'de doğmuştur.²⁵³ Kastallânî, onun Velîd zamanında hicrî 90 yılında doğduğunu söylemiş,²⁵⁴ lâkin bunun hatalı olduğu aşıkardır. Çünkü hicrî 90 yılında doğan onun üvey oğlu ve talebesi Hafs'tır. Kaynaklarda Âsım'ın çocukluğu, gençliği ve ailesi hakkında ise herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Âsım b. Behdele, sahâbeden Hâris b. Hassân el-Bekrî ve Ebû Rimse Rifâ'a b. Yesribî ile görüşmesi nedeniyle tâbiînden kabul edilmiştir.²⁵⁵ Başka bir rivâyete göre sahâbeden on üç veya yirmi üç veya yirmi dört kişiye mülâkî olmuştur.²⁵⁶ Zehebî onun tâbiînin küçüklerinden sayıldığını söylerken,²⁵⁷ Ahvâzî (ö. 446/1055) tâbiînin ikinci tabakasından olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ ed-Dânî *Teysîr* adlı eserinde aynı bilgiyi nakletmiş

kelimesi kullanılarak azat edilmiş köle olduğu da söylenmiştir. Nitekim bu kelime, savaşlarda esir olup köleleştirilen sonra Müslüman olup azat edilen ve bir kabilenin himayesine girenler için kullanılmıştır. Ancak, Âsım'ın, Esed kabilesinden Cüzeymeoğullarının mevlâsı olduğunu belirtilmesi onun kölelikten ziyade, velayet yoluyla mevlâ olduğunu ortaya koymaktadır. Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdillâh et-Tilimsânî, *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşra*, thk. Mahmud Tancî, Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1983, c. 1, s. 215; İbn Asâkîr, a.g.e., c. 25, s. 228; Kahraman, a.g.e., s.100. Osman Kaya, *Kur'an ve Diğer Semavî Kitaplara Göre Kölelik*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2020, s. 36, 57.

²⁵⁰ Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Ziriklî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417, c. 11, s. 200.

²⁵¹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 205.

²⁵² Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997, s. 47; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 256; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 204.

²⁵³ Yâkût el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Üdebâ' İrsâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifetü'l-Edîb*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, c. 4, s. 1474; Taşköprüzâde, a.g.e., c. 2, s. 32; Ebû Muhammed el-Balûşî, *el-İmâm Âsım el-Kûfî*, <http://sunnionline.us/arabic/2010/04/605/>, (20.01.2020).

²⁵⁴ Ebû Bekir el-Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvid*, thk. Yûsuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008, s. 52.

²⁵⁵ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 59; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315. Meşhûr sahâbî Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ile görüştüğü anlaşılan Âsım, kendisine Bakara 158. ayetteki *أَنْ يَطُوفَ* kelimesini *أَنْ لَا يَطُوفَ* şeklinde okuduğu ama kendisinin bunu reddettiği nakledilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316.

²⁵⁶ Ebû Tâhir Ahmed b. Ali İbn Sivâr el-Bağdâdî, *el-Müstenîr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (Doktora) thk. Ahmed Tâhir Üveys, Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1413, s. 213; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazamü fî Târîhi'l-Ümemi ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992, c. 7, s. 273; Abdülvehhâb b. Yûsuf b. İbrahim İbnü's-Sellâr, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikru Menâkibihim ve Kiraatihim*, thk. Ahmed Muhammed Azûz, Beyrut: Mektebetü'l-Mısıriyye, 2003, s. 84.

²⁵⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 89; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 256; Ahmet Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (1987), ss. 239-254; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 3, ss. 476-478.

²⁵⁸ el-Ahvâzî, a.g.e., s. 149.

ama tâbiînden olan Kûfe kurrâsını sayarken Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi zikrettiği halde Âsım'ı zikretmemiştir.²⁵⁹

Saç ve sakalını boyatarak kişisel bakımına önem verdiği anlaşılan Âsım, âmâ olup gözlerini ne zaman kaybettiği bilinmemektedir.²⁶⁰ Şu'be'nin "*Âsım, A'meş ve Ebû Hüsey'nin ortak özellikleri görmüyor olmalarıdır.*" cümlesi çocukluktan âmâ olduğunu imâ ettirse de²⁶¹ gençlik yıllarında buğday ticareti ile meşgul olduğu için hannât/buğday satıcısı olarak tanınmasından²⁶² ve ölümlere ilâç ve güzel koku sürme işiyle meşgul olmasından hareketle anadan doğma kör olmadığı ifade edilebilir.²⁶³ Bazı eserlerde kıraat tâlimi için belde belde dolaştığının belirtilmesi ve Kûfe dışında vefat ettiği bilgisinin yer alması,²⁶⁴ hatta Âsım'ın, Şam'da ikamet eden ve Mevâlî'ye Araplarla eşit muamele eden Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (99/717-101/720) huzuruna çıktığı bilgisinin nakledilmesi,²⁶⁵ onun sonradan kör olduğunu teyit eder niteliktedir.

Âsım'ın mesleği konusunda bazı kaynaklarda الحنَّاط/hannât tabiri kullanılarak buğday ticareti yaptığı, bazı kaynaklarda da الحَيَّاط/hayyât tabiri kullanılarak terzilik yaptığı belirtilmiştir. Kaynak eserlerde "ن/nun ile" şeklinde uyarı yapılması, bu kelimenin "hayyât" şeklinde hatalı yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir.²⁶⁶ Ne var ki, Âsım, zikredilen bu mesleklerine rağmen onun diğer Kur'ân ehli gibi insanların en fakir olduğu nakledilmiştir. Bu durumu da onun geçimini sağlayacak kadar bahsedilen işlerle uğraştığını göstermektedir.²⁶⁷

Diğer kıraat imamlarımızın hangi ırktan olduğu ilgi konusu olduğu gibi İmamız Âsım'ın da milliyeti merak konusudur. Bu çerçevede kaynaklarda kıraat imamları arasında sadece Ebû Amr ve İbn Âmir'in Arap olduğundan bahsedilmiştir.²⁶⁸ Ancak kurrâ ile ilgili yazılan kıraat ve tabakât kitaplarında Âsım'ın direkt olarak Arap olması veya olmaması ile alakalı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kaynaklarda Esedî ve onların kolu

²⁵⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 32.

²⁶⁰ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 8, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315.

²⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316.

²⁶² el-Enderâbî, *a.g.e.*, s. 95.

²⁶³ Sarı, "Âsım", ss. 476-478; Fatih Çollak, *Kur'ân Risâlesi*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2015, s. 107.

²⁶⁴ Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cabbâra b. Muhammed el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Cemâl b. Seyyid b. Rifâî eş-Şâheb, y.y.: Müessesetü Semâ, 2007, s. 76.

²⁶⁵ İbn Asâkîr, *a.g.e.*, c. 25, s. 224.

²⁶⁶ el-Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 69; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 204; İbn Sellâr, *Tabakâtü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 84; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, c. 2, s. 32.

²⁶⁷ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 76.

²⁶⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 89.

olan Cüzeymeoğullarının adı geçmekte, Âsım'ın da bunların mevlâsı olduğu belirtilmektedir.²⁶⁹

Râşid Halifeler döneminden sonra “Mevâlî” kelimesinin “Arap olmayan Müslüman” anlamında kullanılması sebebiyle²⁷⁰ Âsım'ın Mevâlî olması onun Arap asıllı olmadığı anlamına gelmektedir.²⁷¹ Ayrıca ed-Dânî'nin, Ebû Amr ve İbn Âmir dışında diğer kıraat imamlarının hepsinin Mevâlî'den olduğunu söylemesi bunu ortaya koymaktadır.²⁷² Ancak onun hangi ırktan/milletten olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamakla birlikte İbn Kesîr ve Hamze ve Kisâf gibi Mevâlî'den olan imamların Fârisî olduğunun açıkça zikredilmesi, Âsım'ın da bu ırktan olma ihtimalini güçlendirmektedir.²⁷³

²⁶⁹ Esed kabilesi neseb olarak Amr, Kâhil, Sa'b, Dûdân ve Hulme adındaki beş oğlundan çoğalmıştır. Kabilenin bulunduğu coğrafya ise Kuzey Arabistan'dır. Fırat ile Medine arasındaki geniş topraklarda da yaşamışlardır. İlim ve kültür seviyesi yüksek bir kabiledir. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 521; Cengiz Kallek, “Esed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995, c. 11, ss. 363-365.

²⁷⁰ Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*, 2. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 34.

²⁷¹ Madazlı, “İmam Asım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti”, ss. 239-254.

²⁷² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 89.

²⁷³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 5, s. 318, c. 7, s. 90; es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 259. Diğer kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Hamze ve Kisâf'nin Fârisî olduğu kaynaklarda geçerken Âsım'ın milliyetine dair malumata rastlanmamaktadır. (bkz. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 55, 61.) Bu noktada acaba İmam-ı Âsım da Türk olabilir mi? O topraklarda yaşayan bazı Türk soyları yeni kurulan Küfe veya Arap yarımadasına gelmiş olabilir mi? sorusu akla gelmektedir. Öncelikle şunu söylemek lazımdır ki, kaynaklarda Âsım'ın ne Fârisî veya Türk ne de başka bir millettten olduğuna dair bir işaret söz konusu değildir. Bu konuda yapılacak yorumların hepsi görecelidir. Bazı internet kaynaklarında İbn Kesîr'in *el-Bidâye* adlı eserinde Küfe'de “Hemedân” adında bir Türk mahallesinden bahsedildiği, bunların bugün İran sınırları içinde yer alan Türk şehri Hemedân'dan geldikleri, ayrıca Kerbelâ şehitleri içinde “Hemedânî” nispetleri olanların Türk olduğundan söz edilmiştir. Kaynaklarda erken dönemde yaşamış “Kûfî” ve “Hemedânî” nisbesiye birlikte anılan kişiler bulunmaktadır. Bununla birlikte ilk İslam şehidi Sümeyye'nin Türk soyundan geldiği, dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine civarında Türklerin mevcut olmasının muhtemel olduğu ifade edilmiştir. Yine Kadîsiye (hicrî 13) savaşında 700 kadar Türk'ün esir olarak getirildiği belirtilmiş, hicrî 55 yılında Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686) Buhârâ'dan iki bin kadar Türk muhârip kişiyi Basra'ya yerleştirdiği ifade edilerek bazı eserlerde ise Küfe ve diğer şehirlere dağıtıldığı söylenmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla Küfe'ye yerleşenlerin içerisinde Türklerin olduğundan bahseden bir eser bulunmamaktadır. Yukarıda zikredilen “Hemedân” ismi de aynı zamanda Yemen bölgesinde bir kabilenin adı olarak geçmektedir. Bu şekilde “Hemedânî” nisbesiyle anılıp doğum ve ölüm yeri Yemen ve San'a şehri olan kişiler söz konusudur. Küfe'ye gelenlerin içinde Güney Arapları olduğuna göre bahsedilen bu künyelerin ilgili kabileye ait olması muhtemeldir. Muhakkak ki, Hemedân şehriden Küfe'ye gelen İranlılar içinde Türkler'in de olma ihtimali bulunmakla birlikte, Âsım'ın talebesi A'meş'in Rey şehriden geldiği gibi buralarda yaşayan Türklerin de İran'ın fethedilmesiyle Küfe gibi şehirlere gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Netice olarak, Küfe'ye yerleşen Mevâlî'nin daha çok İranlılar ve Deylemîler'den olması, İmam-ı Âsım'ın bahsettiğimiz ırklardan olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira İslam Tarihinde ilk kölelerin Rûm ve Fârisî olduğu daha sonra Türk ve Berberilerin katıldığı, yerli Arapların arasına Müslüman olarak İranlıların katıldığı ve Mevâlîlerin daha çok Farslılardan oluştuğu nakledilmiştir. Yani bu bilgilere göre, Arap olmadığı kesin olan Âsım'ın, Fârisî, Deylemî veya Türk olma ihtimali mümkün olmakla birlikte, kesin bir şey söylemenin zor olduğunu belirtmek gerekir. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şeyrî, y.y.: Dâru l'hyâit-Türâsî'l-Arabî, 1988, c. 7, s. 144, c. 8, s. 196; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, c. 8, s. 301; Şâhîn, *a.g.e.*, s. 272; <https://millidusunce.com/hz-hueseyinle-kerbelada-ehit-olan-tuerkler-ve-biz/>, Erişim Tarihi (07.01.2021); Abduh er-Râcihî, *el-Lehcâtü'l-Arabiyyeti fi'l-Kıraati'l-Kur'âniyye*, İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rîfe, 1996, s. 28; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 412-415; Takkûş, *a.g.e.*, s. 409; Zekerîya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004, s. 84; Ali Dadan, *İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Türkler, (Doktora Tezi)*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 120, 124; Kahraman, *a.g.e.*, s. 140; Ali Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik, (Doktora Tezi)*, Ankara: Ankara

Milliyetini kesin olarak tayin edemediğimiz İmam-ı Âsım'ın vefat tarihi hakkında muhtelif rivâyetler olmakla birlikte İbnü'l-Cezerî "Gâyetü'n-Nihâye" adlı eserinde 127/745, ez-Zehebî de "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ" adlı eserinde 127 yılının sonunda vefat ettiğini bildirmektedir. Bunun dışında onun Şam'da veya Şam yolunda vefat ettiği ve vefatının 120, 128 ve 129 yıllarında olduğu da nakledilmiştir.²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî ise 127 yılının sonu olduğunu söylemekle birlikte, 128 yılının başı da olabileceğini ilave etmiştir. Nitekim ed-Dânî de 128 rakamını vermiş,²⁷⁵ Abdülfettâh el-Kâdî de bu bilgiyi teyit etmiştir.²⁷⁶ Ancak, Âsım'ın ölüm tarihi ile ilgili bütün bu ihtilaflara rağmen daha çok tercih edilen ve en doğru olan vefat tarihi hicrî 127 yılı olduğunu belirtmek gerekir.²⁷⁷

Vefat ettiği yer konusuna gelince, 80 yaşına kadar yaşadığı ve Emevîlerin son halifesi Mervân b. Muhammed'in (127/745-132/750) hilâfetine kadar Kûfe'de kaldığı kaynaklarda zikredilmektedir.²⁷⁸ 80 küsur yıllık hayatının çoğunu doğup büyüdüğü Kûfe'de geçirdiği, bir süre Basra'ya gittiği nakledilmekle birlikte, tâlim için beldeleri dolaştığı ve Şam'da Ömer b. Abdülaziz'in (99/717-101/720) huzuruna çıktığı belirtilmiştir.²⁷⁹ Bu nedenle onun vefat yeri ile ilgili bilgiler muhtelifdir. Kûfe ve Semâve'de²⁸⁰ vefat ettiğine dair görüşler bulunmakla birlikte,²⁸¹ ed-Dânî Kûfe'de vefat ettiği bilgisini nakletmiştir.²⁸² Ahvâzî onun Şam'da defnedilmek istediğini ve oraya defnedildiğini söylemiş fakat²⁸³ Hüzelî'nin naklettiği bilgiye göre Rey'de vefat etmiştir.²⁸⁴

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 127, 129, 150, 173, 258, 259, 293; Yunus Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Maverâünnehir", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, ss. 85-115.

²⁷⁴ el-Enderâbî, a.g.e., s. 108; İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 115; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 317; Sarı, "Âsım", ss. 476-478.

²⁷⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 89; ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 60.

²⁷⁶ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 12.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 126; Muhammed Kemal b. Süleyman Duhân, *er-Riyâdü'n-Nâdirâ fî Tevcihi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016, s. 23.

²⁷⁸ İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 115.

²⁷⁹ el-Hüzelî, a.g.e., s. 76; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; Ebû Hafs Zeynüddîn İbnü'l-Varadî el-Kindî İbnü'l-Varadî, *Târîhu İbni'l-Varadî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, c. 1, s. 179; İbn Asâkîr, a.g.e., c. 25, s. 224.

²⁸⁰ Semâve şehri Irak'ın güneyinde, Fırat nehri kıyısında, Bağdat'a 280 km uzaklıkta bir şehirdir. Bugünkü adı "Mesnâ" diye geçmektedir. *Kazâü's-Semâve*, <https://muthana.gov.iq/قضاء-السماء> (27.05.2019). Mu'cemü'l-Büldân'da Şam ile Kûfe arasında olduğu belirtilmektedir. Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, c. 3, s. 245.

²⁸¹ Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, c. 4, s. 1475; el-Vâsitî, a.g.e., c. 1, s. 150; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, s. 178; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 613; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 25.

²⁸² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 89.

²⁸³ Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefiyyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdir, 1978, c. 3, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 317; Taşköprüzâde, a.g.e., c. 2, s. 32; Sarı, "Âsım", ss. 476-478.

²⁸⁴ el-Hüzelî, a.g.e., s. 76.

Netice olarak, talebesi Şu'be'nin, onun ölüm anında yanına girdiği ve bayıldığı sonra kendine gelip ölüm sıkıntısından kurtulmak için, *ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقِّ* "Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler." (En'âm 6/62)²⁸⁵ ayetini tekrar ettiğini söylemesi²⁸⁶ ve Hafs'ın Şu'be'ye "nerde okuduğu" sorusuna cevaben söylerken "Âsım, anamın odasında öldü." demesi dikkate alındığında kuvvetle muhtemel Kûfe'de vefat ettiği söylenebilir. Ancak gerek tabakât kitaplarında gerekse diğer kaynaklarda onun kabri ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hatta Evliya Çelebi (ö. 1095/1684) Kûfe'de kendi döneminde mevcut bulunan bütün ziyaretgâh mezarları saymasına rağmen Âsım, Hafs ve diğer kurrâya dair herhangi bir kabirden bahsetmemektedir.²⁸⁷

B. FAZİLETİ VE TAKVASI

İmam-ı Âsım, kıraat ilminde önde olduğu gibi ibadet ve takvada da öne çıkmıştır. Bu noktada onun sünnete sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve İbadete çok düşkünlüğünü râvîlerinden Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle nakletmiştir: "Hocam namaz kılarken kıyamda sanki direk gibi sallanmadan dururdu. Cuma günleri mescitte ikindi namazına kadar kalır, çıkmaz ve ibadetle meşgul olurdu. O, devamlı namaz kılan, hayırlı, âbid bir zâttı. Bir mescit gördüğü zaman bize namaz kıldırır, 'Nasıl olsa ihtiyacımız görülür, bunlar tükenmez.' derdi. Sonra camiye girer ve namaz kılardı."²⁸⁸

İlim, ahlak ve fazilet bakımından da öne çıkan Âsım, hem öğrencileri hem de çevresi tarafından çok sevilir ve sayılırdı. Hatta kendisinden büyük olan ve hocalığını yapmış bulunan Ebû Vâil bile her uğradığında Âsım'ın elini öperdi.²⁸⁹ Kendisinden ders almış ve talebesi olan Süfyân es-Sevrî'ye fetva sorar, ona "Süfyân! sen bana küçükken geldin ben sana yaşlıyken geliyorum." derdi.²⁹⁰

Kıraat imamı Hamze ez-Zeyyât onun fazileti konusunda gördüğü bir rüyayı şöyle nakletmiştir: "Rüyamda Kûfe Mescidinde idim. Hz. Peygamber yanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman Hz. Ali ile beraber geldi. Oradan birisi Âsım nerede? diye sorunca

²⁸⁵ Zehebî, Âsım'ın ölmek üzere iken *رُدُّوا* kelimesindeki *ر*/ra harfini Hüzeyl lehçesiyle esreli olarak okuduğunu nakletmiştir. Ancak bu kelime Tayyibe tarikinde Kurrâ arasında ihtilaf yoktur. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 209.

²⁸⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 5, s. 256; Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Kâmil Selmân el-Cabûrî, Mehdî en-Necm, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010, c. 5, s. 85.

²⁸⁷ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, c. 2 (4. Kitap), ss. 622-646.

²⁸⁸ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 209.

²⁸⁹ Muhammed b. Sa'd b. el-Hâşimî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Ahmet Aslan, Mustafa Ekinci, İstanbul: Sıyer Yayınları, t.y., c. 8, s. 440; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208.

²⁹⁰ Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, c. 9, s. 163; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 7, s. 249.

kendisi oraya getirildi. Hamze onu tanıttı ama sanki onu hiç görmemiş gibiydi. Hz. Peygamber Âsım'a, ey Âsım! dedi. O da efendim, deyince, sen Kûfe'nin kârîsi misin? dedi. O da insanlar öyle diyorlar yâ Rasûlallah! dedi. Hz. Peygamber En'âm Sûresi'ni oku! deyince Âsım da sonuna kadar okudu."²⁹¹ Hoşgörüsü hakkında yine talebesi Şu'be şöyle demektedir: "A'meş ve Ebû Husayn gibi hocam Âsım da gözlerinden mahrumdu. Bir gün, birisi elinden tutup götürürken çok tehlikeli bir şekilde düştü. Hocam, kendisini düşüren kimseyi üzecek bir tek söz söylemediği gibi o kimseyi üzmemek için duyduğu acıyı, ızdırabı bile hissettirmedi."²⁹²

Kaynaklarda onun hakkında kuvvetli bir zekaya sahip olduğu ve manevi gıdası olan tilavete oldukça düşkün olduğu nakledilmektedir. Hatta ölüm döşeğindeyken dahi Kur'ân tilaveti ile meşgul olduğu nakledilmiştir. Nitekim daha önce ifade edildiği gibi vefat ederken yanında buluna Şu'be, onun Kur'ân tilaveti ile meşgul olduğunu, "İnsanlar öldükten sonra hak olan Mevlâları Allah'a döndürürler." (En'âm 6/62) ayetini tekrarladığını söylemiştir.²⁹³

Netice itibariyle Âsım, kendisi hakkında söylenen ifadelerden anlaşıldığı gibi ilmiyle âmil ve takva sahibiydi. O, hayatının her döneminde Kur'ân tilavetini seciyesi haline getirmiş, ölüm anında okuduğu ayetle Allah'ı zikrederek bu konuda Müslümanlara örnek olduğunu göstermiştir.

C. HADİS VE DİĞER İLİMLERDEKİ YERİ

Burada öncelikle kıraat alanında üstad olan İmam-ı Âsım'ın hadis ilmindeki konumu belirtilecek, ardından kısaca diğer sahadaki otoritesi zikredilecektir. Kaynaklardaki bilgilere bakıldığında hadis ilmindeki yeri konusunda değerlendirmeler mevcut iken diğer konulara dair bilgilerin zikredilmediği görülmektedir.

1. Hadis İlmindeki Durumu

İmam-ı Âsım, kıraat alanındaki imamlığı ve yetkinliği kadar olmasa da hadis ilmi ve rivâyeti ile meşgul olmuştur. Nitekim Fuat Sezgin kıraatta âlim olduğu gibi hadiste de âlim olduğunu söylemiştir.²⁹⁴ Onun kıraat ilmindeki güvenilirliğinde ittifak edilmesine

²⁹¹ İbn Asâkîr, a.g.e., c. 7, s. 174.

²⁹² ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 256.

²⁹³ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 71; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 209; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316.

²⁹⁴ Sezgin, a.g.e., c. 1, s. 27.

rağmen hadis ilmindeki durumu konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur.²⁹⁵ Bu noktada birçok cerh ve ta'dîl ehli onu sika görmemekle beraber,²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Zûr'a (ö. 264/878), Nesâî (ö. 303/915), el-İclî (ö. 261/875) gibi bir grup âlim onu sika görmüşlerdir. Yine Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 327/938) onu sıdk ile nitelemiş ve hadislerinin meşhûr hadis mecmualarında yer aldığını söylemiştir.²⁹⁷ Ancak, Âsım'ın hadislerle ilgili ezberlerinin yetersizliğine ve hadis okumada fazla hata yaptığını söyleyenler olmuştur.²⁹⁸ İbn Hirâş (ö. 283/896), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Ukaylî (ö. 322/934) hıfzının iyi olmadığını ve hadisinin münker olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁹

Hadisçilerin Kur'ân hafızı olanlara bakışını ortaya koyan bir rivâyette, Hz. Ömer'le (ö. 23/644) İbn Abbas (ö. 68/687) arasında geçen bir diyalogda, gelecekte bir grubun Kur'ân'ı okuyacağı ve içindekilerin ahkâmını bilmeyeceği belirtilmektedir. Bunların hadis nakillerindeki ezberlerinin zayıf olması ve Kur'ân ilmiyle fazla meşgul olmaları sebebiyle zayıf oldukları söylenmiş ve buna örnek olarak Âsım gösterilmektedir.³⁰⁰

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, ona olan güvensizlikle ilgili sözlerde asıl sebebin hadis konusundaki hıfzının çok iyi olmadığı noktasında yoğunlaşmaktadır.³⁰¹

2. Hadis Aldığı Hocaları

Kaynaklarda belirtildiğine göre İmam-ı Âsım birçok hocasından hadis almış ve nakletmiştir. Bunların başında Ebû Vâil gelmektedir. Ebû Vâil sevdiği ve diğer kıraat hocaları gibi beraber olduğu hocasıdır. Bunun dışında hadis aldığı kişiler şunlardır: Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, el-Esved b. Hilâl, Bâzân b. Ebî Sâlih, Hâris b. Hassân, Hayseme b. Abdurrahman, Zekvân b. Ebî Sâlih es-Semân, Zirr b. Hubeyş, Ziyâd b. Kays ve Şimr b. Atıyye, Şehr b. Havşeb, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, İkrime Mevlâ İbn Abbâs, Ali b. Rebîa, Ebû Razîn Mes'ûd b. Mâlik, Ebu'd-Duhâ Müslim b. Sabîh, Müseyyeb

²⁹⁵ Ebu'l-Berekât Zeynüddîn İbnü'l-Keyyâl, *el-Kevâkibü'n-Neyyirât fî Ma'rifeti mine'r-Ruvâti's-Sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdırabbinnabî, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1981, c. 1, s. 473.

²⁹⁶ Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., c. 2, s. 357.

²⁹⁷ Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebî'l-Hasen el-İclî, *Târihu's-Sikât*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, s. 240; Ebû Zûr'a, *Kitâbü'd-Duafâ'*, Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1982, c. 3, s. 885; Muhammed el-Hafız er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahya, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953, c. 6, s. 341; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 209; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 333.

²⁹⁸ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 256; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 41; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Akalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadis*, thk. Adil Ahmed Abdülmahmûd-Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, c. 3, s. 315.

²⁹⁹ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. 13, s. 477.

³⁰⁰ Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî li Ahkâmî'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1983, c. 2, s. 194.

³⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c.5, s. 260; İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, c.3, s. 316.

b. Râfi', Ebû Muhalleb Muttarih b. Yezîd, Ma'med b. Hâlid, Ma'rûr b. Süveyd, Vâil b. Rebîa, Ebû Musa el-Eşârî.³⁰²

3. Kendisinden Hadis Rivayet Edenler

Kendisinden hadis rivâyet eden kişiler arasında hocaları da yer almaktadır. Bunlar, Atâ b. Ebî Rebâh ve Ebû Sâlih es-Semmân'dır. Talebeleri olarak, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Süleyman et-Teymî, Ebû Amr b. Alâ', Şu'be b. Haccâc, Hafs b. Siüleyman, Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş,³⁰³ Ebân b. Yezîd el-Attâr, Ebû Sâlih es-Semân, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Ebî Ziyâd, Hammâd b. Zeyd, Halil b. Ahmed, Ebû Amr b. el-Alâ', Hamze b. Zeyyât, Süleyman b. et-Temîmî, Şeybân b. en-Nahvî, Ebû Avâne, İsrâîl b. Yûnus, Hâris b. Nehbân, Hasen b. Sâlih, Zâide b. Kudâme, Süleyman b. el-A'meş, Ebû Hanîfe vb. birçok kişi ondan rivâyette bulunmuştur.³⁰⁴

4. Hadis Mecmualarındaki Rivâyetleri

Âsım'ın hadis rivâyetleri *Kütüb-ü Sitte*'de yer almış ancak Buhârî ve Müslim'in, onun rivâyetlerine mütâbaât yoluyla (başka bir rivâyetin desteğiyle) yer verdiği belirtilmiştir.³⁰⁵ Tirmizî de onun hadislerinin sahih olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶ Tespitlerimize göre diğer hadis kitapları da onun rivâyetlerine yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde tekrarlarıyla birlikte yaklaşık olarak 70'in üzerinde, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'inde 9, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'inde 5, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde 16, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'inde 2 rivâyetin yer aldığı görülmektedir. Âsım'ın rivâyet ettiği bazı hadisleri, klasik hadis kaynakları dışında da tabakât ve tarih kitaplarında yer almaktadır. Ahvâzî'nin, Asım'ın hadis rivâyetlerinin çok olduğunu söylemesi, onun hadis yeterince ilgilendiğini ortaya koymaktadır.³⁰⁷

İmam-ı Âsım'ın adı, Buhârî'de "Behdele" veya "İbn Ebi'n-Necûd" isimleriyle belirtilmemiş, sadece "Âsım" olarak yer almıştır. İlgili eserlerde de Buhârî'nin râvîleri arasında da zikredilmiştir. Onun Buhârî'de rivâyet ettiği hadis Felak ve Nâs Sûreleri ile

³⁰² Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 475.

³⁰³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 256; Şemseddîn Ebî Abdillâh b. Muhammed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslam ve Vefiyyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 2003, c. 3, s. 435; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 205; el-Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 474.

³⁰⁴ Mekkî, *et-Tabsıra*, s. 221; el-Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 475; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 204, 205.

³⁰⁵ Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve'l-Tercih limen Harace anhü Buhârî fî Câmi's-Sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Huseyn, Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986, c. 3, s. 994; el-Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 475-480; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 210; Birşık, a.g.e., s. 128.

³⁰⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 3, s. 435.

³⁰⁷ el-Ahvâzî, a.g.e., s. 69; İbn Ebî Meryem, a.g.e., c. 1, s. 118.

alakalıdır.³⁰⁸ Müslim'in *Sahih*'inde ise ona ait sadece Übeyy b. Kâ'b hadisi olduğu nakledilmiştir.³⁰⁹ Kadir gecesi ile alakalı olan bu hadis başka bir râvî tarafından da rivâyet edilmiştir.

Görüldüğü gibi İmam-ı Âsım sadece kıraat ilmiyle meşgul olmamıştır. Birçok konuda hadis rivâyet etmiş ve bu hadisler meşhur hadis kitaplarında ve tabakât kitaplarında yer almıştır. İmam-ı Âsım'ın hadis konusunda hıfzının iyi olmaması şeklinde eleştirilmesi muhtemelen kendini tamamen hadis ilmine vermemiş olması diğer hadis âlimleri kadar ezberinde hadisin olmamasındandır. Yoksa Kur'ân kârîsinin hafızasının zayıf olduğunu söylemek hilafı hakikattir. Zira el-İclî'nin, onun kıraat ve sünnet (hadis) ehli olduğunu söylemesi bunu destekler niteliktedir.³¹⁰

5. Diğer İlimlerdeki Konumu

Yukarıda nakledilen bilgilerden anlaşıldığı gibi Âsım, kıraat konusunda öne çıkmış, hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Ancak bu iki ilim dışında diğer alanlarda derinliğinin olduğu belirtilmesine rağmen, kaynaklarda onun görüş ve düşüncelerine dair herhangi bir bilgi görememekteyiz.³¹¹ Ancak tefsirlerde bazı tefsir rivâyetlerini naklettiği görülmektedir.

Zikredilen bilgilere göre Âsım, kelâm ve fıkıh ilminde de kendi döneminin âlimleri arasında bulunmaktadır. O, lügat ilminde meşhur nahivciler'den sayılmıştır.³¹² Kendi zamanında ilim ehli içinde önde olanlardan olan Âsım dilinin fesahatiyle (sözün kusursuz, güzel ve etkili olması) meşhur ve bu konudaki mükemmelliği ve sağlamlığı/derinliği ile bilinen biriydi. Bu noktada Arap dili ve edebiyatına çok önem verdiği, "*Arapçayı bilmeyen hiçbir şeyi bilemez.*" dediği nakledilmiştir. Nitekim Hasen b. Sâlih (ö. 169/785) Âsım'dan daha fasih ve belîğ konuşan kimse görmediğini ve konuştuğu zaman kendisinde kibir bulunduğunun zannedildiğini söylemiştir.³¹³

III. KIRAAT İLMİNDEKİ DURUMU

İmam-ı Âsım'ı şöhretli yapan asıl unsur onun kıraat alanındaki durumudur. Kendi döneminden bu yana etkisini artırarak devam ettiren bu kıraat ve imamı hakkında bazı

³⁰⁸ Ebu'n-Nasr el-Buhârî el-Kalâbâzî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sidâd*, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407, c. 2, s. 864.

³⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, c. 3, s. 316.

³¹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. 2, s. 357.

³¹¹ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 151.

³¹² İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 70; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 207.

³¹³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258. Bu iddianın değerlendirmesi için bkz. İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, ss. 58-61.

değerlendirmeler yapılmıştır. Burada onun hakkında nakledilen bilgiler, kıraatını öğrenme ve öğretme usulü, kıraatının değeri, hocaları ve talebeleri ele alınacaktır.

İbnü'l-Cezerî, kıraat imamları arasında beşinci sırada gösterilen ve rumuzu *Şâtıbiyye ve Tayyibe'de* 'nün harfi ile remzedilen Âsım'dan *Tayyibe*'sinde şöyle söz etmektedir:³¹⁴

ثَلَاثَةٌ مِنْ كُوفَةٍ فَعَاصِمٌ فَعَنْهُ شُعْبَةٌ وَحَفْصٌ قَائِمٌ

Kûfe'den üç imam çıkmıştır. Onlardan biri Âsım'dır,

*Ondan râvî olarak Şu'be ve Hafs rivâyet etmiştir.*³¹⁵

Beyitte de belirtildiği gibi Kûfe kurrâsının imam olarak ilki konumundadır. Kurrânın üçüncü tabakasında yer alan ve kıraatında Selef (sahih rivâyete uygun) muhalif bir şey nakletmemiş olan Âsım'ın, Kur'ân ve kıraat hafızı olup kıraat ilminde meşhur âlim/imam, hüccet ve senet olduğu konusunda ittifak edilmiştir.³¹⁶ Mütevâtir kıraat imamlarından biri olup, kârî ve mukrîdir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74/693), Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701), Ebû Amr eş-Şeybânî'den (ö. 96/714) arzan (dersi sunarak) kıraat almıştır.³¹⁷

Âsım, kıraatı konusunda Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye aykırı olacak bir şey zikretmediğini, onun da Hz. Ali'ye aykırı bir kıraat nakletmediğini söylemiş, Zerkeşî de Âsım, Hamze ve Kisâî kıraatının Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'a dayandığını belirtmiştir.³¹⁸ Diğer taraftan yine Şu'be, Âsım'ın kıraatının tamamının bir harf haricinde Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin kıraatı olduğunu söylediği nakledilmiştir.³¹⁹

Rivâyete göre Âsım, Hz. Osman'ın Kûfe'ye gönderdiği resmî mushafa göre Kur'ân öğretmekle görevlendirilen Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den Ali b. Ebî Tâlib'in

³¹⁴ Enes Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraat*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, s. 10.

³¹⁵ Yüksel, a.g.e., s. 268.

³¹⁶ el-Enderâbî, a.g.e., s. 95; Muhammed Ebû Abdullah eş-Şirâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi Vucûhi'l-Kıraat*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî, Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyye, 1993, c. 1, s. 118; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 330.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315. Bazı eserlerde Âsım b. Behdele'nin Mushaflarda noktalama ve harekelemenin temellerini atan kişi olduğu, bunu Haccâc b. Yûsuf'un (ö. 95/714) Irak valisi olunca kendisinden talep ettiği belirtilmiştir. Ancak kaynak olarak verilen eserde Âsım b. Behdele isminin geçmediği görülmekte ve Âsım'la ilgili böyle bir bilginin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine konu ile ilgili eserlerde noktalama ve harekeleme işini yapanların Eb'ul-Esved ed-Düelî (ö. 69/689), Nasr b. Âsım (ö. 89/708) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708) olduğu zikredilmektedir. Hatta Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn adlı eserde bizzat İmam Âsım harekelemeyi ilk yapanın Düelî olduğunu söylemektedir. Ayrıca, Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffî'nin emriyle Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) başkanlığındaki bir komisyonun yaptığı bilgisi de nakledilmektedir. Şâhîn, a.g.e., s. 479; Sezgin, a.g.e., c. 1, ss. 19-23; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 550; Muhammed b. el-Hasen b. Abdullah ez-Zübeydî el-İşbîlî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. b., Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119, s. 22; es-Sâlih, a.g.e., s. 94; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: İfav Yayınları, 1991, s. 103; Muhsin Demirci, *Tefsir usûlü*, İstanbul: İfav Yayınları, 2014, s. 96, 97; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2013, s. 262; Naif Yaşar, *Oryantalistlere Göre Kur'ân'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 135.

³¹⁸ ez-Zerkeşî, e.g.e., c. 1, s. 338.

³¹⁹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208. es-Sâlih, a.g.e., s. 94. Bu konu, daha ayrıntılı olarak "Şu'be rivâyeti'nin Senedi" başlığında ele alınmıştır.

kıraatını, Zirr b. Hubeyş'den de İbn Mes'ûd'un kıraatını öğrenmiştir.³²⁰ Meşhur hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin vefatından sonra onun yerine geçmiş ve ikrâ (Kur'ân okutma işi) kendisine intikal etmiştir.³²¹ Bir süre de Basra'da Kur'ân okutmuştur.³²²

Âsım, dili fasih ve derinlikli olup dilde ve kıraatta/tecvidde analiz kabiliyetine sahipti. Ayrıca kıraat ilmi konusunda âlim olmasının yanında sesi güzel olup Kur'ân'ı güzel okuyan biriydi.³²³ Nitekim Şu'be onun Kur'ân okurken sesinin çınladığını belirtmiştir.³²⁴ Bu noktada Kûfeli Kâdî Şerîk (ö. 177/793) de *Âsım'ın hemzeleri vurgu (tahkik) ile okuduğunu, med (tevassut) yaptığını ve düzgün okuduğunu söylemektedir.*³²⁵ Kıraatının sağlamlığı konusunda kendisi birkaç sene hasta yattığını, iyileşince Kur'ân okuduğunu ve hiç hatâ yapmadığını söylemiştir.³²⁶

Âsım'ın günümüze ulaşan bir eserinin olup olmadığı merak konusudur. Fuat Sezgin'in *Târîhu Tûrâsî'l-Arabî* adlı eserinde de müellifini belirtilmediği Âsım'a ait "Cem'u Âsım" adında bir yazma eserden söz edilmiş, Chester Beatty kütüphanesinde 4693, Evrak1-69 nolu kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Ahvâzî'nin *el-Vecîz* adlı eserinde Âsım'la beraber diğer kıraat imamlarının da *Müfredde* adlı eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak bu eserin (istinsâh olarak) hicrî onuncu asra ait olduğu belirtilmektedir. Ayrıca müellifinin Hafs olduğu *Müfredetü Âsım* adlı eserden söz edilmektedir. Kıraat imamı Hamze'nin *Kitâbü'l-Kıraat* isimli eserinden zikredilmekle birlikte Âsım'a ait herhangi bir eserden bahsedilmemektedir.³²⁷

A. KIRAATI ÖĞRENME USULÜ

Hz. Peygamber, Kur'ân ayetlerini; bir, üç, beş, on'ar ayet şeklinde nasıl nâzil oldu ise sahâbeye o şekilde öğretmiştir. Sahâbe ve sonraki âlimler de bu metodu takip etmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer'in "*Kur'an'ı beşer beşer öğretiniz.*" dediği nakledilmiştir.³²⁸ Aynı şekilde Zir b. Hubeyş, İbn Mes'ûd'dan her gün bir ayet olacak şekilde öğrenmiş,

³²⁰ Sarı, "Âsım", ss. 476-478.

³²¹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 5, s. 327; Şemsüddîn Ebî'l-Muzaffer Sibtu İbnî'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd., Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013, c. 11, s. 390.

³²² ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254.

³²³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 257; İbrahim Damra, *Neylû'l-Vatar fî Usulî'l-Kıraatî'l-Erbeati-Aşr*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2011, s. 174.

³²⁴ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 559; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 152.

³²⁵ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207.

³²⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258.

³²⁷ el-Ahvâzî, a.g.e., s. 35; Sezgin, a.g.e., c. 1, s. 27, 28; Yüksel, a.g.e., s. 137.

³²⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 100; Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 122.

talebesi İmam-ı Âsım da Zir b. Hubeyş'e ve diğer hocası Sülemî'ye beşer ayet okuyarak tâlim etmiştir.³²⁹

İmam-ı Âsım, kıraat ilmine erken yaşlarda başlamış,³³⁰ akabinde döneminin en meşhur ilim merkezi olan Kûfe'de Şeyhu'l-Kurrâ olmuştur.³³¹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin derslerine uzun süre devam eden ve O'nun kıraat usulünü öğrenen Âsım, bu hususu şöyle anlatmaktadır:

قَرَأْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، وَقَرَأَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. قَالَ عَاصِمٌ: وَكُنْتُ أَجْعَلُ طَرِيقِي إِذَا رَجَعْتُ مِنْ عِنْدِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَلَى زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ فَأَقْرَأُ عَلَيْهِ، وَقَرَأَ زَيْدٌ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ.

"Ben Hz. Ali'den okuyan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den okudum. (Âsım yine dedi ki) 'Ben, Ebû Abdurrahman'ın yanından kalkıp İbn Mes'ûd'dan okuyan Zirr'e gider, okuduklarımı o'na da arz ederdim."³³²

Zikredilen rivâyetin sonunda Şu'be'nin, hocası Âsım'a "Bu şekilde iki taraftan kontrol ediyorsun/sağlamlaştırıyorsun." dediği nakledilmiştir.³³³ Âsım, bu konudaki arzu ve isteğini kendisi söylemektedir. O, hocası Şeybânî'den okumaya gittiğinde onun meraklı olmasından hoşlanmadığını şöyle nakletmiştir: "Şeybânî, Mescid-i Â'zam'da (Kûfe Mescidi) insanlara Kur'ân okutuyordu. Ben de ona okudum ve arkasından bir ayet hakkında soru sordum. O da beni çok meraklı olmakla itham etti. Orada bulunanlara beni işaret ederek benim hakkımda onları uyardı."³³⁴

Âsım'ın, "Bana Ebû Abdurrahman es-Sülemî dışında hiç kimse harf/kıraat okutmadı"³³⁵ şeklindeki, sanki başkasından tâlim etmediğini vehmettiren sözü, ed-Dânî'nin Yahya b. Maîn'den (ö. 233/848) naklettiği rivâyetle daha iyi anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyet şöyledir: "Ben, Şu'be'nin Âsım'dan öğrendiği şekilde harf harf öğrendim, keşke Kur'ân'ın hepsini toptan öğrenseydim." sözü üzerine Şu'be, Âsım'ın "Ben Sülemî haricinde kimseden böyle okumadım."³³⁶ demiştir. Görüldüğü gibi Âsım burada Sülemî haricinde hocası olmadığını söylememekte, aksine Sülemî'den tâlim ettiği okuma yöntemini ortaya koymakta, yani Hz. Peygamber'in kıraatında vurgulandığı gibi tecvid kaideleri çerçevesinde öğrettiği ifade edilmektedir.³³⁷

³²⁹ Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, c. 2, s. 753.

³³⁰ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258.

³³¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 346.

³³² ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 87.

³³³ İbn Asâkîr, a.g.e., c. 25, s. 229.

³³⁴ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6, s. 537.

³³⁵ el-Hüzelî, a.g.e., s. 76; ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207.

³³⁶ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 88.

³³⁷ el-Mahzûmî, a.g.e., s. 23.

B. KIRAATI ÖĞRETME USULÜ

İmam-ı Âsım'ın kıraat okutma usulü konusunda da bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Âsım, Kûfe Mescidinde öğrenciler arasında halka oluşturarak kıraat okuturdu.³³⁸ Hatta bu halkasında 15 âmâ talebesinin olduğu belirtilmiştir.³³⁹ Hafs'ın bir rivâyetine göre, kendisine Kur'ân arz olununca elini çıkarır ve (ayetleri) sayardı.³⁴⁰

Âsım, hocası es-Sülemî'nin kendisinden öğrenme ve öğretimle meşgul olmasını istediğini belirtmesi, bu doğrultuda beldeleri dolaşması tamamen hocasının usulünü takip ettiğini göstermektedir.³⁴¹ Şu'be'nin verdiği bilgiye göre ise hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî gibi okutma işine maişetlerinden geri kalmamaları için çarşı esnafından başlardı.³⁴² Ders konusuna çok önem verir, derse gelemeyen öğrencilerin evlerine gidip onların derslerini dinlerdi. Nitekim bu konuda talebesi el-Mufaddal b. Muhammed (ö. 168/785) "*Hocam Âsım'a gider, ona Kur'ân okurdum. Gidemediğim zaman o evime kadar gelirdi.*" demesi, Âsım'ın hocasının usulünü benimsediğini göstermektedir. Günümüzde Kur'ân talimine yön veren, öğretmede esasın talebenin okuması, hocanın takip etmesi ve hatalarını anında düzeltmesi gerektiği konusunda onun şu metodu bize örnek teşkil etmektedir. Nakledildiğine göre Mismâr b. Kidâm'ın, Âsım'a Kur'ân okuduğu ve çok hatâ yaptığı, Âsım'ın ona, "*İrğâl (çocuğun dönüp tekrar emmesi gibi) yapmıyor musun?*" dediği, bir kişinin Âsım'a okuduğunda onu "*Bir harfi tam okumadın.*" diyerek uyardığı belirtilmiştir.³⁴³ Bu da onun hatayı anında düzelttiğini ve talebeye ikaz ettiğini ortaya koymaktadır.

Öğretme metodu olarak Şu'be'nin, "*Âsım'dan beşer beşer (ayet) okudum.*"³⁴⁴ ve "*Âsım bana, her gün bir ayet oku, zira bu şekilde kalbine yerleşmesi ve sağlam olması için daha güzel olur.*"³⁴⁵ demesi, bize öğretme usulünün diğer özelliklerinin mahiyeti bakımından önemli ip uçları vermektedir. Buna göre Kur'ân mukrîsi/öğreticisinin, öğrencilere beşer ayet veya tek tek yani infirâd ve arz usulü dediğimiz ama günümüzde "yaptırarak/yaşatarak öğretme" diye tanımlanan usulle okutması ve ezberletmesi, en önemli Kur'ân öğretme yöntemidir. Ayrıca bu yöntemin; okunan ayetin öğrenilmesi, anlaşılıp içselleştirilmesi ve hayata aktarılması açısından okumanın da amacına uygun olduğunu belirtmek gerekir.³⁴⁶ Nitekim Âsım'ın harf harf öğrendiğini belirtmesi, Şu'be'nin de hocasında ayet ayet öğrendiğini söylemesi amacın lafzen Kur'ân lafızlarının mahreç

³³⁸ es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 454.

³³⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 7, s. 487.

³⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315.

³⁴¹ el-Hüzeli, a.g.e., s. 76; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 51.

³⁴² es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 432; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 12.

³⁴³ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 85; es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 559.

³⁴⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502.

³⁴⁵ Hâlid er-Ribât, Seyyid Azat İd, *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, Mısır: Dâru'l-Fellâh, 2009, c. 19, s. 600.

³⁴⁶ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 68.

ve sıfatlarına uygun bir şekilde okunması ve ezberlenmesi olduğu gibi anlamının bilinmesi ve kavranmasına işaret etmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in öğretim yöntemi olan tertilin hakkıyla gerçekleşeceği bir yöntemdir.³⁴⁷ Ancak tertîl ile okumanın amacını da korumak suretiyle talebeye ve genel duruma göre bazı kıraat imamlarının yaptığı gibi otuz, elli ve daha fazla ayetle veya sayfa, cüz, sûre bazlı eğitim öğretim de mümkündür.³⁴⁸

Âsım'ın, Acemlerden (Arap olmayan) Kur'ân'ı anlamayanlara ve cahillere Kur'ân öğretmediği, bu şekilde öğretmeyi de hoş görmediği bilgisi nakledilmiştir. Ancak Âsım'ın kendisinin Arap olmadığı halde Acem olanlara öğretmemesi elbette söz konusu değildir. Rivâyette de vurgulandığı gibi konuyu anlamayan ve düşünmeyenlere öğretmediği belirtilmiştir. Nitekim Şu'be, Âsım'ın yanında Arap olmayan bir kişiyi Kur'ân okurken gördüğünü söylemiştir.³⁴⁹



Tablo 6: Âsım'ın Kıraat Okuttuğu Kûfe Mescidi 1915. (Kaynak tr.wikipedia.org)

C. KIRAATININ DEĞERİ VE ŞÖHRETİ

Âsım kıraatı, bugün İslam dünyasında en yaygın, Müslümanların yaklaşık yüzde doksanın okuduğu bir kıraattır. Bu sebeple mushaflar en çok bu kıraata uygun basılmaktadır. Daha ilk dönemlerden itibaren övülen bu kıraat, ehlince kabul edilmiş, Müslüman halk ve âlimler arasında şöhrete kavuşmuştur.³⁵⁰ Bu şöhretinde hocası Sülemî'nin halefi olmasının etkisi büyüktür.³⁵¹ Nitekim hocası Sülemî'nin yerini alınca insanlar ondan okumak için akın etmişlerdir.³⁵² Âsım, kurrânın en meşhuru kabul edilmenin yanında, onun kıraatına güvenenlerin başkalarıyla olan konuşmalarında

³⁴⁷ İbrahim Tetik, "Lafız, Anlam ve Amel Boyutlarıyla Hz. Peygamber'in Kur'ân Tilaveti", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19 (2021), ss. 137-164.

³⁴⁸ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 123.

³⁴⁹ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 560.

³⁵⁰ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 105; Birişik, a.g.e., s. 129.

³⁵¹ İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 50.

³⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s.126 .

daima delille konuştukları, karşıdaki muhatabını susturdıkları ve hata yapmadıkları nakledilmiştir.³⁵³

Âsım'ın kıraatıyla alakalı nakledilen bazı rivâyetler şöyledir: Şu'be, Ebû İshâk'ın Âsım'dan daha iyi okuyanı görmediğini söylerken işitmiştir. Şu'be devamında, mescidin kapısından girince etrafında bir grupla birlikte bir adam gördüğünü, bunun kim olduğunu sorunca onun Âsım olduğunu söylediklerini, işte o zaman Ebû İshâk'ın (ö. 127/745) "Ondan daha çok okutanı görmedim." sözünün gerçek olduğunu anladığını nakletmiştir. Rivâyete göre Şu'be, Âsım'dan kıraat okumasını, Ebû İshâk es-Sebî'nin bu sözüne dayandırmıştır.³⁵⁴

Sehâvî onun kıraatıyla alakalı insanların قَبَاطِي الْقِرَاءَةِ عَاصِمٍ ³⁵⁵ "Kıraatın nârini, Âsım'ın kıraatıdır." dediklerini nakletmiştir.³⁵⁶ Buna benzer nitelendirmeyi Ebû Hanîfe'nin "Âsım kıraatı (müstakîm) sade, akıcıdır, Hamze kıraatında ise gırtlaktan çıkarmada zorluk vardır." sözünde de görmekteyiz.³⁵⁷ Yahya b. Maîn de Âsım kıraatını en iyi bilen Hafs ve Şu'be olduğunu söylemiş,³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah da "Babamdan, Âsım hakkında sordum. O da 'O, dinine son derece bağlı, hayırlı, kıraat ve hadîs ilmindeki rivâyeti sağlam ve güvenilir bir insandır.'" demiştir.³⁵⁹ Tekrar, "Siz, kıraatlardan hangisini daha çok sever ve onu ihtiyar edersiniz?" dediğimde, 'Medine imamlarının kıraatını seviyorum. İkinci olarak, Âsım'ın kıraatını tercih ederim. Kûfe halkı onun kıraatını tercih ediyor, ben de onu tercih ederim.'" şeklinde karşılık verdiğini söylemiştir.³⁶⁰

Şu'be'nin, Ebû İshâk'tan rivâyetine göre, "iki adam geldi. Onlardan biri kıraatta en iyi Zeyd'dir, o da Âsım'ın kıraatıdır. Diğeri de en iyisi Abdullah b. Mes'ûd'dur. O da A'meş'in kıraatıdır."³⁶¹ şeklinde tartışma yapmışlardır.³⁶² Bu konuda Mekkî "Tebşıra" adlı

³⁵³ İbn Fazlullah, a.g.e., c. 5, s. 85.

³⁵⁴ İbn Mucâhid, a.g.e., s. 70; ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 206; el-Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 478, 479.

³⁵⁵ قَبَاطِي kelimesinin "beyaz ketenden yapılmış yumuşak elbise" anlamında olduğu belirtilmiştir. es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 454.

³⁵⁶ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 454.

³⁵⁷ el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkibu İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfe*, y.y.: 1321, Dâiratü'l-Meârif, c. 2, s. 86; Fatih Tok, *İmam Azam Ebû Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017, s. 164.

³⁵⁸ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 62. Kıraatın akıcılığı veya boğazdan çıkarmada zorluk deyince akla hemzeler gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Âsım kıraatı hemzeli bir kıraat olup teshili, ibdali neredeyse yoktur. Hamze kıraatında vakfen ibdal edilen hemzeler ve vecihleri çoktur. Ebû Hanîfe'nin her iki kıraatın farkını söylemesi, Âsım kıraatının vecihlerinin az olması sebebiyle sade olması; Hamze kıraatının özellikle vakfen vecihlerinin fazla olması, dolayısıyla okuyucuyu yorması şeklinde anlamak mümkün olabilir.

³⁵⁹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 60; Zerkeşî, a.g.e., c. 1, s. 328.

³⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 206; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 27; Siraceddin Öztoprak, *Kur'ân Kıraatı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s. 136.

³⁶¹ A'meş, aslen Rey'li olup Esed kabilesine mensup Kûfe kıraat âlimidir. İmâm-ı Âsım'dan okumuş ve 14 kıraat içinde kabul edilen kıraat imamıdır. Mücteba Uğur, "A'meş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 3, s. 54. Bazı kaynaklara onun kıraatını Âsım'dan okuyan Süfyan-ı Sevrî'ye, "Âsım hata yapsa sen de mi yapacaksın?" diyerek hocasını eleştirdiği nakledilmiştir. Ancak hemen arkasından müellif, "Âsım kıraatında lahn yoktur." ifadesini kullanmıştır. Muhammed b. Ahmed Ebû Mansûr el-Ezherî, *Meânî'l-Kıraat*, Suudi Arabistan, Merkezü'l-Buhûs Câmiatü Melik Suud, 1991, c. 1, s. 439.

³⁶² ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 60; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258.

eserinde "مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ غَضًّا كَمَا أُنْزِلَ فَلْيَقْرَأْ قِرَاءَةَ ابْنِ أُمِّ عَبْدِ" "Kim Kur'ân'ı indiği gibi taze okumak isterse Ümmü Abd'in (Abdullah b. Mes'ûd) kıraatını okusun." rivâyetini zikretmiş, ardından talebeleri olmaları hasebiyle buna Âsım, Hamze ve Kisâî kıraatlarını da eklemiştir.³⁶³ Ancak diğer kaynaklarda bu rivâyette sadece Abdullah b. Mes'ûd zikredilmiştir.³⁶⁴ Ayrıca ifade etmek gerekirse, İshâk es-Sebî'nin "Âsım'dan daha çok Kur'ân okutanı görmedim." ve "Âsım'dan başkası sanki bilinmiyordu."³⁶⁵ sözleri onun bulunduğu yerde Kur'ân okutma konusunda ne kadar meşhur olduğunu ve kendini buna adanmış olduğunu göstermektedir.

Zikredilen bütün bu olumlu bilgilere rağmen İbn Mücâhid, Âsım kıraatının Kûfeliler tarafından çok tercih edilmediğini belirtmiş, bu civarda daha çok Hamze b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraatının okunduğunu söylemiştir. Bunun sebebi olarak Ebû Bekir b. Ayyâş dışında Âsım'dan bu kıraatı kamilen öğrenenlerin çok olmadığını ve Kûfe halkının bu konuda Şu'be'nin haricinde kimseye güvenmediklerini ifade etmiş, bunun sonucunda Kûfe'de Âsım kıraatında talebe çok yetişmemiştir.³⁶⁶ İbn Mücâhid böyle söylemiş ama nerdeyse ondan yüz otuz beş yıl sonra vefat eden Ahmed el-Enderâbî (ö. 470/1077) bu konuda farklı bir değerlendirme yaparak, Kûfeliler'in Âsım'ın kıraatını benimsediklerini, tâbîinden sonraki neslin kendi dönemine kadar onun kıraatını uyguladıklarını belirtmesi,³⁶⁷ ve Ebû İshâk'ın "Nerdeyse Âsım kıraatında başka kıraat bilinmiyordu." demesi tam aksine başlangıçta bunun yaygınlık kazandığını göstermektedir. Muhammed b. Heysem el-Mukrî de Kûfe Mescidinde çoğunluk olarak Hamze kıraatının okunduğunu ama hiçbir halkada Âsım kıraatının da okunduğunu bilmediğini söylemiştir.³⁶⁸ Ayrıca, Âsım kıraatını en sahih şekilde Hafs'ın naklettiğini belirten rivâyetlere de baktığımızda değerlendirmenin kişiye göre değişebileceği söylenebilir. Muhtemelen Âsım'ın hâl-i hayatında kıraatının çok okunduğunu, sonrasında ise Kûfe'de azalıp civar beldelerde yayıldığını söylemek mümkündür.³⁶⁹ Bunun sebebi olarak Hafs'ın Bağdat ve civar beldelere gitmesi, Şu'be'nin el-A'şâ adlı talebesinden başka okutanın olmamasıdır.³⁷⁰

³⁶³ Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü't-Tebsıra fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî, 2. b., Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982, s. 218.

³⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 168.

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315.

³⁶⁶ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 71.

³⁶⁷ el-Enderâbî, *a.g.e.*, s. 95; Sarı, "Âsım", ss. 476-478.

³⁶⁸ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 77; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 451.

³⁶⁹ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 76.

³⁷⁰ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 452.

D. HOCALARI

Âsım'ın kıraat aldığı ve okuduğu hocaları kaynaklarda şöyle zikredilmektedir:³⁷¹

1-Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2- Zirr b. Hubeyş, 3- Ebû Amr eş-Şeybânî

Bu isimler rivâyette şöyle zikredilmiştir:

"عَاصِمُ الْكُوفِيُّ قَرَأَ عَلَى أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ وَعَلَى زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ الْأَسَدِيِّ وَعَلَى سَعْدِ بْنِ الْيَاسِ السَّيِّبَانِيِّ وَقَرَأَ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَقَرَأَ السُّلَمِيُّ وَزَيْدٌ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ وَعَلَى ابْنِ أَبِي ظَالِبٍ وَقَرَأَ السُّلَمِيُّ عَلَى أَبِي بِنٍ كَعْبٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَقَرَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ وَعُثْمَانُ وَعَلِيُّ وَأَبُو زَيْدٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

"Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Sa'd b. İlyâs eş-Şeybânî'ye okudu. Bu üçü Abdullah b. Mes'ûd'a okudu.³⁷² Sülemî ve Zirr b. Hubeyş, Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Tâlib'e okudu.³⁷³ Sülemî; Übeyy b. Ka'b,³⁷⁴ Zeyd b. Sâbit'e³⁷⁵ okudu. İbn Mes'ûd, Osman, Ali, Zeyd de Rasûlullah'a okudu."³⁷⁶

³⁷¹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 87.

³⁷² Abdullah b. Mes'ûd Hüzeyl kabilesinden olup Hz. Ömer tarafından Kûfe'de kadılık ve Beytül-mâl'de vazifelendirilmiştir. Kûfe'de aynı zamanda ilmî faaliyetlerde bulunmuş ve talebe yetiştirmiş, Irak tefsir okulunun temelini atmıştır. Hz. Peygamber, sesi de güzel olan İbn Mes'ûd'dan zaman zaman Kur'ân dinlerdi. O, sahâbe arasındaki Kur'ân hâfızlarının önde gelenlerindendi. Nakledildiğine göre yetmişten fazla sûreyi Peygamber'den öğrenmişti (Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8). Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı şu dört kişiden öğreniniz" dediği kişilerden biridir. (Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8). Onun hakkında Hz. Peygamber yine, "Kur'ân'ı nâzil olduğu günün heyecanı ile okumak isteyen kimse, İbn Ümmü Abd'in kıraatıyla okusun." demiştir. (Müsned, 1, 26). Onun tefsir ve kıraat ilminde yetiştirdiği en meşhur öğrencileri Hasan Basrî, Katâde, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Amr eş-Şeybânî'dir. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1988, c. 1, ss. 114-117. Kûfe'de kadılık yapmıştır. Hicrî 32 senesinde vefat etmiş, Bakî mezarlığına defnedilmiştir. Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Akaşa, 4. b., Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y., s. 249.

³⁷³ Hz. Osman Kur'ân'ı cemedan ve çoğaltan sahabe olup hayasıyla öne çıkmıştır. Hz. Peygamber'e Kur'ân okuyanların en faziletlielerindendir. Sülemî, Zirr, Muğîre b. Şihâb ve Ebu'l-Esved ona Kur'ân'ı arz etmiştir. Şemsuddîn Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, c. 1, s. 13. Hz. Ali de sahabe içerisinde Kur'ân, tefsir, hadis ve fıkıh alanında öne çıkan bir kişidir. İlk üç halife döneminde herhangi bir idari görevde bulunmamış olup ilimle uğraşmıştır. Hz. Ali, Kur'ân-ı Kerim'in tamamını ezberlemiş ve Hz. Peygamber'e arz etmiştir. Bu noktada Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hz. Ali'den daha güzel Kur'ân okuyan birini görmediğini söylemiştir. Ziya Şen, "Hz. Ali'nin Kur'ân'a Yaptığı Hizmetler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, İzmir, 2009.

³⁷⁴ Übeyy b. Ka'b, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmış, Hz. Peygamber'in emriyle Mescid-i Nebvî'de Kur'ân öğretmiştir. Resûlullah kendisini "Seyyidü'l-Kurrâ" ve "Seyyidü'l-Ensâr" şeklinde övmüş, sahâbîlere Kur'ân'ı Übeyy'den öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber bir gün Übeyy'i yanına çağırarak, "Allah sana Beyyine Sûresini okumamı emretti." deyince, Übeyy heyecanla, "Allah size benim adımla mı andı ya Resûlallah?" diye sormuş, Hz. Peygamber "evet" deyince sevinçten ağlamıştır. Übeyy b. Ka'b, Hz. Peygamber'in ümmeti içinde Kur'ân'ı en iyi okuyan, (Tirmizî, "Menâkıb", 33), aynı zamanda O hayatta iken Kur'ân'ın tamamını ezberleyip kendisine arz eden ve kurrânın ilk tabakasını oluşturan yedi sahâbîden biridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinin öğretimi ve tebliğinde önemli görevler üstlenen Übeyy, özellikle Kur'ân öğretiminde öne çıkmaktadır. Ondan, Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Ayyâş gibi sahâbîler ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile Ebû'l-Âliye er-Riyâhî gibi tâbiîler kıraat öğrenmiştir. Kıraat-ı aşerenin çoğunun isnadında Übeyy b. Ka'b bulunmaktadır. Ayrıca tefsir ilminde de sivrilmiş Übeyy, Medine tefsir ekolünün temelini oluşturmaktadır. Bünyamin Erul, Übey b. Kâ'b, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, c. 42, ss. 272-274.

³⁷⁵ Zeyd b. Sâbit, Hazrec kabilesinin Neccârîoğulları kolundandır. Zeyd'in İbrânîce (veya Süryânîce) yanında birçok dili öğrendiği nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olmuş, aynı zamanda onu zamanında Kur'ân-ı Kerim'in tamamını ezberleyen Ensâr'a mensup dört kişiden biri olmuştur. (Tirmizî, "Menâkıb", 32) Ayrıca, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân-ı Kerim'in cemedilmesinde görev almıştır. Bünyamin Erul, "Zeyd b. Sâbit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, c. 44, ss. 321-322.

³⁷⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 47; Muhaysin, *el-Kıraat*, c. 1, s. 64.

Kaynaklarda Âsım'ın bu üç meşhur hocasının dışında kıraat okuduğu herhangi bir kişi zikredilmemektedir. Ancak Ebû Vâil (ö. 82/701), Ebû Razîn (ö. 85/704), Ebû Sâlih es-Semân (ö. 101/719), Mus'ab b. Sa'd (ö. 103/721), Müseyyeb b. Rafî' (ö. 105/723), Ma'bed b. Hâlid (ö. 118/736), el-Huzâî (ö.?) gibi âlimlerden diğer ilimlerde ders almıştır.³⁷⁷ Rivâyetlerden anlaşılmaktadır ki, kıraat konusunda daha çok es-Sülemî ve Zirr'den okumuştur. Âsım'ın kıraat silsilesinde meşhûr üç hocasının olması ve kıraatının kendisinden önceki dayanağı olması hasebiyle bunların hayatından kısaca bahsedilecektir.

1. Ebû Abdurrahman es-Sülemî

İmam-ı Âsım'ın hocası deyince ilk akla gelen kişi olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin adı, tam olarak Abdullah b. Habîb b. Rabîa ed-Darîr el-Kûfî'dir. Onun Hz. Peygamber'in vefatından önce doğduğu zikredilmiştir. Babası sahâbî olup kendisi tâbiînin ikinci tabakasında yer almaktadır. ed-Dânî, Sülemî'nin Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaf üzere Zeyd b. Sâbit'in kıraatıyla Kûfe'de ilk kıraat okutan kişi olduğunu söylemiştir.³⁷⁸ Söz konusu şehirde Kur'ân öğretmek için görevlendirilen Ebû Abdurrahman es-Sülemî, imamlığını yaptığı Kûfe Mescidi'nde 40 yıl Kur'ân dersleri vermiş, kendisini bu işe vakfettiği için yemeklerini bile mescitte yemiştir.³⁷⁹

Kıraatını arzan Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Kâ'b gibi meşhur sahâbeden almıştır.³⁸⁰ Kur'ân'la ilgili devam soru sorması üzerine Hz. Osman ona, “*Sen benim halkın işleriyle meşgul olmamı engelliyorsun, Zeyd b. Sâbit'e git.*” deyince o da Zeyd'den ders almıştır. Nihayetinde ve 13 kere Kur'ân'ı ona okumuştur. Ayrıca, Kur'ân ve kıraat ilimlerinde Hz. Ali, Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd'dan da ders almıştır.³⁸¹

Zehebî, Şu'be b. Haccâc'dan nakledilen rivâyette “*O, Hz. Osman ve İbn Mes'ûd'dan herhangi bir şey öğrenmedi.*” şeklindeki ifadenin doğru olmadığını belirtmiştir. Zira ona göre Sülemî'nin Hz. Osman'dan naklettiği hadisin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde yer alması ve kaynaklardaki bilgiler, bunun doğru olmadığını göstermektedir.³⁸²

³⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, c. 5, s. 38.

³⁷⁸ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 86; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, ss. 267-270.

³⁷⁹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 67; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 371; Aycan vd., *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, s. 94.

³⁸⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 101; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 268; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, c. 2, s. 19.

³⁸¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 271; c. 5, s. 259; er-Rûyisî, *a.g.e.*, s. 454.

³⁸² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, ss. 268-272; er-Rûyisî, *a.g.e.*, s. 454.

Sülemî, Hz. Peygamber'in, "Sizin en hayırlılarınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."³⁸³ mealindeki hadisini naklederek bu hadis sayesinde Kur'ân öğretimine başladığını söylemiş,³⁸⁴ oğluna Kur'ân dersi vermesi sebebiyle Amr b. Hureys'in (ö. 85/703) gönderdiği hediyeleri kabul etmeyerek, Allah'ın kitabını ücretle okutamayacağını belirtmiştir. Yine Kur'ân öğretimi sebebiyle bir yay (veya at) hediye etmek isteyen geri çevirmiş, "Bunu keşke sana Kur'ân öğretmeden önce hediye etseydin." diyerek ücretle Kur'ân öğretimi konusundaki tavrını ortaya koymuştur.³⁸⁵

Onun Kur'ân derslerine camideki derslerinden önce çarşı esnafından başlaması binlerce kişiye Kur'ân okuttuğunu göstermektedir. Bunların en meşhûrları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, kıraat-ı seb'a imamı Âsım b. Behdele, Yahyâ b. Vessâb, Şa'bî, Atâ b. Sâib gibi önemli şahsiyetlerdir.³⁸⁶

Kıraat ilminin yanında hadis konusunda öne çıkan Ebû Abdurrahman es-Sülemî; Hz. Ömer ve Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Ebû Hureyre gibi meşhur sahâbîlerden hadis rivâyet etmiş, rivâyetlerinin bazıları *Kütüb-ü Sitte*'de yer almıştır. İbrahim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib vb. meşhur tâbiîler de kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Sa'd, Nesâî, İbn Abdülber en-Nemerî ve Zehebî onu sika olarak kabul etmişlerdir.³⁸⁷

Sıffîn Savaşında Hz. Ali'nin tarafında yer aldığı ve hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybettiği belirtilen es-Sülemî, 74/692 yılında Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) zamanında Kûfe'de vefat etmiştir. Vefat tarihi olarak hicrî 70, 72, 73 ve 85 tarihleri zikredilmiştir.³⁸⁸

2. Zirr b. Hubeyş

İmam-ı Âsım'ın ikinci hocası konumunda olan, sahâbenin meşhur kârîlerinden okuyan ve birinci tabaka kurrâ arasında yer alan Ebû Meryem Zirr b. Hubeyş b. Hubâşe el-Esedî takriben hicretten 39 veya 40 yıl önce (Miladî 583 veya 584) Kûfe'de doğmuştur. Benî Esed b. Huzeyme kabilesine mensup Benî Gâdire oğullarından olan Zirr'in künyesi "Ebu'l-Mutarriif"tir. O hem cahiliye hem İslamiyet döneminde yaşamış ancak Hz. Peygamber'e mülâkî olmadığı için muhadram tâbiîlerden addedilmiştir.³⁸⁹

³⁸³ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21; Tirmîzî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15.

³⁸⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 270.

³⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 271; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 148.

³⁸⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 271; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 148.

³⁸⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 268; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 148.

³⁸⁸ el-Mizzî, a.g.e., c. 14, ss. 407-410; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 271, 272; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, ss. 357-360.

³⁸⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 166.

Zirr b. Hubeyş, Medine’de bulunduğu sırada sahabenin önde gelenleriyle görüşmüş, özellikle Übeyy b. Kâ'b ve Abdurrahman b. Avf'tan çokça istifade etmiştir.³⁹⁰ Kendisi, Hz. Ali, Hz. Osman ve Abdullah b. Mes'ûd'dan Kur'ân ve kıraat ilimlerini okumuştur. Ondan Yahyâ b. Vessâb, Âsım b. Behdele, Ebû İshâk eş-Şeybânî, A'meş vb. kişiler kıraat ahzetmiş, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile aynı dönemde Kûfe’de Kur'ân öğretimi ile meşgul olmuştur.³⁹¹

İbn Sa'd ve Yahyâ b. Maîn'e göre Zirr, hadis konusunda sika olup rivâyetleri *Kütüb-ü Sitte* gibi pek çok hadis kaynağında yer almıştır.³⁹² Kaynaklarda geçen bu hadislerini, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdurrahman b. Avf, Übeyy b. Kâ'b, Huzeyfe b. Yemân, Safvân b. Assâl, İbn Ümmü Mektûm, Saîd b. Zeyd ve Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'den rivâyet etmiştir. Kendisinden de Şa'bî, İbrahim en-Nehâî, Âsım b. Behdele, Minhâl b. Amr gibi talebeleri hadis rivâyet edenler arasındadır.³⁹³

Arap diline vukûfiyeti ile bilinen Zirr b. Hubeyş hakkında Âsım b. Behdele'nin “*Dil konusunda, ondan daha fasih birini görmedim.*” dediği nakledilmiştir.³⁹⁴ Nitekim Âsım yine bu hususta “*Zirr, bâdiye halkından (çöl ehlinde) idi. Hocası Abdullah b. Mes'ûd ona Arap dili hakkında bazı sorular sorardı.*” demiştir.³⁹⁵

Kaynaklarda Hz. Ali ile Hz. Osman hakkında Ebû Vâil'le farklı düşündükleri, Zirr'in Ali'yi sevdiği, Osman'ı seven Ebû Vâil'le bir araya geldiklerinde bu konuyu hiç tartışmadıkları, aynı mescitte ibadet ettikleri, hatta Ebû Vâil'in kendisinden yaşlı olan Zirr'e saygı daima saygılı davrandığı belirtilmektedir.³⁹⁶ Ayrıca, onun halife Abdülmelik b. Mervân'a mektup yazarak nasihat ve uyarılarda bulunduğu, halifenin de bundan etkilenererek ağladığı ve uyarılarında Zirr'in haklılığını kabul ettiği rivâyet edilmiştir.³⁹⁷

Zirr b. Hubeyş, Deyru'l-Cemâcim olayından önce hicrî 82 yılında, 122 yaşında vefat etmiştir. Öldüğünde 120 ve 127 yaşında olduğu da kaydedilen Zirr, bir asırdan fazla yaşamıştır. Nitekim son günlerinde kendisinin “*Ben 120 yaşındayım.*” dediği nakledilmiştir.³⁹⁸

³⁹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 167, 168.

³⁹¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 167, 168.

³⁹² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 183.

³⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 267.

³⁹⁴ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 452; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 144.

³⁹⁵ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 144; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 167.

³⁹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 169. Başka bir rivâyette önceden Ali'nin kendisine daha sevimli geldiğini, sonrasında ise Osman'ın ağır bastığını söylemiştir. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 164.

³⁹⁷ Ahmed b. Abdullah el-isfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1996, c. 8, s. 184.

³⁹⁸ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 145; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 170.

3. Ebû Amr eş-Şeybânî

Kaynaklarda zikredildiğine göre Âsım'ın üç hocasından biri Ebû Amr eş-Şeybânî'dir. Tam adı Sa'd b. İyâs Ebû Abdurrahman eş-Şeybânî el-Kûfî olup Şeybân b. Sa'lebe b. Ukâbe oğullarındandır.³⁹⁹

Onun doğum tarihi ile bilgi olmamasına rağmen, "*Kadîsiye günü (14/636) 40 yaşındaydım.*" demesinden ve Velid b. Abdülmelik zamanında vefat ettiği bilgisinden, ayrıca 120 yıl yaşadığı bilgisinden hareketle hicrî takvimden önce 600'lü yıllarda doğduğu tahmin edilebilir.⁴⁰⁰ Ancak İslam gelmeden önce doğduğu kesindir. Velid b. Abdülmelik zamanı hicrî 96 yılında bittiğine göre ölüm tarihi için hicrî 96 yılı olduğu söylenebilir.⁴⁰¹

İmam-ı Âsım ondan arz yoluyla kıraat almıştır. Nitekim Âsım "*Şeybânî büyük bir mescitte Kur'ân okuturdu. Ben de okudum. Ona bir ayet sordum beni hırslı olmakla itham etti.*" demiştir.⁴⁰² O, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, vb. kişilerden hadis nakletmiş, ondan da A'meş, Süleyman b. et-Teymî, Velid b. Ayzar gibi kişiler rivâyet etmiştir. Hadiste sika olması sebebiyle *Kütüb-ü Sitte* râvîleri arasında zikredilmektedir.⁴⁰³

E. ÖĞRENCİLERİ

İmam-ı Âsım'dan ders alıp kendisinden kıraat ve kıraat vecihleri rivâyet edenler olduğu gibi rivâyet etmeyenler de mevcuttur. Burada öğrencileri sadece isim olarak zikredilecek, meşhur râvîleri ise "Şu'be" ve "Hafs" olarak ayrı başlıkta ele alınıp hayatlarına dair bilgi verilecektir.

İlgili eserlerde İmam-ı Âsım'ın birçok öğrencisi sayılmakta, ondan okuyan ve kıraat rivâyet edenlerin sayılamayacak kadar çok olduğu nakledilmiştir.⁴⁰⁴ Bu noktada Sehâvî, kıraat imamı ve âlimlerden 48 kişinin ondan ders aldığını zikretmiştir.⁴⁰⁵ Bunlardan tefsir, kıraat ve diğer ilimlerde öne çıkanlar da bulunmaktadır. Nakledilen talebelerinin isimleri şöyledir: *Ebû Bekir eş-Şu'be b. Ayyâş (1. râvîsi)*, *Hafs b. Süleyman (2. râvîsi)*, *el-A'meş* (ö. 148/765), *Mufaddal b. ed-Dabbî*, *Hasen b. Sâlih*, *Hammâd b. Ebî Ziyâd*, *Hammâd b. Şuayb*, *Naîm b. Meysere*,⁴⁰⁶ *Ebu'l-Velîd Sellâm b. Süleyman el-*

³⁹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 173.

⁴⁰⁰ Mevlüt Koyuncu, "Velîd b. Abdülmelik b. Mervân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, c. 43, s. 30, 31.

⁴⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 173, 174.

⁴⁰² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315.

⁴⁰³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 4, s. 173, 174.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316; el-Hamed, *Şerhu'l-Mukaddime*, s. 115.

⁴⁰⁵ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 454.

⁴⁰⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 205.

Horasânî,⁴⁰⁷ *Ebû Amr b. Ala' el-Basrî* (ö. 154/771),⁴⁰⁸ Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 160/776), Ebân b. Tağlib er-Rabî,⁴⁰⁹ Dahhâk b. Meymûn, *Halil b. Ahmed* (ö. 175/791),⁴¹⁰ *Hamze b. Habib ez-Zeyyât* (ö. 156/773),⁴¹¹ el-Muğîre b. Muksim Ebû Hâşim ed-Dabbî el-Kûfî (ö. 133/750), Muhammed b. Abdullah el-Azremî (ö. 155/772), Hârûn b. Musâ (ö. 199/814), el-Hakîm b. Züheyr, Ebû Muhammed el-Gazarî el-Kûfî, Muhammed b. Ruzeyk el-Kûfî, el-Hâris b. Nebhân, Sehl b. Şuayb, Mufaddal b. Muhammed, Hammâd b. Şuayb, Hammâd b. Ebî Yezîd, İsmail b. Mucâlid, Hammâd b. Amr, Sellâm b. Süleyman Ebu'l-Münzir, Şeybân b. Muâviye, Isma b. Urve, Amr b. Hâlid, Mufaddal b. Sadaka, Nuaym b. Yahya, Hâris b. Nehbân.⁴¹²

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 972/1565), Ebû Hanîfe'nin kıraat ilmini Âsım'dan aldığını nakletmişse de⁴¹³ Âsım'la beraber A'meş ve Abdurrahman Ebû Leylâ'dan da kıraat okumuş ve kendisi tercihte bulunmuştur. Ona nisbet edilen kıraatlarda Âsım kıraatına uymayan okumalar vardır. Bu sebeple onun ve tâbîlerinin bütünüyle Âsım kıraatını okuduğunu söylemek mümkün değildir.⁴¹⁴ Zira Kûfe'de Âsım kıraatından sonra Hamze ve Kisâî kıraatı da okunmuştur. Nakledildiğine göre Hamze kıraatının Afrika'da yaygın olduğu dönemlerde bu yörede Hanefî mezhebi hâkimdi.⁴¹⁵

Âsım'ın talebeleri, elbette kaynaklarda zikredilenlerden ibaret değildir. Kaynaklarda pek çok insanın ondan kıraat okuduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁶ Hocası Sülemî'nin hicrî 74 yılında vefat etmesinden sonra vefat ettiği hicrî 127 yılına kadar 40 yılı aşkın bir zamanda okuttuğu talebe sayısının daha fazla olduğu tahmin edilebilir.

⁴⁰⁷ Mizzî, a.g.e., c. 13, s. 475.

⁴⁰⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 257.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 11.

⁴¹⁰ Müflih vd., a.g.e., s. 93.

⁴¹¹ Âsım'dan sonra gelen kıraat imamıdır.

⁴¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315, 316; Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254.

⁴¹³ İbn Hacer el-Heytemî, *Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi Ebî Hanîfe*, Bombay: Matbaatü's-Saâde, 1324, s. 68; Muhammed Ebu'z-Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2.b., 1960, s. 21.

⁴¹⁴ Nitekim Âsım'ın talebesi Şu'be, bir kişinin Ebû Hanîfe'ye sahih kıraatlardan biriyle okuduğunda onu reddetmediğini ve bu sebeple ondan nakledilen rivayetlerin çok olduğunu beyan etmiştir. Mekkî, *et-Tebşîrâ*, s. 221; Ebû Hanîfe'nin kıraatından örnekler için bkz. Tevfik İbrahim Damra, *Sitte Resâili fî'l-Kıraat*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2015, ss. 12-24; Ali Öge, "Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî ve Kıra'âtü Ebî Hanîfeti'n-Nûman İsimli Risâlesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36, 2013, ss. 7-30; Tok, *Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı*, ss. 166-172; Tok, "Ebû Hanîfe'nin Kur'an Kıraâtlerine Yaklaşımı", ss. 123-144.

⁴¹⁵ Maşalı, "Kıraatların İntişarında Fıkhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek", ss. 467-470.

⁴¹⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 205.

F. KENDİSİNDEN KIRAAT RİVÂYET EDENLER

Âsım'dan kıraat ve kıraat vecihleri rivâyet eden Şu'be ve Hafs dışında talebeleri de söz konusudur. Bu talebeleri mutlaka bulunduğu bölgelerde Âsım'dan öğrendikleri kıraatı okutmuşlardır. Ancak rivâyetlerden anlaşıldığına göre, onun yanında Şu'be ve Hafs'ın daha özel bir konumu vardı. Bu sebeple bütün olarak onun kıraatını zapteden, nakleden ve Kur'ân okutma işiyle daha çok uğraşan Şu'be ve Hafs'tır. Burada zikredilen isimler kaynak eserlerde belirtilip kendisinden kıraat vechi naklettiği talebeleridir. Ondan ismi sayılamayacak kadar kişinin kıraat rivâyet ettiği nakledilmekle beraber talebeleri isim olarak şöyledir:

Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), Amr b. Hâlid (ö. 120/738), Mensûr b. el-Mu'temir Ebû İtâb es-Sülemî el-Kûfî (ö. 133/751), Ebân b. Tağlib el-Kûfî (ö. 141/758), el-A'meş Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765), *Hanefî mezhebinin imamı Numân b. Sâbit Ebû Hanîfe el-Kûfî* (ö. 150/767), *kıraat imamı Ebû Amr ve Hamze, Halil b. Ahmed*, Muhammed Ubeydullah b. Meysere Ebû Abdurrahman el-Azremî el-Kûfî (ö. 155/772), Mihrânü'l-Adiyy Said b. Arûbe (ö. 156/773), Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 160/776), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Ebu's-Salt Zâide b. Kudâme (ö. 161/778), Ebû Hammâd el-Mufaddal b. Sadaka el-Kûfî (ö. 161/778), Şeybân b. Abdurrahman Ebû Muâviye et-Temîmî el-Kûfî (ö. 164/781), el-Hasen b. Sâlih (ö. 167/784), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), el-Mufaddal b. Muhammed (ö. 168/785), Ebu'l-Münzir Selâm b. Süleyman el-Müzenî (ö. 171/787), Ebû Avâne (ö. 176/792), Kâdı Şüreyh b. Abdullah en-Nehâî (ö. 176/792), *Hafs b. Süleyman el-Esedî el-Kûfî* (ö. 180/796), Hammâd b. Şuayb (ö. 190/806), *Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş el-Kûfî* (ö. 193/809), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Hârûn b. Mûsâ el-Basrî el-Ezdî (ö. 199/815), Nuaym b. Yahya b. Saîd Ebû Ubeyd es-Saîd el-Kûfî, Hammâd b. Amr el-Esedî, Süleyman et-Temîmî, Dahhâk b. Meymûn, Asâme b. Urve Ebû Nucey el-Fakimî el-Basrî, İsmail b. Mücâhid b. Saîd, Cüviyye b. Atîk b. el-Kûfî, Ebû Haysene, Ebû Sâlih es-Semmân, *Ebû Amr b. el-A'lâ'* (ö. 154/771), el-Hâris b. Nebhân, Hârûn b. Mûsâ el-A'ver (ö. 146/763),⁴¹⁷ Hammâd b. Yezîd, Süleyman b. Mihrân el-Mebsûd, Şeybân b. Muâviye, *Mufaddal b. Muhammed*, Mufaddal b. Sadaka.⁴¹⁸

⁴¹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, ss. 256-260; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 204, 205; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316; Muhaysin, *el-Kıraat*, c. 1, s. 65; Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254.

⁴¹⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 57; İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, c. 5, s. 38; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 205; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 257; İbn Asâkîr, *a.g.e.*, c. 25, s. 221; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 152; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 176, 191; Abdülfettâh el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ'il-Aşra*, y.y: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2002, s. 41; Duhân, *a.g.e.*, s. 23; Felâte, *a.g.e.*, s. 330.

IV. MEŞHÛR RÂVÎLERİ

İmam-ı Âsım pek çok talebe yetiştirmiş ve kendisinden kıraat nakleden birçok kişi olmuştur. Hicrî üçüncü asırda İbn Mücâhid, bunların arasından kendi bölgelerinde okutulan yedi meşhur kıraatı seçerek telif ettiği eserinde Âsım için *Ebû Bekir b. Ayyâş'ı (Şu'be) ve Hafs b. Süleyman'ı* iki râvî olarak seçmiştir.⁴¹⁹ Buna göre Şu'be birinci râvî, Hafs ikinci râvîdir.⁴²⁰

İmam Şâtıbî Âsım'ın râvîlerini şöyle zikretmiştir:⁴²¹

"وَبِالْكُوفَةِ الْغَرَّاءِ مِنْهُمْ ثَلَاثَةٌ أَذَاعُوا فَقَدْ ضَاعَتْ شِدًّا وَقَرْنِفَلَا
فَأَمَّا أَبُو بَكْرٍ وَعَاصِمٌ اسْمُهُ فَشُعْبَةُ رَاوِيهِ الْمُبَرِّزُ أَفْضَلَا
وَذَاكَ ابْنُ عَيَّاشٍ أَبُو بَكْرِ الرَّضَا وَخَفْصٌ وَبِالْإِتْقَانِ كَانَ مُفْضَلًا."

*Güzel şehir Kûfe'de üç kişi çıktı; Kıraat öğretiler, bu sayede etrafa karanfil kokusu yayıldı; Ebû Bekir'in ismi Âsım'dır; Öne çıkmış iki râvîsi Şu'be fazilet ehlidir; O İbn Ayyâş Ebû Bekir er-Ridâdır; Hafs ise rivâyeti sağlamlığı ile üstün tutulmuştur.*⁴²²

İbnü'l-Cezerî ise şöyle nakletmiştir:

"ثَلَاثَةٌ مِنْ كُوفَةِ فَعَاصِمٌ فَعَنْهُ شُعْبَةُ وَخَفْصٌ قَائِمٌ"

*Kûfe'den üç imam çıkmıştır, bunlardan biri Âsım'dır, onun iki râvîsi Şu'be ve Hafs'dır.*⁴²³

Onun kıraatını en iyi zabt eden ve nakleden iki râvîsi Şu'be ve Hafs olduğu için Âsım kıraatı bu iki râvî ile anılmaktadır. Hatta bugün Hafs rivâyetinin yaygınlığı sebebiyle Hafs rivâyeti, Âsım kıraatı olarak isimlendirilmektedir. Bahsedilen bu iki râvî, kıraatlarını doğrudan Âsım'dan almışlardır.⁴²⁴ "Kıraat ilminde tercih" bölümünde ifade edildiği gibi,⁴²⁵ Şu'be ile Hafs'ın rivâyetleri bütünüyle Âsım'ın okuduğu kıraat mıdır, yoksa kendileri bir tercihte bulunarak, bu rivâyetleri hocaları Âsım'a nispet etmiş olabilirler mi? sorusuna şöyle cevap verilebilir: Bu konuda "*Âsım kıraatını en iyi nakleden Şu'be veya Hafs'tır*" ve *Hafs'ın "Bir yer dışında Âsım'a muhalefet etmedim."* şeklindeki rivâyetlere baktığımızda

⁴¹⁹ ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*'ında Âsım kıraatı için başka râvîler de zikretmiştir. Ancak bu râvîler, *Şâtıbiyye, Teysir ve en-Neşr/Tayyibe'de* belirtilen râvîlerin dışında kalmaktadır. Bunlar şöyledir. 1. Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî Kûfeli kâîr olup Âsım'dan okumuştur. Kıraatta ve hadiste metruk olduğu, Âsım'dan kıraat rivâyetinde şâz olduğu belirtilmiştir. Hicrî 168 yılında vefat etmiştir. 2. Hammâd b. Ebî Ziyâd Hammâd bizzat Âsım'dan Kur'ân'ı baştan sona okumuş ayrıca Şu'be'den de ders almıştır. 3. Ebân b. Yezîd el-Attâr, Basralı olup Âsım'dan kıraat okumuştur. Hicrî 160 yılında vefat etmiştir. Enderâbî bu râvîler için birer tarik zikretmiştir. Hammâd'ın tariki yine Şu'be'nin de tariki olan Uleymî, Mufaddal'ın tariki, ise Ebû Zeyd el-Ensârî'dir. ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 63, 137; el-Enderâbî, a.g.e., s. 102-106; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 435; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 79; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 6, s. 308; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 11.

⁴²⁰ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 71, 94; ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 61.

⁴²¹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 30.

⁴²² ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 614.

⁴²³ 28 Nolu Beyit. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 37.

⁴²⁴ Zeydan Mahmûd el-Akrabâvî, *el-Mürşid fi İlmi't-Tecvid*, 3. b., Amman: Dâru'l-Furkân, 1997, s. 18.

⁴²⁵ bkz. Giriş, Kıraat İlminde Tercih".

sadece hocaları Âsım'ın kıraatını naklettikleri açıkça görülmektedir.⁴²⁶ Zira Şu'be de Âsım'dan başka hocadan okumamıştır. Bu noktada Âsım kıraatının râvîleri Şu'be ile Hafs, Nâfi'nin hocası Ebû Ca'fer'i yetmiş yerde terk ettiğini söylemesi gibi hocasının kıraatını terk ettiklerini veya tercih yaptıklarını gösteren bir delil bulunmamaktadır.⁴²⁷

Âsım'ın kıraatını gelecek nesillere nakledilmesinde rol üstlenen bu iki râvînin hayatları, kıraat ve diğer ilimlerdeki durumları hakkında bilgi vermek elzemdir.

A. EBÛ BEKİR B. AYYÂŞ/ŞU'BE

Şu'be, İmam-ı Âsım'ın ilk râvîsidir. Tabakât kitaplarında onunla ilgili alakalı geniş bilgi verilmiştir. Burada adı, nisbesi, doğumu, vefatı, fazileti, takvası, kıraatına dair söylenenler, hadis ve diğer ilimlerdeki durumuyla alakalı bilgiler sistematize edilerek nakledilecektir.

1. Adı, Nisbesi, Doğumu ve Vefatı

Âsım'ın birinci râvîsi olup Kur'ân hafızı olan Şu'be'nin adı konusunda bazı bilgiler nakledilmiştir.⁴²⁸ Buna göre onun tam adı, Ebû Bekir b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî en-Nehşelî el-Kûfî olup en bilinen ismi *Ebû Bekir* b. Ayyâş'tır. Nitekim kendisine adın nedir? diye sorulduğunda böyle zikretmiş, adıyla künyesinin aynı olduğunu söylemiş ve isimlerin kendisine taksim edildiğini belirtmiştir.⁴²⁹ Adına dair kaynaklarda "Ahmed", "Muhammed", "Antere" gibi birçok farklı isim sayılmıştır.⁴³⁰ Ancak kurrâ arasında daha çok شُعْبَة/Şu'be olarak tanınmış olup Zehebî doğrusunun bu olduğunu söylemiştir.⁴³¹

⁴²⁶ Diğer kıraatlardan Nâfi'nin râvîleri Kâlûn ve Verş'in /hemze ve idğâm konusunda ihtilaflarının çok olması, diğer hocalardan aldıkları kıraatları Nâfi'ye nispet ederek nakletmeleri sebebiyledir. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 306.

⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 2, s. 290.

⁴²⁸ Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 10; Muhaysin, *Huffâzu'l-Kur'ân*, c. 1, s. 294.

⁴²⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 14, s. 377; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281, 282.

⁴³⁰ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. 33, s. 129-135; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 294.

⁴³¹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 280. Ahvâzî, Şu'be'nin isminin bu kadar çok farklı zikredilmesi konusunda onun heybetli olması sebebiyle ona bir şey soramamaları ve her birinin farklı söylemiş olmasıdır, demiştir. Hatta bu sebeple "ismi bilinmiyor" diyenler bile olmuştur. Yâkût el-Hamevî, *İrşâdû'l-Erîb*, c. 2, s. 752.

Şu'be'nin Vâsıl b. Hayyân el-Ahdeb'in veya Hâzin b. Mâlik'in veya Kâhil b. Benî Esed'in mevlâsı,⁴³² Hasen b. Ayyâş'ın da kardeşi olduğu belirtilmiştir.⁴³³ Kûfe'de buğday ticareti ile uğraştığı için حَنَّاط/Hannât nisbesiyle anılmıştır.⁴³⁴

Doğum tarihi ve yeri konusunda farklı bilgilere rastlamadığımız Şu'be, 95/714 senesinde Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik zamanında Kûfe'de doğmuş,⁴³⁵ hayatını burada geçirmiş ve hadis rivâyeti için Bağdat'a gitmiştir.⁴³⁶ Çocukluğu ve gençliği Emevîler zamanında geçen ve Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in yanına gidip beş ay orada kaldığını söyleyen Şu'be, üçüncü Abbasî halifesi Hârûn Reşîd'in (ö. 193/809) davetiyle Şam'a gitmiştir. Onun huzuruna vardıklarında, Reşîd ona, "*Sen Benî Ümeyye ve benim zamanımı idrak ettin, hangisi daha hayırlı? dediğinde, 'Siz namazda daha kuvvetlisiniz. Onlar ise insanlara daha fazla hizmet ettiler.'*" şeklinde cevap vermiştir. Reşîd, kendisine yaptığı övgü, belki de sâbık dönem konusundaki adaletli tavrı sebebiyle kendisine on altı bin dinar hediye vererek taltif etmiştir.⁴³⁷

Şu'be, 193/808 senesinin Cemâziye'l-evvel ayında, Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd'in oğlu el-Emîn (ö. 198/813) zamanında Kûfe'de vefat etmiştir.⁴³⁸ Vefatıyla ilgili 194, 192, 196 tarihleri de söylenmiş olup daha çok 193 tarihi benimsenmiştir.⁴³⁹ Onun 96 yıllık bir ömür yaşadığından dolayı "ben İslam'ın yarısıyım" dediği nakledilmiştir.⁴⁴⁰

2. Fazileti ve Takvası

Âlimler arasında saygın ve yüksek mevkisi olan Şu'be, açık sözlü, sadeliği seven, sünnete bağlılığı, helal-haram konusunda hassasiyeti ve devamlı emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i anil-münker özelliği ile bilinen ve sanki sahâbe gibi yaşayan ilim, amel ve zühd sahibi bir kişiydi.⁴⁴¹ Buğday ticareti ile uğraştığı için الحَنَّاط/hannât lakabıyla anılan Şu'be,

⁴³² İmâm Âsım'ın Esed kabilesinin mevlâsı olduğu gibi Şu'be'nin de bu kabilenin mevlâsı olması onun Arap olmadığının delilidir. İmâm Âsım'ın nesebi konusunda ifade ettiğimiz gibi o dönemde İranlıların daha çok köle olarak Arap kabilelerine girmesi onun Fârisî olma ihtimalini güçlendirmektedir. bkz. "İmâm Âsım'ın Nesebi" bölümü.

⁴³³ İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 34; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, c. 2, s. 751; el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 129, 130.

⁴³⁴ Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Haydarâbâd: Meclisü Dâri'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962, c. 4, s. 270.

⁴³⁵ 94 yılı olduğu da belirtilmiştir. İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 116.

⁴³⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 16, s. 542; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 504.

⁴³⁷ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 282.

⁴³⁸ İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 156; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 109. Dâni, Teysîr'inde ölüm tarihini 194 olarak vermiştir. ed-Dâni, *et-Teyisîr*, s. 90.

⁴³⁹ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 135; İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 34; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 9; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 119.

⁴⁴⁰ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 135; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281.

⁴⁴¹ es-Sem'ânî, a.g.e., c. 4, s. 270; el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 14, s. 383; Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya, Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 118. Onun tasavvufî yönünü ortaya koyan şöyle bir rivâyet

büyük bir imam, ilmiyle âmil bir âlim, dinde huccet, biridir. Hatta bu uğurda arkadaşlarıyla ilişkisini kestiği nakledilmiştir.⁴⁴²

Kaynaklarda bu özelliği konusunda çeşitli rivâyetler nakledilmektedir.⁴⁴³ Zehebî, onun 40 yıl boyunca her gün bir hatim okuduğunu nakletmiş⁴⁴⁴ ve bunun takdir edilmesi gerektiğini, lâkin Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın daha önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. Âs'ı üç günden az bir süre içinde Kur'ân'ı hatmetmekten menetmiş, "*Üç günden az bir zaman içinde Kur'ân'ı hatmeden ondan hiçbir şey anlamaz.*"⁴⁴⁵ diyerek ümmetine Kur'ân okumanın yöntemini öğretmiştir.⁴⁴⁶ Ebû Nuaym (ö. 430/1038) Şu'be'yi evliyânın hayatını anlattığı eserine almış,⁴⁴⁷ burada onun âbid olduğunu, Allah'a yaklaşma için tasavvufa girdiğini söylemiştir. Onun zühd ve takvasına dair birçok rivâyet aktarılmıştır. Bu çerçevede "*İlme girmek kolay, çıkıp Allah'a ulaşmak daha zor.*" demiştir.⁴⁴⁸ Yine "*Ey melekler! benim için Allah'a dua edin! zira siz benden daha mûti'siniz.*"⁴⁴⁹ demesi onun zühd ve takvasını gösteren başka bir rivâyettir. Ahmâsî, onun namazından daha güzelini görmediğini söylemiş,⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel'in oğlu, Şu'beyi Cuma günü eşeğin üzerin mescide gelirken gördüğünü, eşekten inip mescidin ortasında sütunun yanına gelerek namaz kılmaya devam ettiğini nakletmiş, Şu'be gömleğinin yenini açınca onun kolundan çok zayıf olduğunu gördüğünü, zayıflığı sebebiyle namazdaki sabrına şaşıtığını söylemiştir.⁴⁵¹ Yahya b. Eyyûb onun 50 sene tam olarak yatak görmediğini ifade etmiş, el-Bağdâdî ise geceleri ayakta olduğunu ve üzerine kalın bir elbise alarak geceyi ihya ettiğini nakletmiştir.⁴⁵² Yahya b. Saîd'in "*Mekke'ye kadar onunla arkadaşlık yaptım, ondan daha iyisini görmedim.*" demesi⁴⁵³ de onun insanî ilişkilerde üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca onun "*Sükutun en küçük faydası selamette olmaktır. Bunu yapan afiyette olur. Konuşmanın en küçük zararı da şöhrettir. Bunu yapan kötülüğe düşer.*"⁴⁵⁴ demesi hayata bakışını ortaya koymaktadır.

nakledilmiştir: "Bir gece Zemzem suyuna geldim. Oradan bir kova bal ve süt içtim." İbn Fazlullah, a.g.e., c. 5, s. 85.

⁴⁴² ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 280; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 176.

⁴⁴³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, ss. 495-507.

⁴⁴⁴ Tehzîb'te 30 yıl boyunca günde 2 hatim yaptığı zikredilmektedir. el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 135.

⁴⁴⁵ bkz. Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 34; Ebû Dâvûd, "Şalât", 323; Tirmizî, "Kıraat", 13.

⁴⁴⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, ss. 501-503.

⁴⁴⁷ Ebû Nuaym, a.g.e., c. 8, s. 303.

⁴⁴⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 503.

⁴⁴⁹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 503.

⁴⁵⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 507.

⁴⁵¹ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 456.

⁴⁵² ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 283; el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 14, s. 383.

⁴⁵³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 283.

⁴⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502.

Onun devamlı murâkabe içinde olduğunu gösteren İshâk b. Hüseyin rivâyeti şöyledir: "*Ebû Bekr b. Ayyâş yaşı ilerleyince iftar etmek için yemeğini alır, sonra karanlık bir evde bulunan bir kaba koyarak şöyle diyordu: 'Ey Hafaza Meleklerim! sizinle uzun bir arkadaşlık yaptım. Eğer Allah katında şefaathçi olabiliyorsanız benim için şefaatte bulunun.'*"⁴⁵⁵ Ahmed b. Yûnus'un bir Râfîzî hasta komşusu olduğunu söylemesi üzerine "*Yahudi ve Hristiyanları ziyaret ettiğin gibi onu da ziyaret et.*" demesi onun insana verdiği değeri ve hayat felsefesini ortaya koymaktadır. Dünyayı rüyada çirkin bir ihtiyar olarak gördüğünü belirten⁴⁵⁶ Şu'be, görüldüğü üzere toplum içine katılıp sosyal olmaktan daha çok zühd hayatını tercih etmiştir.

3. Kıraat İlmindeki Durumu

Kıraat ilmindeki rumuzu olarak ص/sad harfi kullanılan⁴⁵⁷ Şu'be, Zehebî'ye göre dördüncü tabaka kurrâdandır.⁴⁵⁸ Bazı eserlerde de Kûfe âlimleri ve kurrâsından olduğu zikredilmiştir.⁴⁵⁹ Şu'be, "*Âsım kıraatından daha güzeli yoktur*"⁴⁶⁰ ve *ondan daha iyi okuyan birini görmedim.*" deyip ondan kıraat okuduğunu, Muğîre'den daha fakih birini görmediği için ona sarıldığını belirtmiştir.⁴⁶¹

Hafs rivâyetinden 520⁴⁶² yerde farklı rivâyette bulunan⁴⁶³ Şu'be, kıraat ilmini İmam-ı Âsım'dan öğrenmiş, Kur'ân'ı beşer ayet olarak okumuş ve üç defa hatmetmiştir. Âsım'ın dışında hiç kimseden Kur'ân ve kıraat dersi almadığını söyleyen Şu'be, yaklaşık üç yıl (başka bir rivâyete göre yedi yıl) bu maksatla hocasının yanına gidip geldiğini

⁴⁵⁵ (İbrahim Reşâd Muhammed Sabrî'nin Havluyyâtü Âdâbi Ayni Şemsî, Kahire, 1951, s. 191. eserinden naklen) Haşem Yılmaz, *Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş Rivâyeti ve Tefsire Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 23.

⁴⁵⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 504.

⁴⁵⁷ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 129; el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ*, s. 5.

⁴⁵⁸ Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 116.

⁴⁵⁹ es-Sem'ânî, a.g.e., c. 4, s. 270.

⁴⁶⁰ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 62.

⁴⁶¹ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 562; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117.

⁴⁶² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230; el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ*, s. 41, 42. İbrahim Damra'ya göre 636 yerde ihtilaf vardır. Bize göre bu farklılıkta, bazı kelimelerde tek ve çift sayma söz konusu olabileceği ihtimalinin yanında, Şâtıbiyye tariki ile İbn Mücâhid'in Şu'be ve Hafs için zikrettiği tariklerin farklı olmasının etkisi bulunmaktadır. Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 177. Nöldeke, Âsım'ın râvîleri Şu'be ile Hafs'ın arasındaki ihtilafların İbn Kesîr ile Nâfî', Hamze ile Kisâî arasındaki ihtilaflardan daha çok olduğunu söylemiştir. İbn Âmir ve Âsım kıraatları arasındaki -salt telaffuzun ince noktaları değil- derin ihtilafların, Kur'ân kıraatlarının râvîlerinin zamanına dayanmadığını gösterdiğini, bunların ikinci ve üçüncü asırdaki öğretim sürecinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Ancak Nöldeke'nin söylediği şekilde râvîlerin ihtilafının sonraki dönemlere dayanması mümkün olmadığını söylememiz gerekir. Yıldırım, *Nöldeke'nin Kur'ân'a yaklaşımı*, s. 320, 339.

⁴⁶³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 288; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 116; Duhân, a.g.e., s. 25.

anlatmıştır.⁴⁶⁴ Hatta yaz-kış ve yağmur-çamur demeden gidip geldiğini, ta ki Benî Kâhil Mescidinin cemaatinden utanır olduğunu zikretmiştir.⁴⁶⁵

Şu'be'nin ibadete ve Kur'ân okumaya düşkünlüğünden ve kırk yıl süreyle her gün bir hatim indirdiğinden, bazı rivâyetlerde de dört bin hatim yaptığından bahsedilmiştir.⁴⁶⁶ Adeta Kur'ân'ı çok okumaktan göz bebeği akınca/çıkınca ağlayan kişiye "(Bu gözle) seksen sene ben Kur'ân okumadım mı?" demesi onun hatimle ne kadar meşgul olduğunu, Yahya b. Maîn'in de "40 sene Âsım kıraatını Şu'be'ye sordum." demesi onun kıraatla irtibatının derecesini göstermektedir.⁴⁶⁷ Nitekim bir gün ölüm üzereyken kız kardeşi ağlayınca "Bak senin kardeşin on sekiz bin hatim yaptı." deyip⁴⁶⁸ onu teskin etmeye çalışmıştır.

Şu'be ilim konusundaki arzusunu şöyle dile getirmiştir: "Kur'ân'ı Âsım'dan küçük bir çocuğun öğrendiği gibi öğrendim. O bende büyük bir iştîyak gördü. Bundan dolayı onun kıraatının dışında başkasından Kur'ân okumayı uygun bulmadım." Yine Kur'ân'ı nasıl öğrendiğine dair "Yirmi bir yaşında Âsım'a geldim. Ondan Kur'ân'ı beşer beşer ahzettim. Âsım Zirr'den üçer üçer, Zirr de İbn Mes'ûd'dan ayet ayet aldı." demiştir.⁴⁶⁹ Bazı eserlerde Şu'be'nin Kur'ân'ı okumaya başlaması konusunda Âsım'la bir konuşması şöyle nakledilmiştir: "Ben Âsım'a Kur'ân okudum. O bana kendisine her gün bir ayet okumamı istedi. Ben de bundan daha fazla okumadım. O da bana, senin böyle okuman daha sağlıklı dedi. Ancak ben şeyh (Âsım) ölmeden Kur'ân'ı hatmekten pek emin olamadım. Israrla ondan talepte bulundum ve nihayetinde bana her gün beş ayet okumama izin verdi."⁴⁷⁰ Âsım'dan ayrılınca Kur'ân'dan hiçbir harfi/kıraatı eksik bırakmadığını söyleyen Şu'be'nin kıraat rivâyetinin dayanağı olarak Âsım'ın, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den öğrendiği kıraatı Hafs'a, Zirr b. Hubeyş'ten öğrendiğini de Ebû Bekir b. Ayyâş'a öğrettiği bizzat İmam-ı Âsım rivâyetiyle nakledilmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 109-110.

⁴⁶⁵ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 283; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 330.

⁴⁶⁶ İbn Sivâr, a.g.e., s. 215; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 503; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117.

⁴⁶⁷ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 451; el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 14, s. 384.

⁴⁶⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 504; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117.

⁴⁶⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, ss. 501-503; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 431. Bizzat Şu'be'den *تَعَلَّمْتُ مِنْهُ الْقُرْآنَ حَرْفًا، وَكَانَ يَقُولُ لِي: تَعَلَّمُ الْقُرْآنَ آيَةً* "Âsım'dan Kur'ân'ı harf harf öğrendim. Bana şöyle derdi. Kur'ân'ı ayet ayet öğren." şeklinde söylediği de rivâyet edilmiştir. es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 450.

⁴⁷⁰ Ebu'l-Hasen b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., c. 1, s. 42.

⁴⁷¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 504; Ebû Zür'a İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, thk. Said el-Afgânî, 5. b., Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1997, s. 58.

Rivâyetlerde Âsım'dan başka hocadan kıraat öğrenmediği ve diğer kıraatları bilmediği için bunları hoş görmediği zikredilmekte,⁴⁷² Zehebî onun *Atâ b. es-Saîb* ve *Eslem el-Minkarî* adlı hocalardan da ders aldığını belirtmiş,⁴⁷³ *A'lâm* adlı eserinde bir kişinin, Âsım'dan başka kimseden okuyup okumadığını Şu'be'ye sorması üzerine, onun Abdullah b. Saîb ve Eslem'i söylediği belirtmiş, ancak bu rivâyetin senedinin sahih olmadığını ilave etmiştir.⁴⁷⁴ Diğer yandan farklı rivâyetlerde onun Âsım'dan başka kimseden okumadığını belirten rivâyet konusunda ise herhangi bir yorum yapmamıştır.⁴⁷⁵ Buradan hareketle söylenecek olursa Şu'be'nin, zikredilen kişilerden kıraat dışında ders alması muhtemel olmakla birlikte "*Ben Âsım'dan başka kimseden okumadım.*"⁴⁷⁶ sözü onun başka kimseden kıraat okumadığını doğrulamaktadır.⁴⁷⁷

Neredeyse onun hayatta olduğu dönemde hâkim olan Hamze kıraatını bid'at olarak nitelendiren,⁴⁷⁸ başlangıç döneminde Âsım'dan yaptığı rivâyetlerle şöhret olan ve insanlar tarafından kabul gören Şu'be'nin kıraatı konusunda İbn Mücâhid'in naklettiği şu bilgi dikkat çekicidir:

"وَكَانَ أَهْلُ الْكُوفَةِ لَا يَأْتُمُونَ فِي قِرَاءَةِ عَاصِمٍ بِأَحَدٍ مِمَّنْ يَنْبُتُونَهُ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَيْهِ إِلَّا بِأَبِي بَكْرٍ بْنِ عَيَّاشٍ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ لَا يَكَادُ يُمَكِّنُ مِنْ نَفْسِهِ مَنْ أَرَادَهَا مِنْهُ فَقُلْتُ بِالْكُوفَةِ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ وَعَزَّ مَنْ يُحْسِنُهَا وَصَارَ الْغَالِبُ عَلَى أَهْلِ الْكُوفَةِ إِلَى الْيَوْمِ قِرَاءَةُ حَمْرَةَ بْنِ حَبِيبٍ الرَّيَّاتِ."

"*Kûfe halkı Âsım kıraatında zabdetme yönüyle ancak Şu'be'ye itimat ediyorlardı. Ancak Şu'be kendisinde kıraat okumak isteyenlere neredeyse imkân vermiyordu. Bu sebeple diyorum ki, kıraatı güzel bir şekilde yapanlar şeref ve ün kazandı. (ve bunun sonucunda) Günümüze kadar orada Hamze kıraatı Kûfe'ye hâkim olmuştur.*"⁴⁷⁹

Görüldüğü gibi Şu'be kıraat okutma konusunda ketum davranmıştır. Ancak o yine de bu konuda birçok talebe yetiştirmiştir. Şu'be'den okuyan öğrencilerinden bazıları, Ebu'l-Hasen el-Kisâî (kıraat imamı), Yahya b. el-Uleymî, Yahya b. Âdem, Ebû Yûsuf Ya'kûb el-A'şâ, Abdurrahman b. Sâli el-Burcumî, Urve b. Muhammed el-Esedî,

⁴⁷² es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 463.

⁴⁷³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 495.

⁴⁷⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502. Sehâvî; Şu'be'nin, Hamze kıraatı için zararı olmayan güzel bid'at dediğini belirtmiş bunu da Âsım'dan başka kişiden ders almaması ve başka bir kıraat bilmemesi sebebiyle böyle isimlendirdiğini belirtmiştir. es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 462.

⁴⁷⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502.

⁴⁷⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 502.

⁴⁷⁷ es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 463.

⁴⁷⁸ Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 511-513.

⁴⁷⁹ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 71.

Abdurrahman b. Ebî Hammâd, Hafs ed-Dûrî (Ebû Amr ve Kisâî'nin râvîsi) olarak sayılabilir.⁴⁸⁰

Meşhur talebelerine rağmen daha çok okumakla meşgul olduğunu gördüğümüz Şu'be için Kur'ân'ın cüzlerine dair *Eczâ'ü's-Selâsîn* adında bir eser yazdığı kaydedilmiştir.⁴⁸¹ Ancak "el-Fihrist"te geçen bu eser Ebû Bekir b. Abbas'a nispet edilmiştir.⁴⁸²

Rivâyetlerden anlaşılmaktadır ki, Şu'be hocası Âsım'dan başka kişiden kıraat okumamış, birçok talebe yetiştirmiş ama Hafs ile kıyaslandığında Kur'ân talimiyle onun kadar istekli ve meşgul olmamış, kendini daha çok zühd hayatına, namaza, oruca ve okumaya vermiştir. Nitekim ilk dönemde Kûfe'de okunan Âsım kıraatının sonraki dönemde etkisini yitirmesinde Şu'be'nin, ölmeden yirmi sene önce Kur'ân okutmayı bırakmış olması ve kıraat vecihleri rivâyet etmesi önemli etkiye sahiptir.⁴⁸³

4. Hadis İlmindeki Yeri

Şu'be için bizzat "muhaddis" tabiri kullanılmıştır. O, hadis konusunda Hafs'tan daha daha çok rivâyette bulunmuş,⁴⁸⁴ hadiste âlim, sıdk sahibi olup sika kabul edilmiştir. Yahyâ b. Maîn de onun sika olduğunu söylerken, Ahmed b. Hanbel sika olduğu zikretmekle birlikte zaman zaman yanıldığına dikkat çekmiştir.⁴⁸⁵ Bununla birlikte, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) onu "es-sikât"⁴⁸⁶ adlı eserinde sika râvîler arasında saydığını görmekteyiz.⁴⁸⁷

Diğer taraftan nakledildiğine göre, bir gün Mekke'de meşhur muhaddis Süfyân b. Uyeyne ile Ebû Bekir beraberken yanlarına gelen birisi Süfyân'a bir hadis hakkında soru sormuş, o da Ebû Bekir'e işaret ederek, "*Bu şeyh dururken bana sorma.*" diyerek ona Şu'be'nin hadis konusunda üstünlüğünü göstermiş, ona verdiği değeri ve duyduğu güveni ortaya koymuştur. İbn Adiyy (ö. 365/976) onun rivâyet ettiği hadislerin çok

⁴⁸⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 496; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117. Kıraat imamı Halef, Âsım kıraatını Şu'be'nin talebesi el-A'şâ'dan almış, daha Yahya b. Adem'den de okumuştur. Çünkü Şube, kendisini tanıdığı anlaşılan Halef'e okuma için geldiğinde ona olumsuz bir tavır sergileyince Halef de darılarak ondan okumamıştır. Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", c. 15, s. 237, 238.

⁴⁸¹ Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", c. 10, ss. 109-110.

⁴⁸² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁸³ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 66; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 57; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 505; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117.

⁴⁸⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 495; el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 9, s. 64; Birşık, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁸⁵ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. 33, s. 132, 133; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 497.

⁴⁸⁶ Ebû Hâtîm et-Temîmî es-Sicistânî İbn Hibbân, *es-Sikâtü ve Yelîhi Câmiu Fehârisi's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han, Beyrut: Dâru'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1973, c. 7, s. 668.

⁴⁸⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 14, s. 382; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 496; Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", c. 10, ss. 109-110.

olduğunu, birçok önemli kişilerin ondan rivâyette bulunduğunu söylemiştir.⁴⁸⁸ Genel olarak muteber addedildiği için de Müslim'in kitabı haricindeki *Kütüb-i Sitte* müellifleri onun rivâyet ettiği hadislerle yer vermişlerdir.⁴⁸⁹

Şu'be'yi sika görenlerin yanında az da olsa, Abdullah b. Numeyr, İbn Dükeyn, Yahya b. Saîd gibi kişilerin hadis ilminde onu zayıf gördükleri vâkidir. Bu konuda hıfzının iyi olduğu ama kitaptan rivâyet ettiğinde daha iyi olduğu nakledilmiştir. Bu sebeple İbn Dükeyn, "*Hocalarım arasında Ebû Bekir'den (Şu'be) daha çok hata yapan yoktu.*" demiştir.⁴⁹⁰ Ayrıca, "*Beş şey olmadan beş şey olmaz*" ve *katil bilerek veya bilmeden de olsa varis olamaz.*" şeklindeki rivâyetlerinde belirsizlik olduğu söylenmiş,⁴⁹¹ Lâkin ondan sika kişilerin rivâyet ettiği, hadislerde münker olmadığı, bu olumsuz durumun sadece zayıf kişilerin rivâyetlerinde olabileceği ifade edilmiştir.⁴⁹²

Onun sadece kıraat ilmiyle ilgilenmediğini ve hadis ilmiyle ne kadar alakadar olduğunu Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği şu rivâyet ortaya koymaktadır. "*Bir adam gelerek Şu'be'ye insanlara hadis okur musun? deyince, 'ben 50 sene inanlara hadis okudum' dedi. Sonra Şu'be adama İhlâs Sûresini okumasını istedi. Tekrar tekrar okumasını istedi. Nihayet bu sayı yirmiye kadar ulaştı. Bunun üzerine Şu'be, sıkılan adama, 'ben 50 sene insanlara hadis okudum, sıkılmadım, sen bir saatte sıkıldın.'*" demiştir.⁴⁹³

Uzun süre hadis okuttuğu anlaşılan Şu'be, öncelikle kıraat hocası Âsım olmak üzere, Ebû İshâk es-Sebî, Humeyd et-Tavîl, A'meş, Habîb b. Ebî Sâbit, Hişâm b. Urve, Abdurrahman es-Süddî, Süleyman et-Teymî, Âsım b. Behdele, Osman b. Âsım el-Esedî, Muğîre b. Şu'be,⁴⁹⁴ İsmail b. Süddî, Husayn b. Abdurrahman, Süleyman b. A'meş, İsmail b. Ebî Hâlid, Hubeyb b. Ebî Sâbit, el-Hasen b. Amr el-Fukaymî ve bunların dışında birçok kişiden hadis rivâyet etmiştir.⁴⁹⁵

Kendisinden başta oğlu İbrahim olmak üzere, Abdullah b. Mübârek, Vekî', Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe,⁴⁹⁶ İbrahim b. Ziyâd el-İclî, Ahmed b. Büdeyl el-Yâmî, Dâvûd b. Mansûr en-Nesâî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. el-

⁴⁸⁸ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 283.

⁴⁸⁹ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. 4, s. 499; Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", c. 10, ss. 109-110

⁴⁹⁰ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 133; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 497; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. 4, s. 500.

⁴⁹¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 505.

⁴⁹² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 507; el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 134.

⁴⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 14, s. 382.

⁴⁹⁴ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 130; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 495.

⁴⁹⁵ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 130; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 495.

⁴⁹⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 281; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 496; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 117; Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", c. 10, ss. 109-110.

Mübârek, Alkame b. Amr ed-Dârimî, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Yahya b. Âdem, Yahya b. Maîn gibi bir çok tanınmış muhaddis hadis rivâyet etmişlerdir.⁴⁹⁷

5. Diğer İlimlerdeki Durumu

Diğer Ku'rân ilimleriyle de ilgilenen Şu'be için *fakih, muhaddis ve şeyhu'l-İslam* tabirleri kullanılmıştır. Kaynaklarda bazı kelâmî tartışmalara girdiği görülen Şu'be'nin *Halku'l-Kur'ân* konusunda "*Kur'ân mahlûktur/yaratılmıştır.*" diyenin kâfir, zındık ve din düşmanı olduğunu söylediği nakledilmiştir. O, Kur'ân'ın, "Kelâmullah" olduğunu ifade ederek Allah'ın Cibril'e, onun da Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ ettiğini söylemiştir.⁴⁹⁸ Başka bir rivâyette nakledildiğine göre "'*Kur'ân mahluktur.*' diyen *İbn Âliyye ile oturmayız, konuşmayız.*" diyerek ehli sünnetin bu konudaki görüşünde ne kadar hassas ve şedid olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁹⁹

Kelâmî konulardaki duruşunu gösteren bir kıraat rivâyetine göre, bir kişinin Şu'be'ye gelip وَلَقَدْ كَلَّمْنَا مُوسَى تَكْلِيمًا (Nisâ 4/164) ayetindeki اللهُ/Allah lafzını, اللهُ şeklinde mansûb okuduğunu söyleyince, o böyle okuyan kişin kafir olduğunu söylemiş, kendisinin ise *A'meş, Vessâb, Sülemî, Hz. Ali, Hz. Peygamber* senediyle ötreli okuduğunu eklemiştir.⁵⁰⁰ Bunların yanında Haşr Sûresinin 8. ayetinin⁵⁰¹ Hz. Ebû Bekir'i "sâdık" olarak isimlendirdiğini belirterek tefsir ilmiyle de ilgili olduğunu göstermiştir.⁵⁰²

B. HAFS B. SÜLEYMAN

Hafs, İmam-ı Âsım'ın ikinci râvîsi olup tabakât kitaplarında onunla ile alakalı geniş bilgi verilmiştir. Burada adı, nisbesi, doğumu, vefatı, kıraatına dair söylenenler, hadis ve diğer ilimlerdeki durumuyla alakalı bilgiler sistematize edilerek nakledilip değerlendirilecektir.

⁴⁹⁷ el-Mizzî, a.g.e., c. 33, s. 131, 132; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 496.

⁴⁹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 495, 504.

⁴⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, a.g.e., s. 56; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 282.

⁵⁰⁰ İmâdüddîn Ebi'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/2000, s. 562.

⁵⁰¹ (Bu gelirler) لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (Bu gelirler) "Allah'ın lütuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir." (Haşr 59/8).

⁵⁰² el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 14, s. 379; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 4, s. 500.

1. Adı, Nisbesi, Doğumu ve Vefatı

Hafs,⁵⁰³ Âsım'ın ikinci râvîsi olup Kur'ân hafızıdır.⁵⁰⁴ Tam adı, Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre Ebû Ömer b. Ebî Dâvûd el-Esedî el-Kûfî' el-Bezzâz olup mevlâlık (himaye) yoluyla Esed kabilesine mensuptur.⁵⁰⁵ Kaynaklarda künyesi Ebû Dâvûd ve Ebû Ömer olarak geçmektedir. Ancak bazı kaynaklarda Ebû Amr,⁵⁰⁶ bazılarında ise Ebû Ömer olarak zikredildiği görülmektedir. Hafs'a "Hufays" denildiği nakledilmekle birlikte, onun lakabının daha çok "Ebû Ömer" şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁷

Hicrî 90 senesinde (Miladî 709) Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik b. Mervân zamanında Kûfe'ye bağlı (Kerbela yakınlarında) Gâdiriye köyünde⁵⁰⁸ doğan ve yetim olarak büyüyen Hafs,⁵⁰⁹ kumaş tüccarı olup bundan dolayı kendisine البزاز/Bezzâz denilmiştir. Ailesi ve çocukları hakkında ise kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵¹⁰

Hafs, Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd (786-809) zamanında, hicrî 180 (Miladî 796) senesinde vefat etmiştir.⁵¹¹ Vefatıyla alakalı hicrî 131 tarihinde vuku bulan veba salgınından önce öldüğüne dair rivâyet nakledilmiş ancak, İbnü'l-Cezerî, bunun yanlış olduğunu, zira bunun sebebinin o tarihlerde vefat eden *Hafs b. Süleyman el-Minkârî*

⁵⁰³ "Hafs" kelimesinin "aslan yavrusu" anlamına geldiği belirtilmiştir. İbn Manzûr, "Hafs", Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâru Sâdır, 3. b., 1414, c. 7, s. 16.

⁵⁰⁴ Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 210.

⁵⁰⁵ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. 1, s. 558; ez-Zirikli, *a.g.e.*, c. 2, s. 264. İmâm Âsım'ın Esed kabilesinin mevlâsı olduğu Hafs'ın da bu kabilenin mevlâsı olması, her ne kadar son dönemde telif edilmiş bir eserde Mekke'den Kûfe'ye annesiyle göç ettiği belirtilse de onun Arap olmadığını göstermektedir. İmâm-ı Âsım'ın nesebi konusunda ifade ettiğimiz gibi o dönemde İranlıların daha çok köle olarak Arap kabilelerine girmesi onun Fârisî olma ihtimalini güçlendirmektedir. bkz. "İmâm Âsım'ın Nesebi" bölümü. Zikredilen eserde Hafs'ın Mekke'de doğduğu ve ilk çocukluğunu orada geçtiği, babasının da muhtemelen çocukluk döneminde vefat ettiği ve sonrasında Kûfe'ye göç ettikleri yorumu yapılmıştır. "Mevsûatü'l-Arabiyye" adlı eserde de Mekke'de doğduğu sonrasında Basra'da yaşadığı, orada Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyh'in (ö. 180/796) hocası İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) ile irtibat kurduğu belirtilmiştir. Ancak bu bilgiler klasik tabakât kitaplarında yer almadığı gibi herhangi bir temel kaynak verildiğini de göremiyoruz. Ammâr Tevfik Ahmed, *Hafs b. Süleyman Rivâyeti Ehli'l-Meşriki li'l-Kur'ân*, Kudüs: y.y., 1435, 2014, s. 38, 42; Mahmûd Muhammed Mahzûf vd., *el-Mevsûatü'l-Arabiyyeti'l-Müessera*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Udviyye, 3. b., 2009, c. 3, s. 1389, 1390.

⁵⁰⁶ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 13.

⁵⁰⁷ Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 10; Mustafa İbrahim et-Tarûdî et-Tûnusî, *Minhatü'l-Mennân fî Rivâyeti Hafs*, thk. Hasen el-Menâî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007, s. 21.

⁵⁰⁸ Gâdiriye köyü, Benî Esed kabilesine mensup olup Kerbelâ'ya yakın Kûfe'nin bir köyüdür. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 4, s. 183.

⁵⁰⁹ Abdullah b. Ali İbnü'l-Mübârek el-Vâsiti, *el-Kenz fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî, Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1425/2004, c. 1, s. 150; Hasen Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, yy: Mektebetü'r-Rüşd, t.y., c. 1, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 254; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, c. 2, s. 33. Ammâr Tevfik Bedevî eserinde Hafs'ın babasının muhtemelen çocukken kaybettiğini ve yetim olarak büyüdüğünü, yetimliğin insan için çok zor olduğunu, ancak Allah'ın kendisine koruyuculuk yaptığını ve garip olarak büyüyen bir çocuğa dünya genelinde şöhret sahibi kıldığını söylemiştir. Bedevî, *a.g.e.*, s. 44.

⁵¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 229, 230.

⁵¹¹ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 1, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 287; el-Akrabâvî, *a.g.e.*, s. 30, 31; Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, s. 118, 119.

(Hicrî 121 ilâ 130) ile *Hafs b. Süleyman el-Esedî*'yi karıştırma neticesinde olabileceğini söylemiştir.⁵¹² Mekkî “Tebşıra”da Hafs’ın ölüm tarihini hicrî 190 olarak vermiş, İbn Bâziş (ö. 540/1145) ise Ahvâzî’nin 170 rakamını verdiğini belirtmiştir. Ancak tercih edilen ve daha doğru olan hicrî 180 yılında Abbasî halifesi Hârûn Reşîd döneminde (Hicrî 170-193) vefat ettiği bilgisidir.⁵¹³

Hafs’ın vefat ettiği yerle alakalı ise kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır, ama onun Kûfe’de vefat ettiğini söylemek mümkün olsa da Hüzeli Hafs’ın yıllarca Kûfe’de Kur’ân öğrettikten sonra ömrünün son zamanlarını Mekke ve Medine’de geçirdiğini ve Mekke’de 195 senesinde vefat ettiğini belirtmiştir.⁵¹⁴



Tablo 7: Bağdat’ta Sahâbe Mescidi

2. Kiraat İlmindeki Durumu

Hafs, hocası Âsım’dan arz (dersi sunma) ve telkin (okutma, ezberletme ve tekrar etme) yoluyla kiraat okumuştur. Tilavet olarak da Âsım kiraatını insanlara öğreten odur.⁵¹⁵ Üvey babası olan Âsım b. Behdele’nin yanında yaşadığı için onun terbiyesinde yetişmiş,⁵¹⁶ erkek kardeşi ile beraber on sene kadar Âsım’dan ders almıştır.⁵¹⁷ Hayatının büyük bölümünü Kûfe’de geçiren ve Kûfe’de kadılık yaptığı nakledilen Hafs,⁵¹⁸ daha sonra hicrî 150’li yıllar veya sonrasında Bağdat’a giderek yaklaşık iki sene *Süveyka Nasr*

⁵¹² Zehebî, *Târihu’l-İslam*, c. 3, s. 398; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, c. 1, s. 230; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 110; Altıkulaç, “Hafs”, c. 15, s. 118, 119.

⁵¹³ Mekkî, *et-Tebşıra*, s. 183; İbnü’l-Bâziş, *a.g.e.*, 1403, c. 1, s. 117; İbn İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, c. 2, s. 357; el-Vâsitî, *a.g.e.*, c. 1, s. 150.

⁵¹⁴ el-Hüzeli, *a.g.e.*, s. 77; el-Vâsitî, *a.g.e.*, c. 1, s. 150.

⁵¹⁵ Abdülkayyûm Abdülgafûr es-Senedî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kiraat*, y.y.: el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1415, s. 350.

⁵¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, c. 1, s. 229, 230.

⁵¹⁷ el-Hüzeli, *a.g.e.*, s. 77; el-Vâsitî, *a.g.e.*, c. 1, s. 150; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdül-Erîb*, c. 3, s. 1180.

⁵¹⁸ Şihâbüddîn Ebî Felah Abdilhayy b. Muhammed b. İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnavûd, Muhammed Arnavûd, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988, c. 2, s. 357; Âlu İsmail, *a.g.e.*, s. 210; Fatih Çollak, *Âsım Kiraatı (Bütün Huccetleriyle Hafs Rivâyeti)*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006, s. 18. Hafs’ın kadılık yaptığı bilgisi ulaşabildiğimiz diğer tabakât kitaplarında zikredilmemektedir. Bu da Kûfe kadısı olarak zikredilen, künyesi Ebû Ömer olan ve aynı tarihlerde vefat eden Hafs b. Gıyâs ile karıştırılmış olabileceğini akla getirmektedir. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. 9, s. 22.

mahallesinde yaşamıştır. Orada ilim bakımından rahat bir ortama kavuştuğu anlaşılan Hafs, sahâbe mescidi denilen yerde kıraat okutmuş,⁵¹⁹ bir dönem de Kur'ân tedrisiyle meşgul olmak için Mekke ve Medine'de bulunmuştur.⁵²⁰ Ancak Mekke ve Medine'de ne kadar kaldığı meçhul olmakla birlikte, Hüzelî'nin naklettiği bilgiye göre "*Ömrümün son zamanlarını Haremeyn'de geçireceğim.*" demesi orada az kaldığına işaret edebilir.⁵²¹ Dönemin en güzel okuyanı olan Hafs'ın, beldelerde Kur'ân talimiyle/öğretimiyle meşgul olması ve talebe yetiştirmesi şöhrete kavuşmasının işaretlerini göstermektedir.⁵²²

Hocası Âsım'a defalarca Kur'ân'ı arzettiği belirtilen Hafs'a, Şu'be "*Sen nerede okudun? diye sormuş, Hafs da "Âsım benim annemin odasında öldü."* diyerek kendi evinde okuduğunu belirtmiştir.⁵²³ Başka bir rivâyette nakledildiğine göre, Şu'be'ye Ebû Amr'ı (Hafs) Âsım'ın yanında görüp görmediğini sorulmuş, o da Âsım'dan okuyanların tamamını bildiğini, ancak bunların içinde Hafs'ı hiç görmediğini söylemiştir.⁵²⁴ Rivâyeti değerlendiren Tayyar Altıkulaç onun Âsım'dan okuduğu gösteren pek çok rivâyet olması hasebiyle buradaki ismin başka biri olabileceğini söylemiştir.⁵²⁵ Bu bilgiler göstermektedir ki, hocası Âsım sadece Kûfe Camiinde değil kendi evi gibi farklı yerlerde de Kur'ân okutmuştur.⁵²⁶ Şu'be'nin bu sözünden hareketle Hafs'ın üvey babası Âsım'dan evde özel olarak okuduğunu, Âsım'ın da hocası Sülemî'nin kıraatını özel olarak Hafs'a öğrettiği düşünülebilir.

Hafs'ın Âsım dışında herhangi bir hocadan kıraat aldığına dair malumata rastlanmamıştır.⁵²⁷ Onun, bazı eserlerde geçen "*Âsım'ın, devamlı okuttuğu Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığı kıraatından ayrılmak istemedim.*" sözü bilerek başka bir üstadından ders almadığına işaret etmektedir.⁵²⁸

Hafs'ın kıraattaki sağlamlığı, güvenilirliği ve fasihliği konusunda âlimler arasında ittifak söz konudur. Bu noktada Yahya b. Maîn ve İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947) ve Ebû Kâsım er-Rifâî'den Âsım kıraatını en iyi zaptedenin, insanlara en sahih bir şekilde

⁵¹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 8, s. 183, c. 9, s. 64, c.14, s. 114; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 26; Ganim Kaddûrî, *Ebhâs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 98.

⁵²⁰ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 77; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, c. 2, s. 33.

⁵²¹ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 77; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 155; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 54.

⁵²² Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, c. 3, s. 1180.

⁵²³ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 77.

⁵²⁴ Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâü'l-Kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn el-Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, c. 1, s. 271.

⁵²⁵ Altıkulaç, "Hafs", c. 15, s. 118,119.

⁵²⁶ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 77.

⁵²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 11, s. 86; Çollak, *Şâtibiyye*, s. 23.

⁵²⁸ İbn Sîvâr, *a.g.e.*, s. 237.

ulaştırmanın, bu kıraatı en iyi okuyanın ve en çok okutanın Hafs olduğunu nakledilmiştir.⁵²⁹ Hatîb Bağdâdî ise "Önceki âlimler Hafs'ı hıfz konusunda Şu'be'den daha üstün saymışlar, Âsım kıraatını daha iyi zabdetmekle vasıflandırmışlardır." diyerek Hafs'ın bu konudaki üstünlüğüne vurgu yapmıştır.⁵³⁰ Bu ifadelerden hareketle Hafs'ın, Âsım kıraatını okutan, yayan ve öteden beri var olan şöhretini perçinleştiren kuvvetli bir râvî olduğunu vurgulamak gerekir.⁵³¹

Âsım'ın muhtemelen Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığı kıraat şeklini rivâyet eden Hafs, bu konuda, "Hocam bana şöyle dedi: "Âsım'a dedim ki, Ebû Bekir bana muhalif okuyor. O da cevaben 'Abdurrahman b. es-Sülemî'nin Hz. Ali'den alıp bana öğrettiği kıraatı sana öğrettim. Ona da Zirr b. Hubeyş'in Abdullah b. Mes'ûd'dan alıp bana öğrettiği kıraatı öğrettim." demiştir.⁵³² Âsım'dan aldığı kıraatı aldığı şekliyle insanlara öğreten Hafs, Âsım'a hiç şekilde muhalif okumadığını ancak, kendisinin Rûm Sûresi 54. ayette bulunan ضَعْفٍ (3 kelime) kelimelerini damme ile ضَعْفٍ şeklinde, hocası Âsım'ın ise fetha ile okuduğunu söylemiştir.⁵³³

Hafs'ın hocasından aldığı kıraatı aynısıyla öğretmek ve nakletmek için kendini öğretime adanmış anlaşılmaktadır. Bunun semeresi mesabesinde tabakât kitaplarında, ondan sema ve arz yoluyla okuyup kıraat rivâyetleri nakleden bazı isimler şöyle zikredilmiştir: Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî, Hamze b. el-Kâsım el-Ahvâl, Süleyman b. Dâvûd ez-Zehrânî, Hamdân b. Ebî Osman ed-Dakkâk, el-Abbâs b. el-Fâdıl es-Saffâr, Abdurrahman b. Muhammed b. Vâkıd, Muhammed b. el-Fadl Zürkân, Halef b. Beyâd el-Haddâd, Amr b. es-Sabbâh, Ubeyd b. es-Sabbâh, Hubeyra b. Muhammed et-Temmâr, Ebû Şuayb el-Kavvâs, Fadl b. Yahya b. Şâhî b. Ferrâs el-Enbârî, Hüseyin b. Ali el-Ca'ferî, Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî, Süleyman b. el-Fakîmî,⁵³⁴ Ebû Şuayb b. Abdillâh es-Sûsî (Ebû Amr'ın râvîsi).⁵³⁵

Günümüzde Müslümanların büyük çoğunluğunun okuduğu kıraat olan Hafs rivâyeti ile diğer râvî Ebû Bekir b. Ayyâş'la (Şu'be) aralarında daha önce ifade edildiği gibi 520 yerde farklı okuyuşlar bulunduğu belirtilmiştir.⁵³⁶ İki râvî arasındaki bu ihtilafların

⁵²⁹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 62; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 31; ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 287; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 254; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 156; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, c. 2, s. 33; el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ*, s. 41, 42.

⁵³⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 9, s. 64.

⁵³¹ Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254.

⁵³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, s. 16.

⁵³³ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 287; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230. Bununla ilgili daha geniş bilgi "ferîşî ihtilaflar" bölümünde "masta ihtilafları" başlığında verilmiştir.

⁵³⁴ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 288; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230; el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ*, s. 43.

⁵³⁵ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 55.

⁵³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230; el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâ*, s. 43; Altıkulaç, "Hafs", c. 15, s. 118, 119.

sayısının diğer kurrânın râvîleri arasındaki duruma göre daha fazla olduğu söylenebilir.⁵³⁷ Kendisinden kıraat alan iki tariki *Amr b. es-Sabbâh* ve *Ubeyd b. es-Sabbâh* arz ve semâ yoluyla kıraat almıştır.⁵³⁸ Bugün Şâtıbiyye tarikinden gelip yaygın olarak okunan tarik, *Ubeyd* tarikidir.

Bu kadar kıraat ilmiyle meşgul olan Hafs'ın kendisine ait herhangi bir eserinin olup olmadığı akla gelmektedir. Ancak tabakât kitaplarında onun kıraat veya diğer ilimlerle ilgili herhangi bir eserinden veya ilmi konulardaki görüşlerinden bahsedilmemiştir. Sadece Fuat Sezgin "Târîhi Tûrâsi'l-Arabî" adlı eserinde Hafs'ın te'lif ettiği "Müfredü Âsım" adlı yazma bir eserini zikretmiştir.⁵³⁹ Bunun da günümüze ulaşım ulaşmadığı veya varsa yazmasının nerede olduğu konusunda bilgi bulunamamıştır.

3. Hadis İlmindeki Yeri

Hafs, kıraatta sağlam ve sika kabul edilmesine ve bu konuda birçok övgüye mazhar olmasına rağmen genel olarak hadiste zayıf kabul edilmiştir. Âsım'dan beraber ders aldıkları Kûfeli kıraat âlimi A'meş (ö. 148/765) bunun tersine, *كَانَ ثَبَتًا فِي الْحَدِيثِ، لَيِّنًا فِي الْخُرُوفِ* "Hadiste sağlam, kıraatta gevşektir." demiştir.⁵⁴⁰ Eğer bu rivâyet doğruysa A'meş'in aynı dönemde yaşaması ve Âsım'dan kıraat alması sebebiyle insanî ilişkiler çerçevesinde aralarında meydana gelebilecek bir kıskançlık sebebiyle böyle söylemiş olabileceği uzak ihtimal değildir. Çünkü A'meş de Âsım'dan kıraat okuyan ve rivâyet eden ve 14 imam arasında yer alan bir kâfî'dir.⁵⁴¹

Hafs'la ilgili müsbet rivâyetlerin yanında bazı menfi rivâyetler de bulunmaktadır. Bir rivâyette Şu'be, Hafs'ın kendisinden aldığı kitabı geri vermediği ve insanların kitaplarını alıp sildiği şeklinde bilgi nakletmektedir.⁵⁴² Öncelikle vurgulamak gerekir ki, eğer rivâyet sahihse bu durum, bir kişinin güvenilirliğine hâlel getirecek türden bir mevzu değildir. Bunlar belki insanî ilişkiler çerçevesinde olabilecek türden hadiselerdir. Öte yandan, bahsedilen Şu'be'nin, hicrî 160 yılında vefat eden hadis râvîsi "Şu'be b. el-Haccâc", Hafs'ın da hicrî 130'lu yıllarda vefat eden "Hafs b. Süleyman el-Minkârî" olması

⁵³⁷ İbn Hallikân, a.g.e., c. 3, s. 9.

⁵³⁸ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 288.

⁵³⁹ Sezgin, a.g.e., c. 1, s. 27.

⁵⁴⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 260.

⁵⁴¹ bkz. "Âsım'ın öğrencileri" bölümünde zikredilmiştir.

⁵⁴² Rivâyet şöyledir: "Şu'be, Hafs hakkında şöyle dedi: 'İnsanların kitaplarını ödünç olarak alıp onları siliyordu. Benden de bir kitap aldı geri vermedi.'" Muhammed el-Hafız er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahya, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953, c. 3, ss. 171-174; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., c. 7, s. 15; Muğlatây b. Kuleyc b. Abdillâh el-Bekcîrî, *et-Terâcimü's-Sâkitatü min Kitâbi İkmâli Tezhîbi'l-Kemâl*, thk. Tâlibâtü'l-Mâcistîr, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muhaddis, 1426, s. 229.

da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bazı eserlerde قَالَ شُعْبَةُ: أَخَذَ مِنِّي حَفْصُ بْنُ سُلَيْمَانَ كِتَابًا فَلَمْ يَزِدْهُ وَكَانَ يَأْخُذُ كُتُبَ النَّاسِ فَيَنْسَخُهَا. وَمَاتَ قَبْلَ الطَّاعُونِ بِقَلِيلٍ. وَكَانَ الطَّاعُونُ سَنَةً إِحْدَى وَثَلَاثِينَ وَمِائَةً şeklinde bu kişinin ölüm tarihinin 131 olarak verilmesi ve Hafs'ın "Benî Minkar"a mensup olduğunu söylenmesi bunu teyit etmektedir.⁵⁴³ Nitekim Ganim Kaddûrî de Şu'be b. el-Haccâc'ın el-Minkârî ile ilgili söylediği şeylerin Hafs'a nispet edildiğini belirtmiştir.⁵⁴⁴

Hadis ilmi konusunda Ahmed b. Hanbel'den onun rivâyetinde sıkıntı olmadığına dair bilgi olmakla birlikte, metruk olduğu bilgisi de gelmiştir. Buhârî'den onun terkedildiği,⁵⁴⁵ Sâlih Cezara'dan (ö. 293/906) hadisinin yazılmayacağı, Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sacî'den (ö. 307/919) hadislerinin bâtil olduğu, İbn Adîyy'den genel olarak hadislerde muhafız olmadığı, Yahya b. Maîn'den sika olmadığı bilgileri nakledilmiştir.⁵⁴⁶

Bununla birlikte Buhârî ve Müslim'in, onun rivâyet ettiği hadislerin alınmadığını, Nesâî'nin de "Sika değildir, hadisi yazılmaz." sözüyle onun bu konuda yetersiz olduğunu söyledikleri nakledilmiştir. Ayrıca, Ebû Zûr'a er-Râzî, Dârekutnî ve İbnü'l-Bâziş de Hafs'ı zayıf saymış, Zekerîyya es-Sâcî de onun Simâk b. Harb, Alkame b. Mersed, Kays b. Müslim ve Âsım'dan uydurma hadisler rivâyet ettiğini iddia etmiş, İbn Hibbân ise hadislerin senedlerini birbirine karıştırdığını, mürsel⁵⁴⁷ hadisleri merfû⁵⁴⁸ diye rivâyet ettiğini, bazen ödünç olarak aldığı kitapları çoğaltarak semâ/işitme olmadan rivâyet ettiğini söylemiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ve Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş Hafs'ın kiraattaki üstünlüğünü kabul etmekle birlikte kezzâb/yalancı dedikleri nakledilmiştir.⁵⁴⁹ İbn Hirâş'ın ifadesi يَصْغُ الْحَدِيثُ، وَأَبُو بَكْرٍ أَوْثَقُ مِنْهُ "Hafs, kezzâb, metruk ve hadis uydurmacısıdır." şeklindedir.⁵⁵⁰ Yine Yahya b. Maîn هُوَ أَصْحَحُ قِرَاءَةٍ "O kiraatta Şu'be'den daha sahih, Şu'be de hadiste ondan

⁵⁴³ Muhammed b. Sa'd b. el-Hâşimî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, c. 7, s. 190.

⁵⁴⁴ Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Hafs b. Süleyman el-Esedî Beyne Cerh ve't-Ta'dîl*, <https://vb.tafsir.net/tafsir3767/#.XayU33duLml>, (20.10.2019). Hafs'ın hadis rivayeti ile ilgili yapılan bir çalışmada yapılan eleştirilerden bunun Hafs el-Minkârî değil, el-Esedî olmasının daha doğru olacağı, zira el-Minkârî'nin hadiste sika olduğu belirtilmiştir. Zekerîyyâ Şa'bân el-Kubeysî, *el-İmâm Hafs b. Süleyman Râvî Kiraati Âsım ve Merviyyâtühû fi İlmî'l-Hadîs*, Irak: Câmiatü Tîkrît, t.y., s. 32.

⁵⁴⁵ Şemseddîn Ebî Abdillâh b. Muhammed Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, thk. Nureddin İtr, Dimaşk: Külliyyetü's-Şerîa, 1987, s. 179.

⁵⁴⁶ ez-Zehabî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, ss. 288-290; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 4, s. 602.

⁵⁴⁷ Mürsel hadis (veya Münkatî' hadis), âhâd olup rivâyet zincirinde atlama barındıran, yani râvîlerinden bir veya birkaç tanesi atlanmış, belirtilmemiş hadislerle verilen isimdir. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 8. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2013, s. 177.

⁵⁴⁸ İsnadî Hz. Peygamber'e kadar kesintisiz ulaşan hadistir. Yücel, a.g.e., s. 135.

⁵⁴⁹ Suayb b. Ali en-Nesâî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrahim Zayed, Dâru'l-Vaî, 1396, s. 31; Ebû Zûr'a, a.g.e., c. 1, s. 8, 270; Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., c. 1, s. 221; el-Mizzî, a.g.e., c. 7, s. 14, 15; es-Sührî, *Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 93.

⁵⁵⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. 9, s. 64.

*daha güvenilir*dir." demiş, kendisine Hafs'ın hadisinin nasıl olduğu konusunda sorulan bir soruya cevap olarak onun sika olmadığını söylemiştir.⁵⁵¹

Hadis rivâyeti konusunda yapılan nakillerde Hafs'ın sika olduğunu söyleyenler, sika olmadığını söyleyenlere nazaran daha azdır. Vekî b. el-Cerrâh, Ahmed b. Hanbel Sa'd el-Avfî onun hadiste de sika olduğunu söyleyenlerdendir. Ayrıca kendisinden hadis rivâyet edenlerin sayısının çokluğunu da buna eklemek gerekir. Ancak, Cehr ve ta'dîl olarak onunla ilgili değerlendirmelerin çoğu olumsuz olup neredeyse zayıflığı konusunda ittifak edilmiştir.⁵⁵² Tabakât sahibi Zehebî de onun kıraat ilminde hüccet, hadis ilminde ise zayıf olduğunu, çünkü kıraat alanında uzman ama hadiste yetersiz olduğunu söyleyerek, onun kişiliğinin, ahlâkının güzel ve doğru sözlü olarak bilindiğini ilave etmiştir.⁵⁵³

Görüldüğü kadarıyla rivâyetlerdeki zayıflık isnadı hıfzla/ hadis ezberi alakalı olup, adaletiyle/rivâyet ehliyetine dair değildir. Ayrıca zayıflık, hadisin sahih olmadığı üzerine bina edilmemiştir. İlaveten söylemek gerekirse "*İşitmeden rivâyet ediyordu.*" şeklindeki rivâyetlerin doğru olmadığı, "*Hadisleri münkerdir, batıldır.*" şeklinde söylenen sözlerin hadis ezberi olmayanlardan yaptığı rivâyetler sebebi ile olduğu görülmektedir. Ayrıca Hafs b. Süleyman el-Minkârî'ye söylenen sözlerin Hafs'a nispet edildiği gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca, ona en ağır ithamı yapan Yahya b. Maîn'in Hafs'ı tanımadığı, onu yalancılıkla itham eden İbn Hırâş'ın da kendisinin mutaassıp bir Râfîzî olduğu ve iftira atma/karalama sendromu içinde olduğu nakledilmiştir.⁵⁵⁴

Bütün bu rivâyetler doğru olsa bile ve Hafs'ın hadis konusunda yetersiz ve güvenilir râvî kategorisine alınmasa da kıraat konusunda tartışmasız otorite ve güvenilir kabul edilmiş olmasını hassaten vurgulamak gerekir.⁵⁵⁵ Zira Nâfi', Kisâf gibi diğer kurrâ da hadiste zayıf kabul edilmiştir. Bu durum kurrânın kendisini kıraata vakfetmesi, hadis yazımı ve ezberi ile muhaddisler kadar ilgilenememesi sebebiyledir.⁵⁵⁶ Ancak hakkında söylenen "kezzâb" nitelermelerinin bütün otoritelerce kıraatta "sadûk" olmasıyla çeliştiği ortadadır. Bu konuda İbn Maîn'in yanıldığı, zayıflığı ifade etmede yanlış bir kelime

⁵⁵¹ el-Mizzî, a.g.e., c. 7, s. 15; İbn Adiyy el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed el-Mevcûd-Âli Muhammed Muavvîd, Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. 3, s. 268.

⁵⁵² Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ Bedreddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâri fî Şerhi Esâmî Ricâli Meânî'l-Âsâr*, thk. Muhammed Hasen İsmail, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006, c. 1, s. 230; Altıkulaç, "Hafs", c. 15, s. 118, 119; es-Sührî, *Cerh ve't-Ta'dîl*, ss. 18-21. Diğer değerlendirmeler için bkz. el-Kubeysî, a.g.e., ss. 32-38, 43.

⁵⁵³ el-Mizzî, a.g.e., c. 7, s. 14, 15; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. 2, s. 558; Altıkulaç, "Hafs", c. 15, s. 118, 119.

⁵⁵⁴ es-Sührî, *Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 56, 57, 80, 81; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 10, s. 505; el-Kubeysî, a.g.e., s. 34.

⁵⁵⁵ el-Kubeysî, a.g.e., s. 48; Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 22.

⁵⁵⁶ el-Kubeysî, a.g.e., s. 46.

kullandığı, aynı anda bir kişinin hem "sadûk" hem "kezzâb" olmasının mümkün olmadığı ifade edilmelidir.⁵⁵⁷

Fatih Çollak da benzer yaklaşımda bulunarak, Hafs'ın kıraat ilminde güvenilir olmasına karşılık hadis rivâyetinde aynı sağlamlık ve makbûliyetle olmadığını anlaşıldığını, onun hadis ilmi açısından cerh edilmesi, kıraattaki güvenilirliğine mânî olmadığını söylemiştir. Güvenilir otoritelerin Hafs'ın hadiste kabul edilmeyen biri, kıraatta sika kabul ettiklerini dolayısıyla iki durumu ayırt etmek gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁸ Ancak hadis konusunda cerh edilmesi, ifade edildiği gibi hıfzıyla alakalı olması, onun daha çok Kur'ân öğretimiyle meşgul olması sebebiyle diğer muhaddisler kadar önem verememiş olması, onun hadis konusunda güvensiz, yetersiz ve uzman olmadığını göstermez. Zira onun hadis ve tabakât kitaplarında pek çok rivâyeti nakledilmiştir.

Tirmîzî ve İbn Mâce onun hadislerini rivâyet etmiştir.⁵⁵⁹ Hafs'ın hadis rivâyet ettiği kişilerden bazıları şöyledir: Alkame b. Mersed, Sâbit el-Bennânî, Ebû İshâk es-Sebî, Kesîr b. Zazân, Mehârib b. Desâr, İsmail es-Süddî, Leys b. Ebî Süleym, Âsım b. Behdele.⁵⁶⁰ Bunların dışında birçok kişiden hadis rivâyet etmiştir.⁵⁶¹

O, çok kişiden hadis rivâyet ettiği gibi ondan pek çok kişi hadis rivâyet etmiştir. Mizzî hadis rivâyet ettiği 28 kişi, kendisinden hadis rivâyet edenleri 36 kişi olarak saymıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Ahmed b. Abde ed-Dabbî, Âdem b. Ebî İyâs, Ebû İbrahim İsmail b. et-Tercümânî, Bekir b. Bekkâr, Ca'fer b. Humeyd, Hasen b. Muhammed b. A'yan, Ebû Ömer Hafs b. Abdullah, Hafs b. Gıyâs, Sa'd b. Muhammed b. Hasen, Süleyman b. Dâvûd, Ubeyd b. es-Sabbâh.⁵⁶²

V. ÂSİM KIRAATININ SENED VE TARİKLERİ

Kıraat ilminde sened, okunan kıraatın güvenilirliği açısından önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple kaynaklarda her kıraat imamının Hz. Peygamber'e ulaşan senedleri zikredilmiştir. İmamlardan sonraki dönemde ise her âlimin kıraat imamına kadar ulaşan senedlerinin nakledilmiş olması ve günümüzde de icazet geleneği ile bunun korunmuş olması bu konuya verilen önemi göstermektedir. Ülkemizdeki yaygın kıraat senedlerinde dönüm noktası olan İbnü'l-Cezerî bu konu önem atfeden âlimlerdedendir.

⁵⁵⁷ el-Kubeysî, *a.g.e.*, s. 35; Akpınar, *a.g.e.*, ss. 188-192.

⁵⁵⁸ Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 22.

⁵⁵⁹ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. 7, s. 16; Salâhuddîn Halil es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 2000, c. 13, s. 62.

⁵⁶⁰ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 288; Mizzî, *a.g.e.*, c. 7, s. 11.

⁵⁶¹ es-Sührî, *Cerh ve't-Ta'dil*, ss. 134-137.

⁵⁶² Zehebî, *Târihu'l-İslam*, c. 4, s. 602; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 288. Daha fazla kişi için bkz. Mizzî, *a.g.e.*, c. 7, s. 11, 12.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşrî* yazarken yaklaşık 1000 tarikten senedi sağlam olanları aldığını ve sağlam olmayanları almadığını, ayrıca bunların dışındakilerin alınmaması gerektiğine işaret etmiştir. Kıraat kitaplarında genel olarak sened ilminin ihmal edildiğini, Dâî ve Hemedânî (ö. 569/1173) gibi âlimlerin bu işe önem verdiğini belirtip kendisinin de bunda titiz davrandığını söyleyen İbnü'l-Cezerî, hadis ilminde senetteki kişileri tanıdığı gibi kıraat ilminde de bilinmesi gerektiğine işaret ederek, kıraatın sıhhatinin, senedin sıhhatine bağlı olduğunu söylemiştir.⁵⁶³

Bu doğrultuda, senedin imamdaki sonraki kısmını ifade eden rivâyet/tarik olarak kıraat imamları için her râvîden iki tarik; her iki tarikten de ikişer tarik daha alan İbnü'l-Cezerî toplamda her râvîden dört ana tarik almıştır. Bu şekilde toplamda 10 kıraat imamının 20 râvîsinden 80 tarik alınmış olmaktadır.⁵⁶⁴ Tayyibe'nin içinde yer alan Teysîr/Şâtıbiyye tarikinde ise her kıraat imam için 2 râvî, her râvî için 1 tarik olmak üzere toplamda 14 tarik bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Teysîr/Şâtıbiyye dışındaki diğer kitaplardan İmam-ı Âsım için de Şu'be ve Hafs rivâyetlerinde birer tarik, bunların ikişer alt tariki olmak üzere 4 ana tarik, bunların alt tarikleriyle beraber toplam 128 tarik almıştır. Bu tariklerin 52 tanesini Hafs için, 76 tanesi de Şu'be için seçmiştir.⁵⁶⁶

Kaynaklardaki kıraat senedlerine baktığımızda on kıraat imamının senedinin sahih olduğu gibi İmam-ı Âsım'ın da senedi sahih ve muttasıldır.⁵⁶⁷ Yani kıraatların kabulü için üç şart kriterini sağlamaktadır.

A. İMAM-I ÂSİM'İN KIRAAT SİLSİLESİ

Kaynak eserlerde İmam-ı Âsım'a ulaşan çok farklı tarikler zikredilirken kendisinden önceki silsilesi ise hep aynıdır. Bu senedler, meşhur üç hocası üzerinden beş sahabîye ulaşmaktadır. İbnü'l-Cezerî, bu konuda *Tahbîr* adlı eserinde sened olarak sadece Zirr b. Hubeyş ve Abdurrahman es-Sülemî'yi zikretmiş,⁵⁶⁸ ama *en-Neşr* adlı eserinde Ebû Amr eş-Şeybânî'yi de eklemiştir. Kıraat senedlerine göre Âsım bu üç

⁵⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 50, 152-154; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 53.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 152, 153; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", ss. 83-112; Şehâbuddîn Ahmed b. Bedruddîn et-Tayyibî, *et-Tenvîr fî Mâ Zâdeh'n-Neşr ale'l-Hıız ve't-Teyisîr li Eimmeti's-Seb'ati'l-Budûr*, (Yüksek Lisans Tezi), Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İslamiyye, 1427, s. 32.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 48, 49.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 123-126.

⁵⁶⁷ Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 331, 443.

⁵⁶⁸ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 94; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 9; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 297.

kişiden kıraat almıştır.⁵⁶⁹ Kıraat imamını esas alarak söylersek, Âsım'ın kıraat silsilesi, üç yol ve her birinde ikişer vasıta ile Hz. Peygamber ulaşmaktadır.⁵⁷⁰

1. Sened: Âsım > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Übeyy b. Ka'b, ve Abdullah b. Mes'ûd > Hz. Peygamber .

2. Sened: Âsım > Zîrr b. Hubeyş > Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Osman > Hz. Peygamber .

3. Sened: Âsım > Ebû Amr eş-Şeybânî > Abdullah b. Mes'ûd > Hz. Peygamber .

Belirtildiği gibi Âsım'ın üç hocası Abdullah b. Mes'ûd'dan okumuştur. Zîrr b. Hubeyş, İbn Mes'ûd'a ilave olarak Hz. Osman ve Hz. Ali'den; es-Sülemî İbn Mes'ûd'a ilave olarak Hz. Osman, Hz. Ali, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit'ten kıraat almıştır.⁵⁷¹ Bu sahâbe Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den, o Cebrail'den (a.s.), Cebrail de Allah'tan (c.c.) almıştır.⁵⁷² Senedde zikredilen sahâbeye ilave olarak ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ında Abdullah b. Abbas da zikredilmektedir.⁵⁷³

Senedde görüldüğü üzere Âsım ile Hz. Peygamber arasında iki ricâl (kişi) bulunmaktadır. Bu sebeple İmam-ı Âsım'ın senedi İbn Kesîr ve İbn Âmir'den sonra en âlî sened (en kısa) kabul edilmiştir.⁵⁷⁴ Suyûtî ise biraz daha farklı değerlendirme yaparak yaşadığı dönemden itibaren 14 kişi ile en 'alî senedin İbn Âmir, bundan sonra 15 kişi ile Âsım (Hafs) ve Ya'kûb (Ruveys) kıraatının olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁵ Bazı eserlerde en âlî sened olarak sadece Âsım zikredilirken bazılarında Âsım, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kıraatları beraber zikredilmektedir.⁵⁷⁶ Görüldüğü üzere burada tamamen rical sayısı ifade edilmektedir.

Bu noktada Mekkî, senedin sahihliği ve kıraatın fesahat (açıklık, berraklık) açısından Kûfe ve Ehl-i Medine'nin kıraatının en sika olduğunu, bazıları da her iki kıraatın ittifak ettiği okumaları daha sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁷ Bazı eserlerde bizzat isim olarak *en sahihi Âsım ve Nâfi'nin kıraatları*, tilavet yönüyle *en fasihi ise Ebû Amr ve*

⁵⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 125.

⁵⁷⁰ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 86, 87, 126; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 100, 101; Mekkî, *et-Tebsîra*, ss. 216-218; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 125; Muhaysin, *el-Kıraat*, c. 1, s. 64.

⁵⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 125.

⁵⁷² ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 86, 87; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 101; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 210; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 330, 331; el-Ubeydî, *a.g.e.*, s. 155; Eymen Rüşdî Süveyd, *es-Selâsilü'z-Zehabiyye bi'l-Esânîdi'n-Neşriyye min Şuyûhi İle'l-Hazreti'n-Nebeviyye*, Suudi Arabistan: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2007, s. 497. *Câmi'u'l-Beyân*'da es-Sülemî'nin ders aldığı sahâbe olarak Abdullah b. Abbas da geçmektedir. ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 86.

⁵⁷³ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 86, 87.

⁵⁷⁴ Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdilbâkî el-Hanbelî, *Kâidetü Kıraati Hafs min Tariki's-Şâtibiyye*, thk. Abdullah İbrahim el-Muğlâc, İmârât: Meclisü'l-Vataniyye, 2017, s. 12.

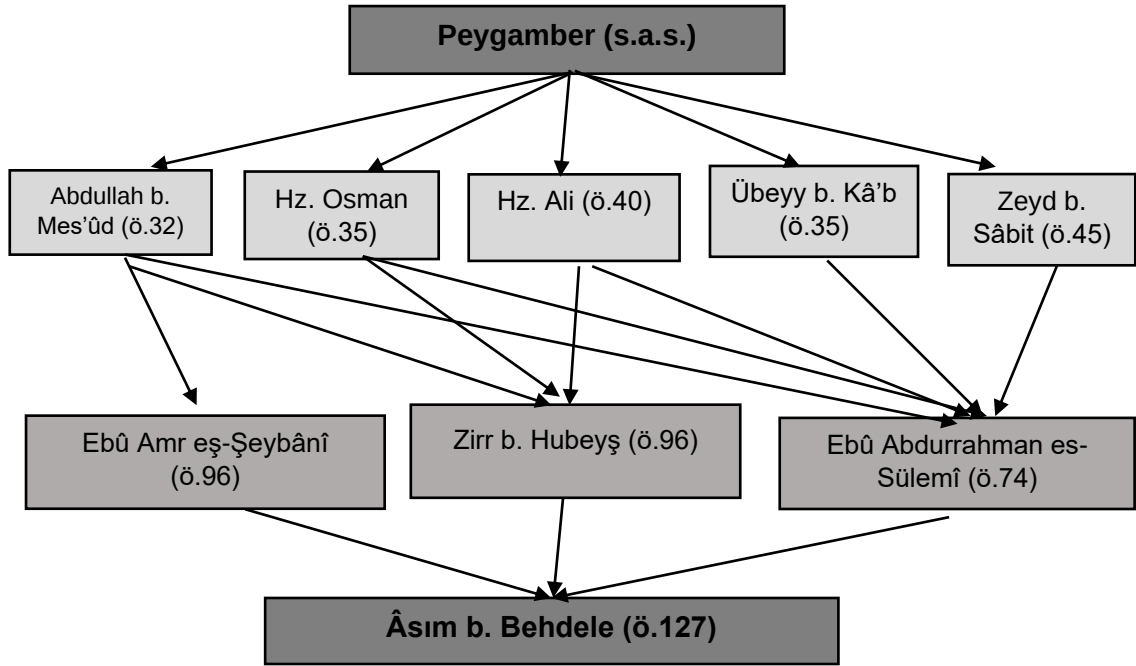
⁵⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 161.

⁵⁷⁶ Ebu'l-Kâsım b. Yûsuf el-Abderî el-Girnâtî, *et-Tâc ve'l-İklîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, c. 2, s. 213.

⁵⁷⁷ Mekkî, *el-İbâne*, s. 89; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 421; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 134.

*Kisâi'nin kıraatları olduğu nakledilmiştir.*⁵⁷⁸ Şîî müfessir Tabersî'ye göre de Kûfe kurrâsının kıraatı, senedinde Hz. Ali'nin olması hasebiyle hem sayı hem de isnâdın sıhhati açısından en güvenilir ve en kabul gören kıraattır.⁵⁷⁹

Esasen bütün kıraat imamlarının senedi muttasıl ve sahihtir. Senedin âlî olarak zikredilmesi imamın sahâbe dönemine yakınlığı ve ricâl sayının az olması ile alakalıdır. Ayrıca, sened sağlamlığı bakımından yapılan değerlendirmelerin ricâlin daha meşhur olması yönüyle ilgili olduğu da söylenebilir.



Tablo 8: İmam-ı Senedi

B. ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETLERİNİN SENED VE TARİKLERİ

Kaynaklarda bütün imamların senedleri ve tarikleri zikredilmektedir. Burada her iki râvînin senedleri verilerek değerlendirmelerde bulunulacak, sonrasında tarikleri ele alınacaktır.

1. Şu'be ve Hafs Rivâyetlerinin Senedleri

Kaynaklarda Âsım'ın kıraat aldığı hocaları olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş, Ebû Amr eş-Şeybânî görülmektedir.⁵⁸⁰ Teysîr, Tahbîru't-Teysîr, Câmiu'l-Beyân ve en-Neşr'de gibi temel eserlerde bu senedler tarikler verildikten İmam-ı Âsım'da

⁵⁷⁸ Mekkî, *el-İbâne*, s. 89; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 425; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 172; ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 331; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 173; Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, s. 180.

⁵⁷⁹ Süleyman Yıldız, *Kısaik Dönem İmamiyye Şiası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 89.

⁵⁸⁰ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 87.

birleşmekte ve sonrasında onun kendisinden kıraat okuduğu hocaları sayılmaktadır.⁵⁸¹ Buna göre iki râvînin de senedi aynı olmaktadır. Ancak bazı eserlerde Âsım'ın her iki râvîsinin senedi ayrı isimler gösterilmektedir. Bu çerçevede kıraat eserlerinde Hafs rivâyetinin senedi şöyle zikredilmektedir:⁵⁸²

"قَرَأَ حَفْصُ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى عَاصِمٍ وَقَرَأَ عَاصِمٌ عَلَى أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

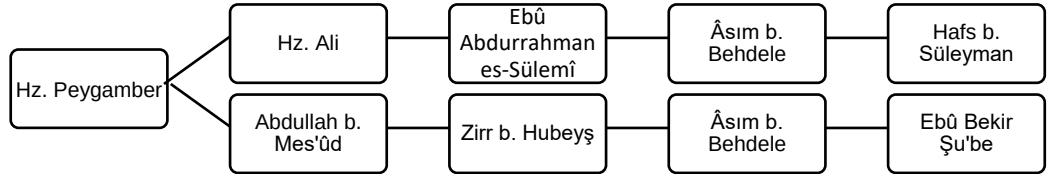
Hafs > Âsım > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > Hz. Ali > Hz. Peygamber

Şu'be'nin senedi de şöyledir:⁵⁸³

قَرَأَ شُعْبَةُ عَلَى عَاصِمٍ وَقَرَأَ عَاصِمٌ عَلَى زُرِّ بْنِ حُبَيْشٍ وَقَرَأَ زُرُّ بْنُ حُبَيْشٍ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَرَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Ebû Bekir Şu'be > Âsım > Zirr b. Hubeyş > Abdullah b. Mes'ûd > Peygamber

(s.a.s).⁵⁸⁴



Rivâyetlerde Şu'be ile Hafs'ın senedinin farklı zikredilmesinin sebebi şu bilgiye dayanmaktadır. Âsım'ın bizzat kendisi, Hafs'ın⁵⁸⁵ Şu'be'yle farklı okumalarının sebebinin sorduğunda bunu şöyle açıklamıştır:

"قَالَ حَفْصٌ قَالَ لِي عَاصِمٌ: الْقِرَاءَةُ الَّتِي أَقْرَأْتُكَ بِهَا فَهِيَ الَّتِي قَرَأْتُهَا عَرْضًا عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ وَالَّتِي أَقْرَأْتُهَا أَبَا بَكْرٍ ابْنَ عَيَّاشٍ فَهِيَ الَّتِي كُنْتُ أَعْرُضُهَا عَلَى زُرِّ بْنِ حُبَيْشٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ."

"Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hz. Ali'den alıp bana öğrettiği kıraatı sana öğrettim. Ona da Zirr b. Hubeyş'in Abdullah b. Mes'ûd'dan alıp bana öğrettiği kıraatı Şu'be'ye öğrettim."⁵⁸⁶

Bu konudaki diğer bir rivâyet de şöyledir:

⁵⁸¹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 87; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 100; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 118; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 125.

⁵⁸² Abdülvehhâb b. Yûsuf b. İbrahim İbn Sellâr, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikru Menâkibihim ve Kıraatihim*, thk. Ahmed Muhammed Azûz, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003, c. 1, s. 64; el-Mezîni, *a.g.e.*, s. 82; Zekeriyâ el-Abd Firyâl, *el-Mizân fî Ahkâmî Tecvîdi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-İmân, t.y., s. 28.

⁵⁸³ Bazı kaynak eserlerde قَرَأَ أَبُو بَكْرٍ عَلَى عَاصِمٍ بِنِ نَهْدَلَةَ وَقَرَأَ عَاصِمٌ عَلَى أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ وَقَرَأَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيُّ عَلَى عَلِيٍّ şeklinde de zikredilmiştir. İbn Asâkir, *a.g.e.*, c. 25, s. 229.

⁵⁸⁴ Abdül Mün'im İbn Galbûn, *et-Tezkira fî Kıraati's-Semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde: Cemâtü'l-Hayriyye, 1991, s. 32; es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 450; Ali Ömer Ahmed el-Mellaha, *Âsım fî Rivâyeti Şu'be an Tariki's-Şâtibiyye*, İskenderiyye: Merhaletü'l-Âliye, 1430, s. 8.

⁵⁸⁵ Aynı şekilde Şu'be'nin de sorduğu rivâyeti de vardır. İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁸⁶ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 70; İbn Galbûn, *a.g.e.*, c. 1, s. 16; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230.

"وَرَوَى: جَمَاعَةٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الصَّبَّاحِ، عَنْ حَفْصِ الْعَاصِرِيِّ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ بِالْقِرَاءَةِ، وَذَكَرَ عَاصِمٌ أَنَّهُ لَمْ يُخَالِفْ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ فِي شَيْءٍ مِنْ قِرَاءَتِهِ، وَأَنَّ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَمْ يُخَالِفْ عَلِيًّا -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- فِي شَيْءٍ مِنْ قِرَاءَتِهِ وَرَوَى: أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ كُلُّ قِرَاءَةٍ عَاصِمٍ قِرَاءَةُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِلَّا حَرْفًا."

"Bir grup, Amr'dan Hafs, Âsım, Sülemî yoluyla Hz. Ali'den gelen kıraat konusunda Âsım'ın Sülemî'ye hiçbir şeyde muhalefet etmediğini, Sülemî'nin de Ali'ye muhalefet etmediğini zikretmiştir. Ayrıca Ahmed b. Yûnus, Ebû Bekir'den (Şu'be) Âsım'ın bütün kıraatının bir harf haricinde Sülemî'nin kıraatı olduğunu rivâyet etmiştir."⁵⁸⁷

İlgili rivâyetlerde Şu'be'nin, Âsım'ın bir harf haricinde bütün kıraatının Abdurrahman es-Sülemî'nin kıraatı olduğunu söylemesi⁵⁸⁸ ile Hafs'ın Âsım için naklettiği "Bana Sülemî'nin kıraatını, Şu'be'ye de Zirr b. Hubeyş'in kıraatını öğretti." rivâyetini beraber değerlendirmek gerekir.⁵⁸⁹ Buna ilaveten şöyle bir soru sorulabilir. Hafs rivâyeti tamamen harfi harfine Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den; Şu'be rivâyeti de Zirr b. Hubeyş'ten alınan kıraat mıdır?

Zikredilen bu sorulara cevap sâdedinde şöyle yorum yapılabilir: Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushaflardan biri, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile birlikte Kûfe'ye gönderilmişti.⁵⁹⁰ Bundan önce İbn Mes'ûd'un öğrettiği üzere Kur'ân okuyan Kûfe halkı bundan sonra es-Sülemî ile birlikte mushaf hattına uygun olarak okumaya başlamış ve böyle devam etmiştir.⁵⁹¹ Bu dönemde Zirr b. Hubeyş de Kûfe'de mushaf hattı üzere kıraat okutmuştur. Mutlaka Âsım da bu şekilde Kur'ân okudu ve okuttu. Ancak Hafs rivâyetine bakıldığında Kûfe mushafına uymayan ve diğer mushaflara uyan okumalarının olduğu göze çarpmaktadır. Hafs rivâyetinin bütün vecihleriyle es-Sülemî'nin kıraatı ve dolayısıyla Hz. Ali'nin kıraatı; Şu'be için de Zirr b. Hubeyş'in kıraatı, sahâbe olarak da İbn Mes'ûd'un kıraatı olduğunu söyleyebilmek için bunların kıraatlarının durumunu tamamen bilmek lazımdır. Ancak bunu bütünüyle bilmek mümkün değildir. Kıraat kaynaklarına baktığımız zaman Sülemî veya Zirr'in özellikle usûlî konularda nasıl okuduğu, feth ehli mi yoksa imâle ehli mi veya tahkîk ehli mi, tahfîf ehli mi? olduğu noktasında bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵⁹² Ayrıca yukarıdaki rivâyette "إِلَّا حَرْفًا" bir harf haricinde" şeklindeki Âsım'ın Sülemî'ye aykırı okuduğu yerin ne olduğu meçhûldür. Ancak bu konuda subjektif bir yorumla Kûfe kurrâsı'nda imâleli okuyuşun yaygın

⁵⁸⁷ el-Enderâbî, a.g.e., s. 106; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 259.

⁵⁸⁸ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208.

⁵⁸⁹ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208.

⁵⁹⁰ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 423; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, 2. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 137; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 99; Ünal, a.g.e., s. 29.

⁵⁹¹ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 372; el-A'zamî, a.g.e., s. 139.

⁵⁹² Hasan Hüseyin Havuz, "Âsım Kıraatının Senedi ve Şu'be-Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, S. 12, (2020), ss. 105-128.

olmasından hareketle zikredilen ihtilafın Hafs'ın Fussilet Sûresi 44. ayetteki "mecrâhâ" kelimesini imâleli okumasının mümkün olduğu söylenebilir. Buradan da Sülemî'nin feth ehli, Zirr'in imâle ehli olduğunu ifade etmek mümkün olabilir.⁵⁹³

Buna ilaveten Sülemî Hz. Osman'a gittiğinde onun kendisinin çok işi olduğunu bu sebeple Zeyd'e gidip ondan okumasını söylemesi, Sülemî'nin de gidip ondan 13 defa hatim yapması ve Âsım'ın kıraatının Zeyd kıraatı olduğunu söylenmesi, ayrıca Hz. Ali'den de çok okuduğunu belirtmesi⁵⁹⁴ ve Hüzeli'nin, Âsım'ın insanlara Ali kıraatını okuttuğunu söylemesi⁵⁹⁵ bile bir kıraatın hangi sahabe'nin kıraatını temsil ettiği noktasında kesin bilgi vermemektedir. Biz, kıraat kaynakları açısından bakıldığında sahabe'nin nasıl okuduğu tamamen bilemediğimiz için Zeyd ile Hz. Ali kıraatının tamamen ayrı olduğunu da söyleyemeyiz. Nitekim es-Sülemî Ebû Bekr, Osman, Zeyd, Ensâr ve Muhâcirûnun kıraatını aynı olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁶ Ama İbn Mes'ûd kıraatının usul konularında genel özellikleri bilinmesi sebebiyle Hafs rivâyetinin daha çok Hz. Ali'nin kıraatını temsil ettiği söylenebilir. Zira öğrencisi Âsım'ın bir rivâyetine göre Sülemî, "Kur'ân'ı Hz. Ali'den öğrendim." demesi ve Âsım'ın bahsi geçen rivâyette her talebesine ayrı ayrı sahabe'nin kıraatını öğrettiğini söylemesi buna işaret edebilir.⁵⁹⁷ Ancak bu durum, onun Zeyd'in kıraatını temsil etmediği ve Âsım'ın hocaları Sülemî veya Zirr'in kesin olarak diğer vecihleri okumadığı veya okutmadığı anlamına gelmemektedir.

Ayrıca, şunu belirtmek gerekir ki, İmam-ı Âsım, kıraatını oluştururken diğer kurrânın yaptığı gibi hocalarından okuduğu sahih kıraatlar arasından tercihte bulunmuş ve okuttuğu bu kıraatla şöhret bulmuştur.⁵⁹⁸ Her ne kadar Âsım için bazı kıraatlarda söylendiği gibi "Şu hocadan okudum, şunu aldım, şunu terkettim." gibi tespit edilen bir sözü olmasa da birden çok hocadan ders almasının buna işaret ettiği söylenebilir. Bu sebeple Âsım'ın bütün kıraatının es-Sülemî'nin kıraatından ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir.⁵⁹⁹ Zira Âsım rivâyetlere göre en azından üç kişiden kıraat almış ve sahih kıraatlar arasından da kendi dil birikimlerine, yaşadıkları coğrafya ve dil tecrübesine göre tercihte bulunmuştur.⁶⁰⁰ Âsım'ın kıraatında Kûfe mushafına uymayan bazı okumaların olması da bu konuda bir delildir.⁶⁰¹

⁵⁹³ el-Aşvah, a.g.e., s. 148.

⁵⁹⁴ Sülemî ayrıca "Ali'den daha çok okutan birisini görmedim" demiştir. es-Şehâvî, Cemâlü'l-Kurrâ, s. 451.

⁵⁹⁵ el-Hüzeli, a.g.e., s. 76; İbrahim Tetik, Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri, s. 50.

⁵⁹⁶ ed-Dânî, Câmiu'l-Beyân, s. 86.

⁵⁹⁷ ez-Zehebî, Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ, c. 4, s. 269.

⁵⁹⁸ İnanç, a.g.e., s. 233.

⁵⁹⁹ es-Sâlih, a.g.e., s. 94 Havuz, a.g.m., ss.105-128.

⁶⁰⁰ İnanç, a.g.e., s. 180.

⁶⁰¹ Bazı kıraat imamları için kriterler sayılmıştır. Bunun için "Kıraat İlminde Tercih" bölümüne bakılabilir.

Bu noktada Şu'be ve Hafs rivâyetlerinin ve diğer kıraatlardaki rivâyetlerin kıraat imamının hocasından aldığı kıraatın yüzde yüz aynısı olduğunu söylemenin zor olduğunu belirtmek gerekir. İfade ettiğimiz gibi usul konusunda bunu söylemek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte Hamze, Kisâî, Nâfi', Ebû Amr, Ya'kûb, Ebû Ca'fer ve Halef'in senedlerinde Âsım'ın senedinde geçen bütün sahâbe vardır. Tâbiîn olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş de Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halef'in senedinde de bulunmaktadır. Bir kıraatın bir sahâbînin veya tâbiînin okuyuşu olduğu noktasında ayırım yapabilmek mümkün değildir.⁶⁰²

Özellikle ferşî kelimelerde Âsım'ın hocasından aldığı bütün vecihleri Hafs ve Şu'be'ye öğretmediği söylenebilir. Zira tefsirlerde yer alan rivâyetlerde Sülemî ve Zirr b. Hubeyş'in özellikle ferşî konulardaki bazı okumaları rivâyet edilmiştir. Her ne kadar bu kıraatların bazıları şâz kapsamında⁶⁰³ da olsa müteber tefsirlerde yer alması kıraatının durumu noktasında bize bir bilgi verebilir. Bu rivâyetlerde Sülemî'nin ve Zirr'in okumalarının Âsım ile bu noktada tümüyle aynı olmadığını teyit etmektedir.⁶⁰⁴

Netice olarak usul bakımından genel olarak Hafs rivâyeti Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin; Şu'be'nin rivâyeti de Zirr b. Hubeyş'in kıraatına dayandığı ifade edilmekle birlikte Âsım kıraatının her iki rivâyetinin usûlî ve ferşî ihtilaf sayısı da dikkate alındığında iki kıraat mesabesinde olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁰⁵ Zira kıraat imamları Hamze ve Halef arasındaki ihtilaf sayısı 120 olup Şu'be ile Hafs arasındaki sayıdan daha azdır.⁶⁰⁶

⁶⁰² Rüşdî, *a.g.e.*, ss. 489-517.

⁶⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn*, s. 19.

⁶⁰⁴ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necafî vd., Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y., c. 2, s. 172, 174, 224, 227, 341; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru-Hicr, 2011, c. 18, s. 450; Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-Vakf ve'l-İbtida*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk: Matbuât Macmau'l-Luga, 1971, c. 1, s. 169; Ebû Muhammed Abdülhakk b. Galib b. Abdurrahman İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422, c. 4, s. 140; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. 4, s. 440; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 453, 488; el-Kurtubî, *a.g.e.*, c. 18, s. 187; el-Kurtubî, *a.g.e.*, c. 11, s. 168.

⁶⁰⁵ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 451; el-Avşah, *a.g.e.*, s. 148; Havuz, *a.g.m.*, ss.105-128.

⁶⁰⁶ Altıkulaç, "Halfe b. Hişâm", s. 237, 238.

2. Şu'be Rivâyetinin Tarikleri

Şu'be için Şâtıbiyye'den Yahya b. Âdem olarak bir tarik vardır.⁶⁰⁷ Tayyibe'de ise ilk tariki *Yahya b. Âdem* (ö. 203/818),⁶⁰⁸ ikincisi *Yahya el-Uleymî'dir*.⁶⁰⁹ (ö. 243/857)⁶¹⁰ *Yahya b. Âdem'in*, *Şuayb es-Sarfînî* (ö. 261/874)⁶¹¹ ve *Ebû Hamdûn* (ö. 240/854)⁶¹² olmak üzere 2 tariki, ikinci tariki olan *Uleymî'nin* önce Ebû Bekir el-Esamm el-Utrûş (ö. 313/925)⁶¹³ sonra ondan *İbn Huley'* (ö. 356/967)⁶¹⁴ ve *er-Rezzâz* (ö. 367/977)⁶¹⁵ olmak üzere 2 tariki vardır. Bu şekilde ilk 2 ana tarikten sonra ikişer alt ana tarikleri olmak üzere Şu'be için 4 ana tarik mevcuttur.⁶¹⁶ Yahya b. Âdem tarikinde toplam 58 tarik, el-Uleymî için ise 18 tarik vardır. Böylece Şu'be'nin Tayyibe'den 76 tariki olmaktadır.⁶¹⁷

İlk tarik olan Yahya b. Âdem'den rivâyet eden Şuayb'in 38 tariki, Ebû Hamdûn'un 20 tariki bulunmaktadır. Şu'be'nin ikinci tariki olan Uleymî için ise 18 tarik vardır. Uleymî'den rivâyet eden el-Utrûş'tan sonra gelen İbn Huley' için 15 tarik er-Razzâz için 3 tarik vardır.⁶¹⁸ Bu tarikler toplam 26 kaynak eserden alınmış olup kronolojik olarak şöyledir:

- 1- *es-Seb'a fi'l-Kıraat*, İbn Mücâhid⁶¹⁹ (ö. 324/936),
- 2- *el-Gâye fi'l-Kıraatî'l-Aşr*, İbn Mihrân en-Nisâbûrî (ö. 381/991),
- 3- *el-Müctebâ*, Ahmed b. Ömer et-Tarsûsî (ö. 420/1029),
- 4- *Ravza Mâlikî*, el-Hasen b. Mahmûd el-Bağdâdî el-Mâlikî (ö. 438/1046),

⁶⁰⁷ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, ss. 12-15.

⁶⁰⁸ Yahya b. Âdem, İbn Süleyman Ebû Zekerıyyâ el-Emevî Kûfeli kıraat alimidir. Hicrî 130'dan sonra doğmuştur. Şu'be ile karşılaşmadığı halde Âsım kıraatını ondan rivâyet etmiştir. Yahya b. Maîn ve Nesâî ve daha başka alimler onun sika olduğunu söylemiştir. Hicrî 203 senesinde vefat etmiştir. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 9, ss. 522-528.

⁶⁰⁹ Uleymî, Kûfeli bir kıraat âlimidir. Şu'be'den Âsım kıraatını okumuştur. Hicrî 243 senesinde 93 yaşında vefat etmiştir. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 120.

⁶¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 119-122. Tayyibe dışında kaynaklarda Şu'be için A'sâ (ö. 200/815) ve Burcumî (ö. 230/844) tarikleri de zikredilmiştir. İbn Mihrân, *a.g.e.*, s. 83, 84.

⁶¹¹ Şuayb, Irak'ta bir şehir olan Vâsıt ehliendendir. Yahya b. Âdem'den okumuştur. Hicrî 261 senesinde Vâsıt'ta vefat etmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 9, s. 245.

⁶¹² Ebû Hamdûn Bağdat kurrâsındandır. Yahya b. Âdem, Kisâî ve Ya'kûb el-Hadramî'den kıraat rivâyet etmiştir. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 5, s. 803.

⁶¹³ el-Esamm (ö. 313/925) Vâsıt ehliendendir. el-Uleymî'den kıraat almıştır. Ondan da Şuayb es-Sarfînî, İbn Huley', Osman b. en-Necâşî er-Razzâz vb. kişiler kıraat almıştır. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 7, s. 276.

⁶¹⁴ İbn Huley' Bağdat kurrâsındandır. el-Esamm vb. kişilerden kıraat almıştır. Hicrî 356 senesinde vefat etmiştir. Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 225.

⁶¹⁵ el-Esamm'dan kıraat almıştır. Bağdat kurrâsındandır. Hicrî 367 senesinde vefat etmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 13, s. 197; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 7, s. 276.

⁶¹⁶ Bu tariklerin dışında Ebû Yûsuf el-A'sâ tarikinden de bazı vecihler nakledilmiştir. el-A'sâ, Kûfeli bir kâridir. Şu'be'den kıraat okumuştur. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, c. 5, s. 239.

⁶¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 121-123.

⁶¹⁸ Eymen Rüşdî Süveyd toplam tarik olarak 78 tarik saymıştır. Ancak çalışmamızda esas alınan "en-Neşr" kitabına göre 76 tarik tespit edilmiştir. Süveyd, *a.g.e.*, s. 347.

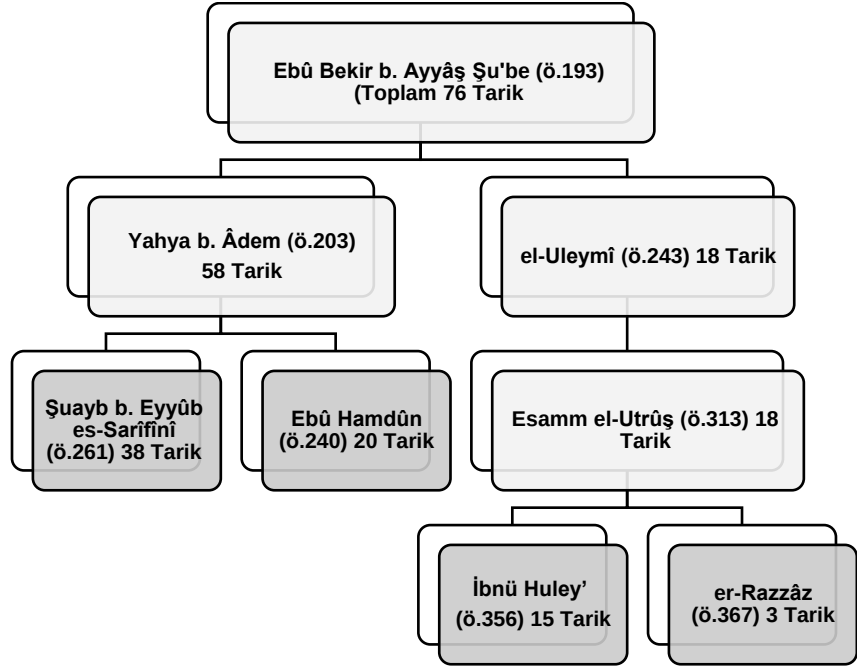
⁶¹⁹ İbn Mücâhid'in *es-Seb'a* adlı eseri Şu'be rivâyeti için bazı eserlerde "Seb'a tariki" olarak isimlendirilmiş olup bazı eserlerde de "Neşr" veya "el-Kindî" tariki olarak adlandırılmaktadır. İbn Mücâhid'in eserinde, zikredilen bu tarik aynısıyla bulunmamaktadır. İbn Mücâhid, *a.g.e.*, ss. 69-71.

- 5-*Câmiu'l-Beyân*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053),
6-*et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053),
7- *et-Tizkâr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, İbn Şîta el-Bağdâdî (ö. 445/1053),
8-*el-Câmi' fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Ali b. Fâris el-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 452/1060),
9- *el-Ünvân*, Ebû Tâhir İsmail b. Halef (ö. 455/1063),
10- *el-Câmi' fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Abdülaziz b. Ahmed el-Fârisî (ö. 461/1069),
11-*el-Kâmil fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Yûsuf b. Ali el-Hüzelî (ö. 465/1072),
12-*el-Kâfi*, İbn Şüreyh el-İşbîlî (ö. 476/1083),
13-*et-Telhîs Ebî Ma'ser*, Ali b. Muhammed et-Taberî (ö. 478/1085),
14-*Ravza Muaddel*, el-Huseyn b. Mûsâ el-Muaddel (ö. 480/1087),
15-*el-Müstenîr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, İbn Sivâr el-Bağdâdî (ö. 496/1102),
16-*Telhîsü'l-İbârâti fi'l-Kıraati's-Seb'*, İbn Bellîme el-Kayravânî (ö. 514/1120),
17-*et-Tecrîd li Buğyeti'l-Mürîd fi'l-Kıraati's-Seb'*, İbn Fehhâm (ö. 516/1122),
18-*el-Kifâyetü'l-Kübrâ*, Ebu'l-İzz el-Kalânî el-Vâsitî (ö. 521/1127),
19-*el-İrşâd fi'l-Aşr*, Ebu'l-İzz el-Kalânî el-Vâsitî, (ö. 521/1127),
20-*el-Miftâh*, Abdülmelik b. Huseyn b. Hayrûn el-Attâr el-Bağdâdî (ö. 539/1144),
21-*el-Muvaddih*, İbn Hayrûn el-Attâr el-Bağdâdî (ö. 539/1144),
22-*el-Kifâye fi'l-Kıraati's-Sitt*, Sibtu'l-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 541/1146),
23-*el-Mübhic fi'l-Kıraati's-Semân*, Sibtu'l-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 541/1146),
24-*el-Misbâh fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî (ö. 550/1155),
25-*Gâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî (ö. 569/1173),
26-*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*, Ebu'l-Kâsım eş-Şâtîbî (ö. 590/1194).⁶²⁰

Şu'be için 4 ana tariklerin alt tarikleri şema olarak şöyledir.⁶²¹

⁶²⁰ İbrahim Damra, *Ahsenü Suhbe fi Rivâyeti Şu'be*, 2. b., Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2007, s. 86.

⁶²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 119-123. *en-Neşr* dışında Şu'be'nin bazı tarikleri için bkz. el-Huzâî, *a.g.e.*, c. 1, ss. 346-356.



Tablo 9: Şu'be'nin Dört Ana Tariği⁶²²

Alt Tarikler

Öncelikle Şu'be'nin ilk tarihi olan Yahya b. Âdem'in alt tarikleri 58 tarik, tek tek belirtilip ikinci olarak da Uleymî tarihinin 18 alt tarihi zikredilecektir.⁶²³

(1) Yahya b. Âdem

Şu'be'nin ilk tarihi Yahya b. Âdem'in toplam 58 tarihi vardır. Bunların alt tarikleri toplamı Şuayb 38 tarik, Ebû Hamdûn 20 tariktir.

ŞUAYB ES-SARÎFÎNÎ (38 Tarik)

Bu tarikte el-Esamm (12 tarik), Kâfillâî (8 tarik), Müsellesî (6 tarik), Ebî Avn (5 tarik), Niftaveyh (7 tarik), olmak üzere toplam 38 tarik vardır.

el-Esamm Ebû Bekir el-Vâsitî el-Utrûş (12 Tarik)

Bu tarikte Bağdâdî 4, Mutavvî 2, İbn İsam 1, İbn Bâbiş 2, Nakkâş ve İbn Huley' 1 olmak üzere 6 ana tarik, toplamda ise 12 tarik vardır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Ebû İshâk Bağdâdî (4 Tarik)

1.Tarik: Şuayb es-Sarîfînî (ö. 261) > el-Esamm el-Vâsitî (ö. 313) > Ebû İshâk el-Bağdâdî (ö. ?) > Abdülbâkî Hasen (ö. 380) > Fâris b. Ahmed (ö. 401) > ed-Dânî (ö. 444) **(Teysîr)**

⁶²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 123-126; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, ss. 281-291; Rüşdî, *a.g.e.*, s. 347.

⁶²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 119-121; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, ss. 281-292.

2.Tarik: Şuayb es-Sarîfînî > el-Esamm el-Vâsitî (ö. 313) > Ebû İshâk el-Bağdâdî (ö. 353) > Abdülbâkî Hasen (ö. 380) > Fâris b. Ahmed (ö. 401) > ed-Dânî (ö. 444) > İbn Necâh (ö. 496) > Hüzeyl (ö. 564) > eş-Şâtıbî (ö. 590) (Şâtıbiyye)⁶²⁴

3.Tarik: Şuayb > el-Esamm > el-Bağdâdî > Abdülbâkî b. Hasen > Fâris > Abdülbâkî b. Fâris > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)

4.Tarik: Şuayb > el-Esamm > el-Bağdâdî > Abdülbâkî b. Hasen > Fâris > Abdülbâkî b. Fâris > İbn Bellîme (**Telhîsu'l-İbârât**)

2. el-Mutavvî'î (2 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Esamm > el-Mutavvî'î (ö. 371) > Kâruzûnî (ö. 440) > Şerif Ebî'l-Fazl (ö. 493) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) (**Mübhic**)

2.Tarik: Şuayb > el-Esamm > el-Mutavvî'î > Kâruzûnî > Şerif Ebî'l-Fazl > Şehrezûrî (**Misbâh**)

3. İbn 'İsâm (2 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Esamm > İbn 'İsâm (ö. 363 > Ebu'l-Hasen Ali b. Talha (ö. 434) > İbn Sivâr (**Müstenir**)

2.Tarik: Şuayb > el-Esamm > İbn 'İsâm > Ali b. Talha > İbn İtâb (ö. 487) > Şehrezûrî (**Misbâh**)

4. İbn Bâbiş (2 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Esamm > İbn Bâbiş (ö. 370) > Ebî A'lâ (ö. 431) > İbn İtâb > Şehrezûrî (**Misbâh**)

2.Tarik: Şuayb > el-Esamm > İbn Bâbiş > Ebû Alâ' el-Hemedânî > el-Hüzelî (**Kâmil**)

5. en-Nakkâş (1 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Esamm > en-Nakkâş (ö. 351) > Ebu'l-Kâsım ez-Zeydî (ö. 433) > Ebî Ma'şer et-Taberî (ö. 478) (**Telhîs Ebî Ma'şer**)

6. İbn Huley' el-Kalânîsî (1 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Esamm (ö. 313) > İbn Huley' (ö. 356) > Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî (ö. 569) (**Gâyetü'l-İhtisâr**)

Ebû Bekir el-Kâfillâ'î (8 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâ'î (ö. ?) > Ebû Ahmed es-Sâmirî (ö. 386) > Fâris b. Ahmed (ö. 401) > ed-Dânî > İbn Necâh (ö. 496) > Hüzeyl (ö. 564) > Şâtıbî (ö. 590) (**Şâtıbiyye**)

2.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâ'î > Ebû Ahmed es-Sâmirî (ö. 386) > Fâris > ed-Dânî (**Teysîr**)

3.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâ'î > Ebû Ahmed es-Sâmirî > Fâris b. Ahmed > Abdülbâkî b. Fâris > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)

⁶²⁴ İbnü'l-Cezerî'nin eserinde, senedde yer alan bütün kitap isimleri belirtilmemiştir. Bunlar diğer kitaplardan yararlanılarak yazılmıştır. Ayrıca Şâtıbiyye için 2 sened daha zikredilmiştir. Süveyd, a.g.e., s. 356.

4.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâî > Ebû Ahmed es-Sâmirî > Fâris b. Ahmed > Abdülbâkî b. Fâris > İbn Bellîme (ö. 514) **(Telhîsu'l-İbârât)**

5.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâî > Ebû Ahmed es-Sâmirî > İbn Ömer et-Tarsûsî (ö. 420) **(Müctebâ)**

6.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâî > Ebû Ahmed es-Sâmirî > et-Tarsûsî > Ebû Tâhir İsmail (ö. 455) **(Unvân)**

7.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâî > Ebû Ahmed es-Sâmirî > Ali b. Neffîs (ö. 453) > İbn Şüreyh (ö. 476) **(Kâfi)**

8.Tarik: Şuayb > el-Kâfillâî > Ahmed es-Sâmirî > Ali b. Neffîs > el-Muaddel (ö. 477) **(Ravza Muaddel)**

Ebu'l-Abbâs el-Müsellesî (6 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî (ö. 323) > el-Vâsitî (ö. 367) > Ebî A'lâ (ö. 431) > İbn İtâb (ö. 487) > İbn Hayrûn (ö. 539) **(Mûvaddih)**

2.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî > el-Vâsitî > Ebu'l-Alâ' > İbn İtâb > İbn Hayrûn **(Miftâh)**

3.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî > el-Vâsitî > Ebu'l-Alâ' > İbn İtâb > Ali b. el-Meâlî b. Bündâr (ö. 498) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 514) **(Mübhic)**

4.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî > Ahmed b. Ali el-Vâsitî > Ebu'l-Alâ' > İbn İtâb > Şehrezûrî **(Misbâh)**

5.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî > Ebi'l-Hasen > Ebu'l-Fettâh (ö. 436) > İbn İtâb > Şehrezûrî **(Misbâh)**

6.Tarik: Şuayb > el-Müsellesî > Ebi'l-Hasen > Ebu'l-Fettâh > el-Meâlî > Şehrezûrî **(Misbâh)**

Ebû Avn (5 Tarik)

1.Tarik: Şuayb > Ebû Avn (ö. 270) > Ebû Ca'fer b. Muhammed (ö. 282) > İbn Ca'fer el-Harbî (ö. 320) İbrahim el-Kettânî (ö. 390) > eş-Şermekânî (ö. 451) > İbn Sivâr (ö. 496) **(Müstenîr)**

2.Tarik: Şuayb > Ebû Avn > Ebû Ca'fer b. Muhammed > İbn Ca'fer el-Harbî > İbrahim el-Kettânî > Ebû Ali el-Attâr (ö. 447) > İbn Sivâr **(Müstenîr)**

3.Tarik: Şuayb > Ebû Avn > Ebû Ca'fer b. Muhammed > İbn Ca'fer el-Harbî > eş-Şenebûzî > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Sibtu'l-Hayyât **(Mübhic)**

4.Tarik: Şuayb > Ebû Avn > Ebû Ca'fer b. Muhammed > Ahmed b. Hammâd (ö. ?) > eş-Şenebûzî (ö. 388) > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Şehrezûrî **(Misbâh)**

5.Tarik: Şuayb > Ebû Avn > Ebû Ca'fer b. Muhammed > Ahmed b. Hammâd > İbrahim el-Kettânî > Ebû Muhammed Sarîfînî (ö. 469) > Şehrezûrî **(Misbâh)**

Niftaveyh (7 Tarik)

- 1.Tarik: Şuayb > Niftaveyh (ö. 323) > eş-Şezâî (ö. 373) > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Sibtu'l-Hayyât (**Mübhic**)
- 2.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > eş-Şezâî > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Şehrezûrî (**Misbâh**)
- 3.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > eş-Şezâî > el-Habbâzî > el-Kuhandezî (ö. ?) el-Hüzeli (**Kâmil**)
- 4.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > eş-Şenebûzî > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Şehrezûrî (**Misbâh**)
- 5.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > eş-Şenebûzî > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Sibtu'l-Hayyât (**Mübhic**)
- 6.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > İbn Mücâhid (ö. 324) > İbrahim el-Kettânî Hatîb es-Sarîfinî > Şehrezûrî (**Misbâh**)
- 7.Tarik: Şuayb > Niftaveyh > İbn Mücâhid > İbrahim el-Kettânî > Hatîb es-Sarîfinî > İbn Tevbetel-Esedî (ö. 535) > Ebu'l-Yümn el-Kindî (ö. 613) > et-Temîmî (ö. 676) > es-Sâîğ (ö. 725) > Bağdâdî (ö. 781) > İbnü'l-Cezerî (ö. 833) (**es-Seb'a, el-Kindî, en-Neşr**)⁶²⁵

EBÛ HAMDÛN (20 TARİK)

Bu tarikte es-Savvâf 19 tarik, Ebî Avn 1 tarik olarak 2 ana tarik, toplamda 20 tarik vardır.

Ebû Ali es-Savvâf (19 Tarik)

Ebû İsa el-Bağdâdî (ö. 353) Savvâf'tan okumuştur. Hammâmî de Bağdâdî'den okumuştur. Bağdâdî'nin altında Hammâmî, İbn Şâzân, Nehravânî, Nehhâs ve Hallâl olarak 5 ana tariki vardır. Toplam ise 19 tariktir.

Ebû İsa el-Bağdâdî (19 Tarik)

el-Bağdâdî Savvâf'tan rivâyet almış ve Hammâmî, İbn Şâzân, Nehravânî, Nehhâs ve Hallâl'a nakletmiştir.

1. Hammâmî Tariki (11 Tarik)

- 1.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf (ö. 310) > Ebû İsa el-Bağdâdî (ö. 353) > Hammâmî (ö. 417) > el-Fârisî (ö. 461) > İbn Fehhâm (ö. 516) (**Tecrîd**)
- 2.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Ali el-Mâlikî (ö. 438) > Ebû İshâk el-Mâlikî (ö. ?) > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)
- 3.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî (ö. 353) > Hammâmî > Ali el-Mâlikî (**Ravza Mâlikî**)

⁶²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 120; Süveyd, *a.g.e.*, s. 361.

4.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)

5.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**İrşâd**)

6.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Ali el-Attâr > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

7.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Fârisü'l-Hayyât (ö. 452) > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

8.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Ebu'l-Hasen Ali b. Fâris el-Hayyât (ö. 452) (**Câmiu'l-Hayyât**)

9.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > İbn Hişâm (ö. 445) > Hüzelî (**Kâmil**)

10.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > Muhammed el-Hâşimî (ö. 490) > Şehrezûrî (**Misbâh**)

11.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Hammâmî > İbn Şîta (**Tizkâr**)

2. İbn Şâzân (1 Tarik)

1.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > İbn Şâzân (ö. 405) > Ebû Bekir el-Hayyât (ö. 467) > Muhammed el-Mezrafi (ö. 527) > Ebû Alâ' el-Hemedânî (ö. 569) (**Gâyetü'l-İhtisâr**)

3. en-Nehravânî (5 Tarik)

1.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehravânî (ö. 404) > Ebû Ali el-Vâsitî (ö. 468) > Ebu'l-İzz (ö. 521) (**İrşâd**)

2.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehravânî > Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)

3.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehravânî > Ebû Ali el-Attâr (ö. 447) > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

4.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehravânî > Fârisü'l-Hayyât > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

5.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehravânî > Ebu'l-Hasen Fârisü'l-Hayyât (ö. 452) (**Câmiu'l-Hayyât**)

4. en-Nehhâs (1 Tarik)

1.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > en-Nehhâs (ö. 368) > Ebu'l-Alâ' el-Vâsitî (ö. 431) > İbn İtâb (ö. 487) > Şehrezûrî (**Misbâh**)

5. el-Hallâl (1 Tarik)

1.Tarik: Ebû Hamdûn > Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî > Ahmed b. Ca'fer el-Hallâl (ö. 372) > Ebu'l-Alâ' el-Vâsitî > İbn İtâb > Şehrezûrî (**Misbâh**)

Ebû Avn (1 Tarik)

1.Tarik: Ebû Hamdûn > Ebû Avn > Ebû Ca'fer Ali el-Bezzâz (ö. 282) > İbn Ca'fer el-Harbî (ö. 320) > eş-Şezâî (ö. 373) > el-Habbâzî (ö. 398) > el-Kuhandezî (ö. ?) > el-Hüzelî (**Kâmil**)

(2) Yahya el-Uleymî (18 Tarik)

el-Uleymî'nin İbn Huley' 15 tarik, er-Razzâz 3 tarik olmak üzere toplam 18 tariki vardır.⁶²⁶ İbn Huley' ve Razzâz Esamm el-Utrûş'tan (ö. 313), o da el-Uleymî'den okumuştur.

Esamm el-Utrûş (18 Tarik)

el-Esamm tarikinde İbn Huley' ve er-Razzâz olarak iki ana tarik vardır.

İBN HULEY' (15 Tarik)

İbn Huley' tarikinde Hammâmî, Horasânî, İbn Şâzân, Sûsencerdî, Beledî, Nehravânî, Habbâzî, Nahvî, Mesâhifî, İbn Mihrân olmak üzere 10 tarik, toplamda ise 5 ana tarik toplam 15 tarik vardır.

1. el-Hammâmî (6 Tarik)

1.Tarik: Esamm (ö. 313) > İbn Huley' (ö. 356) > Hammâmî (ö. 417) > el-Fârisî (ö. 461) > İbn Fehhâm (ö. 516) (**Tecrîd**)

2.Tarik: Esamm > İbn Huley' > Hammâmî > Ali el-Mâlikî (ö. 438) > Ebû İshâk el-Mâlikî (ö. ?) > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)

3.Tarik: Esamm > İbn Huley' > Hammâmî > Ali el-Mâlikî (**Ravza Mâlikî**)

4.Tarik: Esamm > İbn Huley' > Hammâmî > Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)

5.Tarik: Esamm > İbn Huley' > Hammâmî > İbn Şitâ (**Tizkâr**)

6.Tarik: Esamm > İbn Huley' > Hammâmî > Abdülaziz b. Ahmed el-Fârisî (ö. 461) (**Câmi' el-Fârisî**)

2. el-Horasânî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > el-Horasânî (ö. 380) > Fâris b. Ahmed (ö. 401) > ed-Dânî (**Câmi'u'l-Beyân**)

3. İbn Şâzân (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > İbn Şâzân (ö. 405) > Ebû Bekir Ali el-Hayyât (ö. 467) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) (**Kifâye Sitt**)

⁶²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 122, 123.

4. es-Sûsencerdî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > es-Sûsencerdî (ö. 402) > Ebû Bekir Ali el-Hayyât (ö. 467) > el-Mezrafi (ö. 527) > Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî (**Gâyetü'l-İhtisâr**)

5. el-Beledî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > el-Beledî (ö. ?) > el-Mevsilî (ö. 484) > el-Muhavvelî (ö. 538) > Ebu'l-Yümn el-Kindî (ö. 613) >>>> İbnü'l-Cezerî (ö. 833) (**en-Neşr**)

6. en-Nehravânî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > en-Nehravânî (ö. 404) > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)

7. el-Habbâzî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > el-Habbâzî > el-Kuhandezî (ö. ?) > el-Hüzelî (**Kâmil**)

8. en-Nahvî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > en-Nahvî (ö. ?) > es-Saydalânî (ö. ?) > Ebû Ma'ser et-Taberî (ö. 478) (**Telhîs Ebî Ma'ser**)

9. el-Mesâhifî (1 Tarik)

1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > el-Mesâhifî (ö. 401) > İbn Fâris el-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 452) (**Câmiu'l-Hayyât**)

10. İbn Mihrân (1 Tarik)

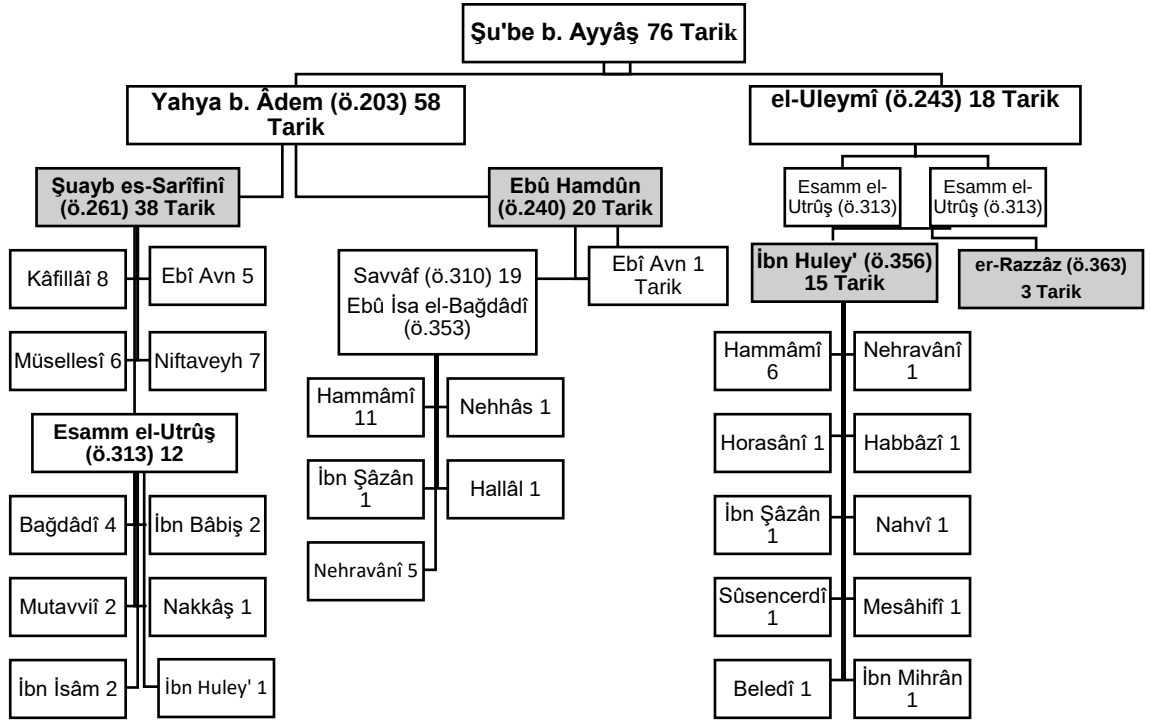
1.Tarik: Esamm > İbn Huley' > İbn Mihrân (ö. 381) (**Gâye İbn Mihrân**)

ER-RAZZÂZ (3 Tarik)

1.Tarik: Esamm > er-Razzâz > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) (**Mübhic**)

2.Tarik: Esamm > er-Razzâz > el-Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Şehrezûrî (**Misbâh**)

3.Tarik: Esamm er-Razzâz > el-Huzâî > Abdullah b. Şebîb (ö. 451) > el-Hüzelî (ö. 565) (**Kâmil**)



Tablo 10: Şu'be'nin Tarikleri-Toplu

3. Hafs Rivâyetinin Tarikleri

İslam aleminde, kıraat ilminin iki ana tariki olarak *Şâtıbiyye* ve *Tayyibe* tariki bilinmektedir. Tayyibe tarikinin içinde Şâtıbiyye tariki de vardır. Daha çok halk arasında Şâtıbiyye tariki meşhur olmakla birlikte Tayyibe tariki ilim ehli tarafından okunan bir tariktir. Şâtıbî, Hafs için tarik olarak *Ubeyd b. es-Sabbâh'ı* (ö. 235/849) seçmiş,⁶²⁷ İbnü'l-Cezerî ise *Ubeyd b. es-Sabbâh* (ö. 235/849)⁶²⁸ ve *Amr b. es-Sabbâh* (ö. 221/836)⁶²⁹ şeklinde 2 tarik seçmiştir.⁶³⁰ Hafs için bu iki tarikten sonra *Ubeyd* için *el-Hâşimî* (ö.

⁶²⁷ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, ss. 12-15.

⁶²⁸ Ubeyd b. es-Sabbâh Ebî Şureyh en-Nehşilî kârî ve zabt sahibidir. Bağdat Kurrâsı'ndandır. Hafs'tan Kur'ân'ı arzan almıştır. Ondan da el-Üşnânî kıraat rivâyet etmiştir Zehebî onu kurrânın 6. tabakasından saymıştır. *Ubeyd* ile *Amr*'ın kardeş oldukları konusunda ihtilaf edilmiştir. ed-Dânî onların kardeş olduğunu, Ahvâzî ise kardeş olmadığını söylemiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 17, s. 122; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 407.

⁶²⁹ Mühassıs olan Amr, kurrânın 6. tabakasından olup Bağdat kurrâsındandır. Kur'ân'ı en iyi alimlerden almıştır. Bunların başında Hafs gelmektedir. Hafs'tan kıraatı arzan ve sem'an almıştır. Aynı zamanda Şu'be'nin de râvîsi olan Ebû Yûsuf el-A'sâ (ö. 210/825)'dan bazı vecihler rivâyet etmiştir. Kendisi birçok kişiye Kur'ân okutmuştur. Hicrî 221 senesinde vefat etmiştir. Zehebî, *Târihu'l-İslam*, c. 5, s. 645; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 466; el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 12, s. 200.

⁶³⁰ Bu iki tarik İbnü'l-Cezerî'nin seçtiği tariktir. Bunların dışında kaynaklarda Hafs için Kavvâs (ö. Hicrî 3. asır) ve Hubeyra (ö. 290/903) tarikleri (şâz) de zikredilmiştir. İbn Mihrân, *a.g.e.*, s. 93, 94.

368/978)⁶³¹ ve *Ebû Tâhir* (ö. 349/960);⁶³² Amr için de *el-Fîl* (ö. 289/902)⁶³³ ve *Zür'ân* (ö. 290/903)⁶³⁴ tarikleri olmak üzere 4 alt ana tarik vardır.⁶³⁵ Bunlardan daha aşağıya doğru toplam 52 tarik⁶³⁶ bulunmaktadır.⁶³⁷

Bugün okuduğumuz ve yaygın olan Hafs (ö. 180/796) rivâyeti Şâtıbiyye tarikinden bize kadar *Ubeyd b. es-Sabbâh* (ö. 235/850), Ebu'l-Abbâs *el-Üşnânî* (ö. 307/920),⁶³⁸ Ebu'l-Hasen *el-Hâşimî* (ö. 367/978), Ebu'l-Hasen *b. Galbûn* (ö. 399/1009) ve Ebû Amr *ed-Dânî* (ö. 444/1053) tarikiyle gelmiştir.⁶³⁹

İbnü'l-Cezerî tarikleri belirlerken Hafs için 19 kaynak eser kullanmıştır. Bunlar arasında kıraat imamlarının ilk tasnifini yapan *İbn Mücâhid'in Kitâbü's-Seb'a'sının* yer almaması dikkati çekmektedir. Bu da Cezerî'nin belirlediği tariklerin bu eserde olmaması sebebiyledir. Bu tarikler kronolojik olarak şöyledir:

- 1-et-*Tezkira fi'l-Kıraati's-Semân*, Abdülmün'im İbn Galbûn (ö. 399/1008),
- 2- *Ravza Mâlikî*, el-Hasen b. Mahmûd el-Bağdâdî el-Mâlikî (ö. 438/1046),
- 3-et-*Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053),
- 4- *el-Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053),
- 5- *et-Tizkâr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, İbn Şîta el-Bağdâdî (ö. 445/1053),
- 6-*el-Vecîz*, İbn Hürmüz el-Ahvâzî (ö. 446/1054),

⁶³¹ Ebu'l-Hasen el-Hâşimî, Basra kıraat âlimidir. Hicrî 368 yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 127.

⁶³² Ebû Tâhir b. Hâşim, Zehebî'nin sıralamasında 8. tabaka kurrâdandır. Hicrî 280 yılında doğmuştur. Bağdatlı kıraat âlimidir. Üşnânî ve diğer kişilerden kıraat okumuştur. Ubeyd b. es-Sabbâh'ın tarikidir. Sika olup zabtı kuvvetli olan Ebû Tâhir, hicrî 349 yılında vefat etmiştir. Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, ss. 317-319.

⁶³³ Ahmed b. Ahmed b. Humeyd, el-Fâmî nisbetiyle anılmıştır. Vücudunun iri olması sebebiyle de el-Fîl diye lakaplandırılmıştır. Zehebî onu kurrânın 7. tabakasında saymıştır. Amr b. es-Sabbâh ile birlikte başka kişilerden de kıraat okumuş, Hafs rivâyetiyle meşhur olmuştur. Hicrî 289 veya 286 yılında vefat etmiştir. Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 41, 42.

⁶³⁴ Zür'ân b. Ahmed b. İsa Ebi'l-Hasen ed-Dekkâk, Bağdat kurrâsındandır. Amr b. es-Sabbâh'tan kıraat almış ve rivâyet etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 267.

⁶³⁵ Abdullah b. Muhammed Yûsuf Efendizâde, *Risâletü'l-Meddât*, thk. İbrahim Muhammed el-Cürmî, Ürdün: Dâru Ammâr, 2000, s. 19; Muhammed ed-Dabbâ, *Sarîhu'n-Nass fi Kelimâti'l-Muhtelif fihâ an Hafs*, 24. b., Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1930, s. 3.

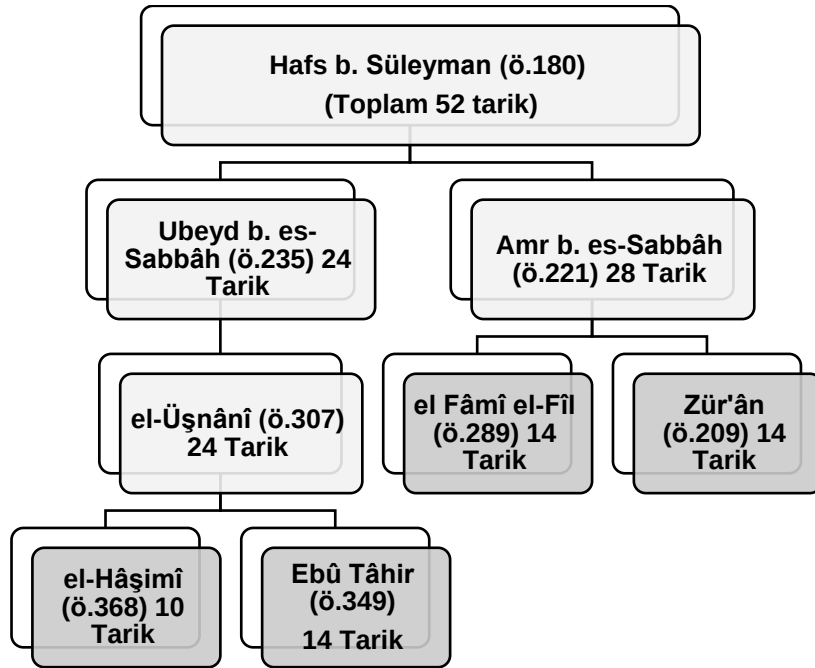
⁶³⁶ Bazı eserlerde Hafs için Hubeyra ve Kavvâs tarikleri de zikredilmektedir. Bu iki tarihi İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de Hafs'ın tariki olarak isnad bölümünde zikretmemesine rağmen bazı bölümlerde bunlardan gelen okuyuşları zikretmektedir. İbn Sellâr, *Tabakâtü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 84. Ayrıca el-İzmîrî'nin *Neşr*'de olmayan Fîl tarikinden Mâlikî'nin Ravza'sı, İbn Muaddel'in Ravza'sından, Hammâmî tarikinden yine aynı iki kitaptan ve Fîl tarikinde el-Câmî'den toplam 5 tarik zikretmiştir. İbrahim Damra, *Ahsenü'l-Beyânî Şerhi Turukî't-Tayyibeti bi Rivâyeti Hafs b. Süleyman*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2006, s. 37.

⁶³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 123-126; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 17, 18.

⁶³⁸ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Sehl b. el-Feyrûzân el-Üşnânî, Ubeyd b. es-Sabbâh'ın râvîsidir. Bağdat kurrâsındandır. Ubeyd'den okuduğu gibi, Amr b. es-Sabbâh'ın talebelerinden de okumuştur. Ancak, İbnü'l-Cezerî, Amr b. es-Sabbâh'ın bizzat kendisinden kıraat okumadığını söylemiştir. Bişr b. Velîd, el-Kindî, Abdül A'lâ b. Hammâd vb. ondan hadis rivâyet etmiştir. Ebû Bekir b. Miksem, Abdülvâhid b. Ebî Hişâm, Ali b. Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî, İbn Ziyâd en-Nakkâş, Hasen b. Saîd el-Mutavvî, İbrahim b. Ahmed el-Hirâkî ondan kıraat okumuştur. Hicrî 307 tarihinde vefat etmiştir. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 11, s. 138; er-Rûyisî, *a.g.e.*, s. 455.

⁶³⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 15; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 123.

- 7-el-Câmi' fi'l-Kıraati'l-Aşr, Ali b. Fâris el-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 452/1060),
 8-el-Câmi' fi'l-Kıraati'l-Aşr, Abdülaziz b. Ahmed el-Fârisî (ö. 461/1069),
 9-el-Kâmil fi'l-Kıraati'l-Aşr, Yûsuf b. Ali el-Hüzelî (ö. 465/1072),
 10-el-Müstenîr fi'l-Kıraati'l-Aşr, İbn Sivâr el-Bağdâdî (ö. 496/1102),
 11-Telhîsü'l-İbârâti fi'l-Kıraati's-Seb', İbn Bellîme el-Kayravânî (ö. 514/1120),
 12-et-Tecrîd li Buğyetü'l-Mürîd fi'l-Kıraati's-Seb', İbn Fehhâm (ö. 516/1122),
 13-el-İrşâd fi'l-Aşr, el-Kalânîsî el-Vâsitî Ebu'l-İzz, (ö. 521/1127),
 14-el-Kifâyetü'l-Kübrâ, el-Kalânîsî el-Vâsitî Ebu'l-İzz (ö. 521/1127),
 15-el-Kifâye fi'l-Kıraati's-Sitt, Sibtu'l-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 541/1136),
 16-el-Mübhic fi'l-Kıraati's-Semân, Sibtu'l-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 541/1146),
 17-el-Misbâh fi'l-Kıraati'l-Aşr, Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî (ö. 550/1155),
 18-Gâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kıraati'l-Aşr, Ebu'l- Alâ' el-Hemedânî (ö. 569/1173),
 19-Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî, Ebu'l-Kâsım eş-Şâtîbî (ö. 590/1194).⁶⁴⁰



Tablo 11: Hafs'ın 4 Ana Tariki⁶⁴¹

⁶⁴⁰ Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 39. Muhammd ed-Dabbâ' el-İzmîrî'nin Hafs için *en-Neşr*'de olmayan Fîl tarikine Ravza Mâlikî, Ravza Muaddel ve Câmî' tariklerini, Hammâmî tarikine de Ravza Mâlikî ve Ravza Muaddel olmak üzere 5 tarik ilave ettiğini belirtmiştir. ed-Dabbâ', *Sarihu'n-Nass*, s. 3, 10, 39; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 38; Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân Alâ Umdeti'l-İrfânî fi Vücûhi'l-Kur'ân*, thk. Meryem İbrahim Cündelî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008, s. 210.

⁶⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 123-126; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, ss. 292-300; Rüşdî, *a.g.e.*, s. 348.

Alt Tarikler

Öncelikle Hafs'ın ilk tariki olan *Ubeyd b. es-Sabbâh'ın* alt tarikleri 24 tarik, tek tek belirtilip ikinci olarak da *Amr b. es-Sabbâh* tarikinin 28 alt tariki zikredilecektir.⁶⁴²

(1) Ubeyd b. es-Sabbâh

Ubeyd b. es-Sabbâh'tan gelen Hâşimî ve Ebû Tâhir tariklerinde toplam 24 tarik vardır.⁶⁴³

EL-HÂŞİMÎ TARİKİ (10 Tarik)

Hâşimî tarikinde İbn Galbûn, Abdüsselâm, Milencî, Habbâzî ve Kâruzûnî olarak 5 ana tariki vardır. Toplam ise 10 tarik vardır. Bu tarikler Teysîr, Şâtıbiyye, Telhîs, Tezkira, Müstenîr, Câmî, Gâye, Kâmil, Mübhic adlı eserlerden seçilmiştir.⁶⁴⁴

1. İbn Galbûn Tariki (4 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî (ö. 307) > el-Hâşimî (ö. 368) > İbn Galbûn (ö. 399) > ed-Dânî (ö. 444) > İbn Necâh (ö. 496) > el-Huzelî (ö. 564) > eş-Şâtıbî (ö. 590) (Şâtıbiyye)⁶⁴⁵
- 2.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > İbn Galbûn > ed-Dânî (Teyisîr)
- 3.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > İbn Galbûn (Tezkira)
- 4.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > İbn Galbûn > el-Kazvînî (ö. 452) > İbn Bellîme (ö. 514) (Telhîsü'l-İbârât)

2. Abdüsselâm Tariki (2 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Abdüsselam b. Huseyn (ö. 405) > Ebu'l-Hasen el-Hayyât (ö. 452) > İbn Sivâr (ö. 496) (Müstenîr)
- 2.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Abdüsselam b. Huseyn > Ebu'l-Hasen Fâris el-Hayyât (ö. 452) (Câmiu'l-Hayyât)

3. el-Milencî Tariki (2 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Ahmed el-Milencî (ö. 437) > el-Hüzelî (ö. 465) (Kâmil)
- 2.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Ahmed el-Milencî > Ebû Ali el-Haddâd (ö. 515) > el-Hemedânî (ö. 569) (Gâyetü'l-İhtisâr)

4. el-Habbâzî Tariki (1 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Muhammed el-Habbâzî (ö. 398) > Ebî Nasr el-Herevî (ö. ?) > el-Hüzelî (ö. 465) (Kâmil)

5. el-Kâruzûnî Tariki (1 Tarik)

⁶⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, ss. 119-21; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, ss. 281-292.

⁶⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 123, 124; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 1, ss. 292-299.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 123.

⁶⁴⁵ Süveyd, *a.g.e.*, s. 368.

1.Tarik: el-Üşnânî > el-Hâşimî > Kâruzînî (ö. 440) > Şerif Ebi'l-Fazl (ö. 493) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) (**Mübhic**)

EBÛ TÂHİR TARİKİ (14 Tarik)

Bu tarikte Hammâmî, Nehravânî, İbnü'l-Allâf ve Mesâhifî olarak 4 ana tarik vardır. Toplamda ise 14 tariktir. Bu tarikler Ravza, Câmî, Misbâh, Kifâye, İrşâd, Tizkâr, Kifâye Sitt, Tecrîd, Kâmil adlı eserlerden seçilmiştir. Bunların 10 tanesi Hammâmî'den gelen tarik, 4 tanesi de farklı kişilerden gelen tariktir.⁶⁴⁶

1. el-Hammâmî Tariki (10 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir (ö. 349) > Hammâmî (ö. 417) > Ebu'l-Huseyn el-Fârisî (ö. 461) > İbn Fehhâm (ö. 516) (**Tecrîd**)
- 2.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebû Ali el-Mâlikî (ö. 438) > İsmail el-Mâlikî (ö. ?) > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)
- 3.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebû Ali el-Mâlikî (**Ravza**)
- 4.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebu'l-Fazl er-Râzî (ö. 454) > Hüzelî (**Kâmil**)
- 5.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebu'l-Huseyn Ahmed el-Fârisî (**Câmi' el-Fârisî**)
- 6.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî (ö. 417) > et-Temîmî (ö. 488) > Şehrezûrî (ö. 550) (**Misbâh**)
- 7.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > el-Habbârî (ö. 490) > Şehrezûrî (**Misbâh**)
- 8.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebû Ali el-Vâsitî (ö. 468) > Ebu'l-İzz (ö. 521) (**Kifâye Kübrâ**)
- 9.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**İrşâd**)
- 10.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Hammâmî (ö. 417) > İbn Şîta (ö. 450) (**Tizkâr**)

2. en-Nehravânî Tariki (2 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Nehravânî (ö. 404) > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)
- 2.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Nehravânî > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz (**İrşâd**)

3. İbnü'l-Allâf Tariki (1 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > Ebi'l-Hasen el-Allâf (ö. 396) > İbn Şîta (**Tizkâr**)

4. el-Mesâhifî Tariki (1 Tarik)

- 1.Tarik: el-Üşnânî > Ebû Tâhir > el-Mesâhifî (ö. 401) > Muhammed el-Bağdâdî (ö. 467) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) (**Kifâye Sitt**)

⁶⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 123.

(2) Amr b. es-Sabbâh

Hafs'ın 2. tariki olan Amr b. es-Sabbâh tarikinde Fîl ve Zûr'ân olarak iki alt tarik vardır. Fîl tarikinde 14, Zûr'an tarikinde de 14 olmak üzere toplam 28 tarik vardır.

EL-FÎL TARÎKÎ (14 Tarik)

Bu tarikte el-Velî, İbn Halîl şeklinde 2 ana tarik vardır. Toplamda ise 14 tariktir. Bunlar Misbâh, Mübhic, Vecîz, Kâmil, Müstenîr, el-Câmî, Tizkâr, Kifâye ve Gâye adlı eserlerden seçilmiştir.⁶⁴⁷

1. el-Velî Tariki (12 Tarik)

- 1.Tarik: Fîl > Velî (ö. 355) > Hammâmî > Şermekânî (ö. 451) > İbn Sivâr (ö. 496) **(Müstenîr)**
- 2.Tarik Fîl > Velî > Hammâmî > Hasen Fâris el-Hayyât (ö. 452) > İbn Sivâr **(Müstenîr)**
- 3.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > Ebû Ali el-Attâr (ö. 447) > İbn Sivâr **(Müstenîr)**
- 4.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > Ebi'l-Fazl er-Râzî (ö. 454) < el-Hüzelî **(Kâmil)**
- 5.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz **(Kifâye Kübrâ)**
- 6.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > Ebû Ali el-Vâsitî > Ebu'l-İzz > Ebu'l-Alâ' Hemedânî **(Gâyetü'l-İhtisâr)**
- 7.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > Ahmed b. Abdülkâdir (ö. 492) > Şehrezûrî (ö. 550) **(Misbâh)**
- 8.Tarik: Fîl > Velî > Hammâmî > İbn Şîtâ **(Tizkâr)**
- 9.Tarik: Fîl > Velî (ö. 355) > Taberî (ö. 393) > Ebû Ali el-Attâr > İbn Sivâr **(Müstenîr)**
- 10.Tarik: Fîl > Velî > Taberî > eş-Şermekânî (ö. 451) > İbn Sivâr **(Müstenîr)**
- 11.Tarik: Fîl > Velî > Taberî > el-Huzâî (ö. 408) > Abdullah b. Şebîb (ö. 451) > Hüzelî **(Kâmil)**
- 12.Tarik: Fîl > Velî > Taberî > el-Ahvâzî (ö. 446) **(Vecîz)**

2. İbn Halîl Tariki (2 Tarik)

- 1.Tarik: Fîl > İbn Halil el-Attâr (ö. ?) > Ebu't-Tayyib (ö. 369) > Kâruzûnî (ö. 440) > Şerif Ebi'l-Fazl (ö. 493) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) **(Mübhic)**
- 2.Tarik: Fîl > İbn Halil el-Attâr > Ebû Tayyib > Kâruzûnî > Şerif Ebi'l-Fazl > Şehrezûrî **(Misbâh)**

ZÛR'ÂN TARÎKÎ (14 Tarik)

⁶⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 124.

Bu tarikte Sûsancerdî, Horasânî, Nehravânî, Hammâmî, Mesâhifî, İbn şâzân şeklinde 6 ana tarik vardır. Toplamda ise 14 tariktir. Bu tarik Gâye, Misbâh, Kifâye, Tizkâr, Müstenîr, Câmi', Tecrîd ve Ravza adlı eserlerden seçilmiştir.⁶⁴⁸

1. Sûsancerdî Tariki (4 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' el-Kalânîsî (ö. 356) > Sûsancerdî (ö. 402) > Ebu'l-Huseyn el-Fârisî (ö. 461) > İbn Fehhâm (**Tecrîd**)
2. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Sûsancerdî > Ali el-Mâlikî (ö. 468) (**Ravza**)
3. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Sûsancerdî > el-Hayyât > İbn Ferrâ > Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî (**Gâyetü'l-İhtisâr**)
4. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Sûsancerdî > Ebû Bekir el-Hayyât (ö. 467) > Şehrezûrî (**Misbâh**)

2. el-Horasânî Tariki (1 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Horasânî (ö. 380) > Fâris b. Ahmed (ö. 401) > ed-Dânî (**Câmiu'l-Beyân**)

3. en-Nehravânî Tariki (2 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Nehravânî (ö. 404) > Ebû Ali el-Vâsitî (ö. 468) > Ebu'l-İzz (**Kifâye Kübrâ**)
2. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Nehravânî > Ebû Ali el-Attâr > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

4. el-Hammâmî Tariki (3 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Hammâmî > İbn Şitâ (**Tizkâr**)
2. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Hammâmî > İbn Fâris el-Hayyât (**Câmiu'l-Hayyât**)
3. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Hammâmî > Ebû Ali Attâr > İbn Sivâr (**Müstenîr**)

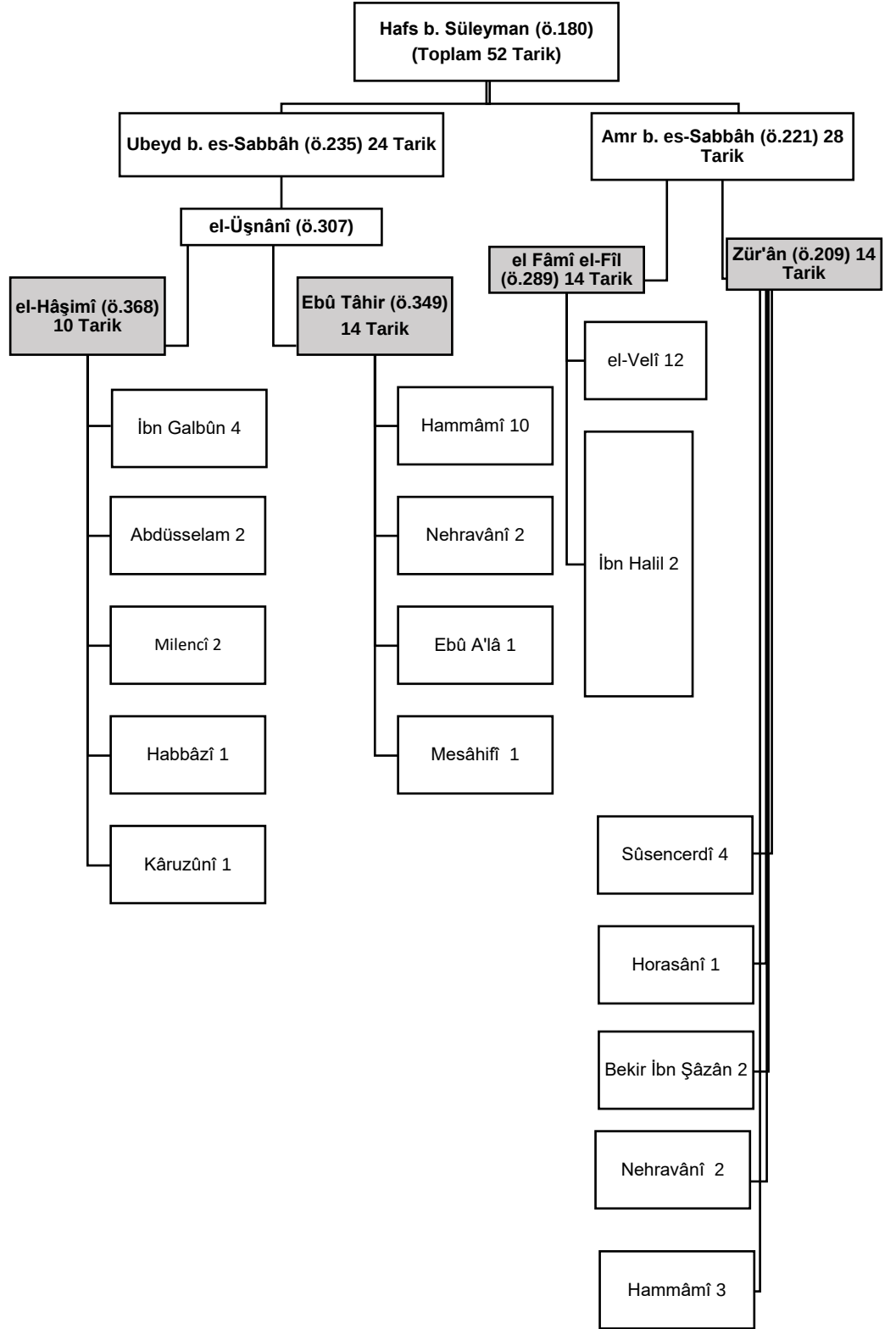
5. el-Mesâhifî Tariki (3 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Mesâhifî (ö. 401) > İbn Fâris el-Hayyât (**Câmiu'l-Hayyât**)
2. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Mesâhifî > Ebû Ali el-Attâr > İbn Sivâr (**Müstenîr**)
3. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > Mesâhifî > Ebû Ali el-Attâr > Ebû Bekir el-Hayyât > Şehrezûrî (**Misbâh**)

6. İbn Şâzân (Bekir) Tariki (1 Tarik)

1. Tarik: Zûr'ân > İbn Huley' > İbn Şâzân (ö. 405) > Ebû Bekir el-Hayyât (ö. 467) > İbnü'l-Ferrâ (ö. ?) > Ebu'l-Alâ' Hemedânî (**Gâyetü'l-İhtisâr**)

⁶⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 125.



Tablo 12: Hafs'ın Tarikleri-Toplu

C. ÂSİM KIRAATININ KİTAP TARİKLERİ

İbnü'l-Cezerî, Hafs için 52 tariki 19 kitaptan, Şu'be için 76 tariki 26 kitaptan seçmiş ve eserine almıştır. Bu eserlerden ne kadar tarik alındığı tabloda gösterilmiştir.

Hafs Rivâyeti				Şu'be Rivâyeti			
Ubeyd b. Sabbâh 24 Tarik		Amr b. Sabbâh 28 Tarik		Yahya b. Âdem 58 Tarik		Uleymî 18 Tarik	
Kitap İsmi	Tarik Sayısı	Kitap İsmi	Tarik Sayısı	Kitap İsmi	Tarik Sayısı	Kitap İsmi	Tarik Sayısı
Şâtıbiyye	1	Müstenîr	8	Şâtıbiyye	2	Tecrîd	2
Teysîr	1	Kâmil	2	Teysîr	2	Ravza Mâlikî	1
Telhîsü'l-İbârât	1	Kifâye İzz	2	Tecrîd	4	Kifâye İzz	2
Tezkira	1	Gâyetü'l-İhtisâr	3	Telhîsü'l-İbârât	2	Tizkâr	1
Müstenîr	1	Misbâh	4	Mübhic	5	Câmiu'l-Hayyât	1
Câmiu'l-Hayyât	1	Tizkâr	2	Misbâh	14	Câmi' el-Fârisî	1
Câmi' el-Fârisî	1	Vecîz	1	Müstenîr	7	Kifâyetü's-Sitt	1
Gâyetü'l-İhtisâr	1	Mübhic	1	Kâmil	4	Gâyetü'l-İhtisâr	1
Kâmil	4	Tecrîd	1	Telhîs Ebî Ma'ser	1	Telhîs Ebî Ma'ser	1
Mübhic	1	Ravza Mâlikî	1	Ünvân	1	Gâye İbn Mihrân	1
Tecrîd	1	Câmiu'l-Beyân	1	Müctebâ	1	Kâmil	2
Ravza Mâlikî	1	Câmiu'l- Hayyât	2	Kâfî	1	Câmiu'l- Beyân	1
Misbâh	2	Toplam	28	Ravza Muaddel	1	Seb'a/Neşr	1
İrşâd	2	---	---	Muvaddih	1	Mübhic	1
Kifâye İzz	2	---	---	Miftâh	1	Misbâh	1
Tizkâr	2	---	---	Kitâbü's-Seb'a	1	Toplam	18
Kifâyetü's-Sitt	1	---	---	Ravza Mâlikî	1	---	---
Toplam	24	---	---	Kifâye İzz	2	---	---
---	---	---	---	İrşâd	2	---	---
---	---	---	---	Tizkâr	1	---	---
---	---	---	---	Câmiu'l-Hayyât	2	---	---
---	---	---	---	Gâyetü'l-İhtisâr	2	---	---
---	---	---	---	Toplam	58	---	---
---	---	---	---	---	---	---	---
Hafs: Toplam 52 Tarik				Şu'be: Toplam 76 Tarik			

Tablo 13: Kitap Tarikleri

D. ED-DÂNÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ⁶⁴⁹

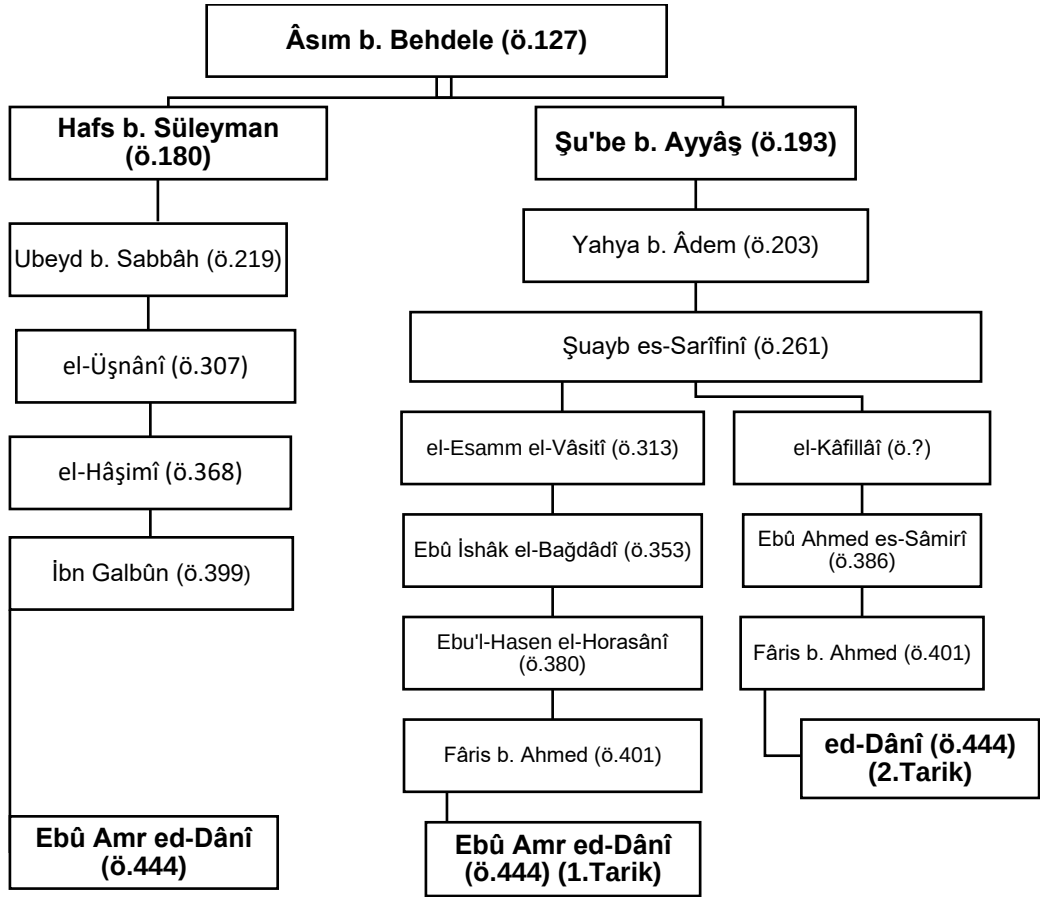
Teysîr tarikinın yaygın olarak kullanılması ve çalışmamızın ana tariki olması, ayrıca kıraatta *Teysîr* ev Şâtıbiyye gibi temel eserlere ulaştırılan senedin en âlî sened kabul edilmesi⁶⁵⁰ sebebiyle müellif ed-Dânî'nin Şu'be ve Hafs rivâyetlerindeki silsilesini vermek istiyoruz. İstanbul tariki olarak bilinen *Teysîr* tarikinın Âsım'a kadar olan silsilesi ed-Dânî'nin *Teysîr* adlı eserinde zikredilmektedir. Buna göre ed-Dânî, hocası Fâris b.

⁶⁴⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 116, 117; el-Ubeydî, *a.g.e.*, s. 58, 59, 128; Süveyd, *a.g.e.*, s. 356.

⁶⁵⁰ Durmuş Aslan, "Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir icâzetnâme Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 12, (2003), ss. 291-317.

Ahmed'e okuduğunu, silsile yoluyla Kâfillâî, Şuayb, Yahya b. Âdem ve Şu'be şeklinde Âsım'a kadar uzandığını belirtmiştir. Hafs rivâyetinde aynı şekilde kendisinin İbn Galbûn'a okuduğunu, sırasıyla el-Hâşimî, Üşnânî, Ubeyd ve Hafs şeklinde rivâyet zincirini zikretmiştir.⁶⁵¹

Dânî'nin sisilesinde Hafs rivâyetinde 5 râvî varken, Şu'be rivâyetinde en az 6 râvî bulunmaktadır. Bu tarik, Şu'be rivâyetinde Yahya b. Âdem; Hafs rivâyetinde Ubeyd tariki üzerinden gelmektedir. Ayrıca ed-Dânî, Şu'be rivâyetini Yahya b. Âdem, Uleymî ve diğer tarikler; Hafs rivâyetinin Ubeyd, Amr ve diğer tarikler üzerinden kendine ulaşan tarikleri "Câmiu'l-Beyân" adlı eserinde zikretmektedir.⁶⁵² Biz bunlardan Teysîr'de zikredilen ve bugün en yaygın olanını Hafs için 1 tarik, Şu'be için 2 tariki tablo halinde vermek istiyoruz.⁶⁵³



Tablo 14: İmam-ı Âsım'ın Dâni Tariki

⁶⁵¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, ss. 117-119; Ali b. Muhammed Tefkî en-Nehhâs, *er-Risâletü'l-Ğarra fi'l-Evcühi'l-Mukaddimeti fi'l-Edâi ani'l-Aşrati'l-Kurrâ*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2004, s. 23, 24.

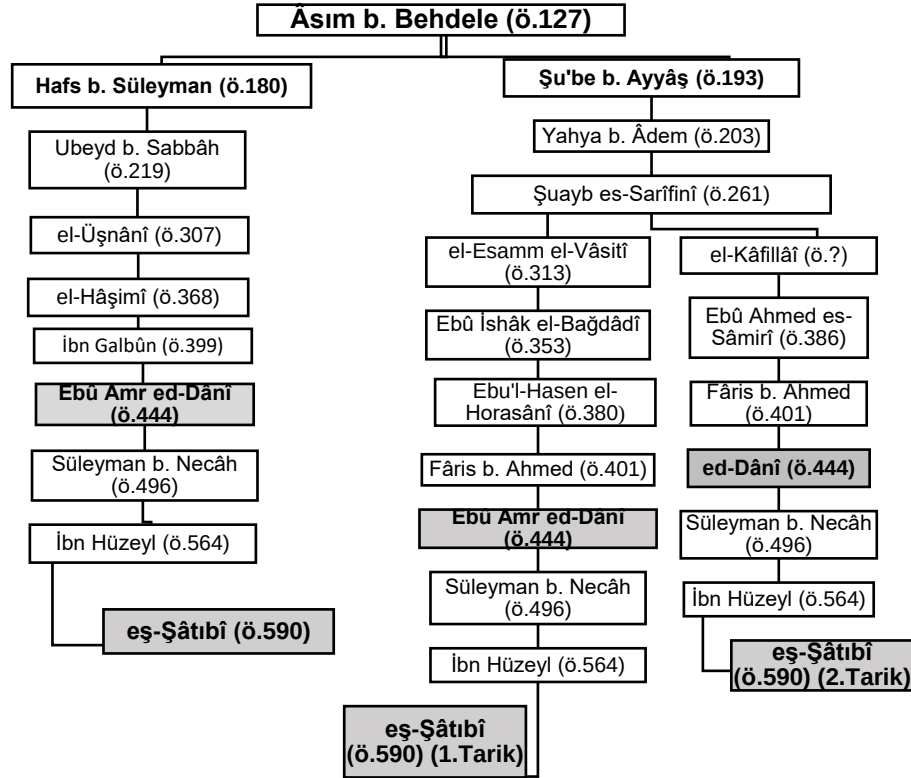
⁶⁵² bkz. ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 128.

⁶⁵³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, ss. 117-119.

E. EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ⁶⁵⁴

Şâtıbiyye tarikinın yaygın olarak kullanılması ve çalışmamızın da ana tariki olması sebebiyle müellif eş-Şâtıbî'nin Şu'be ve Hafs rivâyetlerindeki silsilesini vermek istiyoruz. Mısır tariki olarak bilinen ve Şâtıbiyye olarak meşhur olmuş İmam Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* adlı eserine dayanan bu tarik silsile olarak ed-Dânî'nin silsilesi ile aynıdır. Esas itibariyle Şâtıbiyye, ed-Dânî'nin *Teysîr* adlı eserinin kısaltılarak manzum hale getirilmiş hâlidir.⁶⁵⁵ Konu ve tercih itibariyle de *Teysîr tariki* ile *Şâtıbiyye tariki* arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.⁶⁵⁶

Şâtıbî'nin kıraat imamlarına uzanan senedi kendi eserinde bulunmamaktadır. Onun tariklerini İbnü'l-Cezerî "en-Neşr" adlı eserinde zikretmiştir.⁶⁵⁷ İlgili eserlerde farklı tarikler zikredilmiş, ancak burada *en-Neşr'de* yer alan Hafs için 1, Şu'be için 2 tarikin verilmesi tercih edilmiştir.⁶⁵⁸



Tablo 15: İmam-ı Âsım'ın Şâtıbiyye Tarihi

⁶⁵⁴ Süveyd, *a.g.e.*, s. 356, 368.

⁶⁵⁵ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 27; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 245.

⁶⁵⁶ Bazı farklar için bkz. Muhammed İbrahim Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-Dehr fî Te'sili ve Cem'i Kıraati'l-Aşr*, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, c.1, s. 404, 405, 444, 445.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 54.

⁶⁵⁸ el-Ubeydî, *a.g.e.*, s. 102, 103; Süveyd, *a.g.e.*, s. 356, 368; Çollak, *Şâtıbiyye*, s. 36.

F. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ŞU'BE-HAFS SİLSİLESİ⁶⁵⁹

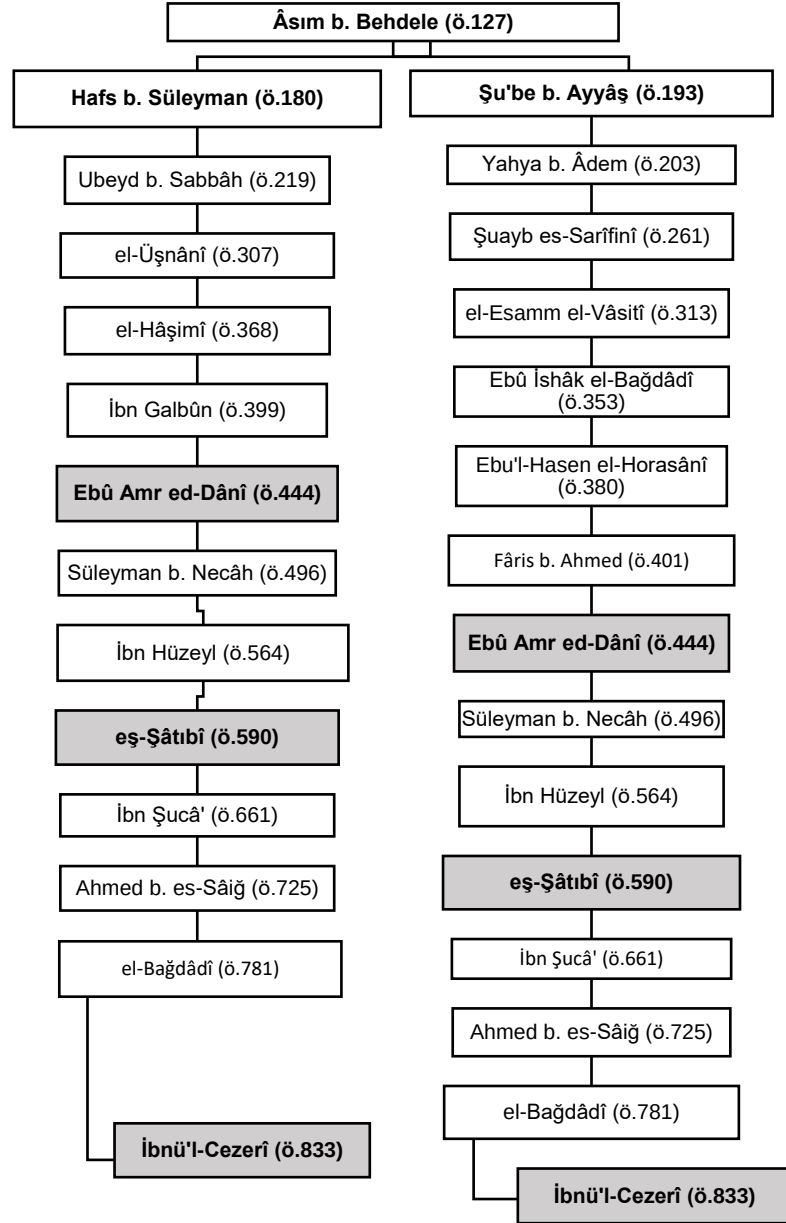
İbnü'l-Cezerî'nin günümüzde tecvidle ilgili görüşlerinin kaynağı olması ve İslam dünyasında temel kaynak kabul edilmesi, ayrıca çalışmamızın çerçevesini belirlemesi sebebiyle Şu'be ve Hafs rivâyeti açısından onun senedini vermek uygun olacaktır. Zira ülkemizde ve İslam aleminde geleneksel olarak yapılan kıraat tedrisinin sonunda verilen icâzetnâmelerde kıraat senedleri İbnü'l-Cezerî üzerinden *Şâtıbiyye* ve *Teysîr'e* dayanmaktadır. Bu noktada İbnü'l-Cezerî bir kıraatta köşe taşı mesabesindedir.

İbnü'l-Cezerî, ed-Dânî'nin *Teysîr*'ini esas alarak yazdığı *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserinde Hafs için Abdurrahman el-Bağdâdî (ö. 781) > Muhammed b. Ahmed Takiyyüddîn es-Sâîğ (ö. 725) > Ebû İshâk Kemâl b. Fâris (ö. 676) > Ebu'l-Yümn el-Kindî (ö. 613) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) > Ebu'l-Fazl (ö. 493) > Kâruzûnî (ö. 440) > el-Hâşimî (ö. 368) > tarikini; Şu'be için ise Ahmed b. Hüseyin el-Küfrî (ö. 776) > Hüseyin el-Küfrî (ö. 719) > Ebû Muhammed el-Verkî (ö. 661) > Ebu'l-Yümn el-Kindî (ö. 613) > Sibtu'l-Hayyât (ö. 541) > İbn Sivâr (ö. 496) > Ali el-Basrî (ö. 434) > İbn İsmâ (ö. 363) > el-Vâsitî (ö. 313) > es-Sarîfînî Şuayb (ö. 261) > tarikini zikretmektedir.⁶⁶⁰ Lâkin burada tablo olarak *en-Neşr* adlı eserinde Şâtıbiyye bölümünde verdiği ve en âlî sened olarak nitelendirdiği içinde *Teysîr'in* de yer aldığı imam Şâtibî'ye kadar olan sened verilecektir.⁶⁶¹

⁶⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 54.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 154, 158, 159.

⁶⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 54; Damra, *Ehsenü'l-Beyân*, s. 49; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 146; Yüksel, *a.g.e.*, s. 185; el-Ubeydî, *a.g.e.*, s. 102; Muhammed Nehbân b. Huseyn Mısırî, *er-Riyâş fî Rivâyeti'l-İmam Şu'be b. Ayyâş*, 2. b., Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2004, s. 10.



Tablo 16: İmam-ı Âsım'ın İbnü'l-Cezerî Tarihi

VI. ÂSİM KIRAATININ YAYGINLAŞMASI

Müslümanlar asırlar boyu kıraatları okuyup bellemiş, bunun sonucunda bazıları yayılmış, bazı kıraatlar ise yaygınlık kazanamamıştır. Okunuşu şöhret bulan kıraatların dışındakiler halk tarafından pek bilinmemiş, bunları sadece mütehassıs olanlar zaptedip tedrisini yapmış ve gelecek nesillere aktarmış olup⁶⁶² bunlar hakkında kitaplar telif edilmiştir. Söz konusu kıraatlardan tarihi süreçte tercih edilenlerden bazıları yaygınlığını halen devam ettirmektedir.

⁶⁶² el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 148.

A. TARİHTE YAYILDIĞI YERLER

Hicrî 2., 3., ve 4. asırlardan itibaren okunan kıraatların yayılma alanı pek çok değişim geçirmiştir. Bu asırlarda İbn Mücâhid'in beldelerde meşhûr ve yaygın olan kıraatları derlediğine göre Mekke'de İbn Kesîr, Medine'de Nâfi', Basra'da Ebû Amr ve Ya'kûb, Şam'da İbn Âmir, Kûfe'de Âsım, daha sonra Hamze kıraatları yaygın olarak okunmaktaydı. Kûfe'de Âsım'ın ölümünden sonra Hamze ve A'meş kıraatı, İbn Mücâhid dönemine kadar (4. asır) onun kıraatından daha baskın olarak okunmuştur.⁶⁶³ Âsım kıraatı burada güçlü etkisini yitirmekle beraber çok az da olsa Şu'be'nin talebeleri tarafından okunmaktaydı.⁶⁶⁴ Nitekim Şu'be'nin Kûfe Mescidinde Hamze kıraatını okuyan imamın kendisinin hemzesiz okuduğu مؤصدة (Hümeze 102/8) kelimesini hemzeli okumasından rahatsız olduğunun nakledilmesi de bunu teyit etmektedir.⁶⁶⁵ Hamze'den sonra onun kıraatı okunmaya devam etmekle birlikte daha çok Kûfe'de hicrî 5. asra kadar Kisâî kıraatı hâkim olmuş ve devam etmiştir.⁶⁶⁶ Muhtemelen İbn Mücâhid'in, Kûfe'den üç kıraat seçmesinin sebebi budur.⁶⁶⁷

Âsım kıraatının Kûfe'de yer edinmemesi Hafs'ın Kûfe dışında Kur'ân öğretimiyle meşgul olması etkili olmuştur. Yine söylemek gerekir ki, bu dönemde Âsım kıraatının Şu'be rivâyeti ön planda olup Hafs rivâyeti Kûfe'de fazla yaygın değildi.⁶⁶⁸ Alimlerin, Âsım'ın kıraatını Hafs'ın daha iyi zaptettiğini zikretmelerine rağmen o dönemde Kûfe'de Hafs rivâyetinin niçin tercih edilmediği sorulabilir.⁶⁶⁹ Muhtemelen bu konuda Hafs'ın Bağdat'ta kıraat okutması ve tariklerinin Bağdat kurrâsından olması göstermektedir ki, onun rivâyetinin Kûfe'de okutulmayıp azalmasına, Bağdat ve diğer yerlerde yaygınlaşmasına sebep olmuştur.⁶⁷⁰ Diğer sebep şu olabilir: Kûfe kıraat ekolünde usul farklılıklarında imâle ve ibdâl ile okuma yaygındır. Bu da Kûfe halkına lehçe itibarıyla daha uygun bir okuyuştur. İmâle, Şu'be rivâyetinde de Şâtıbiyye ve Tayyibe tariklerinde

⁶⁶³ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁶⁴ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 457.

⁶⁶⁵ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 93.

⁶⁶⁶ el-Enderâbî, *a.g.e.*, s. 109, 119; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2002, c. 26, s. 69, 70.

⁶⁶⁷ İbn Mücâhid'in Kûfe'den 3 kıraat alması ve bu kıraatları bu beldeye nispet etmesi orada müellifin kendi döneminde Kûfe'de yaygın olarak okunmasına bağlanmıştır. Elbette Âsım kıraatının burada tamamen unutulması mümkün değildir. Bu dönemde Âsım kıraatı diğer beldelerde daha baskın olsa da İmamın yaşadığı dönemde Kûfe'de şöhret bulmuş tek kıraattı. İbn Mücâhid'in imamların kendi dönemlerindeki şöhreti, yani Âsım kıraatının Kûfe'den neş'et etmesi ve şöhrete kavuşması ayrıca diğer beldelerde de okunmaya devam etmesi sebebiyle Kûfe'ye nispet etmiş olması daha muhtemeldir. İbrahim Tetik, *Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 62, 63.

⁶⁶⁸ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁶⁹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁷⁰ el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 18.

Hamze ve Kisâî kıraatı kadar olmasa da yaygın olmayan diğer tariklerinde mevcuttur. Hafs rivâyetinde ise feth/imâlesiz üzere okuma yaygındır. Bu nedenle Kûfe halkı Şu'be rivâyetini kendilerine daha yakın bulmuş olması muhtemeldir.

O dönemde kabul gören yedi kıraat hemen hemen civar beldelerde okunmuştur. Hatta bugün 10 kıraat içinde yer almayan imamların kıraatları da okunmuş, Mısır'da neredeyse yedi kıraatın tamamı okunmuştur. Bu anlamda bütün belde halkı sadece bir kıraatı okumamıştır. Mesela, Hafs kıraatı Bağdat'ta okunurken aynı zamanda Kisâî kıraatı da okunmuştur. Sonrasında da Halef kıraatının da okutulduğunu müşahade etmekteyiz.⁶⁷¹ Hatta başlangıçta Hamze kıraatıyla beraber Kûfe'de okunmuş olan Şu'be rivâyetinin, Irak'ta talebesi Yahya b. Âdem vasıtasıyla şöhret bulduğu nakledilmiştir.⁶⁷²

Mekke'de İbn Mücâhid ve Enderâbî (5. asır) dönemine kadar İbn Kesîr kıraatı okunmasının yanında Hafs rivâyeti Bağdat üzerinden yayılmış, kendi döneminde Mekke'de de okunmuştur.⁶⁷³ Ancak el-Makdisî (ö. 390/1000) 4. asırda burada İbn Kesîr kıraatından başka kıraat okunmadığını zikretmiş olsa da bu durum, hâkim olan kıraat olarak anlaşılmalıdır.⁶⁷⁴ Makdisî Ayrıca, Yemen'de dahi Âsım kıraatının okunduğunu ama Arap yarımadasına daha çok Ebû Amr kıraatının hâkim olduğu söylemiştir.⁶⁷⁵

Meseleye diğer kıraatlardan açısından bakarsak, bugün okunan ve okunmayan bazı kıraatların da Irak ve Suriye'de okunduğunu öğrenmekteyiz. Hicrî 4. asırda Irak'ta Ebû Amr, Hamze ve Kisâî hâkim olmuş, Bağdat'a Hamze kıraatı hâkim olmakla birlik yedi kıraat da okunmuştur.⁶⁷⁶ Suriye'de Ebû Amr kıraatı ile beraber Kisâî'nin de yaygınlaştığını görmekteyiz. Ama daha çok İbn Âmir kıraatı okunmuştur. Mısır'da hemen hemen yedi kıraat okunmuş, en az İbn Âmir kıraatı yayılmıştır. En çok ise Mağrib'te olduğu gibi Nâfi' kıraatı yaygınlaşmıştır. Ayrıca, o dönemde İran topraklarında Ebû Amr ve İbn kesîr kıraatlarının yanında daha farklı kıraatların da okunduğu kaydedilmiştir.⁶⁷⁷

Hicrî 5. asırda Basra'ya Ebû Amr'dan sonra Ya'kûb kıraatının hâkim olduğunu görmekteyiz. Bu konuda ed-Dânî'nin "*Ebû Amr'dan sonra Basra'da siz Ya'kûb kıraatını*

⁶⁷¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 61; Altıkulaç, "İbn Âmir", c. 19, ss. 308-310.

⁶⁷² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 8, s. 505.

⁶⁷³ el-Enderâbî, a.g.e., s. 65; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 20, s. 131, 132; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 54.

⁶⁷⁴ Ebû Abdullah Şemsüddîn el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 2. b., Kahire: Mektebetü Madbûlî, 1991, s. 97; Mehmet Emin Maşalı, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 2 (2006), ss. 183-196. Daha geniş değerlendirme için bkz. İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, ss. 72-74.

⁶⁷⁵ el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm* s. 97; Maşalı, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", ss. 183-196.

⁶⁷⁶ el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm* s. 128; Maşalı, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", ss. 183-196.

⁶⁷⁷ el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm* s. 180, 202, 236; Maşalı, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", ss. 183-196.

seçtiniz." sözü⁶⁷⁸ ve Tâhir b. Galbûn'nun "*Basra'da Ya'kûb kıraatı dışında bir kıraat okunmuyordu.*" demesi bunu göstermektedir. Ama Ebû Amr kıraatı da Dûrî ve diğer râvîleriyle okunmaya devam etmiştir. Nitekim Enderâbî (Hicrî 470) de bu döneme kadar bu kıraatın Basra'ya hâkim olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁹

Beşinci asırdan sonra Ebû Amr'ın Dûrî rivâyeti; Irak, Hicaz, Yemen, Şam, Mısır, Sûdan, Doğu Afrika'ya hicrî 10. asra kadar hâkim olmuştur.⁶⁸⁰ Nitekim İbnü'l-Cezerî, yaşadığı dönemde ise (Hicrî 9. asır, Miladî 15. asır) Hicaz, Şam, Yemen ve Mısır'da Ebû Amr kıraatının yaygın olduğunu söylemiştir. Bu konuda İbnü'l-Cezerî, Ebû Bekir b. Şu'be'nin "*insanlar için bir sened olacağı*" şeklinde Ebû Amr kıraatını öven sözünün sahih olduğunu söylerken, hicrî 6. asrın sonuna kadar Şam'da İbn Âmir kıraatının okunduğunu, oraya Irak ehlinde bir kişinin gelmesiyle insanların Orta Afrika haricinde bunu terk ettiğini ve yıllarca Ebû Amr kıraatının burada okunduğunu, dolayısıyla Şu'be'nin sözünün gerçekleştiğini söylemiştir. Zikredilen bu beldelede Osmanlı'nın hâkim olmasından sonra Hafs rivâyeti okunmaya başlamıştır.⁶⁸¹ Muhammed ed-Dabbâ', bu dönemde Mısır'da Verş rivâyetinin okunduğunu, onun ardından Ebû Amr kıraatının yayıldığını, hicrî 12. asra kadar mushafın bu kıraatla yazıldığını, bundan sonra da Âsım (Hafs rivâyeti) kıraatının burada yayıldığını belirtmiştir.⁶⁸²

Nâfi' kıraatı ise Medine'de okunmasına rağmen Verş (Hicrî 2. asrın sonu) rivâyeti Mısırdaki da okunmuş ve Hamze kıraatından sonra Mağrib bölgelerine de yayılmıştır.⁶⁸³ Hatta Endülüs'te oraya kıraat ilmini götüren kişinin Nâfi'den okumuş olması, Endülüs âlimlerinden ed-Dânî'nin talebesi İbn Necâh'ın mushafı ilgili eserini bu kıraata göre harekelemesini dikkate aldığımızda burada da uzun yıllar bu kıraatın yaygın okunduğunu ifade edebiliriz.⁶⁸⁴

Şam bölgesinde de bu döneme kadar İbn Âmir kıraatı hâkim idi. Bu kıraat aynı zamanda yukarı Mezopotamya (Irak'ın kuzeyi, Güney İran, Güney Doğu Anadolu) bölgesinde okunmuştur.⁶⁸⁵ Bahsedilen bu tarihler Emevî ve Abbasî dönemlerini içine almaktadır.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 149.

⁶⁷⁹ el-Enderâbî, *a.g.e.*, s. 83

⁶⁸⁰ Müflih vd., *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 265; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 94-96.

⁶⁸² ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 57; el-Mezîni, *a.g.e.*, s. 269.

⁶⁸³ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 55; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi'", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 511-513.

⁶⁸⁴ Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", ss. 107-139.

⁶⁸⁵ el-Enderâbî, *a.g.e.*, s. 77; Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 19, ss. 308-310.

Hafs rivâyetine tekrar dönüp baktığımızda, Emevî ve Abbasîler döneminde zikredilen beldelerde râvî ve diğer talebeleriyle okutulsa da İslam beldelerine aslında tamamen hâkim olamamıştır.⁶⁸⁶ Ancak Âsım kıraatının belli zamanlarda bütün Meşrik/Doğu ülkelerin tamamen hâkim olduğunu söylemek gerekir. Zira Endülüslü büyük müfessir Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344), 8. asırda Mağrib'te Nâfi' kıraatı, Irak'ta Âsım kıraatının hâkim olduğunu söylemesi bunu teyit etmektedir.⁶⁸⁷

Türklerin Müslüman olmasıyla Selçuklu ve Orta Asya topraklarında hangi kıraat okunduğu sorusuna cevap vermek kolay görünmemektedir. Makdîsî eserinde kıraatların hâkim olduğu bölgeleri zikrederken bu bölgelerde okunan herhangi bir kıraattan bahsetmemiştir. Ancak, Hafs rivâyetini tercih eden Osmanlıların öncesinde Türklerin yaşadığı bölgelerde de bu kıraatın okunduğu kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Bunu teyiden Hafs rivâyetinin intişarını konu alan bir çalışmada hadis âlimi Buhârî'nin (ö. 256/870) eserinde Âsım kıraatının baskın bir şekilde zikredildiği belirtilmiş ve bu eserin bu beldelerde yaygın olmasının Âsım kıraatının bilinirliğini artırdığı ifade edilmiş ve kıraat alanında uzman olan Ganim Kaddûrî'nin de bu düşüncede olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁸ Ancak Hafs rivâyetinin yaygınlığı ile beraber söz konusu beldelerde Ebû Amr kıraatın da okunduğu nakledilmiştir.⁶⁸⁹

Hicrî 10. asırdan (Miladî 1500'lü yıllar) sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ve yayılması sonucu diğer öteden beri şöhreti bilinen bu kıraat İslam beldelerine tümüyle hâkim olmaya başlamıştır.⁶⁹⁰ Osmanlı devletinin idaresinde olan Sûdan, Fas, Libya, Cezâir, Çad gibi ülkelerde son dönemlere kadar Hafs rivâyetinin dışında diğer kıraatlar okunmuştur.⁶⁹¹ Meşrik bölgelerinde Âsım kıraatı (Hafs rivâyeti) belli dönemlerde baskın hale gelmiştir.⁶⁹² Bu konuda Mar'aşî'nin (ö. 1150/1737) "*Bizim diyarımızda Âsım'ın Hafs rivâyeti okunmaktadır.*" demesinden de anlıyoruz ki, Âsım kıraatı (Hafs) daha çok hicrî on ikinci asırdan sonra Irak dışındaki bölgelerde yaygınlık göstermiştir.⁶⁹³ Yine Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) talebesi Yûsuf b. Güvendik'in yazdığı mushafı tanıtırken Rûm topraklarında yaygın olduğu için resim/hat

⁶⁸⁶ Sarı, "Âsım b. Behdele", c. 3, s. 475, 476

⁶⁸⁷ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 151.

⁶⁸⁸ İbrahim Tetik, *Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 78, 88.

⁶⁸⁹ Bakala, *a.g.e.*, s. 130-139; İbrahim Tetik, *Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 93.

⁶⁹⁰ *Emâkinü İntişârî'l-Kıraatî'l-Yevm*, http://www.ibnamin.com/recitations_current_places.htm, (07.06.2019); Ahmed er-Ruveysî, *el-Kıraatü'lletî Kânet Sâidet fi Zemeni't-Te'lifi'l-Mukaddimetî'l-Cezeriyye*, <https://vb.tafsir.net/tafsir23412/#.XPtm03duLVI>, (08.06.2019); <https://aswatonline.com/2018/05/30/القراءات-القرآنية-تحولات-الانتشار-وا/>; Müflih vd., *a.g.e.*, s. 63; Mustafa Alkan, "Osmanlı devletinin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğunun Osmanlılaşması", *Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, ss. 19-31.

⁶⁹¹ el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 275.

⁶⁹² el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 149.

⁶⁹³ Muhammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde el-Mar'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, thk. Muhammed İsmail Seyyid Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 1988, s. 134; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 149, 150.

olarak Kûfe mushafını seçtiğini ve Hafs rivâyetini esas aldığını söylemesi bu rivâyetin meşhûr olduğunu göstermektedir.⁶⁹⁴ Osmanlı'nın son dönemleri dikkate alınırsa Şam'dan Anadolu'ya varıncaya kadar tüm bölgelerde Âsım kıraatının (Hafs rivâyeti) tercih edildiği görülmektedir.

Şîî İslam dünyasına baktığımız zaman da Hafs rivâyetinin okunduğunu görmekteyiz. Şia, yedi kurrâdan dördünü yani Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî'nin kıraatlarının kaynağını Ehl-i Beyt mektebine dayandırmaktadır. Şîî müellif Muhammed el-Hâdî tarafından telif edilen eserde nakledilen bilgilere göre Hafs rivâyetinin senedinde olan Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Hz. Ali'yi Şîî kabul edilip İmam-ı Âsım'ın başka kimseden ders almadığını ileri sürülerek Hafs rivâyetinin tercih edilme gerekçesi ortaya konmuştur.⁶⁹⁵ Dolayısıyla Şia'nın yaygın olduğu İran ve nüfus yoğunluğunun çok olduğu Irak, Lübnan, Azerbaycan vb. diğer ülkelerde bu rivâyetinin yaygın olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁹⁶

Özetle söylemek gerekirse, Âsım kıraatı başlangıçta Kûfe'de şöhrete kavuşmuş, ancak onun ölümünden sonra burada zayıflamıştır. Hafs rivâyetiyle Mekke ve Bağdat'ta yayılmasına devam etmiştir. İbn Mücâhid'den sonra kıraat âlimleri tarafından da önemsenen bu kıraat, daha hicrî 4. asırda bile Yemen'de okunmuştur. Hicrî 10. asra kadar Irak ve çevresinde okunmaya devam edilerek yaygınlaşmış, bununla birlikte Ebû Amr kıraatı da söz konusu dönemde bu bölgelerde aynı düzeyde yayılmıştır. Mağrib bölgelerinde ise Nâfi' kıraatı şöhretini korumaya devam etmiştir. Dolayısıyla günümüzde yaygın olarak okunan *Nâfi'*, *Ebû Amr* ve *Âsım kıraatları*, daha ilk dönemlerden itibaren revaçta olmuştur.

B. GÜNÜMÜZDE OKUNAN KIRAATLAR

Günümüzde İslam aleminde fiilen üç kıraat; *Âsım*, *Nâfi'* ve *Ebû Amr* kıraatları (4 rivâyet: Hafs, Verş, Kâlûn, Dûrî) okunmaktadır. Ebû Amr kıraatı Sûdan'ın bir bölümünde, Somali,⁶⁹⁷ Çad, Hadramevt, Nijerya gibi ülkelerde okunmaktadır. Nâfi' kıraatı ise Verş rivâyetiyle Mısır'ın bir kısmı, Kuzey Afrika ülkeleri Libya, Fas, Cezair, Moritanya, Çad'ın bir kısmı, Kamerun, Nijerya, Sûdan'ın bir bölümü ve diğer bazı Afrika ülkelerinde

⁶⁹⁴ Muhammet Abay, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlası Tartışmaları*, 2. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2016, s. 67, 68.

⁶⁹⁵ Hâdî Ma'rifet, a.g.e., c. 2, s. 220; eş-Şiyea Hüm İsnâdü Kıraati'l-Müslimin el-Yevm, <http://www.aqaedalshia.com/books/quran/qeraat.htm>, (03.03.2020).

⁶⁹⁶ Hâdî Ma'rifet, a.g.e., c. 2, s. 158.

⁶⁹⁷ Somali'de şehir merkezinde Hafs rivâyetine göre okuma tercih edilirken, kırsal kesimde Ebû Amr kıraatı tercih edilmektedir. Hatice Şahin, *İslam Kültür Tarihinde 'Kur'ân Hıfzı' Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 109.

okunmaktadır. Aynı şekilde Nâfi' kıraatının Kâlûn rivâyeti Libya, Tunus ve Cezair'in bir kısmı, Mısır'ın bir bölümünde ve bazı Afrika ülkelerinde okunmaktadır.⁶⁹⁸ Ayrıca, Hamze kıraatının da yakın zamana kadar Sûdan'ın bazı yerlerinde okunduğu belirtilmiştir.⁶⁹⁹

Günümüzde Müslümanların gönül rızasıyla kabul edip dünyanın pek çok bölgesinde hala okunmaya devam eden kıraat, Âsım kıraatının Hafs rivâyetidir.⁷⁰⁰ Âsım kıraatı olarak anılan bu rivâyet, Türkiye, Irak, Şam, Mısır'ın büyük bölümü, Arap yarımadası, Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran'da yaygındır. Verş ve Dûrî rivâyetinin yaygın olduğu Mağrib ve Sûdan'da bile özellikle büyük şehirlerde Hafs rivâyeti de okunmaktadır. Lâkin burada halk arasında meşhur olan bir kıraat değildir.⁷⁰¹ Âsım kıraatı diğer kıraatların yaygın olarak okunduğu bölgelerde okunmakta ise de ön planda değildir.⁷⁰² İmam Âsım'ın ilk râvîsi olan ve yaygın olarak okunmayan Şu'be rivâyetinin öğretimi ise sadece ilmî meclislerde yapılmaktadır.⁷⁰³

Âsım kıraatının Hafs rivâyetinin günümüzde yaygın olan tariki Şâtibiyye tarikidir.⁷⁰⁴ Bu tarik, *Âsım > Hafs > Ubeyd > Üşnânî > Hâşimî tariki* yoluyla gelen tarikdir.⁷⁰⁵ Gerçi Osmanlı döneminde okutulmaya başlanan İstanbul tariki, ed-Dânî'nin "Teysîr"ine dayanması hasebiyle ülkemizde *Teysîr* tarikin de yaygın olduğu söylenebilir.⁷⁰⁶ Ne var ki bu iki tarik arasında sened itibarıyla fark olmadığı gibi, aralarında medlerin mertebeleri gibi bazı teferruat haricinde önemli bir farklılık yoktur. Zira *Şâtibiyye*, esasen *Teysîr*'in manzum haline getirilmiş şeklidir. Tayyibe tariki dediğimiz *Şâtibiyye* ve *Teysîr* tarikleri dışında diğer tarikler, ilim ehli haricinde Müslümanlar tarafından pek bilinmemektedirler.

İfade edildiği gibi Âsım kıraatı en yaygın kıraattır. Bununla beraber Ebû Amr kıraatı ve Nâfi' kıraatının fiilen okunduğu müşahade edilmektedir. Bu üç kıraattan Âsım Kûfe, Ebû Amr Basra, Nâfi' Medine kıraatıdır. Ancak diğer yedi kıraatın fiilen halk arasında okunmadığını bilmekteyiz. Bu üç kıraatın özellikle Âsım kıraatının (Hafs rivâyeti) kıraat imamları döneminden bu yana tarihi süreçteki durumu merak konusudur.

⁶⁹⁸ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tenvîr, 1984, c. 1, s. 63; el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 266, 267; Eymen Bakala, *Teshîlû İlmî'l-Kıraat*, y.y.: 2009, s. 130; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 312; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 112.

⁶⁹⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 66; el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 267.

⁷⁰⁰ Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, c. 1, s. 210.

⁷⁰¹ Yûsuf, "a.g.m.", ss. 1-22.

⁷⁰² el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 148.

⁷⁰³ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 66, 67; el-Akrabâvî, *a.g.e.*, s. 29; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 222; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 312; el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 267.

⁷⁰⁴ Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 46.

⁷⁰⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 5, s. 300; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 149.

⁷⁰⁶ Necati Tetik, "Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü", ss. 147-167; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitimi Tarihleri, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 13 (2019), ss. 91-123.

C. YAYILMA SEBEPLERİ

Âsım kıraatının Hafs rivâyetinin bugünkü şöhreti ne zamandan beri böyledir? Bu yaygınlığa ulaşmasında senedinin sağlamlığı mı, yoksa senedindeki şöhret mi etkilidir? Bunlar zihne takılan sorular olup bunlara cevap verilmeye çalışılacaktır.

İbn Mücâhid'e kadar Kûfe'de başlangıçtaki popüleriğini kaybeden⁷⁰⁷ Âsım kıraatının yaygınlaşması konusunda genelde bazı sebepler ifade edilmektedir. Senedindeki sağlamlık, Hafs'ın rivâyetindeki sadelik, Kur'ân'da birkaç yer⁷⁰⁸ dışında, işmâm, teshîl, imâle ve taklîl gibi uygulamaların yer almaması yaygınlaşmasına gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu okumaların da mahallî şive ve lehçe olduğu, dolayısıyla özellikle Arap olmayanların uygulamada zorluk çekmesi sebebiyle rağbet gördüğü ifade edilmektedir.⁷⁰⁹ Ayrıca Âsım kıraatının Kureyş lehçesine uygunluğu, alternatif vecihlerinin çok bulunmaması ve öğrenilmesinin ve okunmasının kolay olması bakımından Müslüman Türkler ve diğer Müslüman milletler tarafından benimsendiği ve okunduğu belirtilmiştir.⁷¹⁰

Âsım kıraatının daha geniş alana yayılması ve tercih edilmesinin sebeplerinin tam anlamıyla yukarıda zikredilen hususların olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Muhtemel ki, sayılan bu sebeplerin bazıları Hafs rivâyetinin yaygınlığı sebebiyle onda bulunan bazı özelliklerinin ön plana çıkarılmasından ibarettir. Eğer senedinin sağlamlığı gibi hususlar zikredilecek olursa, bu özelliklerin diğer kıraatlarda da olduğu malumdur. Bu anlamda bütün kıraatların senedi sağlamdır ve sahihtir.⁷¹¹ Mesela, Dûrî rivâyetinin Sûdan'da yayılma sebepleri sıralanırken sayılan aynı hususlar zikredilmektedir.⁷¹² Bu noktada âlimler tarafından Hafs rivâyetine övgüler olduğu gibi diğer kıraatlara da vardır. Mesela, Süfyân-ı Sevrî'nin Hamze kıraatını okuduğu, İmam Şâfi'nin de İbn Kesîr kıraatını okuduğu rivâyet edilmiştir.⁷¹³ Ayrıca, Mâlik b. Enes'in Nâfi' kıraatının sünnet olduğunu söylemesi, Ahmed b. Hanbel'in Ebû Amr kıraatının Kureyş lehçesi (ne yakın) olması ve sahâbenin fesâhatine daha uygun olması sebebiyle tercih ettiğini belirtmesi, hatta Şu'be'nin, Ebû Amr kıraatının insanlar için bir sened olacağını

⁷⁰⁷ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 71; Çollak, *Kur'ân Risâlesi*, s. 109.

⁷⁰⁸ Furkân Sûresi 69. ayette zamiri medle okunan فِيهِ Kıyâmet Sûresi 27. ayette مَنْ رَاقٍ , Mutaffîfîn Sûresi 14. ayette لَا تَأْمَمُوا بِهَا idğâmsız okuma, Hûd Sûresi 41. ayette مَجْرِيهَا imâle, Yûsuf Sûresi 11. ayette لَا تَأْمَمُوا işmâm, Fussilet Sûresi 44. ayette أَعْجَبِي teshîl vardır. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 43. b., İstanbul: Emin Yayınları, 2017, s. 93, 225, 250, 251, 252, 253.

⁷⁰⁹ Sarı, "Âsım", ss. 476-478; Birişik, a.g.e., s. 129; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 380; Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 34; Öge, a.g.e., s. 133; Çollak, *Kur'ân Risâlesi*, s. 109.

⁷¹⁰ Birişik, a.g.e., s. 129; Madazlı, "İmam-ı Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254; el-Mezîni, a.g.e., ss. 267-270.

⁷¹¹ el-Mezîni, a.g.e., s. 267; Ünal, a.g.e., s. 47.

⁷¹² Tâcuddîn Mahmûd Yûsuf, "ed-Dûrî ve Esbâbü Rivâyetühû fi's-Sûdân", *Mecelletü'l-Kalem*, S. 5 (2016), ss. 1-22.

⁷¹³ Damra, *Sitte Rasâili fi'l-Kıraat (Şâfi)*, s. 7.

söylemesi diğer kıraatların da üstünlüklerini göstermektedir.⁷¹⁴ Gerçi, ölüm tarihi hicrî 437 olan Mekkî'nin hicrî 300 ve 400'lü yıllarda bile “*Alimler nezdinde Âsım kıraatının fesâhati, senedinin daha sıhhatli olması, râvîlerinin güvenirliliği sebebiyle tercih ediliyor.*”⁷¹⁵ demiş olmasından hareketle ehl-i edâ⁷¹⁶ arasında kabul ve tercih sebebi olduğu söylenebilir. Zira bir kıraat, daha fasih olması ve şöhreti sebebiyle tercih edilebilir.

Yukarıda zikredilen gerekçelerde bahsedilen kolaylık meselesi ise sübjektif bir durumdur. Belki okuyucu açısından Sûsî ve Verş rivâyetindeki ibdâl ile okumalar, Âsım kıraatında olmayan idğâm-ı kebîr gibi okumalar telaffuz açısından daha kolay olabilir.⁷¹⁷ Nitekim Mekkî, tahfifli (imâle, teshil, ibdâl) okumanın kârîye kolaylık sağladığını belirtmiştir.⁷¹⁸ Belki lehçelerin etkisini kaybettiği dönemler ve son dönemlerde Arap ve Arap olmayanlar için vecihlerin fazla olmaması sebebiyle -vecihlerin az olması anlamında- sade olması kolaylık sağladığı ifade edilebilir. Ancak, Âsım kıraatı için kolaylığın temelde yayılma gerekçe olarak zikredilmesi bize göre makul görünmemektedir.

Bu anlamda Hafs rivâyetinin muhtemel yayılma sebepleri konusunda şunlar söylenebilir: Yukarıda söylendiği gibi Kûfe'de Âsım'dan sonra Hafs rivâyeti hâkim olamamış, Şu'be rivâyeti daha baskın hale gelmiştir.⁷¹⁹ Çünkü Hafs daha çok Bağdat ve Mekke ve Medine'de kıraat okutmuştur.⁷²⁰ Ancak daha sonra Hamze ve Kisâf kıraatı, Âsım kıraatından daha yaygın olarak okunmuştur. Hafs rivâyetinin bu sebeple talebeleri vasıtasıyla bu dönemde Bağdat üzerinden yayıldığı görülmektedir.⁷²¹ Çünkü Bu şehirler İslam dünyasının ana şehirleri olup kıraatın bilinir olması ve yayılmasında en büyük etkendir.⁷²²

Hafs'ın Âsım kıraatını yıllarca okuttuğunun ve insanların en çok okutani olduğunun belirtilmesi⁷²³ yaygınlaşmasında ip uçları vermektedir. Elbette âlimler tarafından Medine kıraatıyla beraber fesâhat ve hıfz bakımından medh-ü senâ edilmesinin sosyo-psikolojik tesiri küçümsenemez.⁷²⁴ Hiç şüphesiz ki daha başlangıçtan

⁷¹⁴ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 82; el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 268.

⁷¹⁵ Mekkî, *et-Tefsîr*, s. 219; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 149.

⁷¹⁶ Kur'ân kıraatını hocasından aldığı şekliyle talebeye aktaran tecvid konusunda âlim “fem-i muhsin” dediğimiz hocaya denir.

⁷¹⁷ el-Mezînî, *a.g.e.*, s. 273; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulmasının Nedenleri*, s. 187.

⁷¹⁸ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 81.

⁷¹⁹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 69.

⁷²⁰ el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 18.

⁷²¹ el-Muhtâr, *Târîhu'l-Kıraat*, s. 122.

⁷²² el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 155; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 55.

⁷²³ Ebû Tâhir, İsmail b. Halef, *el-Unvân fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülmüheymin Abdüsselâm Tahhân, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1403, s. 53; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 230.

⁷²⁴ el-Vâsitî, *a.g.e.*, c. 1, s. 149; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 315.

beri bu konudaki şöhretinin önemi büyüktür. Bu noktada esas sebebin talebe yetiştirmek olduğu âşîkar olup Hafs'ın ve talebelerinin Kur'ân öğretmekle çok meşgul olduğunu görmekteyiz.⁷²⁵ Nitekim, ed-Dânî'nin, “*İnsanlar Âsım kıraatını ahzettî. Daha sonra Bağdat ve civar şehirler Mekke’de okutuldu.*” demesi hicrî 5. asırda Âsım kıraatının yaygınlığını ve buralarda çok okutulduğu göstermektedir.⁷²⁶

Aynı şekilde İbnü'l-Münâdî'nin (ö. 336/947), Hafs'ın Şu'be'den hıfz bakımından daha önde, Âsım kıraatını zabt bakımından daha iyi olduğunu ve insanlara asırlarca öğretildiğini söylemesi⁷²⁷ bu rivâyetin öğretim yönüyle daha yaygın olduğu göstermektedir. Zira Şu'be'nin kendisinden okumak isteyenlere pek bu imkânı vermemesi ve ölümünden önce kıraat okutma işini bırakması, Hafs rivâyetinin daha çok yayılma gerekçesini ortaya koymaktadır.⁷²⁸ Dolayısıyla bir kıraatın belli bir bölgede yaygınlık kazanmasını sağlayan ana neden, ilgili kıraat imamının râvîleri ve talebelerinin çevre beldelerle irtibatı olması, bu beldelerde kıraatının çok okutulması ve benimsenmesidir. Bu nedenle İbn Âmir kıraatının Şam dışında fazla yayılmaması bu sebebe bağlanmıştır.⁷²⁹ Buna ilaveten okutma konusunda daha fazla meşgul olmasıyla beraber, Âsım'ın, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin kıraatta halefi olmasının ona ve kıraatına olan güveni artırması, daha önemlisi tâlim için beldeleri dolaşması da bu kıraatın yayılmasında önemli etkenlerdendir.⁷³⁰

Zikredilen sebeplerin dışında kıraatların yaygınlaşmasında fıkıh mezhebinin etkisinden söz edilmiştir. Makdisî'ye göre, bir bölgede belli bir kıraatın yaygınlık kazanması ve hâkim olmasında, oraya hâkim olan fıkıh mezhebin büyük etkisi bulunmaktadır. Ona göre Nâfi' kıraatının Mısır'da yaygınlık kazanmasını sağlayan en temel etken, orada Mâlikî mezhebinin yaygın olmasıdır. Hatta Nâfi' kıraatı, bu bölgede imamlık yapacak kişide aranan bir şart olmuştur.⁷³¹ Bu da Mâlikî mezhebinde Medine ehline bağlılık sebebiyledir.

Müşteşrik Nöldeke ise Âsım'ın Hafs rivâyetinin diğerlerinden daha ağır bastığını, bunun da nedeninin herhangi bir renginin olmaması, ayrıca hâkim olan klasik Arapça'ya fonetiği ile nerede ise tam bir uyum sağlamasını göstermiştir. En sonunda İslam

⁷²⁵ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 155.

⁷²⁶ el-Muhtâr, *Târîhu'l-Kıraat*, s. 122.

⁷²⁷ Abdülfettâh es-Seyyid Acnî el-Marsafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvidi Kelâmi'l-Bârî*, Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.y., c. 1, s. 35.

⁷²⁸ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 154.

⁷²⁹ Mehmet Emin Maşalı, “Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler”, ss. 183-96.

⁷³⁰ el-Hüzelî, *a.g.e.*, s. 76.

⁷³¹ el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim* s. 180, 202, 236 |Maşalı, “Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler”, ss. 183-96.

beldelerine hâkimiyeti, Türklerin hâkimiyet döneminin başlaması ve Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasıyla sağlandığını belirtmiştir.⁷³²

Her ne kadar Ebû Hanife'nin İmam-ı Âsım'dan kıraat okuması sebebiyle kıraatının Âsım kıraatı olduğu söyleyenler⁷³³ olmuşsa da tarihi süreçte "*Şu mezhep şu kıraatı okur.*" şeklinde bir bilgi ve vakanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Elbette söz konusu mezheplerin bazı kıraatları eserlerinde ön plana çıkarması ve tercih edip okumalarının kıraatın yayılmasında etkisi yadsınamaz. Bazı eserlerde Hanefilerin Ebû Amr ve Âsım kıraatını tercih ettiklerini belirtmesi buna işaret etmektedir.⁷³⁴ Burada Ebû Hanife ve Âsım'ın Kûfe ehlinde olmasının da tesiri olabilir. Ancak, özellikle Hanefilik ile Âsım kıraatı arasında, Nâfi' kıraatı ile Mâlikî mezhebi arasındaki gibi bir ayrılmaz bir ilişkinin olduğu söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü Hanefilik Kûfe'den doğarak Bağdat'ta yayılmış ve oradan da Horasan, Belh bölgesine ve Orta Asya topraklarına daha hicrî 2. ve 3. asırlardan itibaren yayılmaya başlamıştır. Ancak Arap yarımadası ve Afrika ülkelerinde yayıldığını pek göremiyoruz.⁷³⁵ Buna rağmen Âsım kıraatı bir süre Yemen'de okunmuştur. Diğer taraftan Hanefiliğin merkez noktası olan Bağdat'ta Ebû Amr, Hamze, Kisâf ve Halef kıraatları da okunmuştur. Ayrıca, belirli bölgelerde okunan kıraatların zaman içinde değişebildiğini görmekteyiz ancak, az da olsa siyasî idarenin değişimiyle hâkim fıkıh mezhebinin zayıfladığı görülse de genelde o bölgede tamamen yok olmamıştır.

Hafs rivâyetinin yukarıda belirtilen tercih edilme sebeplerinin yanında mushafların bu rivâyete göre basılması, hocaların ve kadıların Hafs rivâyetini okuması bu yayılmada etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı öncesi İslam aleminde önemli eserler ve tefsirler Ebû Amr kıraatı esas alınarak yazılmaktaydı. Ancak matbaa Mısır'a girdikten sonra büyük eserler Hafs rivâyetine göre basılmaya başlanması, Ebû Amr kıraatının yaygın olduğu yerlerde de temel eserlerin Hafs rivâyetiyle basılması, başlangıçtan beri tercih edilen ve meşhur olan Hafs rivâyetinin daha da yaygınlık kazandırıldığını söylemek mümkündür.⁷³⁶

⁷³² Yıldırım, *Nöldeke'nin Kur'ân'a yaklaşımı*, s. 334.

⁷³³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-İmtâ' bi Sîrati'l-İmâmeyn Hasen b. Ziyâd ve Sâhibihî Muhammed b. Şucâ'*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003, s. 23.

⁷³⁴ Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, el-Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslâmiyye, 2.b., 1983, c. 33, s. 46.

⁷³⁵ Muhammed Ferruh Oruç, "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği" (Doktora Tezi), İzmir: *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2021, ss. 56-77, 86-92. Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 16, ss.21-27.

⁷³⁶ *Emâkinü İntişârî'l-Kıraatî'l-Yevm*, http://www.ibnamin.com/recitations_current_places.htm, (07.06.2019); Ahmed er-Ruveysi, *el-Kıraatü'lletî Kânet Sâidet fi Zemeni't-Te'lifi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, <https://vb.tafsir.net/tafsir23412/#.XPtm03duLVI>, (08.06.2019); <https://aswatonline.com/2018/05/30/القرآنية-تحولات-الانتشار-وا/>; Müflih vd., a.g.e., s. 63.

Her ne kadar Hafs rivâyetinin yayılmasında Osmanlı'nın insanları bu kıraata zorlaması gibi sebepler ileri sürülse de⁷³⁷ İbnü'l-Cezerî (hicrî 9. asır) döneminde diğer kıraatların yaygınlığı düşünüldüğünde, esas sebebin bu olmadığı rahatlıkla anlaşılabılır. Zira hicrî 1111 (milâdî 1699) yılında vefat eden Kâsım el-Bakarî Mısır'da yedi kıraattan okumaya başladığında insanlar arasında şöhreti sebebiyle Ebû Amr kıraatından başladığını söylemesi, o dönemde Hafs rivâyetinin Osmanlı toprağı olan Mısırdaki yaygın olmadığını gösterir.⁷³⁸ Buna ilaveten, her şeyin yazıya geçirildiği bir devlet anlayışında görevlilere, hocalara, müderrisler ve kadılara Hafs rivâyetinin okunması yönünde bir emirnâmenin varlığından bahsedilememektedir. Ayrıca hicrî 11. asırdan itibaren Şam'da Ebû Amr kıraatı yerine Hafs rivâyetinin hâkim olması karşılıklı irtibat sonucu tamamen âlimlerin Irak kurrâsından etkilenmesi sayesinde olmuştur.⁷³⁹

Özetle söylenecek olursa Hafs rivâyetinin son dönemde yaygınlaşmasının sebebi olarak, bu kıraatı okuyan bir kârînin o bölgelere yerleşerek orada okutması, buna ilaveten en yaygın olanın okunmasında siyasî tercih, bugün itibarıyla imâle, işmâm vb. hususlarda Türkçe fonetik yapısına yakın olması sebebiyle insanlara daha kolay gelmesi gibi tâlî sebepler sayılabilir.⁷⁴⁰ Zikredilen bu gerekçelerin yanı sıra Hafs rivâyetinin yaygınlaşmasında basılan mushafların kısmen etkili olduğu ifade edilebilir.⁷⁴¹ Şu'be'ye göre Hafs'ın daha çok yayılmasının ana nedeni ise daha ilk dönemden itibaren Hafs'ın okutma işiyle çok meşgul olması, Bağdat ve Mekke'ye giderek burada kıraat okutmasıdır.⁷⁴² Türkler arasında tercih edilme ve yayılma nedeni de öncelikle sade olarak zikredilen hususlar olabileceği gibi ta baştan beri âlimler nezdinde övülen ve tercih edilen kıraat olduğunun nakledilmesi, özellikle Hanefî mezhebine mensup âlimlerin bu kıraatı ön plana çıkarmaları ve bu çerçevede de Osmanlı'nın Hafs rivâyetini tercih ederek hâkim olduğu bölgelere bu kıraatı okuyan imam ve kadıların gitmesi olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁷⁴³ Bu çerçevede özellikle Irak ve çevresinde Miladî 12. asırdan itibaren daha baskın olarak yaygınlaştığını söylemek mümkündür.⁷⁴⁴

Bu arada şunu ifade etmek gerekir ki, Şia'ya göre yedi kıraattan birini okuma zorunluluğu yoktur. Zira Şia, kıraatları âlimlerin topladığı şeyler/okumalar olarak

⁷³⁷ Bkz. İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 206.

⁷³⁸ el-Mezînî, a.g.e., s. 275.

⁷³⁹ Ahmed Nasîf Câsim el-Cenâbî, "Âsım b. Ebî'n-Necûd Mukrî'l-İrak ve'l-Âfâk ve Usûl Kıraatihî", *Dâru'l-Mandumah*, Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İlâm, C. XX, S. 1, (1992), ss. 5-20.

⁷⁴⁰ İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulmasının Nedenleri*, s. 190.

⁷⁴¹ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 150; Necmettin Gökçir, *Din Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, İstanbul: İfav Yayınları, 2015, s. 82.

⁷⁴² el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 155.

⁷⁴³ el-Mezînî, a.g.e., ss. 275-278.

⁷⁴⁴ el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 151.

görmektedirler.⁷⁴⁵ Bununla birlikte Şia, en sahih kıraatın Âsım'ın Hafs rivâyeti olduğunu kabul etmektedirler.⁷⁴⁶ Onlara göre Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân da budur, bu noktada diğer kıraatlara itibar edilmemelidir.⁷⁴⁷ Şia'nın Hafs rivâyetini tercih sebebi olarak Kureyş lehçesine uygunluğu, Kur'ân'ın bu lehçeyle nâzil olması ve Hz. Peygamber'in kıraatı olması zikredilmiştir.⁷⁴⁸ Bununla birlikte Hafs rivâyetinin senedinde Hz. Ali'nin olması mezhebî yakınlık sağlamış olabilir.⁷⁴⁹ Ayrıca, İmamiyye Şia'sının "*İnsanların okuduğu gibi okuyunuz.*" sözüne itibar ederek en yaygın kıraatı okudukları belirtilmiştir.⁷⁵⁰ Aslında Şia'nın bir yandan kıraatlarda tevatürün olmadığını söylemesi, diğer taraftan sadece Hafs rivayetini mütevâtir olduğunu söylemesinin ilmi olarak bir değeri de yoktur. Çünkü isnat açısından bir kıraatın vecihlerinin diğer kıraatlardan hiçbir farkı bulunmamaktadır.⁷⁵¹

VII. ÂSİM KIRAATI LEHÇE İLİŞKİSİ

Kıraatlar ile Arap lehçeleri arasında bir ilişki söz konusudur. Nüzûl sürecinde vahyin dile ait özellikleri dikkate alması şeklinde olan bu ilişki lehçesel farklılıkları oluşturmuştur.⁷⁵² Usul ihtilafları olarak isimlendirilen ihtilaflar esasen lehçesel ihtilaflardır. Acaba her bir kıraat bir lehçeye mi denk gelmektedir? Âsım kıraatı Arap ve Arap olmayan bölgelerde Kureyş lehçesi olduğu için mi yayılmıştır? Bu sorular muvacehesinde az da olsa yayılmasında yukarıda söz edilen ana etkenler göz ardı edilerek Kur'ân'ın söz konusu lehçeyle nâzil olması bağlamında Âsım kıraatı ile Kureyş lehçesi arasında irtibat kurulabilmektedir. Bu sebeple kıraat-lehçe ilişkisi ayrı bir geniş çalışmayı gerektirse de Kur'ân'daki lehçe durumunda kısaca söz edilerek buradaki ilişki örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

⁷⁴⁵ Kıraatları mütevâtir kabul eden Feyz-i Kâşânî (ö. 1091/1680) gibi Şîî âlimler de vardır. bkz. Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 163; Mustafa Öztürk, "İmamiyye Şiası'nın Kıraat ve 'Ahruf-i Seb'a' Anlayışı", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, C. XIII, S. 3 (2008), ss. 121-154.

⁷⁴⁶ İlk dönem Ehl-i beyt imamları, mensuplarına bir kıraat ismi belirtmeksizin, Müslümanlar arasında yaygın olan kıraatla Kur'ân okumalarını tavsiye etmişlerdir. Yıldız, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁴⁷ Şen, *Şia'nın Kıraatlara ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, s. 190; Yıldız, *a.g.e.*, s. 90, 91.

⁷⁴⁸ Hâdî Ma'rîfet, *a.g.e.*, c. 2, s. 221; Yıldız, *a.g.e.*, s. 91; Muhammed Cemil Hammûd el-Âmilî, *el-Kıraati'l-Mehûra İnde's-Şiyea*, <https://aletra.org/subject.php?id=990>, (20.01.2020).

⁷⁴⁹ Nâsır b. Abdullah b. Ali el-Gaffârî, *Usûlu Mezhebi's-Şiyea'l-İmâmiyye*, y.y. 1414, c. 1, s. 267.

⁷⁵⁰ Yıldız, *Kısaik Dönem İmamiyye Şiası*, s. 89.

⁷⁵¹ Mehmet Ünal, "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *Milel ve Nihal, İnanç. Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.3, (2011), ss. 78-114. Hafs rivâyetinin yayılma sebeplerinin daha geniş tahlili için bkz. İbrahim Tetik, *Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Sebepleri*, ss.107-222.

⁷⁵² İnanç, *a.g.e.*, s. 147.

A. KUR'ÂN'DA LEHÇELERİN MEVCUDİYETİ

Lehçe dilin; tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerin farklı olduğu mekanlarda tarihi süreçte ses, şekil ve kelime değişiklikleriyle oluşan kollarına verilen bir isimdir.⁷⁵³ Bu anlamda nüzul döneminde her kabilenin kullandığı lehçesi vardı. Kur'ân vahyi Arapça olarak nâzil olduğu için Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin lehçesi ile arasında yakın bir alaka vardır. Bu ilişki çerçevesinde Kur'ân, Kureyş lehçesiyle nâzil olmuş ve yazılmıştır. Bununla beraber Kur'ân'da Kureyş lehçesi dışında diğer lehçeler de yer almaktadır.⁷⁵⁴ Nitekim Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildiren rivâyetler, kıraatların bu lehçelerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır.⁷⁵⁵ Zira yedi harfle ilgili yapılan yorumlardan birisi de Kur'ân'ın farklı Arap lehçelerine göre okunmuş olmasıdır.⁷⁵⁶

Kur'ân'ın Kureyş lehçesi ile indiğine dair birçok rivâyet bulunmaktadır. En meşhur rivâyet, Hz. Osman'ın istinsâh heyetine, Zeyd b. Sâbit'in Medineli olması ve diğer üç sahabînin Kureyşli olmasından dolayı, "*Sizler Zeyd b. Sâbit'le Kur'ân'dan herhangi bir şeyde ihtilaf ettiğinizde onu Kureyş lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesi ile nâzil olmuştur.*"⁷⁵⁷ şeklindeki rivâyettir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Hz. Osman'ın bu sözünün Kur'ân'ın tamamının değil, büyük çoğunluğunun Kureyş lehçesine göre indiğini gösterdiğini belirtmiştir. Nitekim, Zerkeşî de aynı düşünceye sahiptir.⁷⁵⁸ Ayrıca, Kur'ân'ın, Mudâr lehçesi gibi yedi lehçe üzerine indiği rivâyetleri mevcut olup kırk çeşit lehçeyi barındırdığı görüşleri de bulunmaktadır. Mesela, Ebû Şâme, Kur'ân'ın bütün Arap lügatleriyle indiğini söylemiştir.⁷⁵⁹

Birçok lehçe barındırdığı ifade edilen Kur'ân, dar anlamda Kureyş, geniş anlamda Hicaz lehçeler grubunu içermektedir. Bunların başında Hüzeyl, Kinâne, Kays, Dâbbe, Temîm er-Riyâb, Esed b. Huzeyme ve Kureyş gelmektedir.⁷⁶⁰ Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle indiğinin söylenmesi, onda diğer lehçelerin olmadığı anlamına gelmeyip⁷⁶¹ çoğunun

⁷⁵³ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-Lehcâti'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*, 6. b., Kahire: Dâru Muhaysin, 2003, s. 7; Enîs, *a.g.e.*, s. 16; Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2014, s. 33.

⁷⁵⁴ bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 282-287.

⁷⁵⁵ ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 61; ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 61, 218, 219; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 31, 32.

⁷⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 96; Önen, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁵⁷ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3; Abdullah b. Dâvûd İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, çev. Abdülkadir Karakuş, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 39; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 68; ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 218; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 41.

⁷⁵⁸ ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 283; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 42.

⁷⁵⁹ Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, s. 149.

⁷⁶⁰ Mustafa Altundağ, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 20 (2001), ss. 23-48.

⁷⁶¹ ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 286; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 543; Altundağ, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", ss. 23-48.

Kureyş lehçesi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶² Bu çerçevede İbn Cinnî (ö. 392/1002) de Kur'ân'ın muhtelif lehçelerle indiğini ifade etmek için مَيْت kelimesinin hem مَيْت (En'âm 6/122) hem مَيْت (Zümer 39/30) şeklinde okunmasını örnek göstermiştir.⁷⁶³ Ancak Kur'ân'ın içerdği lehçeler bu şekilde zikredilse de daha sonra Hz. Peygamber'in lehçesi olan Kureyş lehçesi, diğer lehçelerde olan bazı zorlukların onda olmaması sebebiyle Hicaz'a hâkim olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁶⁴ Ama bu durum Kur'ân tamamıyla Kureyş lehçesi ile okunduğunu göstermemektedir.

B. ÂSİM KIRAATININ KUREYŞİLİĞİ MESELESİ

Kur'ân'ın birden çok lehçeyi barındırdığı gerçeğinden hareketle her bir kıraatın bir lehçeyi temsil ettiği düşünülerek, onu tümüyle bir lehçeye indirgemek mümkün müdür? Bazı eserlerde Hafs rivâyetinin yaygınlaşmasının bir gerekçesi de onun Kureyş lehçesine ait olması gösterilmektedir.⁷⁶⁵ Acaba, gerçekten Âsım kıraatı tamamen Kureyş lehçesi midir? Eğer Kureyş lehçesi ise diğer kıraatlar hangi lehçeye tekâbül etmektedir? Bu sorular zihne takılan sorulardır.

Âsım kıraatının tümüyle Kureyş lehçesi olup olmadığı konusunda şunları söylemek gerekir: Âsım'ın yaşadığı Kûfe şehrine baktığımız zaman, şehrin demografik yapısının daha çok Yemen kökenli Araplardan oluştuğu görülmektedir. Kureyş ise Kuzey Arapları dediğimiz Adnânîlerin bir koluna ait bir kabiledir. Bu sebeple, bazı Kureyş'e mensup kişiler Kûfe'ye yerleşse de asıl Kureyş lehçesi, Mekke'de yaşayan Arapların bölgesinde varlığını sürdürmektedir.⁷⁶⁶ Kûfe'de yaşayan Âsım'ın kabilesi ise Esed kabilesidir. Bu açıdan bakarsak köken itibarıyla karmaşık bir yapı arz eden Kûfe'de Kureyş lehçesinin tümüyle yaygınlık kazanması mümkün görünmemektedir.

Bahsedilen gerekçeye ilave olarak şu soruyu da sormak gerekir. Hz. Ömer'in İbn Mes'ûd'a mektubunda, onun Hüzeyl lehçesiyle değil, Kureyş lehçesiyle Kur'ân okutmasını istemesi, kıraat ilminin gelişim sürecindeki tercih döneminde imamların kıraat, ders okuduğu hocasının kıraatını bire bir yansıtır mı?⁷⁶⁷ Mesela Âsım, bütünüyle

⁷⁶² Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İsâm el-Kudât, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001, s. 61; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 33.

⁷⁶³ İnanç, a.g.e., s. 145.

⁷⁶⁴ Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 54.

⁷⁶⁵ Madazlı, "İmam Âsım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", ss. 239-254. Âsım kıraatının Kureyş lehçesi olduğu ana kaynaklarda tespit edilemeyip sadece Şiî nahivcilerden olan Ebu'l-Hasen el-Halebî'nin söylediği görülmektedir. ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslam*, c. 10, s. 127; es-Safedî, a.g.e., c. 10, s. 291.

⁷⁶⁶ Muhtâr el-Gavs, *Lügatü Kureyş*, Riyad: Dâru'l-Mi'râc, 1997, s. 22; Casim Avcı, "Kureyş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2002, c. 26, ss. 442-444; Söylemez, *Kûfe*, s. 143.

⁷⁶⁷ Âsım'ın tabakât kitaplarındaki bilgilere göre "Şu'be'ye sana İbn Mes'ûd'dan gelen Zirr b. Hubeyş'in kıraatını öğrettim." sözüne göre Şu'be rivâyetinin İbn Mes'ûd'la aynı olması gerekir. Ancak durum öyle

meşhur hocası Sülemî'nin kıraatını mı okumaktadır? Bu konu Şu'be ve Hafs rivâyetlerinin senedi bölümünde ortaya konduğu gibi, kıraatların tamamen sahih kıraatlar arasından imamları tercih ettiği okuyuşlar olduğunu bildiğimize göre onun, hocasının kıraatını birebir aynısını okuduğunu düşünmemiz mümkün değildir.

Başka bir gerekçe olarak, Irak çevresi daha çok Temîm ve Esed kabilelerin hâkim olduğu bir çevredir. Mesela, Kur'ân'daki bazı kelimelere lehçe açısından bakarsak يَزِيدٌ gibi kelimelerin idğâmlı ve izhârlı okunmalarda imamlar arasında farklılıkları olduğunu görürüz. mushafta idğâmlı ve idğamsız yazılan bu kelimeleri yine Kûfe kurrâsı'ndan Hamze ve Kisâî idğâmlı okumuştur.⁷⁶⁸ Bu noktada kıraatlarda, bulunduğu çevrenin lehçesel özellikleri olmakla birlikte “*Şu kıraat şu lehçedir.*” demek mümkün değildir. Bu açıdan Âsım'ın Hafs'a öğrettiği kıraatı tümüyle Kureyş lehçesinden veya kendi kabilesi Esed lehçesinden seçtiğini söylemek mevcut duruma uygun değildir.⁷⁶⁹ Bir kıraatın Kureyş lehçesine uygunluk ve Hz. Peygamber'in kıraatına yakınlık bakımından en uygunu tespit edilecekse bu, Hicaz lehçelerinde bulunan hemzelerin ibdâl edilmesi, cemî mimlerinin sıla/med edilmesi gibi özellikleri barındıran Ebû Ca'fer, Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatlarının olması daha muhtemeldir.⁷⁷⁰

Elbette Kur'ân, Kureyş lehçesine göre yazılmıştır.⁷⁷¹ Ancak Kur'ân'da Kureyş lehçesinde olmayan bazı unsurlar vardır. Bu lehçede genel olarak hemzeli okunmamasına rağmen Âsım kıraatının Hafs rivâyetinde tahkîk (hemze) ile okuma yaygındır. Ayrıca Âsım kıraatının/Hafs rivâyetinin tümüyle Kureyş lehçesine ait olmayan uygulamaları mevcuttur. Bunlar bile Hafs rivâyetinin bütünüyle Kureyş lehçesi olmadığını ortaya koymakta ve bunun yayılma gerekçesini buna bağlamamızı engellemektedir. Âsım kıraatı açısından bakıldığında Kureyş lehçesinin bazı özellikleri karşılaştırmalı olarak şöyle sıralanabilir:

1- Sadece hemzeler üzerinden değerlendirilse bile Hafs rivâyetinin salt Kureyş lehçesi olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira diğer kıraatların ibdâl veya teshîl ile okuduğu اَلْأَنْكَمُ، اِلْدَا، اَلْأَنْدَرْتَهُمْ gibi bazı hemzeli kelimeleri Hafs -/hemze ve tahkîk ile

değildir. Bu da Âsım'ın farklı hocalardan öğrendiği vecihleri talebelerine öğrettiğini gösterir. Aradaki farklar için bkz. Hüseyin Küçükcalay, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlimindeki Yeri*, Konya: Denizkuşları Matbaası, 1971, ss. 75-83; İbn Ebî Dâvûd, a.g.e., ss. 79-97; Arthur Jeffery, *Materials For The History Of The Text Of The Kur'ân*, Leiden 1937, ss. 25-113; Alba Fedeli, *Early Evidences of Variant Readings in Qur'anic Manuscripts*, The Hidden Origins of Islam, New Research into Its Earley History, ed. Karl-Heinz Ohlig ve Gerd R. Puin, United States of America, 1938, s. 312.

⁷⁶⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Kitâbü'l-Keşf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhyiddin Ramazan, 3. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984, c. 1, s. 413; ez-Zerkeşî, e.g.e., c. 1, s. 285; İnanç, a.g.e., s. 148.

⁷⁶⁹ Ali Nâsır Gâlib, *Lehçetü Kabîleti Esed*, Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, 1989, s. 52.

⁷⁷⁰ el-Mezînî, a.g.e., s. 270.

⁷⁷¹ İsmail Hakkı İzmirli, Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle yazılması emrinin sûre, ayet ve kelime olarak değil hat/resim üzere olduğunu belirtmiştir. Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 84.

okumaktadır. Bu şekilde hemzeleri tahkîk ile okuma Esed kabilesinin bir özelliğidir. Kureyş ise birinci hemzeleri tahkîk, ikinci hemzeleri teshîl ile okur.⁷⁷² Ayrıca قُرْآن, مِلَّة, رِدَاء gibi kelimelerde nakil ile okuma dediğimiz hemzelerin iskât edilip, harekesinin önceki sâkin harfe nakledilmesi Kureyş kabilesinin bir özelliğidir.⁷⁷³ Ancak Âsım kıraatında bu kelimeler hemzeli okunmaktadır.⁷⁷⁴ Ayrıca Halef'ten Kureyş'in ء/hemze ile vakıf yapmadığı nakledilmiştir. Bu açıdan hemzesiz (hazif, ibdâl, idğâm) vakıf Hamze kıraatına daha uygundur.⁷⁷⁵

Başka örnek vermek gerekirse صَابُونَ (Mâide 5/69) kelimesini Nâfi', Ebû Ca'fer yani Medine kıraatı hemzesiz ibdâl ile okur, aynı şekilde Kureyş kabilesi de hemzesiz okumaktadır. Temîmlilerin hemzeli okuduğu bu kelimeyi Hafs rivâyeti de hemzeli okumaktadır.⁷⁷⁶ Aynı şekilde مَأْجُوج يَأْجُوج (Kehf 18/95, Enbiyâ 21/96) kelimelerindeki hemzeleri Hafs tahkîk ile diğer kurrâ elife ibdâl ederek okumaktadır. Aslında Hafs'ın bu okuyuşu Esed kabilesinin lehçesidir.⁷⁷⁷ Hemzeler dışında şu örnekleri de sıralam mümkündür.

2- Feth ve imâle iki meşhur lehçedir. Buna göre feth, Hicaz ehlinin (Mekke, Medine), Sakîf, Hevâzîn kabilelerine ait; imâle ise Temîm, Esed, Kays kabilelerinin lehçesidir.⁷⁷⁸ Burada Hafs'ın daha çok feth ile okuması Kureyş lehçesine uygundur.⁷⁷⁹

3- غَيْض, قَيْل, سَيْق kelimelerinde işmâm ile okuma Esed kabilesinin uygulamasıdır. Âsım kıraatında bu kelimelerde işmâm ile okuma yoktur.⁷⁸⁰

4- Açık yazılan te'nis ت/te harflerinde ه/he şeklinde vakıf, Kureyş lehçesine ait bir uygulamadır.⁷⁸¹ Lâkin Âsım (Hafs ve Şu'be) ت/te harfi ile vakıf yapar.⁷⁸²

5- Hafs'ın فُسْطَاس kelimesini esre ile okuması Hicaz'a ait değildir. Aksine Şu'be'nin okuduğu فُسْطَاس şeklindeki ilk harfin dammeli kıraatı Hicaz ehlinin kıraatıdır.⁷⁸³

⁷⁷² Gâlib, a.g.e., s. 50; el-Gavs, a.g.e., s. 38, 39, 58.

⁷⁷³ el-Gavs, a.g.e., s. 53.

⁷⁷⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 292.

⁷⁷⁵ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 392; el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 90-92.

⁷⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 54; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, ss. 45-49.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 306; Gâlib, a.g.e., s. 53.

⁷⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 24; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194; Enîs, *fi'l-Lehcâtî'l-Arabiyye*, s. 60; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 59.

⁷⁷⁹ Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 94.

⁷⁸⁰ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 21; Gâlib, a.g.e., s. 65.

⁷⁸¹ Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 320.

⁷⁸² İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâf ve Ya'kûb bu kelimeler üzerinde Mushaf hattına aykırı olarak ه/he harfiyle vakıf yapar. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 97.

⁷⁸³ Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1995, c. 2, s. 386.

6- Şu'be'nin yaptığı bazı idğâmlar genelde Temîm, Esed, Tay, Bekir b. Vâil, Abdülkays kabilelerine ait bir uygulamadır.⁷⁸⁴ Bu açıdan Hafs'ın idğâmları kurrâ arasında ittifak edilen idğâmlardır. Diğer kıraatlardaki idğâmlar onda yoktur.

7- Kur'ân'da أَشَدُّ, يُمِلُّ, يَزِيدُ gibi çoğu kelimeler Hicaz lehçesine göre idğâmsız yazılmış, yine aynı kelime olan يَزِيدُ, يُشَاقُّ gibi bazı kelimeler Temîm lehçesine göre idğâmlı yazılmıştır.⁷⁸⁵ يَزِيدُ kelimesi Hafs'ın kıraatına uygun olarak Kûfe mushafında çift د/dal harfiyle yazılmıştır.⁷⁸⁶

8- حُطَّوَات kelimesinde ط/ta harfinin ötre ile harekelenmesi Hicaz ve Esed kabilelerinin bir özelliğidir. Bu kelimeyi Şu'be harekeli, Hafs sâkin okumaktadır.⁷⁸⁷

9- İdğâm ve izhar uygulaması iki lehçenin özelliğidir. İzhar Hicazlıların, idğâm Temimlilerin uygulamasıdır.⁷⁸⁸

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi tahfîf ile okuma Güney ve Kuzey Arabistan, Hicaz, Mekke (Kureyş), Medine'de; Huzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzîn kabilelerine ait bir uygulamadır.⁷⁸⁹ Tahfîf, yani imâle, teshîl, ibdâl; Hafs rivâyetinde az bulunan bir uygulamadır. Bu uygulama, Şu'be rivâyetinde diğer bazı kıraatlar kadar olmasa da Hafs'a göre daha fazladır. Tahfîfin zıddı olan tahkîk uygulaması ise Temîm, Esed, Ukayl, Kays, Benî Seleme ve civardaki bedevî kabilelerde uygulanmaktadır.⁷⁹⁰

İmâle, işmâm açısından bakıldığında Hafs rivâyeti Kureyş lehçesi ile uyumlu iken, hemzelerin ibdâli, açık ت/te harflerinde vakfedilmesi, ferşi ihtilaf olan bazı kelimelerin telaffuzu, mushafta idğâmlı yazılan bazı kelimelerin idğâmlı okunması gibi uygulamalarda uyumlu olmadığı görülmektedir. Netice olarak Hafs rivâyeti, feth ve izhar ehli olması bakımından Kureyş lehçesi; tahkîk ve vakıfta açık ت/te'nin okunması bakımından Kureyş lehçesi değildir.

VIII. KIRAATLARIN TENKİDİ VE ÂSİM KIRAATI

Bazı âlimler senedi sahih olan ve on kıraat içinde yer alan kıraatları eleştirmişlerdir. Bunlar arasında az da olsa Âsım kıraatından örnekler söz konusudur. Burada diğer kıraatlarla birlikte konuyu açıklığa kavuşturma bağlamında bazı örnekler verilip değerlendirme yapılacaktır.

⁷⁸⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

⁷⁸⁵ Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", ss. 23-48.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 255.

⁷⁸⁷ Gâlib, *a.g.e.*, s. 60; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 176.

⁷⁸⁸ Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", ss. 23-48.

⁷⁸⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 59.

⁷⁹⁰ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58; Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", ss. 23-48.

A. SAHİH KIRAATLARIN ELEŞTİRİLMESİ VE BAZI ÖRNEKLER

Sahih/mütevâtir kıraatlarda daha çok Hamze ve Kisâî kıraatındaki bazı okumalar nahivciler ve müfessirler tarafından eleştirilmiş⁷⁹¹ olmakla birlikte diğer kurrânın kıraatlarıyla beraber az da olsa Âsım kıraatı eleştirilmiş, bazen de tercih edilmemiştir. Konuyla alakalı örnekler şöyledir:

1-İbn Âdil (ö. 880/1475), el-Lübâb adlı eserinde Ebu'l-Bekâ'nın tevâtürlük açısından zayıf gördüğünü, Ahmed b. Yahya'nın ise hemze konusunda Âsım kıraatına hiç kimsenin katılmadığını nakletmiştir. İbn Âdil'in, bunu يُضَاهِيُونَ (Tevbe 9/30) kelimesi bağlamında nakletmesi, bunun sadece söz konusu kelime özelinde olduğunu göstermektedir.⁷⁹² İmam-ı Âsım bu kelimenin hemzeli okunmasında tek kalması sebebiyle böyle bir ithama mâruz kalmış görünmektedir.⁷⁹³

2- Kur'ân'da geçen فَيَكُونُ (Bakara 2/117) kelimesini yedi imam ن/nun harfinin dammesiyle, İbn Âmir ise fethasıyla okumuştur.⁷⁹⁴ Burada Ferrâ, nasb ile okunan kıraatın merdûd olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁵ İkinci bir misal olarak, Bakara Sûresi 233. ayette لَا تُضَارَّ kelimesindeki ر/ra harfini; İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb damme ile diğerleri ise fetha ile okumuş, Ebû Ca'fer ise iskân ile okumuştur.⁷⁹⁶ Kurtubî bu kelimedeki iskân ile okunan kıraatın caiz olmadığını belirtmiştir.⁷⁹⁷

3- تَجَارَةً حَاضِرَةً (Bakara 2/282) ayetinde تَجَارَةً kelimelerini diğer kurrâ merfû okurken Âsım mansûb okumaktadır.⁷⁹⁸ Taberî, Âsım'ın mansûb okumasını "*Bazı Kûfeliler bunu mansûb okumaktadırlar. Ben bunu caiz görmüyorum. Çünkü merfû okumada icma edilmiştir.*" diyerek eleştirmiştir.⁷⁹⁹

4- لَعَنَّا كَيْبَرًا (Ahzâb 33/68) ayetindeki كَيْبَرًا kelimesini sadece Âsım kelimeyi değiştirerek ب/be harfiyle okumuş, diğer kurrâ كَيْبَرًا şeklinde ث/se harfiyle okumuştur.⁸⁰⁰ Ferrâ ث/se ile okumanın avâmın kıraatı olduğunu belirterek, ب/be ile okumanın Abdullah

⁷⁹¹ bkz. Akpınar, a.g.e., ss. 268-286; el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm* s. 144.

⁷⁹² İbn Âdil Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Nureddîn Ali, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, c. 10, s. 73; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s.51.

⁷⁹³ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 234.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 165, 166.

⁷⁹⁵ el-Ferrâ, a.g.e., c. 1, s. 74.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 171.

⁷⁹⁷ el-Kurtubî, a.g.e., c. 3, s. 167.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178.

⁷⁹⁹ et-Taberî, a.g.e., c. 5, s. 106.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 261.

b. Mes'ûd'un kıraatı olduğunu söylemiş ve ب/be ile yani كَبِيرًا şeklinde okumayı uygun görmemiştir.⁸⁰¹

5- نُنْجِي (Enbiyâ 21/88) kelimesini Şu'be, İbn Âmir'le beraber tek ن/nun ve ج/cim harfinin şeddesiyle نُجِّي şeklinde okumuştur. Hafs ve diğer kurrâ ise نُنْجِي şeklinde okumuşlardır.⁸⁰² Taberî, bu kelimenin Mushaf-ı Osmanî'lerde tek ن/nun ile yazıldığını ama eğer çift ن/nun ile okumak caiz olsaydı, مُؤْمِنِينَ kelimesinin merfû olması gerektiğini söylemiş ama bunun mushaflarda mansûb olarak yazıldığını belirtmiştir. Ona göre tek ن/nun ile okunması halinde نَجِّي şeklinde fiilin elifle resmedilmesi gerekir. Ama mushaflarda bu ي/ya ile yazılmıştır.⁸⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib de aynı şekilde نُنْجِي şeklinde idğâmlı kıraatın caizlikten uzak olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁴ Ancak Âsım'ın فُنْجِي şeklindeki kıraatını tercih edenler de olmuştur.⁸⁰⁵

6- Neml Sûresi 36. ayette Hz. Osman mushaflarında hazifle yazılan فَمَا آتَانِي اللَّهُ kelimesini Hafs ile birlikte Nâfi', Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys vaslen ي/ya harfini fetha ile isbât ederek, vakfen isbât ve hazifle okumuştur. Şu'be ile birlikte diğer kurrâ vaslen ve vakfen hazifle okumuşlardır. Ferrâ mushafta bu kelimedeki ي/ya harfinin hazfedilerek yazıldığını diğer hazifle yazılan kelimelerde olduğu gibi bunun da isbât ile okunmasını kim caiz görebilir? diyerek bundan hoşlanmadığını belirtmiştir.⁸⁰⁶

7- وَأَخْرُ (Sâd 38/58) kelimesini Ebû Amr ve Ya'kûb, أَخْرِي kelimesinin çoğulu olarak أَخْرُ şeklinde okurken, Âsım ve diğer kurrâ, tekil-müfred-müzekker olarak okumuştur.⁸⁰⁷ Bunu çoğul olarak okuyan Ebû Amr, tekil olarak okumayı doğru bulmamış, tekil kelimeyle cemaatten/çokluktan haber verilmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁰⁸

8- فَاطَّلَعَ (Mü'min 40/37) kelimesini Hafs nasb ile diğer kurrâ ref' ile فَاطَّلَعَ şeklinde okur.⁸⁰⁹ Taberî bu kelimeye ref' ile okumaktan başka kıraatı caiz görmediğini belirterek Hafs'ın okuyuşunu eleştirmiştir.⁸¹⁰

9- عَزَّ (Tahrîm 66/3) fiilinde, Kisâî ر/ra harfini şeddesiz, Âsım ve diğer kurrâ şeddeli okumuştur.⁸¹¹ Kurtubî; Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve A'meş (şâz)

⁸⁰¹ el-Ferrâ, a.g.e., c. 2, s. 351.

⁸⁰² İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 243.

⁸⁰³ et-Taberî, a.g.e., c. 18, s. 519.

⁸⁰⁴ Mekkî, el-Keşf, c. 1, s. 113.

⁸⁰⁵ Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, ed-Dürü'l-Masûn fî Ulûmi Kitâbi'l-Meknûn, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, t.y., c. 6, s. 568.

⁸⁰⁶ el-Ferrâ, a.g.e., c. 2, s. 293.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 270.

⁸⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., c. 15, s. 222.

⁸⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 273.

⁸¹⁰ et-Taberî, a.g.e., c. 21, s. 387.

⁸¹¹ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 290.

tarikiyle Şu'be'nin عَرَفَ şeklinde şeddesiz okuduğunu nakletmiş, Sülemî'nin; bu fiili bir kişi عَرَفَ şeklinde şeddeli okuduğunda onu taşıdığını belirtmiştir.⁸¹²

10- نَزَاعَةً (Meâric 70/16) kelimesini Hafs mansûb, diğer kurrâ merfû okumuştur.⁸¹³

Taberî bu kelimenin kurrânın merfû okumada ittifak etmesi sebebiyle Hafs'ın nasb ile okumasını caiz görmemiştir.⁸¹⁴

11- Ferrâ, Âsım ve bazı kurrânın يُؤَدِّي (Nisâ 4/115), نُؤَلِّهِ (Şu'be), (Âl-i İmrân 3/75), أَرْجِهْ (A'râf 7/111, Şuarâ' 26/36) gibi kelimelerdeki ه/hü zamirlerinin sâkin okunmalarının hata olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁵

12- Zeccâc, Hafs'ın okuduğu يَهْدِي (Yûnus 10/35) kelimesini güzel bulurken, Şu'be'nin okuduğu يَهْدِي (ي/ya esreli) kelimesinin arka arkaya gelen iki esre sebebiyle esreli okumanın kötü olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁶

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere özellikle dilbilimci müfessirlerin kıraatlara sadece nahiv açısından baktıkları görülmektedir. Halbuki bu kıraatlar kurrâ ve ulemânın ittifakına göre sahih bir senede dayanmaktadır. Şu unutulmamalıdır ki, nahiv kuralı ve anlayışı ekolden ekole değişebilmektedir. Ayrıca, nahiv kurallarını delillendirmek için hüccet olarak kıraatlar kullanılmıştır. Ayrıca "şâz" kavramının farklı anlamlarda kullanılmış olması, aslında sahih kıraatları eleştiren âlimlerin "yaygın olmama" anlamında bunları şâz kabul ettikleri için yapılan tercihi tenkîd ettikleri şeklinde de yorumlamaya imkân vermektedir.⁸¹⁷

B. SAHİH KIRAATIN ELEŞTİRİLMESİNİN HÜKMÜ

Âlimler, nakli sabit olan kıraatların kabul edilmesi ve reddedilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁸¹⁸ Bu noktada Ferrâ, Zeccâc, Taberî, Zemahşerî, Nehhâs ve Mekî b. Ebî Tâlib gibi âlimlerin kıraatlar arasından tercih yapmalarını ve bazı kıraatları eleştirmelerini nasıl değerlendirmek gerekir?⁸¹⁹ Bazı âlimler bu durumu Kur'ân-kıraat ayrımı yaparak çözmeye çalışmışlardır. Ancak bu ayrımın ne kadar isabetli olduğu tartışılabilir. Kıraatları tenkit eden âlimler sahih kıraatları mı eleştirmektedirler yoksa o kıraatı gayr-i sahih olarak mı değerlendirmektedirler? Görüldüğü kadarıyla yapılan bu tenkitler kıraatın senedinin

⁸¹² el-Kurtubî, a.g.e., c. 18, s. 187.

⁸¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 292.

⁸¹⁴ et-Taberî, a.g.e., c. 23, s. 607.

⁸¹⁵ el-Ferrâ, a.g.e., c. 1, s. 223.

⁸¹⁶ Ebû İshâk İbrahim es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, 1988, c. 3, s. 19.

⁸¹⁷ Dağ, "Kıraat İlminde Şâzz Kavramı", ss. 57-110.

⁸¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 10, 13.

⁸¹⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, ss. 240-245; Akpınar, a.g.e., s. 268.

sahih bulunmaması ve uygulamadan kaynaklı durumla alakalı olması muhtemeldir.⁸²⁰ Yoksa âlimlere göre nakli sabit olan bir kıraatın reddedilmesi caiz değildir.⁸²¹

Suyûtî; ilk nahivcilerin Âsım, Hamze, İbn Âmir'i Arapça'dan uzak kalmaları ve hataya düşmeleri sebebiyle ayıpladıklarını belirtmiş ancak nahivcilerin hata ettiklerini, zira kıraatların sahih/mütevâtir bir senede dayandığını ve Arapçada da delillerinin olduğunu söyleyerek bunların eleştirilemeyeceğini beyan etmiştir.⁸²²

Ülkemizin kıraat uzmanlarından Mehmet Dağ, sahih kıraatların eleştirilmesini anlamanın mümkün olmadığını söylemekle birlikte bu konudaki görüşünü şöyle serdetmiştir: "*Lehçesel farklılıkların eleştirilmesi masum olabilir. Ayet inerken seslendirme özellikleri beraber inmemiştir. Kelimeler inmiş, sonra insanlar kendi lehçeleri ile seslendirmiştir. Bu lehçe fasih de olabilir, fasih olmayan bir lehçe de olabilir. Bu açıdan Ahmed b. Hanbel, İmam Hamze'nin hemzeli ve imâleli okuyuşlarını şiddetli/sert yapmasından dolayı bu okuyuşunu kötü görmüştür. Bu eleştiriler kıraatların mahiyetine zarar vermez.*"⁸²³ İfade edildiği gibi kıraatların eleştirilmesi kıraatın sahihliğine zarar vermez. Zira âlimler bunların kabul şartlarını belirlemişlerdir. Ama bu anlamda eleştirilmemiş kıraat adeta yoktur. Kıraat imamlarını eleştirenler, kıraat konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.⁸²⁴

Kur'ân, lafız ve mânâ itibarıyla ilahi bir kitaptır. Daha önce kıraatların mütevâtirliği meselesinde ifade edildiği gibi kıraatların, vahiy lafızlarının telaffuzu olması sebebiyle küfrü gerektirir mi? şeklindeki endişe sebebiyle Zerkeşî gibi âlimler, kıraatların Kur'ân'ın kendisi olmadığını söylemektedir. Birçok âlimin de Zerkeşî'nin bu görüşüne katıldığı görülmektedir. Ona göre, Kur'ân ile kıraatlar, birbirinden farklı iki gerçektir. Kur'ân, ilahi mesajları açıklamak için Hz. Peygamber'e indirilen vahyin bizzat kendisi, kıraatlar ise, bu vahyin kelimelerinin şeddeli, şeddesiz, medli, medsiz veya bazen harf değişikliği gibi hususlarda telaffuz biçimidir.⁸²⁵ Bu mantıkla Kur'ân'ın bir ayetini inkâr küfrü gerektirirken, kıraatını inkâr etmenin, küfrü gerektirmeyeceği, zira kıraatın sünnet olduğu belirtilmiştir.⁸²⁶

Yukarıdaki değerlendirmeler kendi mantıksal gerekçelerinde haklı olabilirler, diye düşünülebilir. Ancak bize göre bu ithamlardan kaçınmak için Kur'ân kıraat ayrımı

⁸²⁰ Akpınar, a.g.e., s. 286.

⁸²¹ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 570, 571.

⁸²² Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahvi ve Cedelihi*, thk. Mahmûd Fecal, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989, s. 69; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s.396.

⁸²³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 249.

⁸²⁴ Mehmet Emin Maşalı, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", ss. 183-196.

⁸²⁵ ez-Zerkeşî, e.g.e., c.1, s. 318, 319; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 171.

⁸²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 105.

düşüncesine ulaşmak isabetli değildir. Çalışmamızın giriş bölümünde daha geniş açıklandığı üzere mütevâtir kıraatlar Kur'ân'dan bir cüzdür. Zürkânî de bu mânâda bazılarına göre mütevâtir olanın, diğerlerine göre mütevâtir olmayabileceğini, dolayısıyla kıraatı terk etmenin tekfiri gerektirmediğini söylemiştir.⁸²⁷ Ancak, Kur'ân'ın kendisini kıraatından ayırmak bütünüyle mümkün olmadığına göre senedi sahih olup mütevâtir olarak okunan kıraatın reddinin caiz olmadığını bilmek gerekir.⁸²⁸ Ayrıca bu konuda kıraat alanında uzmanlığı ile öne çıkan âlimlerin görüşlerine itibâr etmek daha uygun olacaktır.⁸²⁹

IX. ÂSİM KIRAATI MUSHAF UYUMU

Bir kıraatın kabul şartlarından biri sahabenin üzerinde icma ettiği Mushaf-ı Osmânî hattına uyum sağlamasıdır. Bu anlamda Âsım kıraatıyla beraber diğer kıraatlar bu şartı sağlamaktadır. Bu uyum, bazen takdirene olduğu için Âsım kıraatının tahkiken (bire bir hatta uygunluk) daha çok uyduğu zikredilmiştir.⁸³⁰ On kıraat mushafa uygun olup bazı kelimelerde kıraat ihtilafı diğer bir beldenin mushafına dayanabilmektedir. Bu noktada Âsım kıraatının kendi beldesinin mushafına uyumu konusu ele alınacak olup öncelikle Kûfe mushafı'ndan söz edilecektir

Mushaf, sözlükte “bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar” anlamına gelir. İstilahî olarak Hz. Osman döneminde yazılıp çoğaltılan ve üzerinde sahâbenin icma ettiği Kur'ân nüshaları için kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında cemedilen Kur'ân sayfaları ise "suhuf" olarak isimlendirilmiştir.⁸³¹ İlk olarak dağınık durumdaki ayet ve sûreler bir araya getirilmiş, Hz. Osman döneminde ise bugünkü tertib sırasına göre cemedilmiştir. Bu tertib, nüzûl sırasından farklı olduğu için “mushaf tertibi” olarak adlandırılmıştır.⁸³²

Hz. Osman zamanında çeşitli bölgelere gönderilmek üzere komisyon tarafından istinsah edilen bu mushaf üzerinde ümmetin icması oluşmuştur. Sahih kıraatları içerecek şekilde ama derinleşen ihtilafları da azaltmak amacıyla yazılan bu mushafın kendine mahsus bu yazı şekline “Resm-i Osmânî” (Resmü'l-Mushaf) veya “Hatt-ı İstilahî” denilmiştir. Çünkü mushafta birçok kelime farklı şekillerde yazılmıştır. Hz. Osman'ın

⁸²⁷ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 587; Okçu, *a.g.e.*, s. 108.

⁸²⁸ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 88.

⁸²⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 400.

⁸³⁰ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 363.

⁸³¹ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 3; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 545.

⁸³² Şelebî, *Resmü'l-Mushaf*, s. 10; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 544, 545; Turgut, *a.g.e.*, ss. 98-100.

istinsah ettirdiği bu mushaflar “Mesâhif-i Osmâniyye” veya “Mesâhifü'l-Emsâr” olarak zikredilmiş, kendisi için ayırdığı nüshaya da “İmam mushaf” denilmiştir.⁸³³

Bu mushaflar, bir görüşe göre⁸³⁴ beş nüsha olarak çoğaltılıp Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmiştir.⁸³⁵ Bu mushafların daha sonraki süreçte Mısır, Humus, Basra, Kurtubâ, Semerkant, Taşkent ve İstanbul'da bulunduğu ileri sürülmüştür, ancak bu konuda kesin bir bilgi mevcut değildir.⁸³⁶

Mushaf hattının tevkiî olması konusunda Kur'ân'ın resmi/hattı, Hz. Peygamber'in bildirdiği şekilde olduğu, zira Hz. Peygamber ashab'ın katiplerine emrettiği, onların da Kur'ân'ı bu şekilde yazdığı belirtilmiştir. Ancak mushaf hattının tevkiî olmadığını ve sahâbenin içtihadı olduğunu savunanlar da olmuştur.⁸³⁷

Hz. Osman'ın çoğaltıp beldelere gönderdiği mushaflar arasında bazı kelimelerde farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklarının sebebi, Hz. Peygamber'den gelen sahih kıraatların hepsinin çoğaltılan bu mushaflara yansıtılması, bir mushafta yazılması imkân dahilinde olmayan bazı kıraat farklılıklarının da farklı mushaflarda gösterilmesidir.⁸³⁸

A. KÛFE MUSHAFI

Kûfe mushafı, Kûfe'de okutulmak üzere Hz. Osman tarafından Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile birlikte gönderilen mushaftır.⁸³⁹ Bu mushaf, diğer mushaflar gibi aynı

⁸³³ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 507, 508; Ali Galip Gezgini, “Kur'ân'ın Hattı (Resmü'l-Mushaf) ve Türklerin Kur'ân Hattına Katkıları”, *Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, 2007, ss. 619-630.

⁸³⁴ Tercih edilen görüş âlimlere göre değişmektedir. İbn Âşûr ve Zürkânî'ye göre bu sayı 6'dır. Bu, Hz. Osman'ın kendisine Medine Mushafı'nın dışında bir Mushaf ayırdığı kabul edildiğinde rakam 6 olmaktadır. Kaynaklarda Yemen, Bahreyn, Mısır ve el-Cezîre'ye de mushaflar gönderildiği zikredilmiş ama bu konuda ihtilaf söz konusudur. Zaten bunların imlâ farklılıklarına ve kıraat imamlarının ihtilâflarıyla ilişkilerine dair bir bilgi de mevcut değildir. Kûfe, Basra, Medine, Mekke ve Şam'a gönderildiği hakkında ittifak vardır. ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 546; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf (Dirâse Lüğaviyye ve Tarihiyye)*, Lecnetü'l-Vataniyye, 1982, s. 124; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 259, 260; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Ankara: İlahiyat, 2004, s. 82.

⁸³⁵ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 75; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 546; el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, s. 123; Yüksel, a.g.e., s. 77; Abay, a.g.e., s. 17.

⁸³⁶ ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 547; Abay, a.g.e., s. 17; Osman Kesicioğlu, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulumu'l-Kur'ân)*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 136.

⁸³⁷ Abdülkerim İbrahim Avd Sâlih, *el-Müthaf fî Resmî'l-Mushaf*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2006, s. 86; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 517; Gezgini, “a.g.m.”, ss. 619-630.

⁸³⁸ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, c. 31, s. 254; Aliyyü'l-İmam, a.g.e., s. 105.

⁸³⁹ Kûfe mushafı için kıraat imamlarının (Âsım, Hamze, Kisâî, Halef) rivâyetlerine göre yazılarak onlara uyum sağlayan, ayet sayısı olarak da Hamze'nin rivâyetiyle uyum halinde olan mushaf olduğu belirtilmiştir. Ancak bu Mushafların sonradan o beldede meşhur olan kurrânın okuyuşlarına göre yazıldığını söylemek mümkün değildir. Zira Mushafların yazıldığı dönemde yedi Kurrâ mevcut değildi. Diğer taraftan Kûfe kurrâsının kıraatının Kûfe Mushafıyla tamamen uyumlu olduğunu söylemek zordur. Zira Âsım kıraatında bile az da olsa bu Mushaf'a uyumlu olmayıp diğer Mushaflara uyan okuyuşlar bulunmaktadır. Zaten kıraatların sahih olmasının şartlarından biri kendi bölgesinin Mushafına değil, Mushaf-ı Osmânî'lerden birine tahkiken veya takdiren uyum sağlamasıdır. Mesela Yâsîn Sûresi 35. ayetteki ه/هü zamiri Kûfe Mushafında yazılmamış, Hafs da bunu وَمَا عَمَلَتْهُ şeklinde okumuştur. Ama diğer

akibete uğramış ve İslam beldelerinde meydana gelen karışıklıklarda kaybolmuştur. Bugün elimizde var olduğuna dair bilgi mevcut değildir.⁸⁴⁰

Bu mushafın Ali b. Ebî Tâlib ve Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) arasında meydana gelen siyasî olayların sonucunda kaybolduğu belirtilmiş, ayrıca Muhtâr es-Sakafî'nin (ö. 131/748) valiliği zamanında zâyî olduğu da rivâyet edilmiştir.⁸⁴¹ Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye (ö. 1952) göre bu mushaf, muhtemelen Abbâsîler döneminde (750-1258) Suriye'nin bir şehri olan Tartus'ta muhafaza edilip daha sonra da Humus Kalesine nakledilen mushaftır. Nablûsî'nin, (ö. 1143/1730) "el-Hakikat ve'l-Mecâz" adlı eserinde Humus ve Mısır, Kudüs gibi yerlerde gördüğünden, Birinci Dünya Savaşına kadar burada korunduğu sonrasında İstanbul'a getirildiğinden bahsettiği belirtilmiştir.⁸⁴²

Günümüze geldiği konusunda bilgi bulunmayan bu mushafların imlâ özelliklerine dair rivâyetler kaynaklarda zikredilmektedir. Bu çerçevede Kur'ân'ın bazı kelimelerinin Kûfe, Medine, Mekke ve Şam mushaflarında nasıl yazıldığından bahsedilmiştir.⁸⁴³

B. KÛFE MUSHAFI-ÂSİM KIRAATI UYUMU

Hız. Osman döneminde çoğaltılan mushaflar bir Mukrî/okutucu ile beraber belirtilen merkezlere gönderildiği ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Kûfe mushafıyla birlikte Kûfe'ye gönderildiği,⁸⁴⁴ mushaf gönderilmeden önce Kûfe halkının Abdullah b. Mes'ûd'un öğrettiği şekilde okuduğu ama sonrasında mushaf hattına uygun olarak okuduğu belirtilmiştir.⁸⁴⁵ Burada ilgili beldelere gönderilen mushafların bazı özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Mushaf-ı Osmânîlerin Bazı Özellikleri

Hız. Osman zamanında istinsah edilen bu mushafların özelliklerine dair telif edilen eserlerde bazı kelimelerin yazılışlarından söz edilmektedir. Bunların bazısında /elîf, ي/ya

Kûfe kurrâsı zamirsiz okumuştur. Zuhurf Sûresi 68. ayetteki كَسَّهْ kelimesindeki ه/hü zamiri de aynı şekildedir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265, 276; Yüksel, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁴⁰ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 547; Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 133; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, ss. 83-111; Mustafa Öztürk, Ünsal Hadiye, *Kur'ân Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 159; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2017, s. 101.

⁸⁴¹ Abdülaziz Hamid Sâlih, *Hattü'l-Mushafî's-Şerîf ve Tetavvurihi fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020, s. 38; Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 133.

⁸⁴² Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 108; Ziya Şen, "Hz. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akibeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36 (2014), ss. 31-50; Mustafa Altundağ, "İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a mı Aittir?", *Marife*, (2002), c. 2, s. 14.

⁸⁴³ Tayyar Altıkulaç, "Mushaflarda İmlâ Problemi", *Osmanlı'dan Günümüze Kur'ân ve Hüsn-i Hat Sempozyumu*, 2017, ss. 53-63.

⁸⁴⁴ el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 137; el-Hamed, *el-Muhâdarât*, s. 99; Ünal, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁴⁵ ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 372; el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 139.

ve و/vav harfleri hazfedilmiş, bazı kelimelerde de zâid olarak yazılmıştır. Bunlar örneklerle beraber şöyle özetlenebilir:

1-Nidâ edatlarındaki elif, يَا أَيُّهُ kelimesi. 2- وَأَتُونَ, وَخَافُونَ, فَاتَّقُونَ gibi bazı izâfet ي/ya harfi. 3- فَأَوْ, فَذُعْ gibi bazı و/vav harfleri. 4-Enbiyâ Sûresi 88. ayette de نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ derken ن/nun hazfedilmesi. 5- تَفْتَتُوا derken kelimenin sonuna /elif ziyade edilmesi. 6- أَنَا, الرَّسُولَا- derken /elif ziyade edilmesi. (Bu kelimelerde kıraat ihtilafları vardır). 7-Bazı müenneslik ة/te harflerinin açık ت/te ile yazılması. (Bunlarda vakfen kıraat ihtilafları vardır). 8-Mushafların maktû' ve mevsûl olarak geçen bazı harflerin bitişik ve ayrı yazılması konusunda ittifak ve ihtilaf ettikleri noktaların olması.⁸⁴⁶

Bazı yerlerde farklı özelliklere sahip olan bu mushafların kıraat ihtilaflarıyla alakası bulunmaktadır. Bu noktada bazı kıraat farklılıkları hazif ve ziyade şeklindedir. Kıraatların takdiren de olsa mushafa uygunluğu söz konusu olduğu için⁸⁴⁷ bu kelimelerin kıraat açısından yazımı tek mushafta mümkün olan kelimeler bütün mushaflara aynı yazılırken, bu kapsama girmeyen kıraat farklılıklarının bazısı bir mushafa, bazısı diğer mushafa resmedilmiştir.⁸⁴⁸ Bu farklılıklar kelimeye harf ekleme, çıkarma şeklinde olan farklılıklardır. Mesela, Tevbe Sûresi 100. ayette İbn Kesîr تَخْتَهَا kelimesini مِنْ ilavesiyle okur. Diğer kurrâ ise مِنْ harfi cerri olmadan okumaktadır. Bu farklılık Mekke mushafında gösterilmiştir.⁸⁴⁹

Mushaf imlasında bazı kelimelerdeki harf aslı itibariyle değil, tâlî okunuşu dikkate alınarak yazılmıştır. Mesela, يَبْضُطْ (Bakara 2/245), بَضْطَةً (A'râf 7/69), بِمُصْطِرٍ (Tûr 52/37), مُصْطِرُونَ (Gâşiye 88/22) kelimeleri mushaflarda ص/sad harfleriyle yazılmıştır.⁸⁵⁰ Enbiyâ Sûresi 88. ayette نُنَجِّي kelimesi bir ن/nun harfi ile yazılmıştır.⁸⁵¹ İfade edildiği gibi mushaflardaki farklı yazımlar, kıraat farklılıklarını gösterme amacıyla mushaflara dağıtılmıştır. Ancak bütün kelimelerin Osman mushafında nasıl resmedildiğine dair bilgi söz konusu değildir.⁸⁵²

⁸⁴⁶ Duhân, a.g.e., ss. 45-47.

⁸⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 18.

⁸⁴⁸ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Muknî' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâbi'n-Nakt*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Kahire: Mektebetü'l-Külyyâtî'l-Ezheriyye, 1978, s. 118, 119; Abay, a.g.e., s. 44.

⁸⁴⁹ Dağ, *Mushaf-ı Şerif*, s. 98.

⁸⁵⁰ M. Emin Maşalı ve Muhammed Abay'ın eserleri dikkate alınarak Bakara ve A'râf Sûrelerindeki kelimelerin ص/sad ile yazıldığı belirtildi. Esasen bu konuda bir ihtilafın olduğu görülmektedir. Kur'ân'ın diğer ayetlerindeki بَضْطُ kelimesinin mushaflarda س/sin ile yazılması ve okunması konusunda ittifak vardır. ed-Dânî, *el-Muknî'*, s. 88,89; Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl, Riyad: el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, 2002, c. 2, s. 296; c. 3, s. 546; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 567; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 148; Abay, a.g.e., s. 19.

⁸⁵¹ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 148; Abay, a.g.e., s. 19.

⁸⁵² Abay, a.g.e., s. 46.

Bugün İslam dünyasında, özellikle ülkemizde basılan mushaflarda resm-i Osmânî'ye uygun olarak basılmakta,⁸⁵³ ama hat/stil şekli değişebilmektedir. Bu konuda *Hafız Osman hattı* şöhret kazanmış, *Şeyh Hamîdullah* ile birlikte mushaflar, kıraat farklılıkları dikkate alınarak Âsım kıraatına göre imlâ edilmektedir.⁸⁵⁴ Yani, Mushaf-ı Osmânî'de olmayan veya hakkında bilgi bulunmayan bazı yazım şekillerinde Âsım kıraatının okunuşu esas alındığı için /elifsiz veya /vavsız olarak yazılan bazı kelimeler ilave edilerek basılmaktadır.⁸⁵⁵

Yukarıda bahsedilen ilaveleri yapmadan basıldığı belirtilen ve Resm-i Osmânî'yi temel alan mushaf, *Haddâd* lakabıyla tanınan Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseynî (ö. 1357/1939) adlı Mısır *Şeyhü'l-Kurrâsı, et-Tenzîlû'r-Rabbânî bi'r-Resmî'l-Osmânî* adıyla ilk defa 1337 yılında (1918-19 veya 1902) Kahire'de basılan ve sonraki baskısı hicrî 1342 (Milâdî 1923) baskısı olan bir mushaftır. Zikredilen müellif, bu eserini Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muknî' fî Ma'rifeti Mersûmi Sahîfi'l-Emsâr*'ı ve onun talebesi Ebû Davûd Süleyman b. Necâh'ın (ö. 496/1102) *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl* adlı kitabında geçen rivâyetlere dayanarak yazmıştır.⁸⁵⁶

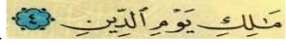
2. Kûfe Mushafının Âsım Kıraatıyla Karşılaştırılması

Makbul olan bütün kıraatlar aslında çoğaltılan mushaflara tahkiken veya takdiren (hatta genel uyum) uymaktadır.⁸⁵⁷ Tahkiken uymada Ebû Ubeyd (ö. 224/838), "*Âsım ve Kisâî kıraatı kadar kitaba (mushafa) muvafakat eden kıraat yoktur.*" diyerek Âsım kıraatının özelliğini belirtmiştir.⁸⁵⁸ Ancak burada zikredilen mushafa uyma şartı bütün mushaflar içindir. Yani bir kıraatın kendi beldesinin mushafına uyma şartı olmamasına rağmen bu uyum nasıldır? İmam-ı Âsım, Hamze, Kisâî ve Halef ile birlikte Kûfe şehrinin kıraat imamıdır. Acaba, bu imamların kıraatı Kûfe mushafına; diğer imamların kıraatları kendi beldelerindeki mushaflara mı uymaktadır? Burada bu soruya cevap sadedinde kaynak eserlerdeki bilgilerden hareketle sadece Âsım kıraatının her iki rivâyetinin Kûfe mushafıyla karşılaştırılması yapılacaktır. Bu bilgiler maddeler halinde sûre sırasına göre şöyle sıralanabilir:

⁸⁵³ Günümüzde basılan bütün Mushafların Resm-i Osmânî'ye tamamen muvâfık olmadığı ifade edilmektedir. Abay, a.g.e., s. 58.

⁸⁵⁴ Abay, a.g.e., s. 55.

⁸⁵⁵ Yüksel, a.g.e., s. 99.

⁸⁵⁶ Altıkulaç, "Mushaflarda İmlâ Problemi", ss. 53-63. Mesela, Fatiha Sûresinin 4. ayetinde ülkemizdeki Mushaflarda مَالِك şeklinde /elîf'le yazılmış iken, ilgili Mushafta  şeklinde elifsiz yazılmıştır.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 5.

⁸⁵⁸ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.1, s. 267.

1- وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ (Bakara 2/116). ayette قَالَ fiili Şam mushafı dışındaki mushaflarda و/vav harfi ile وَقَالُوا şeklinde resmedilmiştir.⁸⁵⁹ Bu fiil, Âsım kıraatında da و/vav ile okunur.⁸⁶⁰

2- وَوَضَىٰ (Bakara 2/132). ayette وَضَىٰ fiili, Irak mushaflarında /elifsiz وَوَضَىٰ şeklinde yazılmıştır. (وَأَوْضَىٰ) Âsım kıraatında da /elifsiz okunur.⁸⁶¹

3- وَسَارِعُوا (Âl-i İmrân 3/133). ayette سَارِعُوا fiili Şam mushafı dışındaki mushaflarda و/vav ile وَسَارِعُوا şeklinde resmedilmiştir.⁸⁶² Bu fiil Âsım kıraatında و/vav ile okunur.⁸⁶³

4- وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ (Âl-i İmrân 3/184). ayette وَالْكِتَابِ kelimeleri Şam mushafı dışındaki mushaflarda ب/be harfi olmadan resmedilmiştir (وَالْكِتَابِ) Âsım kıraatında bu kelimelerin her ikisi de ب/be harfi olmadan okunur.⁸⁶⁴

5- وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ (Nisâ 4/36). ayette ذِي kelimesi için Ferrâ, bazı Kûfe mushaflarında ذ/zel harfinin /elifle ذَا şeklinde yazıldığını söylemiş, ed-Dânî ise böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir.⁸⁶⁶ Âsım ve diğer bütün kurrâ bu kelimeyi ذِي şeklinde ي/ya ile okur.⁸⁶⁷

6- مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ (Nisâ 4/66). ayette قَلِيلٌ kelimesi Şam dışındaki diğer mushaflarda /elifle قَلِيلًا şeklinde mansûb yazılmıştır.⁸⁶⁸ Bu kelime Âsım kıraatında elifsiz قَلِيلٌ şeklinde damme ile okunur.⁸⁶⁹

7- وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا (Mâide 5/53). ayette يَقُولُ kelimesi Kûfe ve diğer bazı mushaflarda başında و/vav ile yazılmıştır.⁸⁷⁰ Bu kelime Âsım kıraatında da و/vav ile okunur.⁸⁷¹

8- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزِيدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ (Mâide 5/54). ayette يَزِيدٌ kelimesi Kûfe ve diğer bazı mushaflarda tek ذ/dal harfiyle bu şekilde resmedilmiş olup Âsım kıraatında da ذ/dal harfi tek ve şeddeli olarak okunur.⁸⁷²

⁸⁵⁹ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 106.

⁸⁶⁰ ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 284.

⁸⁶¹ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 167.

⁸⁶² ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 106.

⁸⁶³ ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 315.

⁸⁶⁴ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 106.

⁸⁶⁵ ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 320.

⁸⁶⁶ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 107.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 187.

⁸⁶⁸ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 107.

⁸⁶⁹ ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 328.

⁸⁷⁰ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 107.

⁸⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 191.

⁸⁷² ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 191.

9- وَلَلْدَارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ (En'âm 6/32). ayette وَلَدَّار kelimesi Kûfe mushafında iki ل/lam olarak yazılmıştır. Âsım kıraatında iki ل/lam harfiyle ve د/dal harfi şeddeli olarak وَلَدَّار şeklinde okunur.⁸⁷³

10- لَئِنْ أَنجَيْنَا (En'âm 6/63). ayette أَنجَيْنَا kelimesi Kûfe mushafında sadece ي/ya ile ت/te harfi olmadan yazılmıştır. Diğer mushaflarda ت/te ile أَنجَيْنَا şeklinde yazılmıştır. Âsım kıraatında bu kelime ت/te harfi olmadan أَنجَيْنَا şeklinde okunur.⁸⁷⁴

11- وَكَذَلِكَ رَزَيْنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ (En'âm 6/137). ayette شُرَكَاؤُهُمْ kelimesinde Şam dışındaki mushaflarda hemzenin altında و/vav ile resmedilmiştir. Âsım kıraatında da bu şekilde ه/hemze damme ile okunur.⁸⁷⁵

12- مَا تَذَكَّرُونَ (A'râf 7/3). ayette تَذَكَّرُونَ kelimesi Şam dışındaki mushaflarda tek ت/te harfiyle resmedilmiş olup, Âsım kıraatının Hafs rivâyetinde bu kelime ي/ya harfi olmadan ت/te ile ve ذ/zel harfi tahfîf ile Şu'be rivâyetinde yine ي/ya harfi olmadan ama ذ/zel harfi şeddeli olarak يَذَكَّرُونَ şeklinde okunur.⁸⁷⁶

13- وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ (A'râf 7/43). ayette مَا kelimesinin başında Şam mushafı dışındaki mushaflarda و/vav ile yazılmıştır. Âsım kıraatında و/vav ile okunur.⁸⁷⁷

14- قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا (A'râf 7/75). ayette قَالَ kelimesi Şam mushafları dışında diğer mushaflarda başında و/vavsız yazılmıştır. Âsım kıraatında da و/vavsız okunur.⁸⁷⁸

15- وَإِذْ أَنجَيْنَا (A'râf 7/141). ayette أَنجَيْنَا fiili Şam dışındaki mushaflarda ي/ya ve ن/nun ile أَنجَيْنَا şeklinde resmedilmiştir. Âsım kıraatında da böyle okunur.⁸⁷⁹

16- وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (Tevbe 9/100). ayette تَجْرِي kelimesinden sonra Mekke mushaflarında مِنْ harfi ceri yazılmış, İbn Kesîr de böyle okumuştur. Diğer mushaflarda مِنْ ziyadesi olmadan yazılmış ve Âsım kıraatı da ziyadesizdir.⁸⁸⁰

17- وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا (Tevbe 9/107). ayette الَّذِينَ kelimesi Medine ve Şam dışındaki mushaflarda başında و/vav ile resmedilmiş, Âsım da و/vav ile okumuştur.⁸⁸¹

⁸⁷³ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 193.

⁸⁷⁴ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 194.

⁸⁷⁵ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 199.

⁸⁷⁶ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 201.

⁸⁷⁷ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 202.

⁸⁷⁸ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 107.

⁸⁷⁹ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204.

⁸⁸⁰ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 211.

⁸⁸¹ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 211.

18- هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (Yûnus 10/22). ayette يُسَيِّرُكُمْ kelimesi Şam dışındaki mushaflarda س/sin ve ي/ya ile yazılmıştır. Âsım kıraatı da böyledir.⁸⁸² Diğer kıraatlarda يَنْسُرُكُمْ şeklinde ي/ya harfi olmadan kelime farklılığı ile okuma vardır.⁸⁸³

19- قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ (İsrâ 17/93). ayette قُلْ kelimesi Mekke ve Şam dışındaki diğer mushaflarda /elifsiz bu şekilde yazılmıştır. Âsım kıraatında bu kelime قُلْ şeklinde elifsiz okunur.⁸⁸⁴ Diğer kıraatlarda قَالَ şeklinde /elifle okuma vardır.⁸⁸⁵

20- لَاجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (Kehf 18/36). ayette مِنْهَا kelimesi Irak mushaflarında مِنْهَا şeklinde م/mim harfi olmadan (منهما şeklinde değil) yazılmıştır. Âsım kıraatı da مِنْهَا şeklindedir.⁸⁸⁶

21- قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ (Kehf 18/95). ayette مَكَّنِّي kelimesi Mekke dışındaki mushaflarda tek ن/nun ile idğâmlı resmedilmiştir (مكنني şeklinde değil). Âsım kıraatın da böyle okunur.⁸⁸⁷

22- قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ (Enbiyâ 21/4). ayette قَالَ kelimesi Kûfe mushafında elifle yazılmış, Âsım kıraatında da böyle okunmuştur.⁸⁸⁸ Diğer kurrâdan قُلْ şeklinde okuyan vardır.⁸⁸⁹

23- أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا (Enbiyâ 21/30). ayette أَوَلَمْ kelimesi Mekke dışındaki mushaflarda و/vav ile yazılmıştır. Âsım kıraatında da أَوَلَمْ şeklinde okunur.⁸⁹⁰ İbn Kesîr أَلَمْ şeklinde okumuştur.⁸⁹¹

24- سَيَقُولُونَ يَلَهُ (Mü'minûn 23/87, 89). ayette Âsım kıraatında يَلَهُ şeklinde ل/lam harfiyle okunan "Allah" lafzı Basra mushafı dışındaki diğer mushaflarda ل/lam harfiyle yazılmıştır.⁸⁹²

25- قَالَ إِنْ لَيْتُمْ (Mü'minûn 23/112, 114). ayette قَالَ kelimesi Kûfe mushafında /elifsiz قل şeklinde, diğer mushaflarda قال şeklinde yazılmıştır. Âsım قَالَ şeklinde elifle okur.⁸⁹³

⁸⁸² ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212.

⁸⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 398.

⁸⁸⁴ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 440.

⁸⁸⁶ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 233.

⁸⁸⁷ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236.

⁸⁸⁸ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 243.

⁸⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 465.

⁸⁹⁰ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 243.

⁸⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 465.

⁸⁹² ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 109; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 246.

⁸⁹³ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 109; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 247.

26- وَنَزَّلَ الْمَلَكُ تَنَزِيلًا (Furkân 25/25). ayette وَنَزَّلَ fiili Mekke mushafı dışındakilerde bir ن/nun harfi ile yazılmıştır. Âsım da bir ن/nun ile okur.⁸⁹⁴ İbn Kesîr وَنَزَّلَ şeklinde iki ن/nun ile okur.⁸⁹⁵

27- وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (Şuarâ' 26/217). ayette تَوَكَّلْ fiilinin başında Medine ve Şam mushaflarında و/fe, diğer mushaflarda و/vav ile yazılmıştır.⁸⁹⁶

28- أَوْ لَاذْبَحْهُ أَوْ لِيَأْتِنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (Neml 27/21). ayette لِيَأْتِنِي kelimesi Mekke mushafı dışındaki mushaflarda bir ن/nun ile yazılmıştır. Âsım da bir ن/nun ile idğâmlı okur.⁸⁹⁷ İbn Kesîr لِيَأْتِنِي şeklinde iki ن/nun ile okur.⁸⁹⁸

29- وَقَالَ مُوسَى (Kasas 28/37). ayette قَالَ fiili Mekke dışındaki mushaflarda و/vav ile وَقَالَ şeklinde resmedilmiştir. Âsım و/vav ile okur.⁸⁹⁹

30- وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ (Yâsîn 36/35). ayette ه/hü zamiri Kûfe mushafında yazılmamış, diğer mushaflarda yazılmıştır. Hafs rivâyeti ه/hü zamiri ile Şu'be rivâyeti ه/hü zamirini hazfederek okur.⁹⁰⁰

31- قُلْ أَفَعَيْزَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي (Zümer 39/64). ayette تَأْمُرُونِي kelimesi Şam dışındaki mushaflarda bir ن/nun ile yazılmıştır. Âsım bir ن/nun ile ve idğâmlı okur.⁹⁰¹ İbn Âmir تَأْمُرُونِي şeklinde iki ن/nun ile okur.⁹⁰²

32- كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً (Mü'min 40/21). ayette مِنْهُمْ kelimesi Şam mushafında مِنْكُمْ, diğer mushaflarda مِنْهُمْ gâib, cemî zamiriyle yazılmıştır. Âsım ه/he ile okur.⁹⁰³

33- أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ (Mü'min 40/26). ayette أَوْ أَنْ edatları Kûfe mushafında أَوْ أَنْ şeklinde yazılmıştır. Âsım kıraatında da böyle okunur.⁹⁰⁴ Diğer kurrâdan أَوْ أَنْ şeklinde okuyan vardır.⁹⁰⁵

34- فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ (Şûrâ 42/30). ayette بِمَا kelimesi Medine Şam mushaflarında ف/fe harfi olmadan, diğer mushaflarda ف/fe harfi ziyadesiyle فَبِمَا şeklinde yazılmıştır. Âsım ف/fe ziyadesiyle okur.⁹⁰⁶

⁸⁹⁴ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 109; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 250.

⁸⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 485.

⁸⁹⁶ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 252.

⁸⁹⁷ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 253.

⁸⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 491.

⁸⁹⁹ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 256.

⁹⁰⁰ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265.

⁹⁰¹ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 272.

⁹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 536.

⁹⁰³ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 273.

⁹⁰⁴ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 273.

⁹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 538.

⁹⁰⁶ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 275.

35- قَالَ أَوْلَوْ جُنُكُم (Zuhurf 43/24). ayette Hafs قَالَ şeklinde Velif ile Şu'be elifsiz قُل şeklinde okur. Bu kelimenin mushaflarda nasıl yazıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır.⁹⁰⁷

36- يَا عِبَادِ لَا خَوْفُ (Zuhurf 43/68). ayette عِبَادِ kelimesi Medine ve Şam mushafları'nda ي/ya harfi ile عِبَادِي şeklinde, diğer mushaflarda ي/ya'nın hazfiyle yazılmıştır.⁹⁰⁸ Hafs da Kûfe mushafına uygun olarak ي/ya harfini hazifli, Şu'be ise isbât ederek fethalı okur.⁹⁰⁹

37- وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ (Zuhurf 43/71). ayette ه/hü zamiri Medine ve Şam mushafları'nda yazılı, diğerlerinde hazfedilmiştir.⁹¹⁰ Hafs rivâyetinde ه/hü zamiri ile Şu'be rivâyetinde ise hazfedilerek okunur.⁹¹¹

38- بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا (Ahkâf 46/15). ayette إِحْسَانًا kelimesi Kûfe mushafında ح/ha harfinden önce ve س/sin harfinden sonra elifle bu şekilde yazılmıştır. Diğer mushaflarda حُسنًا şeklinde Velifsiz yazılmıştır. Âsım kıraatı إِحْسَانًا şeklinde Velifle okunmaktadır.⁹¹²

39- وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ (Rahmân 55/12). ayette ذُو kelimesi Şam mushafı dışındaki mushaflarda و/vav harfi ile merfû olarak yazılmıştır. Âsım da و/vav ile okur. 27. ayet bütün mushaflarda و/vav ile 78. ayette ise Şam mushafı dışındaki mushaflarda ذِي şeklinde ي/ya ile yazılmıştır.⁹¹³

40- وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى (Hadîd 57/10). ayette Şam mushafı dışındaki mushaflarda كَلَّ kelimesi elifle mansûb olarak وكلا şeklinde yazılmıştır. Âsım kıraatında كَلَّا şeklinde mansûb okunur.⁹¹⁴

41- فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْحَمِيدُ (Hadîd 57/24). ayette Irak mushaflarında هُو zamiri ilavesi ile yazılmıştır. Medine ve Şam mushafı'nda hazfedilerek yazılmıştır. Âsım هُو ziyadesi ile okur.⁹¹⁵

42- وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا (Şems 91/15). ayette لَا يَخَافُ kelimesinin başında Medine mushafında ف/fe ile diğer mushaflarda و/vav ile yazılmıştır. Âsım da و/vav ile okur.⁹¹⁶

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle şunlar söylenebilir: Âsım kıraatı çoğunlukla Kûfe mushafına uyum sağlamakla birlikte, bu mushafa aykırı olup diğer mushaflara uygun oldukları yerler vardır. Mesela, Yâsîn Sûresi 35. ayetteki Zuhurf Sûresi 71. ayetteki

⁹⁰⁷ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

⁹⁰⁸ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 111; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 132.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 129, 132.

⁹¹⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 765.

⁹¹¹ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 111; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

⁹¹² ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 111; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 279.

⁹¹³ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 112; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 284, 286.

⁹¹⁴ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 112; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 287.

⁹¹⁵ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 287.

⁹¹⁶ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 112; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 300.

ه/hü zamiri Kûfe mushaflarında hazfedilmiş, ama diğer mushaflarda yazılmıştır. Hafs'ın okuyuşu buralarda Kûfe mushafına uymamakta iken, Şu'be'nin kıraatı uymaktadır. Nisâ Sûresi 36. ayette, Kûfe mushafında /elifle yazılan kelimeyi Âsım ي/ya ile okur. Ancak bu okuma diğer mushaflara uyar. Nisâ Sûresi 66. ayette Âsım قَلِيلًا kelimesini elifle okumasına rağmen Kûfe mushafında bu kelime /elifsiz yazılmıştır. Mü'minûn Sûresi 112 ve 114. ayetlerde قُل kelimesi Kûfe mushafında /elifsiz yazılmış ama Âsım bunu /elifle okur. Bunun dışında Zuhurf Sûresi 68. ayette ise Şu'be'nin okuyuşu Kûfe mushafına uymamaktadır. Çünkü عَبَاد kelimesindeki ي/ya harfi Kûfe mushafında yazılmamıştır. Belirtilen yerlerin dışında Âsım kıraatı Kûfe mushafına uymaktadır.

Bu noktada diğer kıraatlarda olduğu gibi Âsım kıraatında da mushaflara birebir uymayan yerler bulunmaktadır. Mesela, diğer kıraatlar açısından zâid ي/ya harfleri dediğimiz kelimenin aslından veya ziyade olan bazı ي/ya harfleri mushaflarda yazılmamıştır. Ama bazı kıraatlarda bunlar mushafta olmadığı halde vakfen veya vaslen isbât edilerek okunmaktadır. Âsım kıraatında mesela, Neml Sûresi 36. ayette أَتَان derken ي/ya harfi mushaflarda hazifle yazılmıştır. O zaman bu kıraatlar mushafa uymuyor diyemeyeceğimize göre bunu nasıl izah ederiz? Bu konuda şunu bilmemiz lazımdır ki, mushafların hattının özel bir hat olması, yani yazıda olduğu halde okunmayan veya telaffuz edildiği halde yazıda bulunmayan unsurlar ihtiva ettiği için İbnü'l-Cezerî tarafından kıraatların mushafa uygunluğu ilkesi, "ihtimâlen de olsa bu mushaflara uyan" şeklinde söylenmiştir. Buna göre mushafa uygunluk açık bir şekilde tahkîki olarak veya farklı bir okumayla takdiri olarak da gerçekleşebilir.⁹¹⁷

C. KÛFE KURRÂSINA GÖRE KUR'ÂN'DA AYET SAYISI VE ÂSİM'İN TERCİHİ

Sûrelerin sayısının 114 olması konusunda âlimler arasında ittifak söz konusudur. Bu konu, kıraat âlimlerinin meselesi olmaması sebebiyle bizim konumuzun kapsamı dışında kalmaktadır.⁹¹⁸ Ayetlerin sayısı noktasında ise kıraat ekolleri arasında ihtilaf vardır. Toplam ayet sayısı bütün kurrâ ve âlimlere göre değişmezken, ayetlerin sayısı konusunda kurrâ arasında ihtilaf mevcuttur. Bu noktada kurrânın üzerinde ihtilaf ettiği

⁹¹⁷ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 47; Yüksel, *a.g.e.*, s. 97; Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlara Yaklaşım*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 183.

⁹¹⁸ Burhânüddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Husnû'l-Meded fî Ma'rifeti'l-Aded*, thk. Beşîr b. Hasen el-Himyerî, Medine: Mecmai Melik Fahd, 1431, s. 232; el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 111; Enfâl ile Tevbe Sûrelerini bir sûre kabul edenler olmuş, ama genel kabul ayrı sûre olduklarıdır. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 143.

ayet sayısı 248'dir.⁹¹⁹ Biz burada, Âsım'ın da içinde olduğu Ehl-i Kûfe açısından ayetlerin durumunun ne olduğu konusunda bilgi vermeden önce ayetin ne anlama geldiği, tertibi ve sayısı konusunda bilgi vermek istiyoruz.

Ayet, lügatte "alâmet, işâret, delil, burhân, topluluk, cemaat, şahıs, örnek, yüksek bina, mucize ve ibret" gibi anlamlara gelmektedir.⁹²⁰ Istılâhî anlamda ise birbirine yakın birçok tanımı yapılmış, her birinde ayet kelimesinin farklı bir yönüne dikkat çekilmiştir. En kapsayıcı tanım olarak ayet, "Kur'ân'ın herhangi bir sûresinde bulunan, bir veya birkaç cümleden meydana gelen ve sonu belli fasılalarla ayrılan Allah kelimidir." şeklinde tarif edilmiştir. Ayet kelimesinin çoğulu آي /ây veya آيات / âyât şeklinde gelmektedir.⁹²¹ آية /Ayet kelimesiyle -birçok anlamı olmakla beraber- daha çok "Kur'ân'ın kelimeleri/cümleleri" kastedilmektedir. Bazen Kur'ân'ın her bir parçasına da mecaz olarak "ayet" denildiği için, ayetin tamamı, bir cümle, cümlede bir parça, bir kıssa ve bir sûre kastedilebilmektedir.⁹²²

Kur'ân ayetlerinin sınırlarının tayini tamamen vahye müstenid olup tevkîfidir. Bu nedenle bir cümlelerin müstakil ayet sayılıp sayılmamasında ictihad söz konusu değildir.⁹²³ Nitekim Ahmed b. Hanbel'in Âsım tarikiyle İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiği أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُورَةً مِنَ الثَّلَاثِينَ مِنْ آلِ حَم قَالَ: يَغْنِي الْأَحْقَافُ. قَالَ: وَكَانَتِ السُّورَةُ إِذَا كَانَتْ أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثِينَ آيَةً سُمِّيَتْ الثَّلَاثِينَ. "Allah Rasûlü bana hâ-mim'lerin olduğu otuzlu sûrelerden okuttu. Yani Ahkâf Sûresi gibi bir sûre, 30 ve daha fazla ayet olursa "selâsîn" diye isimlendirilir." Hadisi, ayetleri Hz. Peygamber'in öğrettiğini gösterir.⁹²⁴ Vâhidî (ö. 468/1076), ayetlerin tevkîfi olmaması durumunda, az kelimededen oluşan sözün ayet olamayacağını belirtmiş, Rahmân Sûresi 64. ayeti مُدْهَامَتَانِ kelimesini buna örnek göstermiştir. Zemahşerî de ayetlerin tespitinin tevkîfi olduğunu, ictihada yer olmadığını söylemiştir.⁹²⁵

Bir ayeti müstakil ayet olup olmasındaki ihtilaf sahabenin Hz. Peygamber'den duyduğu okumanın farklı anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Sahâbe, Hz. Peygamber'in Kur'ân okumasını dinlerken yaptığı vakıf ve vasılları belleyerek nakletmişler ve onun sürekli vakıf yaptığı yerleri müstakil ayet sayarak diğer yerleri

⁹¹⁹ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Beyân fî Addî'l-Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Kuveyt: Külliyyetü's-Şarîa, 1994, s. 83.

⁹²⁰ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "el-Âyet", a.g.e., c. 14, s. 61, 62; ez-Zürkânî, a.g.e., s. 467, 468; Turgut, a.g.e., s. 86; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, s. 35.

⁹²¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 146.

⁹²² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 145; Turgut, a.g.e., s. 87; el-Mezînî, a.g.e., s. 186, 187.

⁹²³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 146; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 469; el-A'zamî, a.g.e., s. 108, 109; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 134; el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, s. 120; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, s. 44.

⁹²⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 146.

⁹²⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147; İbrahim Mûsâ, a.g.e., s. 18. *Mürşidü'l-Hallân*'da ed-Dânî ve Şâtıbî'nin Hz. Peygamber'den rivâyet gelen ayetlerin belirlenmesinin tevkîfi, gelmeyenlerin ictihadî olduğunu söyledikleri belirtilmiştir. Müellifin kendisi de böyle kabul etmenin bir mahzuru olmadığını, dolayısıyla ayetlerin çoğunun sübûtunun nassla olduğunu söylemiştir. İbrahim Mûsâ, a.g.e., s. 20.

saymamışlardır. Bu konuda aralarında bazı noktalarda ihtilaf meydana gelmiştir. İctihadî olmamasına rağmen kurrâ arasında bu konuda da farklı tutum ve tercihler söz konusudur. Bazı sûrelerdeki ayetlerin başı, sonu ve hurûf-ı mukatta'aların müstakil ayet olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Mesela, Kûfe kurrâsı bazı hurûf-ı mukatta'aları müstakil ayet saymış, diğer kurrâ saymamıştır.⁹²⁶ Bu noktada sûrelerin ayet sayısı azalıp eksilse de ayetlerin yekûnünde bir azalma ve artma söz konusu değildir.⁹²⁷

Ayetlerin başlangıcı ve bitişi kıraat terminolojisinde fâsıla olarak isimlendirilmiş,⁹²⁸ ayetlerin sonu, mânânın tamam olmasına göre olmadığı için kaynaklarda “re'sül-ayet” terimi kullanılmıştır.⁹²⁹ Bu çerçevede Suyûtî “fâsılayı” ayetin “son” kelimesi anlamında kullanmıştır.⁹³⁰ Ca'berî (ö. 732/1332) göre, fâsılayı (ayetin bitişi) bilmek, tevkîfî ve kıyâsî olarak bilinebileceği, tevkifide Hz. Peygamber'in fiili sünneti esas alındığı, kıyasîde ise aynı kelime üzerinde bazen durup bazen durmadan geçtiği varsa bu fasılayı tespit etmenin kıyasî olduğunu söylemiştir.⁹³¹

Bugün mushaflarda yazılan ayetler ve bunların tertibinde vahye dayalı bir sıralama olduğu konusunda ümmetin icmâsı olup bu konuda herhangi bir ihtilaf olmadığı ifade edilmişti. Ancak Kur'ân'ın sayısal olarak toplam ayet sayısı hakkında âlimler arasında ihtilaf vardır. Fakat bu ihtilaf sadece rakamsaldır. Kur'ân'ın bütünü için herhangi bir ihtilafın olması mümkün değildir.⁹³²

1. Ayet Sayısı ve İmam-ı Âsım'ın Tercihi

Ayet sayılarında her ne kadar kurrâ arasında ihtilaf olsa da bu rakamlar rivâyet yoluyla nakledilmiştir. “Kûfelilere göre, Medinelilere göre” denilmesi onların ictihadî olduğunu göstermemektedir. Zikredilen bu sayıların hepsinin kıraat ve hadis senedi gibi bir silsilesi mevcuttur. Kûfe ehlinin bu konudaki silsilesi şöyledir:⁹³³ ed-Dânî > Hamze ez-

⁹²⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 146; ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 475; el-Mezîni, a.g.e., s. 187; Nihat Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, İstanbul: İfay Yayınları, 4. b., 2016, s. 42.

⁹²⁷ Abdurrahman Çetin, Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Fâsıla”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995, c. 12, s. 209, 210.

⁹²⁸ Şehabüddin Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Râbia İbn İlvân, *Kitâbü fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Hâlid Mümîd el-Mağribî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., s. 15.

⁹²⁹ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 126; el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 216.

⁹³⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 609.

⁹³¹ Abdürrezzak Ali İbrahim Mûsâ, *Mürşidü'l-Hallân ilâ Ma'rifeti Addi Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1989, s. 34; Abdürrezzak Ali İbrahim Mûsâ, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Addi Âyi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1988, s. 33.

⁹³² ez-Zürkânî, a.g.e., c. 1, s. 475; Abdurrahman Çetin, Yusuf Şevki Yavuz, “Âyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 4, ss. 242-244.

⁹³³ el-Mezîni, a.g.e., s. 194.

Zeyyât > Süfyân-ı Sevrî > Abdullah b. A'lâ > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > Hz. Ali > Hz. Peygamber .⁹³⁴

Toplam ayet sayısını Suyûtî, ed-Dânî'nin rivâyetiyle şöyle nakletmiştir:

أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّ عَدَدَ آيَاتِ الْقُرْآنِ سِتَّةُ آلَافٍ آيَةٍ ثُمَّ اخْتَلَفُوا فِيهَا زَادَ عَلَى ذَلِكَ فَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يَزِدْ وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ: وَمِائَتَا آيَةٍ وَأَرْبَعُ عَشْرَةَ، وَقِيلَ: وَتِسْعَ عَشْرَةَ، وَقِيلَ: وَخَمْسُ وَعِشْرُونَ، وَقِيلَ: وَسِتُّ وَثَلَاثُونَ.

“Alimler Kur’ân’ın ayet sayısının 6000 ayet olması konusunda ittifak etmişler ama bunun üzerindeki rakamda ihtilaf etmişlerdir. Bunun üzerinde 6205, 6214, 6217, 6219, 6220, 6236 şeklinde rakamlar söylenmiştir.”⁹³⁵ İbn Abas’tan da 6616 ve 6216 rakamları nakledilmiştir.⁹³⁶

Yukarıdaki rivâyette zikredilen rakamlar kıraat ekollerine ait rakamlardır. Bu sayı, Kûfelilere göre ayet toplam ayet sayısı 6236,⁹³⁷ Medine (evvel) ehline göre 6217, Medine âhir’e göre 6214, Basralılara göre 6204 veya 6205, Mekke ehline göre 6219, Şam ehline göre 6220’dir. Ancak Kûfe ekolüne göre iki farklı rakam olduğu söylenebilir. Zira Medine evvel ekolünün senedinde Ehl-i Kûfe bulunmaktadır. Ancak es-Sülemî’ye, ondan da Hz. Ali’ye dayandırılan bilgiye göre Kûfeliler nezdinde 6236 olan rakam daha yaygın olarak kullanılmakta ve mushaflar da buna uygun olarak basılmaktadır.⁹³⁸

Kûfe ehlinin müstakil ayet saydığı hurûf-ı mukatta’a ise şöyle ifade edilmiştir:

أَهْلُ الْكُوفَةِ يَعُدُّونَ فَوَاتِحَ السُّورِ رُؤُوسَ آيٍ مَا خَلَا "الر و المر و طس و ص و ق" فَإِنَّهُمْ لَمْ يَعُدُّوا ذَلِكَ آيَةً وَعَدُّوا وَالطُّورَ وَالرَّحْمَنَ وَالْحَاقَّةَ وَالْفَجْرَ وَالصُّحَى وَالْقَارِعَةَ وَالْعَصْرَ آيَةً.

"Ehl-i Kûfe الر, المر, طس, ص, ق dışındaki sûre başlarındaki kelimeleri ayet sayardı.

Ama bunları ayet saymazdı. Ayrıca وَالطُّورَ, الرَّحْمَنَ, الْحَاقَّةَ, وَالْفَجْرَ, وَالصُّحَى, الْقَارِعَةَ, وَالْعَصْرَ kelimeleri de ayet sayardı."⁹³⁹

İmam-ı Âsım'ın ayet sayısı ile bizzat alakadar olduğuna dair şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: ابْنُ أَبِي حَمَّادٍ عَنْ حَفْصٍ قَالَ كَانَ عَاصِمٌ إِذَا قُرِئَ عَلَيْهِ أَخْرَجَ يَدَهُ فَقَعَدَ.

⁹³⁴ Ayrıca Hamze'nin, İbn Ebî Leylâ'da, onun da es-Sülemî'den aldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Kisâf ve Halef'e dayandığı ifade edilmiştir. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147; İbrahim Mûsâ, a.g.e., s. 28.

⁹³⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147. Sahâbe ve tâbiinden gelen başka rakamlar da söz konudur. Hz. Ali 6236, Übeyy b. Ka'b 6210, İbn Abbâs 6216, 6616, İbn Mes'ûd' 6218, İbn Cübeyr, İbn Sîrîn 6216, Atâ 6177, Humeyd 6212, Ma'mer b. Râşid 6204'tür. Ca'berî, a.g.e., s. 234; ez-Zerkeşî, e.g.e., c. 1, s. 251; Hasan Keskin, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 2 (2009), ss. 49-67.

⁹³⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147.

⁹³⁷ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 80. Zemahşerî, Ebu's-Suud ve İbnü'l-Kemal Paşa'ya göre göre 6666 rakamının meşhur olduğu belirtilmiştir. Ama görüldüğü kadarıyla rivâyetlerde böyle bir rakam telaffuz edilmemiştir. Ancak, bunun 1000 ayet nehiy, 1000 ayet, emir, 1000 ayet va'd, 1000 ayet va'id, 1000 ayet haber ve kıssa, 1000 ayet mesel, 500 yüz ayet ahkam, 100 ayet dua ve teşbih, 66 ayet nâsih ve mensûh olduğu şeklinde yuvarlak olarak yapılmış bir hesap olduğu belirtilmiştir. Mehmed b. Yahya Mar'aşî Şatırzâde, *Enfaî Kıraatı Seb'a'ya Göre Tecvid*, ed. Ahmet-Yaşar Güneş-Alparslan, Kahramanmaraş: Etkileşim Basım, 2018, s. 243; Yüksel, a.g.e., s. 93.

⁹³⁸ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 79, 80; Ca'berî, a.g.e., s. 235, 236; Duhan, a.g.e., s. 41. Ancak Suyûtî, Medine evvel için rakamın Ebû Ca'fer ve Şeybe b. Nasah'tan geldiğini belirtmiştir. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147.

⁹³⁹ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 60; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 151.

"Hafs'tan İbnü Ebî Hammâd'ın naklettiğine göre "Âsım kendisine Kur'ân okunduğunda elini çıkarır, ayetleri sayardı." ⁹⁴⁰

Ayet sayısı konusunda Âsım'ın bizzat naklettiği başka bir rivâyet ise şöyledir:

فَرَوَى يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَمَوِيُّ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ زُرِّ بْنِ حُبَيْشٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: تَمَارَيْنَا فِي سُورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ بَعْضُنَا خَمْسٌ وَثَلَاثُونَ، وَقَالَ بَعْضُنَا سِتٌّ وَثَلَاثُونَ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَتَعَيَّرَ لُونَهُ، وَأَسْرَأَ إِلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَيْئًا، فَسَأَلْنَا عَلَيْهِ: مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَقْرُؤُوا الْقُرْآنَ كَمَا عَلَّمْتُمُوهُ .

"İbn Mes'ûd'dan şöyle rivâyet edilmiştir: "Kur'ân'dan bir sûre hakkında tartışıyorduk. Bazısı 35, bazısı 36 ayettir, dedi. Hz. Peygamber'e geldik. (Durumu anlattıktan sonra) rengi değişti. O sırada Hz. Ali'ye bir şey fısıldadı. Biz de Hz. Peygamber'in dediği konuyu Ali'ye sorduk. O da "Muhakkak ki Allah size kendisine öğretildiği gibi okunmasını emreder." ⁹⁴¹

Kaynaklarda belirtildiğine göre Âsım, bazı sûrelerin başında bulunan طه, كهيعص, الم gibi hurûf-ı mukatta'aları ayrı bir ayet olarak kabul etmemiş, bu da ayet sayısının tespitinde Kûfeliler'in değişik sonuca ulaşmalarının sebepleri arasında zikredilmiştir. ⁹⁴² Âsım'ın bu konudaki tercihinin ortaya koyan aslında iki rivâyet gelmiştir. Birincisi ayet saymadığına dair rivâyettir. O da şöyledir:

... قَالَ أَبُو بَكْرٍ لَمْ يَكُنْ عَاصِمٌ بَعْدَ "الم" آيَةً وَلَا "حم" آيَةً وَلَا "كهيعص" آيَةً و "طه" آيَةً وَلَا نَحْوَهَا لَمْ يَكُنْ يَعُدُّ شَيْئًا مِنْ هَذَا آيَةً.

"Ebû Bekir Şu'be şöyle dedi: Âsım طه, كهيعص, حم, الم vb. hurûf-ı mukatta'a'ları müstakil ayet olarak saymazdı." ⁹⁴³

İkincisi ise, İbn Mes'ûd'un ayet saydığına dair bizzat onun naklettiği rivâyettir. O da şöyledir:

... عَنْ عَاصِمٍ عَنْ زُرِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ كَانَ يَعُدُّ "حم" آيَةً و "الم" آيَةً و "كهيعص" آيَةً و "طه" آيَةً و "المص" آيَةً

⁹⁴⁰ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 48.

⁹⁴¹ el-Bâkılânî, a.g.e., s. 228.

⁹⁴² ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 60; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. 1, s. 316. Hurûf-ı mukatta'a Arap alfabesindeki on dört harften (ا, ح, ر, س, ص, ط, ع, ق, ك, ل, م, ن, ه, ي) oluşmuş, bunların üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi dört, ikisi de beş harflidir. Tekrarlarıyla birlikte 29 sûrenin başında bulunan hurûf-ı mukatta'a, Bakara ve Âl-İ İmrân Sûreleri Medenî, diğer sûreler ise Mekki'dir. Hurûf-ı mukatta'a Arap alfabesinin yarısını içerdiği gibi mehmûse-mechûre, şedîde-rihve gibi harf cinslerinin de yarısını içermektedir. Ayrıca Arapça kelimelerde en çok kullanılan harflerden meydana gelmiş olup bunlardan l/elif ve l/lam harfleri daha çok yer almaktadır. M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Muakatta", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1998, c. 18, ss. 401-408. Kûfe Ehli bunlardan الم المص طه كهيعص الر المرطس طه كهيعص harflerini müstakil ayet sayarken diğerleri hiçbirini saymamaktadır. Ancak المرطس طه كهيعص harflerinin ayet sayılmaması konusunda ittifak vardır. ez-Zerkeşî, a.g.e., c. 1, s. 170; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 151.

⁹⁴³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 208.

"Âsım'ın nakliyle gelen rivâyette "Abdullah b. Mes'ûd'un حم, الم, كهيعص, طه, المص
harflerini ayet saydığı rivâyet edilmiştir.""⁹⁴⁴

Hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den gelen başka rivâyet ayet sayıldığı yönündedir.

...عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ عَامَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَعِدُّ حَمَ آيَةٍ وَالْمَ آيَةً.

"Abdûlâ'lâ'dan nakledildiğine göre, Ebû Abdurrahman es-Sülemî حم, الم, i (müstakil) ayet sayardı."

İlk rivâyet bizzat Âsım'ın kendisinin müstakil ayet saymadığı şeklindedir. Buna göre Âsım için 19 sûrenin başında ayet olarak kabul edilen rakamı 20 eksik (Şûra Sûresi 2 tane) olarak söylersek 6216 olmaktadır.⁹⁴⁵ Bu da İbn Abbas'tan gelen sayıdır. Ayrıca Medine evvelin toplam ayet sayısı olan 6217 rakamına yakın olmaktadır. Bu görüşün senedinde de Kûfe ehli vardır.

Netice olarak Âsım için besmelede Kûfe ehline tâbî olduğu varsayıldığında Medine Evvel ile aynı olduğu veya bazı noktalarda Kûfe ehlinen ayrıldığı söylenebilir. Diğer rivâyete göre Kûfe ehlinin görüşünün Âsım'ın da görüşü olduğunu söylememiz gerekir. Âsım'ın hocası Sülemî'den gelen Kûfe ehlinin nakline göre 6236 rakamı kabul görmüş ve mushaflar buna göre basılmıştır.⁹⁴⁶

2. Bismelenin Ayet Sayılması ve Kûfe Ehlinin Görüşü

Bismelenin Kur'ân'dan olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte, sûre başlarında yazılan besmelelerin her bir sûreye ait olduğu, sûrenin dışında olup tek tek birer ayet olduğu veya bismelenin bütün sûrelere başlarken okunan sadece bir ayet olması konusunda ihtilaf söz konusudur. Ancak, bismelenin Neml Sûresi'nin 30. ayetinin bir parçası olması hasebiyle Kur'ân'dan olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Ayrıca, mushaflarda da Tevbe Sûresi hariç olmak üzere bütün sûrelerin başında yazılı olduğu konusunda bütün kurrâ ve âlimler ittifak halindedir.⁹⁴⁷

Bismelenin sûrelerin başında ayet olması meselesinde yapılan çalışmalarda konunun yeterince açıklayıcı bilgilerle ortaya konulamadığı müşahede edilmektedir. Hasılı bismelenin Kur'an'dan olduğu konusunda değil ama, her sûre başında müstakil

⁹⁴⁴ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 60.

⁹⁴⁵ Âsım kıraatına göre basılan Mushaflarda Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Neml, Sâd, Kâf ve Nûn sûrelerinin başındaki hurûf-ı mukatta'alar ayrı bir ayet olmayıp Bakara, Âl-i İmrân, A'râf, Meryem, Tâhâ, Şuarâ', Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Yâsîn, Mü'min, Fussilet, Şûrâ (2 ayet), Zuhurf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sûrelerinde ayrı ayet olarak yazılmıştır. Abdullah Önder, "Hurûf-u Mukatta'a ı", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, (2019/1), ss. 97-116.

⁹⁴⁶ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 54, 60, 71, 79.

⁹⁴⁷ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 45; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 204.

bir ayet oluşu konusunda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir.⁹⁴⁸ Bu sebeple besmelenin Âsım kıraatına göre okunması ve mushafların buna göre basılması, bu konuda verilecek bilgiyi önemli hale getirmektedir.⁹⁴⁹

İbnü'l-Cezerî, besmelenin müstakil ayet olup olmadığı konusunda, esasen bunun kıraatı doğrudan ilgilendirmedigi ama ekser kurrânın okuduğu besmelede âlimler arasında tartışılması sebebiyle kendisinin bu görüşleri zikretmekten hâlî kalamadığını belirtmiştir.⁹⁵⁰ Buna göre âlimler arasında beş görüş söz konusudur.

1- Besmele sadece Fatiha'dan bir ayettir. Bu, kurrâdan Ehl-i Mekke ve Ehl-i Kûfe'nin görüşüdür. (Bir görüşe göre İmam Şâfi'nin)⁹⁵¹ **2- Fatiha'nın ve diğer sûrelerin (Tevbe hariç) başında bir ayettir. Bu, İmam Şâfi (esas görüşü), Ahmed b. Hanbel, bir görüşe göre Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. 3- Fatiha'nın başında bir ayet olduğu gibi diğer sûrelerin (Tevbe hariç) bazısında bir ayettir. İmam Şâfinin ikinci görüşüdür. 4-Her sûrenin başında müstakil bir ayet olup sûreye dahil değildir. Bu, meşhur görüşe göre Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin ve Hanefîlerin büyüklerinin görüşüdür. 5- Fatiha ve diğer sûrelerin (Tevbe hariç) başında hiçbir şekilde ayet değildir. Mushaflara teberrük için yazılmıştır. Bu görüş İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe ve Sevrî gibi âlimlerin görüşüdür.⁹⁵²**

İbnü'l-Cezerî bu görüşleri sıraladıktan sonra bunların en doğrusunun ikinci görüş, yani "*Fatiha ve diğer bütün sûrelerin (Tevbe hariç) başında sûreye ait bir ayettir.*" şeklinde olan görüş olduğunu belirtmiştir. Zira o, besmelelerin sûreyle birlikte nâzil olduğunu ifade etmiş ve *Müslim'in Sahih*'inde zikredilen⁹⁵³ *إِنِّي أَنْزَلْتُ عَلَىٰ آيَةً سُوْرَةً فَقَرَأَ، يَعْنِي بِسْمِ* "Hz. Peygamber, 'bana az önce bir sûre nâzil oldu', dedi. Hemen besmeleyle beraber Kevser Sûresi'ni okudu." hadisini delil getirmiştir. Ancak bu hadiste besmelenin sûrenin evvelinde veya içinde olma ihtimalinin olduğunu da eklemiştir.⁹⁵⁴

⁹⁴⁸ Faruk Beşer, "Ebu Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı", *Usûl*, C. I, S. 1 (2004), ss. 7-34.

⁹⁴⁹ bkz. Keskin, "a.g.m.", ss. 49-67.

⁹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 210.

⁹⁵¹ Besmelenin Fatiha'dan bir ayet olduğu görüşü temel hadis kaynaklarında geçen Hz. Peygamber'in Fatiha'yı besmele ile beraber okuyup عَلَيْهِمْ kelimesi üzerinde vakıf yapmadığı bilgisine dayanmaktadır. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 148.

⁹⁵² Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998, c. 1, s. 27; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 25, 26; es-Safâkusî, *Gaysü'n-Nefî*, s. 38, 39; Yakup Yüksel, "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 26 (2012/2), ss. 92-107. Fakihlerin besmeleyi ayet sayıp saymadıkları konusunda yapılan bir çalışmaya göre, Hanefî fakihlerinin çoğunluğunun *Fatiha ve diğer sûrelere ait bir ayet değil fasıla için yazılmış müstakil bir ayet kabul ettikleri*, ilk dönem bazı Hanefî fakihlerine göre ise Mâlikîler gibi bunun tamamen teberrük için yazıldığını söyledikleri ifade edilmiştir. Ancak Hanefiliğin bu konudaki görüşü olarak daha çok sûrelere ait olmayıp başında bir ayet olduğu görüşü zikredilmektedir. Çünkü ümmet yazılı olan her şeyin Kur'ân'dan olduğunda ittifak etmiştir. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân (Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân)*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010, c. 1, s. 49. Bu görüşlerin delilleri için bkz. Abdurrahman Candan, *Fukahâ'in Kur'ân Tasavvuru*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2012, ss. 88-99.

⁹⁵³ Müslim, "Kitâbü's-Salât", 14.

⁹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 156, 210.

Ayrıca, Neml Sûresindeki bismelenin dışında Kur'ân'da besmele nâzil olmadığı rivâyeti nakledilmiştir.⁹⁵⁵

Yukarıdaki görüşlerde söylendiği gibi Ehl-i Kûfe (Âsım, Hamze, Kisâf) ve Ehl-i Mekke'ye göre sadece *Fâtiha'nın başındaki bismelenin bir ayet olduğunu kabul etmiştir*.⁹⁵⁶ Buna göre Âsım'la beraber Kûfe ehli ve Mekke kıraatına göre diğer sûrelerin başında mushaflarda yazılı olan besmeleler müstakil bir ayet olmadığı şeklinde anlaşılmaktadır. Ekollerdeki ayet sayılarına baktığımızda Âsım kıraatı (Ehl-i Kûfe) için 6236 sayısına Fâtiha'nın başındaki besmele dahilken,⁹⁵⁷ diğer sûrelerin başındaki besmeleler dahil değildir. İki sûre arasında besmeleyi okuyan Âsım, İbn Kesîr ve Kisâf'nin, hadiste belirtildiği üzere her sûrenin başındaki besmeleleri ayet kabul ettiklerinden dolayı okudukları, okumayanların ayet olduğuna inanmadıkları söylenmiştir.⁹⁵⁸ Ancak İbnü'l-Cezerî, bunun "inanıyorlar veya inanmıyorlar" şeklinde genelleştirilemeyeceğini zira onlardan bu konuda bir bilginin gelip gelmediğinin bilinmediğini ifade etmiştir.⁹⁵⁹

Muhtemelen diğer sûrelerin başındaki besmeleler konusunda sahâbeden gelen rivâyetlerde besmele ile birlikte okunduğunun belirtilmesi sebebiyle müstakil bir ayet olduğu ama sûreye ait olmaması sebebiyle bu sayıya dahil edilmediğini söylemek mümkündür.⁹⁶⁰ Ancak Mekkî b. Ebî Tâlib, zikredilen bu görüşün şâz olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre müstakil ayet kabul edildiğinde Kur'ân'daki ayet sayısı 113 daha ilave edilerek artması gerekir.⁹⁶¹ Halbuki Kur'ân ayetleri icmâen sabittir. Zaten fukahânın bazıları sûre aralarında geçerken, müstakil ayet zannedilmemesi için besmeleleri okumamıştır.⁹⁶² Yine bazı kurrâ sûre geçişlerinde besmeleyi okumamıştır.⁹⁶³ Nitekim, Ehl-i Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Şam ehli Fâtiha'nın dışındaki sûrelerin başındaki besmelelerin sayılmaması konusunda ittifak etmişlerdir.⁹⁶⁴

Burada şu hususu belirtmekte fayda görüyoruz. Sûre başlarındaki bismelenin

⁹⁵⁵ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 56.

⁹⁵⁶ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 25; ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 54.

⁹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 210.

⁹⁵⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 359. Bazı tefsirlerde Kûfe ve Mekke kurrâsının Fatiha'nın başındaki besmeleyi ayet kabul ettikleri gibi diğer sûrelerin başındaki besmeleleri de ayet saydıkları belirtilmiştir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016, c. 1, s. 65; en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s. 27.

⁹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 210.

⁹⁶⁰ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 51; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 359; Yıldırım, *Nöldeke'nin Kur'ân'a yaklaşımı*, s. 246.

⁹⁶¹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 17. İbn Abbâs'tan "Kim sûrelerin başındaki besmeleleri terk ederse Kur'ân'dan 113 ayeti terk etmiş olur." şeklinde rivâyet nakledilmiştir. el-Hüzelfî, *a.g.e.*, s. 474.

⁹⁶² Mâlikî mezhebi sûre başlarındaki bismelenin tevâtüren sabit olmadığı gerekçesiyle ayet olmadığını söylemiştir. Ancak Suyûtî, "besmele tevâtüren sabit olmasaydı, Mushaflara yazılmazdı." diyerek bu görüşe itiraz etmiştir. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 170.

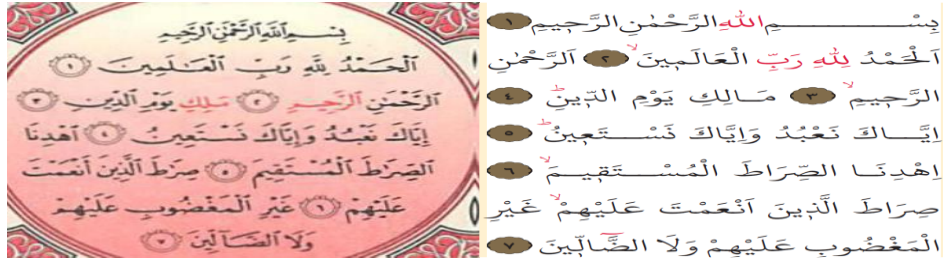
⁹⁶³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 16, 17.

⁹⁶⁴ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 22.

müstakil ayet sayılmamasının Kur'ân'dan bir şeyi çıkarmak veya inkâr etmek anlamına gelip gelmeme konusunda Nevevî'nin (ö. 676/1277) "*Âlimler bu konuda tekfirin söz konusu olmadığı noktasında ittifak etmiştir.*" sözünü hatırlatmak gerekir.⁹⁶⁵

Netice olarak, ülkemizde Müslümanların ekseriyetle Hanefî mezhebine mensup olması, Hanefiliğin hâkim görüşünün hiçbir sûreye ait bir ayet olmaması dolayısıyla fâsıla olarak nâzil olmuş müstakil bir ayet olduğu yönündeki görüş⁹⁶⁶ -ilmi ihtilaflar bir yana- herhangi bir şüpheye meydan vermemesi açısından ön plana çıkarılması daha elzem görünmektedir. Bu konuda İmam-ı Âsım'dan Fatiha dışındaki besmeleleri müstakil ayet saydığı noktasında kesinlik olmasa da kurrâ ve âlimlerin arasında besmelenin mushafta olduğu konusunda ittifak ettikleri unutulmamalıdır. Ayrıca ihtilaflı olan meselede namaz haricinde Kur'ân tilaveti esnasında besmelenin imamımız Âsım tarafından okunduğunun dikkate alınmasının, ona göre hareket edilmesi kıraata mutâbakat yönüyle daha uygun olduğunu söylemek gerekir.

Yeri gelmişken besmeleyle alakası olması bakımından ilave olarak son ayete değinmek gerekir. Fatiha'nın son ayetinde Secâvendî'nin لا işaretini koyduğu عَلَيْهِمْ lafzı üzerinde her ne kadar Hanefî mezhebi esas alınarak vakıf yapılabilse de İmam-ı Âsım'a ve ayet ortasında Secâvendî'ye ittibâ açısından durulmaması daha uygun görülmektedir. Çünkü burada durmak hasen vakıf olmakta, sonrasında ibtida edilmesi uygun görülmemektedir. Ayrıca, Fatiha'nın yedi ayet olması konusunda kurrâ ve fukahâ arasında ittifak olduğu üzere Kûfe Ehline (Âsım, Hamze, Kisâî, Halef) göre bu sûrenin başındaki besmelenin ayet sayılmakta ve son ayetin de tek ayet kabul edilmekte olup عَلَيْهِمْ lafzı ayet sonu değildir.⁹⁶⁷



Ehl-i Kûfe ve Mekke Ehli dışında diğer Kurrâya göre basılan mushafta besmele birinci ayet olmayıp son ayet iki ayet kabul edilmiştir.

İslam Dünyasında Âsım kıraatına göre basılan mushaflarda son ayet tek ayet kabul edilip besmele birinci ayettir.

⁹⁶⁵ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y., c. 3, s. 334; Candan, a.g.e., s. 108.

⁹⁶⁶ Candan, a.g.e., s. 88.

⁹⁶⁷ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 139; ed-Dânî, *el-Müktefâ*, s. 17.

D. SÛRE İÇİ AYET SAYISINDA İHTİLAFLAR VE KÛFE EHLİNİN TERCİHİ

Daha önce ifade edildiği gibi ne kurrâ ne de diğer âlimler arasında ayetlerin fazlalık veya eksikliği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yani Mushaf-ı Osmânî konusunda ittifak vardır. Bu konuda var olan ihtilaf ise müstakil ayet olup olmama konusundadır. Bu noktada aşağıda “ayet sayanlar veya saymayanlar” gibi ifadeler kullanılırken bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

Sûrelerde ayet sayıları üç kısımda değerlendirilmiştir.

1-Ayet sayısında icmâlî (toplam) ve tafsîlî (sûre içinde) hiç ihtilaf olmayan sûreler 39 tanedir.⁹⁶⁸ 2- İcmâlî ihtilaf olmayıp tafsîlî ihtilaf olan sûreler 6 tanedir. 3-İcmâlî ve tafsîlî ihtilaf olan sûreler 69 tanedir.⁹⁶⁹ Toplamda 248 ayette ihtilaf söz konusudur. Bu bölümde zikredilen ihtilaflar, Kûfe, Şam, Mekke, Medine ve Basra ehline göre değerlendirilmiş ve daha belirgin ve açıklayıcı olması bakımında tablo halinde verilmiştir.

İcmâlî ve Tafsîlî İhtilaf Olan Sûreler (69)

Bu sûrelerde toplam ayet sayısında ihtilaf olduğu gibi sûre içinde de müstakil ayet olup olmama konusunda ihtilaf söz konusudur.

1-Bakara Sûresi

Medine, Şam ve Mekke ehline göre 285, Kûfelilere göre 286'dır. Basra'ya göre 287'dir. 11 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁰				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Diğerleri	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Şam	الِيم	10.	2
Şam	Kûfe, Mekke, Medine, Basra	مُصْلِحُونَ	11.	3
Kûfe ve Diğerleri	Şam	خَائِفِينَ	114.	4
Medine Evvel, Mekke	Kûfe, Medine Âhir, Şam, Basra	الْبَاب	197.	5
Medine	Kûfe ve Diğerleri	خَلَاقٍ	200	6
Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine	يُنْفِقُونَ	219.	7
Mekke, Basra	Kûfe, Şam, Medine	تَتَفَكَّرُونَ	219.	8
Basra	Kûfe ve Diğerleri	مَعْرُوفًا	235.	9
Mekke, Medine, Basra	Kûfe, Şam	الْحَيِّ الْقَيُّومُ	255.	10
Kûfe ve Diğerleri	Medine Evvel	النُّورِ	257.	11

2-Nisâ Sûresi

⁹⁶⁸ Suyûtî'ye göre Tekvîr Sûresi, Ebû Ca'fer'in görüşünü sayılmadığı için herhangi bir ihtilaf olmayan sûrelerin sayısı 40 olup, Fatiha'nın Cumhura göre 7 ayet olması, Hasan Basrî'ye göre 8 ayet, bazılarına göre de 6 ayet kabul edilmesi sebebiyle, sadece tafsîlî ihtilaf sayısı 4 olmakta, icmâlî ve tafsîlî ihtilaflı sûre sayısı ise Âl-i İmrân ve Fatiha Sûreleriyle beraber bu rakam 70 olmaktadır. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147, 148.

⁹⁶⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 147, 148.

⁹⁷⁰ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 140, 146, 149, 151, 155.

Medine, Mekke ve Basralılara göre 175, Kûfe'ye göre 176, Şamlılara göre 177 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Diğerleri	Kûfe, Şam	السَّبِيل	44.Ayet	1
Şam	Kûfe, Mekke, Medine, Basra	أَلَيْمًا	173.	2

3-Mâide Sûresi

Kûfe'ye göre 120, Medineliler, Mekke ve Şamlılara göre 122, Basralılara göre 123 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Şam, Mekke, Medine, Basra	بِالْعُقُودِ	1.Ayet	1
		كَثِيرٍ	15	2
Kûfe ve Diğerleri	Basra	غَالِبُونَ	23	3

4-En'âm Sûresi

Kûfe 165, Basra, Şam 166, Mekke, Medine'ye göre 167 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Diğerleri	Mekke, Medine	وَالنُّورِ	1.Ayet	1
Diğerleri	Kûfe	يُوكِّلِ	66.	2
Kûfe	Medine, Mekke, Şam, Basra	كُنْ فَيَكُونُ	73.	3
		مُسْتَقِيمٍ	161.	4
		قَيِّمًا	161.	5

5-A'râf Sûresi

Bu sûre Basra ve Şam'a göre 205, Mekke, Medine ve Kûfe'ye göre 206 ayettir. 5 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Diğerleri	Kûfe	المص	1.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Şam, Basra	لَهُ الدِّينَ	29.	2
Diğerleri	Kûfe	تَعُودُونَ	29.	3
Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine	مِنَ النَّارِ	38.	4
Kûfe ve Diğerleri	Medine, Mekke	إِسْرَائِيلَ	137.	5

6-Enfâl Sûresi

Kûfelilere göre 75 ayet, Mekke, Medine ve Basra'ya göre 76 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.⁹⁷¹

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe ve Diğerleri	Şam, Basra	يَغْلِبُونَ	36.Ayet	1
Kûfe	Mekke, Medine, Şam, Basra	مَفْعُولًا	42.	2
Kûfe ve Diğerleri	Basra	وَبِالْمُؤْمِنِينَ	62.	3

7-Tevbe Sûresi

Tevbe Sûresinin başında bütün kurrâ ve fukahâya göre besmele yoktur. Bu sûre, besmelesiz nâzil olmuştur. Kûfe'ye göre 129 ayet, diğerlerine göre 130 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe ve Diğerleri	Basra	مِنَ الْمُشْرِكِينَ	3.Ayet	1

⁹⁷¹ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 158, 160, 163, 165, 169.

Kûfe ve Diğerleri	Şam	أَلَيْمًا	39.	2
Kûfe, Şam, Basra	Mekke, Medine	وَتَمُودَ	70.	3

8-Yûnus Sûresi

Şam'a göre 110, Kûfe ve diğerlerine göre 109 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe ve Diğerleri	Şam	لَهُ الدِّينَ	22.Ayet	1
Şam	Kûfe ve Diğerleri	مِنَ الشَّاكِرِينَ	22.	2
Kûfe ve Diğerleri	Şam	فِي الصُّدُورِ	57.	3

9-Hûd Sûresi

Kûfe'ye göre 123, Mekke, Medine (âhir) Basra 121, Medine (evvel) ve Şam'a göre 122 ayettir. 7 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Diğerleri	Kûfe	مِمَّا تَشْكُونَ	54.Ayet	1
Basra	Kûfe ve Diğerleri	لُوطٍ	74.	2
Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine Âhir	مِنْ سَجِيلٍ	82.	3
Mekke, Medine Âhir	Kûfe ve Diğerleri	مَنْصُودٍ	82.	4
Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine	مُؤْمِنِينَ	86.	5
Mekke, Medine	Kûfe ve Diğerleri	مُخْتَلَفِينَ	118.	6
Mekke, Medine Âhir	Kûfe ve Diğerleri	إِنَّا عَامِلُونَ	121.	7

10-Ra'd Sûresi

Kûfe'ye göre 43 ayet, Mekke ve Medine'ye göre 44, Basra'ya göre 45 ayettir. 5 ayet üzerinde ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Mekke, Medine, Basra, Şam	جَدِيدٍ	5.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Şam	وَالْبَصِيرُ	16.	2
Kûfe	Mekke, Medine, Basra, Şam	وَالنُّورُ	16.	3
Kûfe ve Diğerleri	Şam	الْحِسَابِ	18.	4
Mekke, Medine	Kûfe ve Diğerleri	مِنْ كُلِّ بَابٍ	23.	5

11-İbrahim Sûresi

Kûfe 52, Basra göre 51, Mekke ve Medine 54, Şam'a göre 55 ayettir. Toplam 7 ayette ihtilaf vardır.⁹⁷²

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra	Mekke, Medine, Şam	إِلَى النُّورِ	1.Ayet	1
Kûfe, Basra	Mekke, Medine,	إِلَى النُّورِ	5.	2
Kûfe, Şam	Mekke, Medine, Basra	وَتَمُودَ	9.	3
Mekke, Medine Âhir, Basra	Kûfe, Medine Evvel, Şam	جَدِيدٍ	19.	4
Medine Evvel	Kûfe ve Diğerleri	فِي السَّمَاءِ	24.	5
Basra	Kûfe ve Diğerleri	وَالنَّهَارَ	33.	6
Kûfe ve Diğerleri	Şam	الظَّالِمُونَ	42.	7

12-İsrâ Sûresi

Kûfelilere göre 111, diğerlerine göre 110 ayettir. Sadece 1 ayette ihtilaf vardır.

⁹⁷² ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 171, 177, 179, 181; İbrahim Mûsâ, *a.g.e.*, s. 97, 102, 104.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Mekke, Medine, Basra, Şam	Kûfe	سُجَّدًا	107.Ayet	1

13-Kehf Sûresi

Medine ve Mekkelilere göre 105, Şam 106, Kûfe'ye göre 110 ayettir. 11 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam	Kûfe ve Diğerleri	هُدًى	13.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Medine Âhir	إِلَّا قَلِيلٌ	22.	2
Kûfe ve Diğerleri	Medine Âhir	غَدًا	23.	3
Mekke, Medine Evvel	Kûfe, Medine Âhir, Şam, Basra	رَزَعًا	32.	4
Medine, Şam	Kûfe ve Diğerleri	أُبَدًا	35.	5
Mekke, Medine, Şam	Kûfe, Medine Âhir, Şam, Basra	سَبَبًا	84.	6
Mekke, Medine, Şam	Kûfe, Basra	سَبَبًا	85.	7
Mekke, Medine, Şam	Kûfe, Basra	سَبَبًا	89.	8
Mekke, Medine, Şam	Kûfe, Basra	سَبَبًا	92.	9
Kûfe, Medine Âhir	Medine Evvel, Mekke, Basra, Şam	قَوْمًا	86.	10
Medine, Mekke	Kûfe ve Diğerleri	أَعْمَالًا	103.	11

14-Meryem Sûresi

Mekke ve Medine'ye (âhir) göre 99, Kûfe ve diğerlerine göre 98 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam, Basra, Mekke, Medine	Kûfe	كَهَيْعَصَ	1.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Medine Âhir, Mekke	إِبْرَاهِيمَ	41.	2
Şam, Basra, Mekke, Medine	Kûfe	مَدًّا	75.	3

15-Tâhâ Sûresi

Basra'ya göre 132, Mekke ve Medine 134, Kûfe 135, Şam'a göre 140 ayettir. 23 ayette ihtilaf vardır.⁹⁷³

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	طه	1.Ayet	1
Basra	Kûfe, Medine, Mekke, Şam	كَثِيرًا	33.	2
Basra	Kûfe, Medine, Mekke, Şam	كَثِيرًا	34.	3
Kûfe, Basra	Medine, Mekke, Şam	مَحَبَّةً مِّنِّي	39.	4
Kûfe ve Diğerleri	Şam	وَلَا تَحْزَنْ	40.	5
Kûfe ve Diğerleri	Basra, Şam	فُتُونًا	40.	6
Kûfe ve Diğerleri	Şam	مَدِينٍ	40.	7
Mekke, Medine, Basra	Kûfe, Şam	لِنَفْسِي	41.	8
Kûfe ve Diğerleri	Şam	إِسْرَائِيلَ	47.	9
Kûfe ve Diğerleri	Şam	إِلَى مُوسَى	77.	10
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	مَا عَشَيْتُهُمْ	78.	11

⁹⁷³ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 183, 187, 190; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 106-120.

Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine Evvel	أَسْفَا	86.	12
Kûfe ve Diğerleri	Medine Âhir	حَسَنًا	86.	13
Medine Âhir	Kûfe ve Diğerleri	السَّامِرِيُّ	85.	14
		السَّامِرِيُّ	87.	15
		سَامِرِيٍّ	95.	16
Kûfe ve Diğerleri	Mekke, Medine Evvel	إِلَهُ مُوسَى	88.	17
Mekke, Medine Evvel	Kûfe ve Diğerleri	فَنَسِي	88.	18
Kûfe ve Diğerleri	Medine Âhir	قَوْلًا	89.	19
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	ضَلُّوا	92.	20
Mekke, Medine	Kûfe, Basra, Şam	صَفْصَفًا	106.	21
Kûfe	Mekke, Medine, Basra, Şam	هُدًى	123.	22
		الدُّنْيَا	131.	23

16-Enbiyâ Sûresi

Kûfelilere göre 112 ayet, diğerlerine göre 111 ayettir. Kûfe rivâyetinde tek kalmıştır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	وَلَا يَضُرُّكُمْ	66.Ayet	1

17-Hac Sûresi

Şam 74, Basra 75, Medine 76, Mekke 77 ve Kûfe'ye göre 78 ayettir. 5 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	الْحَمِيمُ	19.Ayet	1
Medine, Mekke, Şam, Basra	Kûfe	وَالْجُلُودُ	20.	2
Şam	Kûfe, Basra, Medine, Mekke	وَتُمُودُ	42.	3
Basra, Şam	Kûfe, Medine, Mekke	لُوطٍ	43.	4
Kûfe, Basra, Medine, Mekke	Mekke	الْمُسْلِمِينَ	77.	5

18-Mü'minûn Sûresi

Kûfelilere göre 118, diğerlerine göre 119 ayettir. Sadece 45. ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁴				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	هَازُونَ	45.Ayet	1

19-Nûr Sûresi

Mekke ve Medine'ye göre 62, Kûfe ve diğerlerine göre 64 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke	Kûfe, Basra, Şam	وَالْأَصَابِلِ	36.Ayet	1
Medine, Mekke	Kûfe, Basra, Şam	بِالْأَبْصَارِ	43.	2

20-Şuarâ' Sûresi

Medine (âhir), Mekke ve Basra'ya göre 226, Kûfe ve diğerlerine göre 227 ayettir. 4 ayet üzerinde ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	طَسَمَ	1.Ayet	1

⁹⁷⁴ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 191, 193, 196, 199, 205, 206; İbrahim Mûsâ, a.g.e., s. 121, 122, 125, 127, 133, 135.

Kûfe	Basra, Şam, Medine, Mekke	تَعْلَمُونَ	49.	2
Basra	Kûfe, Şam, Medine, Mekke	تَعْبُدُونَ	92.	3
Medine Âhir, Mekke	Kûfe ve Diğerleri	الشَّيَاطِينُ	210.	4

21-Neml Sûresi

Kûfelilere göre 73 ayet, Basra ve Şam 74, Medine ve Mekke 75 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe ve Diğerleri	Medine, Mekke	شَدِيدٍ	33.Ayet	1
Kûfe	Basra, Şam, Medine, Mekke	مِنْ قَوَارِيرَ	44.	2

22-Rûm Sûresi

Mekke ve Medine (âhir) 95, Kûfe ve diğerlerine göre 96 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Medine Âhir, Mekke	Basra, Şam, Kûfe, Medine Evvel	الرُّومُ	2.	2
Medine Evvel, Kûfe	Basra, Şam, Medine Âhir, Mekke	سِنِينَ	4.	3
Kûfe, Basra, Şam, Medine Âhir, Mekke	Medine Evvel	الْمُجْرِمُونَ	55.	4

23-Lokmân Sûresi

Mekke ve Medine'ye göre 33, Kûfe ve diğerlerine göre 34 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Kûfe, Medine, Mekke	Basra, Şam	لَهُ الدِّينَ	32.	2

24-Secde Sûresi

Basra'ya göre 29, Kûfe ve diğerlerine göre 30 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁵				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Kûfe, Basra	Mekke, Medine, Şam	جَدِيدٍ	10.	2

25-Sebe' Sûresi

Şam'a göre 55 ayet, Kûfe ve diğerlerine göre 54 ayettir. Sadece 15. ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe ve Diğerleri	Şam	وَشِمَالٍ	15.Ayet	1

26-Fâtır Sûresi

Medine (âhir) ve Şam'a göre 46 ayet, Kûfe ve diğerlerine göre 45 ayettir. 7 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Kûfe	Basra, Şam	شَدِيدٍ	7.Ayet	1
Şam, Kûfe, Medine, Mekke	Basra,	جَدِيدٍ	16.	2
		وَالْبَصِيرُ	19.	3

⁹⁷⁵ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 207, 209, 210, 211, 212, 214, 216; İbrahim Mûsâ, *a.g.e.*, s. 136, 137, 138, 139, 140, 148, 150, 142, 143, 146.

		وَلَا النَّوْرُ	20.	4
Şam	Kûfe ve Diğerleri	فِي الْقُبُورِ	22.	5
Kûfe ve Diğerleri	Basra	أَنْ تَزُولَا	41.	6
Kûfe, Medine Evvel, Mekke	Medine Âhir, Basra, Şam	تَبْدِيلًا	43.	7

27-Yâsîn Sûresi

Kûfe'ye göre 83 ayet, diğerlerine göre 82 ayettir. Sadece 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	يس	1.Ayet	1

28-Sâffât Sûresi

Basra ve Ebû Ca'fer'e göre 181, Kûfe ve diğerlerine göre 182 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra	Şam, Medine, Mekke, Kûfe	يَعْبُدُونَ	22.Ayet	1
Kûfe ve Diğerleri	Ebû Ca'fer	لَيَقُولُونَ	167.	2

29-Sâd Sûresi

Kûfe'ye göre 88, Basra'ya göre 85, Medine, Mekke ve Şam'a göre 86 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	الذَّكْرِ	1.Ayet	1
Basra	Kûfe ve Diğerleri	وَعَوَاصِي	37.	2
Mekke, Medine, Basra, Şam	Kûfe	أَقُولُ	84.	3

30-Zümer Sûresi

Kûfe'ye göre 75, Şam'a göre 73, diğerlerine göre 72 ayettir. 7 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Basra, Şam, Medine, Mekke	يَخْتَلِفُونَ	3.Ayet	1
Basra, Medine, Mekke	Kûfe, Şam	لَهُ الدِّينَ	11.	2
Mekke, Medine, Basra, Şam	Kûfe	لَهُ دِينِي	14.	3
Kûfe, Basra, Şam, Medine Âhir	Mekke, Medine Evvel	عِبَادِ	17.	4
Kûfe, Basra, Şam, Medine Âhir	Mekke, Medine Evvel	الْأَنْهَارِ	20.	5
Mekke, Medine, Basra, Şam	Kûfe	مِنْ هَادٍ	36.	6
Mekke, Medine, Basra, Şam	Kûfe	تَعْلَمُونَ	39.	7

31-Mü'min Sûresi

Basra 82, Mekke ve Medine 84, Kûfe 85, Şam'a göre 86 ayettir. 9 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁶				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حم	1.Ayet	1
Şam	Kûfe, Basra, Medine, Mekke	التَّلَاقِي	15.	2
Kûfe, Basra, Medine, Mekke	Şam	بَارِزُونَ	16.	3
Kûfe	Mekke, Medine, Basra, Şam	كَاطِمِينَ	18.	4
Basra, Medine Âhir	Mekke, Medine Evvel, Kûfe, Şam	الْكِتَابِ	53.	5
Kûfe, Basra, Medine Âhir	Medine Âhir, Şam,	وَالْبَصِيرِ	58.	6
Medine Evvel, Mekke, Basra,	Kûfe, Medine Âhir, Şam	يُسْحَبُونَ	71.	7

⁹⁷⁶ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 218, 220, 221, 223, 225; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 152-160.

Kûfe, Medine Âhir Basra, Şam	Medine Evvel, Mekke	فِي الْحَمِيمِ	72.	8
Mekke, Medine, Basra,	Kûfe, Şam	نُشْرِكُونَ	73.	9

32-Fussilet Sûresi

Basra ve Şam'a göre 52, Mekke, Medine 53, Kûfe'ye göre 54 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1
Basra, Medine, Mekke	Kûfe, Şam	وَتُمُودَ	13.	2

33-Şûrâ Sûresi

Kûfe'ye göre 53, diğerlerine göre 50 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1
Basra, Medine, Mekke, Şam	Kûfe	عَسَق	2.	2
Basra, Medine, Mekke, Şam	Kûfe	وَكَاغْلَامَ	32.	3

34-Zuhruf Sûresi

Şam'a göre 88, Kûfe ve diğerlerine göre 89 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1
Kûfe, Şam	Basra, Medine, Mekke	مَهِيْ	52.	2

35-Duhân Sûresi

Kûfe'ye göre 59, Basra'ya göre 57, diğerlerine göre 56 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1
Kûfe, Şam	Basra, Medine, Mekke	لَيَقُولُونَ	34.	2
Medine Âhir, Mekke	Kûfe, Basra, Medine Evvel, Şam	الرَّقُومِ	43.	3
Medine Evvel, Şam	Kûfe, Basra, Medine Âhir, Mekke	فِي الْبُطُونِ	45.	4

36-Câsiye Sûresi

Kûfe'ye göre 37, diğerlerine göre 36 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁷				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1

37-Ahkâf Sûresi

Kûfe'ye göre 35, diğerlerine göre 34 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	حَم	1.Ayet	1

38-Muhammed Sûresi

Kûfe'ye göre 38, Mekke, Medine ve Şam'a göre 39, Basra'ya göre 40 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Basra, Şam, Medine, Mekke	أَوْرَارَهَا	4.Ayet	1
Kûfe, Şam, Medine, Mekke	Basra	لِلشَّارِبِينَ	15.	2

⁹⁷⁷ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 226, 227, 228, 233, 234, 237, 239; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 162-174.

39-Tûr Sûresi

Mekke ve Medine 47, Basra 48, Kûfe ve Şam'a göre 49 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Şam	Medine, Mekke	وَالطُّورِ	1.Ayet	1
Medine, Mekke, Basra	Kûfe, Şam	دَعَا	13.	2

40-Necm Sûresi

Kûfe'ye göre 62, diğerlerine göre 61 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	شَيْئًا	28.Ayet	1
Kûfe, Medine, Mekke, Basra	Şam	مَنْ تَوَلَّى	29.	2
Şam	Kûfe, Medine, Mekke, Basra	الدُّنْيَا	29.	3

41- Rahmân Sûresi

Basra'ya göre 76, Mekke ve Medine 77, Kûfe ve Şam'a göre 78 ayettir. 5 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Medine, Mekke	Kûfe, Şam	الرَّحْمَنُ	1.Ayet	1
Medine	Kûfe, Şam, Mekke, Basra	الْإِنْسَانِ	3.	2
Mekke	Kûfe, Medine, Basra, Şam	لِلْأَنَامِ	10.	3
Kûfe, Şam, Basra	Medine, Mekke	مِنْ نَّارٍ	35.	4
Basra	Kûfe, Medine, Şam	الْمُجْرِمُونَ	43.	5

42-Vâkıa Sûresi

Kûfe'ye göre 96, Basra 97, diğerlerine göre 99 ayettir. 14 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Şam, Basra, Medine, Mekke	الْمِيمَتِ	8.Ayet	1
Kûfe	Şam, Mekke, Basra, Medine	الْمَشَامَةِ	9.	2
Basra, Şam	Kûfe, Mekke, Medine	مَوْضُونَةٍ	15.	3
Kûfe, Şam, Basra	Medine, Mekke	وَأَبَارِيقَ	18.	4
Şam, Mekke, Basra, Medine Âhir	Kûfe, Medine Evvel	وَحُورٍ عَيْنٍ	22.	5
Kûfe, Medine Evvel	Şam, Mekke, Basra, Medine Âhir	وَلَا تَأْتِيَمًا	25.	6
Kûfe, Medine Âhir	Şam, Mekke, Basra, Medine Evvel	الْيَمِينِ	27.	7
Basra	Kûfe, Şam, Mekke, Medine	إِنْشَاءً	35.	8
Kûfe	Şam, Mekke, Basra, Medine	الشَّمَالِ	41.	9
Mekke	Kûfe, Şam, Basra, Medine	حَمِيمٍ	42.	10
Mekke	Kûfe, Şam, Basra, Medine	يَقُولُونَ	47.	11
Şam, Medine Âhir	Kûfe, Mekke, Basra, Medine Evvel	وَالْآخِرِينَ	49.	12
Kûfe, Mekke, Basra, Medine Evvel	Şam, Medine Âhir	لَمَجْمُوعُونَ	50.	13
Kûfe, Mekke, Basra, Medine	Şam	وَرِيحَانَ	89.	14

43-Hadîd Sûresi

Kûfe ve Basra'ya göre 29, diğerlerine göre 28 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁷⁸				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam, Basra, Medine, Mekke	Kûfe	الْعَذَابِ	13.Ayet	1

⁹⁷⁸ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 241, 242, 249, 251, 253, 254; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 179-188.

Kûfe Şam, Mekke, Medine	Basra	الْإِنْجِيلَ	27.	2

44-Mücâdele Sûresi

Mekke ve Medine (âhir) 21, Kûfe ve diğerlerine göre 22 ayettir.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine Âhir, Mekke	Kûfe Şam, Basra, Medine Evvel	فِي الْأَذْلَلِينَ	20.Ayet	1

45-Talâk Sûresi

Basra'ya göre 11 ayet, Kûfe ve diğerlerine göre 12 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Medine, Mekke	Şam	وَالْيَوْمِ الْآخِرِ	2.Ayet	1
Kûfe Şam, Basra, Medine Evvel	Kûfe, Mekke, Medine Âhir	مَخْرَجًا	2.	2
Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Medine Âhir	Medine Evvel	الْأَلْبَابِ	10.	3

46-Mülk Sûresi

Mekke ve Medine (âhir) 31, Kûfe ve diğerlerine göre 30 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Şam, Medine Evvel	Mekke, Medine Âhir	نَذِيرٍ	9.Ayet	1

47-Hâkka Sûresi

Basra ve Şam'a göre 51, Kûfe ve diğerlerine göre 52 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Mekke, Basra, Şam, Medine	Kûfe	الْحَاقَّةُ	1.Ayet	1
Kûfe, Basra, Şam, Medine Evvel	Mekke, Medine Âhir	بِشِمَالِهِ	25.	2

48-Meâric Sûresi

Şam'a göre 43, Kûfe ve diğerlerine göre 44 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam	Kûfe, Mekke, Basra, Medine	أَلْفَ سَنَةٍ	4.Ayet	1

49-Nûh Sûresi

Kûfe'ye göre 28, Basra Şam 29, Mekke ve Medine'ye göre 30 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.⁹⁷⁹

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe	Mekke, Basra, Şam, Medine	وَلَا سَوَاحًا	23.Ayet	1
Basra, Şam, Mekke, Medine Evvel	Kûfe, Medine Âhir	وَنَسْرًا	23.	2
Kûfe, Medine Âhir, Basra, Şam	Mekke, Medine Evvel	كَثِيرًا	24.	3
Kûfe	Mekke, Basra, Şam, Medine	نَارًا	25.	4

50-Müzzemmil Sûresi

Medine (âhir) 18, Mekke ve Basra 19, Kûfe ve diğerlerine göre 20 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.

Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Mekke, Basra, Medine Âhir	Kûfe, Şam, Medine Evvel	الْمُرَّمِّلُ	1.Ayet	1
Kûfe, Basra, Şam, Medine	Mekke	رَسُولًا	15.	2
Mekke,	Kûfe, Basra, Şam, Medine	رَسُولًا (2)	15.	3
Medine Âhir	Kûfe, Mekke, Basra, Şam, Medine Evvel	شَيْبًا	17.	4

⁹⁷⁹ ed-Dânî, *el-Beyân*, ss. 255-264; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 189-200.

51-Müddessir Sûresi

Mekke, Medine (âhir) ve Şam'a göre 55, Kûfe ve diğerlerine göre 56 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine Âhir	Kûfe, Mekke, Basra, Şam, Medine Evvel	يَتَسَاءَلُونَ	40.Ayet	1
Şam, Mekke	Mekke, Kûfe, Basra, Medine	الْمُجْرِمِينَ	41.	2

52-Kiyâmet Sûresi

Kûfe'ye göre 40 ayet, diğerlerine göre 39 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	لِتَعْجَلَ بِهِ	16.Ayet	1

53-Nebe' Sûresi

Basra'ya göre 41, Kûfe ve diğerlerine göre 40 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Medine, Mekke, Şam	Basra	قَرِيبًا	40.Ayet	1

54-Nâziât Sûresi

Kûfe'ye göre 46, diğerlerine göre 45 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	وَلَا نُغَايِمُكُمْ	33.Ayet	1
Medine, Mekke	Kûfe, Şam, Basra	مَنْ طَعَى	37.	2

55-Abese Sûresi

Şam'a göre 40, Basra ve Ebû Ca'fer'e göre 41, Kûfe ve diğerlerine göre 42 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	وَلَا نُغَايِمُكُمْ	32.Ayet	1
Ebû Ca'fer	Kûfe, Medine, Mekke, Şam, Basra	إِلَى طَعَامِهِ	24.	2
Şam	Kûfe, Medine, Mekke, Basra	الصَّاحَّةُ	33.	3

56-Tekvîr Sûresi

Bütün ekollere göre 29 ayettir. Sadece Ebû Ca'fer'e göre 28 ayettir. ⁹⁸⁰				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Ebû Ca'fer	Kûfe ve Diğerleri	فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ	26.Ayet	1

57-İnşikâk Sûresi

Basra ve Şam 23, Kûfe ve diğerlerine göre 25 ayettir. 2 ayette ihtilaf var.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	بِئَمِينِهِ	7.Ayet	1
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	ظَهْرِهِ	10.	2

58-Târik Sûresi

Medine (evvel)'e göre 16, Kûfe ve diğerlerine göre 17 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine Evvel	Kûfe, Medine Âhir, Mekke Şam, Basra	كَذَّبَا	15.Ayet	1

59-Fecr Sûresi

⁹⁸⁰ ed-Dânî, *el-Beyân*, ss. 265-282; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 201-213

Basra'ya göre 29, Kûfe ve Şam'a göre 30, Medine ve Mekke'ye göre 32 ayettir. 4 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Şam, Basra	Medine, Mekke	وَنَعْمَهُ	15.Ayet	1
Kûfe, Şam, Basra	Medine, Mekke	رِزْقَهُ	16.	2
Kûfe, Basra	Medine, Mekke, Şam	بِجَهَنَّمَ	23.	3
Medine, Mekke, Şam, Basra	Kûfe	فِي عِبَادِي	29.	4

60-Şems Sûresi

Medine'ye (evvel) göre 16, Kûfe ve diğerlerine göre 15 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Şam, Basra Mekke, Medine Âhir	Medine Evvel	فَعَقَّرُوهَا	14.Ayet	1

61-Alak Sûresi

Şam'a göre 18, Kûfe ve Basra'ya göre 19, Mekke ve Medine'ye göre 20 ayettir. 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam	Kûfe, Basra, Medine, Mekke	يَنْهَى	9.Ayet	1
Kûfe, Şam, Basra	Medine, Mekke	لَئِنْ لَّمْ يَنْتَهِ	15.	2

62-Kadr Sûresi

Mekke ve Şam'a göre 6, Kûfe ve diğerlerine göre 5 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Medine	Şam, Mekke	لَيْلَةُ الْقَدْرِ	3.Ayet	1

63-Beyyine Sûresi

Basra ve Şam'a göre 9, Kûfe ve diğerlerine göre 8 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Medine, Mekke	Şam	لَهُ الدِّينَ	5.Ayet	1

64-Zilzâl Sûresi

Medine (evvel) ve Kûfe'ye göre 8, diğerlerine göre 9 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁸¹				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Medine Evvel	Şam Basra, Mekke, Medine Âhir	أَشْقَاتًا	6.Ayet	1

65-Kâria Sûresi

Basra ve Şam'a göre 8, Medine ve Mekke 10, Kûfe'ye göre 11 ayettir. 3 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Şam Basra, Mekke, Medine	Kûfe	الْقَارِعَةُ	1.Ayet	1
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	مَوَازِينُهُ	6.	2
Şam, Basra	Kûfe, Medine, Mekke	مَوَازِينُهُ	8.	3

66-Kureyş Sûresi

Kûfe, Basra ve Şam'a göre 4 ayet, Medine ve Mekke'ye göre 5 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Şam Basra,	Mekke, Medine	مِنْ جُوعٍ	4.Ayet	1

67-Mâun Sûresi

⁹⁸¹ ed-Dânî, *el-Beyân*, ss. 283-298; İbrahim Mûsâ, a.g.e., ss. 214-220.

Kûfe ve Basra'ya göre 7, diğerlerine göre 6 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Mekke, Medine, Şam	Kûfe, Basra	يُرَاقُونَ	6.Ayet	1

68-İhlâs Sûresi

Mekke ve Şam'a göre 5, Kûfe ve diğerlerine göre 4 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Medine	Mekke, Şam	لَمْ يَلِدْ	3.Ayet	1

69-Nâs Sûresi

Mekke ve Şam'a göre 7, Kûfe ve diğerlerine göre 6 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Medine	Mekke, Şam	الْوَسْوَاسِ	4.Ayet	1

Tafsîlî İhtilaf Olan Sûreler (6)

Bu sûreler de ayet sayısı olarak toplam ihtilaf olmayıp sûre içindeki ayetlerin ayet sayılıp sayılmamasında ihtilaf olan sûrelerdir. Bir ayeti saymayan diğer ayeti saydığı için toplamda sayı eşit olmaktadır.

1-Fâtiha Sûresi

Fatiha'nın 7 ayet olması konusunda kurrâ arasında ittifak olmasına rağmen, başındaki besmele ve son ayette ihtilaf vardır. Kûfe ehli Mekke ile beraber besmeleyi ayet sayar, son ayetteki عَلَيْهِمْ kelimesini ayet saymaz. Buna göre ayet sıralaması mushaflardaki gibidir. ⁹⁸² Ayet sayanlar, ayet olduğuna dair rivâyete dayanırken, saymayanlar da bunun mushaf hattında sâbit olmadığını söylemişlerdir. ⁹⁸³				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Medine, Şam	Kûfe, Mekke	عَلَيْهِمْ	7.Ayet	1

2-Âl-i İmrân Sûresi

Toplamda 200 ayet olmasında ittifak vardır. Ancak 6 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁸⁴				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Mekke, Şam, Basra, Medine	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Şam	Kûfe, Mekke, Basra, Medine	الْإِنْجِيلَ	3.	2
Kûfe	Şam, Mekke, Basra, Medine	الْفُرْقَانَ	4.	3
Şam, Mekke, Basra, Medine	Kûfe	الْإِنْجِيلَ (2.)	48.	4
Basra	Kûfe, Şam, Mekke, Medine	إِسْرَائِيلَ	49.	5
Kûfe, Basra ve Ebû Ca'fer	Şam, Mekke, Medine	تُحِبُّونَ	92.	6

3-Kasas Sûresi

Bütün kurrâyâ göre toplam 88 ayettir ama 2 ayette ihtilaf vardır. ⁹⁸⁵				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Basra, Şam, Medine, Mekke	Kûfe	طسم	1.Ayet	1
Kûfe	Basra, Şam, Medine, Mekke	يَسْقُونَ	23.	2

4-Ankebût Sûresi

⁹⁸² ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 139.

⁹⁸³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 25.

⁹⁸⁴ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 143. 7 ayette ihtilaf olduğu belirtilmiş ama tafsilatta 6 ayette ihtilaf vardır.

⁹⁸⁵ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 201, 203, 256, 287; İbrahim Mûsâ, *a.g.e.*, s. 129, 191, 216.

Bütün kurrâya göre 69 ayettir. 3 ayette ise ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine, Mekke, Basra, Şam	Kûfe	الم	1.Ayet	1
Kûfe, Basra, Şam	Medine, Mekke	السَّبِيلِ	29.	2
Kûfe, Medine, Mekke	Basra, Şam	لَهُ الدِّينَ	65.	3

5-Cin Sûresi

Bütün kurrâya göre 28 ayettir, lâkin 2 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Kûfe, Basra, Şam, Medine	Mekke	أَحَدٌ	22.Ayet	1
Mekke	Kûfe, Basra, Şam, Medine	مُلْتَحِدًا	24.	2

6-Asr Sûresi

Bütün kurrâya göre 3 ayettir. 1 ayette ihtilaf vardır.				
Ayet Saymayanlar	Ayet Sayanlar	Ayet Sonu	Ayet No	
Medine Âhir	Şam, Basra, Mekke, Kûfe, Medine Evvel	وَالْعَصْرِ	1.Ayet	1
Şam, Basra, Mekke, Kûfe, Medine Evvel	Medine Âhir	بِالْحَقِّ	3.	2

Tablo 17: Ayet Sayısı İhtilafları

Tabloda görüldüğü gibi Kûfe ehli müstakil ayet saydığı 19 sûrenin başında bulunan 20 hurûf-ı mukatta'a harflerini ayet saymada tek kalmıştır. Diğer kurrâ ise 29 sûrenin başında bulunan hurûf-ı mukatta'aları ayet müstakil ayet saymamaktadır. Kûfe Ehlinin hurûf-ı mukatta'aların yanında, Âl-i İmrân 2, En'âm 66, Hûd 54, Meryem 75, Tâhâ 78, 92, Enbiyâ 66, Hac 19, 20, Mü'minûn 45, Sâd 1, 84, Zümer 14, 36, 39, Şûrâ 32, Necm 28, Hadîd 13, Hâkkâ 1, Kiyâmet 16, Fecr 29, Kâria 1.ayetleri müstakil ayet saymada da tek kaldığı anlaşılmaktadır. Böylece toplam hurûf-ı mukatta'a olarak 20, diğer ayetlerde 22 olmak üzere 42 ayette tek kalmıştır.

İhtilaf Olmayan Sûreler (39)

Müstakil ayet konusunda ihtilaf olmayan sûrelerin sayısı 39'dur. Bunlar sırasıyla şöyledir: Yûsuf 111 ayet, Hicr 99 ayet, Nahl 128 ayet, Furkân 77 ayet, Ahzâb 73 ayet, Fetih 29 ayet, Hucurât 18 ayet, Kâf 45 ayet, Zâriyât 60 ayet, Kamer 55 ayet, Haşr 24 ayet, Mümtehine 13 ayet, Saff 14 ayet, Cum'a 11 ayet, Münâfikûn 11 ayet, Teğâbûn 18 ayet, Tahrîm 12 ayet, Kalem 52 ayet,⁹⁸⁶ İnsân 31 ayet, Mürselât 50 ayet, İnfitâr 19 ayet, Mutaffifîn 36 ayet, Burûc 22 ayet, A'lâ 19 ayet, Ğâşiye 26 ayet, Beled 20 ayet, Leyl 21 ayet, Duhâ 11 ayet, İnşirâh 8 ayet, Tîn 8 ayet, Âdiyât 11 ayet, Tekâsür 8 ayet, Hümeze

⁹⁸⁶ 1. ayetteki و/nun harfini hepsi ayrı bir ayet olarak saymamaktadır. ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 252.

9 ayet, Fîl 5 ayet, Kevser 3 ayet, Kâfirûn 6 ayet, Nasr 3 ayet, Mesed 5 ayet, Felak 5 ayet.⁹⁸⁷

⁹⁸⁷ ed-Dânî, *el-Beyân*, ss. 167-297.

İKİNCİ BÖLÜM

USÛLÎ İHTİLÂFLAR AÇISINDAN ÂSİM KIRAATI

I. USUL İHTİLAFI

Kıraat farklılıkları, usûlî ve ferşî⁹⁸⁸ ihtilaflar olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel kabule göre her iki ihtilaf türü Hz. Peygamber'in ümmete kolaylık olması açısından verdiği yedi harf ruhsatı çerçevesinde muhtelif okumaları tâlim ettirmesine dayanmaktadır.⁹⁸⁹

Usul, kelime olarak اَصْل/asl kelimesinin cemîsidir. Kıraat imamı Kur'ân kıraatı tâliminde birçok noktada ittifak ederken bazı noktalarda ihtilaf etmişlerdir. Telaffuz farklılıkları denilen idğâm, tahkîk, teshîl, ihfâ, izhâr gibi kelimenin sûretinde bir değişiklik meydana gelmeyen ve mânâyâ etkisi olmayan farklılıklara, usul farklılıkları denilmiştir.⁹⁹⁰ Lehçeye dayanan ve kelimenin edâsındaki bu farklılıklar, her yerde aynı okunmaktadırlar. Ferşî farklılıkların ise genel olarak lehçe temeli olmamakla birlikte⁹⁹¹ Kur'ân'ın her yerinde aynı tarzda okunmamaktadırlar.⁹⁹²

Usul farklılıklarına, kelimenin telaffuzuyla alakası olduğu için fonetik farklılıklar da denilmiştir. Bunlar, sözlü geleneğe ait olması hasebiyle sadece tilavette olup yazı ile alakası olmayan okumalardır. Dolayısıyla bunları mushaflara yansıtma imkânı olmayıp ayetin anlam ve tefsirine de etkisi söz konusu değildir.⁹⁹³ Sözü edilen bu farklılık, kıraat imamının usulü neyse, o usulde sonrakilere nakledilerek okunmuştur.⁹⁹⁴

Usul farklılıkları olarak genelde şu başlıklar zikredilmiştir: *Besmele, med, lîn, kasr, işbâ', idğâm, izhâr, ihfâ, iklâb, teshîl, tahfîf, teskîl, teşdîd, nakl, tahkîk, feth, imâle, tefhîm, terkîk, ravm, işmâm, ihtilâs* vb.⁹⁹⁵ Âsım (Şu'be ve Hafs rivâyeti) kıraatındaki usul farklılıklarını Şâtıbiyye ve Tayyibe tariki olarak ifade edilen ve İbnü'l-Cezerî'nin seçtiği bütün ihtilafları içinde barındıran tarikler açısından ele alınacaktır. Ayrıca klasik usul

⁹⁸⁸ Ferşî farklılıklar, belli bir kurala dayanmayan ve edâ/telaffuz ile ilgili olmayan farklılıklardır. Bir fiilin يَغْلُمُونَ veya تَغْلُمُونَ şeklinde okunması gibi. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 63.

⁹⁸⁹ Ahmed b. Ammar el-Mehdevî, *Beyânü's-Sebebü'l-Mücib li İhtilâfi'l-Kıraat*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006, s. 9.

⁹⁹⁰ Müflih vd., a.g.e., s. 127; Ünal, a.g.e., s. 105.

⁹⁹¹ Usul farklılıklarında ferşîyyât olarak değerlendirilen bütün okumaların lehçe temelinin olmadığı söylenilemez. Bazı bab farklılıkları, mastar telaffuzları, irab farklılıkları gibi farklılıklar esasen lehçelerdeki ihtilaflara dayanmaktadır. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, ss. 55-62.

⁹⁹² Bayraktutan, a.g.e., s. 143; Yaşar Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2017, Sayı: 4, ss., 6-31.

⁹⁹³ İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatlar ve Tefsire Etkisi*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 322.

⁹⁹⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

⁹⁹⁵ İbn Tahhân, *Mürşidü'l-Kârî*, thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, İmârât, Kahire: Mektebetü's-Sahâbe-Mektebetü't-Tâbiîn, t.y., s. 65.

konularından sayılmasa da literatürde bunlardan sonra ele alınması sebebiyle imamlardan gelen rivâyet yönüyle vakıf, vasıl ve tekbir konusu, ilaveten Âsım'ın râvîleriyle beraber diğer kıraat imamlarından ayrılıp kıraatında infirâd/tek kaldığı okumalar incelenecektir.

II. KIRAAT İLMİNDE İSTİÂZE VE BESMELE

İstiâze ve besmelenin Kur'ân tilavetinde okunması konusunda kıraat imamları arasında bazı durumlarda ittifak varken, bazen ihtilaf söz konusu olabilmektedir. Konu, kıraat ilmi yönüyle istiâzenin okunması, besmelenin sûre başı, sûreler arası ve sûre ortasında okunması noktasında kıraat vecihleriyle ele alınacaktır.

A. İSTİÂZE'DE SÎGALAR VE KURRÂNIN TERCİHİ

İstiâze, zayıf ve güçsüz olan kulun, her şeyi sahibi, hâkimi olan yaratıcıya sığınması demektir.⁹⁹⁶ İstiâze ile ilgili birçok sîga rivâyet edilmiştir. Ama rivâyet edilen bu cümlelerin (sîga) hiçbiri aynısıyla Kur'ân'da geçmemekte, sadece فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (Nahl 16/98) şeklinde,⁹⁹⁷ kulun kovulmuş şeytandan Allah'a sığınmasını emreden kipte yer almaktadır. Dolayısıyla İstiâze cümlelerinin/sîgalarının birebir mushaflarda yazılı olmaması sebebiyle bunların doğrudan kıraat ihtilafı olduğunu söyleyemeyiz. Ama çoğu kurrâ, sûre başlarındaki besmeleyi okurken,⁹⁹⁸ kıraata başlamadan evvel istiâzeyi okuma konusunda icmâ etmiş ve ilgili eserlerde konu edilmiştir.⁹⁹⁹

1. İstiâzenin Tanımı, Sîgaları ve Kurrânın Tercihî

اِسْتِعَاذَةٌ/İstiâze kelimesi, اِسْتَعَاذَ/İsteâze fiilinin mastarı olup “şeytanın vesveselerinden Allah'a sığınmak” anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁰ Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre istiâze cümlesi, اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.” cümlesidir.¹⁰⁰¹ Yaygın olan sîga bu olmakla birlikte, kaynak

⁹⁹⁶ İstiâze kavramının Kur'ân'daki kullanımlarının analizi hakkında bkz. Remzi Kaya, "Kur'an'da İstiaze (Sığınma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt 10, Sayı 1, 2001, ss. 95-111.

⁹⁹⁷ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ şeklinde A'râf Sûresi 200, Fussilet Sûresi 36, Mü'min Sûresi 56. ayetlerinde de geçmektedir.

⁹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 210.

⁹⁹⁹ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 473; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 128, 129; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 32.

¹⁰⁰⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 40; Kaya, "İstiaze", ss. 95-112.

¹⁰⁰¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 123; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 35; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübde'ti'l-İrfân*, thk. Mehmet Çaba, İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Yayınları, 2021, c. 1, s.47; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 107; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 30; Muhsin Demirci, "İstiâze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 2001, c. 23, ss. 318-319. Rivâyete göre, Hz. Peygamber'in yanında

eserlerde ilaveten istiâze cümlesi olarak farklı sîgalar bulunmaktadır. İkinci vecih olarak, Haşr Sûresi 22-24. ayetleri okunmadan evvel sünnet olarak اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “Kovulmuş şeytandan âlîm, semî’ olana Allah’a sığınırım.” sîgası okunmaktadır.¹⁰⁰² Bu iki vecih, Kur’ân kârîleri arasında yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁰³

İstiâze bahsi İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr adlı eserinde şöyle zikredilmiştir:¹⁰⁰⁴

"وَقُلْ اَعُوذُ اِنْ اَرَدْتَ تَقْرَا
وَاِنْ تُغَيِّرْ اَوْ تَرِدْ لَفُطًا فَلَا
وَقِيلَ يُخْفِي حَمْرَةً حَيْثُ تَلَا
وَقِيلَ لَهُمْ عَلَيْهِ اَوْ صِلْ وَاسْتَجِبْ
كَالْتَحْلِ جَهْرًا لِجَمِيعِ الْقُرَا
تَعُدُّ الَّذِي قَدْ صَحَّ مِمَّا تُقْلَا
وَقِيلَ لَا فَاتِحَةً وَعَلَا
تَعُوذُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ يَجِبُ"

Kur’ân’ı okumak istersen Eûzü de! Nahl Sûresinde bütün kurrânın cehrî okuduğu gibi; Onu değiştirir veya kelime ziyade edersen, sahih olarak nakledilen uygun sayılmaz; Hamze için tilavet anında hafî/gizli yaptığı söylenmiş, Ancak Fatihâ delilli olarak bunun dışında; Müstehab olarak bunun üzerinde vakıf yap veya vasıl yap. Ancak bazıları istiâze için vacip demişlerdir.

Âsım ve diğer kurrânın tercih ettiği istiâze ile ilgili İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği rivâyet şöyledir:¹⁰⁰⁵

"قَرَأْتُ عَلَى بَعْضِ الْخَصْمِ فَقُلْتُ: اَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ. فَقَالَ لِي: قُلْ (اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) فَإِنِّي قَرَأْتُ عَلَى سَلَامِ بْنِ الْمُنْذِرِ فَقُلْتُ: اَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ فَقَالَ لِي: قُلْ (اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) فَإِنِّي قَرَأْتُ عَلَى رِزِّ بْنِ حُبَيْشٍ فَقُلْتُ: اَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ فَقَالَ لِي: قُلْ (اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) فَإِنِّي قَرَأْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَقُلْتُ: اَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ فَقَالَ لِي: قُلْ (اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) فَإِنِّي قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقُلْتُ: اَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ فَقَالَ لِي: يَا ابْنَ أُمِّ عَدِيٍّ قُلْ (اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) هَكَذَا أَخَذْتُهُ عَنْ جَبْرِيلَ عَنْ مِيكَائِيلَ عَنِ اللّٰوْحِ الْمَحْفُوظِ."

¹⁰⁰² "Eûzü billâhi's-semî'il-âlimi mine's-şeytânî'r-racîm" sîgasıyla okunmuş o da "Eûzü billâhi mine's-şeytânî'r-racîm" şeklinde okunmasını istemiştir. Kendisinin de Cibril'den o şekilde öğrendiğini söylemiştir. Bu sîgalara daha farklı ilaveler de vardır. Huzâî, Hafs'tan Hubeyra tarikinden (şâz) 2. şekli (sîga) rivâyet edildiğini belirtmiştir. İbnü'l-Bâzîş, a.g.e., c. 1, s. 150; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 1, s. 196. Neşr'de geçen ibare şöyledir: مَنْ قَالَ حِينَ يُضْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، ثُمَّ قَرَأَ ثَلَاثَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْحَشْرِ، وَكَلَّمَ اللَّهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُضَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى يُمِيسَ، وَإِنْ مَاتَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَاتَ شَهِيدًا، وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُمِيسُ كَانَ بِئَلَى كَادَرِ الدُّعَاءِ وَصِيغَتُهُ كَذَلِكَ "Kim Haşir Sûresi'nin sonundan üç âyet okursa, Allah o kimseye akşama kadar duâ ve istiğfar etmek üzere yetmiş bin melek vazifelendirir. O günde ölürse şehid olarak ölür. Kim geceye girerken okursa o da aynı dereceye ulaşır." İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 1, s. 196.

¹⁰⁰³ Tirmîzî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 22. Yukarıda Hz. Peygamber'in birinci sîgayı okuduğuna dair rivâyetin dışında başka bir rivâyete göre, Cebrâil Hz. Peygamber'e "eûzü" okumasını istemiş, bunun üzerine Peygamberimiz bahsedilen sîgayı okumuştur. İbnü'l-Bâzîş, a.g.e., c. 1, s. 150; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 1, s. 196; Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, c. 1, s. 47.

¹⁰⁰⁴ 100-106. Beyitler. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, Metnû Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, thk. Muhammed Temim ez-Zağabî, Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994, s. 38; en-Nüveyrî, Şerhu Tayyibetü'n-Neşr, c. 1, s. 144.

¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 1, s. 250. Şâtibiyye şârihi Abdülfettâh el-Kâdî, İbn Mes'ûd'un bahsedildiği şekilde okuduğuna dair rivâyetin hadis kitaplarında geçmediğini ve rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir. el-Kâdî, el-Vâfî, s. 35.

"Ya'kûb el-Hadramî'ye 'eûzü bi's-semî'il-alîm' diye okudum. O bana "eûzü billâhi mine's-şeytânirracîm" şeklinde oku, dedi. Âsım'a "Eûzü billâhi's-semî'il-alîmi..." şeklinde okudum, o da bana "eûzü billâhi mine's-şeytânirracîm" şeklinde oku, dedi. Âsım da "ben de Zirr'e "Eûzü billâhissemî'il alîmi..." o da bana "Eûzü billâhi mine's-şeytânirracîm" şeklinde oku, dedi. Zirr de Abdullah b. Mes'ûd'a "Eûzü billâhi's-semî'il-alîmi..." şeklinde okudum, dedi. O da bana "Eûzü billâhi mine's-şeytânirracîm" şeklinde okumamı istedi. O da Hz. Peygamber'in kendisinden öyle okumasını, zira Cebrâil'in Levh-i Mahfûz'dan aldığı şekliyle kendisine o şekilde öğrettiğini söylemiştir."

en-Neşr'de geçen rivâyetlerde Zirr b. Hubeyş, İbn Mes'ûd'un ve Hz. Peygamber'in aynı şekilde okuttuğu ve sünnete uygun olanın bu olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰⁶ Ancak İbn Mes'ûd'un böyle okuduğuna dair rivâyetin sahih olmadığına zikredildiğini belirtmek gerekir.¹⁰⁰⁷

İstiâze sîgalarında Hz. Peygamber'den gelen rivâyete ziyadenin mümkün olduğunu Şâtıbî şöyle ifade etmiştir:

وَقَدْ ذَكَرُوا لَفْظَ الرَّسُولِ فَلَمْ يَزِدْ وَلَوْ صَحَّ هَذَا النَّقْلُ لَمْ يُبْقِ مُجْمَلًا

Alimler Allah Rasûlünün istiâze üzerine ilave etmediğini zikreder, ziyadesiz okuma rivâyeti sahih olsa bile bunda bir sıkıntı yoktur.¹⁰⁰⁸

Zikredilen bu ziyade, kıraat imamları ve ehl-i edâ'dan sahih olarak nakledilen rivâyetler çerçevesinde olup bunların dışına çıkmak uygun görülmemiştir.¹⁰⁰⁹ Bu sîgalar en-Neşr gibi kaynak eserlerde mevcuttur.¹⁰¹⁰ Şâtıbiyye şerhinden anlaşıldığına göre istiâze ile ilgili nakledilen bu sîgaların senedinin sıhhatli olması durumunda bile yukarıda zikredilen birinci şeklin dışında diğer okumaları terk etmenin daha güzel olacağı ifade edilmiştir.¹⁰¹¹

Bunların içinde اَسْتَعِيْذُ/esteîzü ve نَسْتَعِيْذُ/nesteîzü şeklinde başlayan sîga bulunmamaktadır. Dolayısıyla okumaya bu şekilde başlamak uygun görülmemiştir. Her ne kadar İmam Hamze'den اَسْتَعِيْذُ ve نَسْتَعِيْذُ şeklinde okuduğuna dair bir rivâyet söz konusu olsa da İbnü'l-Cezerî bunun sıhhatli olmadığını söylemiştir.¹⁰¹² Bu durum, Kur'ân lafzına mutâbakat açısından uygun gibi görülse de Kur'ân'da geçen birçok اَعُوْذُ kelimesinde olduğu gibi¹⁰¹³ ayetlere اَعُوْذُ lafzı daha uygundur. Zira Nahl Sûresi 98. ayette

¹⁰⁰⁶ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 123; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 194.

¹⁰⁰⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 63; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 35.

¹⁰⁰⁸ Beyit No: 97. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 34.

¹⁰⁰⁹ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 284.

¹⁰¹⁰ Diğer sîgalar için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 197, 198.

¹⁰¹¹ e-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 35.

¹⁰¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 194; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 280, 281; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 129.

¹⁰¹³ Bakara 2/67, Hûd 11/47, Meryem 19/18, Mü'min 40/97, 98, Felak 113/1, Nâs 114/1.

Allah, kuldân kendisine sığınmasını istemektedir. Kulun buna cevabı ise اَعُوْذُ "sığınıyorum" şeklindedir.¹⁰¹⁴ Ancak, Muhammed Dabbâ' bu görüşün aksine, اَسْتَعِيْذُ gibi herhangi bir lafızla okumanın cevaz verildiğini söylemiştir.¹⁰¹⁵

Bütün kurrâ ve fukahâ tarafından tercih edilen sîga, ilk sîgadır.¹⁰¹⁶ İmam Şâtıbî'nin de birinci sîgayı tercih ettiğini görmekteyiz.¹⁰¹⁷ Zira Sahihayn'de (Buhârî ve Müslim) istiâze bu şekilde zikredilmiştir.¹⁰¹⁸ Nahl Sûresi 98. ayetine uygunluk açısından değerlendirildiğinde de birinci şeklin daha uygun ve daha sahih olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰¹⁹ Ancak ehl-i edâ'nın çoğu -Mekke Medine, Irak ve Şam Ehli- her iki şekli de kullanmış, Mısır Kurrâsı ve diğerleri ise ikinci şekli kullanmışlardır. Bu çerçevede ikinci sîga özellikle ülkemizde akşam ve sabah namazlarında Haşr Sûresi'nin son üç ayetinden evvel okunmaktadır.

Netice itibariyle *Teysîr*, *Şâtıbiyye* ve *Tayyibe tarikleri* çerçevesinde değerlendirildiğinde, müelliflerinin ve kıraat imamlarının birinci sîgayı tercih ettikleri dikkate alındığında bunu okumak elzem ve kurrâyâ ittibâ açısından önemlidir. Ancak ikinci sîganın da ehl-i edâ arasında tercih edilmesinin ve sahih rivâyetlerde belirtilen sünnete uyma sadedinde sabah ve akşam okunmasının da hata olduğunu söylemek mümkün değildir.

2. İstiâzenin Hükümü, Mahalli ve Açıkta-Gizli Okunması

İstiâze, sîga olarak Kur'ân'da bulunmasa da Kur'ân tilaveti esnasında bunun okunmasını emir kipiyle zikreden bizzat ayetin kendisidir. Ayet şöyledir: فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (Nahl 16/98) "*Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*"¹⁰²⁰

¹⁰¹⁴ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetî'n-Neşr*, c. 1, s. 281.

¹⁰¹⁵ Dabbâ', *el-İdâe*, s. 57; Candan, a.g.e., s. 82.

¹⁰¹⁶ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 8; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 123; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 35; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 192; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 121. *en-Neşr*'de İbnü'l-Cezerî, Hafs için ikinci sîgayı Hubeyra (şâz tarik) tarikinden rivâyet edildiğini belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 196. İstiâze konusunda yaygın olmayan ama kaynak eserlerde geçen ve diğer kurrânın tercih ettiğinin belirtildiği sîgalar da mevcuttur. Diğer sîgalar için bkz. İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 1, s. 150, 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 197, 198.

¹⁰¹⁷ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 121.

¹⁰¹⁸ Buhârî, "Kitâbü'l-Edeb", 76; Müslim, "Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 30.

¹⁰¹⁹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 196. Bazı Şâfi ve Hanbelî fakihleri Fussilet Sûresi'nin 36. ayeti olan اِنَّمَا يَنْتَعِزُّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "*Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Allah işitendir, bilendir.*" lafızlarına en uygun şekil olduğu için 2. formu tercih etmişlerdir. el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 21; Candan, a.g.e., s. 82.

¹⁰²⁰ İstiâzenin okunmasını teşvik bağlamında, rivâyette belirtildiğine göre arkadaşına kızarak söven bir kişiye Hz. Peygamber şöyle demiştir: فَقَالُوا "أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" اِنِّيْ لَأُغْلَمُ كَلِمَةً، لَوْ قَالَتْهَا لَذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ، لَوْ قَالَ: اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ "Ben bir kelime bilmekteyim ki, bu öfkeli olan kişi onu söylese, kendisinden öfkesi muhakkak gider. Eğer 'Eûzü billâhi mine's-şeytânir-racîm (Ben

İstiâze'nin hükmü konusunda zikredilen bu ayetten hareketle Sevrî ve Atâ gibi tâbiîn âlimleri farz olduğunu söylemişlerdir. Fakat Cumhur Ulemâ'ya göre istiâze çekmek, buradaki emir sîgasının vucûb ifade etmemesi hasebiyle menduptur. Ancak istiâzenin bilerek terki caiz görülmemiş,¹⁰²¹ konuşma ve selam alma gibi durumlarda kıraat kesildiğinde tekrar okunması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰²²

İstiâzenin ister sûre başında isterse sûre ortasından kıraata başlamadan önce okunmasında icmâ söz konusudur.¹⁰²³ İbnü'l-Cezerî'ye göre bunun hilafına, Hamze, Ebî Hâtim, Ebû Hureyre, İbn Sîrîn ve İbrahim en-Nehâî'den, Nahl Sûresi 98. ayetinin zahirinden hareketle kıraattan sonra okunacağına dair görüş sahih değildir.¹⁰²⁴ Kıraata başlarken, istiâzenin açıktan veya gizli okunduğu bilgisi kıraat imamlarında nakledilmekle birlikte, cehrî okumanın tercih edildiği belirtilmiştir. İmam Şâtıbî إِذَا مَا أَرَدْتُ جَهَارًا مِنَ الشَّيْطَانِ بِاللَّهِ مُسْجَلًا “Herhangi bir zamanda Kur’ân okumak istediğinde açıktan okuyarak şeytandan Allah’a sığın.”¹⁰²⁵ diyerek Âsım’ın dahil olduğu bütün kıraat imamları için cehrî okumayı tercih etmiştir.¹⁰²⁶ Tayyibe’de yukarıda geçen beyitlerde istiâze çekmenin gerektiği ifade edilmişti.¹⁰²⁷ Bu konuda İbnü'l-Cezerî, kurrâ nezdinde tercih edilenin cehrî okunması olduğunu söylemiş, sadece Nâfi’nin gizli okuduğu, Hamze’nin ise Fâtiha Sûresi haricinde gizli okuduğu konusunda rivâyet geldiğini zikretmiştir. Lâkin bu, muhakkik âlimler tarafından kabul görmemiştir. Devamında da diğer bütün kurrâ için kıraatın gizli olduğunda ve namazda gizli okumanın tercih edildiği ifade edilmiştir.¹⁰²⁸ Bunun haricinde, eğer bir kârînin öğreticiye veya dinleyenlere okuması durumunda cehrî; böyle bir durum yoksa gizli okunacağı konusunda fikir serdetmişlerdir.¹⁰²⁹

Yukarıda verdiğimiz bilgiler bize göstermektedir ki, Kur’ân kârîsinin istiâzenin hükmünün ne olduğuna bakmadan kıraat imamları gibi tercih edilen sîgayı okuması ve belirtilen durumlar haricinde ayetin açıktan okunduğu her durumda açıktan okuması daha uygundur.

taşlanmış şeytandan Allah’a sığınırım) dese,’ buyurdu. Oradaki sahâbîler o öfkeli adama: “Sen Peygamber’in söylemekte olduğu sözü (öfke reçetesini) işitmiyor musun? dediler. O adam: ‘Ben deli değilim’ dedi.” Buhârî, “Kitâbü’l-Edeb”, 76; Müslim, “Kitâbü’l-Birrr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 30.

¹⁰²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 203; Muhammed en-Nüveyrî Safâkusî, *Tenbîhu'l-Gâfilîn ve İrşâdi'l-Câhilîn*, thk. Muhammed eş-Şâzelî, Tunus: Matbatü Tûnus, s. 107, 108.

¹⁰²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 204.

¹⁰²³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 125.

¹⁰²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 200.

¹⁰²⁵ Beyit No: 95.

¹⁰²⁶ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 1, s. 197; el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 34-36.

¹⁰²⁷ Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 44.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 198, 199; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 47, 59, 60.

¹⁰²⁹ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 61; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 36; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 198, 199, 203; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 277; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 31.

B. BESMELEDE İMÂM-I ÂSİM'İN TERCİHİ

Besmele, بِسْمِ اللَّهِ /Besmele, بِسْمِ اللَّهِ /besmele fiilinin mastarıdır. Buna, سُمِّيَ kökünden تَسْمِيَةً de denilmiştir. Besmele denildiğinde بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla..." cümlesi anlaşılır.¹⁰³⁰ Besmelenin, Neml Sûresi'nin 30. ayetinin bir parçası olması sebebiyle Kur'ân'dan olması noktasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Bütün kurrâ mushaflarda (Tevbe Sûresi hariç) bütün sûrelerin başında yazılı olduğu konusunda da ittifak halindedir.¹⁰³¹

"Ayet sayısı" bölümünde geçtiği üzere sûre başlarında bulunan besmelelerin sûrelerden bir ayet olup olmadığı konusu ihtilaflıdır.¹⁰³² Ancak, İmam-ı Âsım'ın dahil olduğu Kûfe ve Mekke kurrâsı besmeleyi Fatiha Sûresi'nin başında sûreye ait bir ayet saymaktadır. Diğer kurrâyâ göre Fatiha'dan bir ayet değildir.¹⁰³³ Fatiha'nın başındaki besmeleyi bir sûrenin ayeti saymayan görüş olmakla beraber burada besmelenin okunması konusunda ittifak vardır.¹⁰³⁴

Bütün kıraat imamları okumaya başlarken Tevbe Sûresi hariç olmak üzere, besmelenin okunmasında ittifak etmişlerdir.¹⁰³⁵ Nitekim besmelenin okunması ile alakalı Ebû Şâme Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle bir rivâyet nakletmiştir: اِقْرَءُوا مَا فِي الْمُصْحَفِ، ثُمَّ ذَكَرَ قَوْلَ ابْنِ عَبَّاسٍ: "O şöyle demiştir: Mushaflarda yazılı olanı okuyunuz. Sonra İbn Ömer'in 'besmeleler okunmayacaksa niçin mushaflarda yazılmıştır' sözünü zikretti."¹⁰³⁶ Tevbe Sûresi'nin başında besmele olmadığından dolayı burada bütün kurrâyâ göre besmele okunması uygun değildir.¹⁰³⁷

Besmeleyi açıktan veya gizli okuma konusunda, tecvid kitaplarında Kur'ân okuyan kişinin, istiâze ve besmeleyi okumayı sessiz yaptığı durumlarda sessiz, okumayı sesli yaptığı durumlarda sesli yapacağı anlatılmaktadır. Buna göre istiâze ve besmele namazda veya bir grupla Kur'ân'ı müzakere ederken gizli okunur. Ancak namazda besmelenin gizli veya açıktan okunma meselesi tartışmalıdır. Bir kişi cemaate sıra ile

¹⁰³⁰ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 14; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 289.

¹⁰³¹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 45; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 204. Fâtiha'nın 7 ayet olması konusunda Kurrâ arasında ittifak vardır. Besmele, Mekke ve Kûfe Kurrâs'ına göre Fâtiha'dan bir ayettir. Diğerlerine göre Fâtiha'dan bir ayet değildir. Bunlar son ayette عَلَيْهِمْ kelimesine kadar müstakil ayet saymaktadırlar. ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 139; el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 70.

¹⁰³² Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 46.

¹⁰³³ ed-Dânî, *el-Beyân*, s. 139.

¹⁰³⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 128; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 46; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49.

¹⁰³⁵ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 24; Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Safâkusî, *Gaysü'n-Nef'i fi'l-Kıraati's-Seb'i*, thk. Ahmed Mahmûd Abdü's-Semî', Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 34.

¹⁰³⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 65.

¹⁰³⁷ İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 1, ss. 221-223; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 108.

Kur'ân okuyorsa sûre başları hariç besmele içinden okunur.¹⁰³⁸ Ancak İbnü'l-Cezerî Hamze'den gelen nakil dışında bütün kurrânın tercihinin istiâzeyi açıktan okuma olduğunu, ed-Dânî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.¹⁰³⁹ Öte yandan Şâtıbî de Nâfi'den gizli okuduğu rivâyetini zikretmiştir.¹⁰⁴⁰ Açıktan okumanın önemi konusunda da, okumaya ilk defa başlamanın ifade edilmesi, okuyucuyu kalben hazırlama, dinleyiciyi Kur'ân'a kulak verdirme ve şeytanın vesveselerinden kurtulma açısından önemlidir. İlk defa okumaya başlandığında istiâzeyi gizli, besmeleyi açık okuyanlar da vardır.¹⁰⁴¹

İstiâze üzerinde vakıf yapılıp besmeleden başlandığı gibi, besmeleye ve sonraki ayete vasıl da caizdir.¹⁰⁴² Besmelenin sûre başında, ortasında, iki sûre arasında, Tevbe Sûresinde vakıf ve vasıl durumu kıraat imamlarının okumaları çerçevesinde olması gerektiğinden burada da caiz olan okumalar olduğu gibi uygun olmayan okumalar da söz konusudur.

1. Sûre Başında İstiâze-Besmele

Eûzü-besmelenin, sûrelerin başında ilk defa kıraata başlarken okunması konusunda icmâ vardır. Aynı şekilde bu hüküm, sûresin tekrar edilmesinde de geçerlidir.¹⁰⁴³ Bu çerçevede bütün kurrâya göre sûre evvelinde (Tevbe Sûresi hariç) eûzü ve besmeleyi okumada dört vecih caiz görülmüştür.¹⁰⁴⁴

İstiâze ve bismelenin Şâtıbiyye/Mısır tarikin¹⁰⁴⁵ sırasıyla dört vecih olan vakıf ve vasıl durumu şöyledir:¹⁰⁴⁶

a. Vakf-ı Küll: istiâzeyi besmeleden ayırmak ve besmeleyi sûrenin evvelinden ayırarak okumak.

¹⁰³⁸ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 22.

¹⁰³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 198.

¹⁰⁴⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 100.

¹⁰⁴¹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 146.

¹⁰⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 202.

¹⁰⁴³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 106; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 207; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 33; Müflih vd., *a.g.e.*, s. 128; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 461. Fatiha'nın başında ister baştan ister öncesinden vasıl ederek okunsun, bismelenin okunması konusunda ittifak vardır. bkz. Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 21. Ancak, namazda Fatiha Sûresinden sonra namazda kıraatı yerine getirmek için kısa bir sûre okunduğunda fikhî olarak besmele okunmasına gerek olmadığı beyan edilmiştir. Celâl Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, Uysal Yayınevi, Ankara, t.y., c. 1, s. 257.

¹⁰⁴⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 128; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 41; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 209, 210; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 22.

¹⁰⁴⁵ Teysîr (İstanbul) tarikine göre sırası; vasl-ı küll, vasl-ı evvel kat'-ı sâni, kat'-ı küll, kat'-ı evvel vasl-ı sâni şeklindedir. Yani kat-' vecihleri takdim edilmiştir. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 41; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 114.

¹⁰⁴⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 41; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 23.

b. Vakf-ı Evvel Vasl-ı Sâni: İstiâze besmeleden ayrılarak, besmele de sûrenin evveline bağlanarak okumak.

c. Vasl-ı Küll: İstiâze'yi besmeleye ve besmeleyi de sûrenin evveline bağlayarak okumak.

d. Vasl-ı Evvel Vakf-ı Sâni: İstiâzeyi besmeleye vasletmek ve besmele üzerinde durmak, sonra sûrenin başından okumaya başlamak.¹⁰⁴⁷

	Vecihler	Eûzü- Besmele- Fâtiha Örneği
1	Vakf-ı Küll	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
2	Vakf-ı Evvel, Vasl-ı Sâni	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
3	Vasl-ı Küll	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
4	Vasl-ı Evvel, Vakf-ı Sâni	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

2. Tevbe Sûresi'nin Başında İstiâze-Besmele

Tevbe Sûresinin evvelinde bütün kurrâ besmeleyi okumamıştır.¹⁰⁴⁸ Bu noktada kurrâ arasında besmelesiz okunmasında ittifak vardır.¹⁰⁴⁹ Ancak Sehâvî, Âsım'dan Şu'be rivâyetinin Yahya b. Âdem ve onun çok meşhur olmayan (şâz) el-A'şâ tarikinden diğer sûrelere kıyasen Tevbe Sûresi'nin evvelinde besmele ile kıraat rivâyetini zikretmiştir. Aynı şekilde İbn Şittâ'nın (ö. 445/1053) *"Eğer bir okuyucu Tevbe Sûresi'nin başından okumak isterse istiâzeyi teberrüken besmeleye bağlayabilir, ona bir günah da olmaz."* dediği nakledilmiştir.¹⁰⁵⁰ Ama bu görüş mushaf hattına ve kurrânın icmaina aykırı olduğu için kabul edilebilir değildir.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁷ Sûre evveli, ortasında vakıf ve vasıl vecihlerinde İstanbul ve Mısır tariklerinde Sûfî mesleği ve Atâullah mesleğine göre, ayrıca mertebeteyn veya merâtib-i erbeayı tercihlerine göre takdîm-tehîr sıraları değişmektedir. Burada Mısır tarikinın sıralaması olan bu sıralama tercih edilmiştir. Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 114; Necati Tetik, "Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü", ss. 147-167; Osman İyşenyürek, *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usûl Konularının Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 83. Atilla Akdemir ise Teyssir tarikinde vasıl vecihlerinin takdim edildiğini belirtmiştir. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 127.

¹⁰⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 208; el-Kâdî, *el-Büdü'ru'z-Zâhira*, c. 1, s. 23; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 357. İbnü'l-Cezerî burada besmelenin caiz olduğunu savunanları zikrederek Sehâvî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: *"İbtidâ halinde Tevbe'nin evvelinde besmele okumak câizdir. Çünkü besmelenin bu sûrenin evvelinde düşürülmesi ya sûrenin kılıçla nâzil olmasına veya Enfâl Sûresi'nin devamı olmasına dayandırılmaktadır. Evvelkisi sûrenin kendileri hakkında nâzil olduğu kimseleri ilgilendirir. Biz de besmeleyi teberrüken okuruz. İkinci ise besmelenin cevazına delâlet eder. Zira sûrelerin parçalarında besmele okuma noktasında icmâ olmuştur."* Ancak Cezerî besmelenin terki konusunda icmânın olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 193.

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 207.

¹⁰⁵⁰ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 296.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 208.

Tevbe Sûresi'nin “seyf/kılıç” sûresi olması ve Enfâl ile tek sûre şeklinde kabul edilmesi sebebiyle besmelenin hazfedildiği, ayrıca Zirr b. Hubeyş, Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında burada besmeleyi zikrettiği nakledilmiştir. Lâkin nasıl diğer sûrelerin başında besmeleyi terk etmek uygun değilse bu yaklaşımın mushaf hattına muhalif olması sebebiyle uygun olmadığını belirtilmiştir.¹⁰⁵²

Bu sûrede besmele okunmadan istiâzeyi sûre başına bitiştirerek (vasıl) veya istiâze üzerinde durarak (vakıf) iki vecih okumak bütün kurrâya göre caizdir.¹⁰⁵³

a. Vakıf: İstiâzede durarak sonra sûre evvelinden kıraata başlamak.

b. Vasıl: İstiâzeyi sûre evveline direkt vasletmek.¹⁰⁵⁴

	Vecihler	Eûzü- Tevbe Sûresi Örneği
1	Vakıf	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ
2	Vasıl	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

3. Sûre Ortasında İstiâze-Besmele

Herhangi bir sûrenin (Tevbe Sûresi dahil) ortasından¹⁰⁵⁵ okumaya başlandığında besmele okunması veya okunmaması konusunda ehl-i edâ'nın çoğundan okuyucunun muhayyer/serbest olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁵⁶ Irak kıraat âlimlerinin besmeleyi tercih ettiği ancak Şâtıbî, Dâni gibi Mağrib kıraat âlimleri besmelesiz okumayı tercih etmiş, aynı şekilde, İbnü'l-Cezerî besmeleden menetmemekle birlikte, besmelesiz okumayı tercih etmiştir.¹⁰⁵⁷ Ancak en doğrusunun besmele çekilebileceğini söyleyen görüş olduğu belirtilerek¹⁰⁵⁸ okuyucunun besmele çekmeyi tercih etmesinin evla olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁹

Mekkî b. Ebî Tâlib ise daha farklı bir düşünciyi dile getirmiştir. Buna göre, okuyucunun sûre evvelinin dışında bir yerden kıraata başladığında sadece istiâze

¹⁰⁵² es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 475; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 45; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 208.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 207.

¹⁰⁵⁴ Sıralama tercihi Mısır tarikine göredir. Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 114.

¹⁰⁵⁵ Sûrenin başındaki ilk ayetten sonrası (Bazı eserlerde bir kelime de olsa denmiştir.) sûre ortası kabul edilmektedir. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 40.

¹⁰⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 208, 209; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 24.

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 208; Beşir Ahmed Di'biş, *İhtilâfü Vücûhi Turukî'n-Neşr*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2009, s. 161.

¹⁰⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362.

¹⁰⁵⁹ Besmelenin sûre başında olması hasebiyle sûre ortasında okumamanın evla olduğunu belirten eserler de vardır. Sâlih b. Muhammed el-Ubeyd, *el-İtkân fî Tecvidi'l-Kur'ân*, 2. b., Kuveyt: Müessesetü'l-Cedîd, 2011, s. 65.

okuması gerekir.¹⁰⁶⁰ Ayrıca, sûre ortasında, besmeleyi okuyan kurrâ için okunacağı, okumayan kurrâ için okunmayacağı görüşü de dile getirilmiştir.¹⁰⁶¹

Tevbe Sûresinin ortasında ise Sehâvî, besmele ile başlanmasının caiz olduğunu şöyle ifade etmiştir: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً ayetinde "وَقَاتِلُوا" kelimesinden besmele ile ibtidâ etmenin hilafsız caiz olduğunu bilmez misin?"¹⁰⁶² Bu görüşün hilafına Tevbe Sûresinin her hâlükarda besmelesiz okunacağını söyleyenler de mevcuttur.¹⁰⁶³ Bunlar; sûre ortasının, sûre başının hükmüne tâbî olduğunu söyleyip Tevbe Sûresi'nin evvelinde ve ortasında bismelinin uygun olmadığını belirtmişlerdir.¹⁰⁶⁴

Bütün sûrelerin ortasında okumaya başlandığında, besmele çekmek tercih edilmezse, iki şekilde okuma söz konusu olmaktadır. Birincisi; istiâze, besmele çekilmeden sonraki ayete vasıl edilir. İkincisi; istiâze üzerinde vakıf yapıp doğrudan ayet okunur.¹⁰⁶⁵ Tevbe Sûresi dahil olmak üzere bütün sûrelerin ortasından okumaya başlandığında, besmele çekip çekmeme konusunda muhayyerlik olduğu belirtilmekle birlikte, okunacak ayetin mânâsının göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰⁶⁶ Bu durumda şayet ayet, Allah'ın ismi, güzel isimleri veya Allah'a dönen bir zamirle başlıyorsa, istiâzeyi ayetin evveline vasıl yapmanın caiz olmadığı belirtilmiştir. Çünkü istiâzede "şeytandan sığınma" durumu olduğu için bu durumda Allah'tan da sığınma ve uzaklaşma gibi bir su-i edeb vehmedilmiştir.¹⁰⁶⁷ Bakara Sûresi 255,¹⁰⁶⁸ Tâhâ Sûresi 5,¹⁰⁶⁹ Fussilet Sûresi 47. ayetlerde olduğu gibi.¹⁰⁷⁰ Bunun aksine Muhammed Emin Efendi (ö. 1276/1859), terk etmenin caiz olmakla birlikte besmele çekmenin güzel olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷¹ Nitekim, Şâtıbî de bu ayetlerde besmele okumayı tercih etmiştir.¹⁰⁷² Eğer ayet, şeytan veya şeytana dönen bir zamirle başlarsa istiâze ve

¹⁰⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212.

¹⁰⁶¹ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362.

¹⁰⁶² es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 475.

¹⁰⁶³ es-Safâkusî, *Gayû'n-Nef'*, s. 36, 37; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 357.

¹⁰⁶⁴ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 296; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362.

¹⁰⁶⁵ Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 47.

¹⁰⁶⁶ Atıyye Kabil Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvid*, 4. b., Cidde: y.y, 1994, s. 47; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 357.

¹⁰⁶⁷ el-Akrabâvî, *a.g.e.*, s. 45, 46; Safâkusî, *Tenbihu'l-Gâfilîn*, s. 107.

¹⁰⁶⁸ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (Âl-i İmrân 3/2).

¹⁰⁶⁹ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ 20/5).

¹⁰⁷⁰ إِلَهِ يَرُدُّ عِلْمَ السَّاعَةِ (Fussilet 41/47).

¹⁰⁷¹ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49.

¹⁰⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 209, 212; Di'biş, *a.g.e.*, s. 161. Örnek ayetler şöyledir: اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara 2/257), الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ 20/5), اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (Tâhâ 20/8)

besmeleyi ayete vasıl yapmak uygun görülmemiştir.¹⁰⁷³ Bakara Sûresi 268,¹⁰⁷⁴ Nisâ Sûresi 118¹⁰⁷⁵ ayetlerinde olduğu gibi.¹⁰⁷⁶ Yani *vasl-ı küll* ve *vakf-ı evvel vasl-ı sâni* vecihlerinin okunması uygun görülmemiştir.¹⁰⁷⁷ Bazı eserlerde ise besmelenin okunmaması gerektiği ifade edilirken¹⁰⁷⁸ bazılarında da okumanın cevazıyla birlikte terkinin güzel olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁹

Sûre ortasından başlandığında besmele okumak tercih edilirse, sûre evvelinde olduğu gibi dört vecih okuma imkânı vardır.¹⁰⁸⁰ Ancak, besmelenin sûre ortası veya sûre sonunda değil, sûre başında olması hasebiyle direkt ayete vasıl edilmesi uygun görülmediği için buna iki vecih demek daha uygun olur.¹⁰⁸¹

	Vecihler	İstiâze- Besmele- Sûre Ortası (Fatiha 5. Ayet)
1	Vakf-ı Küll	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
2	Vakf-ı Evvel Vasl-ı Sâni (Caiz Değil)	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
3	Vasl-ı Küll (Caiz Değil)	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
4	Vasl-ı Evvel Vakf-ı Sâni	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
Besmelesiz Vecih		
1	Vasıl (İstiâze-Ayet)	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
2	Vakıf	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

¹⁰⁷³ Nurettin Başyiğit, *Tecvid-Ta'lim ve Tashîh-i Hurûf*, Bursa: Emin Yayınları, 2014, s. 176.

¹⁰⁷⁴ أَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ (Bakara 2/268).

¹⁰⁷⁵ لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (Nisâ 4/118).

¹⁰⁷⁶ Nurettin Başyiğit, *Tecvid-Ta'lim ve Tashîh-i Hurûf*, Bursa: Emin Yayınları, 2014, s. 176.

¹⁰⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 194. Şu ayet örneğinde olduğu gibi. أَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ (Bakara 2/268).

¹⁰⁷⁸ Ebu'l-Feth Ca'fer b. İbrahim es-Senhûrî, *el-Câmiu'l-Müfîd fî Sinâti't-Tecvîd*, thk. Muhammed Seyyid et-Tâhirî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010, s. 181. Yemen, Suriye, Moritanya gibi ülkelerde Kur'ân öğrenenlerin sûre başı haricinde istiâzeyi okurken hocalarından öğrendikleri şekilde besmeleyi okumamayı tercih ettikleri müşahede edilmiştir.

¹⁰⁷⁹ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49.

¹⁰⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 211; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 123.

¹⁰⁸¹ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362. Dimyâtînin belirttiğine göre besmelenin yerinin Mushaflarda sûre ortası veya sonu olmaması sebebiyle sûre içerisinde bir ayetten aynı sûrede veya başka sûredeki bir ayete, sûre ortasında ister ilk defa istiâze ve besmele ile kıraata başlarken, ister istiâzesiz besmele ile başlarken besmelenin ayete vasledilmesi kıyasen caiz değildir. Sûre ortasında bu hüküm açık olarak zikredilmese de 4 vecihten 2 vechin caiz olduğu görülmektedir. Ancak Neml Sûresi 30. ayet bundan müstesnadır. Yani bu ayet sonrasına vasledilebilir. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362. Ancak İbnü'l-Cezerî ve Şâtibiyye şerhlerinde konu açıkça zikredilmemiştir. Buradan hareketle sûre ortasından istiâze ve besmele ile başlandığında sûre başı gibi 4 vecih caiz olduğu şeklinde de yorumlanmıştır. *Umdetü'l-Hallân*'da da sûre ortası evveline tâbî olduğundan hareketle 4 vecih olduğu zikredilmiştir. Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 123; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 346; Yüksel, *a.g.e.*, s.310; Münîr Semennûdî, *Fethu'l-Mecid fî Kıraati Âsım alâ Tarikati Hafs ve Şu'be*, thk. Selim Hasen, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013, s. 21. Kaynak eserlerde besmelenin mahallinin sûre başı olması hasebiyle sûre ortasındaki ayete veya özellikle aşır okumalarda herhangi bir sûredeki bir ayetten başka bir sûredeki ayete geçişte bir yoruma göre besmelenin hem ayetin sonuna bağlanması hem de diğer ayetin başına bağlanması caiz görülmemiştir. Yani böyle durumda besmele okunduğunda besmelenin başında ve sonunda vakıf yapılarak okunması daha uygundur. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 362.

4. İki Sûre Arasında Besmele

Tevbe Sûresi'nin başında besmele olmadığı için, Enfâl ve Tevbe Sûreleri arasında özel bir geçiş şekli olup sonraki başlıkta ele alınacaktır. Burada diğer sûreler söz konusu edilecektir.

Tevbe harici iki sûre arasında besmele okuma konusunda kurrâ arasında ihtilaf vardır.¹⁰⁸² Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Âsım (Şu'be-Hafs), Kisâî, Ebû Ca'fer, Kâlûn ve Verş¹⁰⁸³ Hz. Peygamber'den gelen sünnete ittiba ederek iki sûre arasında besmeleyi okumuşlardır.¹⁰⁸⁴ Ancak İmam Hamze, bu geçişlerde besmeleyi okumamıştır (Bu kıraatta besmele ile sekte vechi de vardır).

İbnü'l-Cezerî, ehl-i edâ arasında bu üç şeklin caizliğinin hilafına bir şey bilmediğini ifade ederken, Mekkî b. Ebî Tâlib'in "Tebşira" adlı eserinde sadece ilk iki vechin (vakıf-vasıl ve vasıl-vasıl) caiz olduğunu söylemesi konusunda tek kaldığını söylemiştir. Sûre başları için zikredilen dördüncü vecih bütün kurrâ tarafından caiz görülmemiştir.¹⁰⁸⁵ Bu durumu Şâtıbî şöyle nazmetmiştir:¹⁰⁸⁶

وَمَهُمَا تَصْلَاهَا مَعَ أَوَاخِرِ سُورَةٍ فَلَا تَقِفَنَّ الدَّهْرَ فِيهَا فَتَنْقُلَا

"Besmeleyi sûrenin sonuna vaslettiğinde besmele üzerinde vakıf yapmaktan kaçın."

Bahsedilen bu uygulamalar, ard arda gelen veya gelmeyen bütün sûreler için geçerlidir.¹⁰⁸⁷ Ayrıca, sıralama olarak kendinden önceki bir sûreye geçişte, yani Nâs Sûresi veya başka bir sûreden Fâtîha'ya vasıl yapmada bütün kurrâ besmeleyi okuma konusunda ittifak etmiştir.¹⁰⁸⁸

Görüldüğü gibi İmam-ı Âsım, kurrâ arasında mushaf hattına ittibâ ederek besmeleyi okuyanlar arasındadır.¹⁰⁸⁹ Âsım'ın da dahil olduğu besmeleyi isbât edenlere

¹⁰⁸² el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 24.

¹⁰⁸³ Verş rivâyetinde besmelesiz vasıl ve sekte ile geçişler de vardır. en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 290.

¹⁰⁸⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 127; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 37; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 204.

¹⁰⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 204, 209, 210; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 24; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 360; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 358.

¹⁰⁸⁶ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 40.

¹⁰⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 213.

¹⁰⁸⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 128; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, s. 36; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 298; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 38; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 259; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 132.

¹⁰⁸⁹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 15; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 127; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 37; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 290.

göre, iki sûre arasında üç vecih okumak caizdir.¹⁰⁹⁰ Bütün kurrâ gibi Âsım kıraatında zikredilen üç vecih, *Şâtıbiyye/Mısır tarikine* göre şöyle sıralanabilir:

a. Vakf-ı Küll: Sûrenin sonunda ve besmelede durma, diğer sûrenin başından tekrar başlamak.

b. Vakf-ı Evvel Vasl-ı Sâni: Sûrenin sonunda durma, besmeleyi diğer sûrenin başına bağlamak.

c. Vasl-ı Küll: Sûrenin sonunu besmeleye, besmeleyi de diğer sûrenin başına bağlamak.¹⁰⁹¹

	Vecihler	Fâtiha- Besmele- Bakara Örneği
1	Vakf-ı Küll	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿وَقَفْ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَقَفْ﴾ أَلَمْ
2	Vakf-ı Evvel Vasl-ı Sâni	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿وَقَفْ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلْ﴾ أَلَمْ
3	Vasl-ı Küll	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿وَصَلْ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلْ﴾ أَلَمْ
4	Vasl-ı Evvel Vakf-ı Sâni (Caiz değil)	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿وَصَلْ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَقَفْ﴾ أَلَمْ

İkinci şıkkın tersi caiz değildir (vasl-ı evvel vakf-ı sâni). Yani okuyucunun sûrenin sonuna besmeleyi bağlayıp besmelede durması, sonra diğer sûrenin başından başlaması caiz değildir. Çünkü besmeleler sûrelerin başında bulunup sonunda yer almamaktadır.¹⁰⁹²

5. Enfâl -Tevbe Sûreleri Arasında Besmele

Bütün kurrâ, (diğer sûrelerle birlikte) Enfâl ile Tevbe Sûreleri arasında besmelenin terkedilerek üç vecih okunmasında ittifak etmiştir.¹⁰⁹³ Âsım ve diğer kıraat imamları Tevbe Sûresi'nin başında mushaflarda besmele yazılmadığı ve hazfedilmesi konusunda ittifak etmelerine rağmen, Uleymî'den gelen bir rivâyette, Âsım'ın ve Abdullah b. Mes'ûd'un bu iki sûre arasına besmele yazdığı nakledilmiştir.¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, bazılarının burada besmeleye cevaz vermeye çalıştığını ifade ederek Sehâvî'nin görüşüne yer vermiştir. Sehâvî'ye göre, Enfâl Sûresi ile Tevbe Sûresi arasında besmele okuma konusunda, sûrelerin cüzlerinin (parçasının) başında yani her ayet başında besmele okumanın caiz

¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 210; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 297; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 49, 50; Ebû Abdullah Hasen b. İsmail ed-Derkezî, *Hulâsatü'l-Ucâleti fî Beyâni'r-Risâleti fî İlmi't-Tecvid*, thk. Halef Huseyn Sâlih el-Cebbûrî, Irak: Silsiletü'l-İslâmî, 2012, c. 1, s. 172; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 35; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 13, 14.

¹⁰⁹¹ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 49.

¹⁰⁹² İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 36; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 297; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 23.

¹⁰⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 40; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 26.

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Bâziş, *a.g.e.*, c. 1, s. 157, 158; Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 40.

olması delil getirilebilir ve besmeleye mânî bir durumun olmadığı söylenebilir. Ancak İbnü'l-Cezerî'ye göre bu durum, açık naslara aykırı bir durumdur.¹⁰⁹⁵

Yukarıda nakledilen rivâyetlerin hilafına bütün kurrâ arasında burada besmelenin terkiyle üç vecih okuma konusunda icmâ olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶ Bu vecihlerin Şâtıbiyye/Mısır tarikine göre sıralaması şöyledir:¹⁰⁹⁷

a. Vakıf: Enfâl Sûresi'nin sonunda durma ve Tevbe Sûresi'nin başından tekrar başlamak.

b. Sekte: Enfâl Sûresinin sonunda sekte¹⁰⁹⁸ yapılarak Tevbe Sûresi'ne başlamak.

Tarikler açısından söz konusu iki sûre arasında vasıl halinde zikredilen bu sekteye bakarsak Teysîr ve Şâtıbiyye'de olmadığını söyleyebiliriz. Şâtıbiyye beytinde açıkça sekt zikredilmemekle birlikte, şerhlerde de Hamze gibi kurrânın dışında bütün kurrâ için sektenen söz edilmemiştir. Ancak, bazı şerhlerde üçüncü vecih olarak zikredildiğini görmekteyiz.¹⁰⁹⁹ Sektenin açık belirtilmediği durumunu Dimyâtî ve Palûvî'nin eserlerinde de görmekteyiz.¹¹⁰⁰ Ancak İbnü'l-Cezerî, en-Neşr'de Enfâl ile Tevbe arasında vasıl yaparken bütün kurrâ için vakıf, vasıl ile beraber sektenin de caiz olduğunu zikretmiştir. Bunu da Mekkî'nin eserinde açıkladığını beyan ederek kendisinin de böyle okuduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰¹ Nitekim *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserde zikredilmiştir.¹¹⁰² Bu durum sonraki tecvid ve kıraat eserlerinde Âsım ve diğer kurrâ için 3 vecihten biri olarak sekt ile okunacağı şeklinde belirtilmektedir.¹¹⁰³

c. Vasıl: Enfâl Sûresinin sonu Tevbe Sûresinin başına birleştirmek. (Diğer sûrelerdeki herhangi iki ayet arası nasıl birleştirilirse (vasıl yani geçiş kurallarına uygun bir şekilde) (إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١﴾ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) (Tenvinden sonra b/be harfi geldiği için iklab olacağından m/mim harfine çevrilerek okunur.)¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 207, 208.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 298, 299.

¹⁰⁹⁷ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 114.

¹⁰⁹⁸ Sekte, nefes almadan bir sûre sesi kesmektir. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 145.

¹⁰⁹⁹ Muhammed Hâlid Mansûr vd., *el-Müzhir fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, Amman: Dâru Ammâr, 2006, s. 56.

¹¹⁰⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 127; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 105; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 39, 40; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 184; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 21; Emin efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, ss. 48-52; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 361.

¹¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212; en-Nüveyrî, *Tayyibetü'n-Neşr*, c. 1, s. 298.

¹¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 36.

¹¹⁰³ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 357; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 27; Mahmûd Halil el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, y.y.: Mektebetü'l-Mekkiyye, y.y., s. 335, Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdü'l-Celiyye fî'l-Kıraati's-Seb' min Tarîki's-Şâtıbiyye*, Kahire: Dâru Muhaysin, 2005, s. 29; el-Marsafî, *Hidâyetü'l-Kârî*, c. 2, s. 569; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kâideleri*, s. 360; Pakdil, *a.g.e.*, s. 342; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 461; Remzi Ateşyürek, *Kur'ân Tilavetinde Tecvid ve Temsil*, Samsun: Etüt Yayınları, 2013, s. 142, Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvîd-i Mâhîr*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019, s. 303; Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*, İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s. 110; Başyigit, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 36; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 27; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, ss. 452-461.

Bu üç vecih bütün sûrelerden Tevbe Sûresi'nin başına vasıl durumunda da câizdir. Mesela, Bakara Sûresi'nin sonunu Tevbe Sûresi'nin başına vasletmek buna örnektir. Fakat bu noktada tertip olarak Tevbe Sûresi'nden sonra gelen sûreyi, Tevbe Sûresi'nin evveline vasletme halinde hangi vechin uygulanacağına dair kıraat imamlarından herhangi bir rivâyet gelmediği için *vakıf* yapılabileceğini, *vasıl* ve *sekte* vechinin uygun olmayacağını söylenmiştir.¹¹⁰⁵

	Vecihler	Enfâl-Tevbe Arası Besmele
1	Vakıf	إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿وَقَفْ﴾ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ...
2	Sekte	إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (سَكَت) بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ...
3	Vasıl	إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿وَصَلْ﴾ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ...

III. MEDLER, ÇEŞİTLERİ, İHTİLAFLAR VE TİLAVET USÛLÜ

Med konusunda, kıraat imamları arasında ihtilaflar söz konusudur. Bazı medlerde hiç uzatmayan imamlar olduğu gibi işbâ' derecesinde uzatan imamlar da söz konusudur. Bu anlamda Âsım "sâhibü'l-med" olarak vasıflandırılmıştır¹¹⁰⁶. Burada ihtilaflar, tamamen Âsım kıraatının iki râvîsi çerçevesinde incelenecektir. Buna göre med ölçülerindeki rakamsal ve ifade biçimleri ele alınacak, med konusu açıklandıktan sonra bunların çeşitleri söz konusu edilecektir. Açıklanan konunun daha net kavranabilmesi için *Şâtıbiyye*, *Teyyibe* ve *Tayyibe tariki* farklılıkları tablo olarak verilecektir. Ayrıca tilavet usulleri açısından değerlendirme yapılacaktır.

Öncelikle med ve kasr kavramlarını izah etmek gerekirse med, lügatte “ziyade” anlamına gelmektedir. Yani /hemze ve sükûn sebebiyle med harflerinde yapılan ziyade uzatmayı ifade etmektedir.¹¹⁰⁷ Terim olarak, med ve lîn harflerinde “sesi uzatmak” demektir. Esasen med, aslî med üzerine yapılan ilave uzatma anlamına gelmektedir.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁵ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 27; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 125. Enfâl Sûresi'nden Tevbe Sûresi'ne geçişte kıraatta uygulanan meslekler arasında farklılıklar söz konusudur. İstanbul tarikin her iki mesleğinde *merâtib-i erbaa*'da bütün kıraat imamları için *vasıl*, *sekte* ve *vakıf* şeklinde üç vecih bulunmaktadır. Bu iki meslek için *mertebe'teyn* usulünde ise *katı'* vechi öncelenmekte, sonra sekte ve vasil uygulanmaktadır. Mısır tarikinin Mütân mesleğinde *vasıl* ve *sekte* şeklinde iki vecih vardır. *Vasıl* vechini bütün imamlar okurken *sekte* vechini Hamze ve Halef haricindeki Âsım'ın da dahil olduğu imamlar okur. Bu meslekte *katı'* vechi bulunmamaktadır. Atâullah mesleğinde ise aynı şekilde üç vecih bulunmaktadır. Bunlar, bütün imamlar için *katı'*, Hamze ve Halef hariç diğer imamlar için *sekte*, son vechi de bütün imamlar için *vasıl* vechidir. Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 314.

¹¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 258.

¹¹⁰⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 205; İhâb Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, 2. b., İskenderiyye: Mektebetü'l-İslamiyye, t.y., s. 67.

¹¹⁰⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 157.

Med, sonraki hemzenin telaffuzu ve iki sâkini birleştirirken (âriz, lâzım) hareke yerine geçmesi, yani kolaylık olması için yapılmıştır.¹¹⁰⁹ Medler, tabî ve fer'î olarak ikiye ayrılmaktadır.¹¹¹⁰ Bunlar sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

Meddin zıddı olan kasr, kelime olarak "hapsetme, menetme" demektir. Yani med ve lîn harflerini ziyade olarak uzatmamak,¹¹¹¹ bir şeyi kendi yapısını aşmayacak şekilde kısa tutmak, demektir. Rahmân Sûresi 72. ayette *حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ* "Onlar, çadırlara kapanmış hûrilerdir." bu anlamda kullanılmıştır. Terim olarak ise iki mânâda kullanılmaktadır. 1-Tabî olarak 1 elif/2 hareke uzatmak,¹¹¹² yani ziyade med yapmamak, uzatılacak harfleri bir eliften fazla uzatmamak, demektir.¹¹¹³ Burada esas itibariyle kasr, ziyade meddi terk etmektir.¹¹¹⁴ Mesela, *يَعْلَمُونَ* kelimesinde sükunla vakıf yapıldığında tûl, tevassut ve kasr ile okunur. Buradaki kasr 1 elifi ifade etmektedir. 2-Harfte med olduğunda hiç uzatma yapmamak ve meddin hazif olması demektir. Mesela, *أَوَّلَيْكَ* ve *أَنَا* kelimelerinde med harfleri olduğu halde vasıl halinde kasr ile uzatmadan okunmaktadır. Bu tür kelimelerin altında *قصر*/kasr ifadesi yazılmıştır.¹¹¹⁵

Med harfleri üç tane olup üstün harekeden sonra harekesiz /elif,¹¹¹⁶ ötre harekeden sonra harekesiz (sakin) /vav", esre harekeden sonra /ya harfidir. Bunları (أَوْي veya نُوحِيَا) kelimelerinde toplayabiliriz. Bu harflere mahrecinden uzayarak çıktıkları için med harfleri denilmiştir.¹¹¹⁷ Ayrıca ağız boşluğundan çıktıkları için "hurûf-ı cevfiyye" olarak isimlendirilmiştir. Lîn harfleri ise üstün harekeden sonra gelen sükunlu /vav" ve /ya harfleridir. *كَفَّ* ve *قَوَّ* örneklerinde görüldüğü gibi bu harfler sükunlu ve öncesi fetha harekelidir. Ancak bu harfler her zaman med ve lîn harfi olmazlar. Bunun istisnası olarak /elif harfi devamlı sâkin olduğu için her zaman med harfidir. Lîn harfleri ancak kendisinden sonra vakıf yapıldığında âriz veya lâzım bir sükûn olursa uzatılırlar.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 205.

¹¹¹⁰ Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvid*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad: Mektebtü'l-Meârif, 1985, s. 54; Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid fî İlmi Tecvidi'l-Mecîd*, 4. b., Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1422, s. 171.

¹¹¹¹ Fikrî, *Takribü's-Şâtibiyye*, s. 67; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 313; Salah Sâlih Seyf, *el-İkdü'l-Müfid fî İlmi't-Tecvid*, Amman: Mektebetü'l-İslamiyye, 1987, s. 50.

¹¹¹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 54.

¹¹¹³ Suad Abdülhamid, *Teysîrü'r-Rahmân fî Tecvidi'l-Kur'ân*, y.y.: Dâru't-Takvâ, 2009, s. 203.

¹¹¹⁴ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 157; Firyâl, *a.g.e.*, s. 169.

¹¹¹⁵ el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 267.

¹¹¹⁶ /Elif daima sâkin olur. Harekeli harf olan hemzedir. Ama /hemze bazen /elif gibi yazılabilir. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 157.

¹¹¹⁷ Fikrî, *Takribü's-Şâtibiyye*, s. 67; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 245; Ebû Bekir el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. b., Amman: Dâru Ammâr, 2008, s. 213.

¹¹¹⁸ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 72; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 267. Elif, hareke ve sükunla okunursa med harfi değil /hemze olur.

Fer'î med dediğimiz aslında olmayan ama bir sebebe dayanarak meydana gelen medlerde uzatma sebebi ya lafzî ya da manevî olur. Manevî sebep ta'zîm ifade etmek için uygulanmaktadır. Mesela, لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ¹¹¹⁹ (Bakara 2/255) ayetinde Allah'ı yüceltme için; لَا رَيْبَ فِيهِ (Bakara 2/2) ayetinde aklama, beraat olarak Kur'ân'da şüphe olmadığını belirtmek için yapılmaktadır. Ancak bu med çeşidi Âsım kıraatının Şâtibiyye ve Teysîr tarikinde yoktur.¹¹²⁰ Lafzî sebep ise fer'î med dediğimiz muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız medleri uzatmaya sebep olan /hemze ve ه/sükûn'dur. (Şedde ayrı olarak da söylenebilir).¹¹²¹

A. MED ÖLÇÜLERİNDE İHTİLAFLAR VE ÂSİM KIRAATI

Bugün ülkemizde med ölçüleri ifade edilirken daha çok “elif” tabiri, Arap ülkelerinde ise “hareke” tabiri kullanılmaktadır. Her iki kullanımın eskiye dayandığını söyleyebiliriz. Kesin olarak söylenemese de İbnü'l-Cezerî'den önceki kaynaklarda “hareke” kullanımına rastlanmaktadır. Bu anlamda “elif” tabiri, ed-Dânî'ni *et-Tahdîd* adlı eserinde kullanılmıştır. Bu kullanım da bir /elif, bir و/vav, bir ي/ya şeklindedir.¹¹²² Dolayısıyla aslî med ölçüsü olarak iki harekelik bir süreyi ifade eden “elif miktarı” ifadesinin hicrî beşinci asrın başlarından itibaren kullanıldığı söylenebilir.¹¹²³

Bir elif miktarı, sesin iki harekeyi telaffuz etmesinde geçen süreye tekâbül etmektedir. Yani bu süre ب ب/be-be deyinceye kadarki süredir. Birinci ب/be harfindeki hareke harfin harekesi; ikinci ب/be harfinin harekesi de sonraki med harfinin harekesidir.¹¹²⁴

Medler ifade edilirken *tûl/işbâ'*, *tevassut* ve *kasr* kavramları kullanılmaktadır. Bunların “elif” veya “hareke” karşılığının takdirinde birtakım farklılıklar mevcuttur. Şâtibî'nin mertebeteyn (iki mertebe)¹¹²⁵ usûlüne göre, tûl'ü Verş ve Hamze için;

¹¹¹⁹ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, s. 173.

¹¹²⁰ Sâlim, a.g.e., c. 1, s. 444, 445.

¹¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 246; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, s. 173.

¹¹²² ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 99; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45 (2018), ss. 15-49.

¹¹²³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 360; Akdemir, “Med Mertebeleri”, ss. 15-49; Mustafa Şen, “Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni Bir Bakış Denemesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. XIX, S. 63 (2015), ss. 213-230.

¹¹²⁴ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, s. 130.

¹¹²⁵ Med miktarları ifade edilirken 2 uygulama olarak mertebeteyn ve merâtib-i erbea usulleri bulunmaktadır. Mertebeteyn usulü kasr ölçüsünün üzerine tevassut ve tûl'ü (İşbâ') esas alan; merâtib-i erba, kasr üzerine tevassut ölçülerinin arasına ara ölçü olarak fuveyku'l-kasr ve fuveykut-tevassut'u ilave eden uygulamadır. Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 107.

tevassut'u Âsım'ın dahil olduğu diğer kurrâ için kullandığı nakledilmiştir.¹¹²⁶ ed-Dânî'nin kullandığı merâtib-i erbea'ya (dört mertebe) göre, en uzun mertebe işbâ', onun bir altı fuveyku't-tevassut, onun bir altı tevassut, onun bir altı fuveyku'l-kasr olarak ifade edilmiştir.¹¹²⁷ *Teysîr* tariki olarak ifade edilen ed-Dânî'nin ölçüsünde, "elif" tabiri ile ifade ettiğimizde Âsım için 4 elif (fuveyku't-tevassut), hareke cinsinden de 5 hareke olmaktadır.¹¹²⁸ İbnü'l-Cezerî de aynı şekilde mertebeleri ifade ederken Âsım için 4. mertebede tevassut'un bir üstü olarak (fuveyku't-tevassut) 4 elif olduğunu ifade etmiştir.¹¹²⁹

Görüldüğü gibi ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin Âsım için verdiği ölçülerde merâtibi erbea'yı kullanmış ve fuveyku't-tevassut/4 elif olarak ifade etmişlerdir. Şâtıbi'de ise bu durum tevassuta denk gelmekte, ama elif veya hareke tabiri kullanılmamaktadır.

Günümüzde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminin yapıldığı İslam coğrafyasında ekseriyetle 3 elif esası, yani Şâtıbiyye'de kullanılan mertebeteyn usûlüne göre med uygulamaları yapılmaktadır. Arap dünyasında olduğu gibi günümüzde tecvid'e dair telif edilen eserlerde med ölçüleri "elif" yerine daha çok "hareke" ile ifade edilmektedir. Bu tercihte, yukarıda da açıklandığı gibi mertebeler arasındaki oranların öğrenciler tarafından daha net anlaşılır olmasının etkisi önemlidir.¹¹³⁰ Ülkemizde yazılan tecvid eserlerinde ise Âsım kıraatı için medler ifade edilirken "elif" tabiri kullanılmaktadır. Modern Arapça tecvid kitaplarında bunun karşılığı 1 elif, 2 hareke olarak kabul edildiğinde 4 elif 8 harekeye tekabül etmektedir.¹¹³¹ Ancak, Şâtıbiyye tarikine göre yazılan tecvid eserlerinde en fazla 6 hareke olup bunun karşılığı işbâ' yani tûl'dür. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir zahiren çelişkinin olduğu aşıkardır.

Zikredilen çelişkiyi çözüme babında Muhammed Mekkî Nasr (ö. 1322/1904) bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre mertebeteyn usûlünde her 1 elif, 2 harekedir. Buna göre, Verş ve Hamze'nin tûl olarak 3 elif, Âsım'ın 2 veya 2,5 elif, İbn Âmir'in 2 elif, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın uzatma miktarı 2 veya 1,5 elif olmaktadır. Hareke cinsinden ise Âsım için 4 veya 5 hareke olmaktadır. Bu ölçüler Âsım için merâtib-i erbea ve mertebeteyn usûlüne göre tevassut mertebesidir.¹¹³² Burada Mekkî Nasr, merâtib-i erbea'da en uzun

¹¹²⁶ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 2, s. 271; Ebu'l-Kâsım Ali b. Osman b. Muhammad İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârî'l-Mübtedî ve Tizkâru'l-Mukri'l-Müntehî*, thk. Ali ed-Dabbâ', Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1954, s. 50, 51; Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, s. 67.

¹¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 316; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 54.

¹¹²⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 159; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 208; er-Rûyisî, *a.g.e.*, s. 561.

¹¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 254-256; İbnü'l-Cezerî, *Takribü'n-Neşr*, s. 244-246.

¹¹³⁰ Akdemir, "Med Mertebeleri", ss. 15-49.

¹¹³¹ Ali Osman Yüksel 4 elif karşılığı olarak 8 hareke tabirini kullanmıştır. Ancak Arapça modern tecvid eserlerinde en fazla 6 hareke kullanılmaktadır. Bunun karşılığı da "tûl" olmaktadır. Yüksel, *a.g.e.*, s. 288.

¹¹³² el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 36.

olan 5 elif usûlüne göre ise tabîî meddin dışında her 1 elifin, 1 harekeye tekabül ettiğini belirtmiştir. O zaman medd-i tabîî ile beraber tûl 5 elif, tevassut 2, 2,5 ve 3 elif olmaktadır.¹¹³³

Elif tabirinin en uzun olarak üç ve beş elif şeklinde kullanıldığını müşahade etmekteyiz. En uzun meddin 5 elif olduğu anlayışa göre her (zâid) elifin karşılığı bir hareke miktarı olup neticede yine en uzun miktar 6 hareke olmaktadır. Bu şekilde medd-i tabîîye ilâve edilen elif ölçüsü kastedilmektedir ki, o da 1 harekedir. İşte fuveyku't-tevassuta 4 elif, tevassuta 3 elif, fuveyku'l-kasra 2 elif takdir edilmesini buna göre değerlendirmek gerekir.¹¹³⁴

En fazla üç elif esasını kullanarak Merâtib-i erbea'ya göre aynı bilgileri Abdülfettâh el-Kadî ifade etmiştir. Ancak Kâdî, bu ölçünün Şâtıbî'nin tercih ettiği mertebeteyn usûlünde Âsım için muttasıl ve munfasıl medde 2 elif olduğunu söylemiştir.¹¹³⁵ Bu noktada Mar'aşî (Saçaklızâde) ise Şâtıbiyye tarikinden elif takdiri yaparken merâtibi erbea usulünü kullanarak tûl için 4 ve 5 elif, tevassut için ise 3 ve 4 elif takdirini kullanmıştır.¹¹³⁶ Umdetü'l-Hallân müellifi Muhammed Emin Efendi merâtib-i erbea usûlünde tûl için 4 elif, tevassut için 3 elif, mertebeteyn usûlünde ise *tûl için 3 elif, tevassut için 2 elif takdir etmiştir*. Aynı şekilde medd-i ârızda 3 vechin caiz olduğunu söylerken tûl için 4 elif tabirini kullanmıştır.¹¹³⁷ Bunun yanı sıra Mar'aşî'nin de طول kelimesini işbâ' için, tûl kelimesini 4 elife tekâbül eden fuveyku't-tevassut için kullandığı görülmektedir.¹¹³⁸

¹¹³³ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 176.

¹¹³⁴ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, 2. b., Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012, s. 233; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 133.

¹¹³⁵ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 35, 36.

¹¹³⁶ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 215, 216.

¹¹³⁷ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, c. 1, s. 54.

¹¹³⁸ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 216.

Medd-i lâzım için İstanbul tarikin¹¹³⁹ iki mesleği Sûfî¹¹⁴⁰ ve İtilâf¹¹⁴¹ mesleği, Mısır tarikin¹¹⁴² Atâullah¹¹⁴³ ve Mütkın¹¹⁴⁴ mesleğinde yine 4 elif olduğunu söylemiş, Mısır tarikinde 3 elifin caiz olduğunu eklemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla müellif, işbâ'yı 5 elif olarak takdir edip, tûl'ü de onun bir altı olarak 4 elif miktarı takdir etmektedir.¹¹⁴⁵ Öte yandan Cumhur Ulemâ, medd-i lâzıma işbâ' yani tûl takdir ederken müellif merâtib-i erbea'yı esas alıp Âsım kıraatı için muttasıl, munfasıl, lâzım ve ârızda da 4 elif, yani işbâ'nın altı olarak değerlendirdiği tûl'ü (fevka't-tevassut) takdir etmiştir. Ülkemizdeki tecvid kitaplarında da bu eserin esas alınarak değerlendirme yapıldığı görülmektedir.¹¹⁴⁶ Bu açıdan bakarsak 4 elif için kullanılan tûl kelimesi bu eserlerde en uzun med ölçüsü olan işbâ' için kullanılmayıp onun bir altı mertebe olarak kullanılmaktadır.

İbnü'l-Cezerî bu isimlendirme ve rakamsal ifadelerin izâfî olduğunu söylerken şunları ilave etmiştir. *“Bil ki, mertebe ölçülerinin elifle belirlenmesi hususundaki ihtilâf lafzîdir, gerçek mânâda değildir. Şöyle ki; en alt mertebe kasırdır. Bu mertebeye yapılan en küçük ilave ile ikinci mertebe oluşur. Bu şekildeki ilavelerle en üst mertebeye ulaşılır. Ziyade edilen miktarın 1 elif olarak veya yarım elif (1 hareke) olarak takdir edilmesi aynı şeydir. Çünkü bu ifadelerin tam karşılığı net ve kesin değildir. Kesin olan şey yapılan ilavedir. Bunun gerçek karşılığını da ancak müşâfehe belirler. Tercih edilen ölçünün neyi karşıladığı doğru bir izah ve uygulamayla netlik kazanır.”*¹¹⁴⁷

¹¹³⁹ Ülkemizde kıraat eğitiminde İstanbul ve Mısır tariki ve bunların meslekleri vardır. İstanbul tariki, Nasruddîn Tablâvî'nin (ö. 966/1558) ed-Dân'ın Teysîr'i ve İbnü'l-Cezerî'nin “Tahbîr”ini, yanında da “Şâtıbî'nin Hırzû'l-Emânî” ve İbnü'l-Cezerî'nin “Tayyibe” ve “Takrîbü'n-Neşr” adlı eserini kaynak olarak kabul eden tarihtir. Bu tarike “Teysîr tariki” de denilir. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 116.

¹¹⁴⁰ Ahmed Sûfî Efendi'nin (ö. 1172/1758) öncülük ettiği İstanbul tarikinde mertebeteyn ve merâtib-i erbea'yı uygulayan ve uygulamada ruhsatı tercih eden ekoldür. Ekolün temsilcisi sayılabilecek bir eseri yoktur. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 118.

¹¹⁴¹ İstanbul tarikine mensup Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1753)'nin “el-İtilâf fî Vucûhi'l-İhtilâf” adlı eserinin esas alındığı, azimet tarzını benimseyen, mertebeteyn ve merâtib-i erbea'yı da uygulayan bir ekoldür. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 117.

¹¹⁴² Mısır tariki, Ahmet el-Meyserî'nin (ö. 974/1566) İstanbul'da okuttuğu, Şâtıbî'nin “Hırzû'l-Emânî”sini esas alan bir tarihtir. Buna Şâtıbiyye tariki de denilmiştir. Bu usul daha önce Mısır'da okutulduğu için Mısır tariki denilmiştir. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 120.

¹¹⁴³ Atâullah en-Necib el-Hüseyn Efendi'nin (ö. 1209/1794) Mısır tarikinde ruhsat tarzını seçen bir ekoldür. Ekolün en önemli eseri, Yûsuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî Efendi'nin (ö. 1233/1817) “Mürşidü't-Talebe” adlı eseridir. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 123.

¹¹⁴⁴ Muhammed b. Mustafa en-Nâimî Efendi'nin (ö. 1169/1755) öncülük ettiği Mütkın'ın Rivâye adlı eserin esas alındığı, azimet prensibinin tercih edildiği bir meslektir. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 122.

¹¹⁴⁵ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 126,127; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 26. Paluvî, Ali el-Kârî'nin böyle dediğini söylemiştir.

¹¹⁴⁶ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 25; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, ss. 201-21; Akdemir, “Med Mertebeleri”, ss. 15-49; Mehmet Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmî't-Tecvid*, İstanbul: Dâru't-Tabaât, 1316, s. 53.

¹¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 251-255; Akdemir, “Med Mertebeleri”, ss. 15-49.

Zikredilen farklı yöntemler ülkemizde kendini gösteren mesleklerde (yöntemlerinde) ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda mesleklere göre de med ölçülerinin takdirinde farklılıklar söz konusudur. Bunlar tablo olarak şöyledir:¹¹⁴⁸

1. Mesleklerde Mertebeteyn Usûlüne Göre Med Ölçüleri

Tarik	Meslekler	Kasr	Tevassut	Tûl
İstanbul Tariki	İtilâf	1 Elif	3 Elif	5 Elif
	Sûfî	1 Elif	3 Elif	5 Elif
Mısır Tariki	Mütkın	1 Elif	2 Elif	3 Elif
	Atâullâh	1 Elif	3 Elif	5 Elif

İstanbul tarikinde mertebeteyn ve merâtib-i erbea usûlüne göre söylenirse, kasr'dan tûl'e kadar 1 elif ilâ 5 elif arasındır. Burada tûl, işbâ' anlamında kullanılarak 5 elif üzerinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla *İstanbul/Teysîr* tarikinin her iki mesleğinde 4 elif fuveyku't-tevassut'a denk gelmektedir. Hamze ve Verş için işbâ olarak 5 elif takdir edildiğine göre tûl'ün fuveyku't-tevassut olarak kullanıldığı görülmektedir. Ama ülkemizdeki Türkçe tecvid kitaplarında 4 elif tûl olarak değerlendirilmiş ve en uzun uzatma anlamında kullanılmıştır. Mısır tarikinde de "elif" tabiri üzerinden Mütkın mesleği ile Atâullah mesleği arasında takdir açısından fark vardır. Mütkın mesleğinde Mertebeteyne göre Şâtıbiyye için ifade edilen kasr için 1 elif, tevassut için 2 elif, tûl/işbâ' için 3 elif takdir edilirken, Atâullah mesleğinde ise 1, 3, 5 elif miktarları takdir edilmiştir.¹¹⁴⁹

2. Mesleklerde Merâtib-i Erbea Usûlüne Göre Med Ölçüleri

Tarik	Meslekler	Kasr	Fuveyku'l-Kasr	Tevassut	Fuveyku't-Tevassut	Tûl/işbâ'
İstanbul Tariki	İtilâf	1 Elif	2 Elif	3 Elif	4 Elif	5 Elif
	Sûfî	1 Elif	2 Elif	3 Elif	4 Elif	5 Elif
Mısır Tariki	Mütkın	1 Elif	1,5 Elif	2 Elif	2,5 Elif	3 Elif
	Atâullâh	1 Elif	2 Elif	3 Elif	4 Elif	5 Elif

Yine merâtib-i erbea için mesleklerde 1 eliften 5 elife kadar ölçü kullanılmıştır. İstanbul tarikinin her iki mesleğinde kasr üzerine fevka'l-Kasr 2, tevassut 3, fevka't-tevassut 4, tûl 5 elife tekâbü'l etmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Umdetü'l Hallân'da tûl ölçüsü işbâ'nın bir altı fuveyku't-tevassut'un yerine kullanıldığı görülmektedir. Yani Âsım için tûl olarak ifade edilen 4 elif miktarı tevassut'un üzerindeki bir uzatmayı ifade etmektedir. Mısır tarikinin Atâullah mesleğinde de durum bu şekildedir.

¹¹⁴⁸ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 126.

¹¹⁴⁹ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân (Türkçe Bölümü)*, s. 32; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, c. 1, s. 54, 55.

Mütkın mesleği için ise İşbâ'/tûl en fazla 3 elif olduğundan kasr ile tevassut, tevassut ile tûl arasında yarım elif takdir edilmiştir.¹¹⁵⁰

Yukarıda görüldüğü gibi meâtib-i erbea usulünde yapılan ölçü takdirleri, 5 elif esası kullanıldığında Âsım için fuveyku't-tevassut/4 elif; mertebeteyn usulünde 3 elif esası kullanıldığında tevassut/2 elife tekabül etmektedir. Bunun dışındaki izahlar meseleyi daha karmaşık hale getirmektedir.¹¹⁵¹ Ancak, kasr mertebesinin iki katı tevassut, üç katının da tûl olduğu hususunda kurrâ arasında ortak bir kanaat bulunduğu¹¹⁵² düşünüldüğünde ve Şâtıbînin ölçüsü üç elif üzerinden takdir edildiğinde daha yalın görülmektedir. Bu sebeple biz, Şâtıbînin uyguladığı ve meslekler açısından Mütkın mesleğinde ifade edilen *kasr*, *tevassut*, *tûl* mertebeleri¹¹⁵³ ve bu mertebelere uygulanan *kasr için 1 elif, tevassut için 2 elif, tûl için 3 elif takdirlerinin*, hareke cinsinden söylenirse *kasr için 2 hareke, tevassut için 4 hareke, tûl için 6 hareke* takdirlerinin daha uygulanabilir ve hatırlanabilir olduğunu ifade etmek istiyoruz. Ayrıca, Kur'ân okuyucusunun bu ölçüleri “az, orta, çok” şeklinde ifade edilmesi ve İslam dünyasında bu noktada ifade birliğini sağlanması açısından önemli olduğu âşikardır.

Hareke (harf) ve elif ölçüsü tablo halinde şöyle gösterilebilir.¹¹⁵⁴

Şâtibiyye Tariki/Merâtibi Erbe'a	Elif	Hareke	Harf	Örnek Okuma Süresi
Kasr	1 Elif	2 Hareke	2 Harf	ق ق-قَا
Füveyku'l-Kasr	1,5 Elif	3 Hareke	3 Harf	صَرْب
Tevassut	2 Elif	4 Hareke	4 Harf	قَا لَا
Fuveyku't-Tevassut	2,5 Elif	5 Hareke	5 Harf	نَصْرَهُمْ
Tûl/İşbâ'	3 Elif	6 Hareke	6 Harf	نُوحِيهَا

Teysîr-Tayyibe Tariki/Merâtib-i Erbea	Elif	Hareke	Harf	Örnek Okuma Süresi
Kasr	1 Elif	2 Hareke	2 Harf	ق ق-قَا
Füveyku'l-Kasr	2 Elif	3 Hareke	3 Harf	صَرْب
Tevassut	3 Elif	4 Hareke	4 Harf	قَا لَا
Fuveyku't-Tevassut	4 Elif	5 Hareke	5 Harf	نَصْرَهُمْ
Tûl/İşbâ'	5 Elif	6 Hareke	6 Harf	نُوحِيهَا

Tablo 18: Hareke/Elif Ölçüsü

¹¹⁵⁰ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân (Türkçe Bölümü)*, s. 32, 33; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 126, 127.

¹¹⁵¹ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 217.

¹¹⁵² Akdemir, “Med Mertebeleri”, ss. 15-49.

¹¹⁵³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 72.

¹¹⁵⁴ Firyâl, *a.g.e.*, s. 168.

B. ÂSİM KIRAATINDA MED ÇEŞİTLERİ

Kıraat ve tecvid ilminde medler, tabîî, muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız, lîn ve meddû't-ta'zîm olarak sınıflandırılmaktadır. Zikredilen medler, tanımları verildikten sonra tecvid ilmindeki teferruat bilgilerine girmeden Âsım kıraatı açısından ele alınacaktır. Bunlar verilirken çalışmanın çerçevesi olan tarikler de zikredilecektir. Med çeşitleri, medd-i tabî, medd-i bedel, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım medd-i ârız ve medd-i lîn olarak tertib edilmektedir. Bunları sırasıyla ele almak istiyoruz.

Med-i Tabî: İlk olarak tecvid eserlerinde bahsedilen med harflerinden sonra sebebi med olarak isimlendirilen ء/hemze ve ه/sükundan birinin olmaması durumunda oluşan medd-i tabî, üç tane med harfinin toplandığı نُوحِيهَا kelimesinde gösterilmektedir. Bu medde, tabîî halinden bir eksilme ve artma olmadığı için *tabî, aslî, zâîf* şeklinde isimler verilmiştir.¹¹⁵⁵

Medd-i tabî, bütün kurrâ tarafından 1 elif/2 hareke uzatılmış olup bu konuda ittifak vardır.¹¹⁵⁶ Ayrıca hurûf-ı mukatta'alardaki طَهَّرَ حَيَّ harflerinde kasr ile yani 1 elif uzatılmasında da ittifak vardır.¹¹⁵⁷ Bu konuda Hz. Peygamber'den günümüze kadar üzerinde hiç ihtilaf olmamıştır.¹¹⁵⁸ Netice olarak aslî med miktarının bir elife tekâbül eden iki harekelik ölçüsü bütün tariklerde herhangi bir farklılık göstermez.¹¹⁵⁹ Bu sebeple eksik okunmasının şer'an haram olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁶⁰

Medd-i Bedel: İkinci med çeşidi olan ve medd-i tabînin özel bir hali olan medd-i bedel,¹¹⁶¹ ء/hemze harfinin uzatılmasıdır. Bu med, birincisi harekeli, ikincisi sükunlu iki hemzenin yan yana gelmesiyle oluşur. Bu durumda ikinci ء/hemze kendinden önceki harfin harekesine uygun olarak değişmesi (ibdâl) gerekir. Mesela, birinci ء/hemze üstün harekeli olursa ikinci ء/hemze /elife; ötre harekeli olursa و/vav'a; esre harekeli olursa ي/ya harfine dönüşür.¹¹⁶²

Şâtibî beyitte bunu şöyle ifade etmektedir:

وَإِبْدَالُ أُخْرَى الهمزَيْنِ لِكُلِّهِمْ إِذَا سَكَتَ عَزْمٌ كَادَمٌ أَوْ هَلَا

¹¹⁵⁵ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 172; Fikrî, *Takribü's-Şâtibiyye*, s. 67.

¹¹⁵⁶ Abdülvâhid Muhammed b. Ali b. Ebî Sedâd el-Mâlikî, *Şerhu't-Teysîr li'd-Dânî*, thk. Muhammed Muavvîd, Âdil Ahmed, Zekerîyyâ Abdülmecid, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, s. 309; el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 274; Akdemir, "Med Mertebeleri", ss. 15-49. 1 elif uzatma ölçüsü, ağzın açılma süresi olarak tanımlanmıştır. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 144.

¹¹⁵⁷ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 66.

¹¹⁵⁸ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 133.

¹¹⁵⁹ Akdemir, "Med Mertebeleri", ss. 15-49.

¹¹⁶⁰ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 173.

¹¹⁶¹ Medd-i bedel'in aslı medli olmadığı için fer'î medler içinde de gösterilebilmektedir.

¹¹⁶² es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 2, s. 273; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 193; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlimi Terimleri*, s. 191.

*İki -/hemze bir kelimede olur, ikincisi sâkin olursa ikincisini ibdâl etmek gerekir.*¹¹⁶³

Mesela, اَتُوا, اَتَاءُ, اَتِيّ kelimelerinin asılları اَتَوْا, اَتَاءُ, اَتِيّ şeklindedir. Bu ikinci hemzeler kendinden önceki harekeye uygun olarak ibdâl (değişme) olmuşlardır. Kur'ân ayetlerindeki اَمَنُوا (Beyyine 98/7), يُرَاوُونَ (Mâûn 107/6) kelimelerindeki hemzelerin medli okunması böyledir.

Medd-i bedelin uzatılması konusunda neredeyse ittifak vardır. *Şâtıbiyye*, *Teysîr* ve *Tayyibe* tarikinde Âsım ve (Nâfi' kıraatı Verş rivâyeti hariç) diğer bütün kurrâ kasr ile 1 elif miktarı med yapmış, Verş Ezrak tarikinde kasr, tevassut ve işbâ' ile okumuştur.¹¹⁶⁴

Medd-i Muttasıl: Üçüncü çeşit olarak, med harfinden sonra hemzenin gelmesi ve ikisinin aynı kelimede olması durumunda medd-i muttasıla,¹¹⁶⁵ kurrâ arasında ilave etmede ittifak olduğu için "medd-i vacib"¹¹⁶⁶ de denilmiştir. Çünkü kurrâdan 2 eliften daha az med yapan olmamıştır. "Muttasıl" denilmesinin sebebi ise med harfi ile hemzenin aynı kelimede olmasıdır.¹¹⁶⁷ Bu medde uzatma yapılmasının sebebi, med harfinin zayıf, hemzenin kuvvetli olması sebebiyle med harfini takviye etme olarak gösterilmiştir.¹¹⁶⁸

İbn Mes'ûd'dan gelen rivâyette¹¹⁶⁹ muttasıl med konusunda bir hilaf olmadığı nakledilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in kendisine اَلْفُقَرَاء derken medli (sesi uzatarak) okuttuğunu söylemiştir.¹¹⁷⁰ Bu rivâyet, medlerin kasr ölçüsünden daha fazla uzatılmasının da Hz. Peygamber'e dayandığını göstermektedir. İbnü'l-Cezerî bu meddin ne sahih ne de şâz kıraatlarda (ilave) medsiz okunduğunu görmediğini belirtmiştir.¹¹⁷¹ Suyûtî ise bu meddin işbâ' ile okunmasında kurrâ arasında ittifak olduğunu, ancak bazı âlimlerin tûl'ün Hamze ve Verş'e ait, Âsım'ın ise onun bir miktar altı olduğu görüşünde olduklarını

¹¹⁶³ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 154.

¹¹⁶⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 159; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 208; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 161; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 76; Muhammed Dâru's-Selâm b. Muhammed, *Bâbu'l-Med ve'l-Kasr beyne İmam Şâtıbiyye ve İbnü'l-Cezerî*, Malezya, t.y., s. 58; ed-Dabbâ', *el-Idâe*, s. 57; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 39.

¹¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 161. Aslî med üzerine yapılan ziyade meddin sebebi olarak tecvid kitaplarında şöyle açıklama yapılır: Med harfi zayıf ve hafiftir, hemze ise zor ve ağır bir harftir. Bu sebeple kuvvetli harfe yakın olması dolayısıyla zayıf harfi desteklemek, cehr ve şiddet sıfatını sahip olan hemzeyi iyi telaffuz etmek için ziyade med yapılır. el-Husarî, *Ahkâmü Kıraatî'l-Kur'ân*, s. 215; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 133.

¹¹⁶⁶ 2 elif ifadesi kullanılmamaktadır. "Vacip" kelimesi, fıkhen değil, kıraat imamları için "ziyade etmek gereklidir" anlamındadır. Çünkü bunu kasr ile okuyan olmamıştır.

¹¹⁶⁷ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 114; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 159.

¹¹⁶⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 158.

¹¹⁶⁹ مَسْعُودُ بْنُ يَزِيدَ الْكِنْدِيُّ قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يُقْرَأُ رَجُلًا، فَقَرَأَ الرَّجُلُ: إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ مُرْسَلَةً، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: مَا هَكَذَا أَقْرَأْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: كَيْفَ أَقْرَأَكُمَا يَا أَبَا عُبَيْدٍ الرَّحْمَنُ؟ فَقَالَ: أَقْرَأْنِيهَا " إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ " فَمَدَّوْهَا. "Mes'ûd b. el-Kindî'den şöyle rivâyet edilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd bir adamı okutuyordu. Adam inneme's-sadakâti... ayetindeki اَلْفُقَرَاء kelimesinin uzatmadan okuyunca Allah Rasûlü orayı bana öyle okutmadı, dedi. Adam nasıl okuttu yâ Ebâ Abdîrrahman! diye sorunca, İbn Mes'ûd: medli olarak okuttu, dedi." İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 316.

¹¹⁷⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 205.

¹¹⁷¹ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 158.

belirtmiştir. Bu durum 5 elif üzerinden ifade edildiğinde Âsım için 4 elife tekâbül etmektedir.¹¹⁷²

Şâtıbiyye tarikine göre İmam-ı Âsım (Şu'be ve Hafs) medd-i muttasılı tevassut ile 2 elif/4 hareke uzatmıştır. Ancak bazı eserlerde Şâtıbiyye'de Hafs için muttasıl ve munfasılda 5 hareke/fuveyku't-tevassut takdiri yapıldığı görülmektedir.¹¹⁷³ Bu Teysîr tarikin Âsım için verdiği genel ölçüdür. Bu noktada Hafs rivâyetinde tercih edilenin tevassut olduğu ama Hafs'ın fuveyku't-tevassutla da okuduğu belirtilmiştir.¹¹⁷⁴ Ancak Abdülfettâh el-Kâdî, Şâtıbî'nin beytinde bu durum açık olarak zikredilmediği için muttasıl ve munfasılda talebesi Sehâvî'nin sözünden hareketle Verş ve Hamze'nin dışındaki diğer kurrâ için *tevassut'u* takdir ettiğini söylemiştir.¹¹⁷⁵

Tayyibe tarikinde ise bu meddi her iki râvî de *tevassut* ve *fuveyku't-tevassut* ve *işbâ'* ile okumuştur.¹¹⁷⁶ Bunlar, *tevassut* olarak, Unvân, Müctebâ, Şâtıbiyye, Tecrîd (kitap) tariklerinden; *fuveyku't-tevassut* Teysîr, Tezkira, Telhîs, İbn Bellîme, Vecîz, Câmiu'l-Beyân, Tecrîd (Abdübâkî) tariklerinden rivâyet edilmiştir. *Fuveyku't-tevassut* Teysîr, Tezkira, Telhîs, Vecîz, Câmiu'l-Beyân tariklerinden; *işbâ'/tûl* ise birçok tarikten gelmiştir.¹¹⁷⁷ Bu mertebeler, rakamsal ölçü olarak söylenirse merâtib-i erbea üzerinden *tevassut* 3 elif, *fuvayku't-tevassut* 4 elif, *işbâ'/tûl* 5 elif olmaktadır.¹¹⁷⁸

Medler Âsım için, Sehâvî'nin Şâtıbî için belirttiği mertebeteyn usûlüne göre ifade edilirse şöyle bir tablo yapılabilir:¹¹⁷⁹

¹¹⁷² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 206; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 216.

¹¹⁷³ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 60; Fikrî, *Takrîbü's-Şâtıbiyye*, s. 67; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 97.

¹¹⁷⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 158; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444.

¹¹⁷⁵ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 2, s. 271; es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, s. 67; el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 60-62; Hâlid Mansûr vd., *el-Müzhir*, s. 85.

¹¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 251; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 172; Muhammed, *a.g.e.*, s. 58; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 43; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 39.

¹¹⁷⁷ Yûsuf Efendizâde, *Risâletü'l-Meddât*, ss. 59-62; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, ss. 404-460.

¹¹⁷⁸ Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 48. ed-Dânî'ye dayandırılan merâtib-i erbea sisteminde muttasıl medde Âsım, üç elif sisteminde İbn Âmir, Kisâî ve Halef gibi 2,5 elif miktarı uzatmaktadır. 3 elif miktarını sadece Verş ve Hamze uzatmaktadır. Yani bu sistemde Âsım kıraatı *Teysîr tarikine* göre *fuveyku't-tevassut'a* denk gelmektedir. Rakamlar değişse de ölçü aynı kalmaktadır. ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 159; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 36.

¹¹⁷⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 114; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 37; Fikrî, *Takrîbü's-Şâtıbiyye*, s. 67.

Şâtıbiyye Tarikine Göre (Mertebe-teyn Usûlü) Medd-i Muttasıl Ölçüsü¹¹⁸⁰

Mertebe (Kasr Üzerine İlave)	KIRAAT İMAMLARI	RUMUZLAR	ZİYADE MİKTARI	UZATMA MİKTARI	
Kasr ile okuyup ilave etmeyenler için mertebe kullanılmamıştır. 1. ve 2. mertebe kasr ile okumanın üzerine bina edilmiştir.					
1. Mertebe	Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb İbn Âmir, Kisâî, Halefû'l-Âşir ÂSİM	ب د ح ج ع ك ر خ ل ن	1 Elif (3 Hareke)	2 Elif /4 Hareke	Tevassut
	İMAM-I ÂSİM'İN HER İKİ RÂVİSİ ŞU'BE VE HAFS				
2. Mertebe	Verş, Hamze	ج ف	2 Elif (4 Hareke)	3 Elif /6 Hareke	Tûl (İşbâ')

Tablo 19: Medd-i Muttasıl Ölçüsü (Şâtıbiyye)

Medd-i Munfasıl: Dördüncü olarak med harfinden sonra ء/hemze-katı' gelip, med harfi ilk kelimedede, ء/hemze ikinci kelimedede olduğunda meydana gelen medd-i munfasıla,¹¹⁸¹ ء/hemze ile med harfi ayrı kelimelerde olduğu için bu medde "munfasıl" denilmiştir. Buna, meddinde ve kasrında kurrâ arasında ihtilaf olması sebebiyle caiz med¹¹⁸² ve iki kelimeyi ayırması sebebiyle "meddü'l-bast" da denilmiştir.¹¹⁸³ Bu med sadece vasıl durumunda olup¹¹⁸⁴ vakıf durumunda bütün kurrâya göre med sebebi ortadan kalktığı için medd-i tabiî olmaktadır.¹¹⁸⁵ Mesela, تَوْبُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ ayetinde تَوْبُوا kelimesinde durulduğunda medd-i munfasıl değil, tabiî med olmaktadır. Bu meddin örnekleri şöyledir: تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ (Tahrîm 66/8), قُوا أَنْفُسَكُمْ (Tahrîm 66/6), بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ (Bakara 2/4).

Medd-i munfasıl, aslî med üzerine ilave etme ve ilavenin miktarında ihtilaf olduğu için uzatılmasının kıraat ilmi açısından caiz olduğu belirtilmektedir. Kasr ile (1 elif) uzatan

¹¹⁸⁰ Şâtıbî'nin talebesi es-Sehâvî, "Fethu'l-Vasîd"de onun mertebeteyn usulünde kasr 1 elif, tevassut 2 elif, tûl için 3 elif takdir ettiğini nakletmektedir. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 73. Mertebeteyn usulünde kasr (2 hareke/1 elif)'ten sonra 1 elif, 2 harekeye tekabül etmektedir. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 159.

¹¹⁸¹ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 114.

¹¹⁸² Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 177.

¹¹⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 319.

¹¹⁸⁴ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 115; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 216.

¹¹⁸⁵ el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 284.

olduğu gibi buna ilave ederek okuyan imamlar da mevcuttur.¹¹⁸⁶ Yani munfasılı İbn Kesîr ve Sûsî dışında kasr ile okuyan olmamış, Âsım ise tevassut ölçüsünde med yaparak okumuştur.¹¹⁸⁷

Munfasıl medde kasrın dışında bazı rivâyetlerde tevassut ve fevka't-tevassut olduğu zikredilse de genel olarak kasr, tevassut ve tûl mertebelerinde okunduğu nakledilmiştir. İbnü'l-Cezerî, ed-Dânî ve Mekki'nin mertebe olarak kasrın dışında fevka'l-kasr, tevassut, fevka't-tevassut ve işbâ' olarak 4 mertebe zikrettiğini belirttikten sonra ed-Dânî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ında 5 mertebe zikrettiğini ve *Teysîr*'de de tûl'ün üzerine 6. mertebeyi eklediğini belirtmiştir. Bunların dışında ilgili eserlerde 6. ve 7. mertebelerin bulunduğunu ama bunların ifrâd olduğunu ve rivâyetlerinde tek kaldıklarını nakletmiştir.¹¹⁸⁸

Şâtıbiyye tarikine göre Âsım, (Hafs ve Şu'be) munfasılı *tevassut ile 4 hareke/2 elif* okumaktadır.¹¹⁸⁹ Ancak *Teysîr* tarikine göre¹¹⁹⁰ Muhammed Sâlim Muhaysin Hafs için *fuveyku't-tevassut'u/5 harekeyi* eklemiş ve tercih edilenin tevassut ile olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹¹ Aynı şekilde Abdülfettâh el-Kâdî de bu tarikten 5 hareke miktarını zikretmiştir.¹¹⁹² Ülkemizdeki tecvid eserlerinde tercih edilen takdir 4 elif şeklinde fuveyku't-tevassut yani işbâ'nın bir altı olarak tûl zikredilmektedir.

Tayyibe tarikinde ise Şu'be *tevassut ve fuveyku't-tevassut* ile okurken, Hafs ise *kasr, tevassut ve fuveyku't-tevassut* ile okumaktadır.¹¹⁹³ Burada İbnü'l-Cezerî, Âsım için tercihinin tevassut olduğunu zikretmiştir.¹¹⁹⁴ Bu tarikte (Tayyibe) Hafs için *kasr* (Fîl tariki); Ravza, İbn Fâris, Ebu'l-İzz tariklerinde zikredilmiş;¹¹⁹⁵ *Fuveyku't-tevassut*, Tezkira, Telhîs, İbn Bellîme, Tecrîd, Vecîz, Kifâye Kübrâ gibi birçok tarikten gelmiştir. *Şu'be* için, aynı şekilde *tevassut*; İbn Mücâhid, Ünvan, Müctebâ, Şâtıbiyye, Tecrîd, Mübhic, Müstenîr, Câmi'i İbn Fâris, Ravza Mâlikî gibi tariklerden; *fuveyku't-tevassut*, *Teysîr*, Tezkira, Telhîs, Tecrîd, Vecîz, Kifâye Kübrâ, Kâmil gibi tariklerden gelmiştir.¹¹⁹⁶

¹¹⁸⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 74.

¹¹⁸⁷ Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, s. 68.

¹¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 251-255; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 206.

¹¹⁸⁹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 74; Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, s. 67; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 115; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 114.

¹¹⁹⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 159.

¹¹⁹¹ Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444.

¹¹⁹² el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 35.

¹¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 251; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 38; Muhammed, *a.g.e.*, s. 57; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 43; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 87.

¹¹⁹⁴ Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444.

¹¹⁹⁵ Yûsuf Efendizâde risâlesinde Hafs için Zür'ân tarikinden de kasr geldiğini ama meşhur olanın Fîl tarikinden olduğunu belirtmiştir. Yûsuf Efendizâde, *Risâletü'l-Meddât*, s. 61.

¹¹⁹⁶ Yûsuf Efendizâde, *Risâletü'l-Meddât*, ss. 59-62; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, ss. 404-460.

Şâtıbiyye Tarikine Göre (Mertebe-teyn Usûlü) Medd-i Munfasıl Ölçüsü

Mertebe (Kasr Üzerine İlave)	KIRAAT İMAMLARI	RUMUZLAR	ZİYADE MİKTARI	UZATMA MİKTARI	
	Kalun, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb	ب د ح ج ع	YOK	1 Elif/2 Hareke	Kasr (Ziyadesiz)
1. Mertebe	Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb İbn Âmir, Kisâî, Halefû'l-Âşîr ÂSİM	ب د ح ج ع ك ر خ ل ن	1 Elif (3 Hareke)	2 Elif /4 Hareke	Tevassut
İMAM-I ÂSİM'İN HER İKİ RÂVÎSİ ŞU'BE VE HAFS					
2. Mertebe	Verş, Hamze	ج ف	2 Elif (4 Hareke)	3 Elif /6 Hareke	Tûl (İşbâ')

Tablo 20: Medd-i Munfasıl Ölçüsü (Şâtıbiyye)

Muttasıl ve Munfasıl medde Şu'be ve Hafs'ın ana tariklerde med ölçüleri şöyledir:

HAFS RİVÂYETİ			
UBEYD TARİKİ		AMR TARİKİ	
Hâşimî	Ebû Tâhir	Fîl	Zür'ân
Medd-i Muttasıl			
1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tevassut
2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut
3-Tûl/İşbâ'	3-Tûl/İşbâ'	3-Tûl/İşbâ'	3-Tûl/İşbâ'
Medd-i Munfasıl			
1-Tevassut	1-Tevassut	1-Kasr	1-Kasr
2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut	2-Tevassut	2-Tevassut
		3-Fuveyku't-Tevassut	3-Fuveyku't-Tevassut
ŞU'BE			
Yahya b. Âdem Tariki		Uleymî Tariki	
Şuayb	Ebû Hamdûn	İbn Huley'	Razzâz
Medd-i Muttasıl			
1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tûl/İşbâ'
2-Fuveyku't-Tevassut	2-Tûl/İşbâ'	2-Fuveyku't-Tevassut	
		3-Tûl/İşbâ'	
Medd-i Munfasıl			
1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tevassut	1-Tevassut
2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut	2-Fuveyku't-Tevassut

Tablo 21: Hafs ve Şu'be Med Ölçüleri

Tabloda görüldüğü gibi Hafs'ın 4 ana tarikinde muttasıl ve munfasıl medde ölçüler zikredildiği gibidir. Bütün tariklere bakıldığında Hafs için *Şâtıbiyye* ve *Teysîr* tariklerinin dışındaki alt tariklerde muttasıl medde *tûl/işbâ'ın* daha fazla, munfasıl medde de *tevassut'un* daha çok olduğu görülmektedir. Muttasıl medde kasr vechinin olmadığı ve munfasıl medde de kasr vechinin *Amr > Fîl* ve *Zür'ân* tarikinden geldiği; bu tarikte muttasılda ise işbâ' ölçüsü dikkat çekmektedir. Şu'be'nin Yahya b. Âdem ve Uleymî tarikinde, munfasıl med için kasr vechi bulunmamaktadır. Bütün tarikler incelendiğinde Yahya b. Âdem tarikinde muttasıl medde tûl'ün daha çok olduğu gözlenmektedir.

Medd-i Lâzım: Beşinci olarak, med harflerinden sonra aynı kelimede olmak kaydıyla¹¹⁹⁷ (yani sükûn ile med harfi aynı kelimde olacak) aslî (lâzım, değişmeyen)¹¹⁹⁸ bir sükunun gelmesiyle oluşan medd-i lâzım, idğâmlı veya idğâmsız kelimede olabilmekte ancak, med harfi ile sâkin harfin aynı kelimede olması gerekmektedir.

Medd-i lâzımı işbâ' 3 elif/6 hareke ile okuma konusunda icmâ bulunmaktadır.¹¹⁹⁹ Bu sebeple İbnü'l-Cezerî, "*Selef ve halef âlimleri arasında med miktarının işbâ' konusunda bir ihtilaf olduğunu bilmiyorum.*" demiştir.¹²⁰⁰ Ancak, "Hilyetü'l-Kurrâ" adlı eserde İbn Mihrân'dan rivâyetle, kurrânın med miktarı konusunda ihtilaf ettiği, tahkîk ile okuyanların bazılarının 4 elif/işbâ', bazılarının (tedvîr) 3 elif; hadr ile okuyanların 2 elif (fuvayku'l-kasr) uzattıklarını nakleden bir rivâyetin olduğunu belirtilmiştir.¹²⁰¹ Aynı şekilde meddin miktarında ihtilaf olduğunu *Takribü'n-Neşr* adlı eserinde de dile getirmiştir.¹²⁰²

Şâtıbiyye tarikinde medd-i lâzım bütün kurrâ tarafından işbâ'/tûl ile okunmaktadır.¹²⁰³ Bu durum, muttasıl medde ifade edildiği gibi beyitte tam olarak ifade edilmemiş, وَعَنْ كُلِّهِمْ بِالْمَدِّ مَا قَبْلَ سَاكِنٍ "*Sâkin harften önce bütün kurrâ için med ile oku.*" şeklinde "med" kelimesi kullanılmıştır. Burada Şâtıbî bütün medlerde "med" ile okunduğunu belirtmesine rağmen Âsım kıraatı için muttasıl ve munfasıl medde tevassut takdir edilirken, lâzım medde tûl/işbâ' takdir edilmiştir. Bu da Sehâvî'nin "med" kelimesini işbâ' anlamında kullanması, Âsım için ayrıca bir ölçü belirtmemesi ve bütün kurrânın aynı şekilde med/işbâ' ile okuduğunu zikretmesi sebebiyledir.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁷ Eğer med harfi ile lâzım sükûn ayrı kelimelerde olursa o zaman med harfi hafzedilip yazı olmasına rağmen tilavetten düşer. Mesela, وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ (Fâtır 35/34), فَإِنْ كَانَتْ أَتَتْكَ (Nisâ 4/176) Bu ayetlerde قَالَو kelimesindeki "vav" ile كَانَتْ kelimesindeki "elif" geçiş halinde okunmaz. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 65. Ayrıca Bezzî'nin وَلَا تَقْرَأُوا , وَلَا تَبْمُوا gibi ayrı kelimelerde med ile okuma yoktur. ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 300.

¹¹⁹⁸ Lâzım sükûn, durulduğunda ve geçildiğinde daima var olan sükundur. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 150.

¹¹⁹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 206.

¹²⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 249; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 180.

¹²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 317; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 166; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 221-223.

¹²⁰² İbnü'l-Cezerî, *Takribü'n-Neşr*, s. 246.

¹²⁰³ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 64; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 166.

¹²⁰⁴ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 2, s. 278; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 209; es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, s. 89.

Teysîr'de medd-i lâzım için ayrı bir hüküm bildirilmemiş ancak verilen genel ölçüye göre Âsım için zikredilen Hamze ve Verş'in bir altı fuveyku't-tevassut'a tekabül etmektedir.¹²⁰⁵ Ancak, az önce geçen İbnü'l-Cezerî'nin "*Bu konuda ihtilâf edildiğini bilmiyorum.*" sözünden Tayyibe tarikinde bunun işbâ' (en uzun) olduğunu anlıyoruz. Zira, bizzat medd-i lâzımda kurrânın işbâ' edilmesinde ittifak halinde olduğunu zikretmiş¹²⁰⁶ ve وَأَشْبَعُ الْمَدَّ لِسَاكِنٍ لَرِّمْ "*Sûkûn-ı lâzımda meddi işbâ' et.*" nazmetmiştir.¹²⁰⁷

Ülkemizdeki eserlerde işbâ' ölçüsünü uygulayan rivâyet ve tarikler yönünden bakıldığında medd-i lâzım daha alt bir mertebede kalmış olmaktadır. Bunun için "tûl" kelimesi tevassut'un bir üstü olan fuveyku't-tevassut karşılığında kullanılmaktadır. Bu mânâda İbnü'l-Cezerî, Âsım'ın medd-i lâzımda Ebu'l-Hasen es-Sehâvî'nin ihtiyarı olarak tûl'ün, Hamze'nin uzatma miktarı ile aynı olmadığını belirtmiştir.¹²⁰⁸

İbnü'l-Cezerî bütün kurrânın medd-i lâzımda işbâ ile okuduğunu belirttiikten sonra¹²⁰⁹ Şâtibiyye ve Teysîr tarikinde olmayan bir ziyade yapmış, *Temhîd* adlı eserinde sûre başlarındaki sükunlu medd-i lâzım ile müşedded lâzımlarda bir ayrımı tercih ettiğini belirterek Sehâvî'nin tûl/4 elif, Mekkî'nin 5 elif/İşbâ', Dâni'nin 4 elif/fuveyku't-tevassut şeklindeki görüşlerinin güzel olduğunu, kendisinin de hepsini kuvvetlendirecek bir tercih yaptığını, şeddelilerde (kelime-i müsakkale) Dâni; sûre başlarındaki sâkin harflerde Mekkî; meddi ârızlarda da Sehâvî'ye uyduğunu belirtmiştir.¹²¹⁰ Nitekim, Muhammed Emin Efendi de İstanbul tarikinde 4 elif, Mısır tarikinde ise 3 elife (tevassut) cevaz verildiğini belirterek takdirin değişebileceğini ortaya koymuştur.¹²¹¹ Ancak, İbnü'l-Cezerî'nin esas görüşünü sonraki eserlerinde zikrettiği unutulmamalı, bu durumun Cumhur Ulemâ'nın görüşüne aykırı bir yaklaşım olduğu göz önüne alınmalıdır.¹²¹²

Mar'âşî (ö. 1145/1733) bu konuyu zikrederken ehl-i edâ'nın sûre başlarındaki hurûf-ı mukatta'a harflerindeki medd-i lâzımlarda işbâ' olarak uzatmada ittifak ettiğini ancak diğer lâzım medlerin ölçüsünde ihtilaf olduğunu naklettikten sonra bazısının medd-i tabiî haricinde 2 elif, bazısının da 1 elif takdir ettiğini, bununla birlikte 4 elif miktarından fazla uzatmanın lahn olduğunu zikretmiş,¹²¹³ ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin

¹²⁰⁵ ed-Dâni, *et-Teysîr*, s. 159; İbnü'l-Cezerî, *Tanbîru't-Teysîr*, s. 208.

¹²⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 249; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 208.

¹²⁰⁷ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 118.

¹²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 162; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, s. 134.

¹²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 249; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 208; İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 51.

¹²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 162.

¹²¹¹ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 55.

¹²¹² et-Tayyibî, *a.g.e.*, s. 121.

¹²¹³ Mar'âşî, muhtemel meddi tabi haricinde 4 elif tabirini kullanmaktadır. Saçaklızâde Mehmed Maraşî, *Tercemeli Cühdü'l-Mukıll*, çev. Meçhûl, Haz. Ahmet Güneş, Yaşara Alparslan, Etkileşim Basım, Kahramanmaraş, 2018, s.163.

tercihinin tabiî meddin haricinde 2 elif olduğunu belirtmiştir.¹²¹⁴ Burada, Mar'aşî'nin 3 elif takdiri merâtib-i erbea açısından ifade edildiğinde tevassut'a karşılık gelmektedir.¹²¹⁵

Netice olarak, medd-i lâzım için zikredilen bazı farklı değerlendirmelere rağmen özellikle bu konuda kurrâ arasında ittifakın olduğunun vurgulanması bizim için önemlidir. Şâtıbiyye ve Tayyibe tarikleri açısından bakıldığında bunun işbâ' (en uzun) ölçü olduğu açıktır. İfade edildiği gibi ülkemizdeki eserlerde muttasıl, munfasıl ve lâzım medler için ortak olarak *tûl* ifadesi kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere bu ifade *fuveyku't-tevassut'a* uygun düşmektedir. Ancak bize göre Şâtıbiyye'nin ölçüsü gayet basit ve anlaşılır olduğu ortadadır. Üç elif esasına göre değerlendirilirse İşbâ/tûl olarak 3 elif kullanılması daha pratik ve uygulanabilir görünmektedir.

Medd-i Ârız: Altıncı olarak, med harfinden sonra ârız bir sükunun¹²¹⁶ meydana gelmesiyle oluşan medd-i ârız, vakıf yapıldığında meydana gelir.¹²¹⁷ Mesela; يُنْفِقُونَ (Bakara 2/3) kelimesinde durulduğunda يُنْفِقُونَ diye okunur ve n/nun harfi üzerinde ârizî (geçici) bir sükûn oluşur. Âsım kıraatında ârız med bu şekilde olmakta ve 1 eliften (kasr) 3 elif (tûl) miktarına kadar uzatılabilmektedir. Vakıf yapılmadan idğâm ile olan ârız med ise الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ مَالِكِ (Fatiha 1/2-3) şeklinde sadece Ebû Amr ve Ya'kûb kıraatında bulunmaktadır.¹²¹⁸

Teysîr'de açıkça zikredilmeyen ama genel ölçüsü içinde fuveyku't-tevassut'a denk uzatma ölçüsü, Şâtıbiyye işbâ ve tevassut olarak zikredilmiş kasr/1 elif ölçüsü şöhreti sebebiyle ayrıca belirtilmemiştir.¹²¹⁹ Ancak, âlimler tarafından bu meddin üç şekilde *tûl*, *tevassut* ve *kasr* ile okunmasının caiz olmasında kurrâ arasında ittifak olduğu belirtilmiştir.¹²²⁰ Bu konuda bazıları tahkîk ehli için *işbâ'*; tedvîr ehli için *tevassut*, hadr ehli için de *kasr*'ın seçileceğini belirtmişlerdir. Ca'berî ise bu noktada Şâtıbiyye tarikinde sadece tevassut ve tûl'ün olduğunu söylemiştir.¹²²¹ İbnü'l-Cezerî de ârız medlerde Sehâvî'nin tercihi olarak 4 elif/tûl olduğunu zikretmiş arkasından her üç vechin caiz olduğunu belirtmiştir.¹²²² Ancak, medd-i ârızda genel olarak bütün kurrâ için 3 vechin de

¹²¹⁴ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 219, 317.

¹²¹⁵ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 55; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 71; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 89; Seyf, *a.g.e.*, s. 59; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 181. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 71; Muhammed Kâsım İsmail el-Bakarî, *el-Kavâidü'l-Mukarrara ve'l-Fevâidü'l-Muharrara*, thk. Muhammed İbrahim b. Fadil el-Meşhedânî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005, s. 213, 214; el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 299.

¹²¹⁶ Ârız sükûn, durulduğunda oluşan, geçildiğinde kaybolan sükundur. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 150.

¹²¹⁷ Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, s. 70.

¹²¹⁸ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 193.

¹²¹⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, ss. 157-159; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 65.

¹²²⁰ İbnü'l-Kâsîh, *a.g.e.*, s. 59; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 26; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 207.

¹²²¹ Bakala, *a.g.e.*, s. 482.

¹²²² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 175.

caiz olduğu vurgulandığı dikkate alındığında¹²²³ bütün tariklerde 1 elif (kasr) ile 3 elif (tûl/işbâ') arasında uzatılmasının caiz olduğunun söylemek mümkündür.¹²²⁴

Medd-i ârız için zikredilen bu genel hüküm bazı kelimelerde söz konusu olmamaktadır. Mesela; السَّمَاءِ, يَشَاءُ, جَاءَ gibi kelimelerde durulduğunda medd-i ârız oluşmakla beraber aynı zamanda medd-i muttasıl bulunmaktadır. Bu sebeple bu kelimelerde durulduğunda kasr ile okuma caiz görülmemiştir.¹²²⁵

Özetlersek, medd-i ârızı Âsım kıraatı için bütün kurrâda olduğu gibi her üç ölçü ile okumak mümkün olsa da onun tedvir ehli olduğu dikkate alındığında diğer medlerle uyumluluğu açısından *tevassut* üzere okumanın daha güzel olacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte ehl-i edâ'nın *kasr* ve *tûl* vechini bütün kurrâ için uyguladığını düşündüğümüzde bunların tûl ve kasr ile okunmasının hatâ olduğunu söylemek mümkün değildir.¹²²⁶

Medd-i Lîn: Yedinci med çeşidi olan ve kelime olarak “yumuşak olmak” anlamına gelen, terim olarak da “lîn” harfinden sonra ârız veya lâzım bir sükûn geldiğinde oluşan bu medde, lîn harfleri و/vav ve ي/ya olmak üzere iki tanedir. Buna göre, و/vav ve ي/ya harfleri sâkin olup kendinden önceki harf üstün harekeli olursa “lîn” harfi olur.¹²²⁷ Buna örnek olarak, الْقَوْلُ (Hûd 11/40) الْفَرْشِ (Kureyş 106/1) بِالْغَيْبِ (Yâsîn 36/11) وَلَا تَوْمٌ (Bakara 2/255) kelimeleri verilebilir. Zikredilen bu örneklerde vasıl halinde kasr ile (medsiz) uzatmadan okunmasında (Verş rivâyeti hariç) kurrâ arasında ittifak vardır.¹²²⁸

Medd-i lîn, uzatmanın miktarı bakımından medd-i ârız gibidir. Buna göre, bütün tariklerde 1 eliften 3 elife kadar (tecvid eserlerinde 4 elif), yani *tûl*, *tevassut*, *kasr* ile uzatmak mümkündür.¹²²⁹ Ancak *Teysîr*'de Âsım ve diğer kurrâ için medd-i lîn'e mahsus hüküm belirtilmemiş, zikredilen genel ölçüye göre *fuveyku't-tevassut*'a tekabül ettiğini söylemek gerekir.¹²³⁰ İbnü'l-Cezerî, medd-i ârızda olduğu gibi lîn'de de *tevassut* ile okuyan kurrâ için *tevassut* ve *kasr*; Kasr ile okuyan kurrâ için *kasr*'ın dışında okumanın uygun olmadığı görüşünü zikretmiştir.¹²³¹ Bununla birlikte *et-Temhîd*'inde her üç

¹²²³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 79; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 185.

¹²²⁴ Buradaki “caizlik”, kıraat imamlarının ihtilafı anlamında değil, “muhayyerlik” anlamındadır. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 152; Tuğral, *a.g.e.*, s. 35.

¹²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 281.

¹²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 261; İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 53; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *el-Müyesser fî İlmi't-Tecvid*, y.y.: Ma'hedü İmâmi's-Şâtibiyye, 2009, s. 121; Tuğral, *a.g.e.*, s. 36.

¹²²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 272; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 56; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 157.

¹²²⁸ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 68; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 194; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 41.

¹²²⁹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 68, 72; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 272; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 176; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 56.

¹²³⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 159.

¹²³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 273; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 237.

okumanın mümkün olduğunu, ancak (son hareke) fetha harekede kasr, damme ve kesrada med ile okumanın tercih edildiğini söylemiştir.¹²³²

Medd-i lîn'deki *kasr* ifadesiyle alakalı ihtilaflar söz konusudur. Bu konuda Mar'aşî, ise bu med'de kasrın (medsiz) da caiz olduğunu ve Şâtıbiyye şârihlerinin kasr'a (uzatmama) cevaz verdiğini belirtmiş,¹²³³ medd-i lîn'deki kasr'ın meddi terk mânâsında olduğunu, tûl'ün 2 veya 3 elife, yani diğer medlerdeki tevassuta tekâbül ettiğini, tevassut'un ise *meddi terk ile tûl* arasında olduğu söylemiştir.¹²³⁴ Şâtıbiyye metnine baktığımızda bunun çok vâzıh olmadığı görülmektedir. Metinde, medd-i lîn için *tûl* ve *kasr* vecihleri söylenmiş ancak, burada kasr ile tevassut kastedildiği belirtilerek beyitteki "sükûtu'l-med" ifadesi *meddi terk* olduğu şekline şerh edilmiştir.¹²³⁵ Kasr ifadesinin *meddi terk* anlamında kullanıldığını Muhammed Sâlim Muhaysin'de de görmekteyiz.¹²³⁶ Aynı şekilde Rahim Tuğral ve Halil Husarî, tecvidle ilgili eserlerinde medd-i lîn için *kasr ölçüsünde hiç uzatmamak* olduğunu söylemişlerdir.¹²³⁷

Bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde *işbâ'*, *tevassut*, *kasr* ifadeleri kullanılmış,¹²³⁸ *et-Temhîd* adlı eserinde ise üç şekilde âriz sükûn olması hasebiyle caiz olduğunu, ancak arız sükûnun oluştuğu harfin harekesi fetha ise kasr, damme ve kesre ise med ile okumanın evla olduğunu ifade ederken "uzatma"dan bahsettiği anlaşılmaktadır.¹²³⁹ Ancak, birçok eserde bütün medler için "kasr" ifadesi 1 elif olarak kullanılmakta olup medd-i âriz ile aynı hükümlere tâbîdir.¹²⁴⁰

Yukarıda geçen örneklerde medd lîn âriz sükunludur. كَهَيِّصَ (Meryem 19/1), حَمَّ (Şûrâ 42/1,2) gibi hurûf-ı mukatta'alarda عَيْ derken, bu harfler tecvid kaidesine göre okunduğunda ع/ayn harfi üstün, sonraki ي/ya harfi sükunlu, ondan sonraki ن/nun harfinin¹²⁴¹ sükunu da lâzım bir sükun olup medd-i lîn ile okunmaktadır. Buradaki medd-i lîn uygulaması bütün kurrâ tarafından Şâtıbiyye tarikinde iki vecih, yani *tûl/işbâ'* (3 elif) ve *tevassut* (2 elif) ile okunmuştur. Ancak işbâ' ile okumanın tevassuttan daha efdal olduğu belirtilmiştir.¹²⁴²

¹²³² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 176.

¹²³³ İbnü'l-Kâsîh, *a.g.e.*, s. 60; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 163.

¹²³⁴ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 224, 225.

¹²³⁵ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 2, s. 283; Ebû âme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 124; es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, s. 72; Hâlid Mansûr vd., *el-Müzhir fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 92.

¹²³⁶ Muhaysin, *el-Mühezzeb*, s. 41.

¹²³⁷ el-Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'ân*, s. 226; Tuğral, *a.g.e.*, s. 38.

¹²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 273.

¹²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 163.

¹²⁴⁰ Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 26; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 56.; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 293; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 141; Muhammed Nebhân b. Hüseyin Mısıri, *el-Müzekkira fî't-Tecvid*, y.y., 44. b., 1430, s. 109; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, ss. 227-229.

¹²⁴¹ Beyit No:177. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 122.

¹²⁴² Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 122; İbnü'l-Kâsîh, *a.g.e.*, s. 60; Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, s. 71.

Öte yandan Muhammed Sâlim Muhaysin, *Teysîr* tarikinde ise sadece ع/ayn harfinin tevassut ile okunacağını belirtmiştir.¹²⁴³ ed-Dânî'nin Âsım için belirttiği ölçü dikkate alındığında bu söylenebilir. Tayyibe tarikinde ise bunlara ilaveten *kasr* vechi de zikredilmiştir.¹²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, bütün kurrâ için ehl-i edâ'nın *tûl*, *tevassut* ve *kasr* ile okumada ihtilaf ettiğini belirterek Şâtıbî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve ed-Dânî'nin "Câmiu'l-Beyân"ında *tûl* ile okumayı tercih ettiklerini belirtmiştir.¹²⁴⁵

Ezcümle, medd-i lîn'in uzatılmasında, ehl-i edâ'nın bütün kurrâ için uygulamasına göre *tûl/işbâ'*, *tevassut* ve *kasr* ölçülerini uygulamak mümkündür. Her ne kadar bazı eserlerde med-i ârız için *tûl* ve *tevassut*'un; medd-i lîn için *kasr*'ın uygulanmasının evla olduğu zikredilse de¹²⁴⁶ medd-i ârız bölümünde belirttiğimiz gibi burada Âsım'ın genel okuma usûlü dikkate alınarak *tevassut* ölçüsü de uygulanabilir.

Meddü't-Ta'zîm: Son olarak tecvid eserlerinde zikredilmeyen ama bir yönüyle Âsım kıraatını ilgilendiren bu medden de bahsetmek gerekir. Fer'î medlerde lafzî sebep dışındaki manevî sebeple, yani ta'zîm (yüceltme) ve tebrîe (aklama) sebebiyle yapılan bu medde *meddü'l-mübâlağa* adı da verilmektedir. Bu tür meddin Arapların dilinde özellikle dua esnasında ve bir şeyi nefyederken var olduğu belirtilmiştir. Bunlardan **اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ** (Bakara 2/255) vb. örnekler hemze sebebiyle ta'zîm için; **لَا رَيْبَ فِيهِ** (Bakara 2/2) vb. örnekler de tebrîe için verilerek ل harfinde işbâ'ya varmayacak şekilde med yapılmaktadır. İlk örnekte medd-i munfasıl olmakla birlikte *kasr* ile okunabilirken, burada ta'zîm için daha fazla uzatılarak okunması esastır.¹²⁴⁷ Esasen medd-i ta'zîm'in uzatılıp uzatılmaması, daha çok *medd-i munfasıl* *kasr* (1 elif) ile okuyan kurrâ ile alakalıdır.¹²⁴⁸ İkinci örnek türündeki med ise daha Hamze kıraatında nakledilmiştir.¹²⁴⁹ Bu şekilde med türü Âsım kıraatı için *Şâtıbiyye* ve *Teysîr* tarikinde bulunmamaktadır. Ancak Tayyibe

¹²⁴³ Sâlim, a.g.e., c. 1, s. 404, 405, 444, 445.

¹²⁴⁴ Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 75; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 238.

¹²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 271.

¹²⁴⁶ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, s. 156, 157; Ali el-Kârî, a.g.e., s. 237.

¹²⁴⁷ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri*, s. 192. Kur'ân'da manevî sebeple med edilen 43 tane ل harfi bulunmaktadır. Bunlara lam-ı tebrîe veya nâfiye denir. Yüksel, a.g.e., s. 334.

¹²⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 53.

¹²⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 344; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 207; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 173; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 145; el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 293; Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr (Kitâbü l-İthâfi'l-Berara)*, thk. Hâlid Hasen Ebu'l-Cûd, Riyad: Dâru Da'vi's-Selef, 2007, s. 89.

tarikinde *Hafs için Amr > Fîl > Velî > Hammâmî* tarikinde mevcuttur.¹²⁵⁰ Bu sebeple medd-ta'zîm Tayyibe tarikinden okunduğunda uygulanması mümkün olabilir.¹²⁵¹

Tarıklere göre med çeşitleri tablo olarak şöyle özetlenebilir:

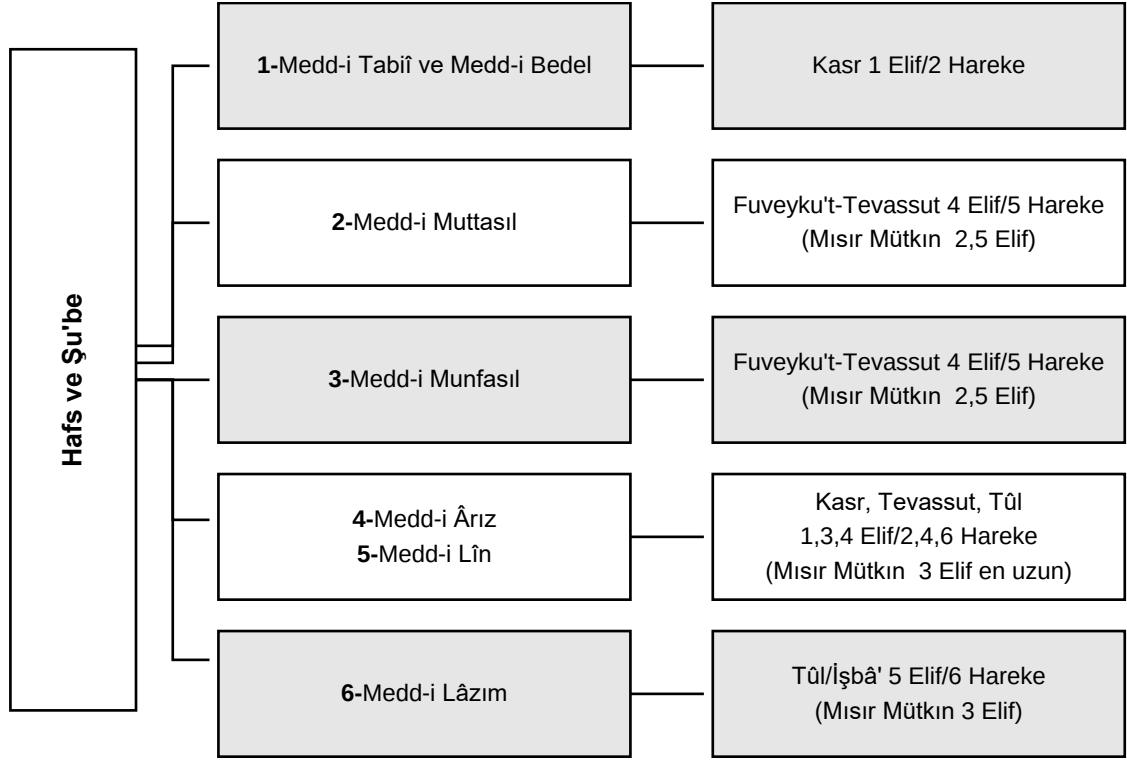
Burada Şâtıbiyye, Teysîr ve Tayyibe tariklerine göre yukarıda bahsedilen med çeşitlerinin ölçülerini, Şu'be ve Hafs açısından konunun özeti mahiyetinde tablo olarak vermek faydalı olacaktır. Medlerin rakamsal telaffuzu tarıklere ve mertebelere göre değişmektedir. Bu, med bölümünde ifade edildiği gibi mertebeteyn ve Merâtib-i erbea usulünde İstanbul tarikinde 5 elif üzerinden, Mısır tarikinde ise Atâullah mesleğinde 5 elif üzerinden nitelendirme yapılırken, Mütkın mesleğinde 3 elif üzerinden ifade edilmiştir. Burada şunu yine hatırlatmak gerekir ki tecvid kitaplarında muttasıl, mınfasıl, ârız, lîn ve lâzım medler için ifade edilen 4 elif işbâ/tûl (en fazla uzatma) anlamında kullanıldığını ifade etmiştik. Tabloda Mısır tariki Mütkın mesleği ve İstanbul tarikine göre gösterilmiştir. Teysîr ve Tayyibe'de ise İstanbul tarikine göre gösterilmiştir.

Hafs ve Şu'be	1-Medd-i Tabîi ve Medd-i Bedel	Kasr 1 Elif / 2 Hareke
	2-Medd-i Muttasıl	Tevassut 2 Elif / 4 Hareke (İstanbul Tariki 3 Elif)
	3-Medd-i Munfasıl	Tevassut 2 Elif / 4 Hareke (İstanbul Tariki 3 Elif)
	4-Medd-i Ârız 5-Medd-i Lîn	Kasr, Tevassut, Tûl 1,2,3 Elif / 2,4,6 Hareke (İstanbul Tariki işbâ' 5 Elif)
	6-Medd-i Lâzım	Tûl / İşbâ' 3 Elif / 6 Hareke (İstanbul Tariki 5 Elif)

Tablo 22: Şâtıbiyye Tarikine Göre Med Ölçüleri (Mertebeteyn Usûlü/3 Elif Esası)

¹²⁵⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 157-160; el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 60-68; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 73; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 269; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 451; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 44; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 87. لَا رَيْبَ derken Hafs'tan Hubeyra tarikinden (şâz) de tevassutla okuduğu rivâyeti gelmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 269.

¹²⁵¹ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 127.



Tablo 23: Teyisîr Tarikine Göre Med Ölçüleri (Merâtib-i Erbe'a/5 Elif Esası)

Hafs	Medd-i Tabîî ve Bedel	Kasr 1 Elif/2 Hareke
	Medd-i Muttasıl	Tevassut, Fuveyku't-Tevassut, İşbâ' 3,4,5 Elif/4,5,6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)
	Medd-i Munfasıl	Kasr, Tevassut, Fuveyku't-Tevassut 1, 3, 4 Elif/2, 4, 5 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 2,5 Elif)
	Medd-i Ârız ve Lîn	Kasr, Tevassut, Tûl/İşbâ' 1,3,5 Elif/2,4,6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)
	Medd-i -Lâzım	Tûl/İşbâ' 4,5 Elif/5,6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)
Şu'be	Medd-i Tabîî ve Bedel	Kasr 1 Elif/2 Hareke
	Medd-i Muttasıl	Tevassut, Fuveyku't-Tevassut, İşbâ' 3,4, 5 Elif/4,5,6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)
	Medd-i Munfasıl	Tevassut, Fuveyku't-Tevassut 3, 4, Elif/4, 5 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 2,5 Elif)
	Medd-i Ârız ve Lîn	Kasr, Tevassut, Tûl/İşbâ' 1,3,5 Elif / 2,4,6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)
	Medd-i Lâzım	Tûl/İşbâ' 4, 5 Elif/5, 6 Hareke (Mısır Mütkın en uzun 3 Elif)

Tablo 24: Tayyibe Tarikine Göre Med Ölçüleri (Merâtib-i Erbe'a/5 Elif Esası)

C. ÂSİM KIRAATININ TİLÂVET USÛLÜ

Kıraat imamlarının Kur'ân'ı okuma keyfiyetleri farklıdır. Bu çerçevede okuma usulü/hızı olarak *tahkîk*, *tedvîr* ve *hadr* ölçüleri zikredilmektedir. İlgili eserlerde, Kur'ân'ın bu ölçüler içinde okunabileceği, bunların dışına çıkılamayacağı belirtilmiş, konu ele alınırken bütün imamların kıraatı için üç tarzdan birinin mümkün olacağı ifade edilmiştir.¹²⁵² Yani hız bakımından hangi kıraat okunursa okunsun, okuma usullerinden birinin seçilebileceği belirtilmektedir.

¹²⁵² Yüksel, a.g.e., ss. 286-289.

İbnü'l-Cezerî tilavet usullerini Tayyibe'de şöyle nazmetmiştir:¹²⁵³

وَيُقْرَأُ الْقُرْآنُ بِالتَّحْقِيقِ مَعَ حَذْرِ وَتَدْوِيرٍ وَكُلِّ مُتَّبِعٍ
مَعَ حُسْنِ صَوْتٍ بِلُحُونِ الْعَرَبِ مُرَتَّلًا مُجَوِّدًا بِالْعَرَبِيِّ

Kur'ân tahkîk, hadr, tedvîr ile okunur. Bunların hepsi kendisine uyulan kıraattır.

Bu üç şekilde Arap tavrı ve usulü üzere sesi güzelleştirerek ve Arabî lisanı sağlam ve güzel yaparak.

Birinci olarak *tahkîk* ile okuma, medlerin son haddine kadar uzatılması, /hemze ve harekelerin tam okunması, izhâr, şedde ve gunnelerin¹²⁵⁴ tam yapılması şeklinde tarif edilmektedir. Ayrıca bu usulde kasr, ihtilâs, harekeli bir harfte iskân ve idğâm olmadığı belirtilmektedir.¹²⁵⁵

Bu çerçevede ed-Dânî'nin "Tahdîd" adlı eserinde Âsım'ın kıraatı vasfedilirken mutedil ölçüsünde tertîl/ağır ve şedîd/sert olduğu ifade edilmiş,¹²⁵⁶ İbnü'l-Cezerî "Mukaddime" ve "Temhîd" adlı eserlerinde *tertîl/ağır ehli* olduğunu nakletmiştir.¹²⁵⁷ "en-Neşr" adlı eserde Âsım'ın *tevassut ehlinden* olduğunu zikrettikten sonra çoğu ehl-i edâ'nın bunu tercih ettiğini belirtmiştir.¹²⁵⁸ Cezerî, muhtemelen Âsım'ın tahkîk ehli olduğunu ifade etmesi 5 elif sistemi içerisinde 4 elif takdir etmesini tahkîk/tertîl kelimesi ile ifade etmiş olmalıdır. Ancak, ed-Dânî'nin garib olarak nitelediği ve Hz. Peygamber'in kıraatının tahkîk üzere olduğunu belirten rivâyetteki bu kelime "yavaş, ağır" anlamında olmakla birlikte, kelimeleri tecvidli, harfleri de mahrecine uygun çıkarmak anlamında olduğunu belirtmek gerekir.¹²⁵⁹ Nitekim bu durum, "Onun okuması harf harf, açık açık idi.", "Onun kıraatını dinleyen harfleri sayabilirdi." rivâyetlerinde de teyit edilmektedir.¹²⁶⁰ Ayrıca, imamların genel okumalarının özellikleri ifade edilirken Âsım'ın sesinin güzelliği hassaten zikredilmesi onun genel okumasının dışında ağır olarak makamla/edayla okumuş olabileceğini akla getirmektedir. Osmanlı müelliflerinden Mar'aşî Şatırzâde, tecvid'e dair eserinde Âsım'ın Hamze ve Verş gibi *tahkîk ehli* olduğunu belirtmiştir.¹²⁶¹

¹²⁵³ Beyit No: 79. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, s. 36.

¹²⁵⁴ Gunne, ÷/nun ve /mim harfini çıkarırken genizden gelen sestir. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 67.

¹²⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 164; Yüksel, *a.g.e.*, s. 287.

¹²⁵⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammâr, 2000, s. 93. ed-Dânî'nin zikrettiği rivâyete göre bir kişi Âsım'a Kur'ân okumuş, okumayı bitirince, Âsım ona, 'sen bir harf bile okumadın', demiştir. Buradan hareketle ed-Dânî, okuyan kişinin harflerin tam olarak mahrecine uygun yapmadığını kastedildiğini belirtmiştir. ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 83, 84.

¹²⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 51.

¹²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 163.

¹²⁵⁹ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 78; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 164.

¹²⁶⁰ Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Müflih el-Kalkîlî, *Gunyetü'l-Mürîd li-Ma'rifeti'l-İtkânî ve't-Tecvîd*, thk. Hasen Sâlih el-Habûrî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015, s. 24.

¹²⁶¹ Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 16.

Daha önce med çeşitlerinde belirtildiği gibi Âsım genel olarak tevassut ölçüsünde med yapmaktadır. Bu da onun genel itibarıyla tedvir ile okuduğunu göstermektedir.¹²⁶² Âsım kıraatında *tahkîk* ile okuma Şu'be rivâyetinde *el-'A'şâ* (şâz) tarikinden; Hafs'tan da *el-Üşnânî*'nin bazı tariklerinden gelmiştir.¹²⁶³ Hadr ile okuma ise Hafs rivâyetinde *el-Velf* gibi bazı Üşnânî tariklerinden gelmiştir.¹²⁶⁴ Tek tek kıraat imamlarının muttasıl ve munfasıl medlerdeki uzatma durumlarına Şâtıbiyye tariki açısından baktığımızda "kasr ashabı", "tevassut ashâbı" ve "tahkîk ashâbı" şeklinde sınıflandırmanın munfasıl med üzerinden yapıldığı görülmektedir. Kasr ashabı olarak zikredilen Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb medd-i munfasılları genel olarak kasr ile okumuş, muttasılları ise hepsi tevassut ile okumuştur. *Tevassut ashabı olan İbn Âmir, Âsım, Kisâî ve Halef, munfasıl ve muttasılları (genel kâide) tevassut ile tahkîk ashabı olan Hamze ve Verş muttasıl ve munfasılları işbâ'/tûl ile okumuştur.*¹²⁶⁵ Esasen bu üç okuma şekli her bir kıraat imamının mezhebi/usûlüdür.¹²⁶⁶ Kur'ân okuyan kişi hangi kıraatı okuyorsa o kıraatın usûlünü esas alarak okuması gerekmektedir. Âsım'ın genel tutumu tevassut olduğu için okunan tariki de dikkate almak suretiyle muttasıl ve munfasıl medlerin tevassutla okunması -daha önce geçtiği üzere- gerekir. Esasen muttasıl ve munfasıl med, kurrânın ittifak ve ihtilafından dolayı "vacip ve caiz med" şeklinde ifade edilse de bu sadece bir isimlendirmeden ibarettir. Yoksa "caiz" diye isimlendirilmesi onun bir kıraatın okunuşunun bütün tariklerden asgari bu kadar uzatılacağı miktarı ifade etmemektedir.

Hadr ile okuma tecvid kurallarına riayet ederek süratli okumak olarak tarif edilmiştir. Bu okumada da medlerde, katı', vasıl, teşdîd, tahfîf, imâle ve feth gibi konularda aykırı bir şekilde okumanın yanlış olacağı, harekeleri gizlemeden, gunneyi gidermeden, medleri kısa kesmeden sakınmak gerektiği belirtilmiştir.¹²⁶⁷

Tedvîr ise tahkîk ile hadr arasında olan bir okuyuştur. Munfasıl medde tûl/işbâ' derecesinde uzatma olmayan bir okuyuştur.¹²⁶⁸ Tedvîr ile okuma kıraat imamlarının

¹²⁶² Damra, *Usûlül-Kıraat*, s. 178, 193; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 327; Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerim'de Eğitimci Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2019, s. 124.

¹²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 163; Yüksel, *a.g.e.*, s. 287.

¹²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 164; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 245; Yüksel, *a.g.e.*, s. 288; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 327.

¹²⁶⁵ Ümânî Binti Muhammed Âşûr, *Usûlül-Neyyirât fi'l-Kıraat*, 3. b., y.y.: Madara'l-Vatan, 2011, s. 80, 118, 162, 189, 233, 260, 273, 287, 340, 365, 391, 411; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 18; Kaya, *Eğitimci Hz. Peygamber*, s. 124.

¹²⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 212.

¹²⁶⁷ Abdülvehhâb b. Muhammed Gırnatî, *el-Mûdah fi't-Tecvid*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammâr, 2000, s. 214; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 18.

¹²⁶⁸ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 18.

çoğundan gelmiş olup bunlar medd-i munfasılda işbâ' yapmamışlardır. Ehl-i edâ'nın çoğu bunu tercih etmiştir.¹²⁶⁹

İlgili eserlerde bahsedilen diğer bir kavram da tertîldir. ed-Dânî, Kur'ân'ın tertîl üzere inmesine rağmen kendi zamanında bunun terkedildiğini belirtmiştir.¹²⁷⁰ Onun tertîl ile inmesi, birden toptan inmemesi, kalplere daha iyi yerleşmesi (Furkân 25/32) için uzun sürede nâzil olmasını ifade etmektedir. Bu sebeple Kur'ân hatminin kısa sürede (3 günden az) yapılması durumunda anlaşılmayacağı belirtilmiştir.¹²⁷¹ Dolayısıyla Tertîl, acele etmenin zıddıdır. Kur'ân'ı yavaş yavaş, tane tane, anlam ve bu anlamın hikmetlerini tefekkür ederek (anlama göre ses tonunu ayarlayarak) ve vakıf ve tecvid kuralları çerçevesinde okumaktır. Âlimler bunu tanımlarken bir harfi diğerinden ayırarak okumak, acele etmemek olduğunu söylemişlerdir.¹²⁷²

İbnü'l-Cezerî, tertîl ile tahkîkin farkını ifade ederken, tertîlin tedebbür ve tefekkür ile okumak olduğunu ve onda hemzeli, hemzesiz, kasr, ihtilâs ile okuma olduğunu, tahkîkin ise dili telaffuza alıştırmak, kalınlığı inceltmek, her harfin meddi ve hemzenin yerli yerince okunmasını sağlamak için sağlamlaştırmak olduğunu ve bunda tertîlde olan ihtilâs, kasr vb. şeylerin olmadığını söylemiştir. Tertîl hakkında harflerin hakkını vererek mânânın esas alınmasını salık veren bir tanım da Hz. Ali yapmıştır. Ona, tertîlin ne olduğu sorulunca, *الْتَرْتِيلُ هُوَ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ، وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ* “*Tertîl harflerinin tecvidini yapmak ve vakıf yerlerini bilmektir.*” şeklinde söylemiştir.¹²⁷³

Kaynaklara ve tecvid eserlerine baktığımız zaman "tertîl" kelimesinin daha çok tahkîk ile okumaya yakın olacağı veya tertîlin ayrı bir okuma şekli olduğu belirtilmektedir.¹²⁷⁴ Ancak, Hz. Peygamber'in okuma şeklini anlatan rivâyetlerde de onun kıraatının tertîl üzere ve bütün ayetlerde dura dura okuduğunun zikredilmesi onun okumasının ana gayesinin anlaşılması, tefekkür edilmesi ve kalplere yerleşmesini ortaya koymak için olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim âlimlerin tertîl ile okumayı tavsiye ettikleri ve müstehâb saydıkları zikredilmiştir.¹²⁷⁵ Bu da Kur'ân'ı okumanın esas gayesi

¹²⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 163-166; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 34; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kâideleri*, ss. 176-180.

¹²⁷⁰ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 66.

¹²⁷¹ Abdurrahman Çetin, "Hatim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 16, ss. 468-469.

¹²⁷² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 48, 49; Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 21; Yavuz Fırat, "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, (2002), ss. 257-273.

¹²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 163; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 62; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 177.

¹²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 165; Aliyyullah b. Ali Ebu'l-Vefâ, *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmî't-Tecvid*, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2003, s. 39.

¹²⁷⁵ İbn Mülkin Sirâcüddîn Ebû Hafs, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, thk., Dâru'l-Fellâh, Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008, c. 24, s. 151; Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, c. 5, s. 490.

unutulmadan, anlaşılmayacak derecede hızlı okumamayı ifade eder. Bu sebeple Ku'rân'ı anlayamayan yabancıların daha ağır olacak şekilde tertîl ile okumalarının güzel olduğu belirtilmiştir. Konuyla alakalı verilen bilgilerde tertîl ile okunan bir cüzün, tertilsiz okunan iki cüzden efdal olduğu ve bazılarına göre hızlı okuyarak kıraatı çok yapmanın Kur'ân'ın her bir harfine sevap verilmesine atfen daha çok sevap hasıl edeceği ifade edilirken mânâ merkezli kıraat yapmama anlamında tertilsiz okumanın caizlik kapsamında olduğu ve bunun da (tertilsiz) hadr usulüne tekabül ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁷⁶

Her ne kadar tertîl için yavaş okuma, mânâya yönelik tedebbür ve tefekkür için olduğu anlaşılrsa da tertilin en alt sınırı olarak harflerin mahrecine riayet ederek kelimenin mânâsını açık etmek anlamında hızlı okuma denilen hadr ile okumada da tecvid kurallarına riayet ederek okumak esastır. Nitekim Sahâbenin devamlı hızlı okumayı kerih görmesiyle birlikte, Muâz'ın, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e arz ederken "hezez" (sûratlı okuma) yapması, Allah Rasûlü'nün de 'böyle oku, ey Muâz!' demesi bunu tecviz etmektedir.¹²⁷⁷

Dolayısıyla asgari ölçüde tertîlin gereklerini yerine getirmek önemlidir. Burada sadece okumanın hızı değişmekte olup bunda ifrada kaçmamak esastır. Yani tertîl ile okumayı tilâvet esası olarak düşündüğümüzde, mahreçlere dikkate ederek mânâ açık olacak şekilde okumak tahkik dışında diğer okuma şekilleri *tedvîr ve hadr* usullerinin hepsinde geçerli olduğunu ifade etmek gerekir.¹²⁷⁸ Çünkü ayette "Kur'ân'ı tertîl ile okuyun!" (Müzzemmil 74/4) şeklinde emredilmesi onun açık, acelesiz okunmasını ortaya koymakta ve her üç okuma şeklinde olması gerekeni ifade etmektedir.¹²⁷⁹ Bu mânâda كُلُّ تَحْقِيقٍ تَرْتِيلٌ، وَلَيْسَ كُلُّ تَرْتِيلٍ تَحْقِيقًا "Her tahkîk tertîldir, her tertîl ise tahkîk değildir." sözü esasen ayrı bir okuma şeklini değil diğer tilavet usullerinde de tertilin olduğunu göstermektedir.¹²⁸⁰

¹²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 165; ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 449, 450, 467, es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 225; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 476; Yüksel, *a.g.e.*, s. 289; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmî, Tarihî Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişimi* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 134, 135.

¹²⁷⁷ İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 1, s. 159, 160; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 51.

¹²⁷⁸ Abdülhamîd, *a.g.e.*, s. 29; Yahya Abdürazzak el-Gavsânî, *İlmü't-Tecvid*, 10. b., Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2011, s. 20.

¹²⁷⁹ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 70; Eymen Rüşdî Süveyd, *en-Nûru'l-Mübeyyin fî Tecvidi'l-Kur'ân*, Dâru Efnân, 1426, s. 11; Müflih vd., *a.g.e.*, s. 11; el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 330, 331; Firyâl, *a.g.e.*, s. 36; Rihâb Muhammed Müfid Şakakî, *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı, 4. b., İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2014, s. 64; Kaya, *Eğitimci Hz. Peygamber*, s. 123; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, s. 307; İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 134, 135; Fırat, "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramları", ss. 257-273.

¹²⁸⁰ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 248; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 224.

IV. HÂ-İ KİNÂYE/HÜ ZAMİRİ VE ÂSİM KIRAATI

ه/Hü zamiri için “hâ-i kinâye” denilmektedir. Kiraat ve tecvid ilminde gâib, müfred ve müzekker zamirden kinâye olarak isimlendirilen bu zamir;¹²⁸¹ isim, fiil ve harflere bitişmektedir.¹²⁸² Söz konusu zamir, kendinden önce fetha ve damme olması durumunda ötreli, kesre olması durumunda esreli okunmakta olup¹²⁸³ fetha ve sâkin harekeyi ise almamaktadır.¹²⁸⁴ Ancak kiraat açısından bakıldığında sâkin olduğu ve genel kurala aykırı olarak farklı hareke aldığı durumlar söz konusudur.

Hü zamirinin kiraat açısından dört farklı durumu söz konusudur.¹²⁸⁵ Bunlar şöyledir:

1- صَاحِبُهُ، لَهُ، هُوَ، إِنَّهُ kelimelerindeki gibi öncesi ve sonrası harekeli harf olan zamir. Bu zamirlerin و/vav ve ي/ya ile uzatılarak okunmasında herhangi ihtilaf yoktur.¹²⁸⁶

Ancak, kurrâ arasında sıla/med edilmesi konusunda ihtilaf konusu olan kelimeler 12 yerde toplam 19 kelimedir.¹²⁸⁷ Bunlar şöyledir: ، وَلَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ ، وَنُؤْتِيهِ مِنْهَا ، نُؤَلِّهِ وَنُصَلِّهِ ، وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا ، وَيَتَّقِهِ ، فَالْقَلْبِ إِلَيْهِمْ ، وَيَرْضَهُ لَكُمْ ، أَنْ لَمْ يَرَهُ ، وَخَيْرًا يَرَهُ ، أَجْهِ ، بِيَدِهِ

2- أَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ، فِيهِ الْقُرْآنُ kelimelerindeki gibi öncesi ve sonrası sâkin harf arasında olan zamir. Bunların silasız/medsiz okumasında kurrâ arasında ittifak vardır.¹²⁸⁸

3- عَلَيَّ عَبْدِي الْكِتَابُ، لَهُ الْمُلْكُ kelimelerindeki gibi kendinden önceki harf harekeli, sonrası sâkin olan harflerin arasında olan zamir. Bu durumda içtima-i sakineyn meydana gelmektedir. Bu sebeple burada zamirin kendinden önceki harfin harekeli veya sâkin olması durumunda uzatılmadan okunması konusunda kurrâ arasında ittifak vardır.¹²⁸⁹

4- فِيهِ هُدًى، عَقَلُوهُ وَهُمْ kelimelerindeki gibi kendinden önceki harf sâkin, sonraki harfi harekeli harf olan zamir. Bu zamirin kasr veya sıla/med ile okunmasında kurrâ arasında

¹²⁸¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 155; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 63.

¹²⁸² Bunlar قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُخَاوِرُهُ (Kehf 18/37) ayetinde toplanmıştır.

¹²⁸³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 143.

¹²⁸⁴ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 337.

¹²⁸⁵ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 56; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 101.

¹²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 61. تُرْقَانِي (Yûsuf 12/37) kelimesindeki zamiri Şâtibiyye'den İbn Verdân, Tayyibe'den Kâlûn'un silasız ihtilâs ile okuduğu rivâyet edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 414; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239. Ayrıca، وَمَنْ يَأْتِيهِ (Tâhâ 20/75) kelimesinde olduğu ه/hü zamirinde Ruveys ve Kâlûn'un silasız okuduğu، Sûsî'nin de sâkin okuduğu، 4 yerde geçen بِيَدِهِ (Bakara 237, 249, Mû'minûn 88, Yâsîn 83) kelimesinde Ruveys'in kasr ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 164; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 93.

¹²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239

¹²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239.

¹²⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239; İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 47; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 61; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 315. لَأَهْلِهِ امْكُتُوا (Tâhâ 20/10, Kasas 28/29) kelimesindeki ه/hü zamirinin Âsım ve Hamze'nin dışındaki diğer Kurrâ vasıl halinde genel kuralı üzere esreli olarak okurken, Hamze ه/hü zamirinin harekesi esre olmasına karşılık sonraki hemze-i vasılın harekesinin damme olması sebebiyle vasıl halinde de dammeli okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 166.

ihtilaf olup¹²⁹⁰ Şu'be ile Hafs arasında Furkân Sûresi 69. ayetteki zamir dışında herhangi bir ihtilaf yoktur.¹²⁹¹

Bunun dışında munfasıl zamir olan ve و/vav, ف/fe ve ل/lam harfinden sonra gelen ه/hi zamirleri Âsım kıraatında ه/he harfleri harekeli olarak okunur. Bu zamirleri Kâlun, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca'fer ise sükunla okur. Kâlûn ve Kisâî ilaveten نَّم edatından sonra gelen zamirleri de sâkin olarak okumaktadır.¹²⁹²

Yukarıda zikredilen bazı maddelerdeki ه/hü zamirinde Hafs ile Şu'be'nin ittifak ve ihtilaf ettiği yerler bulunmaktadır.

A. ŞU'BE İLE HAFS'IN İTTİFAK ETTİĞİ YERLER

ه/Hü zamiri normalde sâkin hareke almazken Şu'be ile Hafs'ın diğer kurrâdan ayrılarak sâkin okuduğu yerler vardır. Bu zamirler normal kurala göre esreli veya ötreli olarak sıla ile veya ihtilâs okunmaktadır. Nitekim diğer kurrâdan bu şekilde okuyanlar vardır. İki râvînin ittifak ettikleri maddeler halinde şöyledir:

1- **فَالْقَهُ** (Neml 27/28). ayetinde **فَالْقَهُ** kelimendeki ه/hü zamiri, emir fiiline bitişmiş bir zamirdir. Aslı **فَالْقَهُ** şeklinde esrelidir. Ancak buradaki ه/hü zamirini Hafs ve Şu'be sâkin okumuştur.¹²⁹³

2- **أَرْجَاهُ** (A'râf 7/111, Şuarâ' 26/36). ayetlerinde **أَرْجَاهُ** kelimesinin aslı **أَرْجَاهُ** fiilidir. Bu fiilin emr-i hazırı **أَرْجَاهُ** şeklindedir. Bu kelimeye ه/hü zamiri bitişince **أَرْجَاهُ** şeklinde okunmuştur. Bu ayetlerdeki ه/hü zamirini Hafs ve Şu'be, *Şâtıbiyye ve Teysîr* tarikinden araya ء/hemze koymadan, ه/he harfini ayette görüldüğü gibi sükunla okumuştur.¹²⁹⁴ Ayrıca Tayyibe tarikinde Şu'be'den Yahya b. Âdem tarikinden **أَرْجَاهُ** şeklinde hemzeli okuyuş rivâyet edilmiştir.¹²⁹⁵

3- **يَرْضُهُ** (Zümer 39/7). ayetinde kelimesinin **يَرْضُهُ** aslı **يَرْضِي** fiilidir. Bu fiile ه/hü zamiri bitişince **يَرْضَاهُ** şeklindedir. Ayette şart edatının cevabında cezm alameti olarak **ي**/yâ harfi hazfedilmiştir. Bu kelime kurrâ arasında *med, ihtilâs ve iskân* ile okunmuştur.¹²⁹⁶ Belirtilen zamiri Hafs ile Şu'be, *Şâtıbiyye ve Teysîr* tarikinde ötreli olarak

¹²⁹⁰ İbn Kesîr, öncesi sâkin ه/hü zamirini sıla ile okur. İbrahim Damra, *et-Tariku'l-Münîr ilâ Kıraati İbn Kesîr*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2006, s. 19.

¹²⁹¹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 160, 161.

¹²⁹² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 284.

¹²⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 48; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 162.

¹²⁹⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 359; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 152.

¹²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 244; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 167, 168.

¹²⁹⁶ Med ile okumaya, kelimenin aslındaki hazfedilmiş elifin (yâ) yerine, fetha harekenin و/vav ile uzatılması; kasr ile okumaya, ه/hü zamirinin aslına binaen okunması; iskân ile okumaya da, ه/hü zamirinin fiile

kasr ile yani uzatmadan okumuştur.¹²⁹⁷ Diğer tariklerden Hafs'tan *ihtilâs/kasr* vechi, Şu'be'den de *ihtilâs/kasr* ve *iskân vechi* gelmiştir.¹²⁹⁸ Esasen kaynaklarda ifade edilen ihtilâs ile kasr aynı anlamda kullanılmaktadır.¹²⁹⁹

Bu kelime ile ilgili Âsım'ın kıraatı verilirken râvîler belirtilmeden ihtilâs ile okuduğu zikredilmiştir. Bu noktada ed-Dânî "ihtilâs" kelimesini kullanırken, Şâtıbî "kasr" kelimesini kullanmış,¹³⁰⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib ise her iki râvî için uzatılmadan ötreli okunacağını söylemiştir.¹³⁰¹ Yani kesrenin ihtilâsı ile uzatılmaması kastedilmiştir.¹³⁰² Burada, uzatılarak okunan kıraatta *حَرَكَةُ* kelimesindeki gibi olduğu, lâkin kasr ile okumada dammenin و/vav olmadan *kâfî* geleceği için uzatılmadığı ifade edilmiştir.¹³⁰³ Tecvid eserlerinde ise Hafs için hiç uzatmamak anlamında kasr ile okunacağı ifade edilmektedir.¹³⁰⁴

Yukarıda verilen bilgilere ilave olarak şu bilgileri vermek yerinde olacaktır. وَمَنْ يَأْتِهِ (Tâhâ 20/75), بَيِّنِهِ (Bakara 2/237, 249, Mü'minûn 23/88, Yâsîn 36/83), تُزَيِّنُهُ (Yûsuf 12/37), لَمْ يَزِرْهُ (Beled 90/7), يَزِرُهُ (Zilzâl 99/7,8) kelimelerindeki ه/hü zamirlerinin uzatılmasında iki râvî arasında ittifak olup diğer kurrâdan az da olsa sılasız veya sâkin olarak okuyan söz konusudur.¹³⁰⁵ Ayrıca لِأَهْلِهِ امْكُتُوا (Tâhâ 20/10). ayetindeki bu zamirin harekesi normalde esredir. Diğer kelimeye vasıl halinde Âsım'ın genel kâidesi gereği yine esre ile okunmaktadır. Zira İmam Hamze bu zamiri damme ile vasıl etmektedir.¹³⁰⁶

B. ŞU'BE İLE HAFS'IN İHTİLAF ETTİĞİ YERLER

Şu'be ile Hafs'ın ihtilaf ettiği zamirler, ittifak ettiklerine göre daha fazladır. Bunlar şu kelimelerdeki ihtilaflardır:

1. وَيَخْشَى اللَّهَ وَيَتَّقُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (Nûr 24/52). ayetindeki وَيَتَّقُهُ kelimesinin aslı يَتَّقِي fiili olup muzârî sîgası يَتَّقِي şeklinde gelmektedir. Ayetin başındaki şart edatından dolayı sükûn alameti olarak sondaki ي/ya harfi hazfedilmiş, ه/hü zamiri de kendisine bitişince

bitişmesi ve fiilin asıl harfi gibi anlaşılmaması için olduğu ifade edilmiştir. Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Huccetü fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mükrim, Beyrut-Kahire: Dâru's-Şuruk, 1979, s. 308.

¹²⁹⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 496; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 150; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 58; Sâlim, a.g.e., s. c. 1, 404, 405.

¹²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 240-242; Dimyâtî, a.g.e., c. 2, s. 427; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 183.

¹²⁹⁹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 163.

¹³⁰⁰ İbnü'l-Kâsîh, a.g.e., s. 47; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 534; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 163, 164.

¹³⁰¹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 236.

¹³⁰² Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 144.

¹³⁰³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 150; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240; el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 56-58; İbn Zencele, a.g.e., s. 619.

¹³⁰⁴ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 245.

¹³⁰⁵ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 164, 165.

¹³⁰⁶ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 144,145; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 338.

ق يَنْقَهْ şeklinde olmuştur. Bu kelime de aslında olduğu gibi ق يَنْقَهْ şeklinde zamiri çekmeden ق /kaf harfini esre ile veya ihtilâs ile; ayrıca ق/kaf harfi esreli ve ه/hü zamirini çekerek ve ق/kaf harfinin esresi ve ه/hü zamirini sâkin olarak okuyan kıraat imamları bulunmaktadır. Buradaki ق/kaf harfini sâkin, ه/hü zamirini kasr ile okuyan (ق يَنْقَهْ şeklinde) sadece Hafs'tır. Şu'be ise ق/kaf harfinin esresi ve ه/hü zamirinin sükunuyla ق يَنْقَهْ şeklinde okur.¹³⁰⁷ Ayrıca, Şu'be rivâyetinde Uleymî tarikinden ihtilâs, Hafs rivâyetinde ise Hâşimî tarikinden ق/kaf harfinin sükunuyla birlikte ihtilâs¹³⁰⁸ vechi nakledilmiştir.¹³⁰⁹

2- وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ (Âl-i İmrân 3/75). ayetindeki يُوَدِّهِ kelimesindeki zamiri, Hafs esreli olarak sıla/med ile Şu'be ise يُوَدِّهِ şeklinde sâkin okumaktadır.¹³¹⁰

3- نُؤْتُهُ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا (Âl-i İmrân 3/145, Şûrâ 42/20). ayetlerindeki نُؤْتُهُ kelimesindeki zamirlerini Hafs esreli olarak sıla/med ile Şu'be de نُؤْتُهُ şeklinde sâkin okumaktadır.¹³¹¹

4- وَنُصْلِهِ وَاَوْفَىٰ وَتَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ (Nisâ 4/115). ayetindeki نُوَلِّهِ ve نُصْلِهِ kelimelerindeki zamiri, Hafs esreli olarak sıla/med ile Şu'be her iki kelimedeki zamiri sâkin okumaktadır.¹³¹²

5- وَمَا أُنْسَانِيَهُ (Kehf 18/63) ve عَلَيَّهِ اللَّهُ (Fetih 48/10). ayetlerindeki ه/hü zamirlerini, Hafs cârî kuralın dışında (zamiri aslına binaen) ötre ile okumuştur. Şu'be ise diğer kıraat imamları gibi وَمَا أُنْسَانِيَهُ ve عَلَيَّهِ اللَّهُ şeklinde esre ile okumuştur.¹³¹³ Esreli okuma, önceki harflerin esreli olmasına dayandırılırken; Hafs'ın ötreli okuması, zamirin damme üzere asıl olması ve ard arda gelen esrelerin ağırlığını ortadan kaldırmak şeklinde izah edilmiştir.¹³¹⁴

6- لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ (Kehf 18/2). ayetinde لَّدُنْهُ kelimesindeki zamiri Hafs ötre ile okurken, Şu'be, مِّنْ لَّدُنْهُ şeklinde د/dal harfinin sükunu ve işmâm¹³¹⁵ ile ن/nun ve ه/hü harfinin kesre, ayrıca zamiri harfini de sıla/med ile okumuştur.¹³¹⁶

¹³⁰⁷ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 147; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 241.

¹³⁰⁸ "İhtilâs" ifadesi burada "sılasız" anlamında hareke ile uzatmadan okumak anlamında kullanılmaktadır.

¹³⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 241; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 163.

¹³¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240. وَمَنْ يَأْتِهِ (Tâhâ 20/75) kelimesinde olduğu ه/hü zamirinde Ruveys ve Kâlûn'un sılasız okuduğu, Sûsî'nin de sâkin okuduğu vakidir. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 164.

¹³¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240.

¹³¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 145.

¹³¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240.

¹³¹⁴ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 422.

¹³¹⁵ İşmâm, ses olmaksızın ötre harekeyi belli etmektir. Dâni ve Mekkî işmâmın sâkin د/dal harfini okuduktan sonra, Ca'berî ise د/dal harfiyle beraber olacağını söylemiştir. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 311; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 97.

¹³¹⁶ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 633; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, ss. 244-246; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 182.

7- فِيهِ مُهَانًا (Furkân 25/69). ayetindeki فِيهِ kelimesinde iki râvî arasında ihtilaf vardır. Öncesi sâkin olan diğer zamirlerde Şu'be ile Hafs arasında ihtilaf yokken, Hafs sadece buradaki zamiri sıla/med فِيْهِ şeklinde okumuştur. Şu'be ise normal kaideye uygun olarak sılasız/medsiz okumuştur.¹³¹⁷ Hafs'ın diğer yerlerde sıla yapmayıp sadece burada sıla ile okuması ayetteki azaba işaret etmek üzere mübâlağa yapılması olarak açıklanmıştır.¹³¹⁸

8-Hafs, وَمَا عَمَلَتْهُ أَيْدِيهِمْ (Yâsîn 36/35). ayetteki "Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye..." عَمَلَتْ fiiline ه/hü zamiri ziyadesiyle okumaktadır. Şu'be ise bu zamiri Hamze ve Kisâî ile beraber hazfederek okumaktadır.¹³¹⁹

9-وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً (Lokmân 31/20). ayetinde "...Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze serdi..." نِعَم kelimesinde Hafs, ilaveten ه/hü zamiriyle نِعْمَةً şeklinde okurken, Şu'be bu kelimeyi نِعْمَةً şeklinde tekil sığa ile ه/he harfini tâ-i marbûta olarak okumaktadır.¹³²⁰

10-مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ- (Zuhruf 43/71). ayeti "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır." mânâsına gelmektedir. Ayetteki تَشْتَهِي kelimesini Hafs, Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ile birlikte fiilin sonuna bitişen ه/hü zamiriyle تَشْتَهِيْهِ şeklinde okumuş, Şu'be, diğer imamlara uyarak zamirin hazfiyle مَا تَشْتَهِيْ şeklinde okumuştur.¹³²¹

On maddede sıraladığımız Şu'be ile Hafs arasındaki ه/hü zamirindeki okuma farklılıkları 12 kelime arasında olup tarikler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sadece her iki râvînin ittifak ettikleri أَرْجَهُ kelimesinde Şu'be için Şâtıbiyye ve Teysir tariklerini dışında Tayyibede أَرْجُهُ şeklinde hemzeli ve zamiri ötreli okuma vecihleri söz konusudur. Aynı şekilde Zümer Sûresi 7. ayetteki يَرْضَهُ kelimesinde de Şu'be için Tayyibe'den sıla/med ile ihtilâs arasında değişen vecihler nakledilmiştir. يَرْضُهُ kelimesinde râviler arasında Şâtıbiyye'den Yahya b. Adem tarikinde ihtilaf olsa da Uleymî tarikinde ihtilâs/kasr ile okumada birleşmektedirler.

Hafs açısından baktığımızda, عَمَلَتْهُ kelimesinde Kûfe mushafında yazılmayan ama diğer mushaflarda yazılan ه/hü zamirini isbât ettiği, sadece Şam ve Medine mushaflarında resmedilmiş تَشْتَهِيْ kelimesinde de ه/hü zamirini isbât ederek okuduğu görülmektedir.

¹³¹⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 148; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 201; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 149; Muhaysin, *el-Mühezzebe*, s. 37, 38.

¹³¹⁸ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 67.

¹³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265.

¹³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 260.

¹³²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

V. HARFLERİN TERKİBİNDE KIRAAT İHTİLAFLARI

Harflerin kelimedede bir araya gelmesiyle mahreç ve sıfat olarak uzaklık-yakınlık ve aynılık bakımından oluşan İzhâr, idğâm, ihfâ, iklâb ve sâkin ʾ/mim ihtilafları tecvid eserlerinde ele alınmaktadır. Ancak burada kavramlarla ilgili genel bilgiler verildikten sonra Âsım kıraatının bu konudaki durumu izah edilip Şu'be ile Hafs'ın ayrıştığı hususlar ortaya konulacaktır.

A. ÂSİM KIRAATINDA İZHÂR VE İDĞÂM

İzhâr: İki harfin arasını ayırarak idğâm etmemek anlamında kullanılan izhâr,¹³²² harflerde asıl okuma olup¹³²³ Kureyş Ensar, Sakîf, Hevâzîn, Sa'd ve Kinâne kabilelerine ait bir uygulamadır.¹³²⁴ Tecvid kitaplarında genel olarak dört çeşit izhârdan bahsedilmektedir. Bunlar sâkin ʾ/nun ve tenvin izhârı, sâkin ʾ/lam izhârı, izhârı kelime-i vâhide ve sâkin mim'in izhârıdır. Kaynak kitaplarda bunların dışında ʾ/zel harfinin izhârı gibi diğer harflerin de izharından söz konusu edilmektedir. Çünkü diğer kıraatlarda bu noktada bazı harfler idğâm ile okunmaktadır.¹³²⁵ Âsım'ın bu anlamda kurrâ ile ihtilaf ettiği izhâr ve idğâmlar çokça bulunmaktadır. Ancak bunlarda Şu'be ile Hafs ittifak halindedirler. Sadece bir yerde Hafs'ın izhâr ile okuduğu kelimeyi, Şu'be idğâm ile okumuştur. O da **إِنْتَحَذْتُ** kelimesi ve bunun türevleridir. Bunlar Kur'ân'da toplam yirmi altı kelimedir.¹³²⁶ Şu'be diğer kelimelerde, ʾ/zel harfi ت/te harfine uğradığında ise izhâr ile okumuştur.¹³²⁷

Sâkin ʾ/nun ve tenvin izhârı **ise** kendisinden sonra boğaz harfleri olarak tabir edilen altı harften biri geldiğinde olur. Bu harflerin izhâr edierek okunmasında kurrâ arasında ittifak vardır.¹³²⁸ Bundan istisna olarak Ebû Ca'fer'in, غ/gayn ve خ/ha harflerinde ihfâ uyguladığı nakledilmiş, ancak bu noktada ehl-i edâ'nın bir kısmı, Ebû Ca'fer'den bazı kelimeleri izhâr ile okumuştur.¹³²⁹ Ayrıca Şu'be ile Hafs arasında, **يُسَنُّ** (Yâsîn) **وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ**

¹³²² Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, s. 156; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri*, s. 47.

¹³²³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 134.

¹³²⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

¹³²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 3-8.

¹³²⁶ bkz. Bakara 2/51, 80, 92, Âl-i İmrân 3/81, Nisâ 4/153, A'râf 7/78, 91, 155, Enfâl 8/68, Hûd 11/92, Ra'd 13/16, 32, Hicr 15/73, Kehf 18/77, Meryem 19/17, Hac 22/44, 48, Mü'minûn 23/41, 110, Furkân 25/27, Şuarâ' 26/29, Ankebût 29/25, 37, 41, Fâtır 35/26, Mü'min 40/5, Fussilet 41/17, Câsiye 45/35, Zâriyât 51/44.

¹³²⁷ Ümânî, *a.g.e.*, s. 266.

¹³²⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 257; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, s. 157. Bu harfler şu kelimelerin baş harflerinde toplanmıştır. **هَاجِي خَالِقُ عَذْلُ غِيَّ هَادِيَا**. Toplam 6 boğaz harfidir. Ganim Kaddûrî, *el-Müyyesser*, s. 105. Nâfi'nin râvîsi Verş'in hemzenin harekesini önceki sâkin vererek nakil yaptığı yerleri bunun dışında tutmak gerekir. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı*, s. 341.

¹³²⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, ss. 234-246; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 18; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 144.

Tayyibe tariklerinde Şu'be ve Hafs için izhâr ile okuma vardır. Ancak Âsım kıraatında bu kelime de idğâm ile okuma daha meşhurdur.¹³⁴⁷

İzhar örneklerinde görüldüğü gibi kurrânın ittifak ettikleri sâkin nun, lâm-ı târif, bir kemenin izharı gibi izharların dışında, kurrânın bazısının idğamlı okuduğu kelimeleri Âsım izhar ile okumaktadır. Bu sebeple Âsım'ın kendi yaşadığı çevrenin uygulamasına aykırı olarak izhar ehli olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁴⁸ Râvîleri açısından değerlendirildiğinde Hafs, Şu'be'den اِتَّخَذْتُ kelimesinin müştakları ve Yâsîn ve Kalem Sûrelerinin başındaki harflerin vaslında sadece Şâtıbiyye tarikinde izhar etmesiyle ayrılmaktadır.

İdğâm: idğâm, Arap keliminde kelamı güzelleştiren bir uygulama olup yapılış sebebi olarak ağırlığı ortadan kaldırıp telaffuzu hafifletmek olduğu belirtilmiştir.¹³⁴⁹ İzhar ve idğâmın, Araplarda eskilere dayanan lehçeye dayalı uygulamalarından birini oluşturduğu belirtilmiş, genelde Temîm, Esed, Tay, Bekir b. Vâil, Abdülkays kabilelerine ait bir uygulama olduğu nakledilmiştir.¹³⁵⁰ Sibeveyh'in, lügat ve nahiv âlimlerinin izhâr uygulamasını Hicazlılara, idğâm uygulamasını ise Temîm kabilesine nispet ettiği belirtilmiştir.¹³⁵¹ Bütün idğâmlar ya tam olarak ya da bazı kalınlık ve gunne gibi özelliklerinin dışarda kalmasıyla nâkıs olarak idğâm edilmiştir.¹³⁵² Kıraat ilminde İdğâmlar, "kebîr" ve "sağîr" olarak ikiye ayrılmıştır.

İdğâm-ı Kebir, birbirine mütemâsil (aynı), mütecânis (benzer), mütekârib (yakın) olan harekeli bir harfi, yine harekeli bir harfe idğâm etmektir. Amel (eylem) çokluğundan, yani harf önce sâkin kılınıp sonra idğâm edildiğinden dolayı bu idğama "kebîr" denilmiştir.¹³⁵³ Bu idğâm çeşidi, mütemâsil (aynı harf) olarak Kur'ân'da on yedi yerde geçmektedir.¹³⁵⁴ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ (En'âm 6/34). ayetinde olduğu gibi harekeli J/lam harfi, diğer harekeli J/lam harfine idğâm edilmektedir. Bu durumda وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ şeklinde ilk lam harfi sükunla okunmaktadır. Ancak, كُنْتُ تُرَابًا (Nebe' 78/40) örneğinde olduğu gibi ilk harf, zamir olarak gelirse idğâm uygulanmamıştır.¹³⁵⁵ Bu idğâm çeşidi, Ebû Amr

¹³⁴⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 197; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 12; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 185; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 116-124.

¹³⁴⁸ İbrahim Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, s. 175.

¹³⁴⁹ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullah es-Sayrâfî, *İdğâmü'l-Kurrâ*, thk. Fergilî Seyyid Urbâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011, s. 31, 35.

¹³⁵⁰ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 131; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

¹³⁵¹ Altundağ, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", ss. 23-48.

¹³⁵² es-Sayrâfî, *a.g.e.*, s. 42; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 72.

¹³⁵³ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 184; Di'biş, *a.g.e.*, s. 181.

¹³⁵⁴ bkz. es-Sayrâfî, *a.g.e.*, s. 46.

¹³⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takribü'n-Neşr*, s. 39.

kıraatında rivâyet edilmiş olup¹³⁵⁶ bazı yerlerde Hamze, Hallâd, Ya'kûb, (Ruveys) ona muvâfakat etmiştir.¹³⁵⁷

İdğâmı sağır ise, sâkin bir harfin harekeli bir harfe idğâm edilmesidir.¹³⁵⁸ Bu idğâm, ilk harfin idğâm edilebilmesi için harfi sâkin kılma durumu olmaması ve amelin az olması sebebiyle “sağır” olarak isimlendirilmiştir.¹³⁵⁹ Âsım kıraatındaki bütün idğâmlar bu gruba girmektedir. فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ (Bakara 2/16). ayetindeki ت/te harfinin ت/te harfine idğâm edilmesi örneğinde olduğu gibi.¹³⁶⁰

İdğâm olması için iki harfin hat/yazı olarak yan yana gelmesi zorunludur. Ancak bu bir kelime içinde¹³⁶¹ veya iki kelime arasında da olabilir. İdğâm-ı sağır için söylediğimizde birinci harf sâkin ikincisinin harekeli olması gerekir. Ancak sâkin olan ilk harf, med harfi olmamalıdır. İdğâm olabilmesi için bu şartların yanında, temâsül (aynılık), tecânüs (benzerlik) ve tekârub (yakınlık) şartları da sayılmıştır.¹³⁶² Ancak, mahrec ve sıfatları yakın olan her harf Âsım kıraatında idğâm edilmemiştir. Dolayısıyla bir kıraatta idğâm edilmeyen ve izhâr ile okunan harfler mahrec ve sıfat olarak uzak anlamına gelmemektedir. Zira bu harfler diğer kıraatlarda idğâm ile okunabilmektedir. Mesela, Hafs'ın izhâr ile okuduğu ذ/zel ile ت/te harfini Şu'be idğâm ile okumaktadır. Dolayısıyla kıraatta rivâyet esas olduğu için bu konuda genel bir kaideden bahsedilemez.¹³⁶³ Bu konuda ekser ulemâ temâsül ve tekârub ile yetinmişlerdir.

İdğâm'ın tanımında zikredilen aynılık (temâsül), iki harfin mahrec ve sıfatları aynı, birincisi sâkin, ikincisi harekeli harfin idğâmı demektir. (Misyeyn) فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ (İsrâ 17/33) ayetindeki ف/fe harfini ف/fe harfine idğâmı ve وَقَدْ دَخَلُوا (Mâide 5/61) ayetinde د/dal harfinin د/dal harfine idğâmı edilmesi gibi. Yakınlık (tekârub), iki harf mahrec ve sıfat bakımından yakın olması demektir. أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ (Mürselât 77/20) ق/kaf harfinin ك/kef harfine idğâmı ve وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ (Fetih 48/13). ayetinde ن/nun harfinin ل/lam harfine idğâm edilmesi gibi. Bu idğâmlar hepsi “mütekâribeyn” olarak adlandırılmasa da bu harfler esasen mahrec yakınlığından dolayı idğâm edilmektedir. Benzerlik (tecânüs), (aynı küllî mahrecte), iki harfin mahreçlerinin (yakın mahrec) aynı, sıfatlarının ayrı olmasıdır. قَالَتْ

¹³⁵⁶ el-Hanbelî, a.g.e., s. 78; Önen, a.g.e., s. 131.

¹³⁵⁷ Yüksel, a.g.e., s. 326, 327.

¹³⁵⁸ Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 87.

¹³⁵⁹ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 183.

¹³⁶⁰ el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 197.

¹³⁶¹ Bir kelimedede idğâm örnekleri daha çok idğâm mütecâniseynde olup sâkin ن/nun idğâmları iki kelime arasında olmaktadır.

¹³⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 3; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîbü'l-Kıraat*, ss. 236-238; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 150; el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 231.

¹³⁶³ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, ss. 152-155.

لَيْنٌ بَسَطَتْ (Yûnus 10/89). ayetindeki ت/te harfinin ve د/dal harfine idğâmı ve ط/ta harfinin ت/te harfine idğâmı gibi.¹³⁶⁴

Âsım kıraatındaki bütün idğâmlar idğâm-ı sağırdır. Harekeli harfin diğer harekeli harfe idğâmı şeklinde gerçekleşen idğâm-ı kebir ise bu idğâma benzeyen belirli kelimeler dışında Âsım kıraatında (Hafs ve Şu'be rivâyeti) bulunmamaktadır.¹³⁶⁵ Bazı kıraatlarda söz konusu olan bu kelimeleri Âsım normal olarak harekesiyle okumuştur.¹³⁶⁶ Ancak Âsım, mushaflarda idğâmlı olarak resmedilen şu kelimeleri yine idğâmlı olarak okumuştur. Bu kelimeler esasen idğâm-ı kebir olduğu halde mushaf hattında idğâmlı yazıldığı için bunlara idğâm-ı kebir denilmemektedir.¹³⁶⁷ Bu kelimeler şöyledir: فَنِعْمًا (Bakara 2/271), aslı مَا أَتَّحَاوُنِي, فَنِعْمَ مَا (En'âm 6/80) aslı: لَا تَأْمَنَّا, أَتَّحَاوُنِي (Yûsuf 12/11) aslı: لَا مَكْنِي, مَا مَكَّنِي (Kehf 18/95) aslı: مَكَّنِي.

Âsım kıraatında diğer kıraatlara nazaran idğâm uygulaması çokça bulunmamaktadır. Bütün kurrânın ittifak ettikleri idğâmlar Âsım kıraatında da mevcuttur.¹³⁶⁸ İdğâmı sağır olarak Âsım kıraatının Şu'be ve Hafs rivâyetinde idğâmı misleyln, sâkin nun idğamları, mütekaribeyn, mütecaniseyn, şemsiyye gibi idğamlar diğer kıraatlarda olduğu gibi Âsım kıraatında da mevcuttur.

Şâtibî idğâm konusunda imamların durumunu şöyle dile getirmiştir:

كُلُّهُمْ التَّنْوِينَ وَالنُّونَ أَذْغَمُوا بِلَا غُنَّةٍ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لِيَجْمُلَا

*Tenvin sâkin nun'un /lamve /ra harfine bütün kurrâ gunnesiz olarak idğâm etmişlerdir.*¹³⁶⁹

وَكُلٌّ يَنْمُو أَذْغَمُوا مَعَ غُنَّةٍ وَفِي الْوَاوِ وَالْيَا دُونَهَا خَلْفٌ تَلَا

*Her يَمُو harfleri gunneyle idğâm edilir. Halef و/vav ve ي/ya harflerinde gunnesiz okur.*¹³⁷⁰

Tecvid ilminde ayrıntılı başlık altında incelenen idğâmlar, mahreç ve sıfatları açısından değerlendirildiğinde İdğâm-ı Misleyln, Mütekâribeyn ve Mütecâniseyn olarak üç başlıkta ele alınabilir.¹³⁷¹ İdğâm-ı misleyln'in¹³⁷² bir kelimedede veya iki kelime arasında

¹³⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 218, 219.

¹³⁶⁵ el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 54-57; el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 117; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 185.

¹³⁶⁶ el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 219.

¹³⁶⁷ ed-Dânî, *el-Mukni*, s. 108; ed-Dânî, *el-Muhkem*, s. 82; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 235.

¹³⁶⁸ bkz. es-Sayrâfî, *a.g.e.*, ss. 69-138; Hadice Ahmed Müftî, *Nahvü'l-Kurâ'î'l-Kûfiyyîn*, Suudi Arabistan: *Câmiatü Ümmi'l-Kurâ*, 1402, s. 321.

¹³⁶⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 256.

¹³⁷⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 256.

¹³⁷¹ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdü'l-Mukill*, s. 182.

¹³⁷² Birbirinin aynı olan her harf birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak geldiğinde idğâm edilmiştir. İdğâm-ı misleyln, maal gunne ve bilâ gunne olarak ikiye ayrılır. İdğâm misleyln ise ayrı kelimelerde veya aynı

okunmasında kurrâ ve ehli edâ arasında ittifak¹³⁷³ vardır.¹³⁷⁴ Sadece, "hâ-i sekte" bölümünde açıklanan Hâkka Sûresi 28 ve 29. ayetlerde مَالِيَهُ هَلَّا kelimelerinde vasıl halinde idğam ve izhar ile okunmasında ihtilaf edilmiştir. Ancak burada Şu'be ve Hafs arasında ihtilaf olmayıp her iki vecihle okumuşlardır.¹³⁷⁵

Küllî mahreçleri aynı olan harflerin idğâmı olarak tanımlanan mütecânîs idğâm¹³⁷⁶ ise د/dal harfinin ت/te harfine, ت/te harfinin د/dal harfine, ط/ta harfinin ت/te harfine, ت/te harfinin د/dal harfine,¹³⁷⁷ ز/zel harfinin ظ/za harfine, ث/se harfinin ز/zel harfine idğâmı vardır.¹³⁷⁸ Bu idğamlarda bütün kurrâ arasında ittifak söz konusu olup sadece يُلْهَثُ ذَلِكْ (A'râf 7/176) kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Âsım kıraatı için Şâtıbiyye tarikinde sadece idğâm vechi varken, Tayyibe tarikinde idğâm ve izhâr vecihleri de rivâyet edilmiştir. Lâkin idğâm vechi daha meşhurdur.¹³⁷⁹

Kur'ân'da sadece يَا بُيَّ اَرْكَبْ مَعَنَا (Hûd 11/42) ayetinde olan ب/be harfinin م/mim harfine idğâmı vardır.¹³⁸⁰ Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde Âsım için idğâm söz konusu iken, Tayyibe tarikinde ise sadece Hafs ve Şu'be için çoğu tarikten idğâm okunuşu gelmekle birlikte, Amr ve Uleymî tariklerinden izhâr okunuşu da rivâyet edilmiştir.¹³⁸¹

Mütekaribeyn idğam dediğimizde mahreçleri ve sıfatlarının birbirine yakın, bu sebeple de idğam edilen harfler kastedilmektedir. Aslında misleyn ve mütecânîs idğamların dışındaki idğamlar, külli mahreçleri aynı olup sıfatlarında farklılık olan harfler

kelimede de olabilir. Fakat şeddeli olarak yazılı olmaz. مَدَّ اِنَّ، رَبُّ، ثُمَّ، gibi kelimelerde idğamlar şeddeli olarak yazılmıştır. Bu kelimelerde okunuş itibarıyla idğâm olmakla birlikte şeddeli yazılmanın sebebi idğâm olmadığı için idğâm misleyn maal gunne veya bilâ gunne olarak adlandırılmamışlardır. Ancak ülkemizde bunlara genelde idğâm-ı misleyn denilmektedir. Sıtkı Güllü, *a Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlimi*, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005, s. 346; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 286; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 237. Ancak, Arapça tecvid kitaplarına ve kaynak eserlere baktığımızda konuya dair şeddeli yazılmış olarak örnek verilmemiştir. ed-Dânî, *et-Taḥdîd*, s. 112; Molla Abdurrahman Karabaş, *min İlmî't-Tecvid (Karabaş Tecvidi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 004403-IV, 004403; Mekki Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 170; el-Marsafî, *Hidâyetü'l-Kârî*, c. 1, s. 162; el-Hamed, *el-Müeyesser*, s. 89. Bunlara teşdîd (müşedded) maal gunne veya bilâ gunne denilmektedir. Aynı kelimede şeddeli olan harflerin tecvid açısından değil, dil açısından (sarf ve nahiv) idğâm olduğu belirtilerek bütün şeddeli harflere idğâm misleyn demenin doğru olmadığı ifade edilmiştir. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 186.

¹³⁷³ Buradaki ittifak meşhur râvî ve tarikler açınsındandır. Mesela, Hafs'tan Kehf Sûresi 17. ayette غَرَبَتْ تَقْرُطُهُمْ kelimesinde izhâr vechi gelmiştir. es-Seḥâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 483.

¹³⁷⁴ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 44, 53; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuḥdû'l-Mukill*, s. 185; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 218, 236. Burada idğâm-ı misleyn sağır olan idğâmdır. Ebû Amr kıraatındaki harekeli harfin harekeli harfe olan "kebîr" olarak adlandırılan idğâm-ı misleynde ise Kurrâ arasında ittifak yoktur. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuḥdû'l-Mukill*, s. 185.

¹³⁷⁵ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 252; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 111.

¹³⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, ss. 286, 287.

¹³⁷⁷ en-Neşr'den olmamakla birlikte Kisâfî tarihiyle وَقَالَتْ طَائِفَةٌ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ kelimelerinde Âsım'ın idğâm yaparken ت/te harfini şiddetli bir şekilde hemen kesmediği anlatılmıştır. es-Seḥâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 484.

¹³⁷⁸ el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 242.

¹³⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 12; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 254; Bakala, *a.g.e.*, s. 434.

¹³⁸⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 198; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 254; Ümânî, *a.g.e.*, s. 278.

¹³⁸¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 198; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 10; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 113; Mansûr vd., *a.g.e.*, s. 136; Bakala, *a.g.e.*, s. 434; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 46; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 92.

olduğu için mütekârib idğâmlardır. Burada alışık olunduğu üzere isimlendirme yapılarak açıklama yapılacaktır.

İdğâm mütekâribeyn¹³⁸² olarak aynı kelimedede ق/kaf, ك/kef ve ل/lam, ر/ra harflerinin idğâmı söz konusudur. ق/Kâf harfinin idğâmı sadece نَحْلُقُكُمْ (Mürselât 77/20) kelimesinde olup ل/lam harfinin ر/ra harfine idğâmı ayrı kelimelerde olmak üzere birçok yerde geçmektedir. بَلْ رَفَعَهُ (Nisâ 4/158)¹³⁸³ وَفُلٌ رَبِّ (Tâhâ 20/114) kelimeleri buna örnektir. Ancak ر/ra harfinin ل/lam harfine idğâmı yoktur.¹³⁸⁴ Bu iki idğâm çeşidinde (sağîr) kurrâ arasında idğâm etmede ittifak vardır.¹³⁸⁵

ق/Kaf harfinin bu şekilde idğâmı Âsım kıraatında sadece نَحْلُقُكُمْ kelimesinde vardır. Diğer kıraatlarda olan خَلَقَكُمْ, صَدَقَكُمْ kelimelerinde olan idğâm Âsım kıraatında yoktur. (ل, ر) ve (ق, ك) harflerinde olan ve Kur'ân'da sadece bir örneği olan bu idğâmda ehl-i edâ tarafından tam ve nâkıs olarak iki vecih uygulanmıştır. Şâtıbiyye tarikinde bazı ehl-i edâ nâkıs okusa da tam idğâm olarak okuma daha meşhur olmuş,¹³⁸⁶ Marsafî de Cumhur'a göre tam idğâmın mukaddem olduğunu belirtmiştir.¹³⁸⁷ Bu idğâmda ed-Dânî tam idğâmı, Mekkî ise nâkıs idğâmı tercih etmiş, İbnü'l-Cezerî ise her ikisinin sahih olduğunu, ancak tam idğâmın "idğâmı kebîr olarak geçen خَلَقَكُمْ örneğine kıyasen daha doğru olduğunu söylemiş, أَحْطُ örneği arasında ط/ta harfinin itbâk sıfatı sebebiyle fark olduğunu belirtmiştir.¹³⁸⁸ Mısır tarikinin Mütkın mesleği haricinde diğer mesleklerde de tam idğâm tercih edilmiştir.¹³⁸⁹ Bu idğâmda, her iki okumak şekli caiz olmakla birlikte, tam olarak uygulamak kolaylık noktasında tercih edilebilir. Nitekim ehl-i edâ bunu daha çok uygulamıştır. Ancak ülkemizdeki ve İslam Alemindeki kârlere baktığımızda her iki uygulamanın tercih edildiği gözlenmektedir.

İdğâm maal gunne dediğimiz ن/nun harfinin ي, و, م, ن, ل ve ر harflerine idğâmında, يَمْنُو olarak toplanan dört harfe idğâm edilmesine idğâm maal gunne, ل/lam ve ر/ra harflerine idğâmına idğâm bilâ gunne denilmektedir.¹³⁹⁰

¹³⁸² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 241.

¹³⁸³ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ (Mutaffîfîn 83/14). ayetinde ise Hafs rivâyetine göre Şâtıbiyye tarikinde istisna olarak idğâm yapılmayıp sekte yapılır. "Kellâ bel-râne" şeklinde nefes almadan ses kesilerek okunur. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 125.

¹³⁸⁴ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 50; el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 220.

¹³⁸⁵ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 108; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 263.

¹³⁸⁶ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 50; Hâlid Mansûr, *el-Mûzhir*, s. 69; Sâlim, a.g.e., c.1, s. 404, 405, 444, 445.

¹³⁸⁷ el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 255.

¹³⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 174; Muhaysin, *el-Hâdî*, c., 1, s. 108; Di'biş, a.g.e., s. 195, 196. Mar'aşî (Saçaklızâde) ise nâkıs idğâmı tercih etmiştir. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 192.

¹³⁸⁹ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 125.

¹³⁹⁰ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 138; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 146; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 44; Bakala, a.g.e., s. 434. ي/ya ve و/vav harflerine idğâm etmede Yâsîn 1. ayet ve Kalem 1. ayetteki hurûf-ı mukkata'alarda bundan istisna vardır. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 271.

1. Şu'be ile Hafs'ın İttifak Ettiği İdğamlar

Şu'be, Hafs'ın uyguladığı idğâm maal gunne, bilâ gunne, mütecâniseyn, mütekâribeyn,¹⁴⁰² misleyn ve şemsiyyeyi aynı şekilde uygulamaktadırlar. Zaten bu idğamlarda Kurrâ arasında ittifak vardır. Daha önce zikredildiği gibi Şu'be, idğâm mütekârib olarak ذ/zel harfini ت/te harfine اِتَّخَذْتُ kelimesi ve müştaklarında idğâm etmektedir.¹⁴⁰³ Ayrıca مَالِيَّةٌ (Hâkka 69/28, 29) kelimesinde asıl olan vakıf yapmak olmasına karşılık, vasıl halinde bütün Kurrâ için olduğu gibi Âsım'ın râvîleri arasında da izhar ve idğâm olmak üzere iki vecih okunmasında ittifak mevcuttur.¹⁴⁰⁴

2. Şu'be ile Hafs'ın İhtilaf Ettiği İdğamlar

Şu'be ile Hafs arasında Şâtıbiyye tarikinden genel olarak idğâmlarda ihtilaf olmamakla birlikte, bazı farklılıklar vardır. Kurrâ arasında sadece Hafs'ın sekteli olarak izhâr ile okuduğu kelimeleri, Şu'be idğâmla okumuştur. Tayyibe tarikinde ise bazı kelimelerde farklı tariklerden ihtilaflar bulunmaktadır. Bu konu Şâtıbiyye'de şöyle geçmektedir:

وَيَسِ اِظْهَرُ عَنْ قَتَّى حَقُّهُ بَدَا وَنُونٌ وَفِيهِ الْخِلْفُ عَنْ وَرِشِهِمْ خَلَا

Hafs, Hamze, İbn Kesîr, Ebû Amr için Yâsîn ve Nûn Sûresi'nde izhâr et,

Burada Verş için bunda hulf vardır (idğâm ve izhâr).¹⁴⁰⁵

Burada farklı tariklerden olan idğâm ve izhâr ihtilaflarını ilgili başlıklarda ele alındığı için bunlar zikredilmeyip sadece Şu'be'nin idğâm ile okuduğu yerler belirtilecektir.

1-Şu'be, ذ/zel harfini ت/te harfine idğâm etmekte, Hafs ise izhâr ile okumaktadır. Bu idğâm sadece, اِتَّخَذْتُمْ kelimesindeki (ve türevleri)¹⁴⁰⁶ ذ/zel harfinin ت/te harfine idğâm edilerek اِتَّخَذْتُمْ şeklinde okunmasıdır. Mü'min Sûresi 27 ve Duhân Sûresi 20. ayetlerdeki

Sülemî ona, "bak hele, burası ayet sonudur. Niçin hazif yapıyorsun? dedi. Âsım Arap kelimasında bunun olduğunu söyledi. Aynı şekilde يَتَسَنَّى kelimesini de يَتَسَنَّى diye okuduğunu söyleyince, Sülemî de aynı şekilde cevap verdi." es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 476.

¹⁴⁰² Hafs ile Şu'be meşhur râvî ve tariklerde ittifak etmekle beraber, A'sâ (şâz) tarikinden Şu'be'nin Âl-i İmrân Sûresi 29. ayetteki طَائِفَةٌ وَذَتْ طَائِفَةٌ kelimesindeki ت/te harfini izhâr ile okuduğu rivâyeti vardır. es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 483.

¹⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 9-17; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 59, 60; İsmail en-Nablusî, *Sarfû'l-Înân ilâ Kiraati Hafs b. Süleyman*, thk. Yûsuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 56.

¹⁴⁰⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 200; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 135.

¹⁴⁰⁵ Beyit No: 281. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 252.

¹⁴⁰⁶ Bu kelimelerin geçtiği ayetler için bkz. "Âsım kıraatında izhâr ve idğâm" bölümü.

كَلِمَاتِهَا kelimesindeki ذ/zel harfi her iki râvîde izhâr¹⁴⁰⁷ ile okumaktadır.¹⁴⁰⁸ اِتَّخَذْتُمْ kelimesinde kurrânın ekseriyeti idğâmla okurken, كَلِمَاتِهَا kelimesini izhâr ile okumuştur.¹⁴⁰⁹ Lâkin buna benzer kelime olan فَتَبَّذُّهَا (Tâhâ 20/96) kelimesinde Kûfeli kurrâ idğâm ile okumuş, Âsım ise (Şu'be ve Hafs) izhâr ile okumuştur.¹⁴¹⁰

2- Şu'be, وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (Yâsîn 36/1, 2) اِسْنَ ﴿ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (Kalem 68/1). ayetlerinde hurûf-ı mukata'alardaki ن/nun harflerini vasıl halinde و/vav harfine idğâm ve izhar edilmesinde ihtilaf vardır. Hafs, Yâsîn ve Kalem Sûrelerindeki hurûf-ı mukatta'aları vasıl halinde, Şâtıbiyye tarikinde izhâr ile okumaktadır. Ancak, Amr b. Sabbâh'ın Zür'ân tarikinden (Tayyibe) idğâm rivâyeti de gelmiştir. Şu'be ise bu iki harfte Şâtıbiyye tarikinde idğâmı uygularken, Tayyibe tarikinde Yahya ve Uleymî tariklerinde izhâr ile okumaktadır.¹⁴¹¹

3-Şu'be, Şâtıbiyye tarikinde مَنْ رَاقٍ (Kıyâmet 75/27) kelimesini مَرَّاقٍ şeklinde ن/nun harfini ر/ra harfine, بَلَّ رَانَ (Mutaffifîn 83/14) kelimesini بَرَّانٍ şeklinde ل/lam harfini ر/ra harfine idğâm ederek okurken, Hafs, her iki kelimedede izhar yapıp sekte ile okumaktadır.¹⁴¹²

Verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Âsım, idğâmı çok uygulayan bir kıraat imamı değildir. Onun idğamları, üzerinde ittifak edilen idğamlar olup bütün kurrânın ittifak ettiği sâkin nun, misleyn, mütekâribeyn, mütecâniseyn ve şemsiyye gibi idğamlarda Şu'be ile Hafs arasında bir farklılık da yoktur. Sadece sâkin ن/nun idğamında Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinin dışında, Tayyibe'den keyfiyet olarak tam veya nâkıs okumada ihtilaf olduğu görülmektedir. İdğâm-ı bilâ gunne ise Âsım kıraatında gunnesiz okunmaktadır. Fakat sadece Hafs rivayetinin birkaç tarikinde gunneli okunduğu müşahade edilmektedir. Ayrıca, Şu'be'nin, bütün tariklerde اِتَّخَذْتُمْ kelimesi ve türevlerini, çoğunluk kurrâya uyarak Hafs'a muhalefet ettiğini görüyoruz. Yâsîn ve Nûn Sûrelerinde Hafs bütün tariklerde izhâr, sadece Tayyibe'de birkaç tarikten idğâm ile okumakta, Şu'be ise nerdeyse bütün tariklerde yarı oranında izhâr ve idğâm vecihleriyle okumaktadır. Ama Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde idğâmlı okuduğu yerlerde Hafs ile ayrılmaktadır.

¹⁴⁰⁷ Şu'be'nin Tayyibe dışındaki tarik olan A'sâ tarikinden (şâz) Furkân Sûresi 27, Kehf Sûresi 77, Fâtır Sûresi 26. ayetlerdeki kelimeleri izhâr ile okuduğu rivâyeti geldiği gibi, Kur'ân'ın her tarafındaki bu kelimelerin de idğâm ile okunduğu rivâyeti de gelmiştir. es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 483.

¹⁴⁰⁸ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 254; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 13.

¹⁴⁰⁹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 160.

¹⁴¹⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 196; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 112; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 549.

¹⁴¹¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 486; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 254; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 15.

¹⁴¹² Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 566; Dabbâ', *el-İdâe*, s. 63. bkz. Sekte bölümünde açıklanmıştır.

B. SÂKİN ن/NUN VE م/MİM'İN İHFÂ EDİLMESİ VE İKLÂB

Tecvid eserlerinde ihfâ, iklâb ve dudak ihfâsı olarak isimlendirilen bu üç uygulama ayrı ayrı başlıklar altında ele alınsa da bunların ortak özelliği hepsinde ن/nun harfinin zatinın giderilip yani ihfâ edilmesi/gizlenmesi gunne sıfatının bırakılmasıdır. Burada konu, tecvid kısmını ilgilendiren taraflarına ayrıntılı olarak girmeden izah edilecektir.

"Gizlemek" anlamına gelen ihfâ,¹⁴¹³ kıraat ıstılahında, sâkin olan ن/nun harfini idğâm ile izhâr arasında gizleyerek ve gunnesi gözetilerek okumak demektir.¹⁴¹⁴ Kur'ân'da çok olması sebebiyle buna *hakiki ihfâ* denilmiştir.¹⁴¹⁵

ed-Dânî, ihfâ yapma sebebini, sâkin "nun" ile ihfâ harflerinin idğâm edilecek kadar mahrecleri yakın olmayıp izhâr edilecek kadar da uzak olmadığı için idğâm ile izhâr arasında bir durum olan ihfâ ile okunduğunu belirtmiştir.¹⁴¹⁶ İhfâ, idğâm ve izhâr gibi dilin bir ameli değil, genizden gelen bir sestir. Bundan dolayı ihfâyı yaparken dilin serbest olması, sesin genizden gelmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴¹⁷

Kıraat ilminde sâkin م/mim, harekenin ihfâsı gibi durumlar da söz konusudur. Fakat bahsi geçen ihfâ sâkin nun'dan sonra gelen on beş ihfâ¹⁴¹⁸ harfidir. Bu ihfânın on beş harfte uygulanmasında ittifak mevcuttur. İstisna olarak sadece bütün kurrânın izhar ile okuduğu ح/ha ve غ/gayn harflerinde Ebû Ca'fer sâkin ن/nun harfini ihfâ ile okumuştur.¹⁴¹⁹

"Dönüştürmek" anlamına gelen iklâb ise terim olarak, sâkin ن/nun ve tenvinden sonra ب/be harfi gelmesi durumunda ن/nun harfini gunneyle birlikte م/mim harfine çevirmektir. Şâtıbiyye'de bu hususu şöyle belirtilmiştir:¹⁴²⁰

وَقُلُّهُمَا مِمْماً لَدَى الْيَاءِ وَأَخْفِياً عَلَى غُنَّةٍ عِنْدَ الْبَوَاقِ لِيَكْمُلَا

¹⁴¹³ İhfâ harfleri 15 tanedir. ص ذ ث ج ش ق س ك ض ظ ز ت د ط ف. Necati Tetik, *Karabaş Tecvidi*, s. 30.

¹⁴¹⁴ el-Marsafî, a.g.e., ss. 168-170; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 164; Necati Tetik, *Karabaş Tecvidi*, s. 30. Sâkin ن/nun ihfâsının uygulamasında Arap kârîler ile Türk kârîler arasında bazı noktalarda telaffuz farklılığı dikkati çekmektedir. Buna göre bazı eserlerde ق/kaf ve ط/ta gibi tefhim sıfatına sahip kalın harflerde gunne kalın; ك/kef ve ت/te gibi ince harflerde gunnenin ince okunacağını belirtmektedirler. Ganim Kaddûrî, *el-Müyyesser*, s. 102. Ancak kaynak eserlerde böyle bir bilgiden söz edildiği görülmemektedir. <https://majles.alukah.net/t64466/>. Erişim Tarihi: (01.05.2021). Konunun geniş analizi için bkz. Ömer Başkan, "Kur'an Tilavetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", *İlahiyat Akademi Dergisi*, S. 10, (2019), ss. 145-170.

¹⁴¹⁵ el-Husarî, *Ahkâmü'l-Kıraati'l-Kur'ân*, s. 183.

¹⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 21.

¹⁴¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 21; el-Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'ân.*, s. 186, 187; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 67.

¹⁴¹⁸ Tecvid ilminde ihfâ harfleri şu kelimelerin başındaki harflerdir: صَفَاً جُودَ شَخْصٍ قَدْ سَمَا كَرَمًا ضَعُ ظَلِيمًا. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 158.

¹⁴¹⁹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 115; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 21; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 147.

¹⁴²⁰ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 258.

Bütün kurrâ sâkin ن/nun ve tenvinin ب/be harfini م/mim'e çevirir. Geri kalan on beş harfte gunneyle birlikte ihfâ edilir.¹⁴²¹

ب/be harfinin mahreci, ن/nun harfinin mahrecine uzak, م/mim harfi ile mahrecleri aynıdır. Zaten م/mim ile ن/nun harfi gunnede beraberdirler. İklâbın yapılış gayesi, telaffuzu kolaylaştırmak olup ن/nun harfi ب/be harfine idğâm edilmeden م/mim harfine çevrilerek tatbik edilir. Bu durum, okunuşta dudak ihfâsı ile aynıdır.¹⁴²²

sâkin ن/nun ve tenvinden sonra ب/be harfi gelmesi durumunda iklâb yapılmasında kurrâ arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.¹⁴²³ Dolayısıyla Şu'be ile Hafs aynı okumaktadırlar.¹⁴²⁴

Dudak ihfâsı olarak adlandırılan, sâkin olarak gelen م/mim harfinden sonra harekeli harflerin gelmesi durumunda meydana gelen ve tecvid eserlerinde üç halinden bahsedilen bu kural Tayyibe'de şöyle nazmedilmiştir:¹⁴²⁵

وَأَظْهِرِ الْغَنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ	مِيمٍ إِذَا مَا شُدَّذَا وَأَخْفِيَتْ
الْمِيمِمْ إِنْ تَسَكَّنَ بَعْنَةً لَدَى	بَاءٍ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ أَهْلِ الْأَدَا
وَأَظْهِرْهَا عِنْدَ بَاقِي الْأَحْرَفِ	وَاحْذَرْ لَدَى وَآوٍ وَقَا أَنْ تَحْتَفِي

Nun ve mim şeddeli olduğunda ve ihfâ edildiğinde gunneyi izhâr et.

م/Mim sâkin olarak ب/be harfine geldiğinde ehl-i edâ'nın tercihi gunnedir.

Sâkin م/mim diğer harflere geldiğinde izhâr et, و/vav ve ف/fe harflerinde ihfâ edilmemesine dikkat et.

Buna göre ilk olarak, sâkin م/mim'den sonra yine harekeli م/mim harfi geldiğinde idğâm misleyn maal gunne olmaktadır. وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ örneğinde olduğu gibi iki م/mim harfi idğâm edilerek okunmaktadır. Aynı şekilde diğer bütün harfler de idğâm şartlarında birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak karşılaştıklarında, idğâm misleyn olmaktadır. kurrânın bu idğâm türünde istisnasız ittifak ettiği daha önce belirtilmişti.¹⁴²⁶

¹⁴²¹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 114.

¹⁴²² Burada م/mim harfi, bazı Arap okuyucuların yaptığı gibi bütününü gizlenmeyip م/mim harfi mahrecinden biraz zayıf çıkarılır. Eğer dudak bütününü açık olursa sâkin ن/nun gibi olur. Tamamen م/mim harfi olarak iyice yumulursa, ihfâ kısmı olmaz. Dolayısıyla ihfâ edildiğinde dudak hafif gevşek bırakılarak ama kapalı şekilde okunmalıdır. Bununla birlikte gunne sıfatı daha belirgin olmalıdır. ed-Dânî, *et-Tahtîd*, s. 115; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 21; el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 180; Ganim Kaddûrî, *Ebhâs fi İlmî't-Tecvîd*, Amman: Dâru Ammâr, 2002, s. 102, 140, 141, 142; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cühdü'l-Mukill*, s. 201; Ali Çiftçi, "İklâb'ın Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz, Sayı 37, 2011, s. 237-256.

¹⁴²³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 201; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 21; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 146; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cühdü'l-Mukill*, s. 200.

¹⁴²⁴ Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 162.

¹⁴²⁵ Beyit No: 90, 91, 92. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetiü'n-Neşr*, s. 37.

¹⁴²⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 44, 53; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 218, 236.

İkinci olarak, bu harften sonra harekeli ب/be harfi geldiğinde buna ihfâ-i şefevî veya sâkin م/mim'in ihfâsı denilmiştir. Burada, sâkin م/mim ile ب/be harfinin mahreci aynı olmasından dolayı telaffuzda kolaylık açısından ihfâ yapılmıştır. Bunun uygulanması konusunda izhâr olduğunu söyleyenler olsa da ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin de içinde olduğu âlimlerin çoğuna göre ihfâ yapılmaktadır.¹⁴²⁷ Buna تَرْبِيَهُمْ بِحَجَارَةٍ (Fîl 103/4) kelimesi örnek olarak verilebilir.

Üçüncü olarak, bu harften sonra ب/be ve م/mim harfinin dışında 26 harften bir harf harekeli olarak geldiğinde buradaki م/mim izhâr edilerek okunmaktadır. هُمْ فِيهِ örneğinde olduğu gibi.¹⁴²⁸

Yukarıda zikredilen her üç halde de Şâtıbiyye tarikinden baktığımızda sâkin mim'in izhâr edilmesinde, idğâm misleyn olarak idğâm edilmesinde ve ب/be harfine uğradığında ihfâ edilmesinde kurrâ arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁴²⁹ Ancak Tayyibe tarikinde sâkin م/mim harfinden sonra harekeli ب/be harfinin gelmesi durumunda kıraat imamları ve onların tariklerinden olmasa da icrâ bakımından bütün kurrâ için ihtilaf söz konusudur. ed-Dânî, İbn Mücâhid gibi âlimlerin tercihi, ayrıca Endülüs, Mısır, Şam ve Mağrib ülkelerinde tercih edilen okuyuş ihfâ edilme yönündedir. Buradaki ihfâda gunne, aynıysa sâkin ن/nun'un ب/be harfiyle karşılaştığında م/mim'e kalb edildikten sonra yapılan gunne gibi yapılmaktadır. Ancak başını Mekki'nin çektiği bazı âlimler burada م/mim harfini tam olarak izhâr etmektedirler. Bu noktada, Irak ve diğer Meşrik ülkelerindeki ehl-i edâ'nın izhârı tercih ettiği belirtilmiştir.¹⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî ise her iki okuyuşun da sahih olduğunu ama ihfâ etmenin daha evla olduğunu söylemiştir.¹⁴³¹

Görüldüğü gibi iklâb, ihfâ ve sâkin م/mim'in okunması konusunda kıraat imamları arasında bir ihtilaf olmayıp sadece tecvid açısından ehl-i edâ arasında uygulamada keyfiyet farklılığı göze çarpmaktadır.

¹⁴²⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 152; el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, ss. 190-192; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 126; Ganim Kaddûrî, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, s. 140; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 75.

¹⁴²⁸ el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 292, 193.

¹⁴²⁹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 53.

¹⁴³⁰ Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 38.

¹⁴³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 175. Buradaki ihfâ م/mim ve ب/be harfleri dudak harfi olduğu için "şefevî" olarak isimlendirilmiştir. Sâkin م/mim'in ihfâsı, sâkin ن/nun ihfâsı gibi tam olarak gerçekleşmediğini belirtmek gerekir. Nitekim Ganim Kaddûrî, kadim tecvid eserlerinde dudağın açılacağına dair bir işaret görmediğini, bilakis dudakların intibak/yapıştırma yapılacağını ifade ettiklerini söylemektedir. Yani م/mim harfi tamamen kaybolmamaktadır. Ganim Kaddûrî, *el-Ebhâs fî't-Tecvîd*, s. 144; el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 48.

VI. ÂSİM KIRAATINDA SEKTE UYGULAMASI

Sekte konusu genelde vakıf ve ibtidâ konusu içinde ele alınmaktadır. Onun için sekteye “vakf-ı latîfe” şeklinde isimlendirme yapılmıştır. Bunun dışında “sekte-i hafîfe, sekte-i kasîra, vakfe-i yesîra, sekte-i muhtelise” şeklinde isimler de verilmiştir.¹⁴³² Lügat açısından “sekt” kelimesi konuşmanın tersi anlamında “susmak” demektir.¹⁴³³ Terim olarak şöyle tanımlanmıştır: *“Sekte, هُوَ عِبَارَةٌ عَنْ قَطْعِ الصَّوْتِ زَمَنًا هُوَ دُونَ زَمَنِ الْوَقْفِ عَادَةً مِنْ غَيْرِ تَنْفُسٍ”*¹⁴³⁴ *nefes almadan vakıf süresinden daha az bir zaman sesi kesmektir.*¹⁴³⁴

Sekte'nin süresi, vakıf süresinden daha az olup onun da hadr, tevassut ve tahkîk ehline göre değişeceği belirtilmiştir. Ebû Şâme “eziyet verici bir uzunluk olmadan nefes almamak” şeklinde söylerken, Ca'berî, “az bir zaman” ifadesini kullanmıştır.¹⁴³⁵

Kıraat imamları içinde sekte uygulamasını sıkça yapanlar Hamze, İbn Zekvân, Hafs ve İdrîs'tir. Kendisinden en çok sekte rivâyet edilen kıraat imamı ise Hamze'dir.¹⁴³⁶ Âsım kıraatında ise Hafs bazı sekteleriyle öne çıkmıştır.

A. HAFS'IN SEKTE İLE OKUDUĞU YERLER

Âsım kıraatının Hafs rivâyetine göre Kur'ân'da ittifakla Şâtıbiyye ve Teysîr tarikine göre dört yerde¹⁴³⁷ sekte bulunmaktadır.¹⁴³⁸

Şâtıbî, Hafs için “sekte-i latîfe” tabirini kullanmış şöyle demiştir:¹⁴³⁹

وَسَكْتُهُ حَفْصٍ دُونَ قَطْعٍ لَطِيفَةٌ عَلَى أَلْفِ التَّنْوِينِ فِي عَوْجًا بَلَا

*Hafs Velif üzere katı' yapmadan ve tenvin olmadan hafif sekte yapar.*¹⁴⁴⁰

Tayyibe tarikinde ise bu dört yerde sekte vechi ile beraber, Kehf Sûresi 1. ayette ihfâ ile Yâsîn Sûresi 52. ayette sektesiz, Kiyâmet Sûresi 27. ve Müzemmil Sûresi 14.

¹⁴³² Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri*, s. 129.

¹⁴³³ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 202.

¹⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 190.

¹⁴³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 190.

¹⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 326; Yaşar Akaslan, “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43 (2017), ss. 217-251.

¹⁴³⁷ Âsım kıraatının diğer râvîsi Şu'be, 4 kelimeyi sektesiz okumaktadır. Öztoprak, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁴³⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 414; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 254.

¹⁴³⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 566.

¹⁴⁴⁰ Hafs'a göre bu ayette okuyucu eğer sonraki ayete vasıl yapmak isterse عَوْجًا kelimesinde vakıf kurallarını uygulayarak sekte yapıp diğer ayete o şekilde geçer. Yani عَوْجًا şeklinde 1 elif uzatılır, ardından bir süre nefes almadan bekleyerek diğer ayete geçilir. Çünkü sekte de vakıf çeşitlerindendir. Sekte, sadece nefes almadan yapılır. Zikredilen kelime üzerinde usulüne uygun vakıf yapıp, sektesiz olarak da diğer ayetten ibtidâ edilebilerek okunabilir. Tecvid kitaplarında, eğer vasıl halinde sekte yapılmadan geçilirse iki kelime arasında sıfat-mevsûf ilişkisi ortaya çıktığı, halbuki bu iki kelime arasında böyle bir ilişkinin olmadığı ifade edilmiştir. Ancak kıraatta asıl olan rivâyettir. Bunlar, izah kabilinden hüccet/delil açıklamalarıdır. el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 262.

ayetlerinde idğâm vechi de vardır.¹⁴⁴¹ Ancak bu dört yerde Şu'be ve diğer kurrâ, Şâtıbiyye, Teysîr ve Tayyibe tarikine göre sekte yapmamıştır.¹⁴⁴² Yani burada bütün tariklerde Hafs'tan başka sekte yapan kurrâ yoktur.¹⁴⁴³

Zikredilen dört yerde Hafs için sekte vechi Ubeyd tarikiyle Şâtıbiyye, Teysîr ve diğer tariklerden nakledilmiştir. Ancak Tayyibe'den Amr rivâyetiyle sekteli ve sektesiz okuma nakledilmiştir. Kâfî, Telhîs, Tezkira gibi birçok tarik sekte vechini rivâyet etmiş, İbn Mihrân, Hüzelfî gibi tarikler de sektesiz vecih rivâyet etmiştir. İbn Fehhâm, Kehf Sûresi'nde Ubeyd'den sektesiz, Amr'dan sekte; Kıyâmet ve Mutaaffî'n Sûresi'nde Amr'dan sektesiz vecih rivâyet etmiştir. Birçok tarik sadece Kehf Sûresi'nde sekte konusunda ittifak ederken, Mutaaffî'n ve Kıyâmet Sûrelerinde sektesiz izhâr üzerinde ittifak etmiştir. Bu mânâda Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî, sadece Kehf Sûresi'nde sekten bahsetmiş, diğer üç yerde sekteyi zikretmemiştir. Ancak İbnü'l-Cezerî, burada izhârdan maksadın sekte olduğunu, ayrıca zikredilen her iki vechin sahih olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴⁴ Söz konusu bu sekteler şöyle sıralanabilir:

1. Kehf Sûresi 1 ve 2. Ayetler: ... وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۖ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ...

...Burada sekte عِوَجًا kelimesinde normal vakıf kuralı uygulanarak yapılmaktadır. Bu sebeple Mekki b. Ebî Tâlib, bu noktada Hafs'ın hafif vakıf (sekte) yaptığını belirtmiştir.¹⁴⁴⁵ Şu'be ise vasıl halinde ihfâ kuralını uygulamıştır. Bahsi geçen sekte delillendirilirken قَيِّمًا kelimesinin gerideki عِوَجًا kelimesine tâbî olmadığı ve mahzûf bir fiil sebebiyle hâl olarak mansûb olduğu belirtilmiş,¹⁴⁴⁶ sekteye hüccet olarak da قَيِّمًا kelimesinin عِوَجًا kelimesine sıfat olma ve mânâ karışıklığı tevehhümünü ortadan kaldırmak olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁴⁷ Secâvendî de bu kelime üzerinde vakıf yapmayı evla görmüş ve ط/ta işareti koymuştur.¹⁴⁴⁸ Nitekim genel olarak ayet sonlarında vakıf yapılması zorunlu olmamakla birlikte sünnet olarak görülmüştür.¹⁴⁴⁹ Ancak Ahvâzî, burada takdim-tehir olduğu ve

¹⁴⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 329, 330; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 184; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 47.

¹⁴⁴² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 486; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 631; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 17, 18.

¹⁴⁴³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 631, 632; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 442.

¹⁴⁴⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 142; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 254; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 330.

¹⁴⁴⁵ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 631.

¹⁴⁴⁶ Dî'bis, *a.g.e.*, s. 335.

¹⁴⁴⁷ ez-Zerkeşî, *e.g.e.*, c. 1, s. 344; Kâsım Ahmed ed-Dacvî, Muhammed es-Sâdî el-Kamhâvî, *Kalâidü'l-Fikr fî Tevcîhi'l-Kıraati'l-Aşr*, y.y.: Ma'hedü'l-Ezheriyye, 2008, s. 85.

¹⁴⁴⁸ Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *İlelül-Vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Îdî, 2. b., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006, c. 2, s. 654.

¹⁴⁴⁹ Enes Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9/1, (2018), ss. 161-172.

aslıının اَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ قَيِّمًا وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا şeklinde olduğu gerekçesiyle vakıf yapmanın tercih edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁰

2. Yâsîn Sûresi 52. Ayet: مَنْ مَرْقِدًا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ . Bu ayette مَنْ مَرْقِدًا şeklinde vakıf yapılarak durulabilmektedir. Bu durumda Hafs için sekte söz konusu olmaz. Bu kelimededen هَذَا kelimesine vasıl yapılırsa Hafs rivâyetine göre normal bir şekilde medd-i tabîi yaparak geçilemez. Çünkü bu rivâyette vasıl halinde ancak sekte ile vasıl yapılabilir. Ancak vakıf açısından bakarsak مَنْ مَرْقِدًا kelimesi üzerinde vakıf yapmak tam vakıf olduğu için durmak gerekir. Zaten buradaki vakıf işareti de م/mim harfi olup Âsım ve Sülemî'nin vakıf yapmayı güzel gördüğü rivâyet edilmiş, hatta bazı eserlerde Hafs burada hafif vakıf (sekte) yaptığı için vakf-ı lâzım olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁵¹ Zira Secâvendî'nin vakıf sisteminde vakf-ı lâzımda geçmek caiz değildir. Ama Secâvendî'ye göre amel edilmeyip vasıl yapılacaksa Hafs rivâyetinde sekteli okunmaktadır. Burada Hafs'ın sekteli okumasıyla Secâvendî'nin م/mim işareti koyması birbirinden bağımsızdır.¹⁴⁵²

Vasıl halinde sekte yapılması konusunda مَنْ مَرْقِدًا kelimesinin önceki مَنْ مَرْقِدًا kelimesinin sıfatı olmadığı, cümlelerin tekrar mübtedâ olarak başladığı söylenmiştir.¹⁴⁵³ Bu sebeple İmam-ı Âsım'ın bu iki yerde vakıf yaptığı belirtildiği için Kehf Sûresi 1-2 ve Yâsîn Sûresi 52. ayetlerinde vakıf yapmak öncelikli olup illa vasıl ile sekte yapılması zorunlu değildir.¹⁴⁵⁴ Dikkat edilirse basılan mushaflarda bu yerlere vakıf işareti konulmaktadır.¹⁴⁵⁵

3. Kıyâmet Sûresi 27. Ayet: وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ . Bu ayette مَنْ رَاقٍ kelimesi ile مَنْ رَاقٍ kelimesi arasında Hafs'a göre normal idğâm kuralları gereği مَنْ رَاقٍ şeklinde okunmamakta, sekte yapılarak geçilmektedir. Yani “men râğ” şeklinde ن/nun harfi izhâr ile okunarak ses kesilir ve nefes almadan diğer kelime okunmaktadır.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵⁰ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 632.

¹⁴⁵¹ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, y.y.: Dâru Ammâr, 2001, s. 175; en-Neseffî, a.g.e., c. 3, s. 107; Sirâcüddin Ali b. Âdil el-Hanbelî en-Nu'mânî, *el-Bâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, c. 12, s. 417.

¹⁴⁵² es-Secâvendî, *İlelû'l-Vukûf*, c. 3, s. 849.

¹⁴⁵³ el-Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'ân*, s. 262; Di'bis, a.g.e., s. 335.

¹⁴⁵⁴ ed-Dânî, *el-Müktefâ*, s. 124, 175; es-Safâkusî, *Gaysü'n-Nef'*, s. 492; el-Bâz, a.g.e., s. 101; A. Cüneyt Eren, İbrahim Uludaş, “Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak- Şubat- Mart 2015, ss.119-127.

¹⁴⁵⁵ İbnü'l-Enbârî, hem مَرْقِدًا kelimesi üzerinde hem de هَذَا kelimesi üzerinde vakıf yapmayı caiz görmüştür. İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 452.

¹⁴⁵⁶ Eğer vasıl halinde sekte yapılmadan okunursa مَنْ رَاقٍ diye “çorbacı” anlamına gelen yeni bir kelime kalıbı olduğu ifade edilmiştir. İfade edildiği gibi kıraatta asıl olan rivâyettir. Bunlar hüccet/delil izahıdır. Dolayısıyla mananın bozulduğunu söylemek makul değildir. Zira diğer kurrâdan olduğu gibi Âsım'ın diğer râvîsi bu kelimeleri idğâm ile okumaktadır. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 252; Tuğral, a.g.e., s. 86.

4. Mutaaffifin Sûresi 14. Ayet: كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ. Bu ayette بَلْ ile رَانَ kelimelerinde normal şartlarda idğâm mütekâribeyn olması gerekir. Ancak bu kelimelerde Hafs'a göre idğâm değil, sekte kuralları uygulanmaktadır. Yani "bel-râne" şeklinde J/lam izhâr ile okunarak nefes alınmadan ses kesilerek okunur.¹⁴⁵⁷

Görüldüğü gibi Hafs diğer kurrâda olmayan bu sekteleriyle tek kalmıştır. İlk iki sektede vakıf yapma imkânı varken mushaflarda da kelimenin altında sekte yazması ve kıraatımızda olan sekteyi öğretme ve okuma kabilinden vasıl ile sekteli okuma tercih edilmektedir. Diğer iki sektede vakıf yapma söz konusu olmadığı için sekte uygulanmaktadır. Her ne kadar Tayyibe tariklerinde sektesiz okuma geldiyse de İslam dünyasında Teysîr/Şâtıbiyye tariki tercih edilmektedir.

B. HAFS'IN HEMZE-İ KATI'DAN ÖNCEKİ SÂKİN HARFTE SEKTE YAPMASI

Hafs rivâyetinde sekte denilince esasen yukarıda zikredilen dört sekte akla gelmektedir. Kur'ân kârifleri arasında da sadece bu sekteler uygulanmakta, başkaca bir sekteden bahsedilmemektedir. Ancak bu durum yaygın olan Şâtıbiyye ve Teysîr tarikleri açısından dır. Her ne kadar uygulanmasa da Hafs rivâyetinde Tayyibe'nin diğer tariklerinde bu sekte mevcuttur. Hemze-i katı'dan önce sâkin harfte olan bu sekte, diğer Kurrâ arasında var olup uygulanmaktadır. Bu sekte çeşidi dört şekilde tasnif edilmektedir.¹⁴⁵⁸

1-Hemzeden önceki sâkin J/lam-ı tarifin J/lam harfinde: الْأَرْضُ, الْآخِرَةُ kelimeleri gibi.

2-Hemzeden önceki sâkin ي/ya harfinde: شَيْءٌ kelimesi gibi.

3-Sâkinü'l-Mafsûlde (ayrı kelime): مَنْ آمَنَ kelimesi gibi.

4-Sâkinü'l-Mevsûlde (aynı kelime): الْفُرَّانَ kelimesi gibi.

Bunların ilk üçüne *sekte-i hâs*, hepsine birden *sekte-i âmm* denilmiştir.¹⁴⁵⁹

Bu konuda üç uygulamadan söz edilmiştir. **1-Bunların hepsinde sekte yapma**, **2-Lam-ı târif ve sâkinü'l-mafsûl'de sekte yapma**, **3-Bunların hiçbirinde sekte yapmama**. Hafs için Cumhur'un uygulaması sekte yapmama yönündedir.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁷ Eğer sekte yapmadan vasıl yapılrısa رَانَ diye bir kelime kalıbı oluşmaktadır. Bunun da "küpcü" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Bunlar hüccet/delil izahlarıdır. Ancak kıraatta asıl olan rivâyettir. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, s. 252; Tuğral, a.g.e., s. 86; Eren, Uludaş, "Âsım Kıraatının Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", ss.119-127.

¹⁴⁵⁸ Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 111. Hamze'nin yaptığı medd-i muttasıl ve munfasıldaki sekte vechi Hafs rivâyetinde bulunmamaktadır.

¹⁴⁵⁹ İsmail b. İbrahim eş-Şarkâvî, *el-Muhtasarü'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid (Hafs an Âsım)*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 72; ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*, s. 9.

¹⁴⁶⁰ ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*, s. 9; et-Tayyibî, a.g.e., s. 180.

Âsım kıraatında sözünü ettiğimiz bu sekteye tarik olarak bakıldığında, Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden hemze-i katı'dan önceki sâkin harfte sekte ile okuma yoktur.¹⁴⁶¹ Tayyibe tarikinde ise İbnü'l-Cezerî, Hafs rivâyetinde katı' hemzesinden önce sekteli ve sektesiz olarak iki okuyuşu nakletmektedir. Hafs rivâyetinde /hemzeden önce sekte uygulaması, *Ubeyd b. es-Sabbâh tariki ve ondan da el-Üşnânî ve Ebû Tâhir tariki* ile nakledilmiştir. Bu tarikin naklinde ise medd-i munfasıl'ın kasr ile okunması yer almamaktadır. Diğer taraftan munfasıl med'din kasr ile okunuşunu nakleden Amr b. es-Sabbâh tariki ve ondan da Fîl tariki ise sekteyi nakletmemektedir.¹⁴⁶²

Tayyibe tarikine göre sâkin harf üzerinde sekte uygulandığında قَالُوا آمَنَّا ، فِي آذَانِهِمْ gibi medd-i munfasıl olan kelimeler ancak tevassutla okunabilmektedir. Bu şekilde diğer kelimede sekte yapmak caiz görülmüştür.¹⁴⁶³ Çünkü Üşnânî tarikinden medd-i munfasıl'da kasr vechi gelmediğinden, sekte ondan gelen rivâyete göre okunduğunda sekte ile munfasıl uygulaması arasında uyum olması gerekmektedir. Ancak İbnü'l-Cezerî, uygulama noktasında Üşnânî tarikinden gelen sektesiz vechin daha meşhur olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶⁴

Bunun dışında, الْخَيْرُ، الْفَرَانْ kelimeleri gibi hemzenin kelime ortasında olduğu durumda vaslen ve vakfen sekte ile okunmaktadır. Ancak دُفِّيْ، مِلْءُ kelimeleri gibi hemzenin kelimenin sonunda olup sükunla vakıf yapıldığında, iki sükunun yan yana gelmesi sebebiyle sekte yapılmamış, sadece ravm ile vakıf yapıldığında sekte yapılmıştır. Eğer sâkin harften sonra إِسْأَلَ kelimesinde olduğu gibi birden fazla harf gelirse Hafs için sekte yapılmamıştır.¹⁴⁶⁵ Bunlara ilaveten belirtmek gerekir ki, Ebû Ca'fer'in sekte ile okuduğu hurûf-ı mukatta'alarda Âsım kıraatında sekte ile okuma yoktur.¹⁴⁶⁶

Netice itibariye Hafs rivâyeti için bazı Tayyibe tariklerinde hemzeden önce sâkin harfte sekte söz konusudur. Ancak İslam dünyasında yaygın olarak okunan Teysîr ve Şâtıbiyye tarikinde olmadığı için uygulamada yoktur. Burada şunu vurgulamak lazım ki, bu sekte Tayyibe'nin hangi tariki uygulanacaksa ancak o tarikin tüm esasları dikkate alınarak okunabileceği ifade edilmiştir.

¹⁴⁶¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 255; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 86; et-Tayyibî, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁴⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 328; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 99, 100; Di'bis, *a.g.e.*, s. 333; Muhammed b. Abdîrahman el-Halîcî, *Şerhu Mukarribi't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, thk. İhâb Fikrî, Hâlid Ebu'l-Cûd, Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2009, s. 50.

¹⁴⁶³ Bakala, *a.g.e.*, s. 694; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", ss. 83-112.

¹⁴⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 328; Di'bis, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁴⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 420; et-Tayyibî, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 325-329.

C. ŞU'BE'NİN HAFS'A MUVÂFAKAT ETTİĞİ SEKTE

Şu'be, Hafs'ın sekte yaptığı kelimelerde Kehf Sûresi 1-2, Yâsîn Sûresi 52, Kıyâmet Sûresi 27. ve Mutaffifîn Sûresi 14. ayetlerinde sekte yapmamakta, normal vasıl kuralına göre okumaktadır. Yani Kehf Sûresi 1. ayetten 2. ayete geçerken ihfâ, Yâsîn Sûresi 52. ayette sektesiz med, Kıyâmet ve Mutaffiîn Sûrelerinde idğâm ile vasıl yapmaktadır. Bu anlamda Şu'be rivâyetinde sekteli okuma bulunmamaktadır.¹⁴⁶⁷

Bu rivâyette sadece ikinci bir vecih olarak şu sekteler vardır:

1- مَالِيَةً ﴿٢٨﴾ هَلَكَ (Hâkka 69/28, 29) ayetindeki hâ-i sekte ile alakalı izahlar vakf-ı latîfe, izhâr ve idğâm arasında değişmektedir. Kaynaklardaki verilere göre sekte ve izhâr birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ebû Şâme, vakf halinde vakf-ı latîf; vasıl halinde idğâm edileceğini ifade ederken, Sehâvî ise burada hulf¹⁴⁶⁸ ile kıraat olduğunu, tercih edilenin vakf olup vasıl edilse bile izhâr ile okunacağını belirttikten sonra vasıl olarak idğâmlı okunamayacağını söylemiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib de buradaki ه/he harfinin sekte hâ'sı olması hasebiyle idğâmı tercih etmediği, izhâr ile okumanın evla olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶⁹ İbnü'l-Cezerî ise Cumhurun izhar üzere olduğunu, Ebû Şâme'nin dediği gibi izhar ile sektenin (vakf-ı latîfe) daha gerçekçi olduğunu söylemiştir. Ama vasıl halinde idğamdan başka durum olmadığını söylerken sanki sekteyi bu kelime üzerinde vakf yapılması olarak zikretmektedir.¹⁴⁷⁰

Teysîr ve Şâtıbiyye'ye baktığımızda Hamze ve Kisâf haricinde diğer Kurrânın her iki durumda bu harfi isbât ettiğinden söz edilmiş olmakla birlikte Şâtıbiyye şerhlerinde her iki vecih olan idğam ve izharın Eh-i Edâ nezdinde caiz olduğu ama izhardan maksadın sekte-i hafife olduğu belirtilmiştir. Ancak her iki tarikte açık olarak sektenin veya idğamın zikredildiğini görememekteyiz.¹⁴⁷¹ Bu hususu son dönem kıraat ve tecvid âlimleirnden Abdülfettâh el-Kâdî ve Husarî vaslen Hafs için idğâm ve izhâr olarak iki vechin caiz olduğunu, izhârın da sekte-i latîfe ile olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷² Anca bazı Türkçe tecvid eserlerinde vasıl halinde idğamın pratikte olsa da yapılmayacağı, sektenin evla olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷³

¹⁴⁶⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 566; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 329; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 178.

¹⁴⁶⁸ Hulf, imam veya râvînin kendi kıraatı dışında diğer râvîlere muvâfakat ettiği ikinci vecih olarak okumaya denir. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 79.

¹⁴⁶⁹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 94; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 284.

¹⁴⁷⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 248; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 17; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 2, s. 778; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 558; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 257; Tuğral, *a.g.e.*, s.87.

¹⁴⁷¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 538; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 90, 111.

¹⁴⁷² el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 926; el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 262, 263.

¹⁴⁷³ Akdemir, *Tecvî-i Mâhir*, s. 183.

2- Bütün Kurrâda olduğu gibi Şu'be ve Hafs rivâyetinde Enfâl Sûresi'nin sonu ile (veya diğer sûrelerden vasıl halinde) Tevbe Sûresi'nin başında vakıf, vasıl (sektesiz) ve sekte ile okunabilmektedir.¹⁴⁷⁴

İfade edildiği üzere Hafs rivâyetinde diğer kıraatlarda olmayan dört sekte vardır. Bunlar Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde olduğu için yaygın olarak okunmaktadır. Bunun dışında farklı bir vecih olarak sekte hâ'sı ve Enfâl-Tevbe arası geçişte caiz olsa da bunun pek uygulandığı söylenemez. Hemze-i katî'dan önce sâkin olan harfte sekteli okuma ise Tayyibe tarikinden gelmiştir. Fakat bu okuma Teysîr ve Şâtıbiyye tariklerinde olmadığı için yaygın değildir. Eğer Tayyibe tarikinden okunacaksa ancak o tarihin diğer hususları göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan Şu'be rivâyetine baktığımızda nerdeyse hiç sekteli okumanın olmadığını görmekteyiz.

D. HÂ-İ SEKT/SEKTE HA'SINDA ÂSİM'İN UYGULAMASI

Kur'ân'ı Kerim'de dört sûrede, dokuz yerde bulunan yedi kelimenin sonunda sükunlu ه/ha harfi bulunmaktadır. Bu harfler “ha-i sekt” olarak isimlendirilmişlerdir. Mesâhif-i Osmânî'de yazılan bu harflerin, muhtemelen böyle isimlendirme gerekçesi herhangi bir sekte sebebiyle değil Âsım kıraatında vakfen ve vaslen ه/ha harfinin isbât edilerek okunması sebebiyledir.¹⁴⁷⁵ Zira ه/ha harfinin özelliği sebebiyle vasıl halinde yapılan duraksama durumunda sekt,¹⁴⁷⁶ diğer sektele göre daha zayıf olduğu için sekte-i hafife denilmiştir.

Bu harf, zâid bir harf olup kelimenin mânâsı ile ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun, kelimenin son harekesini açığa çıkarmak ve korumak için geldiği belirtilmiştir. İbnü'l-Cezerî bu kelimeleri isbât-hazif bölümünde ele alarak, bazı yerlerde hâ-i sekt demesine rağmen sadece bunların isbâtı ve hazfinden bahsetmiştir.¹⁴⁷⁷

Söz konusu kelimeler şöyledir:¹⁴⁷⁸

Vasıl ve Vakıf Halinde Okunuşu	Anlamı	Kelimenin Aslı	Sûre/Ayet No
لَمْ يَتَسَنَّهْ	Çürüyor	يَتَسَنَّيْ	Bakara 2/259 ¹⁴⁷⁹
أَفْتَدِيْهِ	Tâbî oldu	أَفْتَدِيْ	En'âm 6/90

¹⁴⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 212; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 40; el-Mellâha, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁴⁷⁵ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 2, s. 303, 304; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 297; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 184.

¹⁴⁷⁶ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 239.

¹⁴⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 174.

¹⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 106; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 127.

¹⁴⁷⁹ Hamze, Kisâf, Ya'kûb ve Halef bu kelimeyi vasıl halinde ه/ha harfinin hafifiyle okur. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 309.

كِتَابِيَّة	Benim kitabım	كِتَابِي	Hâkka 69/19, 25
حِسَابِيَّة	Benim hesabım	حِسَابِي	Hâkka 69/20, 26
مَالِيَّة	Benim malım	مَالِي	Hâkka 69/28
سُلْطَانِيَّة	Benim saltanatım	سُلْطَانِي	Hâkka 69/29
مَا هِيَ	O nedir	مَا هِيَ	Kâria 101/10

Tablo 25: Hâ-i Sekt

Tabloda verilen örneklerde esasen لَمْ يَتَسَنَّهْ kelimesi ile ilgili iki durum söz konusudur. Birincisi buradaki ه/he harfi سنه fiilinin aslî harfidir. Cezimli olması başındaki لَمْ edatından dolayıdır. Bu şekilde "sene, yıl" anlamına gelmektedir. Bu durumda zaid olarak hâ-i sekteden bahsedilmez. İkinci olarak fiilin aslı يَتَسَنَّهْ şeklindedir. En sondaki ن/nun harfi ي/ya harfine ibdâl edilmiş ve لَمْ edatından dolayı hazfedilince ه/he harfi zâid olarak sekte hâ'sı olarak kalmaktadır.¹⁴⁸⁰ Ancak Teysîr, Şâtıbiyye ve Tayyibe'de bu kelimedenden ه/he harfinin isbatı ve hazfinden söz edilmiştir.¹⁴⁸¹

Hâ-i Sekt'in vakıf halinde isbât edilerek okunmasında Kurrâ arasında ittifak vardır.¹⁴⁸² Bu harfler Âsım kıraatının her iki râvîsinde vasıl ve vakıf halinde sâkin olarak okunmaktadır. Bazı kıraatlarda ise vasıl halinde hazfedilerek okunurlar.¹⁴⁸³

Burada âlimlerin bazıları, vasıl halinde ه/he harfinin sâkin olarak okunmasını sekte olarak düşünmüşler, diğerleri ise ه/he harfi diğer harfe karıştırılmadan açıkça okunur, demişlerdir.¹⁴⁸⁴ Dolayısıyla ه/he harfi sâkin olarak okunduktan sonra, hafif duraksama yapılır. Zaten ilave bir şey yapmadan sâkin olan ه/he harfini okumakla bir nevi hafif sekte yapılmış olur. Çünkü okuma esnasında normal olarak ses kesilecek, az bir beklemeyle okumaya devam edilecektir.¹⁴⁸⁵

VII. ÂSİM KIRAATINDA TAHKİK VE TAHFÎF İLE OKUMA

Kıraat ilminde hemzenin tahkîk ve tahfîfli okunması yaygın bir okumadır. Tilavet hızında en yavaş okuma anlamında da kullanılan tahkîk kavramı, daha çok hemzelerin

¹⁴⁸⁰ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 308, 309; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 100; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 410; Mustafa Kılıç, "Kıraat İlminde Hâ-i Sekt", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 (2021): ss. 21-54.

¹⁴⁸¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 298; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 184; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 375.

¹⁴⁸² Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 307; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 239.

¹⁴⁸³ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 303, 304; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 514, 515; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 106; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 349.

¹⁴⁸⁴ Tuğral, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁴⁸⁵ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, 6. b., İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 138; Tuğral, *a.g.e.*, s. 87.

okunmasında tam/kâmil okumayı ifade etmektedir. Bunun zıddı olarak genellikle tahfîf ifadesi, geniş anlamda ibdâl, teshîl ve hazf olarak kullanılmıştır.

Tahkîk, teshîl, İbdâl ve hazf, hemzelerde vukû bulduğu için /hemze ile ilgili kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. /Hemze boğaz bölgesinden çıkan cehr ve şiddet sıfatlarına sahip, çıkarılması en ağır harflerdendir. Bu nedenle tahkîk, beyne, kalb (dönüşme), hazif (düşme) ve tahfîfe (teshîl, ibdâl vb.) uğrayan bir harftir.¹⁴⁸⁶ Yani hemze, med harfi olan eliften farklı bir harftir. Dolayısıyla /hemze hareke alan, /elif ise hareke almayan bir harftir. Ancak kelime başlarındaki hemzeler elifle sembolize edilmiş olup aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Bir kelimedede veya yan yana gelen iki kelimedede bulunan hemzelerin telaffuzunda söz konusu olan bu iki kıraat çeşidi kurrâ arasında yaygındır. Çoğu kıraat imamı yan yana gelen iki hemzenin okunmasında teshîl veya ibdâl ile okumayı tercih etmiştir.

اَللّٰهُمَّ اِنَّا اَسْجُدُ, اَللّٰهُمَّ اِنَّا اَسْجُدُ kelimeleri gibi yan yana gelen hemzeler diğer kıraatlarda teshîl okunabilirken, Âsım kıraatının Şu'be ve Hafs rivâyetinde müfred veya çift olarak gelen hemzeler birkaç istisnâ dışında tahkîk ile okunmuştur.¹⁴⁸⁷ Sadece Hafs rivâyetinde bir yerde /hemze teshîl ile 2. vecih olarak da üç kelimedede okunmuştur. Şu'be rivâyetinde ise 2. vecih olarak okunan kelimeler dışında teshîl uygulaması yoktur.¹⁴⁸⁸ Bu nedenle Âsım kıraatı için *كَانَ عَاصِمٌ صَاحِبَ هَمْزٍ وَمَدٍّ وَقِرَاءَةٍ شَدِيدَةٍ* “Âsım’ın kıraatı hemzeli, medli ve tahkiklidir/şeditir.” denilmiştir.¹⁴⁸⁹

Konuyla ilgili kavramları kısaca tanıtmak istiyoruz.

Tahkîk: Tahkîk, sözlükte, “bir şeyi vâcip ve lâzım kılmak, tasdik etmek, bir şeyin hakkını eksiksiz olarak yerine getirmeye özen göstermek” demektir. Kıraat ıstılahında tahkîk bir harfin hakkını vermek, hareke, izhâr ve gunneleri tam yapmak, bir harfi diğerine karıştırmadan yani harekeli harfi sâkin, sâkin harfi harekeli okumadan tam olarak okumak demektir.¹⁴⁹⁰ Bu mânâda teshîl’in zıddı olarak kullanılmakta, yani hemzeleri tahfife uğratmadan tam hakkını vererek okuma anlamına gelmektedir.¹⁴⁹¹ Bunu tersi anlamında tahfîf, geniş anlamda “teshîl, ibdâl, hazif ve nakil” yerine kullanılmaktadır.¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁶ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 118; Gıratî, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁴⁸⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 161; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, ss. 282-284; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 25.

¹⁴⁸⁸ Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 212; Ahmed Muhammed el-Kudât, Hatem Celâl et-Temîmî, *Rivâyetü Şu'be an Âsım min Tariki's-Şâtibiyye ve't-Tayyibe*, Ürdün: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 2018, s. 21.

¹⁴⁸⁹ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 85; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 5, s. 258.

¹⁴⁹⁰ İbn Tahrân, *a.g.e.*, s. 68; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 155.

¹⁴⁹¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 238.

¹⁴⁹² el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 123.

Tahfîf, (teshîl, ibdâl, hazf) Güney ve Kuzey Arabistan'da, Hicaz'da, Mekke (Kureyş), Medine, Huzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzin kabilelerine ait bir uygulamadır.¹⁴⁹³ Tahkîk ise Temîm, Esed, Ukayl, Kays, Benî Seleme ve civardaki bedevî kabilelere ait bir uygulamadır.¹⁴⁹⁴ Hemzeler daha çok İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi' kıraatında tahfîfli okunmaktadır.¹⁴⁹⁵

İbdâl: İbdâl, lügatte “değiştirmek, bir şeyi başkasının yerine koymak” anlamına gelmektedir. Bazı harfleri bazı harflerin yerine koymaya da ابدال/ibdâl denilmektedir. Kıraat ıstılahında hemzeyi, kendi harekesi cinsinden /elîf, و/vav veya ي/ya harfine çevirmektir. Telaffuzda kolaylık sağlamak anlamına gelen ibdâli, lehçe olarak ehl-i Hicaz'ın vakıf halinde hemzeden önce kendi cinsinden hareke olması durumunda uyguladığı belirtilmiştir.¹⁴⁹⁶ Kurrâ arasında Verş, Sûsî gibi vakıf ve vasıl halinde ibdâli çokça yapanlar vardır.¹⁴⁹⁷ Buna ilaveten kendisinden önce fetha olması durumunda hemzenin elife ibdâl edilmesi konusunda ihtilaf olmayan اَوَيَّ، اَدَمَ، اَمَنَ kelimelerindeki gibi durumlar da vardır.¹⁴⁹⁸ Diğer Kurrâ arasında hemzenin و/vav ve ي/ya harflerine ibdâli ve ي/ya harfinin de hazfedilerek okunması olduğu gibi Şu'be ile Hafs da bu tür okumalar bulunmakta olup az da olsa aralarında ihtilaflar söz konusudur.

Teshîl: “Teshîl”in kelime anlamı “kolaylaştırmak” demektir. Kıraat ıstılahında ise iki hemzenin yan yana gelmesi durumunda ikinci hemzenin biraz zayıflatılarak okunması anlamına gelmektedir. Yani birbirini takip eden iki hemzeden ikincisini ء/hemze ile elîf, ء/hemze ile و/vav veya ء/hemze ile ي/ya arası bir sesle okumak demektir.¹⁴⁹⁹ Teshîl esasen *taklîl*, *ibdâl*, *hazif* ve *tahfîf* olmak üzere 4 anlamda kullanılmaktadır.¹⁵⁰⁰

Bahsedilecek teshîlde ء/hemze harfi, ء/hemze ile /elîf, ء/hemze ile ي/ya, ء/hemze ile و/vav arasında okunur.¹⁵⁰¹ Âsım kıraatı açısından söylenirse ikinci ء/hemze fetha harekelidir.¹⁵⁰² /Elîf harfinin med harfi olduğu dikkate alındığında birinci hemzeyi

¹⁴⁹³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 81; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 59.

¹⁴⁹⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

¹⁴⁹⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209.

¹⁴⁹⁶ Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 20.

¹⁴⁹⁷ Ahmet Madazlı, *Tecvid İlimi ve Kur'ân Kıraatı ile İlgili Meseleler*, Ankara: Kandil Matbaası, 1985, s. 122; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 84.

¹⁴⁹⁸ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 70.

¹⁴⁹⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâatı*, s. 238.

¹⁵⁰⁰ İbn Tahrân, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁵⁰¹ Ayrıca teshîl ء/hemze ile ي/ya harfi arasında olur. اَنَّا (En'âm 6/19, Neml 27/55, Fussilet 41/9) kelimesi gibi. Burada Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer ikinci hemzeyi teshîl ile okumuşlardır. ء/Hemze ile و/vav arasında ise Verş, İbn Kesîr ve Ruveys teshîl ile okur. Ebû Amr ise hem tahkîk hem de teshîl ile okumuştur. اَنَّا (Âl-i İmrân 3/15) kelimesi gibi. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 137, 139.

¹⁵⁰² Âsım kıraatında ikinci hemzenin ötre ve esreli örneği yoktur. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 92.

tamamen medd-i tabîî yapar gibi değil, yarım med gibi, ama aynı zamanda ikinci hemzeyi de zayıf olarak okumak sûretiyle çıkarılmaktadır.¹⁵⁰³

Hazif: Hazif, bir harfi yerine başka bir harf getirmeden yazı veya lafızdan kaldırmak demektir. Bunun için "iskât" kelimesi de kullanılmaktadır. Daha çok hemzelerde bulunan hazif bazen harfin mushafta yazılmamasını, bazen de yazılı olan harfin okunmamasını ifade etmektedir.¹⁵⁰⁴

Hazf, aslında hemzenin telaffuzdan düşerek okunmaması olarak tanımlanabilir. Hazifle okuma, genellikle hemzelerin birinci kelimenin sonunda ve ikinci kelimenin başında arka arkaya geldiğinde olmaktadır. Mesela, هُوَ لَا إِنَّ lafzında Kurrâ arasında konusudur. Burada Ebû Amr ilk hemzeyi hafzetmiştir. Bunun dışında مُسْتَهْزِؤُونَ gibi kelimelerde diğer kıraatlarda hemzenin hazfi söz konusu olurken bu anlamda hemze-i katı' ve diğer hemzelerin hafzedilmesi Âsım kıraatında yoktur. Ayrıca zâid ي/ya harflerinin isbâtı ve hazfi de bu guruba girmektedir. Bununla ilgili örnekler zâid ي/ya ve izâfet ي/yâ'sı bölümlerinde ele alınmıştır.

A. HAFS'IN TESHÎL İLE OKUMASI

Hafs, sadece Fussilet Sûresi 44. ayetindeki عَجَبِيْ kelimesinin başında, soru hemzesi olan ilk hemzeyi bütün tariklerde tahkîk, ikinci hemzeyi teshîl ile okumaktadır. Bu ayette Hafs'a Verş, İbn Kesîr, İbn Zekvân ve Ruveys eşlik etmektedir.¹⁵⁰⁵ Ancak Şu'be¹⁵⁰⁶ burada her iki hemzeyi de bütün tariklerde tahkîk ile okumuştur.¹⁵⁰⁷ Bu kelimeyi Kurrâ arasında tek hemze olarak okuyanlar vardır.¹⁵⁰⁸

Yukarıda verilen örneğin dışında medd-i lâzımın öncelikli olduğu اَلَّذِيْنَ (En'âm 6/143 144), اَللّٰهُ (Neml 27/59), اَلَّذِيْ (Yûnus 10/51, 91) kelimelerinde Şâtıbiyye ve Tayyibe tariklerinde Âsım kıraatı ve diğer kıraatlarda 2. vecih olarak teshîl ile de okunmuştur. Âsım kıraatında bundan başka teshîl uygulaması yoktur.¹⁵⁰⁹

Yûnus Sûresi 51, 91. ayetler ile Yûnus Sûresi 59. ve Neml Sûresi 59, En'âm Sûresi 143. ve 144. ayetlerdeki yan yana gelen hemzelerin tağyiri/değişim (tahkik ile

¹⁵⁰³ Tuğral, a.g.e., s. 80; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 48.

¹⁵⁰⁴ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 98.

¹⁵⁰⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 502; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 69; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 190; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 312.

¹⁵⁰⁶ Şu'be, Kalem Sûresi 14. ayetin اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ve Tâhâ Sûresi 71, A'râf Sûresi 123, Şuarâ' Sûresi 49. ayetlerindeki اَمْنُكُمْ kelimesinin başına soru hemzesi ilave ederek اَمْنُكُمْ şeklinde okumuştur. Bu hemzelerde de Şu'be rivâyetinde teshîl ile okuma yoktur. el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 70.

¹⁵⁰⁷ el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 799.

¹⁵⁰⁸ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 189.

¹⁵⁰⁹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 70; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 202; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 376; Halime Sel, *el-Kıraat Rivâyete Verş ve Hafs*, İmârât: Dâru'l-Vâdih, 2014, s. 179.

okunmaması) konusunda Kurrâ arasında ittifak olmakla birlikte, bu tağyirin teshîl ve ibdâl olması konusunda ihtilaf vardır.¹⁵¹⁰ Teysîr'de sadece bütün Kurrâ tarafından hemzenin teshîl (tahkîkin zıddı) edildiğini zikreden ed-Dânî, Beyân'ında her iki vechi zikretmiştir.¹⁵¹¹ Şâtıbiyye metninde *يُسَهِّلُ عَنْ كُلِّ كَالْتَنَ مُثْلًا* şeklinde geçen "teshil" ifadesi esasen genel olarak "tahfiif" anlamındadır. Buradan hareketle şârihler ehl-i edâ tarafından teshîl ve ibdâl ile okunduğunu zikretmişlerdir.¹⁵¹² Aynı şekilde Teysîr'de de bu anlamda kullanılmış olup her iki okumayı da ihtiva etmektedir.¹⁵¹³ Bu noktada, çoğu ehl-i edâ'nın bütün Kurrâ için ibdâli tercih ettiği belirtilerek her iki okumanın sahih olduğu zikredilmiştir.¹⁵¹⁴

İlk kelime Yûnus Sûresi 51. ve 91. ayetlerdeki *أَلَّنَ* kelimesidir. Bunun aslı *أَنَّ* şeklindedir. Bu kelimenin başına *ال*/elif-lam takısı gelerek zaman ismi olmuş ve başına da soru *ء*/hemze gelmiştir. Soru *ء*/hemzesi katı', ikinci hemze de vasıl *ء*/hemzesidir. Burada herhangi bir hazif olmadan her iki *ء*/hemze de okunmaktadır. Ancak birbirine bitişik iki *ء*/hemze telaffuz açısından zor olduğu için ikinci *ء*/hemze tahkîk ile okunmamıştır.¹⁵¹⁵ Bu kelimedeki ikinci *ء*/hemze *ل*/elife ibdâl edilmiş, sonraki sükûn da lâzım kabul edilerek medd-i lâzım olarak *tûl* ile okunabileceği belirtilmiştir.¹⁵¹⁶

Bu kelimedeki ikinci *ء*/hemze 2. vecih olarak teshîl edilerek okunmuştur. Ancak ibdâl ederek ve medd-i lâzımla okumanın evla olduğu ilave edilmiştir.¹⁵¹⁷ Bütün Kurrâ ile beraber Şu'be ve Hafs da her iki vecihle okumuştur. Ancak, bu kelimeler ibdâl etme tercih edildiği için günümüz mushaflarında medd-i lâzım esas alınarak yazılmıştır.¹⁵¹⁸

İkinci ve üçüncü kelime ise Yûnus Sûresi 59. ve Neml Sûresi 59. ayetlerdeki *اللَّهُ* kelimesi ve En'âm Sûresi 143. ve 144. ayetlerdeki *الَّذِينَ* kelimeleridir. Bu kelimelerdeki ilk hemzeler katı' hemzesi olarak soru hemzesi, ikinci hemzeler de vasıl hemzesi olmakla birlikte bütün Kurrâ tarafından teshîl ve ibdâl olarak iki vecih okunmuştur. Şâtıbiyye, Teysîr ve diğer tariklerde her iki vecih mevcuttur. Ancak bu kelimeler ibdâl durumunda sadece *tûl* ile (medd-i lâzım) okunmuştur.¹⁵¹⁹

¹⁵¹⁰ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 293.

¹⁵¹¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 379; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 71.

¹⁵¹² el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 70.

¹⁵¹³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 379.

¹⁵¹⁴ Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 376; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 202.

¹⁵¹⁵ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 579; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 293.

¹⁵¹⁶ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 64, 65, 71.

¹⁵¹⁷ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 64, 65, 71.

¹⁵¹⁸ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 380, 381.

¹⁵¹⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 134; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 236; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 293, 294; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 287, 380, 387; Ümânî, *a.g.e.*, s. 262, 275; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 115.

B. İKİ RAVÎNİN TAHKÎK İLE OKUMASI

Tahkîk ile okuma hemzelerde *teshîl*, *tahfîf*, *ibdâl* yapmadan okumak demektir. Hemzeler konusunda Âsım diğer Kûfe ehli gibi tahkîk ehli olup diğer Kurrâ tarafından teshîl veya ibdâl ile okunabilen aşağıdaki kelimeleri tahkîk ile okumaktadır.¹⁵²⁰

1. Tekrar Eden Soru Hemzeleri

Kur'ân'da dokuz sûrede ve on bir yerde aynı ayet içinde arka arkaya tekrar eden soru hemzeleri vardır. Bunların bazılarında tek *â*/hemze veya soru hemzesi ilavesiyle okunmasında, ayrıca tahkîk, teshîl veya ibdâl ile okunmasında kıraat imamları arasında ihtilaf vardır. Şu'be ile Hafs bunların hepsini tahkîk ile okumuştur.¹⁵²¹ Sadece Ankebût Sûresi 28. ayetteki *إِنَّكُمْ* kelimesinde iki râvî arasında hazif ve isbât ihtilafı vardır. Bunları, Hafs soru hemzesi olmadan tek *â*/hemze ile Şu'be ise çift *â*/hemze ile okumaktadır.¹⁵²² Bu hemzeler şu ayetlerdedir:

	Sûre/Ayet No	Ayet
1	Ra'd 13/5 ¹⁵²³	وَأَنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ
2-3	İsrâ 17/49, 98 ¹⁵²⁴	وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا
4	Mü'minûn 23/82 ¹⁵²⁵	قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
5	Neml 27/67 ¹⁵²⁶	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا إِنَّا لَمُخْرَجُونَ
6	Ankebût 29/28- 29 ¹⁵²⁷	وَلَوْ طَآءَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ

¹⁵²⁰ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 73; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 162; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 282, 283; el-Kudât, *et-Temîmî*, a.g.e., s. 21.

¹⁵²¹ İbnü'l-Kâsîh, a.g.e., s. 262; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 290.

¹⁵²² el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 245, 246; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 421.

¹⁵²³ Nâfi', Kisâî, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz; İbn Âmir, Ebû Ca'fer ilkinin ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile; Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵²⁴ Nâfi', Kisâî, Ya'kûb ikinci hemzeyi hazfederken, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ilk hemzeyi hazfetmiştir. Âsım ve diğer kurrâ da her iki kelimedeki soru hemzesini okumuştur. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵²⁵ Nâfi', Kisâî, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ilkinin ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile, Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵²⁶ Nâfi', Ebû Ca'fer ilki haber olarak hemzesiz, ikincisini soru edatı; İbn Âmir, Kisâî ilkinin soru hemzesi, ikincisini hemzesiz; Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵²⁷ Hafs, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ilki haber olarak hemzesiz, ikincisini soru edatı; Şu'be ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

7	Secde 32/10 ¹⁵²⁸	وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ
8-9	Sâffât 37/16 ¹⁵²⁹ , Vâkıa 56/47 ¹⁵³⁰	إِذَا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
10	Sâffât 37/53 ¹⁵³¹	إِذَا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَدِينُونَ
11	Nâziât 79/10-11 ¹⁵³²	يَقُولُونَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ﴿٢٠﴾ إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً

2. Bir Kelimede İki Hemzenin Okunması

Bu kelimelerde ilk ء/hemze soru hemzesi, ikinci ء/hemze de kelimenin aslındandır. Soru ء/hemzesi daima fethalıdır. İkinci ء/hemze, fethalı, kesreli veya dammeli olabilir. Her üç halde de Şu'be ve Hafs bunları tahkîk ile okumaktadır.¹⁵³³

İlk Hemze Soru Edatı Fethalı, İkinci Hemze Fetha, Kesre, Dammeli		
Damme	Kesre	Fetha
أَأَنْزَلَ أَوْ أَنْزَلَكُمْ	أَأَنَّا أَعَذَّا	أَأَلِدْ أَعَانَدَرْتَهُمْ

Tablo 26: Tekrar Eden Soru Hemzeleri

3. Aynı Kelimede Tek Hemze

Bir kelimede tek ء/hemze ya sâkin, ya da harekeli olur. Bu hemzelerin okunması Kurrâ arasında ihtilâfıdır. وَيُؤْتُونَ, نُؤْمِنُ, تَأْلَمُونَ, يُؤْتُونَ gibi kelimenin ilk harfi; نَأْزِلُ, نَأْزِلُكُمْ gibi orta harfi; نَأْزِلُكُمْ gibi son harfleri sâkin olan hemzelerde diğer Kurrâ arasında ibdâl, teshîl, idğâm ve nakil ile okuma varken Âsım kıraatında bunların hepsi vakıf ve vasıl halinde hemzeli olarak tahkîk ile okunur. Ayrıca bütün Kurrânın ibdâl ile okuduğu Kehf Sûresi 94. ayetlerdeki يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ kelimelerini Şu'be ve Hafs rivâyetinde tek başına hemzeleri tahkîk ile okurken, diğer bütün Kurrâ hemzeleri elife ibdâl ederek med üzere okumaktadır. Ancak ilgili bölümlerde geçtiği üzere

¹⁵²⁸ Nâfi', Kisâî, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz; İbn Âmir, Ebû Ca'fer ilkini ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile, Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵²⁹ Nâfi', Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz; İbn Âmir, ilkini ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile, Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵³⁰ Nâfi', Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz, Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 196-199.

¹⁵³¹ Nâfi', Kisâî, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz; İbn Âmir, Ebû Ca'fer ilkini ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile; Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵³² Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Ya'kûb ilki soru edatı, ikincisini haber olarak hemzesiz; Ebû Ca'fer ilkini ilave hemzesiz, ikincisini soru edatı ile; Âsım ve diğerleri her ikisini soru edatı ile okumaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, ss. 196-199.

¹⁵³³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 69, 84; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 291, 297, 301.

C. ŞU'BE İLE HAFS'IN BAZI HEMZELERİ İBDÂL ETMESİ

Genel olarak Âsım kıraatı hemzeli kıraattır.¹⁵³⁸ Rivâyetlerde de Âsım'ın hemzeleri vurgu ile okuduğu nakledilmektedir.¹⁵³⁹ Elbette Âsım'ın dışındaki diğer kurrânın hemzeli okuduğu bazı kelimeler de vardır. Ancak konumuz gereği ifade edilirse Hafs'ın hemzeli, Şu'be'nin ibdâl ile veya Şu'be'nin hemzeli, Hafs'ın ibdâl ile okuduğu kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerdeki hemzeler ي/ya veya و/vav harfine ibdâl edilerek okunmakta olup şöyle zikredilebilir:

a. ضِرِّي (Necm 53/22), ضِيَاء (her yerde), بَرِيَّة (Beyyine 98/6, 7), بَادِي (Hûd 11/27), وَمَنَّة (Feth 48/29), عَلَى سُوْقِهِ (Sâd 38/33), بِالسُّوقِ (Neml 27/44), عَنْ سَاقِيهَا (her yerde), النَّبِيِّ (Necm 53/20), كَايْنُ (Yûsuf 12/105) kelimelerini Şu'be ve Hafs diğer Kurrâdan bazılarının ء/hemze ile okuduğu bu kelimeleri ي/ya harfine ibdâl ederek okumuştur.¹⁵⁴⁰ Ayrıca Âsım kıraatında, Nâfi' kıraatında hemzeli okunan وَالنَّبِيِّ، وَالنَّبِيَّةِ، وَالنَّبِيِّ، وَالنَّبِيِّ kelimeleri her yerde diğer Kurrâ gibi hemzesiz ي/ya ve و/vav ile okunmaktadır.¹⁵⁴¹ A'râf Sûresi 143 ve Fecr Sûresi 21. ayetlerdeki دَكَّاء kelimelerini Âsım دَكَّ şeklinde hemzeyi hafzederek okurken, Kehf Sûresi 98. ayetteki aynı kelimeyi Hamze, Kisâf ve Halef'e uyarak جَعَلَهُ دَكَّاء şeklinde hemze ile okumaktadır.¹⁵⁴²

b. Kur'ân'da bazı kelimelerdeki hemzeler vasıl durumlarına göre okunduğu için hemzeli yazılmıştır. Ancak bu kelimelerdeki hemzeler, o kelimedenden ibtidâ edilmesi halinde bütün kıraatlarda olduğu gibi Âsım kıraatında da kendinden önceki vasıl hemzesini harekesine göre ي/ya veya و/vav harfine ibdâl edilerek okunmaktadır.¹⁵⁴³ Bu kelimeler şöyledir:

Vasıl	اِئْتِنَا	اِئْتِ	اِئْتُونِي	اِئْتِيَا	اِئْتُوا	اِئْتِنِي	اِئْتُمْنِي
İbtidâ	اِئْتِنَا ¹⁵⁴⁴	اِئْتِ ¹⁵⁴⁵	اِئْتُونِي ¹⁵⁴⁶	اِئْتِيَا ¹⁵⁴⁷	اِئْتُوا ¹⁵⁴⁸	اِئْتِنِي ¹⁵⁴⁹	اِئْتُمْنِي ¹⁵⁵⁰

¹⁵³⁸ Onun hemzeleri okuması için "şimşek gibi" benzetmesi yapılmıştır. İbn Fazlullah, a.g.e., c. 5, s. 85.

¹⁵³⁹ ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, c. 1, s. 207.

¹⁵⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 315; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 493; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 59.

¹⁵⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 288.

¹⁵⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204.

¹⁵⁴³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 70; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 86; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 64.

¹⁵⁴⁴ En'âm 6/71, A'râf 7/77, Enfâl 8/32, Ankebût 29/29.

¹⁵⁴⁵ Yûnus 10/15, Şuarâ' 26/10.

¹⁵⁴⁶ Yûnus 10/79, Yûsuf 12/50, 54, 59, Ahkâf 46/4.

¹⁵⁴⁷ Fussilet 41/11.

¹⁵⁴⁸ Câsiye 45/25.

¹⁵⁴⁹ Tevbe 9/49.

¹⁵⁵⁰ Bakara 2/283.

c. Hafs, Şu'be ve diğer Kurrânın /hemze ile okuduğu كُفُّوا (İhlâs 112/4)¹⁵⁵¹ ve هُرُّوا kelimelerini, her yerde /hemzeyi و/vav harfine ibdâl ederek ve ز/ze harfini de damme ile هُرُّوا ve كُفُّوا¹⁵⁵² şeklinde rivâyet etmiştir.¹⁵⁵³

d. Hafs'ın /hemze ile okuyup Şu'be'nin و/vav'a ibdâl ettiği kelimeler de vardır. Bu noktada Şu'be, Hafs'ın مُؤَصَّدَةٌ (Hümeze 104/8, Beled 90/20)¹⁵⁵⁴ (her yerde il hemze)¹⁵⁵⁵ şeklinde hemzeyle okuduğu kelimeleri, مُوصَدَةٌ (Hümeze 104/8, Beled 90/20), (her yerde)¹⁵⁵⁶ şeklinde ilk hemzeyi و/vav harfine ibdâl ederek (ikincisi hemzeli) okumuştur.¹⁵⁵⁷ Buna benzer يَاجُوجُ، وَجِئْتُ، وَشِئْتُ يُؤْمِنُونَ، وَرُؤْيَا، وَمُؤْتَفِكُهُ، أَنْبَاهُمْ، هَيَّا لَنَا، يَاجُوجُ gibi kelimelerde bazı Kurrâ ibdâl yaparken, Şu'be ve Hafs bunları /hemze ile okumuştur.¹⁵⁵⁸ Ayrıca Her iki râvî, Kur'ân'da merfû ve mansûb olarak gelen, Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in hemzesiz okuduğu وَالصَّابِغِينَ، وَالصَّابِغُونَ kelimelerini ve İbn Kesîr'in ibdâl ve nakil ile okuduğu الْقُرْآن kelimelerini hemzeli olarak okumaktadır.¹⁵⁵⁹

Âsım'ın Hemzeli Okuduğu Örnek Kelimeler							
بَرِي	رَأْيَا	ذَنْب	مُتَكِنًا	رَأْس	شَانَ	النَّسِيءُ	مَاجُوجُ
تَبَّأَ	دَأْبًا	سُوء	تَبَوَّأَ	مُؤَذِّن	بَدَأْنَا	بَوَّأْنَا	بَر
اسْتَبَيْسُوا	وَأَسْأَلُ	خَائِبِينَ	بَاس	بُس	أَنْشَأَ	يَسْتَأْخِرُ	رَاقَةَ
اسْتَهْزَأَ	مَوْوِي	يَاخِر	تَجَازَوْنَ	يَاذِن	يَأْمُر	مُبَرِّوُونَ	يُؤَلِّفُ
فُؤَاد	مَسْؤُول	أَرَأَيْتَ	فَأُؤُوا	فِتْنَةً	سَيِّئَةً	نَشَأَ	تَطْؤُونَ
كَاس	فَمَالُؤُونَ	يَسْأَمُونَ	يُؤُوس	لِأَنَّا	مِنْسَأَتُهُ	لِأَسْبَا	مَشَأَمَةٌ
مُنْشِؤُونَ	نَبْرَاهَا	تَأْسُوا	مُلِئْتُ	لِيُطْفِئُوا	مُؤْمِن	بِأَيَاتِنَا	خَاسِنًا

Tablo 28: Âsım'ın Hemzeli Okuma Örnekleri

¹⁵⁵¹ Bu kelime sadece İhlâs Sûresi 4. ayetinde geçmektedir.

¹⁵⁵² Bakara 2/67, 231, Mâide 5/57, 58, Kehf 18/56, 106, Enbiyâ 21/36, Furkân 25/41, Lokmân 31/6, Câsiye 45/ 9, 35.

¹⁵⁵³ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 392,393; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 307; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 59.

¹⁵⁵⁴ ed-Dânî'ni *Tahdîd*'inde belirtildiğine göre Şu'be, Kûfe'de Hamze kıraatına göre okuyan bir imamın arkasında namaz kılarken imamın bu kelimeyi hemzeli okuduğunu, bunun sertliği ve şiddetinden ötürü kulaklarını tıkamak istediğini zikretmiştir. ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 93; Mekkî, *er-Riâye*, s. 140.

¹⁵⁵⁵ Hac 22/23, Fâtır 35/33, Tûr 52/24, Rahmân 55/22, Vâkıa 56/23, İnsân 76/19.

¹⁵⁵⁶ İbn Mücâhid, Hac Sûresi 23. ayetindeki kelime Şu'be'nin Yahya b. Âdem tarikinden ikinci hemzeyi ibdâl ettiğini, Muallâ b. Mansûr tarihinde de birincisinin hemzeli, ikincisinin hemzesiz rivâyet geldiği ama bunun hatâ olduğunu belirtmiştir. Ancak *en-Neşr*'de böyle bir rivâyete rastlanmamıştır. İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 435.

¹⁵⁵⁷ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 198; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 306; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 454; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 589.

¹⁵⁵⁸ el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 80-84; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 305,306; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 449; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 222. ed-Dânî, *el-Câmiu'l-Beyân*'da Şu'be'nin A'şâ tarihinde kelime ortası veya sonunda olan sâkin hemzenin teshîl yani ibdâl edildiğini beyan etmiştir. ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 237.

¹⁵⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 288, 301.

D. ŞU'BE'NİN BAZI KELİMELERİ HEMZELİ OKUMASI

Hafs'ın bazı kelimelerde hemzeleri و/vav veya ي/ya harfine ibdâl ederek veya hazfederek okuduklarını, Şu'be hemzeli olarak okumuştur. Bu kelimeler maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

a. Hafs'ın Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden جَبْرِيل (Bakara 2/97, 98, Tahrîm 66/4) şeklinde hemzeyi hazfederek okuduğu kelimeyi her yerde, Şu'be, Teysîr ve Şâtıbiyye tariki olan Yahya b. Âdem tarikinden جَبْرِئِيل şeklinde hemze ve ي/ya harfi ilavesiyle okumaktadır.¹⁵⁶⁰ Bu okuma Tayyibe'nin diğer tariklerinden de gelmektedir. Tayyibe'de yer alan diğer Uleymî tarikinden جَبْرِئِل şeklinde ر/ra harfinin fethası, ي/ya harfine bedel olarak esreli ء/hemze ile okumuştur.¹⁵⁶¹ Bazı tariklerde Bakara Sûresi'ndekini hazifle, Tahrîm Sûresi'ndekini isbât ile okuduğu nakledilmiştir.¹⁵⁶²

b. Hafs'ın مِیْكَال (Bakara 2/98) şeklinde hemzeyi hazfederek okuduğu bu kelimeyi Şu'be bir ء/hemze ve ilaveten medd-i muttasıl ile sonra da medd-i bedel ile مِیْكَائِيل şeklinde okumuştur.¹⁵⁶³

c. Hafs'ın زَكْرِيَّا şeklinde hemzesiz okuduğu bu kelimeyi her yerde¹⁵⁶⁴ Şu'be زَكْرِيَّاء şeklinde eliften sonra ء/hemze ile ve medd-i muttasıl ile rivâyet etmiştir. Sondaki ء/hemze ise ayetteki irâb durumuna göre hareke almaktadır.¹⁵⁶⁵ Şu'be, Âl-i İmrân Sûresi 37. ayetteki kelime hemzeyi fetha ile okumada tek kalmıştır. Bu ayette وَكَفَّلَهَا زَكْرِيَّا her iki râvî de şeddeli okuma ittifak etmiştir. Bu açıdan زَكْرِيَّا kelimesinin fiilin mef'ûlü olması noktasında aynıdırlar. Bu noktada Şu'be ile Hafs'ın kıraatında زَكْرِيَّا kelimesi “Allah Zekerıyyâ'yı Meryem'e kefil kıldı” anlamında mef'ûl olmaktadır. Çoğu Kurrâ buradaki fiili tahfîfli, زَكْرِيَّا kelimesini de hemzenin dammesi ile okumuştur.¹⁵⁶⁶

d. Şu'be, Hafs'ın تُرْجِي (Ahzâb 33/51), مُرْجُونَ (Tevbe 9/106) şeklinde okuduğu bu kelimeleri, bütün tariklerde تُرْجِي, مُرْجُونَ şeklinde ج/cim harfinden sonra “hemze” harfi ile okumuştur.¹⁵⁶⁷

¹⁵⁶⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 283; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s.171.

¹⁵⁶¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 283; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 399; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 175.

¹⁵⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 219; Di'bis, *a.g.e.*, s. 534; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 189.

¹⁵⁶³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 284; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 400; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 165.

¹⁵⁶⁴ Âl-i İmrân 3/37(2 kelime), 38, En'âm 6/85, Meryem 19/2, 7, Enbiyâ 21/89.

¹⁵⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 180.

¹⁵⁶⁶ Abdülgaffâr el-Fârisî, *el-Hucetü fi İleli'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülmahmûd-Muhammed Muavvîd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, c. 2, s. 270, 271; İbn Âşûr, *a.g.e.*, c. 3, s. 236.

¹⁵⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 315, 316.

e. Şu'be التَّنَاطُش (Sebe' 34/52) kelimesini Ebû Amr, Hamze, Kisâî Halef gibi و/vav harfini hemzeye ibdâl ederek التَّنَاطُش şeklinde okumaktadır. Hafs ise diğer kıraat imamlarıyla beraber و/vav ile okur.¹⁵⁶⁸

f. Kehf Sûresi 86. ayette Hafs'ın حَمِيَّةً şeklinde ء/hemze ile okuduğu bu kelimeyi, Şu'be ي/ya harfine ibdâl ederek حَامِيَّةً şeklinde okumaktadır.¹⁵⁶⁹

E. ŞU'BE'NİN BAZI KELİMELERE SORU HEMZESİ İLAVESİ

Hafs'ın başında soru ء/hemze olmadan okuduğu bazı kelimeleri Şu'be ء/hemze ilavesiyle okumuştur.¹⁵⁷⁰ Şu'be'nin ء/hemze ilavesi yaptığı kelimeler toplam yedi yerdedir.¹⁵⁷¹ Şu'be bir kelimeye iki ء/hemze olan kelimeleri, Hafs ile beraber tahkîk ile okuduğu gibi, altta zikredilecek olan şu kelimeleri de tahkîk ile okumaktadır.¹⁵⁷² Bunlar şöyledir:

A'râf 7/123, Tâhâ 20/71, Şuarâ' 26/49 ¹⁵⁷³	A'râf 7/81 ¹⁵⁷⁴	A'râf 7/113 ¹⁵⁷⁵	Ankebût 29/28 ¹⁵⁷⁶	Vâkıa 56/66 ¹⁵⁷⁷	Kalem 68/14 ¹⁵⁷⁸
ءَامِنْتُمْ	ءَاِنْتُمْ	ءَاِنَّا لَنَا	ءَاِنْتُمْ لَتَأْتُوْنَ	ءَاِنَّا لَمُعْرَمُوْنَ	ءَاِنَّا كَانْ

Bu kelimelerde, Şu'be'nin okuduğu hemzeler soru edatı olmakla birlikte cümlelerin anlama çok önemli bir etkisi olmamaktadır. Ancak Arapların bazen soru edatını terk ettikleri ve iki hemzenin diğer harfler gibi yan yana gelmesinin caiz olması şeklinde delil getirilmiş, sorunun kınama anlamı kattığı ifade edilmiştir.¹⁵⁷⁹

¹⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 263.

¹⁵⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236.

¹⁵⁷⁰ Âsim, diğer kurrâdan ayrılarak çift hemze ile okuduğu bazı kelimeler vardır. اَيِّمَةُ الْكُفْرِ ((Tevbe 9/12) kelimesi buna örnektir. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 388.

¹⁵⁷¹ Muhammed Ferîd el-Hüseynî, *Hassû's-Suhbeti Alâ Rivâyeti Şu'be*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2007, s. 23.

¹⁵⁷² el-Kudât, *et-Temîmî*, a.g.e., s. 21.

¹⁵⁷³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 70; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 287.

¹⁵⁷⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 544.

¹⁵⁷⁵ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 544.

¹⁵⁷⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 245.

¹⁵⁷⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 786; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 289.

¹⁵⁷⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 173; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 285.

¹⁵⁷⁹ İbn Zencele, a.g.e., s. 288; Seyyid Lâşîn Ebu'l-Ferec, *Teysîru'l-Gafûru'l-Vedûd*, Medine: Dâru'z-Zamân, 2008, s. 462.

F. ŞU'BE'NİN و/VAV HARFİNİ HAZFETMESİ

Şu'be, diğer Kurrâ ile beraber Kur'ân'da on bir yerde¹⁵⁸⁰ geçen رُؤُوف kelimesini her yerde med harfi olan و/vav harfini hazfederek (altında med işareti yok) ve med yapmadan kasr ile okurken, Hafs med ile okumaktadır. Şu'be'ye Ebû Amr, Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halef muvâfakat etmektedir.¹⁵⁸¹ Şâtibî beytinde شَفَا وَرُؤُوفٌ قَصَرَ صُحْبَتُهُ حَلَا şeklinde zikrederken İbnü'l-Cezerî de صُحْبَتُهُ حَلَا (ص/sad harfi Şu'be'nin rumuzudur.) kelimesini aynen kullanmış Halefû'l-Âşîr ve Ya'kûb'u da eklemiştir.¹⁵⁸²

Bu kelimenin kasr ve med ile okunması lehçe temellidir. Mushaflarda bir و/vav ile resmedilen bu kelimeyi,¹⁵⁸³ Hicaz ve Esed kabilelerinin bunu فَعُولٌ ve فَعُلٌ vezninde ism-i fâil olarak kullandığı, ama Arap kelimasında daha çok فَعُولٌ kalıbının kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁵⁸⁴

Konuyu şöyle özetlemek mümkündür: Tahkîk ve tahfîf ile okuma konusunda Âsım kıraatında sayılı birkaç kelime dışında her iki râvîde tahkîk ile okuma ön plandadır. Yani *Âsım tahkîk ehli bir imamdır*. Asılları hemze olan kelimeleri diğer Kurrâda olduğu gibi tahfîf etmeyen Âsım, az da olsa bazı Kurrânın aksine bazen râvîler arasında farklı olup ibdâl ettiği kelimeler görülmektedir. Bunun yanı sıra Hafs rivâyetinde teshîl sadece bir tane mevcutken, Şu'be rivâyetinde ise yoktur. Ayrıca Hafs'ın, Şu'benin soru hemzesiyle isbât ederek okuduğu kelimeleri hazfederek okuduğunu görmekteyiz. Hazif olarak değerlendirdiğimiz ve mushaflarda hazfedilerek yazılan رُؤُوف kelimesinde esasen klasik anlamda haziften ziyade ismin telaffuzunun farklı bâbtan okunmasıdır.

VIII. İŞMÂM, İHTİLÂS VE RAVM İLE OKUMA VE ÂSİM'İN DURUMU

İşmâm ve ravm daha çok son harekenin durumuna göre okunabilen vakıf şekillerinden biri olarak zikredilmektedir. Ancak işmâm, caiz olan bu vakıf şeklinin dışında kıraat imamları arasında uygulanmıştır. Özellikle Kisâî, Hişâm ve Ruveys'in uyguladığı işmâmlar söz konusudur. Hafs rivâyetinde çok olmayan bu okumalar Şu'be rivâyetinde nisbeten daha fazladır. Bu uygulamanın Âsım kıraatında durumuna geçmeden önce konuya dair kavramlar kısaca izah edilecektir.

¹⁵⁸⁰ Bakara 2/143, 207, Âl-i İmrân 3/30, Tevbe 9/117, 128, Nahl 16/7, 47, Hac 22/65, Nûr 24/20, Hadîd 57/9, Haşr 59/10.

¹⁵⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 168; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 58; Sâlim, *a.g.e.*, c. 2, s. 194; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 96; el-Kudât, *et-Temîmî*, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁸² Şâtibiyye, 487.Beyit; Tayyibe, 476.Beyit;

¹⁵⁸³ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 157; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hamze b. Nasr el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Dimaşk: Tab'a Hâssa, 2012, s. 81.

¹⁵⁸⁴ Ebu'l-Ferec, *Teyisîru'l-Gafûru'l-Vedûd*, s. 287.

Asıl konuya geçmeden önce çokça kullanılan kavramları izah etmek yerinde olacaktır.

İşmâm: İşmâm, “sükûndan sonra ötreye işaret etmek üzere dudakları önde yummak” demektir. İşmâm, kelimenin sonunda bulunan harfi sâkin olarak okuduktan sonra ses olmadan ötre harekeye işaret etmek üzere dudakları öne doğru toplayarak yapılır. Yani işmâm dudak işareti ile yapılır. Harekeyi duyamayan kişi, işmâmdaki dudak hareketi ile bunu anlama imkânı elde eder.¹⁵⁸⁵

Kıraat ilminde işmâm birden çok anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki bir harfin diğer harfle karıştırılması anlamındadır. Yani صِرَاط derken ص/sad harfi ile ز/ze harfini karıştırarak ikisinden bir harf elde edilmesidir. Bu çıkan harf ne tam olarak ص/sad harfi ne de ز/ze harfidir. İkincisi, harekenin diğer harekeye karıştırılmasıdır. غِيْظٌ, جِيْءٌ, فَيْلٌ gibi kelimelerde ilk harflerdeki kesrenin dammayla karıştırılmasıdır. Yani hareke çıkarılırken biraz damme biraz da kesre şeklinde okunur. *Bu iki tür işmâm Âsım kıraatında yoktur.*¹⁵⁸⁶ Üçüncü olarak da *harekenin ihfâsı* anlamındadır. Bu da hareke ile iskân arasında bir durumdur. لَا تَأْمَنَّا (Yûsuf 12/11) kelimesinde ilk ن/nun harfi ikinci ن/nun harfine idğâm edilir ve damme harekeye işaret edilerek okunur. Burada, ed-Dânî'ye göre nâkıs idğâmle birlikte harekenin üçte ikisi okunur. Buna ihfâ/ihtilâs veya ravm denilmiştir. Diğer vecih ise tam idğâm yaparak gerçek bir işmâm yapmaktır. Yani idğâm edilen harfin sükununda dudakları öne getirerek okumaktır.¹⁵⁸⁷ Bu da genel olarak işmâm tanımına uymaktadır.¹⁵⁸⁸

İshmâm uygulaması lehçelere dayanmaktadır. ص/Sa ve ز/ze karışımı olan işmâmın Ukayl ve Kays lehçesine ait olduğu, صِرَاط kelimenin hâlis ص/sad ile okumanın Kureyş lehçesine ait olduğu nakledilmiştir.¹⁵⁸⁹

Ravm: Ravm¹⁵⁹⁰, harekenin çoğunun giderilerek azının bırakılmasıdır.¹⁵⁹¹ Ravm vakıf anında dinleyen kişinin son harekenin aslen böyle olduğunu göstermek için ötre ve esre harekede yapılır. Fetha harekede zayıflığı sebebiyle yapılmamıştır.¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁵ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 90; Ebû Rızâ el-Hamevî, *el-Kavâid ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kıraat*, thk. Muhammed Ahmed Bekkâr, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986, s. 51, 52; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 222.

¹⁵⁸⁶ وَمَنْ أَضْدَقُ وَيَضْدِقُونَ وَتَضِدُّقٌ وَتَضِدُّقٌ وَتَضِدُّقٌ وَتَضِدُّقٌ gibi ص/sad harflerinde Hamze, Kisâî, Halef ve Ruveys işmâm ile okur. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 341.

¹⁵⁸⁷ Kûfelilerin işmâm ile ravmı kastettikleri belirtilmiştir. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 43.

¹⁵⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 91; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 424; el-Mes'ûl, *mu'cem*, ss. 76-81; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 97, 98; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 43, 44.

¹⁵⁸⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 60.

¹⁵⁹⁰ Ravm kelimesi tecvid kitaplarında "revm" şeklinde de yazılabilmektedir.

¹⁵⁹¹ ed-Dânî, Kûfelilerin kelimenin sonundaki harekeyi işaret etmek üzere ravmı kullandıklarını belirtmektedir. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 118.

¹⁵⁹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 90; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 118.

İhtilâs: İhtilâsın ötreli harften önce kesreli ي/ya harfini mübalağa ederek net okumak, müzekker gâib zamiri uzatmadan okumak anlamları vardır. Ama daha çok kullanılan ve ihtilâstan kastedilen anlam, harekeyi hızlıca dinleyen kişinin harekenin giderildiğini bilecek kadar hızlıca okumaktır. Bu durum bütün hareketlere uygulanabilir. Uygulandığında harekenin üçte biri giderilip çoğu okunur. İhtilâs, ihfâ ile aynı anlamda da kullanılmıştır.¹⁵⁹³

A. ŞU'BE İLE HAFS'IN İTTİFAK ETTİĞİ İŞMÂM VE İHTİLÂS

Âsım kıraatında vakıf halinde caiz olan işmâm ile ravm/ihtilâs vecihleri haricinde Şu'be ile Hafs'ın ortak olarak uyguladıkları yerler de vardır. Bunlar şöyledir:

1. **لَا تَأْمَنَّا** (Yûsuf 12/11) kelimesinde iki vecih rivâyet edilmiştir. Mushaflarda idğâmlı olarak tek ن/nun harfiyle yazılan bu kelimenin aslı لَا تَأْمَنَّا şeklinde muzârî fiildir.¹⁵⁹⁴ Burada bütün Kurrâ birinci ن/nun harfinin ikinci ن/nun harfine idğâm edilmesinde ittifak etmiş, Ebû Ca'fer dışındaki Kurrâ için ravm ve işmâm vechi zikredilmiştir.¹⁵⁹⁵

Âsım ve diğer Kurrâ için caiz olan 2 vecihten birincisi işmâm (idğâm ile), diğer ravm/ihtilâs ile okumaktır.¹⁵⁹⁶ Her iki vecih kıraat imamlarına göre sahih olmakla birlikte Kurrâ arasında işmâm vechinin daha yaygın olarak uygulandığı belirtilmiştir.¹⁵⁹⁷ Ancak nahivciler idğâm ile birlikte işmâmı uygun görmemişlerse de¹⁵⁹⁸ esas olan kıraat ilminin verileridir. Bugün basılan mushaflarda da şöhreti sebebiyle işmâm ile yazılması tercih edilmiştir.

Şâtıbî'de bu durum şöyle belirtilmiştir: **وَتَأْمَنَّا لِلَّكُلِّ يُخْفَى مُفْصَلًا وَأُدْغَمَ مَعَ إِشْمَامِهِ الْبَعْضُ عَنْهُمْ** *Te'mennâ kelimesini bütün Kurrâ ihfâ ederek ayırır, onlardan bazıları işmam ile birlikte idğâm eder.* Yani bütün Kurrâ ilk ن/nun harfinin harekesini izhâr ederek ihtilâs yapar.¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹³ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 96; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 59; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s. 22.

¹⁵⁹⁴ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 3, s. 708.

¹⁵⁹⁵ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 241; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 239.

¹⁵⁹⁶ Burada 2. vecih olarak ravm veya ihtilâs diye isimlendirilmektedir. Şâtıbî yukarıda görüldüğü gibi harekenin ihfâsı anlamında "ihfâ/ihtilâs"; Cezerî de "ravm" kelimesini kullanmıştır. Ancak Şâtıbî'nin ihfâ kelimesiyle ravm'ı kastettiğini söyleyenler de olmuştur. Esasen uygulama olarak bu ikisi arasında fark söz konusu değildir. Ayrıca ravm kelimesi, ihtilâs anlamında da kullanılmaktadır. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 57; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 182; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri*, s.22.

¹⁵⁹⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 390; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 241; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 238; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 123.

¹⁵⁹⁸ es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 3, s. 1008. İşmâmın uygulanması konusunda bazı eserlerde "idğâmdan sonra", bazı eserlerde "idğâm birlikte" ifadesi kullanılmış olmakla birlikte ikisi aynı şeyi ifade etmektedir. Yani birinci ن/nun harfi idğâm edildikten (sâkin olarak okunduktan) sonra ikinci ن/nun harfi fethalı olarak okunmadan evvel, idğâm halinde gunneyle birlikte ilk ن/nun harfindeki ötre harekeye işaret etmek üzere dudaklar öne getirilerek işmâm yapılır. Dolayısıyla vakıf halinde yapılan işmâmlardan bu yönüyle ayrılır. Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü'l-Râbi'l-Kur'ân*, thk. Sâlih ed-Dâmin, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984, c. 1, s. 381; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 174; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 75, 173.

¹⁵⁹⁹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 241.

Ancak, Şâtıbiyye şârihleri ehl-i edâ'ya göre işmâmın daha meşhur olduğunu beyan etmiştir. Teysîr'de ilk ن/nun harfinin ikinci ن/nun harfine işmâm ile idğam edildiğinden bahsedilerek işmamın ilk ن/nun harfinin harekesinin hareketle olmadan ve tam idğam edilmeksizin ihfa etmek olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁰⁰ Ebû Şâme de ed-Dânî'nin ihtilâsa meylettiğini belirtmiş,¹⁶⁰¹ Paluvî de sadece ihtilâs'ı zikretmiştir.¹⁶⁰² İbnü'l-Cezerî ise, idğamda ittifak edilmesine rağmen (şeddeli ve meftûh) (harekeyi) işaret etmede ihtilaf edildiğini belirterek bazılarını ravm, bazılarının işmamı tercih ettiğini, ed-Dânî ve Şâtıbî'nin de ravmı tercih ettiğini ama kendisinin idğama daha yakın olması sebebiyle işmamı tercih ettiğini beyan etmiştir.¹⁶⁰³

Görüldüğü gibi Dânî ve Şâtıbî'nin tercihin ihtilâs olmasına rağmen ehl-i edâ'nın tercihi ve Cezerî'nin etkisiyle İslam aleminde basılan mushaflarda işmam ile okuma daha baskın hale gelmiştir. Eğer ed-Dânî'in, yapılan şerhinde işaret edilen işmâm olduğu, Emin Efendi'nin Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'nin olduğu gibi işmâmı tercih ettiğini söylemesi dikkate alındığında her üç âlimin de ihtilâsı/ravmı uyguladığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰⁴

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا
اشمام

Diyanet Basımı Mushaf

Arap Basımı Mushaf

2. ه/Hü zamiri bölümünde de izah ettiğimiz gibi, Zümer Sûresi 7. ayetteki يَرْضَهُ kelimesinin aslı يَرْضِي fiilidir. Bu fiile ه/hü zamiri bitişince يَرْضَاهُ şeklinde olmaktadır. Bu zamiri Hafs ve Şu'be kasr ile yani uzatmadan okumuştur. Şâtıbî, beytinde bizzat kasr kavramını kullanmış, ed-Dânî'nin Teysîr'i ve Tayyibe şerhlerinde bu durum ihtilâs ile ifade edilmiştir. Ancak Tayyibe tarikinde Şu'be, Hafs'a muhalefet ederek Yahya b. Âdem ve Ebû Hamdûn tarikinden iskân ile okumuştur.¹⁶⁰⁵

Bu kelimedede ihtilâs ile okumaya delil olarak ötrenin و/vav harfine delalet edeceği ve yeterli olduğu, arada /velifin hükmen sabit olduğu, و/vav'ı iskât edeceği ve ihtilâs ile okumada tahfîf olup Hatt-ı Osmânî'ye de muvâfakat ettiği zikredilmiştir.¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 390; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 412.

¹⁶⁰¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 399; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 532.

¹⁶⁰² Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 25.

¹⁶⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 238, 239; İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 235; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 157; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 424.

¹⁶⁰⁴ el-Mâlikî, *Şerhu't-Teysîr*, s. 650-652; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 424.

¹⁶⁰⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 496; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 242; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 164; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 427.

¹⁶⁰⁶ el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 256, 257; Çollak, *Âsım Kiraatı*, s. 65.

3. ه/Hü zamiri bölümünde anlatılan Nûr Sûresi 52. ayetteki وَيَتَّقْهُ kelimesindeki ه/hü zamirinde Şu'be'den iskân veçhinin (يَتَّقْهُ) yanında Uleymî tarikinden, Hafs için Hâşimî tarikinden ihtilâs/harekeli vechi gelmiştir.¹⁶⁰⁷

B. ŞU'BE'NİN İŞMÂM VE İHTİLÂS İLE OKUMASI

Şu'be, diğer Kurrâ kadar olmasa da bazı kelimeleri yaygın olan Şâtıbiyye ve diğer tariklerden işmâm veya ihtilâs ile okumaktadır. Bunlar sûre sırasına göre şöyledir:

1. نِعَمًا (Bakara 2/271, Nisâ 4/58) kelimesindeki م/mim harfi mushaflarda tek harf olarak idğâmlı yazılması konusunda ittifak vardır. Kelimenin aslı ise نَعَمَ مَا şeklindedir.¹⁶⁰⁸

Hafs'ın bütün tariklerde ع/ayn harfinin esresiyle okuduğu bu kelimedeki Şu'be için Şâtıbiyye tarikinden iki vecih rivâyet edilmiştir. Birincisi, ع/ayn harfinin sükunu, ikincisi ع/ayn harfinin ihtilâs ile okumasıdır. Ancak Şâtıbînin beytinde iskân vechi açık olarak zikredilmemiş, yapılan şerhlerde ise iskân vechinin de caiz olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁰⁹ Teysîr tarikinde Hafs için ن/nun ve ع/ayn harflerinin kesresi ile yani ihtilâs ile; Şu'be için ise ن/nun harfinin kesresi ve ع/ayn harfinin ihfâs ile olduğu belirtilmiş iskânın da caiz olduğu nakledilmiştir.¹⁶¹⁰ Tayyibe'deki diğer tariklerde ise her iki vecih ayrı ayrı nakledildiği görülmektedir.¹⁶¹¹

2. Hafs'ın لَدُنْهُ şeklinde okuduğu bu kelimeyi de Şu'be farklı bir telaffuz üzere işmâm ile okumuştur. Bütün tariklerde مِنْ لَدُنْهِ (Kehf 18/2) şeklinde د/dal harfinin iskânı ve işmâmıyla, ن/nun ve ه/he harfinin esresiyle okuduğu rivâyet edilen bu kelime, Yahya b. Âdem'den her iki şekilde nakledilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, diğer tariklerden Niftaveyh'in ه/he harfinin esresi ve silâsız/kasr okunmasında tek kaldığını belirtmiştir.¹⁶¹²

3. Hafs'ın مِنْ لَدُنِّي (Kehf 18/76) şeklinde okuduğu bu kelimeyi Şu'be'nin, Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde د/dal harfinin iskânı ve işmâmı, ن/nun harfinin tahfîfi (şeddesiz) ile مِنْ لَدُنِّي şeklinde okuduğu nakledilmiştir.¹⁶¹³ Buna ilaveten Safâkusî'nin Şâtıbiyye şerhinde işmâmın yanında د/dal harfinin dammesinin ihtilâs ile okunduğu da zikredilmiştir.¹⁶¹⁴ en-Neşr'de ise bazı tariklerde ehl-i edâ'nın د/dal harfinin sükunuyla işmâmı arasında ihtilaf

¹⁶⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 242; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 163.

¹⁶⁰⁸ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 437; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 177; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 405.

¹⁶⁰⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 303; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 374; Mansûr vd., *a.g.e.*, s. 216; el-Kâdî, *el-Bûdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 132; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 187, 237.

¹⁶¹⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 303.

¹⁶¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 177; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, ss. 404-443.

¹⁶¹² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 415; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 255; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232.

¹⁶¹³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 419; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 633; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 257; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 235; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 404, 405.

¹⁶¹⁴ es-Safâkusî, *Tenbihü'l-Gâfilîn*, s. 376.

ettiği ve bu harfi dammeli olarak ihtilâs ile okuduğu nakledilerek her ikisinin sahih olduğunu vurgulanmıştır.¹⁶¹⁵ Aynı vecihler Tayyibe tariklerinde de mevcuttur.¹⁶¹⁶

İfade edildiği gibi, Âsım kıraatının iki rivâyetinde ortak olarak okunan işmâm sadece لَا تَأْمَمَّا kelimesindedir. Bunun dışında Şu'be'nin iki kelimeye ilave olarak işmâm yaptığını görmekteyiz. Şâtıbiyye ve Teysîr tarikleri açısından ravm/İhtilâs uygulaması ise لَا تَأْمَمَّا kelimesinde ikinci vecih olarak, وَيَتَّقُهُ kelimesinde de harekeyi uzatmama şeklinde bütün Kurrâda olduğu gibi her iki râvîde mevcuttur. Şu'be'de ilaveten نِعَمًا kelimesinde ikinci vecih olarak ihtilâs okunmakta olup Hafs rivâyetinde başkaca bir ihtilâstan söz edememekteyiz.¹⁶¹⁷

IX. ÂSİM KIRAATINDA FETH, İMÂLE VE TAKLÎL İLE OKUMA

Kûfe kıraat ekolünde imâle ile okuma yaygın olmasına rağmen Hafs rivâyeti itibariyle Âsım kıraatı aslında feth ehli bir kıraattır. Ancak Şu'be rivâyetinde diğer Kurrâ kadar olmasa da imâleli okumalar vardır. Bu bölümde öncelikle feth, imâle ve taklîl konusunda tanımlar verilecek, sonra Şu'be ile Hafs'ın farklı okumaları ele alınacaktır.

Asıl konuya geçmeden önce çokça kullanılan kavramları izah etmek yerinde olacaktır.

Feth, İmâle ve Taklîl: Feth,¹⁶¹⁸ bir harfi (elif) telaffuz ederken “ağız açmak” demektir. Yani harfi nasb/fetha ile okumak anlamına gelmektedir. İmâle ise fethayı kesreye veya /elifi ي/ya harfine çokça meylettirmek demektir. Buna “imâle-i kübrâ” denilir. Yani meylettirme kesreye daha yakın olursa imâle-i kübrâ olmaktadır. Zira “imâle” denilince “kübrâ” anlaşılmaktadır. Eğer meylettirme az olur, fethaya daha yakın olursa buna *taklil*, *beyne beyne* veya *imâle-i suğrâ* denilmektedir.¹⁶¹⁹

Lügat olarak bu iki okuma şekli de fasih ve sahih olup Arap kabileleri arasında yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁶²⁰ “*Kur’ân tefhîm/feth üzere nâzil olmuştur.*” hadisi gereği

¹⁶¹⁵ Di'bis, a.g.e., s. 615. İşmâmın ۛdal harfiyle beraber mi, yoksa sonra mı uygulanacağı noktasında ihtilaf edilmiştir. Ancak işmâmın ۛdal harfinin okunmasıyla beraber olduğu, çünkü ۛdal harfi aslen damme harekeli olduğu söylenerek ۛdal harfinin okunmasından sonra işmâmın olmayacağı ifade edilmiştir. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 255. Ayrıca Kur’ân’da مِنْ لَدُنَّا şeklinde birçok kelime vardır. Bunların hiçbirinde işmamsız okunmasında ihtilaf bulunmamaktadır.

¹⁶¹⁶ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 19.

¹⁶¹⁷ Vakıf halinde işmâm ve ravm ile okuma “Vakıf” bölümünde ele alınmıştır.

¹⁶¹⁸ Feth, mutevassıta ve müşedded olarak ikiye ayrılır. İbnü'l-Cezerî Kur’ân için şedîd olanın caiz olmadığını ve bunun ecnebî ehlinin işi olduğunu söylemiştir. Mutevassıta, imâle-i mutevassıta ile fethu’ş-şedîd arası okuyuştur. Yani imâlesiz okuyuştur. Fethin hem terkîk hem de tefhîme tekâbüll ettiğini söyleyebiliriz. Bu mânâda Âsım ashâb-ı feth olarak nitelendirilmiştir. es-Sehâvî, *Cemâlû'l-Kurrâ*, s. 490, 491; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 24; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 563.

¹⁶¹⁹ el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 97; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 91, 92.

¹⁶²⁰ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 16; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 23; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 63.

asıl olan feth olup imâlenin onun bir çeşidi olduğu belirtilmiştir.¹⁶²¹ Bu noktada feth, Arap kelimasında imâleden daha fazla kullanılmaktadır.¹⁶²² Buna karşılık, imâlenin telaffuzda kolaylık olması için yapıldığı zikredilmektedir.¹⁶²³

Feth ve imâle, zikredildiği gibi iki meşhur lehçedir. Feth, Hicaz (Mekke, Medine), Sakîf ve Hevâzîn kabilelerinin lehçesi; imâle ise Temîm, Esed, Kays kabilelerinin lehçesidir.¹⁶²⁴ İmâle için Necîd halkının lûgati olduğu da söylenmiştir.¹⁶²⁵ Örnekler üzerinden açıklamak gerekirse mesela, elif-i maksûra ile biten يَحْيَى gibi kelimeler, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş lehçesinde tahkîk (normal fetha sesi) ile okunurken, bu kelimeler farklı kabilelerde imâle ile seslendirilmektedir. Bu çerçevede bir defasında Meryem Sûresi'nin 12. ayetinde geçen bu kelimeyi Hz. Peygamber imâle ile okumuş, bunun üzerine, "Ey Allah'ın Rasûlü! imâle ile okuyorsunuz. Hâlbuki imâle Kureyş lûgatinde yoktur." denilince Hz. Peygamber, "Bu da dayılarımız olan Benî Sa'd'ın lûgatidir." diyerek¹⁶²⁶ her iki okumanın meşruluğu ortaya koymuştur.

İmâleye kıraat imamları açısından baktığımızda Âsım, Kâlûn ve İbn Âmir'le beraber imâleyi az yapan kıraat imamlarındandır. Hamze, Verş, Ebû Amr, Kisâf gibi imamlar ise imâleyi çokça yapmaktadırlar.¹⁶²⁷ Hamze ve Kisâf gibi imamlar مُوسَى, يَحْيَى gibi zevâü'l-yâ'larda imâle yaparken Şu'be'nin birkaç sayılı imâlesi hariç Âsım kıraatında bu gibi kelimelerde imâle bulunmamaktadır.¹⁶²⁸

İmâleyi çok yapan kıraat imamları arasında Kûfeli imamlar olmasına rağmen, Âsım'ın Kûfe'de yetiştiği göz önünde bulundurulduğunda imâleyi az yapmasını nasıl izah edebiliriz? sorusunu Şelebî, Şu'be rivâyetinde 'A'sâ tarikinden (şâz) diğer Kurrânın imâle yaptığı vezinlerde (kelime türleri) imâle vechinin rivâyet edildiği şeklinde cevaplamıştır. Bu şekilde Âsım kıraatında da diğer Kûfeli Kurrâ gibi imâlenin çok olduğu görülmektedir.¹⁶²⁹ Bu sebeple Âsım kıraatının hem *feth* hem *imâle* ekolünü temsil ettiği ifade edilmiştir.¹⁶³⁰ Ancak yaygın olan Âsım kıraatının rivâyetlerinde bu imâleler tercih edilmemektedir.

¹⁶²¹ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Feth ve'l-İmâle*, thk. Ebû saîd Ömer b. Garâme el-Umravî, y.y: t.y., s. 12, 15.

¹⁶²² Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, s. 87; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 115.

¹⁶²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 35; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 28.

¹⁶²⁴ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, c. 1, s. 563; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 247; er-Râcihî, a.g.e., s. 139; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 59.

¹⁶²⁵ Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 247; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 28.

¹⁶²⁶ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 487; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194.

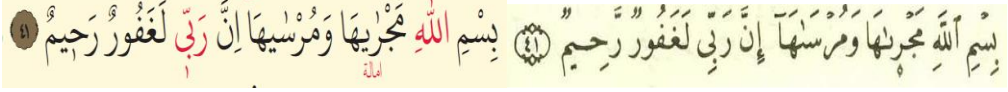
¹⁶²⁷ Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, s. 61, 153.

¹⁶²⁸ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 146, 149, 150; Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, s. 153, 154.

¹⁶²⁹ Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, ss. 163-166.

¹⁶³⁰ ed-Dânî, *el-Feth ve'l-İmâle*, s. 13; Şelebî, *el-İmâletü fi'l-Kıraat*, s. 168.

İmâle işareti Türkiye basımı mushaflarda kelimenin altında Arapça امالة imâle yazılarak gösterilirken, Suudî basımı mushaflarda harfin altında içi dolgun siyah bir nokta (•) şeklinde gösterilmiştir.



Diyanet Basımı Mushaf

Arap Basımı Mushaf

Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilafları şöyle zikredebiliriz.

A. HAFS'IN İMÂLE İLE OKUMASI

Hafs rivâyetinde imâle, sadece Hûd Sûresi 41. ayette مَجْرِيهَا kelimesindeki ر/ra harfinde vardır.¹⁶³¹ Şu'be ise bu kelimeyi مُجْرِيهَا şeklinde م/mim'in ötresiyle imâle yapmadan feth ile okur.¹⁶³² Hafs'ın okumasında kelime جَزِي fiilinden mastar iken, Şu'be'nin okumasında أَجَزِي fiilinden mastar olmaktadır. م/Mim harfinin ötreli okunması sonraki مُرْسَاهَا kelimesiyle, imâlesiz okunması da sonraki ayette geçen جَزِي fiiliyle delillendirilmiştir.¹⁶³³

B. ŞU'BE'NİN İMÂLER İLE OKUMALARI

Hafs, sadece bir yerde imâle yaparken Şu'be toplam altmış civarı kelimedede imâle yapmaktadır. Esasen bu sayı imâle ehli kurrâya nazaran az sayılabilecek bir sayıdır. Aşağıda zikredilecek kelimelerde Şu'be'nin imâle ile okuduğu harfleri, Hafs feth (imâlesiz) ile okumaktadır. İmâle ile feth okuyuşu arasında bir okuma olarak zikredilen taklîl (beyne beyne) ise Âsım kıraatının Şu'be ve Hafs rivâyetinde bulunmamaktadır.¹⁶³⁴ Âsım'ın uyguladığı imâleler, imâle-i kübrâdır.¹⁶³⁵

Şu'be'nin imâle yaptığı kelimeleri şöyle tasnif edebiliriz:

1. ر/Ra ve ء/Hemze Harflerinde İmâle

Şu'be, رَی kelimesinden sonra munfasıl veya muttasıl olarak harekeli bir harf ve zamir gelirse vakıf ve vasıl halinde, ر/ra ve hemze harflerinde imâle yapmaktadır. Bunlar

¹⁶³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 32; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, c. 2, s. 23.

¹⁶³² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 383; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 238; ed-Dabbâ', *el-Idâe*, s. 60, 63.

¹⁶³³ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁶³⁴ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 122; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, ss. 260-262; el-Bakarî, *el-Kavâidü'l-Mukarrara*, s. 303.

¹⁶³⁵ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 276; Fâris, *a.g.e.*, s. 284.

sonrasında normal bir harf gelen yedi kelime olup şu kelimelerdeki harflerdedir: رَايَ كُؤْكَبَا (En'âm 6/76), رَايَ أَيَدِيهِمْ (Hûd 11/70), رَا بُرْهَانَ (Yûsuf 12/24), رَايَ قَمِيصَهُ (Yûsuf 12/28), رَايَ نَارًا (Tâhâ 20/10), لَقَدْ رَايَ مِنْ آيَاتِ (Necm 53/18), مَا رَايَ ﴿﴾ أَفْتُمَارُونَهُ (Necm 53/11).

Sonrasında zamir gelen kelimeler şöyledir: رَاءَاهَا تَهْتَرُ (Neml 27/10, Kasas 28/31), وَإِذَا رَاكَ (Neml 27/40, Fâtır 35/8, Sâffât 37/55, Necm 53/13, Tekvîr 81/23, Alak 96/7), (Enbiyâ 21/36).¹⁶³⁶

Kendisinden sonra sâkin harf gelen ر/ra harfinin aşağıdaki kelimelerde de Şu'be, vakıf halinde ise ر/ra harfi ve ء/hemzede imâle yapmaktadır.¹⁶³⁷ Vasıl halinde ise sadece ر/ra harfinde imâle yapmaktadır. Çünkü Vasıl halinde /elifi, ictimâ-i sâkineyn (iki sâkin harfin bir araya gelmesi) sebebiyle hazfetmekte, ء/hemze de fethalı olarak kalmaktadır.

Tayyibe'de Uleymî tarikinden her iki harfte feth zikredilirken Yahya b. Âdem'den de imâle zikredilmiştir.¹⁶³⁸ Mushaflarda hemzeden sonra elifle resmedilen bu kelimeler şöyledir: رَا الْقَمَرِ (En'âm 6/77), رَا الشَّمْسِ (En'âm 6/78), رَا الَّذِينَ (Nahl 16/85, 86), رَا الْمُجْرِمُونَ (Kehf 18/53), وَلَمَّا رَا الْمُؤْمِنُونَ (Ahzâb 33/22).¹⁶³⁹

Şâtibiyye beytinde bu durum şöyle nakledilmiştir:

وَقَبَلَ السُّكُونِ الرَّأْيَ فِي صَفَايِدٍ بِخُلْفٍ وَقُلْ فِي الْهَمْزِ خُلْفٌ يَبْقَى صِلَا

Eğer ر/ra harfi sakinden önce olursa Hamze, Şu'be ve Sûsî için hulf ile imâle yap, hemzede ise Sûsî ve Şu'be için imâle yap.

Beyitte Şu'be için, hemze harfinde mutlak olarak vakıf ve vasıl halinde, hemzenin imâleli ve fethalı olarak iki vechinden bahsedilmektedir. Bu noktada Ebû Şâme, hemzeden sonraki sâkin harften dolayı imâlenin zor olduğundan söz etmiş ve tahsis edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁴⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, yaptığı şerhinde bu konuda ihtilaf edildiğini, imâle ve fethanın her ikisinin de rivâyet edildiğini belirterek, muhakkik âlimlerin imâleyi Hamze kıraatı gibi Sûsî ve Şu'be için sadece ر/ra harfinde uyguladıklarını söylemiştir.¹⁶⁴¹ Şâtibî'nin talebesi Sehâvî, Şu'be'nin Yahya b. Âdem tarikinde iki vecih rivâyet edildiğini ama Şuayb ve diğer tariklerde hemzede sadece feth rivâyet edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁴² Ayrıca, ed-Dânî'nin *Teysîr*'inde, Hamze ve Şu'be'nin sadece vasıl halinde ر/ra harfini

¹⁶³⁶ Celâleddîn es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye*, thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb, Endelüs: Mektebetü Kurtubâ, 2004, s. 128; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 214.

¹⁶³⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 343; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 215; Salah Semîr Muhammed Miftâh, *ed-Dav'ü'l-Bâsim fî Rivâyeti Şu'be an Âsım*, Kahire: Kütübü'l-Mısıriyye, 2008, s. 13; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 182; Ümânî, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁶³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 35.

¹⁶³⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 343; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 214, 215; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 34-36; İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 3, s. 497.

¹⁶⁴⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 447.

¹⁶⁴¹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 214, 215.

¹⁶⁴² es-Sehâvî, *Fethu'l-Vasîd*, c. 3, s. 889.

imâle ettiklerinden söz edilmektedir.¹⁶⁴³ İbnü'l-Cezerî ise hemzenin imâlesi konusunda Şâtıbî'nin tek kaldığını da vurgulamış,¹⁶⁴⁴ Tayyibe çerçevesinde Şu'be rivâyeti ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda da bir hemze ve ۛ/ra harfinde bir hilâfın olmadığı vurgulanmıştır.¹⁶⁴⁵

Sonrasında harekeli harfin geldiği رَآيَ kelimesinde ise Tayyibe'nin diğer tariklerinde yedi yerde gelen ve En'âm Sûresi 76. ayetteki رَآيَ كُؤْبَا kelimesi dışında diğer altı yerde ihtilaf edilerek Yahya b. Âdem'den imâle, Uleymî'den feth rivâyeti gelmiştir. Bu kelimedeki ۛ/ra ve ۛ/hemze harflerinin imâle ile okunmasında bazı tariklerde imâle söz konusu iken, bazı yerlerde fetha nakledilmiştir. Ancak ۛ/hemze olmadan sadece ۛ/ra harfinde imâle, Şâtıbiyye ve Teysîr'inin de dahil olduğu çoğu tarikte zikredilmektedir.¹⁶⁴⁶ En'âm Sûresindeki kelimedeki bütün tariklerde imâle gelmiş, feth ise gelmemiştir.¹⁶⁴⁷

*Bu altı kelimedeki (sonrası harekeli harf) ۛ/ra harfinde vasıl ve vakıf halinde imâle ile okunmasında Şâtıbiyye, Teysîr ve Tayyibe tarikleri açısından ihtilaf yoktur. Ancak İbnü'l-Cezerî, Dâni ve Şâtıbî'nin vakıf halinde hemzede imâleyi nakletmede tek kaldıklarını söylemiş, Şu'be'den bunun dışında Halef, Yahya b. Âdem tarikinden imâle rivâyet etmiştir. Bunun yanı sıra diğer eserlerde Halef (şâz) tarikinden feth de geldiği belirtilmiştir. Bu tarik de Şu'be için Tayyibe'de zikredilmemiştir. Bu noktada Cezerî bu iki tarik dışında diğer tariklerde hemzede imâle olmadığını ifade etmektedir.*¹⁶⁴⁸

Şu'be, ayrıca Şâtıbiyye tarikinden اَذْرِيكَ, اَذْرِيكُمْ kelimelerindeki¹⁶⁴⁹ ۛ/ra harflerinde vakıf ve vasıl halinde imâle yapmaktadır.¹⁶⁵⁰ Yûnus Sûresi¹⁶⁵¹ dışındaki bu kelimelerde Tayyibe'nin Yahya b. Âdem tarikinden imâle geldiği gibi, yine Yahya b. Âdem ve Uleymî tarikinden feth/imalesiz ile okuma gelmiştir.¹⁶⁵²

¹⁶⁴³ ed-Dâni, *et-Teysîr*, s. 343.

¹⁶⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 35.

¹⁶⁴⁵ el-Kudât, *et-Temîmî*, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁴⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 277; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 34, 35.

¹⁶⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 34.

¹⁶⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 36.

¹⁶⁴⁹ Hâkka 69/3, Müddessir 74/27, Mürselât 77/14, İnfitâr 82/17, 18, Mutaffifin 83/8, 19, Târik 86/2, Beled 90/12, Kadr 97/2, Kâria 101/3, 10, Hümeze 104/5. ayetlerde geçmektedir. Yûnus Sûresi 16. ayette de اَذْرِيكُمْ şeklindedir.

¹⁶⁵⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 234; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 50-54.

¹⁶⁵¹ Yûnus Sûresi'ndeki kelimedeki Tayyibe tarikinde sadece imâle vechi gelmiş, diğerlerindeki gibi feth vechi gelmemiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 32; el-Kudât, *et-Temîmî*, a.g.e., s. 29.

¹⁶⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 32.

2. Hurûf-ı Mukatta'a Harflerinde İmâle

Şu'be; حَيِّ طُهْرُ şeklinde bir araya getirilen hurûf-ı mukatt'a harflerinde imâle yapmaktadır. Bunlar, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr Sûrelerinin başlarında bulunan 6 yerde ر/ra harfi; Tâhâ, Şuarâ', Kasas ve Neml Sûrelerindeki ط/ta¹⁶⁵³ 4 yerdeki harflerde; Yâsîn ve Meryem Sûrelerindeki ي/ya 2 harfte; Meryem ve Tâhâ Sûresi'ndeki ه/he 2 harfte; Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf Sûrelerindeki ح/ha 7 harftedir. Toplam olarak imâle, 6 tane ر/ra, 7 tane ح/ha, 4 tane ط/ta, 2 tane ه/he, 2 tane ي/ya harfi olmak üzere 21 harfte bulunmaktadır.

Konu ile alakalı yapılan bazı çalışmalarda zikredilen bu harflerde Şâtibiyye ve Tayyibe tariklerinde sadece imâle vechiyle okunduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla buna göre bütün tarikler ittifak halindedir. Ancak en-Neşr'de Şu'be'nin Tayyibe içinde bulunan tariklerde tek kalanlardan bahsedilmektedir.¹⁶⁵⁴

Buna göre;

ر/Ra Harfi: İbn Mihrân Uleymî tarinden imâle beyne (suğrâ) konusunda tek kalmıştır.¹⁶⁵⁵

ه/He Harfi: Yukarıda zikredilen iki sûredeki ه/he harfinde, İbn Mihrân'dan tek olarak Uleymî tarikinden feth vechi de gelmiştir.¹⁶⁵⁶

ط/Ta Harfi: ط/Ta harflerinde bütün tariklerde imâle gelirken Tâhâ Sûresi'ndeki ط/ta harfiyle ilgili yine İbn Mihrân'dan Uleymî tarikiyle feth vechi gelmiştir.¹⁶⁵⁷

ح/Ha Harfi: ح/ha harfinde ise Uleymî tarikinden feth vechiyle Ebu'l-İzz tek kalmıştır.¹⁶⁵⁸

ي/Ya Harfi: Yâsîn Sûresindeki ي/ya harfinde ise bütün tariklerde imâle varken Ebu'l-İzz Uleymî tarikinden feth rivâyet etmiştir. Meryem Sûresinde ise İbn Mihrân'dan Uleymî tarikiyle feth gelmiştir.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵³ İmam-ı Âsım'dan, Zirr b. Hubeyş rivâyetiyle Abdullah b. Mes'ûd'dan, bir adamın gelip ط harflerinin imâle ile okumadığı, bunun üzerine İbn Mes'ûd'un imâle ile okuduğu, bunu birçok kere tekrar ettiği, en sonunda Hz. Peygamber'in kendisine böyle öğrettiğini bildiren bir rivâyet nakledilmiştir. Ancak İbnü'l-Cezerî bu rivâyetin garib olduğunu ve böyle bir şey bilmediğini belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 31.

¹⁶⁵⁴ el-Kudât, et-Temîmî, *a.g.e.*, s. 28; Cemâl Feyyâz, *Rivâyetü Şu'be*, (Yayınlanmamış Çalışma), s. 31, 32.

¹⁶⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 51.

¹⁶⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 53.

¹⁶⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 51, 52.

¹⁶⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 54.

¹⁶⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 54.

3. Bazı Kelimelerde İmâle

Yukarıdaki başlıklarda zikrettiğimiz imâle ile okunan kelimelere ilaveten Şu'be, Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden belli başlı şu kelimelerde imâle yapmaktadır: رَئَى (Enfâl 8/17),¹⁶⁶⁰ أَعْمَى (İsrâ 17/72)¹⁶⁶¹ (2 yerde), هَارٍ (Tevbe 9/109) رَانَ (Mutaffifîn 83/14) وَنَنَا (İsrâ 17/83)¹⁶⁶² kelimelerinde vakıf ve vasıl halinde, سُوءٍ (Tâhâ 20/58)¹⁶⁶³ سُوءٍ (Kıyâmet 76/36).¹⁶⁶⁴

Zikredilen bu kelimelerden نَائِي kelimesinde Şu'be, Şâtıbiyye tarikinde sadece İsrâ Sûresi 83. ayetteki نَائِي kelimesindeki hemzeyi imâle ile okurken, Tayyibe tarikinde Fussilet Sûresi 51. ayetteki aynı kelimeyi de imâle ile okumaktadır. Bu tarikte hem /hemze hem de ن/nun harfi konusunda imâleli okuyuş da bulunmaktadır. İsrâ Sûresinde Yahya b. Âdem tarikinden Cumhur'un rivâyeti olarak sadece hemze harfinde imâle gelmiş, ama yine Yahya ve Uleymî tariklerinde ن/nun ve /hemze harflerinde alt tariklerin hepsinden, sadece /hemze üzerinde ve bu iki sûredeki kelimeyle alakalı her iki harfin feth ile okunuşu nakledilmiştir.¹⁶⁶⁵

Tayyibe'de farklı vecihlerin geldiği başka bir kelime olan سُوءٍ (Kıyâmet 75/36), سُوءٍ (Tâhâ 20/58) kelimelerinde bazı tariklerde vakıf halinde imâle zikredilmesine rağmen bazı tariklerde zikredilmemiştir. İbnü'l-Cezerî, rivâyet edilen bu okumaların her birinin sahih olduğu belirtmiştir.¹⁶⁶⁶

Şu'be rivâyeti için, Şâtıbiyye ve Teysîr'de olmayan ama ilave olarak Tayyibe/Neşr tarikinden toplam 8 kelimedede hem imâle hem de feth ile okuma gelmiştir. Bu noktada بَلَى kelimelerinde her yerde Yahya b. Âdem'den imâle, Uleymî tarikinden ise feth ile okuma gelmiştir.¹⁶⁶⁷ أَعْمَى (Tâhâ 20/124, 125) kelimesinde ise Tayyibe'den Niftaveyh tarikinden tek olarak imâle, بَلَى kelimesinde her yerde Yahya b. Âdem'den imâle, Uleymî'den feth nakledilmiştir.¹⁶⁶⁸ Ayrıca, Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden

¹⁶⁶⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 121.

¹⁶⁶¹ Aynı kelime marife ve nekre olarak En'âm 50, Hûd 24, Ra'd 16, 19, Tâhâ 124, 125, Nûr 61, Fâtır 19, Mü'min 58, Feth 12, Abese 2. ayette geçmektedir. Ancak bunların hiçbirinde Tayyibe tarikinde Tâhâ Sûresi dışında ihtilaf söz konusu değildir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33.

¹⁶⁶² Şu'be sadece /hemze üzerinde imâle yapar. Fussilet Sûresi 51. ayetteki وَنَنَا kelimesinde ise Şâtıbiyye tarikinde imâle yoktur. el-Kâdî, *el-Büdü'z-Zâhira*, c. 1, s. 508.

¹⁶⁶³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 262; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33.

¹⁶⁶⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 217, 220, 232, 234, 275, 277; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 209, 218, 221, 431; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 121, 125, 126, 262; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33, 46; Fâris, *a.g.e.*, s. 285.

¹⁶⁶⁵ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 34.

¹⁶⁶⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 277; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 42, 43, 47.

¹⁶⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 187; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, ss. 584-586; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 119.

¹⁶⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 419.

imâle okuyuşunun olmadığı¹⁶⁶⁹ ve en son olarak İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiği يَا بُشْرَى (Yûsuf 12/19) kelimesinde,¹⁶⁷⁰ ر/ra harfinde Şu'be'den imâle nakletmiştir. Bu kelime Uleymî tarikinden imâle gelirken, Yahya b. Âdem'den feth vechi nakledilmiştir. Ancak bu rivâyette feth ile okuyuşun daha sahih ve meşhur olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁷¹

Netice itibarıyla Âsım kıraatında diğer Kûfeli kurrâ gibi imâleli okumalar söz konusudur. İmâleli okuma daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Kûfe'de yaygın idi. Ancak Hafs rivâyetinde bir yer haricinde imâle gelmemesi elbette hocasının ona öğrettiği ve onun naklettiği bir durumdur. Bu noktada hiç imâleli okuyuşu olmayan Mekke kıraat imamı İbn Kesîr'den sonra en az imâlenin Hafs rivâyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

	KELİME	ŞATİBİYYE	TAYYİBE/NEŞR
Sonrası Harekeli Ra Harfi			
1	رَايَ كُوكِبًا	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle
2	رَايَ أَيَّدِيهِمْ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth/İmalesiz
3	رَايَ بُرْهَانَ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
4	رَايَ قَمِيصَهُ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
5	رَايَ نَارًا	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
6	مَا رَايَ ﴿﴾ أَفْتَمَّازُونَهُ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
7	لَقَدْ رَايَ مِنْ آيَاتِ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
Sonrası Zamir Olan Ra Harfi			
1	رَءَاهَا تَهْتَرُ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
2	رَءَاهُ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
3	وَإِذَا رَاكَ	İmâle (Vakfen ve Vaslen)	İmâle ve Feth
Sonrası Sâkin Ra Harfi			
1	رَا الْقَمَرَ	İmâle (Vakfen ra ve hemze)	İmâle (Vakfen ra, hemze)
2	رَا الشَّمْسَ	İmâle (Vakfen)	İmâle (Vakfen)
3	رَا الدِّينَ	İmâle (Vakfen)	İmâle (Vakfen)
4	وَرَا الْمُجْرِمُونَ	İmâle (Vakfen)	İmâle (Vakfen)
5	وَلَمَّا رَا الْمُؤْمِنُونَ	İmâle (Vakfen)	İmâle (Vakfen)
Diğer Kelimeler			
1	أَذْرِيكَ, أَذْرِيكُمْ (13 tane)	İmâle	İmâle ve Feth (Edrâküm sadece imâle)
2	حَيَّ طَهْرُ (Hurûf-ı Muakka 21 Harf)	İmâle	İmâle
3	أَعْمَى (İsrâ 72)	İmâle	İmâle
4	هَارٍ	İmâle	İmâle
5	رَانَ	İmâle	İmâle
6	رَبَى	İmâle	İmâle ve Feth
7	وَنَنَّا (İsrâ Sûresi 83)	İmâle (Sadece Hemze)	(İsrâ ve Fussilet Sûresi) Hemze ve nun harfi imale ve feth

¹⁶⁶⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 391; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33; -el-Kudât, *et-Temîmî*, a.g.e., s. 29.

¹⁶⁷⁰ Bu kelimenin aslı يَا بُشْرَى şeklinde ي/ya ile ر/ra harfi arasında /elif vardır. Çoğu Mushafta elifsiz yazılan bu kelime bazı Mushaflarda elif ilavesiyle yazılmıştır. Kûfe kurrâsı da hatta uygun olarak okur. Diğer kurrâdan /elif ilavesiyle ve ي/ya harfini fethalı olarak يَا بُشْرَى şeklinde okuyan vardır. İbn Necâh, a.g.e., c. 2, s. 710; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 324.

¹⁶⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 32; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 188; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 589; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 121; Di'bis, a.g.e., s. 369.

8	سُوِّ	İmâle (Vakfen)	İmâle ve Feth (Vakfen)
9	سُدِّ	İmâle (Vakfen)	İmâle ve Feth (Vakfen)
10	بَلِّ , رَأَى , أَعْمَى , سُدِّ , سُوِّ , إِنَاهُ , نَأَى	Feth	İmâle ve Feth
11	يَا بُشْرَى	Feth	İmâle ve Feth
Şâtibiyye'de toplam 55 kelimedede imâle, Tayyibe'de ilâveten 8 kelimedede imâle ve Şâtibiyye'deki kelimelerde ilâve olarak feth ile okuma vardır.			

Tablo 29: Şu'be'nin Ra Harfinde İmâleli Okuması

X. TEFHÎM VE TERKÎK İLE OKUMAVE ÂSİM KIRAATI

Terkîk, ince olmak; yani kalın olmanın zıddı olup harfin kendisinde meydana gelen incelmedir. “Tefhîm” ise dilde “yüceltme, büyük olma, kalınlık” anlamına gelir. Terim olarak bir harfi kalın okumak, o harfi mahrecinde kalınlaştırma, sıfatında kuvvetlendirme demek olup “tağlîz” kelimesiyle eş anlamlıdır.¹⁶⁷² Ancak, ı/ra harfi için “tefhîm”, ı/lam harfi için de “tağlîz” kavramı kullanılmıştır.¹⁶⁷³

A. TEFHÎM VE TERKÎK'İNDE İTTİFAK EDİLEN ı/RA HARFİ

ı/Ra harfi, kelime başında, ortasında veya sonunda bulunmakta olup ya fetha/damme/kesre şeklinde, ya da sâkin olarak harekelenmektedir. Kurrâya göre ı/ra harfinde asıl olan tefhîm ile okumaktır. Ancak bazı âlimler asıl olanın ince okumak olduğunu söylemiştir. Aslı kalın olmasına göre ı/ra harfi, belirli sebeplerle ince okunmaktadır. Mesela, İmam Nâfi'nin Verş rivâyeti, öncesi sâkin ve meksûr olan bütün ı/ra harflerini ince okumaktadır.¹⁶⁷⁴

Aşağıda kurrânın ittifak ettikleri ı/ra harflerinin sadece vasıl durumu zikredilecek olup vakıf halindeki durumu vakıf bölümünde nakledilecektir.

Kurrânın tefhîm ile okunmasında ittifak ettikleri şöyledir:

1. ı/Ra Harfinin Fethalı ve Dammeli Olması: Öncesi harekeli ve sâkin harf veya sâkin ı/ya harfi olması durumunda (şeddeli veya şeddesiz olabilir) tefhîm ile okunmasında Verş hariç¹⁶⁷⁵ kurrâ ittifak etmiştir.¹⁶⁷⁶ Verş ise, Ezrâk tarikinde terkîk ile okumuştur. Buna örnek olarak, رُزِقْنَا , وَرَزَقَكُم , رَبُّكُمْ , فِرَاشًا , شَاكِرًا , عَلَيَّ رَجْعِهِ , حَيَّرَانَ , حَيِّرًا , ذِكْرًا kelimeleri verilebilir.

¹⁶⁷² Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 295.

¹⁶⁷³ ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 30.

¹⁶⁷⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 248; Fikrî, *Takribü's-Şâtibiyye*, ss. 124-127; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 295.

¹⁶⁷⁵ Verş, Ezrâk tarikinden sonrasında isti'lâ harfinin gelmesi hariç (صِرَاطٌ gibi) terkîk ile okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 296.

¹⁶⁷⁶ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 296, 302.

nass üzere olduğunu da eklemiştir.¹⁶⁸⁴ Nitekim cumhur ehl-i edâ bu kelimeyi terkîk ile okumuştur.¹⁶⁸⁵

Bu durumların haricinde vakıf halinde ۛ/ra harfinin ince, kalın veya her ikisinin de caiz olduğu durumlar bulunmaktadır. Bu konu vakıf bölümünde işlenmiştir.

İmâle Edilen ۛ/Ra Harfi: İmâle, fethayı esreye meylettirme olduğu için ۛ/ra harfinin tefhîm sıfatı kaybolur, terkîk ile okunur.¹⁶⁸⁶ İmâle edilen ۛ/ra Hafs rivâyetine göre Kur'ân'da sadece Hûd Sûresi 41. ayette bulunmaktadır. Bu kelime mushafta مَجْرِيهَا şeklinde ۛ/ra harfinden sonra ي/ya harfi ile yazılmıştır. Hafs buradaki ۛ/ra harfini "mecrêhâ" şeklinde imâle-i kübrâ yaparak okumuştur. Dolayısıyla imâlede ۛ/ra harfi ince okunmaktadır.¹⁶⁸⁷ Aynı şekilde Şu'be'nin imâle ile okuduğu ۛ/ra harflerinde de terkîk söz konusudur.¹⁶⁸⁸

Netice olarak Kurrâ arasında -Nâfi' kiraatı Verş rivâyeti hariç- yukarıda zikredilen kurallarda tefhim ve terkikde Âsım kiraatının her iki râvisi de aynı okumaktadır.

B. LÂMÜ'L-MÜĞALLAZA/KALIN OKUNAN LAM HARFİ

ۛ/lam harfi, istifâl sıfatına sahip bir harftir. Âsım kiraatında her halükârda ince okunan bu harf, sadece iki durumda kalın okunmaktadır. Bu da sadece lafzatullah'ta söz konusudur. ٱللَّهُ/Allah lafzındaki ۛ/lam harfinde bütün Kurrâ fetha ve dammeden sonra geldiğinde kalın, kesreden sonra geldiğinde terkîk ile okunmasında ittifak etmiştir.¹⁶⁸⁹ Şu'be, Hafs ve diğer Kurrâ aynı şekilde Yûnus Sûresi 59. ayetteki ٱللَّهُ/Allah kelimesi ister ibdâl ile ister teshîl ile okunsun, *lafzatullâh'ı* kalın okumuşlardır.¹⁶⁹⁰ Bunun dışında Âsım kiraatında Verş rivâyetinde olduğu gibi öncesi harekeli veya sâkin ط, ظ, ص harflerinde olduğu gibi (ظَلَمُوا, صَلَّوْا) kelimeleri gibi kalın okunan başka ۛ/lam harfi bulunmamaktadır.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 256; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 77, 78; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 445.

¹⁶⁸⁵ el-Marsaffi, *a.g.e.*, c. 1, s. 125.

¹⁶⁸⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 309.

¹⁶⁸⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 383; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 41; Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁶⁸⁸ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 31.

¹⁶⁸⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 326; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 86.

¹⁶⁹⁰ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 99.

¹⁶⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 83-88; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 142, 143; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 324, 329; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 100.

XI. ÂSİM KIRAATINDA İZÂFET ي/ya HARFİNİN DURUMU

İzâfet ي/ya harfi, (izâfet terki bindeki harf) isme, fiile ve harfe bitişip “benim” anlamına gelen mütekellim müfred bir zamirdir.¹⁶⁹² Bu harflerden mushafta yazılı olarak resmedilenler olduğu gibi, resmedilmeyenler de bulunmaktadır.¹⁶⁹³ İzâfet yâ'sı olup da resmedilmeyen harfler “zâid ي/ya harfi” başlığında ele alınmaktadır. İzâfet yâ'sının fetha veya sâkin olarak okunmalarının Arapların iki lehçesi olduğu söylenmiştir.¹⁶⁹⁴

Kur'ân'da toplam 876 izâfet ي/ya harfi bulunmaktadır. Bunlardan toplam 664 (566 tanesinde iskân, 98 tanesi fetha) tanesinde kurrâ arasında ittifak olup¹⁶⁹⁵ 212 harf üzerinde fetha veya iskân ile okunması konusunda ihtilaf söz konudur.¹⁶⁹⁶ Bu harflerin iskânında ve fethalı okunmasında diğer Kurrâ arasında olduğu gibi Şu'be ile Hafs arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kur'ân'da izâfet ي/ya harfleri, fethinde ve iskânında ittifak ve ihtilaf açısından üç durum söz konusudur.

1- İskân ile okunmasında ittifak edilenler¹⁶⁹⁷ 566 kelimedir. Bunlar içerisinde isme izafe edilenler olduğu gibi fiile izafe edilenler de vardır. Mesela, وَمَنْ تَبِعَنِي (İbrahim 14/36), خَلَقَنِي (Şuarâ' 26/78, 79) kelimeleri gibi.

2- Fetha ile okunmasında ittifak edilenler¹⁶⁹⁸ 98 kelimedir. Mesela, نِعْمَتِي إِلَيَّ (Bakara 2/40), عَصَايَ وَإِيَّايَ kelimeleri gibi.

3- İskân ve fetha ile okunmasında ihtilaf olanlar 212¹⁶⁹⁹ kelimedir.¹⁷⁰⁰ Burada esas konu bu harflerdir.

Aşağıda izâfet ي/ya harfleri konusundaki durum Şu'be ve Hafs açısından ele alınacaktır.

¹⁶⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 121.

¹⁶⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 121; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 334; Menâl et-Türkî Zîn, *el-Müyesseru fî Cem'i Usûli's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015, s. 294.

¹⁶⁹⁴ el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1255; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 59; Altundağ, “Sahih Kıraatların Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, ss. 23-48.

¹⁶⁹⁵ el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1255. Kurrâ arasında fetha veya iskân üzere okunmasında ittifak edilen yerler için bkz. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzib*, ss. 358-365.

¹⁶⁹⁶ es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, s. 160; Zîn, *a.g.e.*, s. 294, 295.

¹⁶⁹⁷ Bakara 2/30, 47, 152, Yûnus 10/41, İbrahim 14/36, Nûr 24/85 Şuarâ' 26/78, 79, 81 gibi. Toplamı 566 yeredir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 121.

¹⁶⁹⁸ Bunlarda kendisinden sonra sâkin harf gelenler 18 yerde 11 kelimedir. Bakara 2/40, Âl-i İmran 3/40, Tevbe 9/129, A'râf 7/150, 188, 196, Hicr 15/54, Nahl 16/27, Sebe' 34/27, Mü'min 40/28, 66, Tahrim 66/3, 6 kelime de هَذَا، هَؤُلَاءِ، هَؤُلَاءِ، هَؤُلَاءِ kelimeleridir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 122.

¹⁶⁹⁹ ed-Dânî ve Şatırzâde bu rakamı, Neml Sûresi 36 ve Zümer Sûresi 17. ayetteki ي/ya harflerini de ilave ederek 214 olarak vermiştir. ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 256; Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁷⁰⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 153; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 121; Zîn, *a.g.e.*, s. 294, 295.

A. HAFS RİVÂYETİNDEKİ UYGULAMA

İzâfet ي/ya harfinden sonra bazen katı' hemzesi, esreli, ötreli ve fethalı olarak gelmiştir. Bazen lâm-ı târif bazen, normal hemze-i vasıl, bazen de bunların dışında diğer harflerden bir harf gelmiştir.¹⁷⁰¹ Kurrâ arasında ihtilaf olan kısımda Şu'be, izâfet ي/ya harflerinden 19 tanesini fetha, diğer 193 tanesini iskân ile okurken; Hafs 48 yerde fetha, bir yerde iskât, diğer 163 yerde iskân ile okumaktadır.¹⁷⁰² Bunların durumları şöyledir:

1. Hemze-i Katı'dan Önce: İzâfet yâ'sından sonra gelen hemze-i katı' 99 yerde fethalı; 52 yerde kesreli; 10 yerde dammeli olarak gelmektedir. Toplam olarak 161 yerde bulunmaktadır.¹⁷⁰³

Bu şekilde gelen izâfet ي/ya harflerinin bazısını; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer fetha ile okumaktadır. Mesela, اِنِّيْ اَخَافُ, اِنِّيْ اَعْلَمُ kelimeleri buna örnektir. Ayrıca, İbn Kesîr'in فَادُّكُوْنِيْ اَذْكُرْكُمْ , Verş ve Bezzî'nin اَنْ اَشْكُرَ okumaları da zikredilebilir. Ebû Ca'fer ve Nâfi''nin لِيَبْلُوْنِيْ اَشْكُرَ fiile bitişen ي/ya harflerini fetha ile okudukları yerler de bulunmaktadır. Âsım kıraatında ise bunlar iskân ile okunurlar. Hemze-i katı' grubunda فَاتَّبِعْنِيْ اَهْدِكُ, اَرِنِيْ اَنْظُرَ gibi kelimelerde Kurrânın ittifakla iskân üzere okudukları yerler de bulunmaktadır.¹⁷⁰⁴

Hafs, فَیَقُوْلُ رَبِّيْ اَهَانِ (Fecr 89/16) kelimesinde olduğu gibi hemze-i katı'tan önce gelen çoğu ي/ya harflerini sâkin okurken sadece 13 tanesini fetha ile okumuştur. Bunlar şöyledir: فَقُلْ لَنْ (Mülk 67/28), وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمْنَا (Mâide 5/116), وَاُمِّيْ اَلْهَيْنَ (Mâide 5/28), يَدِيْ اِلَيْكَ (Tevbe 9/83), اِنْ اَجْرِيْ اِلَّا (Yûnus 10/72, Hûd 11/29, 51, Şuarâ' 26/109, 127, 145, 164, 180, Sebe' 34/47).¹⁷⁰⁵

2. Lâm-ı Târif'ten Önce: İzâfet ي/ya harfi lâm-ı târif'ten önce 32 yerde gelip 14 yerde Kurrâ arasında ihtilaf vardır. Hafs, bu durumdaki bütün ي/ya harflerini fetha ile okumuştur. Buna örnek olarak اَنْ يَقُوْلُ رَبِّيْ اَللّٰهُ (Mü'min 40/28) kelimesi verilebilir. Sadece bunlar içerisinde عَهْدِيْ الظَّالِمِيْنَ (Bakara 2/124) kelimesindeki ي/ya harfini sâkin olarak yani harekesiz okumuştur.¹⁷⁰⁶

¹⁷⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 121-129.

¹⁷⁰² Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 329.

¹⁷⁰³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 256; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 155; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1257-1271; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 119.

¹⁷⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 121-129.

¹⁷⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 121-129.

¹⁷⁰⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 157; Diğer örnekler bkz. el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1273.

3. Hemze-i Vasil'dan Önce: İzâfet ي/ya harfi, 7 yerde 9 kelime olarak gelmekte, vasil hemzesinden önce Hafs, hemze-i vasil'dan önceki bütün ي/ya harflerini sâkin olarak okumaktadır. لِنَفْسِي إِذْهَبْ (Tâhâ 20/41, 42) gibi.¹⁷⁰⁷

4. Diğer Sahih Harflerden Önce: Hemze-i katı', vasil ve lâm-ı târif haricinde diğer harflerden önce gelen izâfet ي/ya harfleri toplam 596 yerde bulunmaktadır. Ancak Kurrâ arasında bunların sadece 35 tanesinde ihtilaf bulunmaktadır. Hafs, hemze-i katı', hemze-i vasil ve lâm-ı târifin dışındaki diğer harflerden önce gelen ي/ya harflerini fetha veya sâkin arasında farklı şekillerde okumuştur. Bir yerde de ي/ya harfini hazfetmiştir.

Görüldüğü kadarıyla bu kelimelerde Kurrânın tercihi konusunda herhangi bir kuraldan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Hafs'ın fetha ile okudukları şöyledir: بَنِي لِلطَّائِفِينَ (Bakara 2/125, Hac 22/26), وَمَحْيَايَ (En'âm 6/79), بَنِي مُؤْمِنًا (Nûh 71/28), وَجْهِي لِلَّذِي (Âl-i İmrân 3/20), وَجْهِي لِلَّهِ (En'âm 6/162), إِنَّ مَعِيَ رَبِّي (Şuarâ' 26/62, Şuarâ' 26/118), وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (Kasas 28/34), مَعِيَ رِذَاءً (Enbiyâ 21/24), مَنْ مَعِيَ وَذَكَرَ (Kehf 18/67,72,75), مَعِيَ عَذْوًا (Tevbe 9/83), مَعِيَ بَنِي (Tâhâ 20/18), وَلِي فِيهَا (İbrahim 14/22), وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ (Sâd 38/69), مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ (A'râf 7/105), إِسْرَائِيلَ (Kâfirûn 109/6), وَلِي دِينَ (Sâd 38/23), وَلِي نَعَجَةً (Neml 27/20), وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ (Yâsîn 36/22).

Sâkin okudukları şunlardır: إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي وَأَخِي فَافْرُقْ (Bakara 2/186), وَلِيُؤْمِنُوا بِإِي لَعَلَّهُمْ (Mâide 5/25, 2 tane), سَوَاءَ أَخِيهِ (Mâide 5/31), صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا (En'âm 6/153), صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمِمَّا نِي (En'âm 6/162), اِشْرَحْ لِي صَدْرِي (Meryem 19/5), مِنْ وَرَائِي وَكَانَتْ (En'âm 6/162), إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ (Tâhâ 20/25), وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَرِزُوا لِي فَاغْتَرِزُوا (Duhân 44/21), شُرَكَائِي قَالُوا (Fussilet 41/47), شُرَكَائِي قَالُوا (Ankebût 29/56), قَوْمِي لَيْلًا (Nûh 71/5).¹⁷⁰⁸

Hazfederek okuduğu şudur: Zuhurf Sûresi 68. ayetteki لَا خَوْفٌ يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ kelimesindeki ي/ya harfi Kûfe mushafı hattında hazfedilmiştir. Hafs da mushafa uygun bir şekilde ي/ya harfini hafifli olarak okumaktadır.¹⁷⁰⁹

B. ŞU'BE İLE HAFS ARASINDAKİ İHTİLAFLAR

Mütekellim ي/ya harflerinin bazılarında Hafs'ın sâkin okuduklarını Şu'be fetha ile fetha ile okuduklarını sâkin olarak okumuştur. Genel olarak baktığımızda Şu'be ile Hafs arasında izâfet ي/ya harfleri konusunda ihtilafın çok olmadığını görmekteyiz. Mevcut olan ihtilaflar aşağıda zikredilmiştir.

¹⁷⁰⁷ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 158; Diğer örnekler bkz. el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1273.

¹⁷⁰⁸ el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 152-158.

¹⁷⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 129, 132; el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 1257-1271.

1. Hafs'ın Fetha ile Şu'be'nin Sâkin Okuması: Hafs'ın fetha ile Şu'be'nin sâkin olarak okuduğu toplam 32 yer vardır. Bunlar şöyledir: بَنِي (Bakara 2/125, Hac 22/26, Nûh 71/28) وَجْهِي (Âl-i İmrân 3/20, En'âm 6/79), يَدِي (Mâide 5/28), وَأُمِّي (Mâide 5/116), أَجْرِي إِلَّا (9 yerde kelimelerin hepsinde), مَعِي (11 yerde, geçtiği her yerde),¹⁷¹⁰ لِي (İbrahim 14/22, Tâhâ 20/18, Sâd 38/23, 69, Kâfirûn 109/6).¹⁷¹¹

2. Hafs'ın Sâkin, Şu'be'nin Fetha ile Okuması: Hafs'ın sâkin, Şu'be'nin fetha ile okuduğu 2 yer vardır. Bunlar şöyledir: Hafs'ın عَهْدِي الظَّالِمِينَ (Bakara 2/124)¹⁷¹² مِنْ بَعْدِي عَهْدِي ve عَهْدِي بَعْدِي (Saff 61/6) ayetindeki sâkin olarak okuduğu ي/ya harflerini, Şu'be عَهْدِي ve عَهْدِي بَعْدِي şeklinde vasıl halinde fetha ile okumuştur.¹⁷¹³ Bu kelimelerde Şu'be ile Hafs vakıf halinde ي/ya harfi sâbit olduğu için isbât edilmesinde ihtilaf söz konusu değildir.¹⁷¹⁴

3. Hafs'ın Hazif, Şu'be'nin İsbât ile Okuması: Hafs, يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ Zuhurf Sûresi 68. ayette عِبَادِ kelimesinin sonundaki ي/ya harfini hazfederek, Şu'be ise bunu يَا عِبَادِي لَا خَوْفَ şeklinde isbât ile vaslen fetha, vakfen sâkin olarak okumuştur.¹⁷¹⁵ Mesâhif-i Osmânî'de bütün münâdâlardaki ي/ya harfleri hazifli yazılmış olup sadece Ankebût Sûresi 56. ve Zümer Sûresi 53. ayetlerdeki يَا عِبَادِي الَّذِينَ kelimelerindeki ي/ya harfleri isbât edilerek resmedilmiştir. Âsım da bu kelimeleri isbât ve fetha ile okumaktadır.¹⁷¹⁶

Bunların dışında da Kur'ân'da mütekellim ي/ya harfleri de vardır. Ancak Şu'be ile Hafs sâkin harften önce gelen harfleri fetha ile harekeli harften önce gelen harfleri de sâkin veya fetha ile okumaktadırlar. Bunlarda iki râvî arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁷¹⁷

Verilen bilgilerde görüldüğü gibi *Kurrâ arasında fetha ve iskân ile okunmasında ihtilaf edilen 212 kelimedede, Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilafın sadece 35 kelimedede olduğunu görmekteyiz.* Bunun da 212 sayısına nispeten az olduğunu söyleyebiliriz.

a. Şu'be ile Hafs'ın İskân Üzere İttifakı						
Kelime	Sûre/Ayet No	S.N.		Kelime	Sûre/Ayet No	S.N.
قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً	Meryem 10	82		قَالَ إِنِّي أَغْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ	Bakara 30	1
قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ	Meryem 18	83		قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَغْلَمُ	Bakara 33	2
يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ	Meryem 45	84		فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ	Bakara 152	3

¹⁷¹⁰ A'râf 7/105, Tevbe 9/83 (2 kelime), Kehf 18/67, 72, 75, Enbiyâ 21/24, Şuarâ' 26/61, 118, Kasas 28/34, Mülk 67/28.

¹⁷¹¹ Fâris, a.g.e., s. 287.

¹⁷¹² İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 129.

¹⁷¹³ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 129; Fâris, a.g.e., s. 286.

¹⁷¹⁴ ed-Dânî, et-Teysîr, s. 266, 267.

¹⁷¹⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 129.

¹⁷¹⁶ İbn Necâh, a.g.e., c. 2, s. 140; el-Kâdî, el-Vâfî, s. 157; el-Kirmânî, a.g.e., s. 139.

¹⁷¹⁷ el-Kâdî, el-Vâfî, ss. 182-192; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, ss. 122-129; ed-Dabbâ', el-İdâe, ss. 60-64.

رَبِّ إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا	Meryem 47	85	وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ	Bakara 186	4
إِنِّي أَنسُتُ نَارًا	Tâhâ 10	86	وَمَنْ لَمْ يَظْعَمْهُ فَإِنَّهُ	Bakara 249	5
لَعَلِّي أَتِيكُمْ مِنْهَا	Tâhâ 10	87	مَيِّ إِلَّا مَنْ	Âl-i İmrân 35	6
إِنِّي أَنَا رَبُّكَ	Tâhâ 12	88	فَتَقَبَّلَ مِنِّي إِنَّكَ	Âl-i İmrân 36	7
إِنِّي أَنَا اللَّهُ	Tâhâ 14	89	وَأَنِّي أَعِيدُهَا بِكَ	Âl-i İmrân 41	8
لَذِكْرِي ﴿﴾ إِنَّ السَّاعَةَ	Tâhâ 14	90	اجْعَلْ لِي آيَةً	Âl-i İmrân 49	9
وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي	Tâhâ 26	91	أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ	Âl-i İmrân 52	10
هُرُونَ أَجِي ﴿﴾ أَشْدُدْ بِهِ	Tâhâ 30	92	اللَّهُ	Mâide 28	11
أَرْبِي	Tâhâ 39	93	إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ	Mâide 29	12
وَلَتُضَنِّعَ عَلَى عَنِي ﴿﴾	Tâhâ 41	94	إِنِّي أَرِيدُ أَنْ تَبُوءَ	Mâide 115	13
إِذْ تَمْشِي	Tâhâ 42	95	فَإِنِّي أَعَذُّهُ	Mâide 116	14
وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿﴾	Tâhâ 94	96	مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ	En'âm 14	15
﴿﴾ ذُهِبَ	Tâhâ 125	97	قُلْ إِنِّي أَمِرتُ	En'âm 15	16
فِي ذِكْرِي ﴿﴾ إِذْهَبَا	Enbiyâ 29	98	قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ	En'âm 74	17
وَلَا بَرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ	Mü'minûn 100	99	عَصَيْتُ	En'âm 153	18
لِمَ حَسَرْتَنِي أَعْمَى	Furkân 27	100	إِنِّي أَرِيدُكَ	En'âm 161	19
وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ	Furkân 30	101	وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي	En'âm 162	20
لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا	Şuarâ' 12	102	مُسْتَقِيمًا	A'râf 59	21
يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ	Şuarâ' 52	103	إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	A'râf 144	22
إِنْ قَوْمِي اتَّخَذُوا	Şuarâ' 77	104	إِنِّي اصْطَفَيْتُكُمْ	A'râf 150	23
قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ	Şuarâ' 86	105	مَنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ	A'râf 156	24
بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ	Şuarâ' 135	106	قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ	Enfâl 48	25
فَأَنَّهُمْ عُدُوِّي إِلَّا رَبِّ	Şuarâ' 188	107	إِنِّي أَرَى مَا لَا	Enfâl 48	26
الْعَالَمِينَ	Neml 7	108	تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ	Yûnus 15	27
وَأَغْفِرْ لَآئِي إِنَّهُ	Neml 19	109	قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ	Yûnus 15	28
إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Neml 29	110	أَبْدَلُهُ	Yûnus 15	29
قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ	Neml 40	111	مَنْ تَلْقَائِي نَفْسِي إِنْ	Yûnus 53	30
إِنِّي أَنسُتُ نَارًا	Kasas 22	112	أَتَّبِعُ	Yûnus 15	29
لَعَلِّي أَتِيكُمْ مِنْهَا	Kasas 27	113	إِنِّي أَخَافُ	Yûnus 53	30
إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ	Kasas 27	114	وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقُّ	Yûnus 53	30
إِنِّي أَخَافُ	Kasas 29	115	فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Hûd 3	31
رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا جَاءَ	Kasas 29	116	عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ	Hûd 10	32
لَعَلِّي أَطْلُعُ	Kasas 30	117	إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Hûd 26	33
عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ	Kasas 34	118	وَلِكَيْتِي أَرِيكُمْ	Hûd 29	34
قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Kasas 37	119	إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ	Hûd 31	35
قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Kasas 38	120	نُصْجِي إِنْ أَرَدْتُ	Hûd 34	36
قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Kasas 78	121	إِنِّي أَعْظَمُكَ	Hûd 46	37
قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Kasas 85	122	إِنِّي أَعُوذُ بِكَ	Hûd 47	38
			فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ	Hûd 51	39
			قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ	Hûd 54	40
			فِي صُفْيَى أَلَيْسَ مِنْكُمْ	Hûd 78	41

إِلَى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ	Ankebût 26	123	إِنِّي أَرِيكُمْ	Hûd 84	42
إِنْ أَرْضِي وَاسِعَةٌ	Ankebût 56	124	وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Hûd 84	43
رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ	Sebe' 50	125	وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ	Hûd 88	44
إِنِّي إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ مُّبِينٍ	Yâsîn 24	126	شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ	Hûd 89	45
إِنِّي آمَنْتُ	Yâsîn 25	127	أَرْهَطِي أَعْرُ عَلَيْكُمْ	Hûd 92	46
إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ	Sâffât 102	128	لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ	Yûsuf 13	47
أَنِّي أَذْبُحُكَ	Sâffât 102	129	إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ	Yûsuf 23	48
سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ	Sâffât 102	130	إِنِّي أَرِيكُمْ	Yûsuf 36	49
فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ	Sâd 32	131	أَرِيكُمْ أَغْصُرُ	Yûsuf 36	50
مِنْ بَغْدِي إِنَّكَ	Sâd 35	132	إِنِّي أَرِيكُمْ	Yûsuf 36	51
لَعَنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ	Sâd 78	133	أَرِيكُمْ أَخْمِلُ	Yûsuf 36	52
قُلْ إِنِّي أَمَرْتُ	Zümer 11	134	رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ	Yûsuf 37	53
قُلْ إِنِّي أَخَافُ	Zümer 13	135	أَبَاءِي إِبْرَاهِيمَ	Yûsuf 38	54
تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ	Zümer 64	136	إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ	Yûsuf 43	55
ذُرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى	Mû'min 26	137	لَعَلِّي أَزْجِعُ إِلَى النَّاسِ	Yûsuf 46	56
إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Mû'min 30	138	وَمَا أَتَرَى تُفْسِي إِنَّ	Yûsuf 53	57
وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Mû'min 32	139	النَّفْسَ	Yûsuf 53	58
لَعَلِّي أَنْبَغُ الْأَسْبَابَ	Mû'min 36	140	رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ	Yûsuf 59	59
وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ	Mû'min 41	141	أَنِّي أُوْفِي الْكَيْلَ	Yûsuf 69	60
وَأَفُوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ	Mû'min 44	142	قَالَ إِنِّي أَنَا خَوْكُ	Yûsuf 80	61
وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي	Mû'min 60	143	يَأْذَنُ لِي أَنِّي	Yûsuf 80	62
أَسْتَجِبْ لَكُمْ	Fussilet 47	144	أَنِّي أَوْ يَحْكُمُ	Yûsuf 86	63
أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا	Fussilet 50	145	وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ	Yûsuf 96	64
إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ	Zuhruf 51	146	إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ	Yûsuf 98	65
لِلْحُسْنَى	Duhân 19	147	رَبِّي إِنَّهُ	Yûsuf 100	66
مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ	Duhân 21	148	وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ	Yûsuf 100	67
إِنِّي أَتَيْكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ	Ahkâf 15	149	أَخْرَجَنِي	Yûsuf 108	68
وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي	Ahkâf 17	150	وَتَيْنِ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي	Ibrahim 37	69
فَاعْتَرِلُونِ	Ahkâf 21	151	سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ	Hicr 49	70
أَوْزَعَنِي أَنْ أَشْكُرَ	Ahkâf 23	152	رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ	Hicr 49	71
أَتَعْدَانِي أَنْ أُخْرَجَ	Mücâdele 21	153	نَبِيٍّ عِبَادِي أَنِّي	Hicr 71	72
إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ	Haşr 16	154	أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	Hicr 89	73
وَلَكِنِّي أَرِيكُمْ قَوْمًا	Saff 14	155	بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ	Isrâ 100	74
تَجْهَلُونَ	Nûh 6	156	وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ	Kehf 22	75
أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ	Nûh 9	157	الْمُبِينُ	Kehf 38	76
إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ	Cin 25	158	رَبِّي إِذَا لَأْمَسَكُنَّكُمْ	Kehf 40	77
مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ	Fecr 15	159	قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Kehf 42	78
دُعَايِي إِلَّا فِرَارًا	Fecr 16	160	بِرَبِّي أَحَدًا	Kehf 69	79
ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ	Kâfirûn 6	161	فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِنَ	Kehf 102	80
رَبِّي أَمَدًا			لَمْ أَشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا		
رَبِّي أَكْرَمَنَ			قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ		
رَبِّي أَهَانَنَ			اللَّهُ		
لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ			مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ		

				مِنْ وَرَاءِي وَكَانَتْ	Meryem 5	81
b. Şu'be ile Hafs'ın Fetha Üzere İttifakı						
مَا لِي لَا أَرَى الْهُدَى	Neml 20	9		إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي	Bakara 258	1
يَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا	Ankebût 56	10		وَمَخْيَايَ	En'âm 162	2
مِنْ عِبَادِي الشَّاكِرُونَ	Sebe' 13	11		رَبِّي الْفَوَاحِشَ	A'râf 33	3
وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ	Yâsîn 22	12		عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ	A'râf 146	4
مَسْنَى الشَّيْطَانِ	Sâd 41	13		قُلْ لِعِبَادِي الَّذِينَ	İbrahim 31	5
إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ	Zümer 38	14		أَتَانِي الْكِتَابَ	Meryem 30	6
قُلْ يَا عِبَادِي الَّذِينَ	Zümer 53	15		مَسْنَى الطُّمْرِ	Enbiyâ 83	7
إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ	Mülk 28	16		عِبَادِي الصَّالِحُونَ	Enbiyâ 105	8
Şu'be ile Hafs'ın İttifak ettiği yer, Toplam 177 kelimedir.						

c. Şu'be ile Hafs'ın İhtilaf Ettiği İzâfet/Ya Harfleri				
(1) Hemze-i Katî'tan Önce				
Şu'be	Hafs	Kelime	Sûre/Ayet No	S.N.
İskân	Fetha	يَدِي إِلَيْكَ لِأَفُتِّلِكَ	Mâide 28	1
İskân	Fetha	وَأُمِّي إِلَهَيْنِ	Mâide 116	2
İskân	Fetha	مَعِيَ أَبَدًا	Tevbe 83	3
İskân	Fetha	وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَّا	Mülk 28	4
İskân	Fetha	إِنْ أَجْرِي إِلَّا	Yûnus 72, Hûd 29, 51, Şuarâ' 109, 127, 145, 164, 180, Sebe' 47	9 yerde
(2) Hemze-i Vasıldan Önce				
Fetha	İskân	لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ	Bakara 124	1
Fetha	İskân	مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ	Saff 6	2
(3) Diğer Sahih Harflerden Önce				
İskân	Fetha	أَنْ ظَهَرَا بَيْنِي لِلظَّالِمِينَ	Bakara 125	1
İskân	Fetha	فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ	Âl-i İmrân 20	2
İskân	Fetha	وَجْهِيَ لِلَّذِي	En'âm 79	3
İskân	Fetha	فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ	A'râf 105	4
İskân	Fetha	مَعِيَ عَدُوًّا	Tevbe 83	5
İskân	Fetha	وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ	İbrahim 22	6
İskân	Fetha	مَعِيَ صَبْرًا	Kehf 67	7
İskân	Fetha	مَعِيَ صَبْرًا	Kehf 72	8
İskân	Fetha	مَعِيَ صَبْرًا	Kehf 75	9
İskân	Fetha	وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى	Tâhâ 18	10
İskân	Fetha	مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ	Enbiyâ 24	11
İskân	Fetha	وَوَظَّهَرُ بَيْنِي لِلظَّالِمِينَ	Hac 26	12
İskân	Fetha	إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ	Şuarâ' 62	13
İskân	Fetha	وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ	Şuarâ' 118	14
İskân	Fetha	فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ رِذَاءً	Kasas 34	15
İskân	Fetha	وَلِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ	Sâd 23	16
İskân	Fetha	مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ	Sâd 69	17
Yâ harfi ve fetha	Yâ harfinin iskati ile	يَا عِبَادَ لَا خَوْفَ	Zuhurf 68	18
İskân	Fetha	بَيْنِي وَمُؤْمِنًا	Nûh 28	19
İskân	Fetha	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	Kâfirûn 6	20
Hafs ile Şu'be arasında toplam ihtilaf edilen kelime 35 tanedir.				
Kurrâ arasında ihtilaf edilen kelime 212'dir. Bunların 177 tanesinde Hafs ile Şu'be ittifak etmiştir.				

Tablo 30: İzâfet Ya'sı

XII. ÂSİM KIRAATINDA ZÂİD ي/YA HARFİNİN DURUMU

Zâid ي/ya harfleri hazif, sâkin veya isbât edilerek okunması konusunda kıraat imamları ve onların râvîleri arasında ihtilaflar söz konusudur.¹⁷¹⁸ Âsım'ın râvîleri arasında az da olsa ihtilaf bulunmaktadır. Burada öncelikle konunun mahiyeti ortaya konulacak sonra Âsım kıraatı açısından incelenecektir.

A. ZÂİD ي/YA HARFİNİN TANIMI VE İZÂFET ي/YA'SINDAN FARKI

Zâid ي/ya harfi, isim ve fiillerin sonuna gelen bir harftir. Bu harf, mütekellim yâ'sı veya kelimenin son harfi de olabilmektedir. Burada Kurrâ nezdinde kelimenin sonunda bulunup mushafta hazfedilen ي/ya harfi kastedilmektedir. Bu harfler, ayet ortası veya sonunda olabilmektedir.¹⁷¹⁹

Şâtıbî'nin *لَا تُكُنْ عَنْ حَظِّ الْمَصَاحِفِ مَعْرُلاً* "Zâid ي/ya harfleri *mushafların hattından hazfedilmiştir.*" cümlesinde belirtildiği gibi hazfedilmeyen ي/ya harfleri bu gruba girmemektedir.¹⁷²⁰ Zâid ي/ya harfleri الدَّاع örneğindeki gibi kelimeye aslî harf, وَعِيد örneğinde olduğu gibi kelimeye bitişen zâid harf de olabilir.¹⁷²¹ Kıraat ilmine de konu olan bu harflerin hazfedilmesinin Hüzeyl lehçesi, isbât edilmesinin Hicaz lehçesinin özelliği olduğu belirtilmiştir.¹⁷²²

İzâfet ي/ya harfleri ile zâid ي/ya harfleri arasında şöyle fark vardır:

1-Zâid ي/ya harfleri isim ve fiillere bitişir, harflere bitişmezler. İzâfet ي/ya harfleri bunların hepsine bitişirler.

2-Zâid ي/ya harfleri mushaflardan hazfedilmiştir. İzâfet ي/ya harfleri daima resmedilmiştir.

3-İzâfet ي/ya harflerinde ihtilaf fetha veya sâkin olarak okunmasındadır. Zâid ي/ya harflerinde ise ihtilaf hazfedilmeleri veya isbât edilerek okunmalarındadır.

4-İzâfet ي/ya harflerinde ihtilaf vasıl halindedir. Zâid ي/ya harflerinde ise hem vasıl hem de vakıf halindedir.

5-Zâid ي/ya harfleri bazen aslî harf olup bazen kelimeye ilave olarak bitişebilir. İzâfet harfleri ise daima kelimeye ilave olarak bitişirler.¹⁷²³

¹⁷¹⁸ Zîn, a.g.e., s. 310.

¹⁷¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 135.

¹⁷²⁰ Beyit No: 420; Zîn, a.g.e., s. 310.

¹⁷²¹ Çollak, *Âsım Kıraatı*, s. 228.

¹⁷²² Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 346.

¹⁷²³ Muhammed Dabbâ', *İrşâdül-Mürîd ilâ Maksûdi'l-Kasîd fî Kıraati's-Seb'*, Dâru's-Sahâbe, 2006, s. 56; Dî'bis, a.g.e., s. 501.

Kurrâ arasında bunların vaslen ve vakfen isbât veya hazfedilmesinde ihtilaf vardır.¹⁷²⁴ Bu ihtilaflar sayısal olarak zikredildikten sonra Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaf belirtilecek en sonunda da zâid ya harfleri tablo halinde verilecektir.

B. ÂSİM KIRAATINDA ZÂİD ي/YA HARFİNİN DURUMU

Zâid ي/ya harfleri, mushaflarda resmedilmeyen 121 tane harftir.¹⁷²⁵ Bunların 35'i ayet ortasında, geri kalan 86 tanesi ise ayet sonlarındadır.¹⁷²⁶ Ayet ortası olan bu 35 tane ي/ya harflerinin bunların 22 tanesi mütekellim ي/ya harfi, 13 tanesi ise aslî ي/ya harfleridir. Ayet sonu olan 86 harfin 5 tanesi aslî harf, geri kalan 81 tanesi mütekellim ي/ya harfi olup mushaflardan hazfedilmiştir.¹⁷²⁷ *Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde yedi Kurrâ arasında farklılıklar 61 veya 62 olarak zikredilmiştir.* Çünkü geri kalan ihtilaflar kıraat-ı aşere içinde kalan Ya'kûb kıraatı için zikredilmektedir.¹⁷²⁸

Mushaflarda hazifle yazılmış olan bu ي/ya harflerinin isbâtı ve hazfi konusunda kıraat imamları arasında ihtilaf vardır. İsbât ile okunanlarda ise fetha veya iskân ile okunmasında farklılık bulunmaktadır.¹⁷²⁹ Âsım her iki râvînin rivâyetinde aşağıda bahsedilen birkaç kelime hariç olmak üzere hepsini vakfen ve vaslen hazif ile okunmaktadır.¹⁷³⁰ Bu kelimeler örnek olarak şöyledir:

1. Hazfedilmiş Mütekellim ي/Yâ'sı: دَعَانِ (Bakara 2/186), فَلَا تَسْأَلْنِ (Hûd 11/46), أَخْرَجْنِي (İsrâ 17/62), يَهْدِينِ (Kehf 18/24), يُؤْتِينِ (Kehf 18/40), تُعَلِّمَنِ (Kehf 18/66), تَنْبِيعِنِ (Tâhâ 20/93), نَكِيرِ (Hac 22/44, Sebe' 34/45, Fâtır 35/26, Mülk 67/18), أَتَمِدُونِنِ (Neml 27/36),

¹⁷²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 137.

¹⁷²⁵ Süleyman b. Necâh bu rakamı 140 olarak vermiştir. Alimler arasında rakamda ihtilaf söz konusudur. Zira Mushaflarda hazifle yazılan bazı kelimelerin zikredilmediği görülmektedir. Bu da فِيمَ تُبْشِرُونَ (Hicr 15/54) kelimesinde kurrâ arasında ن/nun harfinin esreli veya fethalı okunmasından kaynaklandığı gibi, ihtilaf olmayan bazı hazfedilmiş ي/ya harflerinin sayılmamasından da kaynaklanmaktadır. İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 1, s. 125, 126.

¹⁷²⁶ el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 345; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 54.

¹⁷²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 137.

¹⁷²⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 272; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 160.

¹⁷²⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 272; Mekî, *el-Keşf*, c. 1, s. 331; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, ss. 278-280; Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 197. Bu ihtilafların 61 tanesi İmam Ya'kûb dışındaki kurrâ içindir. Nâfi', Verş rivâyetinde bunların 45 tanesinde vaslen, Kâlûn rivâyetinde 20 tanesinde isbât etmiştir. Ancak Kâlûn'da 2 tanesinde hulf (2 vecih) vardır. İbn Kesîr 21 tanesinde vaslen ve vakfen isbât eder. Kunbül ile Bezzî arasında ise 6 yerde ihtilaf vardır. Ebû Amr sadece vasıl halinde 34 yerde isbât eder. Kisâî ise sadece vaslen 2 yerde isbât eder. Hamze 1 yerde vaslen, 1 yerde vaslen ve vakfen isbât eder. Ebû Ca'fer ve Ya'kûb 1 yerde vaslen ve vakfen isbât ederek fetha ile okur. Ya'kûb'un isbât ettiği sayı 59'dur. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 278-280. Bunlara ilaveten İbnü'l-Cezerî'nin vakıf bölümünde zikrettiği ve esasen hazfedilmiş ي/ya harfleri de vardır. Bunlar hazfedilmiş, yerine tenvinle yazılmış kelimelerdir. İbn Kesîr birçok yerde geçen bu kelimelerin sadece 15 yerde هَادٍ, وَاقٍ, وَآلٍ, بَاقٍ kelimelerinde 4 harfte vakıf halinde ي/ya harfini isbât etmiştir. Diğer kurrâ ise bu kelimelerde sükun üzere vakıf yapmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 102.

¹⁷³⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 275; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 134-137; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 278-280.

(Duhân 44/20), أَن تَرْجُمُونَ (Sâffât 37/56), لَتُزِيدِينَ (Yâsîn 36/23), وَلَا يُنْفِقُونَ (Kasas 28/34), يُكْذَّبُونَ (Duhân 44/21), فَاعْتَرِلُونِ (Fecr 89/16) vb.¹⁷³¹

Kehf Sûresi 70. ayette ise فَلَا تَسْأَلْنِي ya harfini her iki râvîde Âsım diğer Kurrâ gibi vakıf ve vasıl halinde isbât ederek okur.¹⁷³²

2. İsimler ve Fiillerdeki Aslî Harfler: يُدْعَاءُ (İbrahim 14/4), وَعِيدِ (Hûd 11/105), يَأْتِ (Sebe' 14/40), كَالْجَوَابِ (Hac 22/25), وَالتَّابِ (Kehf 18/64), نَبِغِ (İsrâ 17/97), فَهُوَ الْمُهْتَدِ (İbrahim 14/40), 34/13), الْمُتَّابِ (Kâf 50/41), 42/32), الْجَوَارِ (Mü'min 40/32), 40/15), التَّلَاقِ (Mü'min 40/15), 54/6, 8), وَنُذِرِ (Kamer 54/16, 18, 21, 30, 39), كَيْفَ نَذِيرِ (Mülk 67/17), بِالْوَادِ (Fecr 89/9), إِذَا يَسِرِ (Fecr 89/4) vb.¹⁷³³

C. ŞU'BE İLE HAFS'IN İHTİLAFI

Şu'be ile Hafs arasında sadece iki yerde ihtilaf olup diğer yerlerde ittifak söz konusudur. Şu'be, bu kelimelerdeki zâid ي/ya harflerinde Hafs'ın hazfettiğini isbât ederek, isbât ettiğini hazfederek okumaktadır. Bunların dışındaki zâid ي/ya harflerinin isbâtı ve hazfi konusunda aralarında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf edilen kelimeler şöyledir:

1. Kaynak eserlerde bazı mushaflarda hazfedilmediği için izâfet yâ'sı başlığında incelenen bu ihtilaf يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ (Zuhruf 43/68) ayetindedir. Bu ayetteki عِبَادِي kelimesinde ي/ya harfi Kûfe mushafında hazfedilmiş, bazı mushaflarda ise isbât edilmiştir. Hafs buradaki ي/ya harfini vaslen ve vakfen hazfederek عِبَادِ şeklinde, Şu'be ise vaslen isbât edip fetha ile vakfen ise ي/ya harfinin iskânı ile okumaktadır.¹⁷³⁴ Bu ي/ya harfi elimizdeki mushaflarda hazfedilmiştir.

عبادي وَمَعَ تَوْمِنُوا لِي يَوْمِنُوا يَا عِبَادِي صِفٌ وَالْخَذْفُ عَنْ شَاكِرٍ دَلَا Şâtîbî bunu kelimesinin sad harfiyle Şu'be'nin isbât ettiğini, Hafs'ın hazfettiğini belirtmiştir.¹⁷³⁵

Tayyibe'de ise aynı hükümler şöyle nazmedilmiştir:

وَلْيُؤْمِنُوا لِي تَوْمِنُوا يَا عِبَادِي لَا غَوْثٌ بِخُلْفٍ صَلْبًا
وَالْخَذْفُ عَنْ شُكْرِ دُعَا شَقَا وَلِي يَسْ سَكَنٌ لَّاحٍ خُلْفٌ ظَلَّلِ

¹⁷³¹ Diğer örnekler için bkz. Bakara 2/197, Âl-i İmrân 3/20, Âl-i İmrân 3/175, Mâide 5/44, En'âm 6/80, A'râf 7/95, Hûd 11/78, Yûsuf 12/66, İbrahim 14/22, Kehf 18/39, Zümer 39/16, 17, Mü'min 40/38, Zuhruf 43/61.

¹⁷³² Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 333.

¹⁷³³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 159-64. Yûsuf Sûresi 31. ve 51. ayetlerinde geçen حَاشَى fiilinin aslı حَاشَى şeklindedir. Bu fiildeki ي/ya harfi Mushaflarda hafif yazılmasına rağmen "zâid ya" başlığında zikredilmeyip Yûsûf Sûresindeki ihtilaflarda zikredilmiştir. Bu fiilin vakıf halinde mushaf hattına tahkîken ittibâ ederek hafif okunmasında ihtilaf yokken, vasıl halinde Ebû Amr'ın ي/ya harfini isbât ederek okuduğunu görmekteyiz. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 327.

¹⁷³⁴ ed-Dânî, *Teysîr*, s. 275; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 26; Fâris, a.g.e., s. 287, 440; Ahmed b. Ammar el-Mehdevî, *Hecâû Mesâhifi'l-Emsâr*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Kahire: Dâru İbnî'l-Cevziyye, 1430, s. 101.

¹⁷³⁵ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 303.

Burada Zuhurf Sûresi'nde عَبَادِ kelimesinin ص/sad harfiyle remzedilen Şu'be ve Ruveys'in önceki beyitte geçen "feth" kelimesine atıfla isbât ederek ve fetha ile okuduğu, ع/ayn harfiyle remzedilen Hafs'ın da hazfettiği nakledilmiştir.¹⁷³⁶

Şâtibiyye ve Tayyibe'de görüldüğü üzere Şu'be'nin vakıf halinde okumasından açık bir şekilde söz edilmemiştir. Ancak bu durum isbât edilen bir harfin vakıf hali iskân ile olması hasebiyle ayrıca belirtmeye ihtiyaç hissedilmemiştir.¹⁷³⁷

2. فَمَّا أَتَيْنِي اللَّهُ (Neml 27/36) ayetindeki أَتَيْنِي kelimesinde Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaf Şâtibî'de şöyle ifade edilmiştir: وَفِي النَّمْلِ آتَانِي وَيُفْتَحُ (ع) نْ أُولَى (ج) حَى وَخِلَافُ الْوَقْفِ (ب) يَنْ (ح) لَأَ Neml Sûresi'ndeki kelimeyi Hafs, Ebû Amr, Kâlûn vasıl halinde fetha ile vakıf halinde de ihtilaf (iki vecih) gelmiştir.¹⁷³⁸

Kur'ân'da bu ayetteki izâfet ي/ya harfine benzer أَتَانِي الْكِتَابَ (Meryem 19/30) şeklinde ي/ya yazılan kelimeler bulunmaktadır. Ama bunlar Hz. Osman mushaflarında resmedilmiş/yazılmış olup bunlar üzerinde kıraat ihtilafı sadece okumada iskân veya harekenin hazfi konusunda olmaktadır. Bu şekilde mushaflarda yazılmış olan harf bu başlık altına girmemektedir.¹⁷³⁹

Âsım kıraatında zâid ي/ya harflerinde vasıl ve vakıf halinde bir ihtilaf söz konusu değilken bütün Kurrâ arasında bu kelimeler üzerinde ihtilaf vardır. Hafs, Neml Sûresi 36. ayetinde bulunan bu kelimedeki ي/ya harfini Şâtibiyye ve Teysîr¹⁷⁴⁰ tariklerinde vakfen isbât ve hazif ile okurken, diğer bütün tariklerde vasıl halinde ي/ya harfinin isbâtı ve fethasıyla, vakfen de isbât ve hazif vecihleri ile okumaktadır.¹⁷⁴¹ Şu'be ise vakfen ve vaslen ي/ya harfini hazfederek okumaktadır.¹⁷⁴² Hafs'ın Mushaf-ı Osmânî'lerde hazifle yazılmış olan bu harfi, diğer ي/ya harflerinin aksine isbât ederek okuduğunu görmekteyiz.¹⁷⁴³

Bu harfin vakıf halinde isbât edilmesi, izâfet yâ'sına benzemesiyle, hazfedilmesi ise mushaf hattına ittibâ olarak açıklanmıştır.¹⁷⁴⁴ Bu ayetteki ي/ya harfi mushaflarda

¹⁷³⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 105, 106; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 405.

¹⁷³⁷ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 405.

¹⁷³⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 306.

¹⁷³⁹ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 4, s. 831.

¹⁷⁴⁰ Teysîr'de sadece vakıf halinde sâkin olarak isbât ettiği zikredilmiştir. Yani Teysîr'de bir vecih olmaktadır, ancak İbnü'l-Cezerî, hocası Ebu'l-Feth Fârisî'den iki vechin de geldiğini zikretmiştir. ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 275; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 142; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 280; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 445.

¹⁷⁴¹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 632; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 141; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 444, 445; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 47; Mar'aşî Şatırzâde, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁷⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 135-140; el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 161, 193-198; Ümânî, *a.g.e.*, s. 269; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 26.

¹⁷⁴³ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 4, s. 950.

¹⁷⁴⁴ Ebu'l-Mevâhib, *Kâidetü Kiraati Hafs*, s. 95.

hazfedildiği için Âsım, Hafs rivâyetinde mushafa zahiren muhalif olarak okumuştur.¹⁷⁴⁵ Görüldüğü gibi mushaflarda hazfedilen ي/ya harfleri konusunda Hafs rivâyetinde bu kelime istisnâî bir durum oluşturmaktadır.

AYET SONU VE ORTASI TOPLAM 121 TANE					
Kelime	Sûre/Ayet No	S.N.	Kelime	Sûre/Ayet No	S.N.
وَعَذَاب	Sâd 8	57	Ayet Sonu Aslî 5 Harf		
فَاتَّقُون	Zümer 16	58	الْمُتَعَالَى	Ra'd 9	1
عِقَاب	Mü'min 5	59	وَالْتَّلَاقِ	Mü'min 15	2
سَيِّهْدِينَ	Zuhurf 27	60	وَالْتَّنَادِ	Mü'min 32	3
وَأَطِيعُونَ	Zuhurf 63	61	وَيَسْمُرُ	Fecr 4	4
أَنْ تَرْجُمُونَ	Duhân 20	62	وَبِالْوَادِ	Fecr 9	5
فَاعْتَزِّلُونِ	Duhân 21	63	Ayet Sonu Mütakellim Ya'sı 81 Harf		
وَعِيدِ	Kâf 14	64	فَازْهَبُونَ	Bakara 40	1
وَعِيدِ	Kâf 45	65	وَأَتَّقُونَ	Bakara 197	2
لِيُعَذِّبُونَ	Zâriyât 56	66	وَلَا تَكْفُرُونَ	Bakara 152	3
وَأَنْ يُطْعِمُونَ	Zâriyât 57	67	وَأَطِيعُونَ	Âl-İmrân 50	4
فَلَا تَسْتَعْجِلُونَ	Zâriyât 59	68	فَلَا تُنْظِرُونَ	A'râf 195	5
نَذِرْ	Kamer 16	69	فَلَا تُنْظِرُونَ	Yûnus 71	6
نَذِرْ	Kamer 18	70	ثُمَّ لَا تُنْظِرُونَ	Hûd 55	7
نَذِرْ	Kamer 21	71	فَأَرْسِلُونَ	Yûsuf 45	8
نَذِرْ	Kamer 30	72	وَلَا تَقْرُبُونَ	Yûsuf 60	9
نَذِرْ	Kamer 37	73	وَلَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونَ	Yûsuf 94	10
نَذِرْ	Kamer 39	74	مَتَابِ	Ra'd 30	11
نَذِيرِ	Mülk 17	75	وَعِقَابِ	Ra'd 32	12
وَنَكِيرِ	Mülk 18	76	وَمَابِ	Ra'd 29	13
وَأَطِيعُونَ	Nûh 3	77	وَعِيدِ	İbrahim 14	14
فَكِيدُونَ	Mürselât 39	78	وَتَقْبَلُ دُعَاءِ	İbrahim 40	15
أَكْرَمَنَ	Fecr 15	79	فَلَا تَفْضَحُونَ	Hicr 68	16
وَأَهَانَنَ	Fecr 16	80	وَلَا تُخْزُونَ	Hicr 69	17
وَلِي دِينَ	Kâfirûn 6	81	فَاتَّقُونَ	Nahl 2	18
Ayet Ortası Aslî 13 Harf			فَازْهَبُونَ	Mahl 51	19
دعوة الداع	Bakara 186	1	فَاعْبُدُونَ	Enbiyâ 25	20
الداع	Kamer 6	2	فَاعْبُدُونَ	Enbiyâ 92	21
الداع	Kamer 8	3	فَلَا تَسْتَعْجِلُونَ	Enbiyâ 37	22
وَيَوْمَ يَأْتِ	Hûd 105	4	نَكِيرِ	Hac 44	23
وَالْمُهْتَدِ	İsrâ 97	5	بِمَا كَذَّبُونَ	Mü'minûn 26	24
وَالْمُهْتَدِ	Kehf 17	6	بِمَا كَذَّبُونَ	Mü'minûn 39	25
وَمَا كُنَّا نَبِغِ	Kehf 64	7	فَاتَّقُونَ	Mü'minûn 52	26
وَالْبَادِ	Hac 25	8	أَنْ يَخْضَرُونَ	Mü'minûn 98	27
وَالْجَوَابِ	Sebe' 13	9	رَبِّ ارْجِعُونِ	Mü'minûn 99	28
وَالْجَوَارِ	Şûrâ 32	10	وَلَا تَكْلُمُونَ	Mü'minûn 108	29
وَالْمُنَادِ	Kâf 41	11	أَنْ يُكَذِّبُونَ	Şuarâ' 12	30
وَنَزَعَ	Yûsuf 12	12	أَنْ يَقْتُلُونَ	Şuarâ' 14	31
وَمَنْ يَتَّقِ	Yûsuf 190	13	سَيِّهْدِينَ	Şuarâ' 62	32
Ayet Ortası Mütakellim Ya'sı 22 Harf			فَهُوَ يَهْدِينِ	Şuarâ' 78	33

¹⁷⁴⁵ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 368.

إِذَا دَعَانِ	Bakara 186	1		وَيَسْقِينِ	Şuarâ' 79	34
وَأَتَّقُونِ	Bakara 197	2		فَهُوَ يَشْفِينِ	Şuarâ' 80	35
وَمَنِ اتَّبَعْنِ	Âl-ilmrân 20	3		ثُمَّ يُحْيِينِ	Şuarâ' 81	36
وَحَافُونَ	Âl-ilmrân 175	4		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 108	37
وَإِخْشُونَ	Mâide 44	5		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 110	38
وَقَدْ هَدَانِ	En'âm 80	6		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 126	39
ثُمَّ كِيدُونَ	A'râf 195	7		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 131	40
فَلَا تَسْأَلْنِ	Hûd 46	8		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 144	41
وَلَا تُخْزُونِ	Hûd 78	9		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 150	42
حَتَّى تُؤْتُونَ	Yûsuf 66	10		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 163	43
بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ	İbrâhim 22	11		وَأَطِيعُونَ	Şuarâ' 179	44
لَيْسَ أَخْرَجْتَنِي	İsrâ 62	12		كَذَّبُونَ	Şuarâ' 117	45
أَنْ يَهْدِينَ	Kehf 24	13		تَشْهَدُونَ	Neml 36	46
وَأَنْ تَرِنِ	Kehf 30	14		أَنْ يَكْذِبُونَ	Kasas 34	47
وَأَنْ يُؤْتِينَ	Kehf 40	15		أَنْ يَقْتُلُونَ	Kasas 33	48
وَأَنْ تُعَلِّمَنِ	Kehf 66	16		فَاعْبُدُونَ	Ankebût 56	49
أَلَّا تَتَّبِعْنَ	Tâhâ 93	17		نَكِيرِ	Sebe' 45	50
أَتُمِدُّوْنَ	Neml 36	18		نَكِيرِ	Fâtır 26	51
فَمَا آتَانِ اللَّهَ	Neml 36	19		لَا يَنْقُدُونَ	Yâsîn 23	52
يَا عِبَادِ (فَاتَّقُونَ)	Zümer 16 ¹⁷⁴⁶	20		فَاسْمَعُونَ	Yâsîn 25	53
فَبَشِّرْ عِبَادِ	Zümer 17	21		لَتُزِيدِينَ	Sâffât 56	54
اتَّبِعُونَ أَهْدِيكُمْ	Mü'min 38	22		سَيَهْدِينَ	Sâffât 99	55
اتَّبِعُونَ هَذَا	Zuhuf 61	23		عِقَابِ	Sâd 14	56

Tablo 31: Zâid Ya Harfleri

XIII. VAKIF İHTİLAFLARI VE ÂSİM'İN TERCİHİ

Vakıf konusu asıl olarak tecvid ilminin konusudur. Vakıf ve ibtidâ ilmi Kur'ân okuyucusunun mânâ açısından nerede vakıf-ibtidâ etmesi gerektiğini öğreten bir ilimdir. Bu sebeple Kur'ân ayetleri üzerine baştan sona vakıf yerlerini gösteren birçok eser telif edilmiştir. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 565/1170) bunların başında gelmektedir. Kıraat ilminin rivâyet yoluyla geldiği dikkate alınırsa bu yönüyle kıraat imamlarını ilgilendiren bir konu değildir. Çünkü yapılan çalışmalar sonraki kıraat âlimlerinin eserleridir. Ama az da olsa kıraat imamlarından ve İmam-ı Âsım'dan vakıf konusuna dair ma'lûmat mevcuttur. Burada Âsım'ın vakıf anlayışı ve ilgili rivâyetler nakledilecektir. Öncelikle vakfın tanımını yapıp ardından ele alınan vakıfların kıraatın bir parçası olması hasebiyle tevkîfiliği ve ictihâdiliği incelenecektir. Sonra kurrânın ittifak ve ihtilaf ettiği vakıflar yanında Âsım'ın vakıf konusundaki durumu ele alınmış olacaktır.

¹⁷⁴⁶ Zikredilen kelimedeki ي/ya harfi bu başlıkta verilmiştir. Ancak bunun Mushaflarda hazfedildiği belli değildir. Kurrâ arasında bunu Ruveys isbât ile okumuş, Âsım gibi diğer kurrâ da hazfederek okumuştur. el-Kirmânî, a.g.e., s. 146; ed-Dabbâ', el-İdâe, s. 54; el-Kâdî, el-Büdûru'z-Zâhira, c. 2, s. 774.

Öncelikle vakf/kat' kavramını izha etmek gerekir. Sözlükte, “durmak, bir şeyi yapmaktan vazgeçmek” anlamına gelen وقف/vakf,¹⁷⁴⁷ İstilahî olarak “*Kıraata tekrar başlama niyetiyle belli bir süre nefes alarak kelimenin sonunda sesi kesmektir.*”¹⁷⁴⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Bazen kıraatı tamamen kesmek anlamında kullanılan katı', ayet sonlarında yapılıp, ortasında uygun görülmemiştir.¹⁷⁴⁹

Bir süre nefesi kesmek şeklinde uygulanan vakıf, ayet ortası ve sonunda olabilmekte, ancak mushaf hattı olarak bitişik yazılan kelime dahil kelime ortasında yapılmamaktadır.¹⁷⁵⁰

Vakıf konusunun ayetlerin anlamıyla alakalı bir konu olduğu malumdur. Bu konuda yapılan çalışmalar da birbirinden farklılık arz etmektedir. Bunlar, kıraat imamıyla alakalı ise tevkîfî, âlimlerin tefsîrî yorumu ise icthadî olması gerekir.

A. VAKIFLARIN İCTİHADÎ VE TEVKİFÎ OLMASI

mushaflarda, okuyucuya kolaylık olsun diye vaz'edilen vakıf işaretleri âlimlerin tamamen icthadî ile yapılmış çalışmalardır. Bu sebeple âlimler Kur'ân ayetlerinde mânâya uygun vakıf yerlerinde birbirinden farklı uygulamalar yapmışlardır. Bu durum vakıflar tevkîfî midir, yoksa icthadî midir? sorusuna cevap vermektedir. Bu anlamda vakıf meselesine genel olarak baktığımızda icthadî olduğunu söylemekle birlikte Hz. Peygamber'in az da olsa nerelerde vakıf yaptığından bahseden rivâyetlerin olması bazı vakıfların tevkîfî olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla rivâyetlerde belirtilen yerlerde vakıf yapmak sünnettir.¹⁷⁵¹

1. İctihâdî Olan Vakıf Çeşitleri

Vakf ve ibtidâya riayet esasen Hz. Peygamber ve sahabeden rivayetlerle sabittir.¹⁷⁵² Bu noktada âlimler de vakf ve ibtidâyı bilmenin öneminden bahsetmiştir.¹⁷⁵³ Ancak bu konuda kıraat imamları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mesela, İmam Nâfi',

¹⁷⁴⁷ el-Mes'ûl, *Mu'cem*, s. 342.

¹⁷⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 189; el-Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, s. 251.

¹⁷⁴⁹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 173; Halil Husarî, *Meâlimü'l-İhtidâ ilâ Ma'rifeti'l-Vukûf*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002, s. 183.

¹⁷⁵⁰ Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 313; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 152.

¹⁷⁵¹ İzzet Şehhâte, *Vakfû'l-Kur'ân'î ve Eseruhu fi't-Tercih İnde'l-Hanefiyye*, Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2003, s. 21. Süünet kavramının kullanılması mutlaka vakıf yapılması lazım anlamında değil, yapılırsa ittiba edilmiş olur, anlamındadır.

¹⁷⁵² Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 23; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 5/302.

¹⁷⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 177; Veli Kayhan, “Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'an tefsirindeki Yeri”, *C. Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2-2006, ss. 293-336; Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtida”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, c. 42, ss. 461-463.

mânânın güzel olduğu yerlerde, İbn Kesîr ve Hamze nefesin kesildiği yerlerde, Âsım ve Kisâî, kelamın tamam olduğu yerlerde, Ebû Amr'ın da ayet sonlarını dikkate alarak vakıf yapması bunların ictihadî olduğunu göstermektedir.¹⁷⁵⁴ Zira kıraat imamlarından bir kimsenin vakıf ve ibtidâ yerlerini öğrenmeden kıraatın caiz olmayacağı nakledilmiştir.¹⁷⁵⁵ Uşmûnî; İbnü'l-Enbârî'nin ve Sehâvî'nin tam, kâfi, hasen, kabîh, lâzım, mutlak, mücevvez, câiz, murahhas gibi vakıfların, müfessirlerin ve dil bilginlerinin ihtilaflarından kaynaklandığını söylemiştir. Zira Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflarda herhangi bir vakıf işareti yoktu.¹⁷⁵⁶ Buradan hareketle nahvî ve lügavî temele dayanan vakıfların ekseriyetle tevkîfî olmadığı söylenebilir.¹⁷⁵⁷

Vakıf konusunda eser te'lîf eden âlimler arasında vakıf yerlerinin tespiti konusunda ittifak söz konusu değildir. Vakıf yerlerinin taksiminde tam ve kabih; tam, hasen, kabih; tam, kâfî, hasen ve kabih vb. taksimatlar yapılmıştır. Ayrıca bugün mushaflarda kullandığımız lâzım, mutlak, câiz, mücevvez, murahhas şeklinde Secâvendî'ye ait sınıflandırmalar da bulunmaktadır.¹⁷⁵⁸ Âlimler arasındaki farklı sınıflandırma ve ihtilaflar, tamamen tefsîrî ve îrâbî farklılıklardan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁵⁹ Vakfın bu çeşitleri, tevkîfî olmadığına göre bu konuda mutlak ittibâdan söz edilemez ama mânâya dikkat açısından okuyucuya kılavuz olduğunu ve bu anlamda mushaftaki vakıf işaretlerine uymanın önemini vurgulamak gerekir.¹⁷⁶⁰

Âlimler şurada vakıf caiz, burada caiz değildir, derken tilavetin güzel olması açısından ihtiyârî vakfı kastetmektedirler. Yoksa bununla onun haram veya mekruh olduğunu söylememektedirler. Çünkü Kur'ân'da, terkedildiğinde okuyucuyu günaha sokan bir vakıf durumu yoktur. Ancak kasten bazı ayetlerde zaruret olmaksızın وَاللّٰهُ لَا يَهْدِيّ "Allah hidayete erdirmez." şeklinde vakıf yapıldığında günah söz konusu olabilir.¹⁷⁶¹ Nitekim İbnü'l-Cezerî Mukaddimesinde şöyle demektedir:

وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مِنْ وَقْفٍ وَجَبَ وَلَا حَرَامٌ غَيْرُ مَا لَهُ سَبَبٌ

*Kur'ân'da, bir sebep olmadıkça ne haram ne de vacip vakıf vardır.*¹⁷⁶²

¹⁷⁵⁴ Şehhâte, a.g.e., s. 21.

¹⁷⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 178.

¹⁷⁵⁶ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 9.

¹⁷⁵⁷ Mûsâid b. Süleyman et-Tayyâr, "Mushaflardaki Vakf İşaretlerine İlişkin Bir Değerlendirme", çev. Recep Koyuncu, *Marîfe*, C. 2, S. 15, (2015), ss. 413-420; Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", ss. 161-172.

¹⁷⁵⁸ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, ss. 204-26; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, ss. 333-336.

¹⁷⁵⁹ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 26.

¹⁷⁶⁰ Ramazan İbrahim Abdülkerim Mûsâ, *Alâmâtü'l-Vakf fi'l-Mesâhîfi'l-Matbûa*, y.y.: t.y., s. 1622.

¹⁷⁶¹ el-Marsafî, a.g.e., c. 1, s. 387.

¹⁷⁶² Mustafa b. Halil, *Şerhu'l- Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed el-Emin, Medine: Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, 1421, s. 242.

2. Tevkîfî Olan Vakıf Çeşitleri

İfade edildiği gibi, ayet sonlarında vakıf yapmak sünnettir.¹⁷⁶³ "الْوَقْفُ عَلَى رُءُوسِ الْآيِ" Zira Hz. Peygamber'in ve sahâbenin söz ve uygulamalarında bunu görmekteyiz. Hz. Peygamber kendisine gelen ayetleri öğretmesi ve tatbik ettirmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Sahâbeden gelen rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Kur'ân tilavetinde vakıf ve ibtidâya son derece önem verdiğiine ilişkin bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Ümmü Seleme, "Peygamber Kur'ân ayetini okurdu ve ayet sonlarında dururdu." demiştir.¹⁷⁶⁵ Bu noktada Cibril'in de Âl-i İmrân Sûresi 95. ayette قُلْ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا "De ki, Allah doğru söyledi." diye vakıf yaptığı nakledilmiştir.¹⁷⁶⁶ Başka bir rivâyette Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediği nakledilmiştir: "Rasûlullah bana Kur'ân oku dedi, ben de yâ Rasûlallah! Kur'ân sana inmişken ben mi sana okuyayım? dedim. Bunu üzerine Allah Rasûlû 'ben başkasından dinlemeyi severim dedi. Ben de Nisâ Sûresi'ni (41. ayet) açtım, ta ki هُوَ أَشْهَدُ بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا "Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olacak!.." ayetine gelince baktım ki gözlerin yaş geliyor, arkasından bana yeter dedi."¹⁷⁶⁷ Görüldüğü gibi rivâyetlerde onun bizzat bunu tatbik ettiği görülmektedir. Bazı eserlerde yer alan "vakf-ı nebî" ve vakf-ı Cibrîl" olarak nitelendirilen ve zikredilen belli başlı örnekler de bu kapsamdadır.¹⁷⁶⁸

Verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Allah Rasûlü'nün ayet sonlarında durmasındaki hikmeti, ayetlerdeki fâsılları sahâbeye öğretmek ve buralarda vakıf yapmanın caiz olduğunu beyan etmektir.¹⁷⁶⁹ Hz. Peygamber'e dayanan bu tür vakıfların

¹⁷⁶³ İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî, İbnü'l-Cezerî gibi birçok kıraat âlimleri ayetlerin sonunda vakfın mutlak şekilde sünnet olduğunu söylemiş, es-Secâvendî gibi diğer bazı âlimler de ayet sonunda vakfın sünnet olduğunu zikretmekle birlikte sonrasıyla lafız ve anlam ilişkisi olan ayetlerde vakıf yapmanın sünnet olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak sonrasındaki ayet ile anlam ve lafız yönünden güçlü bir ilişki bulunan ayetlerin sonunda okuyuşu sonlandırarak kat' edilmesi ittifakla caiz olmadığı belirtilmiştir. Eğer ayet sonunda zorunlu olarak vakıf yapılmışsa sonraki ayetten ibtidâ edilmesi ittifakla caizdir. Daha geniş bilgi için bkz. Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", ss. 161-172.

¹⁷⁶⁴ Abdülkerim el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, 2. b., Beyrut: Mektebetü'l-Hancî, 1973, s. 12.

¹⁷⁶⁵ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 258; el-Marsafî, a.g.e., c. 2, s. 387.

¹⁷⁶⁶ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 8. Ancak bugün elimizdeki Mushaflarda bu kelimenin sonunda vakıf işareti konmamıştır. Zira vakıflarda mânâ dikkate alındığından buna ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak Suudî Arabistan basımı Mushaflarda buna dikkat edilerek burada قُلْ işareti konulmuştur.

¹⁷⁶⁷ ed-Dânî, *el-Müktefâ*, s. 5.

¹⁷⁶⁸ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 8; Mar'âşî Şatırzâde, a.g.e., s. 165, 166; el-Marsafî, a.g.e., s. 387; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 337; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, ss. 257-259; Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, ss. 92-94.

¹⁷⁶⁹ Recep Koyuncu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ'nın Rolü* (İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği), (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 83.

tevkîfî olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum, zikredilen yerlerde mutlaka vakıf yapılması gerektiği şeklinde anlaşılmamalıdır.

Kıraat imamlarından gelen bazı kelimelerde vakıf ihtilafları kıraat ihtilafı olduğu gibi vakıf konusunda ittifak ettikleri noktalar da birer kıraattir. Dolayısıyla الْقِرَاءَةُ سُنَّةٌ مُّبَعَّةٌ /sahih kıraat uyulması ve kabul edilmesi gereken bir kıraat olduğu için imamlardan gelen vakıf keyfiyetleri de tevkîfîdir.¹⁷⁷⁰

Mehmet Dağ, usûl farklılıklarının lehçelere dayanması hasebiyle bunların farklı şekillerde okunmasına Hz. Peygamber tarafından izin verildiğini, bunların vahiy olmadığını ve tamamen yedi harf ruhsatına dayalı olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷¹ İmamlardan gelen vakıf durumları da bu yaklaşıma göre ictihadî olduğu anlamına gelmektedir. Ancak bunları Hz. Peygamber'in okumuş ve okutmuş veya Kur'ân öğretimini onayladığı sahâbeden öğrenme ihtimali yüksek olmakla birlikte,¹⁷⁷² izin verdiğini kabul ettiğimizde bile Hz. Peygamber'in izni dahilinde olması yine de bunların tevkîfî olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede sözünü ettiğimiz vakıf keyfiyeti açısından kurrânın ihtilaf ettiği bazı kelimeler vardır. Bu kelimeler üzerinde herhangi bir sebeple vakıf yapıldığında o kıraat imamının yaptığı vakıf şekli tevkîfîdir. Ancak kıraat imamlarından şu veya bu kelimeler üzerinde vakıf yapılması ve vakıf yerlerinin tespiti noktasında herhangi bir rivâyet gelmediği için okuyucu açısından bu kelimeler üzerinde vakıf yapmanın zarûrî olmadığını ifade etmek gerekir.

B. ÂSİM KIRAATINDA VAKIF ANLAYIŞI

Vakıf konusunun asıl itibarıyla tecvid ilminin konusu olması, bu ilmin de kıraat ilminin bir şubesi olması hasebiyle bu konu kıraat kitaplarında "Bâbu'l-Vakf alâ Evâhiri'l-Kelime" ve "Bâbu'l-Vakf alâ Mersûmi'l-Hat" başlıkları altında ele alınmıştır.

Kıraatta vakıf konusunun geniş olması sebebiyle burada ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Bu çerçevede amaç, kıraat imamlarının vakıf anlayışı hakkında mevcut bazı bilgileri hatırlatmaktır. Bu sebeple kıraat âlimlerinin tam, kâfî, câiz, lâzım, hasen gibi mânâya yönelik vakıf konusunda yaptığı taksimatlar kapsam dışı bırakılmıştır.

Kıraat ilminde asıl olan vasıl ile okumaktır. Lâkin Kur'ân okuyucusunun bir sûreyi veya ayeti bir defada okuması mümkün değildir. Vasıl halinde ise nefes almanın uygun

¹⁷⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 16.

¹⁷⁷¹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 58.

¹⁷⁷² Hz. Peygamber, kıraat imamlarının senedlerinde de yer alan ve Kur'ân konusunda öne çıkan sahâbeyi öğretim konusunda yetkilendirmişti. Bu şekilde yedi harf kapsamında verilen iznin kontrol altında verildiği düşünülebilir. Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018, s. 26.

olmaması sebebiyle vakıf yapılacak yerin bilinmesi gerekir. Bu mânâda vakıf yapmak için; ihtibârî (sınav için vakıf yapma), ıztırârî (zorunlu bir sebep), ihtiyârî (isteyerek), yani ilgili yerdeki kapalı mânâyı açıklamak gibi bazı sebepler bulunmaktadır.¹⁷⁷³

Vakıf yapılacak yerler hususunda âlimler bazı kriterleri gözetmişlerdir. Kurrânın çoğunluğu vakıf ve ibtidâ yapmak için ayet başı olsun ya da olmasın mânâ ve maksadın tamam olduğu yerleri esas kabul etmişlerdir.¹⁷⁷⁴ Bu çerçevede kıraat imamları arasında vakıf konusunda üç tutum ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷⁵

1- Bir kısım Kurrâya göre mânâ tamam olsun veya olmasın vakıf yapılacak yerler ayet sonlarıdır. Ebû Amr bu şeklide vakıf yapmıştır.

2- İbn Kesîr ve Hamze'nin vakıf anlayışı ise nefesin bittiği yerdir. Vakıf yapılan yerde mânâ bozulsun veya bozulmasın durum aynıdır. Ancak İbn Kesîr üç yerde mânâyı dikkate alarak vakıf yapmıştır. Âl-i İmrân Sûresi 7. ayette وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ, Nahl Sûresi 103. ayette إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ bir de En'âm Sûresi 109. ayette وَمَا يُشْعِرُكُمْ kelimesinde vakıf yapmıştır. Bundan sonraki hemzeyi de esre ile ibtida etmiştir.

3- Bunların dışındaki *Nâfi'*, *İbn Âmir*, *Âsım*, *Kisâî*, *Ebû Ca'fer*, *Ya'kûb* ve *Halef* kelamın tamam olduğu yeri dikkate alarak vakıf yapmıştır. Yine İmam Nâfi'nin de mânâyı itibar ederek vakıf yaptığı söylenmiştir.¹⁷⁷⁶ Ayrıca, Âsım'dan vakıf yaptığında harflerin irâbına işaret ettiği rivâyet edilmiştir.¹⁷⁷⁷ Zemahşerî, "el-Keşşâf"ında Nâfi' ve Âsım'ın Bakara Sûresi 2. ayette لَا رَيْبَ kelimesi üzerinde vakıf yaptığını belirtmesi onun anlam merkezli okumaya önem verdiğinin göstergesidir.¹⁷⁷⁸

Burada şunu söylemek gerekir ki, Âsım kıraatı ve kıraat âlimlerinin mânâ merkezli vakıf anlayışı açısından baktığımızda bir kârî on kıraatı okurken vakıf ve ibtidânın güzel olduğu yerleri dikkate alarak vakıf yapması gerekir.¹⁷⁷⁹

¹⁷⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 177; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 177; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 328.

¹⁷⁷⁴ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 537; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 322.

¹⁷⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 188; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 185.

¹⁷⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 177, 188; Musâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân ve Eseruhâ fi't-Tefsîr*, el-Memleketü'l-Arabiyye: Matbaatü Melik Fahd, 2012, s. 64; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 323.

¹⁷⁷⁷ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 387; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 177; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 178.

¹⁷⁷⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 133; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzibü'l-Kıraat*, s. 375.

¹⁷⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 188; es-Seyyid Saîd el-Ezherî, *ed-Dürretü'l-Hasnâ' alâ İthaf'l-Kurrâ bi Usûli ve Davâbiti İlmi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Medine: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2014, s. 34, 35; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 322; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 177.

C. ÂSİM KIRAATINDA MÂNÂ MERKEZLİ VAKIF ÖRNEKLERİ

Âsım'la ilgili rivâyetlerde onun mânâ merkezli vakıf yapmaya özen gösterdiği nakledilmektedir.¹⁷⁸⁰ Kaynaklarda spesifik olarak Âsım ve diğer kurrânın vakıf yaptığı yerler konusunda kıraat eserlerinde herhangi bir rivâyete rastlanmamaktadır. Ancak bazı tefsir ve vakıf-ibtidâ eserlerinde bununla ilgili bazı kelimeler zikredilmiştir. Buradan hareketle özellikle ferşî ihtilaflarda nahiv anlayışının kıraatı tercih etmede etkisinin olduğu söylenebilir. Buna Âsım'ın da tercih ettiği kıraattaki nahiv durumuna göre vakıf yaptığı veya yapmadığı tahmin edilebilir. Bu sebeple ilgili eserlerde belirtildiği üzere Kur'ân okuyucusunun anlam açısından doğru yerde vakıf yapabilmesi, kıraat imamlarının bazı kelimelerdeki okuyuş tercihine göre değişebilmektedir.¹⁷⁸¹ Aşağıda verilecek örnekler Âsım'ın tercih ettiği kıraata göre nahiv açısından değerlendirilen durumlardır.¹⁷⁸² Bununla ilgili bazı örnekler şöyle zikredilebilir:

1- **ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ** (Bakara 2/2) Âsım ve Nâfi'nin **لَا رَيْبَ** kelimesi üzerinde vakıf yaptığı rivâyet edilmiştir.¹⁷⁸³ Mushaflarda burada vakf-ı muânaka işareti konmuştur.

2- **إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُم مِّن سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ** (Bakara 2/271). ayette **خَيْرٌ لَّكُمْ** Âsım kıraatı Şu'be rivâyetinde **ن/nun** şeklinde okunmakta olup buna göre **خَيْرٌ لَّكُمْ** kelimesi üzerinde vakıf yapmanın tam vakıf olduğu nakledilmiştir.¹⁷⁸⁴ Mushaflarda da Âsım'ın durduğu yerde **ط/ta** işareti konmuştur.

3- **لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرْ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ** (Bakara 2/284). ayette Âsım, **يُخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ** kelimesinden sonraki fiili **فَيَغْفِرْ** şeklinde dammeli okumuştur. Buna göre **يُخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ** üzerinde vakıf yapmak uygun görülmüştür.¹⁷⁸⁵ Mushaflarda bu kelime üzerinde **ط/ta** işareti vardır.

4- **فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ** (Âl-i İmrân 3/36). ayette Âsım, Şu'be rivâyetinde **وَضَعْتَ** kelimesini **ع/ayn** harfinin sükunu ve **ت/te** harfinin ötresiyle **وَضَعْتُ** şeklinde okur. Dolayısıyla Buna göre önceki **وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ** kelimesi üzerinde cümlelerin öncesiyle irtibatından ötürü vakıf yapmak uygun görülmemiştir.¹⁷⁸⁶ Bugünkü mushaflarda ilgili yere **ط/ta** konmuştur.

¹⁷⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 178.

¹⁷⁸¹ Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî, *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk., Muhsin Hâşim Derviş, Amman: Dâru'l-Menâhic, 1422/2001, s. 60.

¹⁷⁸² Müftî, *a.g.e.*, ss. 338-348.

¹⁷⁸³ en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s. 39.

¹⁷⁸⁴ el-Uşmûnî, *a.g.e.*, s. 65; Müftî, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁷⁸⁵ Müftî, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁷⁸⁶ el-Uşmûnî, *a.g.e.*, s. 76.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ 5-
kelimesinden En'âm 6/54) (En'âm 6/54) ثُمَّ تَابَ مِنْ بَغْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
sonraki edatı fethalı şekilde أَنَّهُ okuduğu için الرَّحْمَةَ kelimesi üzerinde vakıf uygun değildir.
Sonraki edatı kıraat imamlarından bazıları إِنَّ şeklinde okumuştur.¹⁷⁸⁷ Mushaflarda bu
kelime üzerinde لا/la işareti konmuştur.

وَأَنَّ تَذَكُّرُونَ 6- (En'âm 6/152) ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَذَكَّرُونَ
şeklinde fetha ile okunduğu için önceki kelimeler atıf olması sebebiyle تَذَكُّرُونَ kelimesi
üzerinde vakıf yapmak uygun olmamaktadır.¹⁷⁸⁸ Mushaflarda üzerinde لا/la işareti
vardır.¹⁷⁸⁹

مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ 7- (A'râf 7/186) وَتَذَكُّرُونَ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
göre فَلَا هَادِيَ لَهُ üzerinde vakıf yapmak uygundur. Çünkü o, sonraki fiili irab açısından da
dammeli okumuştur.¹⁷⁹⁰ Mushaflarda bu kelime üzerinde işaret olarak ط/ta vardır.

لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ 8-
ayette Âsım نَعْفَ kelimesini tahfifle okumuş bundan dolayı إِيْمَانِكُمْ kelimesi üzerinde vakıf
yapmanın uygun olduğu nakledilmiştir.¹⁷⁹¹ Mushafta bu kelime üzerinde ط/ta işareti
vardır.

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا 9-
ayette Âsım, مَتَاع kelimesini fethalı okumaktadır. Bu nedenle kelimenin öncesiyle alakası sebebiyle عَلَى أَنْفُسِكُمْ üzerinde
vakıf yapılmasının uygun olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁹² Mushafta bu kelime üzerinde لا/la
işareti vardır.

وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَبَسَ رِثَاها يَاسْحَقُ 10- (Hûd 11/71) وَرَأَى اسْحَقَ يَغْفُوبَ
ayette Âsım يَاسْحَقُ kelimesinde vakıf yapmak mümkündür.¹⁷⁹³ Ancak mushafta Hafs rivâyeti açısından burada لا/la işareti
vardır.

وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١١﴾ قَيِّمًا لِيُنْزِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ... 11- (Kehf 18/1-2) اَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا
kıraatına göre عِوَجًا kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel görülmüştür. Burada Hafs

¹⁷⁸⁷ Müftî, a.g.e., s. 340.

¹⁷⁸⁸ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 2, s. 646; Müftî, a.g.e., s. 340.

¹⁷⁸⁹ ed-Dânî, el-Müktefâ, s. 73.

¹⁷⁹⁰ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 284.

¹⁷⁹¹ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 311.

¹⁷⁹² el-Uşmûnî, a.g.e., s. 327.

¹⁷⁹³ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 351.

rivâyetinde vasıl halinde muttasıl (sektesiz) okuma yoktur. Ancak Şu'be rivâyetinde muttasıl (normal vasıl) olarak okunmuştur.¹⁷⁹⁴

(Nûr ... وَيُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾ رَجُلًا لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ ...-12) (Nûr 24/36, 37) Âsım, Şu'be rivâyetinde يُسَبِّحُ şeklinde ب/be harfini fethalı meçhul) okur, Buna göre 36. ayetin son kelimesi وَالْآصَالِ üzerinde tam vakıf olmasa da hasen olarak vakıf caiz görülmüş, يُسَبِّحُ şeklinde esreli okuyanların bu kelime üzerinde vakıf yapmadığı rivâyet edilmiştir.¹⁷⁹⁵ 36. ayetteki bu kelime Kûfe ehline göre ayet sonudur. Mushaflarda ise bu kelime üzerinde لا/la işareti vardır. 37. ayette وَإِيتَاءِ الرَّكَّةِ üzerinde vakıf caiz görülmüştür.¹⁷⁹⁶

(Furkân 25/60). ayette وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا-13) Âsım kıraatına göre لِمَا تَأْمُرُنَا kelimesi ت/te ile okunması ve sonrasında alakasından dolayı وَمَا الرَّحْمَنُ kelimesinde vakıf yapılmadığı rivâyet edilmiştir.¹⁷⁹⁷ Mushaflarda bu kelime üzerinde ق/kaf işareti vardır.

D. KURRÂNIN İTTİFAK ETTİĞİ VAKIF ŞEKLİ

Kurrânın mushaf hattı üzerinde vakıf konusunda ittifak ve ihtilaf ettikleri durumlar vardır.¹⁷⁹⁸ Bütün Kurrâ arasında kelime sonunda sükûn, işmâm ve ravm/ihtilâs ile vakıf yapmada ittifak varken, isbât, hazif, ibdâl, idğâm, ilhâk şeklinde vakıf yapmada ise ihtilaf vardır.¹⁷⁹⁹

İbnü'l-Cezerî, "Arab'ın kelimasında vakıfla ilgili muhtelif durumlar vardır. Kıraat imamları arasında bunlardan dokuz çeşidi kullanılmaktadır. Sükûn, ravm, işmâm, ibdâl, nakil, idğâm, hazif, isbât ve ilhâk bunlardandır." demiştir.¹⁸⁰⁰

İşkân ile Vakıf: İşkân, üç harekeden uzaklaşmak, bir kelimenin sonunu sâkin kılmaktır. Bu şekilde okuyucu için kelimenin sonunu iskân ederek istirahat etme imkânı olmaktadır.¹⁸⁰¹ Vakfedilen harfin iskân edilmesi asıl olandır.¹⁸⁰² Bu şekilde vakıf yapmak

¹⁷⁹⁴ el-Uşmûnî, a.g.e., s. 229; Müftî, a.g.e., s. 342.

¹⁷⁹⁵ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s. 798.

¹⁷⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s. 799.

¹⁷⁹⁷ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c.2, s. 810.

¹⁷⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 96; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 319.

¹⁷⁹⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 246; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 144; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 189; Semennûdî, a.g.e., s. 48.

¹⁸⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 89; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 189.

¹⁸⁰¹ Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 93.

¹⁸⁰² Sükunla vakıf yapıldığı zaman bazen medd-i ârız, bazen medd-i lîn (hurfûf-u mukatta'alardaki ع/ayn harfleri hariç) olduğu için vakıf yapılan kelimede bütün kurrâya göre toplam yedi vecih vakıf yapmak caiz görülmüştür. Bunlar şöyledir: Eğer sâkin kılınan harfi fetha harekeli ise, İşbâ' (3 elif), tevassut (2 elif), kasr (1 elif) okunabilir. عَالِمِينَ (Fatiha 1/1) kelimesinde olduğu gibi. Eğer, eğer kesre harekeli ise, işbâ' (3 elif), tevassut (2 elif), kasr (1 elif) ve kasr ile ravm yapılarak durulabilir. الرَّحِيمِ (Fatiha 1/2) kelimesi gibi. Eğer, damme harekeli ise, İşbâ' (3 elif), tevassut (2 elif), kasr (1 elif), kasr ile ravm ve tûl, tevassut, kasr ile işmâm şeklinde vakıf yapılabilir. نَسْتَعِينُ (Fatiha 1/5) kelimesinde olduğu gibi. el-Kâdî, *el-Bûdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 28.

güzel görülmüş ve Kurrâ tarafından tercih edilmiştir. Ravm ve işmâm ise iskân etmenin fer'i kabul edilmiştir.¹⁸⁰³

Arapçada kelimeler fiiller veya isimler, fetha, damme, kesre ve tevinleriyle (fiiller tevin almaz) beraber altı çeşit hareke almaktadır. *İki üstün hariç* diğer hareketlerde ه/hü zamirlerinin harekesi dahil olmak üzere, iskân ile vakıf yapılmaktadır. Ancak ه/hü zamirleri her durumda iskân ile vakıf yapılırlar.¹⁸⁰⁴ İskân ile vakıf denildiğinde med üzere yapılan vakıflar da bu kapsama girmektedir. Çünkü burada da son harfin iskânı ile vakıf yapılmaktadır. عُنْدِي, ذُرُونِي إِلَى, عُنْدِي kelimeleri iskân ile okunur, derken ي/ya harflerini harekesiz ama med ile okunması kastedilmektedir.¹⁸⁰⁵ Eğer لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ kelimelerinde olduğu gibi harfin harekesi asıl itibariyle sükunsa, yine sükun olarak vakıf yapılmaktadır.¹⁸⁰⁶ Ayrıca, cemî müzekkeri sâlim olan kelimelerde sükunla vakıf konusunda Kurrâ arasında ittifak söz konusudur.¹⁸⁰⁷

Müenneslik ة/te'si üzerinde sükunlu ه/he harfi olarak vakıf yapılmasında ittifak vardır. Ancak açık ت/te ile yazılan harfler üzerinde ihtilaf vardır.¹⁸⁰⁸

Şâtıbî manzumesinde 376-378. beyitlerde bunu şöyle nazmetmiştir:¹⁸⁰⁹

وَكُوفِيْهِمْ وَالْمَازِيَّ وَنَافِعُ عُنُوَا	بِاتِّبَاعِ الْخَطِّ فِي وَقْفِ الْإِثْبَالَا
وَلَا بِنِ كَثِيْرٍ يُرْتَضَى وَابْنِ عَامِرٍ	وَمَا اخْتَلَفُوا فِيْهِ حَرٌّ أَنْ يُفْصَلَا
إِذَا كُتِبَتْ بِالتَّاءِ هَاءٌ مُّؤَنَّثٌ	فَبِالْهَاءِ قِفْ حَقًّا رَضَى وَمُعَوَّلَا

*Tâû't-tenis iki kısımdır. Biri vakıf halinde ه/he olarak okunur. Diğerisi vasıl halinde "te" olarak okunur. Kurrâ arasında ilkinin resme uygun olarak ه/he şeklinde okunmasında ihtilaf yoktur. Ancak ikinci kısımda ise İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî mushafta yazılan asla muhalif olarak ه/he ile vakıf yapar. Diğer Kurrâ ise asla uygun olarak vakıf yapar.*¹⁸¹⁰

Ravm ve İşmâm ile Vakıf: "Belirtmek, istemek" anlamına gelen ravm, terim olarak da hafif veya gizli bir sesle harekeyi belirtmektir. Ravm Ebû Amr ve Ehl-i Kûfe'den ravm ve işmâm ile ilgili caiz olduğuna dair bir rivâyet gelmesine rağmen diğer Kurrâdan

¹⁸⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 90; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 189.

¹⁸⁰⁴ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 150; Firyâl, *a.g.e.*, s. 221; Abdülaziz Süneyd, *el-İhtilâfû fî Vukûfi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Riyad: Câmiatü Melik Suud, 1436, s. 395. Sonu sâkin olan bir harf, zaten sâkin olduğu için buna şâmil değildir.

¹⁸⁰⁵ Süneyd, *a.g.e.*, ss. 396-398.

¹⁸⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 91.

¹⁸⁰⁷ Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 114; Muhaysin, *el-Mühezzebe*, s. 44.

¹⁸⁰⁸ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 179, 180.

¹⁸⁰⁹ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 337.

¹⁸¹⁰ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 180.

gelmemiştir.¹⁸¹¹ Fakat ehl-i edâ bu iki vakıf çeşidini bütün Kurrâ için uygulamış ve tercih edilenin bu şekilde olduğu nakledilmiştir.¹⁸¹²

Normalde sükûn ile durulduğunda hareke hiç okunmamaktadır. Ancak ravm ile vakıf yapıldığında okunmayan bu harekenin azı, yani 1/3 oranında hafif bir sesle belli edilmektedir. Ravm ile okuma, ihtilâsın ve ihfânın dışında bir okumadır. Ama ravm harekenin birazını okuma olup fetha harekede olmaması¹⁸¹³ ve vakıf halinde olması konusunda ihtilâs'tan ayrılmaktadır. İhtilâs ise fetha harekede olup sadece vakıf haline mahsus değildir ve harekenin azı giderilip çoğu kalmaktadır.¹⁸¹⁴

İşmâm ise, lügat olarak “koklatmak” anlamında olup tecvidde sükundan sonra dudakları öne getirerek toplamak şeklinde tanımlanmıştır. İşmâmda ses olmayıp dudak hareketi vardır. Vakıf yapılan harfin sükûnu biraz zayıf kalsa da mücerred bir sükûn vardır. İşmâm, ötre harekede yapılıp, üstün ve esre harekede yapılmamaktadır. نَسْتَعِينُ kelimesindeki gibi.¹⁸¹⁵

ed-Dânî burada ravmın sesin zayıflatılarak okunması, işmâmın ise dudakları öne toplamak şeklinde açıklamış, alimler nezdinde ravmın kesre ve damme; işmâmın da sadece damme hareke kullanıldığını ama bütün hareketlerde bunu uygulamanın mümkün olduğunu söylemiştir.¹⁸¹⁶

Vakıf anında harekesi ötre olan kelimede bütün Kurrâya göre yedi vecih (medd-i ârız) okunmasında ittifak olup bunların üçü işmâmla ilgilidir. Nitekim Âsım'ın نَعْبُدُ, نَسْتَعِينُ gibi sonu damme ile biten kelimelerde harflerin irabına işaret ettiği, yani işmâm yaptığı nakledilmiştir.¹⁸¹⁷ Esasında alimler Kûfe ve Ebû Amr dışındaki Kurrâdan bir rivâyet olmamasına rağmen ehl-i edâ bütün Kurrâ için uygulandığını nakletmişlerdir.¹⁸¹⁸

¹⁸¹¹ İbnü'l-Kâsîh, a.g.e., s. 122. İbn Galbûn, bu konuda Âsım'dan rivâyet geldiğini zikretmemiş, ancak bütün kurrânın ravm ve işmâmı uyguladığını ve tercih edilenin bu olduğunu belirtmiştir. İbn Galbûn, a.g.e., c. 1, ss. 241, 242; Semennûdî, a.g.e., s. 48.

¹⁸¹² el-Kâdî, el-Vâfî, s. 144; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 91; İbnü'l-Cezerî, Takrîbü'n-Neşr, s. 417.

¹⁸¹³ Mekkî ve bazı nahiv ehli ravm'ın fetha harekede de caiz olduğunu söylemiştir. el-Mar'âşî (Saçaklızâde), Cuhdû'l-Mukill, s. 277.

¹⁸¹⁴ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 174, 175; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 314; el-Mar'âşî (Saçaklızâde), Cuhdû'l-Mukill, s. 278. Ravm eğer medd-i ârız veya medd-i lîn'de olursa kasr ile yani 1 elif uzatarak yapılır. Çünkü o zaman ravm ile vakıf yapıldığında az da olsa sükûn kalkmakta ve medd-i ârız olmamakta, sadece tabîî med kalmaktadır. Ravm'da ayrıca yapılacak bir hareket olmayıp, hafif ses vardır. Ravm, esre ve ötre harekede yapılır. Üstün harekenin zayıflığı sebebiyle yapılmaz. نَسْتَعِينُ, الرَّحِيمُ kelimelerinde olduğu gibi. Ayrıca işmâmda belirtileceği gibi ravm'da da medd-i ârız, lîn'in dışında başka bir kelimede de olması mümkündür. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 90, 92; Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, c. 1, s. 56; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 314; el-Kâdî, el-Büdûrû'z-Zâhira, c. 1, s. 28.

¹⁸¹⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 90, 92; Dimyâtî, a.g.e., c. 1, s. 315; el-Kâdî, el-Büdûrû'z-Zâhira, c. 1, s. 28, 146.

¹⁸¹⁶ ed-Dânî, et-Teysîr, s. 247; İbnü'l-Cezerî, Tahbîr, s. 261.

¹⁸¹⁷ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 387.

¹⁸¹⁸ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 144; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 91.

İşmâm, tecvid kitaplarında daha çok medd-i ârız ve lîn'den sonra anlatılmaktadır. Bu çerçevede işmâm; tûl, tevassut ve kasr ile yapılmaktadır.¹⁸¹⁹ Ama herhangi bir meddin olmadığı kelimedede vakıf yapıldığında da işmâm yapılabilir. O zaman tûl, tevassut ve kasr'dan bahsedemeyiz.¹⁸²⁰

İşmâm ve ravm yapmanın faydası şöyle ifade edilmektedir. Kelimelerin harekeleri vasıl halinde açıkça ortaya çıkmasına rağmen vakıf halinde hareke kaybolmaktadır. Aslında var olan bu harekeyi dinleyen ve gören kişinin bu kelimenin harekesinin nasıl olduğunu bilebilmesi açısından ravm ve işmâm önemlidir. Bunlar ancak kıraatı dinleyen kişilerin olması durumunda olmakta, dinleyen söz konusu değilse buna ihtiyaç duyulmamaktadır.¹⁸²¹

İbdâl ile Vakıf: İbdâl, kelime olarak “değiştirmek” demektir. Bu anlamda üç durumu vardır. Birincisi vakıfla ilgili olarak mansub tenvinin elife ibdâl edilerek 1 elif miktarı uzatılmasıdır. Tecvid ilminde buna meddû'l-ivaz denilmektedir. حَكِيمًا، عَلِيمًا، غَفُورًا , عَظَاءَ kelimelerinde غَفُورًا، عَلِيمًا، حَكِيمًا şeklinde vakıf yapmak gibi. Bu şekilde vakıf konusunda fethalı tenvinin elife ibdâlinde ve iki ötre ve esrenin de hazfinde Kurrâ arasında ittifak vardır.¹⁸²² İkincisi، نِعْمَةً، الْجَنَّةُ örneklerinde olduğu gibi ة/tâ-i merbûta'nın bütün harekelerinde ت/te harfine bedel olarak سâkin ه/he olarak vakfedilmesidir. Üçüncü olarak da تَبَيُّ، تَبَوُّي، وَهَيَّي gibi bir kelimenin son harfi olarak gelen hemzenin و/vav، ي/ya veya /elife (و ي ا) ibdâl edilmesidir ki, bu şekilde vakıf Âsım kıraatında yoktur.¹⁸²³ Munfasıl هُو ve هِي zamirlerindeki gibi son harf öncesi dammeli و/vav ve öncesi kesreli ي/ya harfi varsa لِيُؤْبَا، لِي، فَتَسِي، لِي gibi kelimelerde hareke hazfedilerek med harfine ibdâl edilip uzatılarak vakıf yapılmaktadır.¹⁸²⁴

E. İHTİLAF EDİLEN VAKIF ŞEKLİNDE ÂSİM'İN TERCİHİ

Kurrânın ittifak ettiği vakıf şekli olduğu gibi keyfiyet bakımından ihtilaf ettiği vakıflar da vardır. Bu da belli bazı kelimeler üzerindeki vakıflarla sınırlıdır. Kurrâ arasında vakıf keyfiyeti bakımından farklı olan bu kelimeler üzerinde vakıf yapmak zarurî değildir. Kur'ân okuyucusunun, eğer belirtilen kelime üzerinde vakıf yapılırsa hangi imamın kıraatı

¹⁸¹⁹ el-Kâdî, *el-Büdü'z-Zâhira*, c. 1, s. 28.

¹⁸²⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 92; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 315.

¹⁸²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 93; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 315. Ravm ve işmâmın yapılmadığı yerler için bkz. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 91, 92; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 315, 316; 147; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 277, 278; Zîn, *a.g.e.*, s. 280, 281, 282; ed-Dabbâ, *İrşâdû'l-Mürîd*, ss. 147-150.

¹⁸²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 99.

¹⁸²³ el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 345.

¹⁸²⁴ ed-Derkezlî, *a.g.e.*, c. 2, s. 225.

okunuyorsa ona uygun vakıf yapması gerekir. Zira bu durum da imamlardan rivâyet yoluyla gelen bir kıraattır. Kıraat ve tecvid eserlerinde mânâ açısından vakfın uygun olup olmadığı yerler açıklanmıştır. Eğer bu gibi yerlerde vakıf uygun değilse durum nedir? sorusuna İbnü'l-Cezerî "*Buralarda vakıf gerekmemekle birlikte eğer gerçekleşirse bu şekilde yapılacaktır.*" şeklinde cevaplamıştır.¹⁸²⁵

Kıraat imamları açısından ele alacağımız vakıfların mushaf hattıyla da alâkası bulunmaktadır. Kurrâ, mushaf hattına uygun vakıf yapmada (takdiren) ittifak etmiştir. Âsım ve bazı Kurrâ bizzat hat üzere vakıf yapmaktadır.¹⁸²⁶ Mushaf hattı dediğimizde sahâbe döneminde Hz. Osman riyâsetinde yazılıp çoğaltılan, bütün sahâbenin üzerinde icma ettiği ve Hz. Osman'ın belli şehirlere gönderdiği mushafta yazılmış olan bazı kelimelerdir. Kurrâ, Osman mushafında hat/yazı itibariyle yazılmış olanı lafzen isbât etme, hat itibariyle hazfedilmiş olanı da lafzen hazfetme konusunda mushaf hattına uymuşlardır. Lâkin mushaflardan kaynaklanan bazı kelimelerde vakıf konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunlar /elîf, و/vav, ي/ya ve ء/hemze konusunda isbât ve haziften ibarettir. Kurrânın vakıfta ihtilaf ettiği bu kelimeler mushaflarda genel hattın dışında bir resimle yazılmışlardır. Mesela, bunlardan rivâyete tâbî olarak رَحْمَةً, نِعْمَةً gibi kelimeler üzerinde ه/he olarak durulduğu gibi sâkin ت/te harfi olarak da vakıf yapılmıştır.

Daha önce Âsım'ın vakıf tercihinin kelamın tamam olduğu yerlerde olduğu söylenmişti. Yukarıda bahsi geçen kelimelerde mana tamam olmasa da kıraat imamlarının bu kelimeler üzerinde nasıl vakıf yaptığının nakledilmesi, onların genel tutumuna aykırı bir durum değildir. Bu onların mutlaka onların bu kelimeler üzerinde vakıf yaptığı anlamına gelmemekte, eğer vakıf yapılırsa bu şekilde durmayı tercih ettikleri anlamına gelmektedir.

Açık ت/Te Harfi ile Resmedilen Kelimeler: Mushaflarda tâû't-te'nîs olarak adlandırılan müenneslik tâ'sında aynı kelime, bazen açık ت/te ile bazen yuvarlak ð/te ile resmedilmiştir. Bu kelimeler, vasıl halinde normal olarak harekeleriyle okunurken, vakıf halinde okunmasında Kurrâ arasında ihtilaf söz konusudur. Bazı Kurrâ açık yazılan ت/te harflerinde sükûn ile bazı Kurrâ da sâkin ه/he harfi olarak vakıf yapmaktadır. İmam-ı Âsım bu kelimelerde mushaf hattında bizzat yazıldığı şekliyle sükunlu ت/te olarak vakıf yapmaktadır.¹⁸²⁷

¹⁸²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 153.

¹⁸²⁶ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 248; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 148.

¹⁸²⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 248; el-K3adî, *el-Vâfi*, s. 149. İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâf ve Ya'kûb bu kelimeler üzerinde Mushaf hattına tahkîke aykırı olarak takdîren ه/he harfiyle vakıf yapar. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 97.

Bu konuda müfred okunmasında ittifak edilip açık yazılan bu kelimeler şöyledir:

1- رَحْمَتٌ (Bakara 2/218, A'râf 7/56, Hûd 11/73, Meryem 19/2, Rûm 30/50, Zuhuruf (2) 43/32). 2- نِعْمَتٌ (Bakara 2/231, Âl-i İmrân 3/103, Mâide 5/11, İbrahim (2) 14/28, 34, Nahl (3) 16/72, 83, 114, Lokmân 31/31, Fâtır 35/3, Tûr 62/29). 3- سُنَّتٌ (Enfâl 8/38, Fâtır (3) 35/43, Mü'min 40/85). 4- لَعْنَتٌ (Âl-i İmrân 3/61, Nûr 24/7). 5- اِمْرَأْتُ (Âl-i İmrân 3/35, Yûsuf (2) 12/51, Kasas 28/9, Tahrîm (3) 66/10, 11). 6- مَعْصِيَتٌ (Mücâdele (2), 58/8, 9). 7- Diğer Kelimeler: كَلِمَتُ رَبِّكَ (En'âm 6/115, A'râf 7/137, Yûnus 10/33, 96, Mü'min 40/6), بَقِيَّتُ (Hûd 11/86), فُتُّ عَيْنٍ (Kasas 28/9), فِطْرَتُ اللَّهِ (Rûm 30/30), شَجَرَتِ الرَّقُومِ (Duhân 44/43), اِبْنَتُ عِمْرَانَ (Tahrîm 66/12).¹⁸²⁸

Kurrânın ifrâd (tekil) ve cemî (çoğul) arasında okunmasında ihtilaf ettiği yedi kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin mushaflarda açık ت/te ile yazıldığı konusunda ittifak vardır. Bunlar şöyledir: كَلِمَتُ (En'âm 6/115, Yûnus (2) 10/33, 96,¹⁸²⁹ Mü'min 40/6, 7)¹⁸³⁰ غُفَاتٍ (Sebe' 34/37), غُفَاتٍ (Yûsuf 12/7 ve Ankebût 29/50), اَيَّاتٍ (Yûsuf (2) 12/10, 15), غِيَابَتٍ (Yûsuf (2) 12/10, 15), بَيِّنَاتٍ مِنْهُ (Fâtır 35/40), مِّنْ ثَمَرَاتٍ (Fussilet 41/47), جَمَالَتٍ (Mürselât 77/33).¹⁸³¹

Bu kelimelerde müfred veya cemî okuyanlar mushafta yazıldığı gibi ت/te harfi üzere vakıf yapmışlardır.¹⁸³² Yani Âsım cemî veya müfred olsa da bunların hepsinde ت/te ile vakıf yapmaktadır.¹⁸³³

Bunların dışında mushafta altı kelime ت/te harfiyle resmedilmiştir. يَا اَيُّهَا (Yûsuf 12/4, 100, Meryem 19/42, 43, 44, 45, Kasas 28/26), مَرْضَاتٍ (Bakara 2/207, 265, Nisâ 4/114, Tahrîm 66/1), هَيْهَاتَ (Mü'minûn 23/36), وَلَاتَ (Sâd 38/3), ذَاتَ بَهْجَةٍ (Neml 27/60), اللَّاتِ (Necm 53/19).¹⁸³⁴ Bu kelimelerde aralarında değişkenlik olmak üzere Kurrâ arasında ه/he şeklinde ve ت/te şeklinde vakıf yapanlar mevcuttur. Âsım bunların hepsinde mushaf hattına tahkîken uygun olarak ت/te ile vakıf yapmıştır. Bunların dışındaki Enfâl Sûresi 1., Kehf Sûresi 17, 18. ve Tebbet Sûresi 3. ayetteki ذَاتَ kelimesi üzerinde ise ت/te ile vakıf

¹⁸²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 96, 97.

¹⁸²⁹ ed-Dânî, Yûnus Sûresi 96. ayetteki tekil olan كَلِمَتُ lafzının Irak Mushaflarında yuvarlak ã/te ile yazıldığını söylemiş fakat İbn Necâh bazı Mushaflarda açık ت/te, bazı Mushaflarda kapalı ã/te ile yazıldığını nakletmiştir. Bugün elimizdeki Mushaflarda bu kelime açık ت/te ile yazılmış olup Âsım kıraatında da müfred olarak okunur. İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 3, s. 657; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 98.

¹⁸³⁰ Bu kelimenin yazılmasında da mushaflar arasında ihtilaf olduğu belirtilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 98.

¹⁸³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 96, 97.

¹⁸³² el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 151; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 321.

¹⁸³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 98.

¹⁸³⁴ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 180, 181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 98; Zîn, *a.g.e.*, s. 285, 286.

yapmada Kurrâ arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁸³⁵ İhtilâf olan kelime sayısı toplamda 65 olmaktadır.

Bazı Kelimelerde Vakıf: Kur'ân'da yer alan bazı kelimelerde vakıf konusunda Kurrâ arasında ihtilaf söz konusudur. Bu kelimelerdeki vakıf ihtilaflarına anlam açısından baktığımızda ihtiyarî olarak vakıf yapılması veya vakıftan sonra kelimenin bölünerek sonrasından ibtidâ edilmesi uygun değildir. Bu kelimelerdeki vakıf durumunu ihtibârî/imtihan ve ıztırârî/zarûret olarak düşünmek gereklidir.¹⁸³⁶ Bunlar, يَا أَيُّهَا الْمَالِ، وَيَكُنَّ، أَيُّهَا، كَائِنٌ، أَيُّهَا kelimeleridir.

a. Kur'ân'da "ey" anlamına gelen أَيُّهَا kelimesi birçok yerde geçmektedir. Bu kelime he/he harfinden sonra elifle yazılmıştır. Bu kelime üç yerde ise /elifin hazfiyle يَا أَيُّهَا şeklinde yazılmıştır.¹⁸³⁷ Bunların farklı yazılması konusunda, kıraat farklılıklarını belirtmek amacıyla vasıl hali dikkate alınarak fetha ile yetinildiği ifade edilmiştir.¹⁸³⁸

İbn Âmir he/he harflerini damme ile Âsım ve diğerleri fetha ile vasıl ederken, vakıf halinde ise Ebû Amr, Kisâî, Ya'kûb elifin isbâtı ile Âsım'ın da içinde olduğu diğer kıraat imamları elifsiz he/he harfini sâkin olarak okumuşlardır. Bu kelimenin elifle yazıldığı diğer yerlerde ise Kurrâ arasında herhangi bir kıraat farklılığı yoktur.¹⁸³⁹

b. Âsım'ın dahil olduğu çoğunluk Kurrâ وَيَكُنَّ "vay!" (Kasas 28/82) kelimesinde n/nun üzere, وَيَكُنَّ (Kasas 28/82) kelimesinde ise he/he üzere vakıf yaparken, Kisâî وَيُيْ şeklinde ya/ya üzere, Ebû Amr وَيَكُ şeklinde ke/kef üzere vakıf yapmaktadır.¹⁸⁴⁰ Mesâhif-i Osmânî bu kelimelerin tek kelime olarak yazılmasında ittifak etmiştir. Ama vakıf konusunda Kurrâ arasında ihtilaf vardır.¹⁸⁴¹ Çünkü وَيُ diye duranlar bu kelimeyi "hüzün" anlamında ayrı, وَيَكُ kelimesini ayrı kelime; kelimenin sonunda duranlar bunun aslının (lam harfinin hazfedilerek) وَيَكُ olduğunu söyleyip birleşerek tam bir kelime olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁴²

c. فَتَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (Nisâ 4/78). ayette¹⁸⁴³ مَالِ kelimesi Kur'ân'da Nisâ Sûresi 78, Kehf Sûresi 49, Furkân Sûresi 7 ve Meâric Sûresi 36. ayetlerinde geçmektedir. Bu kelimeler, Mushaf-ı Osmânîlerde haber J/lamı ile kendinden önce gelen soru edatı مَا birleşik yazılmıştır. Mushafta bunun ayrı yazıldığı yerler vardır. Ancak

¹⁸³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 98, 99; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 322.

¹⁸³⁶ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 1, s. 378.

¹⁸³⁷ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 28. bkz. Nûr 24/31, Zuhruf 43/49, Rahmân 55/31.

¹⁸³⁸ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 28. bkz. Nûr 24/31, Zuhruf 43/49, Rahmân 55/31.

¹⁸³⁹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 106; Zîn, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁸⁴⁰ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 113. İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 4, s. 974.

¹⁸⁴¹ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 4, s. 974.

¹⁸⁴² İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 279.

¹⁸⁴³ Anlamı: Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar.

burada J/lam harfinin sonraki kelimeye bitişik olmadığını müşahade etmekteyiz.¹⁸⁴⁴ Ebû Amr ve Kisâî (hulf ile) ما şeklinde sadece soru edatı üzerinde vakıf yaparken, Âsım ve diğer kıraat imamları J/lam harfi üzerinde vakıf yapmaktadırlar.¹⁸⁴⁵

d. وَكَانَ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَيْتٌ (Âl-i İmrân 3/146)¹⁸⁴⁶ ayette كَيْتٌ kelimesi mushafta yedi yerde¹⁸⁴⁷ tenvin yerine ن/nun harfiyle كَانٍ şeklinde resmedilmiştir. Bu kelimenin aslı tenvinli olarak كَانٍ şeklindedir.¹⁸⁴⁸ Kurrâ arasında bu kelime üzerinde vakıf yapmada ihtilaf söz konusudur. Âsım ve diğer Kurrâ bu kelime üzerinde ن/nun harfinin sükunuyla كَانٍ şeklinde vakıf yapmada ittifak etmiş ancak Ebû Amr kelimenin aslına binaen ي/ya harfinin sükunuyla vakıf yapmıştır. Çünkü tenvin vakıf halinde düşmektedir.¹⁸⁴⁹

e. أَيَّا مَا نَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (İsrâ 17/110). ayette أَيَّا kelimesi sadece bu ayette bulunmaktadır. Mushaf hattında ayrı yazılmıştır. Hamze, Kisâî, Ruveys أَيَّا kelimesi üzerinde tenvini elife ibdâl ederek (bir elif uzatarak) vakıf yapmaktadır. Âsım'ın dahil olduğu diğer Kurrâ ise مَا üzerinde medd-i tabî ile vakıf yapmaktadır.¹⁸⁵⁰

f. أَلَا إِنَّ تَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ (Hûd 11/68). ayette تَمُودًا kelimesi, sonunda zâid elifli olarak Hûd Sûresi 68, Furkân Sûresi 38, Ankebût Sûresi 38 ve Necm Sûresi 51. ayetlerinde geçmektedir. Bu kelime mushaflarda د/dal harfinden sonra ل/elifle resmedilmiştir.¹⁸⁵¹

Hamze, Ya'kûb ve Hafs bahsedilen son kelimeleri vaslen د/dal harfini tenvinsiz fethalı olarak okurken, Şu'be ve diğer Kurrâ ilk üç kelimeyi vaslen fethalı tenvin ile okumaktadır. Hafs, Şu'be ve Hamze, Necm Sûresi 51. ayetteki kelimeyi vaslen tenvinsiz okurken, diğer Kurrâ tenvinle okumuştur.¹⁸⁵² Yani Şu'be ile Hafs sadece Necm Sûresinde tenvinsiz okumada ittifak etmiştir. Dolayısıyla vakıf halinde bu kelimelerin hepsinde Hafs د/dal harfinin sükunu ile okurken, Şu'be ilk kelimedede tenvinin ibdâli ile ل/elif üzere vakıf yapmaktadır.¹⁸⁵³ Buradaki kıraat ihtilafı kelimenin munsarif ve gayr-ı munsarif olmasına dayandırılmıştır.¹⁸⁵⁴

¹⁸⁴⁴ İbn Necâh, a.g.e., c. 2, s. 406.

¹⁸⁴⁵ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 151; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 109, 110.

¹⁸⁴⁶ Anlamı: Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar.

¹⁸⁴⁷ bkz. Âl-i İmrân 3/146, Yûsuf 12/105, Hac 22/45, 48, Ankebût 29/60, Muhammed 47/13 ve Talâk 65/8.

¹⁸⁴⁸ el-Hamed, Resmü'l-Mushaf, s. 269; Abay, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁴⁹ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 151; Mehra, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr, s. 147.

¹⁸⁵⁰ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 151; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 108.

¹⁸⁵¹ İbn Necâh, a.g.e., c. 2, s. 690.

¹⁸⁵² el-Kâdî, el-Vâfî, s. 291.

¹⁸⁵³ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 362, 363; ed-Dânî, el-Muknî', s. 48; Mekkî Nasr, Nihâyetü Kavli'l-Müfîd, s. 271. İbnü'l-Cezerî bu konuda hilaf olmadığını ancak Tayyibe'de Hafs'ın tarikleri içinde yer almayan (şâz) Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî'den (ö. 234/848) Hafs'tan vakıf halinde ل/elif üzere okuduğu rivayeti gelmiştir. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 307.

¹⁸⁵⁴ ed-Dânî, el-Muknî', s. 105; el-Kirmânî, a.g.e., s. 72; Abay, a.g.e., s. 21.

g. Yukarda belirtilen kelimelerin dışında aşağıdaki bazı kelimelerle ilgili şunlar söylenebilir: Te'kid nunu olarak isimlendirilen ن/nun harfi istisnâ olarak mushaflarda iki yerde tenvin ile resmedilmiştir.¹⁸⁵⁵ Bunlar, وَلَيَكُونَا (Yûsuf 12/32), لَنَسْفَعَا (Alak 96/15), إِذَا kelimeleridir. Bu kelimelerin son harfleri esasen ن/nun harfidir. Dolayısıyla Âsım ve diğer kıraat imamları mushaf hattına tahkîken ittibâ ederek bu kelimeleri vasıl halinde ن/nun ile vakıf halinde de elife ibdâl ederek vakıf yapar.¹⁸⁵⁶

h. وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَتَوَّأَ لِقَوْمِكَمَا يَمَضِرُ بُيُوتًا. (Yûnus 10/87). ayette geçen تَبَوَّأَ kelimesi hakkında Şâtibî şöyle demiştir:¹⁸⁵⁷

مَعَ الْمَدِّ قَطْعُ السَّحْرِ حُكْمُ تَبَوَّأَ بِنَا وَقَفُ حُفْصٍ لَمْ يَصِحَّ فَيُحْمَلَا

Sihr kelimesi ziyade katı' hemzesiyle okunur, "tebevve" kelimesinde Hafs ي/ya ile vakıf yapar, ancak bu sahih olarak gelmemiştir.

Bu konuda Hafs'ın yukarıdaki kelimedeki fethalı hemzeyi, fethalı ي/ya harfine ibdâl ederek vakıf yaptığı nakledilmiş ama Şâtibî bunun sahih olmadığı bildirmiştir. Dolayısıyla Şu'be ile Hafs arasında herhangi ihtilaf olmaması sebebiyle ikisi de hemzenin tahkîki ile okumuştur. Vakıf halinde hemzeyi sükûn ile okumuşlardır.¹⁸⁵⁸

i. أَلَّا يَسْجُدُوا Kelimesi, Neml Sûresi 25. ayetinde olup mushaflarda يَسْجُدُوا şeklinde yazılmıştır.¹⁸⁵⁹ Burada kıraat ihtilafı sadece أَلَّا edatının tahfifli ve teşdidli okunmasında vardır. Bunun dışında burada Kurrâdan farklı yerde vakıf yaptıkları nakledilmiştir. Buna göre أَلَّا edatını tahfifli okuyan Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ruveysي أَلَّا şeklinde vakıf yaparak أَلَّا şeklinde ibtidâ etmişlerdir. Bu durumda ayet أَلَّا يَا أَيُّهَا النَّاسُ اسْجُدُوا "Bakın, ey insanlar, secde edin!" şeklinde anlama gelmektedir. أَلَّا edatının teşdidli okuyan Âsım ve diğer Kurrâ ise أَلَّا edatı ن/nun harfinin ل/lam harfine idğamıyla oluşan bu kelimenin tamamında yani أَلَّا يَسْجُدُوا "secde etmesinler diye" üzerinde vakıf yapmaktadırlar.¹⁸⁶⁰

ii. اللَّائِي kelimesi Kur'ân'da Ahzâb Sûresi 4, Mücâdele Sûresi 2, Talâk Sûresi 4 (2 kere) olmak üzere dört yerde geçmektedir. Bu kelime ism-i mevsûl olan müennes اللَّائِي kelimesinin çoğuludur. Ehl-i Kûfe ve İbn Âmir bu kelimeyi vakfen ve vaslen eliften sonra gelen hemzenin esresi ve hemzeden sonra gelen ي/ya harfini sâkin olarak yani med yaparak okumuşlardır. Diğer Kurrâ arasında farklı şekillerde vakıf söz konusudur.¹⁸⁶¹

¹⁸⁵⁵ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 105; el-Kirmânî, *a.g.e.*, s. 72; Abay, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁸⁵⁶ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 582; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 274.

¹⁸⁵⁷ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 509.

¹⁸⁵⁸ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî*, s. 510; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 236.

¹⁸⁵⁹ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 4, s. 945.

¹⁸⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 492.

¹⁸⁶¹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 342.

İsbât ve Hazif Üzere Vakıf: Hazif yerine iskât kelimesi de kullanılmaktadır. Vakıf halinde hazif, iki şekilde yapılmaktadır. Ya *ya* /hemze harekesiyle düşürülmekte ya da *ya* /hemze düşürülüp harekesi diğer harfe nakledilmektedir. Bunlar şöyledir:

Zâid *ya* Harfinde Vakıf: Kur'ân'da son harfi *ya* olan kelime, nekre olarak geldiğinde *ya* harfi hazfedilip son harf tenvinli yazılmaktadır.¹⁸⁶² Bu şekilde hazfedilen kelimeler toplam 47 yerde 33 harftir. Buna örnek olarak *بَاغٍ*, *عَادٍ*, *مُوصٍ*, *أَيِّدٍ*, *وَالٍ*, *زَاقٍ* kelimeleri verilebilir.¹⁸⁶³ Bu konuda bazı kelimeler mârife olarak geldiği halde dokuz yerde istisnâî olarak *ya* harfleri hazfedilerek resmedilmiştir. Mesela, *الدَّاعِ* (Bakara 2/186, Kamer 54/6, 8), *المُهْتَدِ* (İsrâ 17/97, Kehf 18/17), *الْبَادِ* (Hac 22/25), *الجَوَابِ* (Sebe' 34/13), *الجَوَارِ* (Şûrâ 42/32), *المُنَادِ* (Kâf 50/41) ayetlerinde böyledir.¹⁸⁶⁴

Âsım, zâid *ya* harflerinin hepsinde mushaf hattına tahkîken uygun olarak hazif ile vakıf yapmaktadır.¹⁸⁶⁵ Ancak, Hafs, *يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ* (Zuhruf 43/68) ayetinde tek olarak her vakıf ve vasıl halinde *ya* harfinin hazfiyle rivâyet etmiştir. Yani vakıf yapıldığında *da* harfinin sükunuyla yapar. Şu'be ise vaslen *ya* harfini isbât ederek fetha ile okurken, vakfen isbât ederek sâkin okur.¹⁸⁶⁶

Hafs, vakıf ve vasıl halinde zâid *ya* harflerini hazifle okumuştur. Ancak *فَمَا أَتَيْنِ* *اللَّهُ* ayetindeki *ya* harfini istisna ederek vasıl halinde *ya* harfini fethalı okumuştur. Vakıf halinde de isbât ve hazif olarak iki vecih okumaktadır.¹⁸⁶⁷ Bu ayetteki *ya* harfinin mushaflarda hazifle yazıldığı anlaşılmaktadır. Zira, İbn Zencele *ya* harfinin hazfiyle vakıf yapmayı mushaf hattına ittibâ eden bir okuyuş olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁶⁸ Genelde mushaf hattına tahkîken uygun okuyuşu olan Âsım kıraatının, burada vasıl ve vakıf anında *ya* harfini isbât ederek mushaf hattına zahiren muhalif okuduğu görülmektedir.¹⁸⁶⁹

Mushaflarda isim veya fiiller bitişik olup hazifli olarak yazılan, *فَارْهَبُونِ* (Bakara 2/40, Nahl 16/51) -aslî *فَرَّهَبُونِ* şeklinde-, *فَاتَّقُونِ* (Bakara 2/41, Nahl 16/2) -aslî *فَاتَّقُونِ* şeklinde-, *تَكْفُرُونِ* (Bakara 2/152) -aslî da *تَكْفُرُونِ* şeklinde-¹⁸⁷⁰ şeklindeki kelimeleri bazı Kurrâ vakıf halinde *ya* harflerini isbât ederken, Âsım, çoğu Kurrâ gibi mushafta hazfedilmiş olan

¹⁸⁶² Abay, a.g.e., s. 28.

¹⁸⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 102.

¹⁸⁶⁴ Abay, a.g.e., s. 28.

¹⁸⁶⁵ ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 111; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 132; el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 345.

¹⁸⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, ss. 261-265; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 29.

¹⁸⁶⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 463; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 183; Zîn, a.g.e., s. 288.

¹⁸⁶⁸ İbn Zencele, a.g.e., s. 529.

¹⁸⁶⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 368; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 280.

¹⁸⁷⁰ Abay, a.g.e., s. 27.

bütün ي/ya harflerini vakfen de hazif ile okur.¹⁸⁷¹ Bunun dışında mushafta hazfedilen يَدْعُ (Kamer 54/6), وَيَدْعُ (İsrâ 17/11), يَمْنَحُ (Şûrâ 42/24), سَدْعُ (Alak 96/18), وَمَنْ يُؤْتِ (Bakara 2/269) gibi kelimelerdeki و/vav ve ي/ya harflerinde vakıf halinde Ya'kûb haricinde bütün Kurrâ mushaf hattına uygun şekilde hazifle vakıf yapmışlardır.¹⁸⁷²

Elifât-ı Seb'a Üzerinde Vakıf: Kur'ân'da mânâya tesir etmeyen bazı zâid harfler bulunmaktadır. Bu harflerden biri de /elif harfidir. Tecvid kitaplarında “elifât-ı Seb'a” başlığı altında ele alınan yedi kelime vardır. Bu harfler normal olarak kelimenin yazılışında olmayan harflerdir. Bu harfler yazılıp okunmayan diğer zâid harfler gibi değildir. Mufhaflarda elifle yazılan¹⁸⁷³ bu kelimelerde kıraat imamlarına göre vasıl ve vakıf durumlarındaki /elifi isbât veya hazfetmelerinde ihtilaf söz konusudur. Bu kelimeler şöyledir: أَنَا (Enbiyâ 21/25 ve diğer yerlerde) “ben” anlamındaki أَنَا، لَكِنَّا (Kehf 18/38)، الظُّنُونَا (Ahzâb 33/10)، الرَّسُولَا (Ahzâb 33/66)، السَّبِيلَا (Ahzâb 33/67)، سَلَا سَلَا (İnsân 76/4)، قَوَارِيرَا (İnsân 76/15, 16).

أَنَا/Ene kelimesinin geçtiği bütün yerlerde elifle yazılması bu kelimenin imlâ özelliğinin bu olması sebebiyledir. لَكِنَّا/lâkinnâ kelimesi de bu şekildedir.¹⁸⁷⁴ Bu elifin zâid olup olmadığı konusunda Basralı dilciler zâid, Kûfeli dilciler ise kelimenin aslından olduğunu belirtmişlerdir. Hicaz lehçesinde bu /elif vakıf halinde isbât edilmekte, vasıl halinde de hazfedilmektedir. Bu açıdan elifin isbât edilerek okunması onun zâid olmadığını gösterir, denilebilir. İlgili eserlerde belirtilen “sebilâ”, “kavarîrâ”, “zunûnâ”, “rasûlâ”, kelimeleriyle alakalı ed-Dânî, bu yazımın telaffuza uygun olarak gerçekleştiğini belirtmenin yanında başka sebepler de belirtmiştir. Genel olarak bu eliflerin ayet sonu uyumu olduğu zikredilmiştir. Ama 4. ayetteki “sebîl” kelimesi örnek gösterilerek bunun gerekçe olamayacağı da söylenmiştir.¹⁸⁷⁵

Kıraat açısından bu kelimelere bakacak olursak durum şöyledir:

أَنَا/Ene Kelimesi: Bu kelimenin cümle içinde üç hali vardır. **1-**Kendisinden sonra meftûh ve madmûm harekeli katı' hemzesi gelmesi durumunda أَنَا أُحْيِي kelimeleri gibi Nâfi', Ebû Ca'fer vasıl halinde elifin isbâtı ve medd-i munfasıl ile okumaktadır. Vakfen de elifi isbât etmektedir. **2-** Kendisinden sonra sâkin bir harfin gelmesi durumunda bütün Kurrâ vasıl halinde hazif ile vakıf halinde isbât ile okumaktadır. **3-**Kurrâ, kendisinden sonra

¹⁸⁷¹ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 261; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 92; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 278; İbnü'l-Kâsîh, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁸⁷² İbnü'l-Kâsîh, *a.g.e.*, s. 143; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 105; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 357.

¹⁸⁷³ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 374, 375; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 107.

¹⁸⁷⁴ İbn Necâh, *a.g.e.*, c. 3, s. 808.

¹⁸⁷⁵ ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 66; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 172.

bunların dışında diğer harekeli harflerden biri geldiğinde vakfen isbât (uzatarak), vaslen de iskât (uzatmadan) ile okumaktadır.¹⁸⁷⁶ Yani bu kelimedden sonra hemze-i katı olmaması durumunda vasıl halinde kasr, vakıf halinde med ile okunmasında Kurrâ arasında ittifak vardır.¹⁸⁷⁷

He üç halde Şu'be ve Hafs, bu kelimeyi vasıl halinde elifin hazfiyle (uzatmadan), vakıf halinde de elifin isbâtıyla okumaktadır. Yani vakıf ve vasıl halinde aralarında ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁸⁷⁸ Burada vasıl halinde hazfedilmesi, vakıf halinde isbât edilmesi, hâ-i sekt gibi elifin ن/nun harfinin harekesini muhafaza etmek için olduğu, şeklinde izah edilmiştir.¹⁸⁷⁹

لَكِنَّ/Lâkinnâ Kelimesi: Bu kelime لَكِنَّ ve لَّا kelimelerini idğâm edilmesi ile oluşmuştur.¹⁸⁸⁰ Bu kelimedde vaslen İbn Âmir ve Ebû Ca'fer isbât ile okurken, Âsım'ın da dahil olduğu (Şu'be ve Hafs) diğer Kurrâ hazif ile okumaktadır.¹⁸⁸¹ "Ancak vakıf halinde Kurrâ arasında /elifin isbâtıyla, yani ن/nun harfini لَكِنَّ şeklinde uzatarak okumada ittifak söz konusudur.¹⁸⁸² Böyle okunmasının delili olarak da لَّا/ene kelimesinin /elifinin harekeyi korumak için geldiği belirtilmiştir.¹⁸⁸³

سَلَّاسِلَ/Selâsile Kelimesi: Bu kelimeyi Şu'be; Nâfi', Kisâî, İbn Âmir'le birlikte vakfen elifi ibdâl ile (isbât), vaslen de tenvin ile okumuştur. Hafs ise Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde diğerleri gibi vaslen tenvinsiz hazif ile سَلَّاسِلَ şeklinde, vakfen de Şâtıbiyye tarikinde elifin isbâtı سَلَّاسِلَ şeklinde ve elifin hazfiyle, yani ل/lam harfinin sükunuyla سَلَّاسِلُ olmak üzere iki vecih; Teysîr tarikinde ise sadece Hafs rivâyetinde elifsiz okunduğu nakledilmiştir.¹⁸⁸⁴

قَوَارِيرَ/Kavârîrâ Kelimesi: Bu kelime yan yana iki defa geçmektedir. İlk ve ikinci kelimedde Şu'be ile Hafs vaslen ve vakfen okumada ihtilaf etmiştir. Vasıl halinde Hafs elifin hazfi ile قَوَارِيرَ şeklinde, Şu'be ise tenvin ile قَوَارِيرًا şeklinde okumaktadır. Vakfen ise Şu'be her iki kelimeyi elifinin ibdâli/isbâtı ile med ile (uzatarak) قَوَارِيرًا şeklinde, Hafs ilk

¹⁸⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 107; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 2, s. 127.

¹⁸⁷⁷ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 410.

¹⁸⁷⁸ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 408, 409; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 306, 307.

¹⁸⁷⁹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 306, 307.

¹⁸⁸⁰ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 583; Muhaysin, *el-Kıraat*, c. 2, s. 34.

¹⁸⁸¹ en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 43.

¹⁸⁸² İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 233; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 271.

¹⁸⁸³ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 61.

¹⁸⁸⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 543, 544; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 375; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 295; Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 405, 445.

kelimede Şu'be gibi uzatarak, ancak ikinci kelimede ر/ra harfinin sükunu ile okumuştur.¹⁸⁸⁵

"Selâsîl" ve "kavârîr" kelimelerinin tenvinli veya tenvinsiz okunması kelimenin munsarif veya gayr-ı munsarif olmasıyla açıklanmıştır.¹⁸⁸⁶

الرسول/er-Rasûlâ, الظنون/ez-Zunûnâ ve السبيل/es-Sebilâ kelimeleri: Şu'be ile Hafs bu kelimeler de ihtilaf etmiştir. Bu üç kelimeyi Hafs vaslen hazif ile الرُّسُولَ, الظُّنُونُ, السَّبِيلَ şeklinde, vakfen elifin isbâtı ile الرُّسُولَا, الظُّنُونَا, السَّبِيلَا şeklinde okumaktadır. Hafs sadece vakıf halinde isbât ederken, Şu'be hem vakıf hem de vasıl halinde bu elifleri الرُّسُولَا, الظُّنُونَا, السَّبِيلَا şeklinde isbât ederek okumaktadır.¹⁸⁸⁷

Bu kelimelerin vasıl halinde hazfedilmesi tevcih/delil edilirken kelimenin aslının elifsiz olduğu, ama vakıf halinde de mushaf hattına uygun olarak isbât edildiği belirtilmiştir.¹⁸⁸⁸

Hâ-i Sekt Üzerinde Vakıf: Bu konu "hâ-i sekt" başlığı altında işlenmişti. Vakıf durumu açısından önemine binaen burada tekrar etmek yerinde olacaktır. Yedi kelimenin sonunda sükunlu ه/he harfi şeklinde zâid olarak gelen bu kelimelerde أَفْتَدَهُ, كِتَابِيَّةُ, لَمْ يَتَسَنَّهْ (Kur'râ, vasıl halinde bu harflerin isbât edilmesi veya hazfedilmesi noktasında ihtilaf etmiş ancak vakfen isbât edilerek "sâkin he" olarak okunmasında ittifak etmiştir. Âsım kıraatında ise bu harfler vasıl ve vakıf halinde sâkin olarak okunmaktadır.¹⁸⁸⁹

İmâle ile Vakıf: İmâlenin, "meylettirmek" anlamında olduğu daha önce ifade edilmişti. Burada imâleden maksat imâle-i kübrâdır. Yani elifin ي/ya (fethayı kesreye) daha fazla meylettirilerek kesreye yakın olarak okunmasıdır. Hafs rivâyetinde vakıf halinde imâle ile okunan herhangi bir kelime bulunmazken, Şu'be ve diğer bazı Kur'rânın okumasında hem vakıf hem de vasıl halinde imâle bulunmaktadır. Şu'be'nin imâle yaptığı kelimeler "imâle" bölümünde izah edilmişti. Bu noktada Şu'be, رَعَى (Enfâl 8/17)¹⁸⁹¹ أَعْطَى (İsrâ 17/83) وَتَنَا (Mutaffifîn 83/14) بَلَّ رَانَ (Tevbe 9/109) هَارٍ (İsrâ 17/72) (2 yerde) سُوَّى (Tâhâ 20/58), سُدِّيَّ (Kıyâmet 75/36) kelimelerinde vakıf ve vasıl halinde okunmaktadır.¹⁸⁹² Eğer رَاى kelimesinden sonra munfasıl

¹⁸⁸⁵ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 307.

¹⁸⁸⁶ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 352, 354.

¹⁸⁸⁷ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 367, 368; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 344; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 509.

¹⁸⁸⁸ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 195.

¹⁸⁸⁹ Bu kelimeler hâ-i sekt bölümünde incelenmiştir.

¹⁸⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 106; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 323; el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 352, 353.

¹⁸⁹¹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 121.

¹⁸⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 33; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 262.

veya muttasıl olarak harekeli bir harf رَايَ كَوْكَبًا (En'âm 6/76) şeklinde gelirse vakıf ve vasıl halinde ر/ra ve ء/hemzede imâle yapmaktadır.¹⁸⁹³ Eğer رَايَ kelimesinden sonra رَا الْقَمَرِ (En'âm 6/77) kelimesi gibi sâkin bir harf gelirse sadece vasıl halinde ر/ra harfini fethasını imâle yapmaktadır.¹⁸⁹⁴

Vakıf Halinde ر/Ra Harfinin Durumu: ر/Ra harfi, vakıf durumunun dışında terkîk ve tefhîm durumu, ilgili bölümde ele alınmıştı. Burada sadece ر/ra harfinin vakıf yapılma durumundan bahsedilecektir.

ر/Ra Harfinin Öncesinin Fethalı, Kesreli ve Dammeli Olması: ر/Ra harfi iki üstün hariç vakıf halinde sükûn ile okunmaktadır. بِالْقُدْرِ, الْقُدْرُ kelimelerinde aynı şekilde. الْعُسْرِ kelimelerindeki gibi önceki harf sâkin olup, onun bir öncesi fethalı veya dammeli olursa tefhîm ile okunmuştur. Sükunlu ي/ya harfinden sonra veya bitişik veya ayrı bir esre harekeli harften sonra geldiğinde ve ر/ra harfinin harekesi iki üstün hariç harekesi ne olursa olsun öncesinde lîn (وي) harfi varsa terkîk ile okumaktadır. السَّيْرِ, وَيَسِيرُ, تَسْتَكْبِرُ, الشَّعْرِ kelimeleri buna örnek olarak verilebilir. Verş'in bazı terkîk ile okumaları hariç, Âsım ve diğer Kurrâ ر/ra harfini vakıf halinde sâkin olması halinde öncesine tâbî olarak terkîk veya tefhîm ile okumaktadır.¹⁸⁹⁵

Terkik ve Tefhiminde İhtilaf Olan ر/Ra Harfi: Vakıf halinde bütün Kurrâ açısından tefhîm ve terkîk'in caiz olduğu durumlar vardır. İlgili eserlerde bunlar üç madde toplanmakta ama biz burada sadece vakıf durumunu ele aldığımız için Furkân Sûresi 63. ayetteki فُرْقَانِ kelimesi "terkîk ve tefhîm" bölümünde incelenmiştir.

Ehl-i edâ eğer kesre ile ر/ra arasına ص/sad veya ط/ta gibi isti'lâ harfi girdiyse (مِصْرَ, قِطْرَ) bunun tefhîm veya terkîk ile okunmasında ihtilaf etmiştir. Bu kelimeleri bazıları kaideye uygun olması açısından terkîk ile bazıları da isti'lâ harfine binaen tefhîm ile okumuştur. İbnü'l-Cezerî ikisinin vasıl halini dikkate alarak مِصْرَ kelimesini tefhîm, قِطْرَ kelimesini terkîk ile okumayı tercih etmiştir.¹⁸⁹⁶

Bu iki kelimededen başka, ر/ra harfinde durulduğunda sonrasında hazfedilmiş bir ي/ya harfi varsa vakıf halinde ر/ra harfi tefhîm ve terkîk olmak üzere 2 vecih okunmuştur. Bunlardan ilki أَسْرٍ kelimesidir. Bu kelime Hûd Sûresi 81, Hicr Sûresi 65, Tâhâ Sûresi 77,

¹⁸⁹³ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 59.

¹⁸⁹⁴ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 59.

¹⁸⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 105; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzib*, s. 323.

¹⁸⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 79; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 140, 163; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 69; ed-Dabbâ, *el-İdâe*, s. 60, 61; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 69; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 178, 179.

Şuarâ' Sûresi 52, Duhân Sûresi 23. ayet olmak üzere toplam 5 yerde geçmektedir. İbnü'l-Cezerî buralarda vakıf halinde terkîk ile okumanın evla olduğunu söylemiştir.¹⁸⁹⁷

Aynı şekilde bazı eserlerde şu kelimelerden de bahsedilmektedir. وَنُدِّر (Kamer 54/16, 18, 21, 30, 37, 39)¹⁸⁹⁸ kelimesi de altı yerde geçmektedir. Bu kelimenin sonundaki ي/ya harfi mushaflarda hazfedilmiştir. Burada ر/râ harfi vaslen terkîk ile okunması gerekir. Çünkü harekesi esredir. Buna ilave olarak vakfen öncesinde sâkin harften bulunan fethaya binaen tefhîm, aslında bulunan hazfedilmiş ي/ya harfi sebebiyle terkik ile okunmuştur.¹⁸⁹⁹ Ancak Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî bu kelimedeki ر/râ harfinin vakıf halinde terkîki veya tefhîminden bahsetmemiştir.¹⁹⁰⁰ Kamer Sûresi'nde geçen bu kelimelerde sadece, Verş'in ي/ya harfini isbât ettiğinden söz edilmiştir.¹⁹⁰¹

Âsım Kıraatında Olmayan Vakıf Çeşitleri: Âsım kıraatında genel vakıf kuralları diğer Kurrâ ile ortak olan kuralların yanında ona has vakıf özellikleri yukarıda izah edilmişti. Bunun dışında diğer kurrânın uyguladığı ama Âsım'ın uygulamadığı bazı vakıf kuralları söz konusudur. Burada Âsım'ın diğerlerinden farkını ortaya koymak açısından bunlardan söz edilecektir.

Nakil ile Vakıf: "Nakil" lügat olarak "tahvîl, dönüştürme, nakletme" demektir. Kıraat literatüründe ise harekeli hemzenin med harfine dönüşüp harekesini kendisinden önceki sâkin harfe bırakmasıdır.¹⁹⁰² Nakil ile vakıf kelimenin sonunda olan ء/hemze harflerinde yapılır. Bu tür vakıf sadece Hamze kıraatında bulunmaktadır. Burada hemzenin harekesi önceki sâkin harfe nakledilip sonra ء/hemze hazfedilmektedir. Mesela حَبَّةٌ، جُزْءٌ، مَرَّةٌ kelimeleri buna örnektir. Bunun gibi sonunda ء/hemze olan kelimelerde Âsım kıraatında hemzeyi hazfedip harekesini nakil yaparak değil, hemzenin iskânıyla vakıf yapılmaktadır.¹⁹⁰³ Bunun dışında hem vasıl hem de vakıf olarak Âsım kıraatında مَنْ أَمَّنْ kelimesinin مَنْ أَمَّنْ şeklinde hemzenin harekesinin önceki sâkin harfe nakil yaparak okuma şekli yoktur.¹⁹⁰⁴

İdğâm ile Vakıf: Bu vakıf şekli, ziyade ي/ya ve و/vav harfinden sonra gelen ء/hemze ile biten kelimelerde yapılmaktadır. Hamze kıraatında uygulanan bu tür vakıf,

¹⁸⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 77, 79, 83; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 133, 134; Sel, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁸⁹⁸ Ehl-i edâ bu kelimedeki tefhîm ile okumayı tercih etmiştir. Sel, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁸⁹⁹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetih-Neşr*, c. 2, s. 113; Ganim Kaddûrî, *el-Müeyesser*, s. 78; el-Akrabâvî, *a.g.e.*, s. 150; el-Husarî, *el-Meâlimü'l-İhtidâ*, s. 161.

¹⁹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 77, 79, 83; el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 133-41; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 1, s. 133, 134; Sâlim, *a.g.e.*, c. 4, s. 512; Sel, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁹⁰¹ es-Suyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye*, s.179.

¹⁹⁰² ed-Dabbâ', *el-İdâe*, s. 25; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 134.

¹⁹⁰³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 93; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 190; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, ss. 244-260.

¹⁹⁰⁴ el-Kâdî, *el-Vâfi*, ss. 86-88; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 190; el-Kudât, et-Temîmî, *a.g.e.*, s. 22.

Âsım kıraatında olmayıp bunlarda iskân ile vakıf yapılmaktadır. Mesela, فُرُوْهُ, بَرِيْءٌ, السَّيِّءُ kelimeleri buna örnek verilebilir. Hamze kıraatında buradaki ء/hemze önceki harfin aynısı olan bir harfe ibdâl edildikten sonra idğâmla vakıf yapılmaktadır.¹⁹⁰⁵

İlhâk ile Vakıf: İlhak, kelimesi “eklemek” anlamına gelmektedir. Bu anlamda bazı kıraat imamları عَمَّ, يَمَّ, لَمَّ, مَمَّ, عَلَيَّ gibi Kur’ân’daki bazı kelimelerde vakıf yaptıklarında, kelimenin sonuna sekte ه/hâ’sı eklemektedirler. Ayrıca, Ya’kûb da هُوَ, هِيَ gibi ve şeddeli ن/nun harfleri هُنَّ, عَلَيْنَهُنَّ gibi ve عَلَيَّ, إِلَيَّ gibi kelimeler üzerinde de ه/he ilavesi yaparak vakıf yapmıştır. Bezzî ve Ya’kûb’un dışındaki diğer kıraat imamları ile birlikte Âsım bu kelimelerde iskân üzere vakıf yapmaktadır.¹⁹⁰⁶

Hazf-İbdâl ile Vakıf: Bazı kıraatlarda sonu ء/hemze ile biten kelimelerde vakıf halinde hemzeler hafzedilmekte veya ibdâl edilmektedir. الرُّنْيَا, يَسَاءُ, جُرْؤًا, سُوءٌ, شَيْئٌ gibi kelimelerde olan bu vakıf, Hamze ve Hişâm’ın kıraatında mevcut olup Âsım kıraatında bulunmamaktadır. Ancak İbnü'l-Enbârî, Şu'be'nin جُرْؤًا (Bakara 2/206) kelimesinde ز/ze harfini dammeli okuduğunu belirttikten sonra "*Eğer bu kelimedede vakıf yapmak istersen hemze ile ve hemzeyi vava ibdal ederek iki şekilde okuyabilirsiniz.*" diyerek¹⁹⁰⁷ ibdâl ile vakfı Şu'be için de söylemiştir. Fakat Tayyibe tarikinde ibdal ile vakıf çeşidi yoktur.

en-Neşr'de تَبَوَّأَ (Yûnus 10/87) kelimesinde hemzeyi ي/yâ harfine ibdâl ederek تَبَوَّيَا şeklinde vakıf yaptığı nakledilmiştir.¹⁹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî bunu tarik belirtmeden حُكِّي kalıbıyla vermiş ama sahihliği konusunda bir yorumda bulunmamıştır. Şâtıbî ise مَعَ الْمَدِّ قَطْعُ السَّخْرِ diyerek Hafs'tan nakledilen bu vakıf şeklinin sahih olmadığını beyan etmiştir.¹⁹⁰⁹ ed-Dânî de bunu nakletmiş ama Hafs tarikinde yer alan el-Üşnânî'nin bunu kabul etmediğini kendisinin de hemze ile vakıf yaptığını söylemiştir.¹⁹¹⁰ Bu tarikin İbn Mücâhid tariki olması¹⁹¹¹ ve Tayyibetü'n-Neşr adlı eserde geçmemesi hasebiyle Tayyibe/Neşr tarikinde Hafs için bu şekilde vakfın olmadığını söyleyebiliriz.

İbnü'l-Enbârî Hafs rivâyetiyle Âsım'ın نَدَاءٌ, دُعَاءٌ gibi kelimelerde hemzeyi terk ederek, جُرْؤًا kelimesinde, Şu'be'nin Âsım'dan ز/ze harfinin dammesiyle hemzeli ve hemzenin vav'a ibdâli ile vakıf yaptığını belirtmiştir.¹⁹¹² Ancak Tayyibe tariklerinin

¹⁹⁰⁵ ed-Dacvî, el-Kamhâvî, a.g.e., s. 8; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 244.

¹⁹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 100; el-Kastallânî, *el-Müstetâb*, s. 351.

¹⁹⁰⁷ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 405.

¹⁹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 370.

¹⁹⁰⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 510.

¹⁹¹⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 380.

¹⁹¹¹ bkz. İbn Mücâhid, a.g.e., s. 329; ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 549.

¹⁹¹² İbnü'l-Enbârî, a.g.e., c. 1, s. 379, 404, 405.

hiçbirinde Âsım'ın bu şekilde vakıf yaptığına dair bilgiye rastlanmakta, bunun sadece A'sâ (şâz) tarikinde olduğu görülmektedir.¹⁹¹³

Diğer Vakıflar: Şu'be, Kur'ân'da yer alan كَرِيْمًا kelimelerinin sonuna ء/hemze ilavesiyle okuduğu için bu kelime vakıf da Hafs gibi olmamaktadır. Hafs kelimeyi vasıl halinde sonu sâkin elifle okuduğu için vakıf halinde de aynı okumaktadır. Şu'be'nin okuyuşunda ء/hemze üzerinde sükûn ile vakıf yapılmakta, medd-i muttasıl ve ârız bir arada olmaktadır.

XIV. VASIL KÂİDELERİ VE ÂSİM KIRAATI

Vasıl konusu tecvid kitaplarında ele alınmaktadır. Esasen Kurrâ arasında vasıl konusunda çok ihtilaftan söz edilemez. Şu'be ile Hafs arasında da vasıl halinde birkaç yer haricinde ihtilaf söz konusu değildir. Burada öncelikle vasıl hakkında genel bilgi verdikten sonra, Kurrâ arasında ittifak ve ihtilaf edilen vasıl durumları izah edilecektir.

Dilde “bağlama, birleştirme, bir araya getirme, ulaştırma” gibi anlamlara gelen vasıl, terim olarak, bir kelimeyi veya cümleyi sesi ve nefesi kesmeksizin diğerine bağlamaktır. Yani kısaca vakıf yapılacak yerde durmayıp geçmek vasıl yapmak demektir. Vasıl da kelimeler birbirine birleştirilirken, vakıfta birbirinden ayrılmaktadır.¹⁹¹⁴

Vasıl konusunda hemzenin durumu kıraat ve tecvid açısından önem arz etmektedir. Burada genel vasıl kurallarından ziyade Âsım'ın diğer kurrâdan ayrıldığı bazı özel konulara yer verilecektir. Bunlar vasıl hemzesinden önce sâkin harfin harekelenmesi, Bazı hurûf-ı mukatta'alarda vasıl, Elifât-ı seb'ada vasıl, katı' ve vasıl hemzesi ihtilafı, zâid ya harflerinde vasıl, cemî mim harfinde vasıl, emr- gâib lamında vasıl konularıdır.

A. VASIL HEMZESİNDEN ÖNCEKİ SÂKİN HARFİN HAREKELENMESİ

Kur'ân'da sâkin bir harften sonra vasıl hemzesi geldiğinde iltikâ-i sâkineyn (iki sâkinin yan yana gelmesi) olmaktadır. Bu durumda bazı kurrâ, eğer vasıl hemzesinin harekesi damme ise ilk sâkin harfe damme hareke vererek vasıl etmektedir. Bu okumayı da sâkin bir harfin esre ile harekelenme kuralına dayandırmışlardır. Diğer imamlar kesreden dammeye geçişi telaffuz açısından zor gördüklerinden iki kelime arasında damme ile vasılı tercih etmişlerdir. Ancak Âsım, Ebû Amr ve Hamze ile beraber bütün hemze-i vasıl'lardan önceki sâkin harflerde esre ile vasıl etmiştir. مَحْظُورًا أَنْظُرْ، وَقَالَتِ الْخُرُجْ،

¹⁹¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 430.

¹⁹¹⁴ İsmail Durmuş, “Vasıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, c. 42, ss. 537-539.

kelimelerinde bu şekilde vasıl buna örnektir.¹⁹¹⁵ Hemze-i vasıl'ın harekesinin esre olduğu durumlarda vasıl halinde esre ile geçişte bütün kurrâ ittifak etmiştir.¹⁹¹⁶

Hemzenin Harekesi	Ayet No	Sâkin Harf	Ayet No	Tenvin
Esre	(Sâd 38/6)	أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا	(Alak 101/ 2, 3)	خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ
Ötre	(Nûh 71/3)	أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ	Sâd 38/41, 42)	يُنْصَبُ وَعَذَابٌ ﴿٢﴾ أَزْكُضْ بِرَجُلِكَ
Üstün	xxxxx	xxxxxx	(A'râf 7/164)	لَمْ تَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ
İstisnâ	Fetha ile vasıl		[Âl-i İmran 3/1,2]	أَلَمْ ﴿٢﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

Tablo 32: Vasıl Hemzesi

B. HURÛF-I MUKATTA'A'LARDA VASIL

Hurûf-ı mukatta'a'larda Âl-i İmrân, Yâsîn, Kalem Sûrelerinde normal okumanın dışında bir vasıl hâli vardır. Bunlar şöyledir:

1. Bütün kurrâ **﴿٢﴾ أَلَمْ ﴿٢﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ** (Âl-i İmrân 3/1-2). ayetinde vasıl halinde **اللَّهُ** /Allah lafzının başındaki hemzeyi iskât ederek ve hurûf-ı mukatta'a'daki iki sâkin harfin yan yana gelmesi sebebiyle **م**/mim harfini fetha ile harekeleyerek okumuştur. Ancak Şâtibiyye'de bu durum **عِنْدَ الْقَوَاتِحِ مُشْبِعًا** "*Sûre başlarında (mukatta'alarda) işbâ' ile uzat.*" şeklinde genel olarak vakıf ve vasıl halinde işbâ' ile okunacağından bahsedilmiş **م**/mim harfine hareke durumundan söz edilmemiştir.¹⁹¹⁷ Bazı şerhlerde ise burada hareke ile okunduğu belirtilerek iki veçhin caiz olduğundan söz edilmiştir.¹⁹¹⁸

Genel olarak iki sâkin yan yana geldiğinde esre hareke ile geçilmektedir. Lâkin burada esre asıl olmasına rağmen, fetha hareke ile geçilmesi "Allah" lafzının tefhîm ile okunması ve fetha harekenin hafifliği sebebiyle olmuştur. Bu harfler normal şekilde "lam" ve "mim" harfleri medd-i lâzım yapılarak tûl ile uzatılıp sonra vakıf yapılmaktadır. Ancak buradaki hurûf-ı mukatta'a'dan vakıf yapılmadan vasıl yapmak istendiğinde fetha ile iki vecih okumak caizdir. **a**-Buradaki ârizî durumu hesaba katmadan aslına binaen tûl ile uzatarak medd-i lâzım ile vasıl etmek (bu önceliklidir). **b**-Lâzım sükunun ortadan

¹⁹¹⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 78; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 67; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 135.

¹⁹¹⁶ el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 243. Diğer örnekler için bkz. el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzib*, s. 334.

¹⁹¹⁷ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 66; Hâlid Mansûr, *el-Müzahir*, s. 91.

¹⁹¹⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 122;

kalkmasını dikkate alarak kasr ile vasıl etmek.¹⁹¹⁹ Nüveyrî, Şâtıbî gibi birçok âlimin aslına binaen med/işbâ' ile okumayı tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁹²⁰

2. Hurûf-ı mukatta'a olan harflerde sonraki ayete vasıl, genelde gerçekleşen tecvid kuralına göredir. Ancak Yâsîn Sûresi 36/1-2 يس وَالْقُرْآن ve Kalem Sûresi 68/1 ن وَالْقَلَم bu harflerde diğer ayetlere vasıl yapılırsa idğâm şartları olmasına rağmen Hafs rivâyetinde Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde izhâr ile Şu'be rivâyetinde idğâm ile okunmaktadır.¹⁹²¹ Ancak Tayyibe'den Şu'be için, Yahya ve Uleymî tarikinden izhâr ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Bununla birlikte Hafs için de Amr b. Sabbâh tarikinden idğâm rivâyeti de gelmiştir.¹⁹²²

3. طسُّ تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآن Neml Sûresi 1. ayetindeki hurûf-ı mukatta'ada vasıl durumunda sonraki harfin ihfâ harfi olması hasebiyle bütün kurrâ ihfâ ile vasıl yapmıştır.¹⁹²³ Bunların dışındaki diğer hurûf-ı mukatta'alarda vasıl, izhâr veya normal med ile yapılmaktadır.

C. ELİFÂT-I SEB'A'DA VASIL

Vakıf bölümünde geçtiği gibi¹⁹²⁴ bu kelimelerde kıraat imamlarına göre vasıl durumunda da durumlarındaki elifi isbât veya hafzetmelerinde ihtilaf söz konusudur. أَنَا , فَوَارِيزَا , سَلَسِلَا , السَّبِيلَا , الرَّسُولَا , الظُّنُونَا , لِكِنَّا şeklinde olan bu kelimeleri Şu'be ve Hafs vasıl halinde elifleri hafzederek kasr ile okumaktadır.¹⁹²⁵ Âsım kıraatında bu noktada أَنَا أُحْيِي , أَنَا أُؤَلِّقُ gibi kelimelerde de katı' hemzesinden önce geldiğinde vasıl halinde kıraatta hafif olduğu için, Nâfi' kıraatında olduğu gibi med söz konusu değildir.¹⁹²⁶

¹⁹¹⁹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 443; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 66; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 280; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Tehzîb*, s. 424; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 467; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 231; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 1, s. 140; el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Cuhdû'l-Mukill*, s. 219, 220; el-Marsaff, *a.g.e.*, c. 2, s. 570; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 52. Âsım'ın Şu'be rivâyeti için iki tarihinin dışında meşhur olmayan (şâz) tarikinde ð/mim harfi sâkin okunup sonraki vasıl hemzesi isbât edilerek okunmuştur. Nitekim bazı eserlerde ð/mim sâkin okunup sonraki elifin isbât edilerek okunduğundan söz edilmiş ve bunun hücceti olarak bu harflerin sâkin okunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde bu rivâyetleri İbn Mücâhid de zikretmiş ancak Âsım'ın ð/mim harfini fetha ile vaslettiğinin bilindiğini ifade etmiştir. İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 200; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 105; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 1, s. 360.

¹⁹²⁰ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 410.

¹⁹²¹ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 113; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 485, 486; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 52.

¹⁹²² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 486; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 14, 15; el-İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, s. 185, 186.

¹⁹²³ el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 113; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 487.

¹⁹²⁴ bkz. "Elifât-ı Seb'a Üzerinde Vakıf".

¹⁹²⁵ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 636; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 375; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 509; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 271.

¹⁹²⁶ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 298.

D. KATI' VE VASIL HEMZESİ İHTİLAFI

1. Kehf Sûresi 95. ayetten 96. ayete vasıl halinde Şu'be ile Hafs arasında ihtilaf söz konusudur. (وَيَتَنَبَّهُمْ رُدْمًا ﴿٩٥﴾ أَتُونِي) 96. ayette iki tane أَتُونِي kelimesi bulunmaktadır. Bunlar vasıl halinde Hafs rivâyetinde aynı şekilde أَتُونِي şeklinde okunmaktadır. Yani 95. ayetten 96. ayete geçerken izhâr ile geçilmektedir. Diğerleri ise mushafta yazıldığı gibi okunmaktadır. Lâkin Şu'be, birincisinde Hafs'ın if'âl babından kat' hemzesi olarak okuduğu bu hemzeyi vasıl hemzesi olarak vasıl halinde hazfetmiş, ikinci hemzeyi sâkin olarak أَتُونِي şeklinde sükunla okumuştur. Diğer kıraat imamları bu kelimeyi (hemze) uzatarak okurken, Şu'be farklı tariklerden bu şekilde okumuş ve rivâyetinde tek kalmıştır. Şu'be ikinci kelimeye hem Şâtıbiyye hem Tayyibe tarikinde biri Hafs gibi قَالَ أَتُونِي şeklinde, diğeri ilk hemzenin hazfi, ikincisinin sükunu ile قَالَ أَتُونِي şeklinde olmak üzere iki vecih okumaktadır.¹⁹²⁷

2. Hemze-i vasıl, vasıl halinde okunmamaktadır. Kendisinden ibtida halinde ise harekesiyle okunmaktadır. Bu anlamda Şu'be ile Hafs arasında başka bir vasıl ihtilafı da Mü'min Sûresi 46. ayette Firavun'un cehenneme atılmasını emreden ادْخُلُوا fiilindedir. Bu fiil if'âl babından emir ve cemî bir fiildir. Hafs, Nâfi', Hamze, Kisâî ve Halef'le beraber bu fiili yukarda geçtiği gibi, Şu'be, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir bunu sülâsî bابتان دَخَلَ fiilinin emr-i hâzırı olarak ادْخُلُوا şeklinde okumuş ve vasıl halinde baştaki /hemze vasıl hemzesi olduğu için de okunmadan ادْخُلُوا السَّاعَةَ şeklinde vasıl yapmışlardır. Bu kelimedden ibtidâ edildiğinde de hemzenin dammesiyle okumuştur. Hafs rivâyetinde if'âl babının katı' hemzesi olduğu için vasıl halinde ادْخُلُوا السَّاعَةَ şeklinde okunmaktadır.¹⁹²⁸

3. Aynı şekilde Tâhâ Sûresi 31. ayetteki hemzenin vasıl ve katı' hemzesi olması kurrâya göre değişmektedir. أَشْدُّ بِهٖ أَرْبِيْ (Tâhâ 20/30-31). Bu ayette vakıf yapılıncâ sonraki ayetten hemzenin dammesi ile ibtida edilerek okunur. Ancak Âsım kıraatı ve çoğunluğun kıraatında أَشْدُّ fiilindeki hemze hemze-i vasıl olarak okunmaktadır. Kıraat imalarından İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'in râvîsi İbn Verdân (hulf ile) ise bu hemzeyi katı' hemzesi olarak okumakta ve vakıf ve vasıl halinde de fethalı olarak أَشْدُّ şeklinde okumaktadır.¹⁹²⁹

4. Hûd Sûresi 81, Hicr Sûresi 65 ve Duhân Sûresi 23. ayetlerinde فَأَسْرِ kelimesindeki hemze, Âsım kıraatı ve Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer haricinde diğer kurrâ

¹⁹²⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 422; İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 188; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 258; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236, 237.

¹⁹²⁸ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 572; İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 183; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 245; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 539; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, s. 137.

¹⁹²⁹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 40.

tarafından اسري (if'âl) sigasından katı' hemzesi olarak okunmuş, aynı şekilde Tâhâ Sûresi 77, Şuarâ' Sûresi 52. ayetlerdeki اسري kelimesinde katı' olarak fethalı, başındaki اُنْ edatını da fethalı, ن/nun harfini sükunlu olarak okunmuştur. Diğer kurrâ da سري (sülâsî) sigasından esreli olarak vasıl hemzesi, başındaki edatın hemzesini ve ن/nun harfini esreli olarak okumuştur.¹⁹³⁰

E. ZÂİD ي/YA HARFİNDE VASIL

İzafet ی/ya ve zâid ی/ya harfleri ilgili bölümde ele alınmıştı.¹⁹³¹ Burada sadece önemine binaen Neml Sûresi'nin 36. ayetinde olan bu kelimeyi kısaca izah etmek gerekirse, Hafs vasıl halinde ي/ya harfinin isbâtı ve fethasıyla فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ şeklinde, Şu'be ise ي/ya harfini hazfederek فَمَا أَتَيْنِ اللَّهُ şeklinde okumaktadır.¹⁹³² Ayrıca Zuhurf Sûresi 68. ayette Hafs ی/ya harfini عِبَادِ şeklinde hazifle vasıl yaparken, Şu'be ی/ya harfini isbât ederek عِبَادِي şeklinde iskân ile vasıl yapar. Ancak Mushaf-ı Osmânî'lerde bu harf yazılmamıştır.¹⁹³³

F. CEMÎ MİM HARFİNDE VASIL

Sıla, lügatte “ulaşmak, eklemek ve bitişirmek” anlamlarına gelmektedir. Kıraat ilminde, sadece vasıl durumunda, عَلَيْهِمْ kelimesindeki gibi cemî zamirlerindeki mîm'lerin açık bir şekilde, bir elif miktarı uzatılarak okunması demektir.¹⁹³⁴ Ayrıca, hâ-i kinâye bahsinde açıklandığı gibi¹⁹³⁵ sıla/med söz konusudur. Ancak bu konu ilgili bölümde ele alınmıştır. Burada sadece cemî mîm'i üzerinde durulacaktır.

Cemî mîm'i, cemî müzekkere delalet eden çoğul bir zamirdir. Cemî م/mim harfinin dört durumu vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1-Harekeli harften önce geldiğinde vakfen ve vaslen sâkin olarak harekelenir.

عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ , غَيْرِ الْغُصُوبِ عَلَيْهِمْ kelimeleri gibi.

2-Sâkin harften önce geldiğinde vasıl halinde ötre ile harekelenip vakfen sâkin okunur. مِنْهُمْ الْقِرَدَةُ kelimeleri gibi.

¹⁹³⁰ el-Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 535; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 218; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 316; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, c. 1, 409; c.2, s. 465, 526, 575, 700.

¹⁹³¹ bkz. İkinci bölüm "Zâid Ya".

¹⁹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 141.

¹⁹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 129.

¹⁹³⁴ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 185; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri*, s. 143.

¹⁹³⁵ bkz. s. 198.

3-Cemî mîmi'nden önce ي/ya harfi veya kesreli bir harf geldiğinde ه/he harfi esre harekelenerek okunur. عَلَيْهِمُ الدَّيْلَةُ, فَلُوِيْهِمْ, عَلَيْهِمُ الدَّيْلَةُ kelimeleri gibi.

4-Bu hallerin dışında da cemî mimi damme ile harekelenir.¹⁹³⁶ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ, وَكَثَرَهُمْ, عَلَيْهِمُ الدَّيْلَةُ kelimelerinde olduğu gibi.

Bu zamirde kıraat imamı vasıl durumundaki okunuşu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunu, Kâlûn (hul' ile), İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer sıla yapmıştır. Yani zamirin sonuna و/vav takdir ederek okumuşlardır. Bu anlamda sıla vechini uygulayan kurrâya da "ashâb-ı sıla" denilmiştir. İbn Kesîr, bu zamirlere ilave olarak müfred-müzekker-gâib zamirini de aynı şekilde sıla yaparak, yani öncesi sâkin ه/hü zamirine, dammeli olduğunda و/vav, kesreli olduğunda ise ي/ya takdir ederek bir elif miktarı olacak şekilde uzatmıştır.¹⁹³⁷

Zikredilen bu م/mim harflerini Şu'be ve Hafs vaslen ve vakfen sâkin, öncesindeki ه/he harfini dammeli okumuştur. Öncesi sâkin olan ه/he harflerini de عَلَيْهِمُ kelimesinde olduğu gibi esreli okumuştur. Diğer kıraatlarda ise ه/he harfinin ötreli okunması söz konusudur.¹⁹³⁸ Ancak عَلَيْهِمُ الدَّيْلَةُ بِهِمُ الْأَسْبَابُ kelimelerinde olduğu gibi sonraki sâkin harfe vasıl durumunda م/mim harfinin esereli ve dammeli okunmasında ihtilaf edilmiştir. Ebû Amr ve Ya'kûb'un dışındaki kurrâ damme ile vasıl yapmıştır. Ayrıca, أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ, فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ, فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ kelimelerindeki cemî mim'ine zamir bitişirse bütün kurrâya göre م/mim harfi uzatılarak okunduğunu söylemek gerekir.¹⁹³⁹

Bu ihtilaflarda tercih edilen okumaya bazı deliller getirilmiştir. يُولَّيْهِمْ ve عَلَيْهِمُ derken esreli okuma, öncesinin ي/ya ve esreli harfi olması ile delillendirilmiştir. Bu şekilde esreli okumanın Kays, Temîm ve Benî Sa'd'ın uygulaması olduğu ifade edilmiştir. عَلَيْهِمُ şeklinde ه/he harfini ötreli okumanın ise Kureyş ve Hicazlıların uygulaması olduğu nakledilerek, م/mim'in aslî harekesinin ötre olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁶ ed-Dabbâ', *el-Idâe*, s. 58.

¹⁹³⁷ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 29.

¹⁹³⁸ Hamze ve Ya'kûb ه/he harflerini ötre ile diğerleri esre ile okur. Cemî mim'inde ise İbn Kesîr, Kâlûn Hamze, (hemze-i kati'dan önce gelirse Verş sıla ile okur.) Ebû Ca'fer sıla ile okumaktadır. ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 130; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 42; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 186, 187.

¹⁹³⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 130; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 187; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 42; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 1, s. 72.

¹⁹⁴⁰ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 165, 166; Duhân, *a.g.e.*, s. 56, 57.

G. EMR-İ GÂİB LAM'INDA VASIL

(Hac 22/15) ثُمَّ لِيَقْطَعْ (Hac 22/29) ثُمَّ لِيُقْضَوْا تَفَنَّهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ayetinde dört fiil emri gâiptir. Bu fiillerin başlarındaki J/lam harflerinin aslı esrelidir. Bu harfin esreli ve sâkin okunmasında kurrâ arasında ihtilaf bulunmaktadır. Âsım bu fiillerdeki J/lam harflerinin hepsini vasıl halinde sâkin okurken, Verş, Ebû Amr, İbn Âmir, Ruveys ثُمَّ لِيَقْطَعْ; Verş, Kunbül, Ebû Amr, İbn Âmir, Ruveys ثُمَّ لِيُقْضَوْا; İbn Zekvân ... وَلِيُوفُوا şeklinde esreli okumaktadır. Ancak bu fiillerden ibtidâ edilmesi halinde J/lam harflerinin esresiyle okunmasında ihtilaf yoktur. Şu'be ile Hafs arasında ise sadece وَلِيُوفُوا fiilinin babında farklılık vardır.¹⁹⁴² Kur'ân'da buna fiiller benzer J/lam harfinin sükunuyla okunan fiillerde herhangi bir ihtilafın olmadığını görmekteyiz.¹⁹⁴³

XV. KIRAAT İLMİNDE TEKBİR VE VECİHLERİ

Ülkemizde Duhâ Sûresi ile Nâs Sûresi arasında okunması geleneksel bir sünnet olarak tatbik edilen tekbir, istiâze gibi mushaflarda yazılı olmadığı için Kur'ân'dan bir cümle değildir.¹⁹⁴⁴ Ancak Kur'ân tilavetinde okunduğuna dair kıraat imamlarından rivâyetin gelmesi sebebiyle kaynaklarda ele alınan bir konudur. Bu sebeple burada tekbirin tanımı, vecihleri ve Âsım kıraatı açısından durumu ele alınacaktır.

A. TEKBİR VE SİĞALARI

Tekbir, اللَّهُ أَكْبَرُ (Allah büyüktür) lafzı olup "yüceltme" anlamına gelmektedir.¹⁹⁴⁵ Tekbirin dayandığı kaynak konusunda şu ifadeler yer verilmektedir: Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî'nin İbn Kesîr'in râvîsi Bezzî'den rivâyetine göre, Allah Rasûlüne günlerce -bir rivâyete göre 12, 15 veya 40 gün- vahiy gelmemiştir. Vahyin kesilmesine çok üzülen Hz. Peygamber'e bir müşrik "Ey Muhammed! şeytanının seni terk ettiğini görüyorum." demesi üzerine Allah da Rasûlünü terk etmediğini haber vererek Duhâ Sûresi'ni indirmiştir. Hz. Peygamber de Allah'a karşı şükür ve müşrikleri yalanlamak için tekbir getirmiştir.¹⁹⁴⁶

¹⁹⁴¹ Anlamı: Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.

¹⁹⁴² Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 116, 117; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 469; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 65.

¹⁹⁴³ bkz. Bakara 2/282, Hac 22/15.

¹⁹⁴⁴ el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, c. 2, s. 995; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 229.

¹⁹⁴⁵ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 231.

¹⁹⁴⁶ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 796, 797; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 629, 630; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 303, 304; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 640; Nasr, *Gâyetü'l-Mürîd*, s. 229.

Tekbir Mekke kurrâsında hatme yakın müselsel olarak sûre sonlarında rivâyet edilmiştir; Nâs'ın sonuna kadar tekbir getirdiğinde bunun Fatiha ile "müflihûn" kelimesine kadar birleştir; Bezzî tekberi Duhâ'nın sonunda okumuş, Bazıları da Leyl'in sonunda okumuştur; Bazıları tehlil ve tahmîdi Ebi'l-Feth Fâris'den rivâyet etmiş, bazıları da Kunbül'den ziyâdesiz rivâyet etmiştir.

Bezî tarafından nakledilen tekbir, bütün Mekke kurrâsı tarafından uygulanmıştır. Mekke döneminde nâzil olan Duhâ Sûresinin akabinde okunan tekbinin Medine döneminde de sahabe ve tabiîn tarafından okunmuş olduğu düşünülebilir. Ancak rivâyetlere baktığımız zaman sahabe döneminde çok yaygın okunduğu ve nakledildiği noktasında malumata rastlanmamaktadır. Bilhâssa Sahâbenin, Mekke'de bunu terk etmediği belirtilmiş, bunun sebebi olarak da Hz. Peygamberin Medine döneminde tekbir okumayı terk ettiği nakledilmiştir.¹⁹⁵⁵

İbnü'l-Cezerî Tayyibe'sinde *وَرُوِيَ عَنْ كُلِّهِمْ أَوَّلُ كُلِّ يَسْتَوِي* "*Tekbir bütün kurrâ için bütün sûrelerin başında rivâyet edilmiştir.*" şeklinde bütün kurrâ'dan rivâyet edenler olduğunu belirtmiş,¹⁹⁵⁶ *وَسُنَّهُ التَّكْبِيرِ عِنْدَ الْحَثَمِ* "*Hatim yaparken tekbir getirmek sünnettir.*" derken genel bir ifade kullanmıştır.¹⁹⁵⁷

Tekbirin Duhâ Sûresi'ne hâs olmayıp bütün sûreler için olduğunu belirten ve bütün kurrâ için uygulayan ehl-i edâ olmuştur.¹⁹⁵⁸ ed-Dânî, Şâtıbî gibi Mağrib ehli âlimlerin çoğunluğu İbn Kesîr haricindeki Âsım ve diğer kurrâ için tekberi almamışlar, bazı âlimler ise uygulamışlardır. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'sinde ve *en-Neşr*'inde bu zikredilmiştir. Ancak Âsım ve diğer kurrâ için tarikler ayrıntılı olarak belirtilmemiştir.¹⁹⁵⁹ Bu tarikler Muhammed Sâlim'in *Ferîdetü'd-Dehr* adlı eserinde belirtildiği üzere şöyle zikredilebilir. Hafs'tan Ubeyd tarihiyle "Kitâbü'l-Misbâh"tan Duhâ Sûresi'nin sonundan Nâs Sûresi'nin sonuna kadar gelmiş,¹⁹⁶⁰ Amr b. es-Sabbâh tarihiyle İnşirâh Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'nin başına kadar gelmiştir.¹⁹⁶¹ Şu'be için de Yahya b. Âdem tarihiyle Duhâ Sûresinin evveli ve sonu itibarıyla Misbâh, Kâmil ve Gâye kitaplarından gelmiştir.¹⁹⁶²

¹⁹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 307; ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 798; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 361; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 397.

¹⁹⁵⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 637; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 369.

¹⁹⁵⁷ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 367; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 382.

¹⁹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 317; el-İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân*, s. 420; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 642; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 234.

¹⁹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 317; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 637; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 369.

¹⁹⁶⁰ Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 449.

¹⁹⁶¹ Sâlim, *a.g.e.*, c. 1, s. 451.

¹⁹⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 306, 307, 317; Sâlim, *a.g.e.*, c. 2, ss. 129, 149, 409-427; Sâlim, *a.g.e.*, c. 2, s. 15; ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*, s. 4; Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 234.

Tekbirin Duhâ Sûresi'nin sonu ve evvelinde olduğu noktasında ihtilaf edilmiştir. Bu ihtilaf sebab-i vurûd olarak zikredilen rivâyette Cebrâil'in okumasından sonra Hz. Peygamber'in tekbir getirmesinin Cebrâil'in kıraatının sonu veya kendi kıraatının başı olması meselesinden kaynaklanmıştır. Ancak Duhâ Sûresi'nin sonunda okunması daha çok tercih edilmiştir.¹⁹⁶³

Tekbirin Duhâ sonunda vakıf-vasıl açısından nasıl okunacağını ifade eden vecihler söz konusudur. Bunları Şâtıbî şöyle nazmetmiştir:

فَإِنْ شِئْتَ فَاقْطَعْ دُونَهُ أَوْ عَلَيْهِ أَوْ صِلِ الْكُلَّ دُونَ الْقَطْعِ مَعَهُ مُبْسِمًا

Eğer sûre sonunda tekbir olmadan hepsinde vakıf yaparsın veya tekbir üzerinde vakıf yaparsın veya (tekbirli-tekbirsiz) bunların hepsini katı' yapmadan vasıl et.

Buna göre Şâtıbiyye tarikine göre (İbn Kesîr için) tekbirin yeri Duhâ Sûresi sonu olup vecihleri şöyle olmaktadır:¹⁹⁶⁴

- 1-Tekbirsiz sûre sonunda vakıf yapmak.
- 2-Tekbiri sûre sonuna vasledip üzerinde vakıf yapmak.
- 3-Tekbirle beraber sûre sonu, tekbir ve besmelede hepsinde vasıl yapmak.

Yukarıda genel olarak zikredilen vecihler ayrı ayrı yazıldığında sûre sonu esas alınarak tekbirli vecih sayısı toplam 5 tane olmaktadır. Tekbirsiz vasıl konusu ise daha önce besmele bölümünde incelenmişti.

S.N.	VECİHLER	Duhâ- Tekbir-Besmele- İnşirâh
Sûre Evveline Göre		
1	Vakıf-Vasıl- Vasıl	فَحَدَّثَ ﴿وَقَفَ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَصَلَّ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلَّ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
2	Vakıf-Vasıl- Vakıf	فَحَدَّثَ ﴿وَقَفَ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَصَلَّ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَقَفَ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
Sûre Sonuna Göre (Şâtıbiyye)		
3	Vasıl- Vakıf- Vasıl	فَحَدَّثَ ﴿وَصَلَّ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَقَفَ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلَّ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
4	Vasıl- Vakıf- Vakıf	فَحَدَّثَ ﴿وَصَلَّ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَقَفَ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَقَفَ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
Her İki Duruma Göre		
5	Vasıl-ı Küll	فَحَدَّثَ ﴿وَصَلَّ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَصَلَّ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلَّ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
6	Vakıf-ı Küll	فَحَدَّثَ ﴿وَقَفَ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَقَفَ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَقَفَ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ
7	Vakıf-Vakıf-Vasıl	فَحَدَّثَ ﴿وَقَفَ﴾ اللَّهُ أَكْبَرَ ﴿وَقَفَ﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وَصَلَّ﴾ أَلَمْ تَسْرُخْ

Tablo 33: Tekbir Vecihleri (Duhâ)

¹⁹⁶³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 315; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 420; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 644; Di'bis, *a.g.e.*, s. 692; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 364; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 396. Şâtıbî, tekbirin Nâs Sûresi'nin sonundan Bakara Sûresi 5. ayetinin sonu olan الْمُفْلِحُونَ kelimesine kadar devam ettirildiğini belirtmektedir. Ancak bundan istisna olarak Fatiha-Bakara Sûreleri arasında tekbirin okunmayacağı konusunda âlimlerin ittifak ettiği belirtilmiştir. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 315.

¹⁹⁶⁴ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 315; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, c. 3, s. 371. Tekbirin sıralaması Mısır ve İstanbul tarikine göre değişmektedir. Mısır tariki Kat'ı küll'ü öncelerken, İstanbul tariki vasıl-ı küll'ü öncelemektedir. Buna göre İstanbul tariki sıralama şöyledir: 1.vasl-vasl-vasl; 2. kat'-kat'-kat'; 3. kat'-vasl-vasl; 4. kat'-kat'-vasl; 5. kat'-vasl-vasl; 6. vasl-kat'-kat'; 7. vasl-kat'-vasl. Mısır tariki ise sıralama şöyledir: 1. kat'-kat'-kat'; 2. kat'-kat'-vasl; 3. kat'-vasl-vasl; 4. kat'-vasl-vasl; 5. vasl-kat'-kat'; 6. vasl- kat'-vasl; 7. vasl-vasl-vasl. Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân* s. 381.

Tekbir, Tayyibe tariki esas alınarak okunduğunda üç şekilde uygulanmıştır.¹⁹⁶⁵

1-Tekbirin sûre evveline mahsus olarak İnşirâh Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'nin başına kadar.

2-Sûre sonuna göre Duhâ Sûresi'nin sonundan Nâs Sûresi'nin sonuna kadar.

3-Sûre evveline göre bütün sûreler için (Tevbe hariç) Fatiha'dan Nâs Sûresi'nin başına kadar.¹⁹⁶⁶

S.N.	VECİHLER	İstiâze- Tekbir-Besmele- Sûre Evveli (Tevbe Hariç Bütün Sûreler)
1	Vakf-ı Küll	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ أَكْبَرُ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلَمْ
2	Vakıf-Vasıl- Vasıl	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ أَكْبَرُ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ أَلَمْ
3	Vakıf- Vakıf- Vasıl	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ أَكْبَرُ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلَمْ
4	Vakıf- Vasıl- Vakıf	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وقف﴾ أَكْبَرُ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلَمْ
5	Vasıl-ı Küll	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ أَكْبَرُ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ أَلَمْ
6	Vasıl-Vasıl-Vakıf	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ أَكْبَرُ ﴿وصل﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلَمْ
7	Vasıl-Vakıf-Vakıf	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ أَكْبَرُ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وقف﴾ أَلَمْ
8	Vasıl-Vakıf-Vasıl	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿وصل﴾ أَكْبَرُ ﴿وقف﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿وصل﴾ أَلَمْ

Tablo 34: Tekbir Vecihleri (Bütün Sûreler)

Tekbirin sûre sonunda veya sûre başında kabul edilmesine göre Tayyibe tariki açısından toplam 7 vecih okunması caizdir. 8. vecih olan tekbir ve besmelenin vasledilip besmelede vakfedilmesi yine besmelenin sûre sonunda olmaması sebebiyle caiz görülmemiştir.¹⁹⁶⁷ Bu da vasıl-vasıl-vakıf'a tekabül etmektedir.

Tevbe Sûresi hariç bir sûreye ilk defa okumaya başlarken tekbirsiz olarak 4 vecih okunabilmekteydi. Bunlar, *vakf-ı küll*, *vasıl-ı küll*, *vasıl-ı evvel vakf-ı sâni*, *vakf-ı evvel vasıl-ı sâni* vecihleridir. Bunların dışında bütün sûreler için toplam tekbirle beraber 8 vecih olmaktadır. Tekbirsiz olarak okuma ile beraber bunlar toplam 12 vecih olmaktadır.¹⁹⁶⁸ Ancak ifade edildiği gibi bunların hepsi uygulanmamaktadır.

Tekbir ile vasıl Kur'ân'ın diğer sûreleri arasında da geçerlidir. Fakat bu sûrelerde sûre sonu olarak değil, sûre başı kabul edilerek tekbir ile 5 *vecih* uygulanmaktadır. Çünkü bu sûrelerde tekbirin sûre sonunda olduğuna dair bir görüş bulunmamaktadır.¹⁹⁶⁹ Bu da yukarıdaki tablodan *vasıl-vasıl-vakıf*, *vasıl-vakıf-vakıf*, *vasıl-vakıf-vasıl* duruma denk

¹⁹⁶⁵ ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*, s. 21.

¹⁹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 317; Damra, *Ahsenü'l-Beyân*, s. 44; Damra, *Ahsenü Suhbe*, s. 88; Bakala, a.g.e., s. 616.

¹⁹⁶⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 559; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 998; Sâlim, a.g.e., c. 2, s. 17.

¹⁹⁶⁸ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 792; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 322; el-İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân*, s. 19, 20; Bakala, a.g.e., s. 615, 616; ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*, s. 6; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 1002.

¹⁹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 323; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 998, 999; Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, s. 365; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 397.

gelmektedir. Yani bu üç yerde sûre sonu tekbire vasıl edildiği zaman tekbir sûre sonunda olmaktadır.

Tekbirde vasıl yaparken, normal vasıl kâideleri uygulanmaktadır. Sûrenin sonunu tekbire, tekbiri besmeleye bağlayıp, besmelede vakıf yapmak caiz değildir. Çünkü besmele sûrenin evvelindendir. Bunun dışında vakıf ve vasıl vecihlerinin hepsi caizdir. Ama en kolay olanı hepsinde vakıf yapmaktır.¹⁹⁷⁰

Yukarıda ifade edildiği gibi tekbir, senedi sağlam bir şekilde Bezzî kanalıyla Hz. Peygamberden gelmiştir. Bunun sahabe arasında Mekke döneminde yaygın olarak uygulandığı ifade edilebilir. Nitekim İmam Şâfi de tekbiri terk etmenin, sünneti terk etmek anlamına geleceğini belirtmiş ve bunu herhangi bir kıraat için sınırlamamıştır.¹⁹⁷¹ Her ne kadar tekbiri bazı alimlerin bütün sûrelerde uyguladığı belirtilse de tercih edilen uygulama Duhâ Sûresinden sonrasındır.

Görülmektedir ki, temel kaynaklarda İbn Kesîr kıraatının Bezzî rivâyeti için nakledildiği noktada ittifak var iken, bütün kurrâ için okunmasında ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk tarikte cumhur ulemâ tekbirsiz nakletmiştir. Hafs ve Şu'be rivâyetleri için söyleyecek olursak tekbir rivâyet eden tarikleri *Kâmil*, *Gâyetü'l-İhtisâr* ve *Misbâh* adlı eserlerdir. Bu rivâyetler, Hafs'ın 52 tarikenden sadece 12 tarikten gelirken, Şu'be'nin 76 tarikenden sadece 20 tarikten nakledilmiştir.¹⁹⁷²

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Âsım kıraatı (Hafs rivâyeti) eğer *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tarikine göre yapılırsa bu iki tarike ittibâ açısından tekbirin okunmaması gerektiği söylenebilir. Nitekim Arapça ve Türkçe tecvid eserlerini büyük çoğunluğunda Şâtıbiyye tarikine göre yazılması sebebiyle tekbir bahsi yer almamaktadır. Şâtıbiyye tarikine göre yazılan kıraat eserlerinde de sadece Bezzî'ye hasredilmiştir. Diğer yandan bazı Arap ülkelerinde okunmadığı, bazı Arap ve Arap olmayan ülkelerde de okunduğu bilinmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı tekbirsiz hatim yapıldığında bir eksiklik ve sıkıntıdan da bahsedemeyiz.¹⁹⁷³ Ancak, sünnete uyma noktasında rivâyet ve tariklerde yer almayan Âsım ve diğer kurrâ için bazı âlimlerin uyguladığı dikkate alındığında Âsım (Hafs) ve diğer kurrâ için de uygulanmasına bir engel durumun olmadığını ve güzel bir uygulama olduğunu zikretmek gerekir.¹⁹⁷⁴ Nitekim İbnü'l-Cezerî, "*Tekbir getirme hatim*

¹⁹⁷⁰ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 633, 638.

¹⁹⁷¹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 793; İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 206.

¹⁹⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 306, 311.

¹⁹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 307.

¹⁹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 307; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 631; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân* s. 384, 385; Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 564; el-Marsafî, *a.g.e.*, c. 2, s. 587; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 397. Tekbir, âmm ve hâs olarak ikiye ayrılmıştır. Âmm bütün sûrelerin evvelinde yapılan uygulamadır. Bu da Gâye ve Kâmil kitaplarından gelmiştir. Hâs ise İnşirâh Sûresinin evvelinde ve Duhâ Sûresinin sonunda şeklinde iki şekilde uygulanmıştır. İnşirâh Sûresinin evvelindeki uygulama

esnasında olmakla birlikte, bütün namazlarda ve namaz dışında insanlar arasında Mekkelilerin sünneti olarak yayılmış, şöhret bulmuş, tevâtür haline gelmiş ve kurrâlar tarafından kabul edilerek sürekli gelenek olarak uygulanmıştır. Uygulamanın esası merfû ve mevkuf haberlere dayanmaktadır." diyerek bunun diğer beldelerde de uygulandığını söylemiştir.¹⁹⁷⁵ Bu sebeple tekbir getirmenin sünnet olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁷⁶

XVI. ÂSİM KIRAATINDA İNFİRÂD/TEK KALMA

İnfirâd kavramı, kırâat imamının, râvînin veya tarîklerden birinin diğer kıraat vecihlerinden farklı olarak rivâyetinde tek kalmasını ifade etmektedir. Bu anlamda on kıraat veya yedi kıraat içinde Âsım'ın farklı okuyarak Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde tek kaldığı yerler vardır.¹⁹⁷⁷ Buna ilaveten az da olsa Tayyibe tarikinde örnek mevcuttur. Bunlar içerisinde Şu'be ile Hafs'ın ittifak edip Âsım'ın diğerlerinden ayrıldığı yerler olduğu gibi, müstakil olarak veya Şu'be ve Hafs'ın tek kaldığı yerler de vardır.¹⁹⁷⁸ Bunlar ayrı başlık altında verilecektir.

A. ÂSİM'İN TEK KALDIĞI YERLER

Şu'be ile Hafs'ın ittifak edip Âsım'ın diğer kurrâdan ayrı okuyup tek kaldığı yerleri maddeler halinde sûre sırasına göre şöyle zikredebiliriz:

Gâye tarikinden/kitabından, Duhâ Sûresinin sonundaki uygulama Kâmil ve Misbâh adlı kitaplardan gelmiştir. Buna göre eğer tekbir bir kıraat için uygulandığında o tarike ait muttasıl ve munfasıl med miktarı, sâkin ۛ/nun ve tenvinin ۛ/lam ve ۛ/ra harflerine gunneli veya gunnesiz okunması, hemze öncesi sâkin harfte sekte yapılıp yapılmaması gibi bazı kurallara uyulmasından söz edilmiştir. Yani tekbir hangi tarik ve usulden okunuyorsa diğer usullere de uyulmalıdır, denilmiştir. bkz. ed-Dabbâ', *Sarîhu'n-Nass*-s. 37. Muhammed ed-Dabbâ' bunu şöyle dile getirmiştir:

مِنْ أَوَّلِ إِشْرَاحِهَا أَوْ مِنْ فَحْدٍ دَبَّ حُلْفَتَ تَكْبِيرٍ لِحُفْصٍ قَدْ وَرَدَ
وَبَعْضُهُمْ كَبَّرَ فِي غَيْرِ بَرَاءٍ ؕ وَتَرَكَهُ الْجُمْهُورُ جَزَى

Tekbir İnşirâh Sûresinin evvelinde veya Duhâ Sûresinin sonunda Hafs için hulf ile uygulanmıştır. Bazı âlimler Tevbe haricinde diğer sûrelerde de uygulamıştır. Ancak bunların çoğu tekbiri terk etmiştir.

Hafs için Şâtıbiyye tarikinde tek vecih olarak ademü't-tekbir olduğu, Tayyibe tarikinden ise tekbir ve ademü't-tekbir şeklinde iki vecih olduğu belirtilmiş ancak tekbiri terk etmenin mukaddem (öncelikli) olduğu da ilave edilmiştir. el-Marsafî, a.g.e., c. 2, s. 588, 589, 609; <https://www.alukah.net/sharia/0/49309/>, Erişim Tarihi: (12.03.2021); <https://ketabonline.com/ar/books/15951/read?page=8&part=1>, Erişim Tarihi: (12.03.2021).

¹⁹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 206; Çetin, "Hatim", c. 16, s. 468.

¹⁹⁷⁶ Mekkî Nasr, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid*, s. 229.

¹⁹⁷⁷ el-Akrabâvî, a.g.e., s. 432, 433.

¹⁹⁷⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tehzîb limâ Teferrade bihi Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dimaşk: Dâru Ninova, 2005, s.114-129. Ayrıca, bunları tespit etmede şu eserlerden de yararlanılmıştır: Muhammed Kerim Râcih-Muhammed Fahd Hârûn, *Kur'ânü'l-Kerim ve bi Hâmişî't-Teshîlî'l-Kıraati't-Tenzîl*, ilgili ayetlerde belirtilmiştir. Ömer Ahmed el-Mellâha, *Rivâyetü Şu'be min Tarîki's-Şâtıbiyye*, Ma'hedü'l-Kıraat, İskenderiyye, 1430; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, ilgili ayetler; Muhammed Fahd Hârûn'un *el-Müntekâ min Tevcîhi'l-Kıraati'l-Aşr*, ilgili ayetler.

1- الْمَجَالِسِ (Bakara 2/245, Mücâdele 58/11) kelimesini Âsım cemî okurken, diğer kurrâ tekil okumuştur.¹⁹⁷⁹

2- أَنْ تَصَدَّقُوا (Bakara 2/280) kelimesindeki ص/sad harfini Âsım tahfîf ile yani şeddesiz okumuştur.¹⁹⁸⁰

3- تِجَارَةً حَاصِرَةً (Bakara 2/282) kelimelerini son harfi ت/te'yi Âsım fetha ile okurken diğer imamlar damme ile okumuştur.¹⁹⁸¹

4- وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْنَا (Nisâ 4/140) نَزَّلَ kelimesindeki ن/nun ve ز/ze harfini Âsım fethalı olarak نَزَّلَ şeklinde, diğer kurrâ dammeli olarak نَزَّلَ okumaktadır.¹⁹⁸²

5- بُشْرًا (A'râf 7/57, Furkân 25/48, Neml 27/63) kelimesini, Âsım بَشِيرِ kelimesinin cemîsi olarak بُشْرًا şeklinde, diğer kıraat imamları نُشْرًا, نُشْرًا şeklinde okumuştur.¹⁹⁸³

6- يُضَاهَوْنَ (Tevbe 9/30) kelimesini, Âsım ه/he harfinin esresiyle ve dammeli hemzeyle okurken, diğer kıraat imamları ه/he harfinin dammesi ve hemzenin hazfiyle يُضَاهَوْنَ şeklinde okumaktadır.¹⁹⁸⁴

7- إِنَّ نَعْفُ... نَعْدَبُ طَائِفَةً (Tevbe 9/66) Âsım نَعْفُ kelimesini ن/nun harfinin fethası, ف/fe harfinin dammesi ile; نَعْدَبُ kelimesinde ن/nun harfi ile; طَائِفَةً kelimesinin son harfini de fetha ile okumuştur. Diğer imamlar إِنَّ نَعْفُ نَعْدَبُ طَائِفَةً şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁸⁵

8- يَا بُيَّ (Hûd 11/42) kelimesinde son ي/ya harfini kıraat imamları kesre ile okurken Âsım fetha ile okumuştur.¹⁹⁸⁶

9- يَذْعُونَ (Nahl 16/20) kelimesini, Âsım Teysîr ve Şâtıbiyye'den ي/ya ile okurken, diğer kurrâ ت/te ile okumaktadır. On kıraatta ise Ya'kûb Âsım'a eşlik etmektedir.¹⁹⁸⁷

10- تَمْرَ (Kehf 18/34, 42) kelimesini Âsım Teysîr ve Şâtıbiyye tarikinde ث/se ve م/mim harfinin fethası ile diğer kurrâdan Ebû Amr م/mim'in iskânı, diğerleri ise dammesi ile okumaktadır. On kıraatta ise Âsım'a Ebû Ca'fer, Ravh ve Ruveys muvâfakat etmektedir.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 288; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 578.

¹⁹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178.

¹⁹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178.

¹⁹⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 190.

¹⁹⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 202.

¹⁹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 209.

¹⁹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 210.

¹⁹⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 217.

¹⁹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 226.

¹⁹⁸⁸ ed-Dânî, *et-Teyisr*, s. 416; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 233; el-Muhtâr, *Târihu'l-Kıraat*, ss. 92-94.

11- يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ (Kehf 18/94, Enbiyâ 21/96) kelimelerini, Âsım /hemze ile (sükûn) ile okurken, diğer kıraat imamları /hemze yerine /elifle (med harfine ibdâl ile) okumuşlardır.¹⁹⁸⁹

12- تَحْسَبَنَّ (Nûr 24/57) Bu fiil birçok yerde geçmektedir kurrâ arasında ي/ya ve ت/te ile okunmasında, ayrıca س/sin harfinin esreli ve fethalı okunması ihtilaf vardır. Âsım burada fiili muhatab ve sin harfinin fethası ile okumada tek kalmıştır.

13- فَمَكَّتْ (Neml 27/22) kelimesini, Âsım Teysîr ve Şâtıbiyye tarikinde ك/kef harfini fethalı okumada tek kalmış, Tayyibe tarikinde ise Ravh ona eşlik etmiştir. Diğer kurrâ ise dammeli okumuştur.¹⁹⁹⁰

14- جَذْوَةٍ (Kasas 28/29) kelimesini, Âsım ج/cim harfinin fethasıyla okumuş, diğer kıraat imamların bazıları ج/cim harfini damme, bazıları da kesre ile okumuştur.¹⁹⁹¹

15- تُظَاهِرُونَ (Ahzâb 33/4) fiilini, Âsım ت/te harfinin ötresi, ظ/za harfinin fethası ve ه/he harfinin esresi ile okurken, diğer imamlar تَظَاهِرُونَ ve تَظَاهِرُونَ şeklinde farklı okumuşlardır.¹⁹⁹²

16- أَسْوَةٌ (Ahzâb 33/21, Mümtetine 60/4, 6) kelimesini, Âsım hemzenin dammesiyle okurken, diğer imamlar esresiyle okumuşlardır.¹⁹⁹³

17- خَاتَمَ النَّبِيِّينَ (Ahzâb 33/40) Âsım خَاتَم kelimesini ت/te harfinin fethasıyla okumuş, ancak diğer imamlar esre ile okumuştur.¹⁹⁹⁴

18- كَبِيرًا (Ahzâb 33/68) kelimesini, Âsım ب/be harfiyle, diğer kurrâ ث/se harfiyle okumuştur. Tayyibe tarikinde ise bir rivâyetten Hişâm ona eşlik etmiştir.¹⁹⁹⁵

19- يُظَاهِرُونَ (Mücâdele 58/2, 3) kelimesini, Âsım ي/ya harfi ve damme, ظ/za ve ه/he harfi şeddesiz ve ظ/za harfini med ile okumaktadır. Diğer imamlar يَظَاهِرُونَ ve يَظَاهِرُونَ şeklinde farklı okumuşlardır.¹⁹⁹⁶

20- يُفْصِلُ (Mümtetine 60/3) fiilini, Âsım ي/ya harfinin fethası, ف/fe harfinin sükunu ve ص/sad harfinin esresiyle okumaktadır. Diğer kurrâ يُفْصِلُ ve يُفْصِلُ şeklinde farklı okumaktadır.¹⁹⁹⁷

¹⁹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 306; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 449.

¹⁹⁹⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 458; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 273; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 253.

¹⁹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 256.

¹⁹⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 260.

¹⁹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 261.

¹⁹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 260.

¹⁹⁹⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 479; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 261.

¹⁹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 287.

¹⁹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 289.

21- فَتَنَّمَهُ (Abese 80/4) kelimesini, Âsım ع/ayn harfini fetha ile okumuş, diğerleri damme ile okumuştur.¹⁹⁹⁸

22- حَمَّالَةً (Tebbet 111/3) kelimesini, Âsım ت/te'nin fethası, diğerleri dammesiyle okumaktadır.¹⁹⁹⁹

B. ŞU'BE'NİN TEK KALDIĞI YERLER

Şu'be'nin, Hafs ve diğer imamlardan ayrıldığı ve rivâyetinde tek kaldığı durumlar vardır. Bunlar maddeler halinde sûre sırasına göre şöyledir:

1- جَبْرَئِيل (Bakara 2/97, 98 Tahrîm 66/4) kelimesini, Şu'be ج/cim harfinin fethası, ر/ra harfinin esresi ve ي/ya harfi yerine hemzenin esresiyle okumaktadır.²⁰⁰⁰ Hamze, Kisâî ve Halef جَبْرَئِيل, İbn Kesîr جَبْرَئِيل, Hafs ve diğerleri جَبْرَئِيل şeklinde okumaktadırlar.²⁰⁰¹

2- جُزْء (Bakara 2/260, Hicr 15/44, Zuhuf 43/15) kelimesini, Şu'be ز/ze harfinin ötresi ve ء/hemze ile okumaktadır. Ebû Ca'fer bunların hepsini hemzenin iskâtı, ز/ze harfinin şeddesiyle جُزْء veya (irabına göre) جُزْء şeklinde okumaktadır. Diğer kurrâ, Hafs'la aynı şekilde iskân ile okumaktadır.²⁰⁰²

3- رُضْوَن (Âl-i İmrân 3/15, 162, 174, Tevbe 9/21, 72, 109, Hadîd 57/20, 27) kelimesi, Şu'be bu ayetlerde ر/ra harfinin ötresiyle, Mâide Sûresi 16. ayette ر/ra harfinin esresiyle okumuştur. Diğerleri hepsini ر/ra harfini esre ile okumaktadır.²⁰⁰³

4- زَكْرِيَّا (Âl-i İmrân 3/37) kelimesini hemzeli ve hemzesiz okuyan imamlar var, ancak hemzenin harekesi konusunda bazı yerlerde Şu'be tek kalmıştır. Şu'be, bu ayetteki ء/hemzeyi fetha ile okumuştur. Hafs, Hamze, Kisâî ve Halef bu kelimeyi زَكْرِيَّا şeklinde okurken, diğerleri Şu'be gibi hemzeli okuyup irâb olarak dammeli okumaktadırlar.²⁰⁰⁴

5- حِفْظَةَ (En'âm 6/63, A'râf 7/55) kelimesini, Şu'be ح/ha harfinin esresiyle okumuş, diğer imamlar damme ile Hafs ve diğer bütün kurrâ ötreli okumuştur.²⁰⁰⁵

¹⁹⁹⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 531; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 298; Abülkâdir el-Heytî, *Mâ İnfirade bihî Küllin mine'l-Kurrâi's-Seb'a*, Bingazi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1996., ss. 64-75; el-Akrabâvî, *a.g.e.*, s. 432; Muhammed Ahmed İsa İsa, *İnfirâdâtü'l-Kurrâi'l-Aşr ve Ruvâtühüm mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*, (Doktora Tezi), Câmîatü Ümmi Dermân Külliyyetü Usûli'd-Dîn, 2008, s. 178, 231.

¹⁹⁹⁹ ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 114; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 302.

²⁰⁰⁰ Yahya b. Âdem ve Uleymî tarikinden جَبْرَئِيل şeklinde ي/ya ile de rivâyet edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 165.

²⁰⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 165. Bakara Sûresi 185. ayette وَلَئِكَيْنِو kelimesinde şeddeli okumada yedi kurrâ arasında tek iken 10 arasında Ya'kûb ona eşlik etmiştir. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 117.

²⁰⁰² el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²⁰⁰³ el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 231. Lâkin Tayyibe tarikinde hem damme hem de kesreli okuyuş gelmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 179.

²⁰⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 180.

²⁰⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 195.

6- وَلِيُنْذِرَ (En'âm 6/92) fiilini, Şu'be gâib ي/ya harfiyle, diğer imamlar ت/te harfi ile okumuşlardır.²⁰⁰⁶

7- يَصَّاعِدُ (En'âm 6/125) fiilini, Şu'be ص/sad harfinin şeddesi, arada ا/elif ve ع/ayn harfi şeddesiz, diğer İbn Kesîr يَصْعَدُ, diğerleri يَصْعَدُ şeklinde okumuştur.²⁰⁰⁷

8- مَكَانَتِهِمْ, مَكَانَتِكُمْ kelimesini²⁰⁰⁸ Şu'be her yerde cemî olarak مَكَانَتِهِمْ şeklinde, diğerleri bu kelimelerin hepsini tekil olarak okumaktadır.²⁰⁰⁹

9- وَإِنْ تَكُنْ مَيِّتَةً (En'âm 6/139) ayetteki تَكُنْ fiilini, Şu'be te'nis ت/te harfiyle, sonraki kelimenin sonunu nasb olarak, diğer imamlar ise يَكُنْ şeklinde okumuştur.²⁰¹⁰

10- لَا يَغْلُمُونَ (A'râf 7/38) fiilini, Şu'be gâib ي/ya harfiyle, diğer imamlar تَغْلُمُونَ şeklinde okumaktadırlar.²⁰¹¹

11- بَيَّسَ (A'râf 7/165) kelimesini, Şu'be ب/be harfinin fethası, ي/ya harfinin sükunu, hemzenin fethasıyla, 2. vecih olarak Hafs gibi بَيِّس şeklinde okumaktadır. Nâfi', Ebû Ca'fer بَيِّس, İbn Âmir بَيِّس Hafs ve diğerleri بَيِّس şeklinde okumaktadırlar.²⁰¹²

12- يُمَسِّكُونَ (A'râf 7/170) kelimesini, Şu'be م/mim harfinin sükunu ve س/sin harfi şeddesiz, diğer imamlar يُمَسِّكُونَ şeklinde okumaktadır.²⁰¹³

13- وَلَا يَحْسَبَنَّ (Enfâl 8/59) kelimesini, Şu'be muhâtab sîga ve س/sin harfinin fethası ile okumuştur. Diğer imamlar gâib sîga ile okumaktadır.²⁰¹⁴

14- لِّلْسَلْمِ (Enfâl 8/61) kelimesini, Şu'be س/sin harfinin esresiyle, diğerleri fethasıyla okumaktadır. Muhammed Sûresi 35. ayetteki aynı kelimeyi, Şu'be yine esreli okumakta, Hamze ve Halef kendisine eşlik etmektedir. Şu'be, Bakara Sûresi 208. ayetteki aynı kelimeyi ise Hafs ile beraber esreli okumaktadır. Burada da Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze, Ya'kûb ve Halef ona eşlik etmektedir.²⁰¹⁵

15- وَعَشِيرَتُكُمْ (Tevbe 9/24) kelimesini Şu'be ر/ra harfinden sonra elifle ve cemî olarak, diğerleri elifsiz tekil olarak okumaktadır.²⁰¹⁶

²⁰⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 195.

²⁰⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²⁰⁰⁸ En'âm 6/135, Hûd 11/93, 121, Yâsîn 36/67, Zümer 39/39.

²⁰⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²⁰¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 199, 200.

²⁰¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 202.

²⁰¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 205.

²⁰¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 205.

²⁰¹⁴ ed-Dânî, *et-Tehzib*, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 386.

²⁰¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 171.

²⁰¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 209.

16- لَا يَهْدِي (Yûnus 10/35) fiilini, Şu'be ي/ya ve ه/he harfinin esresi, د/dal harfinin şeddesiyle, Hafs ve Ya'kûb يَهْدِي, Ebû Ca'fer ve Kâlûn يَهْدِي, diğerleri يَهْدِي şeklinde okumaktadırlar.²⁰¹⁷

17- Yûnus Sûresi 78. ayetteki تَكُونُ kelimesini, Şu'be Tayyibe tarikinden ي/ya ile okumada tek kalmıştır.²⁰¹⁸

18- وَيَجْعَلُ (Yûnus 10/100) fiilini, Şu'be ي/ya harfi yerine ن/nun harfiyle, diğerleri وَيَجْعَلُ şeklinde okumaktadır.²⁰¹⁹

19- Şu'be Hûd Sûresi 111. ayetteki وَإِنَّ كَلَّا لَمَّا kelimesini إِنَّ şeklinde tahfifli ve sonraki لَمَّا kelimesini şeddeli olarak لَمَّا وَإِنَّ كَلَّا şeklinde okumada tek kalmıştır.²⁰²⁰ Nâfi', İbn Kesîr وَإِنَّ كَلَّا لَمَّا , Ebû Amr, Kisâî, Ya'kûb, Halef وَإِنَّ كَلَّا لَمَّا, diğerleri وَإِنَّ كَلَّا لَمَّا şeklinde okumuştur.²⁰²¹

20- مَا تُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ (Hicr 15/8) ilk kelimedede, Şu'be ن/nun yerine ت/te harfi, ز/ze harfinin şeddesi ve fethasıyla, ikinci kelimeyi ötreyle okumaktadır. Diğerleri ن/nun ile ve sonraki kelimeyi merfû okumaktadır. Şu'be fiili bu şekilde okumada tek kalmıştır.²⁰²²

21- قَدَرْنَا (Hicr 15/60, Neml 27/57) fiilini, Şu'be د/dal harfinin tahfifiyle (şeddesiz), diğerleri قَدَرْنَا şeklinde okumaktadır.²⁰²³

22- تُنْبِئُ (Nahl 16/11) fiilini, Şu'be ي/ya harfi yerine ن/nun harfi ile diğerleri ي/ya ile okumaktadır.²⁰²⁴

23- مِنْ لَدُنْهِ (Kehf 18/2) kelimesini, Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden د/dal harfinin iskânı ve işmâmıyla, ن/nun harfinin esresi ve ه/he harfinin esresiyle sıla yaparak مِنْ لَدُنْهِ, diğerleri مِنْ لَدُنْهُ şeklinde okumaktadır. Ancak Yahya b. Âdem tarikinden her iki okuyuş da rivâyet edilmiştir.²⁰²⁵

24- لِمَهْلِكِهِمْ (Kehf 18/59, Neml 27/49²⁰²⁶) kelimesini, Şu'be م/mim ve ل/lam harfinin fethası, diğerleri م/mim harfinin ötresi, ل/lam harfinin de fethası ile okumaktadır. Hafs ise م/mim ve ل/lam harfinin esresi ile لِمَهْلِكِهِمْ, diğerleri لِمَهْلِكِهِمْ şeklinde okumuştur.²⁰²⁷

²⁰¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212.

²⁰¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 215.

²⁰¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 216.

²⁰²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 218.

²⁰²¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 408.

²⁰²² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 402; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 226.

²⁰²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 227.

²⁰²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 227. Nahl Sûresi 71. ayette أَفَبِعِزَّةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ fiili ت/te ile okumada 7 Kurrâ arasında tek kalırken 10 kurrâda ona Ruveys eşlik etmektedir. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 118.

²⁰²⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 415; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 255; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232.

²⁰²⁶ Neml Sûresinde مَالِكْ şeklinde geçmektedir.

²⁰²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 234.

25- مِنْ لَدُنِّي (Kehf 18/76) kelimesini, Şu'be د/dal harfinin iskânı ve işmâmı, ن/nun harfinin tahfîfi (şeddesiz) ile Ebû Ca'fer ve Nâfi' لَدُنِّي, diğerleri لَدُنِّي şeklinde okumaktadır.²⁰²⁸

26- رَدْمًا اِثْنُونِي (Kehf 18/95, 96) Bu ayetteki اِثْنُونِي fiillerini, Şu'be vasıl halinde ilk vecih olarak (2. vecih Hafs gibi) sülâsî bابتan ilk hemzeyi vasıl hemzesi, ikinci hemzeyi sâkin okumuş ancak ilk kelimedede tek kalmıştır. İkinci kelimedede ise Hamze ona eşlik etmiştir.²⁰²⁹

27- الصُّدُقَيْنِ (Kehf 18/96) kelimesini, Şu'be ص/sad harfinin ötresi, د/dal harfinin iskânı ile İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb الصُّدُقَيْنِ, diğerleri de الصُّدُقَيْنِ şeklinde okumaktadır.²⁰³⁰

28- وَلْيُؤْفُوا (Hac 22/29) fiilini, Şu'be و/vav harfinin fethası, ف/fe harfinin şeddesiyle, İbn Zekvân وَلْيُؤْفُوا, diğerleri وَلْيُؤْفُوا şeklinde okumaktadır.²⁰³¹

29- مَنَزَلًا (Mü'minûn 23/29) kelimesini, Şu'be م/mim harfinin fethası ve ز/ze harfinin esresiyle, diğerleri مَنَزَلًا şeklinde okumaktadır.²⁰³²

30- اسْتُخْلِفَ (Nûr 24/55) fiilini, Şu'be ت/te harfinin ötresi ve ل/lam harfinin esresiyle, diğerleri اسْتُخْلِفَ şeklinde okumaktadır.²⁰³³

31- يُرْجَعُونَ (Ankebût 29/57) fiilini, Şu'be ت/te harfi yerine gâib ي/ya harfiyle, Ya'kûb يُرْجَعُونَ, diğerleri تُرْجَعُونَ şeklinde okumaktadır.²⁰³⁴

32- الرِّيحُ (Sebe' 34/12) kelimesini, Şu'be ح/ha harfinin ötresiyle, Ebû Ca'fer الرِّيحُ, diğerleri الرِّيحُ şeklinde okumaktadır.²⁰³⁵

33- فَعَزَّزْنَا (Yâsîn 36/14) fiilini, Şu'be ilk ز/ze harfinin tahfîfi (şeddesiz) ile diğerleri فَعَزَّزْنَا şeklinde okumaktadır.²⁰³⁶

34- Yâsîn Sûresi 49. ayette يَخْصِمُونَ kelimesinde Şu'be Tayyibe tarikinde ي/ya harfini esre ile okumada tek kalmıştır.²⁰³⁷ Ebû ca'fer يَخْصِمُونَ, Verş, İbn Kesîr Hişâm يَخْصِمُونَ, Ebû Amr hâ'nın fethasını ihtilâs ile Kâlûn Ebû ca'fer ve Ebû Amr gibi, İbn Zekvân, Âsım (Şâtıbiyye) Kisâh يَخْصِمُونَ şeklinde okumaktadır.²⁰³⁸

²⁰²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 235.

²⁰²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 237; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 450.

²⁰³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 237. Enbiyâ Sûresi 80. ayette لُتْحِصْنَكُمْ fiilini nun ile okumada 7 kurrâ arasında tek kalırken 10 kurrâda ona Ruveys eşlik etmiştir. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 119.

²⁰³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 245. Hac Sûresi 23. ayetteki الْوُلُوْ kelimesini ve diğer yerlerdeki aynı kelimeyi ilk hemzeyi و/vav harfine ibdâl etmede 7 kurrâ arsında tek kalırken 10 kurrâda ona eşlik eden vardır. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 120.

²⁰³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 245. Furkân Sûresi 69. ayette وَيَخْلُدُ şeklinde iki fiili birden dammeli okuyan yoktur. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 121.

²⁰³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 249.

²⁰³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 257.

²⁰³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 262.

²⁰³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 264.

²⁰³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265.

²⁰³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 524.

35- بِزِيَّةِ الْكَوَکِبِ (Sâffât 37/6) kelimelerinde ikinci kelimeyi, Şu'be ب/be harfinin fethasıyla, Hafs ve Hamze بِزِيَّةِ الْكَوَکِبِ , diğerleri بِزِيَّةِ الْكَوَکِبِ şeklinde okumaktadır.²⁰³⁹

36- يَا عِبَادِ (Zuhruf 43/68) kelimesini, Şu'be vaslen ve vakfen Hafs'ın hazfettiği ي/ya harfinin isbâtı ve fethasıyla, diğerleri يَا عِبَادِ şeklinde hazifle okur.²⁰⁴⁰

37- وَلَيَبْلُوَنَّكُمْ يَغْلَمْ وَيَبْلُوا (Muhammed 47/31) fiillerinde, Şu'be ن/nun harfleri yerine ي/ya harfiyle, diğerleri ن/nun harfiyle, Ruveys ise ن/nun harfiyle ve son kelimeyi وَيَبْلُوا şeklinde okumaktadır.²⁰⁴¹

38- إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (Vâkıa 56/66) edatını, Şu'be istifhâm hemzesi ve her iki hemzenin tahkîkiyle, diğerleri إِنَّا şeklinde tek ء/hemze ile okumaktadır.²⁰⁴²

39- يَغْلَمُونَ (Munâfikûn 63/11) fiilini, Şu'be ت/te harfi yerine gâib ي/ya harfi ile diğerleri تَغْلَمُونَ şeklinde okumaktadır.²⁰⁴³

40- نُصُوْحًا (Tahrîm 66/8) kelimesini, Şu'be ن/nun harfinin ötresiyle, diğerleri fethasıyla okumuştur.²⁰⁴⁴

C. HAFS'IN TEK KALDIĞI YERLER

Bazı ayetlerde Hafs, diğer kıraat imamları ve Şu'be'den ayrılarak rivâyetinde tek kalmıştır. Bunlar sûre sırasıyla şöyledir:

1- هُرُوَا Bu kelimeyi²⁰⁴⁵ geçtiği her yerde, sadece Hafs hemzeyi و/vav harfine ibdâl ederek okumuştur.²⁰⁴⁶

2- يُرْجَعُونَ (Âl-i İmrân 3/83) kelimesinde ي/ya ile okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, kıraat-ı aşere'de ona Ya'kûb eşlik etmektedir.²⁰⁴⁷

3- يَجْمَعُونَ (Âl-i İmrân 3/157) fiilini, Hafs gâib, diğerleri muhâtab sîga ile okumaktadır.²⁰⁴⁸

²⁰³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 267.

²⁰⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 129.

²⁰⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 280.

²⁰⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 289.

²⁰⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 290.

²⁰⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 290.

²⁰⁴⁵ Bakara 2/67, 231, Mâide 5/57, 58, Kehf 18/56, 106, Enbiyâ 21/36, Furkân 25/41, Lokmân 31/6, Câsiye 45/9, 35.

²⁰⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 307.

²⁰⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 326. فَيُوقَّهِمْ (Âl-i İmrân 3/57) fiilini Hafs ي/ya ile beraber okumada Ravh eşlik etmektedir fakat sonraki zamirdeki ه/he harfini esresi ile beraber bir arada sadece Hafs okumaktadır. ed-Dânî, *et-Tehzib*, s. 121.

²⁰⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 329.

4- سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ (Nisâ 4/152) fiilini, Hafs ي/ya ile diğerleri ن/nun ile نُؤْتِيهِمْ şeklinde okumaktadır.²⁰⁴⁹

5- اسْتَحَقَّ (Mâide 5/107) fiilini, Hafs ma'lûm, diğerleri meçhul okumaktadır.²⁰⁵⁰

6- يَحْشُرُهُمْ (En'âm 6/128, Yûnus 10/45, Sebe' 34/40) fiilini, Hafs ي/ya ile okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, En'âm Sûresinde ona Ravh, Sebe' Sûresinde Ya'kûb eşlik etmektedir. Diğer kurrâ ن/nun ile okumuştur.²⁰⁵¹

7- لِي (İbrahim 14/22, Sâd 38/23, 69) kelimesini, Hafs ي/ya harflerinin fetha ile okunmasında tek kalmıştır. Diğer kurrâ iskân ederek okumaktadır.²⁰⁵²

8- مَعِيَ (A'râf 7/105, Tevbe 9/83 (ikincisi), Kehf 18/67, 72, 75, Enbiyâ 21/24, Şuarâ' 26/62 Kasas 28/34) ayetlerdeki bu kelimede, Hafs fetha ile okumada tek kalmıştır. Tevbe 83 (ilk), Şuarâ' Sûresi 118 ve Mülk Sûresi 28. ayetlerinde de fetha ile okumuştur fakat bu konuda tek değildir.²⁰⁵³

9- تَلَقَّفُ (A'râf 7/117, Tâhâ 20/69, Şuarâ' 26/45) fiilini, Hafs tahfîfli okumada tek kalmıştır. Diğer kurrâ şeddeli okumuştur.²⁰⁵⁴

10- مَغْذِرَةً (A'râf 7/164) kelimesini, Hafs ت/te harfini fetha ve tenvinle okurken diğerleri damme ve tenvinle okumuştur.²⁰⁵⁵

11- مُوهِنٌ كَيْدٍ (Enfâl 8/18) kelimelerini, Hafs ن/nun harfinin tenvinsiz ötre ve sondaki kelimedeki د/dal harfini esre ile diğerleri ن/nun harfinin tenvin ve د/dal harfini de fetha ile okumuşlardır.²⁰⁵⁶

12- مَتَاعٌ (Yûnus 10/23) kelimesini, Hafs mansûb okumuş, diğer kurrâ dammeli okumuştur.²⁰⁵⁷

13- لَا يَهْدَى (Yûnus 10/35) Bu fiilde 7 Kurrâ arasında Hafs tek kalırken 10 kurrâda ona Ya'kûb eşlik etmektedir.²⁰⁵⁸

14- مِنْ كُلِّ رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ (Hûd 11/40, Mü'minûn 23/27) burada, Hafs كٌ kelimesinde ل/lam harfini tenvinli esre ile okurken, diğerleri tenvinsiz okumuşlardır.²⁰⁵⁹

²⁰⁴⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 332; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 190.

²⁰⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 349.

²⁰⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 364; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²⁰⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 129-31; Hârûn, *et-Teshîl*, s. ilgili Ayetler.

²⁰⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, ss. 128-31. A'râf Sûresi 123, Tâhâ Sûresi 71 ve Şuarâ' Sûresi 49 ayetlerdeki آمَنُتُمْ kelimesinin tek hemze ile okumaktadır. Tâhâ suresinde 7 kurrâdan Kunbül eşlik ederken, diğer iki sûrede 10 kurrâdan Ruveys eşlik etmektedir. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 124.

²⁰⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 376.

²⁰⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204.

²⁰⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 207.

²⁰⁵⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 377; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 398; el-Muhtâr, *Târihu'l-Kıraat*, ss. 92-94.

²⁰⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212.

²⁰⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 216.

15- يَا بُيَّ (Yûsuf 12/5, Lokmân 31/13, 16) ayetlerindeki bu kelimelerde, Hafs sondaki ي/ya harfinin esresiyle rivâyet ederek, rivâyetinde tek kalmıştır. Lokmân 17. ayette ise Hafs'a Bezzî eşlik etmiştir.²⁰⁶⁰

16- دَابَّ (Yûsuf 12/47) kelimesini, Hafs hemzenin fethasıyla rivâyetinde tek kalmıştır. Diğer Kurrâ hemzenin sükunuyla okumuştur.²⁰⁶¹

17- نُوحِي (Yûsuf 12/109, Nahl 16/43, Enbiyâ 21/7) fiilini, Hafs ن/nun harfinin dammesi ve ح/ha harfinin esresiyle, diğerleri ي/ya ve ح/ha'nın fethasıyla يُوحِي şeklinde okumaktadır.²⁰⁶²

18- وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ (Nahl 16/12) Hafs bu iki kelimeyi damme ile okuyup, önceki وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ kelimelerin nasb üzere okumada tek kalmıştır.²⁰⁶³

19- وَرَجَلِكْ (İsrâ 17/64) kelimesinde, Hafs ج/cim harfinin esresiyle okurken, diğerleri ج/cim harfini sükûn ile okumuşlardır.²⁰⁶⁴

20- Kehf Sûresi 1, 2, Yâsîn Sûresi 52, Kıyâmet Sûresi 27, Mutaffîfîn Sûresi 14. ayetlerde Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde sadece sekte ile okuyan Hafs'tır. Diğer imamlar idğâm vechiyle rivâyet etmişlerdir.²⁰⁶⁵

21- لِمَهْلِكِهِمْ (Kehf 18/59, Neml 27/49) kelimesini, Hafs م/mim ve ل/lam harfinin esresi ile Şu'be م/mim ve harfinin fethası, diğerleri م/mim harfinin ötresi, ل/lam harfinin de fethası ile okumuşlardır.²⁰⁶⁶

22- وَمَا أَنْسَانِيْهُ (Kehf 18/63) kelimesinde, diğer kıraat imamlarının hepsi ه/hü zamirini esreyle okurken Hafs ötre ile rivâyet etmiştir.²⁰⁶⁷

23- تَسَاقُطْ (Meryem 19/25) fiilini, Hafs تَسَاقُطْ şeklinde, Hamze تَسَاقُطْ, Ya'kûb تَسَاقُطْ, diğerleri تَسَاقُطْ şeklinde okumaktadır.²⁰⁶⁸

24- إِنَّ هَذَا (Tâhâ 20/63) kelimesinde إِنَّ edatını, Hafs ن/nun harfini iskân, diğer kelimeyi هَذَا şeklinde okumada tek kalmıştır.²⁰⁶⁹

25- قَالَ (Enbiyâ 21/112) fiilini, Hafs mâzî sîga ile okumuş, diğer Kurrâ emir sîgasıyla okumuştur.²⁰⁷⁰

²⁰⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 217.

²⁰⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222.

²⁰⁶² ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 394; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222.

²⁰⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 430.

²⁰⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 231.

²⁰⁶⁵ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 414; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 329.

²⁰⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 234.

²⁰⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240; Sel, *a.g.e.*, s. 170.

²⁰⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 454.

²⁰⁶⁹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 44.

²⁰⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 325.

- 26- سَوَاءَ (Hac 22/25) kelimesini, Hafs nasb ile diğerleri damme ile okumaktadır.²⁰⁷¹
- 27- وَالْخَاسِئَةِ (Nûr 24/9) kelimesini, Hafs mansûb okurken, diğer Kurrâ merfû okumuştur.²⁰⁷²
- 28- وَيَتَّقِهِ (Nûr 24/52) kelimesini, Hafs ق/kaf harfinin sükunu ve ه/he harfinin esresi ve sılasız/medsiz olarak okumuştur. Diğer Kurrâ arsında ق/kaf harfinin esresiyle ama hü zamirinin iskânı, ihtilâs ile esre ve medli esre olarak değişmektedir.²⁰⁷³
- 29- تَسْتَطِيعُونَ (Furkân 25/19) fiili, Hafs ت/te harfi ile okurken, diğer kıraat imamları ي/ya harfi ile okumuştur.²⁰⁷⁴
- 30- كِسْفًا (Şuarâ' 26/187, Sebe' 34/9) kelimesini, Hafs س/sin harfinin fethasıyla okumuştur. Diğer Kurrâ sükûn ile okumuştur.²⁰⁷⁵
- 31- الرَّهْبِ (Kasas 28/32) kelimesini, Hafs ر/ra harfinin fethası, ه/he harfinin iskânıyla okumuş, diğer Kurrâ ه/he harfini fethalı okumuştur.²⁰⁷⁶
- 32- لَخَسَفَ (Kasas 28/82) kelimesini, Hafs, yedi kurrâ arasında خ/ha harfinin fethası, س/sin harfinin kesresiyle okuyarak tek kalmıştır. Aşere tarikinde ise ona Ya'kûb eşlik etmiştir.²⁰⁷⁷
- 33- لِلْعَالَمِينَ (Rûm 30/22) kelimesinde, ل/lam harfini sadece Hafs esreli okumuş, diğer Kurrâ fethalı okumuştur.²⁰⁷⁸
- 34- مُقَامَ (Ahzâb 33/13) Bu kelimeyi, Hafs başka yerde م/mim harfinin fethası ile okurken, burada ötresiyle okumuştur. Diğer م/mim harfinin fethası ile okumuştur.²⁰⁷⁹
- 35- فَأَطْلَعَ (Mü'min 40/37) fiilindeki ع/ayn harfini, Hafs fetha ile diğer Kurrâ damme ile okumuştur.²⁰⁸⁰
- 36- أَسْوَرَةَ (Zuhurf 43/53) kelimesini, Hafs س/sin harfinin iskânı ve /elifsiz olarak okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, aşerede Ya'kûb eşlik etmiştir.²⁰⁸¹
- 37- عَلَيَّهِ (Fetih 48/10) kelimesinde, diğer kıraat imamlarının hepsi ه/hü zamirini esreyle okurken Hafs ötre ile rivâyet etmiştir.²⁰⁸²

²⁰⁷¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 439; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 245.

²⁰⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 241.

²⁰⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 241.

²⁰⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 250.

²⁰⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232.

²⁰⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 498.

²⁰⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 499.

²⁰⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 344.

²⁰⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 260.

²⁰⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 539. Mü'min Sûresi 26. ayette أَوْ أَنْ يُظْهِرَ الْفَسَادَ şeklinde 7 kurrâ arasında tek kalırken 10 kurrâdan Ya'kûb eşlik etmektedir. ed-Dânî, *et-Tehzîb*, s. 127.

²⁰⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 549.

²⁰⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 240.

38- بَالِغٌ أَمْرِهِ (Talâk 65/3) Hafs غ/gayn harfini tenvinsiz ve sonraki kelimeye ر/ra harfini esreli olarak izâfette okurken, diğer Kurrâ tenvinli ve ر/ra harfini fethalı olarak okumaktadır.²⁰⁸³

39- نَزَّاعَةً (Meâric 70/16) kelimesini, Hafs mansûb, diğer Kurrâ merfû okumaktadır.²⁰⁸⁴

40- بِشَهَادَتِهِمْ (Meâric 70/33) kelimesini, Hafs cemî okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, aşerede Ya'kûb eşlik etmiştir. Diğer Kurrâ ise müfred okumuştur.²⁰⁸⁵

41- وَالرُّجْزَ (Müddessir 74/5) kelimesini, Hafs ر/ra harfini damme okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, aşerede Ya'kûb ve Ebû Ca'fer eşlik etmiştir. Diğer Kurrâ ise kesre ile okumuştur.²⁰⁸⁶

42- يُمْنَى (Kıyâmet 76/37) fiilini, Hafs ي/ya ile okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, aşerede Ya'kûb eşlik etmiştir. Diğer Kurrâ ise ت/te ile okumuştur.²⁰⁸⁷

43- فَكَيْهَيْنِ (Mutaffifîn 83/31) kelimesini, Hafs /elifsiz okumada yedi kurrâ arasında tek kalırken, kıraat-ı aşere'de Ebû Ca'fer eşlik etmiştir. Diğer Kurrâ ise /elifle فَكَيْهَيْنِ şeklinde okumuştur.²⁰⁸⁸

44- كُفُّوا (İhlâs 112/4) kelimesini, Hafs ف/fe harfinin dammesi ve hemzenin و/vav harfine ibdâliyle okumuştur. Hamze, Ya'kûb ve Halef كُفُّوا hemzeli ve ف/fe harfinin iskânıyla, diğerleri dammesiyle كُفُّوا şeklinde okumuştur.²⁰⁸⁹

Değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz:

Âsım'ın kıraatın tek kaldığı kelimeler baktığımız zaman bunların Şu'be ve Hafs'a göre daha az olduğunu görmekteyiz. Buna göre usûl 3, fiilin bâb ve kip değişikliği 7, irâb ihtilafı 6, isim ve mastar telaffuzu 9, toplamda 25 şeklinde söylenebilir. Yani teferrüd edilen kelimeler ferşî kelimelerdedir.

Şu'be'nin tek kaldığı yerlerin 50 küsur olduğu ve isim ve mastar telaffuzlarının 30 sayısı ile fazlalığı göze çarpmaktadır. 4 usûl ihtilafı, fiillerin bâb ve kip farklılıklarında 19, irâb farklılığı olarak da 3 tane bulunmaktadır. Tayyibe tarikinden de iki vecihten biri olmak üzere 2 tane kelimeye tek kaldığını yani bütün tariklerde sadece onun okuduğunu görmekteyiz. Âsım'da olduğu gibi ferşî kelimeler ağırlıktadır.

²⁰⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 583.

²⁰⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 592.

²⁰⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 593.

²⁰⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 597.

²⁰⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 598.

²⁰⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 608.

²⁰⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 307.

Hafs rivâyetinde ise hocası Âsım ve diğer râvî Şu'be'ye göre biraz daha fazladır. Bunlar usûl ihtilafı olarak 22, fiillerin bâb ve kip değişiklikleri ile ilgili 18, irâb farklılığı 16, isim, mastar ihtilafı 11 olmak üzere toplam 67 civarındadır.

Âsım'da ferşî ihtilaf daha fazla görülürken, Şu'be'de isim ve mastarların telaffuz farklılığı, birkaç kelimeyi hemzeli okuma, işmâmlı okuma bulunmaktadır. Hafs'da da usûl ihtilaflarında daha fazla tek kaldığı görülmektedir. Ancak bunlar izâfet ya'sında birkaç kelime çeşididir. Bu durum diğer Kurrâ arasında da yaygındır. Hafs özellikle Teysîr/Şâtıbiyye tarikindeki dört yerdeki sekteleriyle öne çıkmaktadır. Bunun yanında iki hü zamirinde genelin dışında okuması da dikkat çekmektedir.

Genel olarak bakıldığında ise Halef haricinde bütün kıraat imamlarının kıraatında tek kaldıkları yerler söz konusudur. Hatta bazı imamların sayısının Âsım'dan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak Âsım ve iki râvîsinde, diğer kıraat imamlarında Verş'in nakli, ڤ/ra harfinde terkiki, ل/lam harfinde tağlizi, zâid ي/ya harflerinde isbatı, medd-i bedellerinde meddi; İbn Kesîr'in هhü zamirindeki sıraları, Kunbül'ün صراط kelimesindeki ص/sad harfini س/sin okuması; Ebû Amr'ın iki hemzede ilkinin ıskat etmesi, idğam-ı kebirleri; Hamze'nin عَلَيْهِم derken ه/he harfini ötreli okuması, vakıfta tahfifi, hemzeden önce sâkin harfte sekte-i hafifesi, ص/sad harflerinde işmâmı gibi usûl konularında -sekte haricinde- öne çıkan bir okuma şekli görülmemektedir.²⁰⁹⁰

²⁰⁹⁰ ed-Dânî, *et-Tehzib*, s. 39, 41, 42, 43, 48, 50, 58, 69, 80, 130, 139, 145, 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞU'BE VE HAFS RİVÂYETLERİ ARASINDAKİ FERŞÎ İHTİLAFLAR

I. FERŞÎ'İN TANIMI

Ferş, “yayıma”, “dağılma” anlamına gelmektedir. Usûl farklılıklarının dışında belli bir kurala girmeyen Kur'ân lafızlarındaki ihtilaflar ferşî ihtilaf olarak isimlendirilmiştir. Bu ihtilaflar sûrelerde dağınık bir şekilde yer aldığı, bir kural gözetilmediği ve Kur'ân sûrelerinin kelime kelime tahlili yapılarak hangi vecihlerle okunduğu tek tek ele alındığı için böyle isimlendirilmiştir.²⁰⁹¹ Ebû Şâme *Hırzû'l-Emân*'de bu konuda Şatıbî'nin görüşünü şöyle aktarmıştır: “*Kurrâ dağınık yapılarından dolayı sanki Kur'ân'a saçılmış anlamında harflerde, kıraat vecihlerinden Kur'ân'da geçiş sıklığı az olanları “ferş” şeklinde isimlendirmiştir. Usûl farklılıklarında birinin hükmü hepsine uygulanabilirken bu durum ferşî'l-hurûf için mümkün değildir.*”²⁰⁹² Zürkânî ise “okunuşunda ihtilaf olup üzerinde kıyas yapılamayan cüz'ıyyât” şeklinde tanımlamıştır.

Bu farklılıklar, her sûrede dağınık halde bulunup belirli bir kurala dayanmadan sadece nakle dayalı olarak ortaya çıkan ihtilaflardır. Bunlar daha çok kelimenin irâbında, harfinde, harekesinde veya babında görülen değişikliklerdir. Söz konusu ihtilafların çerçevesi özet olarak şöyledir: **1-** Tezkîr-te'nîs ihtilafı. **2-** Tekil-çoğul ihtilafı. **3-** Tahfîf-teşdîd ihtilafı. **4-** İskân-damme ihtilafı (masterlarda). **5-** Kelimenin irâbı ile ilgili ihtilaflar.²⁰⁹³

Kur'ân'daki kıraat farklılıklarının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan bu farklı okumalar, mânâyı çok az etkilemekte, bazen de farklı hüküm çıkarmaya sebep olacak şekilde etkileyebilmektedir.²⁰⁹⁴ Bu farklılıklar, zıt mânâlar ortaya çıkarmayıp tefsîre yeni bir anlam katmaktadır. Fakat hiçbir zaman bu durum, daraltma şeklinde olmamış, hep zenginlik katma biçiminde gerçekleşmiştir. Örneğin, Fâtiha Sûresi'nde geçen مَلِك ve مَلِك kıraatları buna en güzel örnektir.²⁰⁹⁵

İbnü'l-Cezerî'ye göre ferşü'l-hurûfa dahil olan ihtilaflar, mütevâtir derecesindedir.²⁰⁹⁶ Bunlar diğer farklılıklar gibi tamamen Hz. Peygamber'den öğrenilerek okunmuş olup bu konuda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.²⁰⁹⁷ Burada ferşıyyât ve

²⁰⁹¹ Müflih vd., a.g.e., s. 127; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, s. 63.

²⁰⁹² Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 381; Ömer Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s. 102.

²⁰⁹³ el-Aşvâh, a.g.e., s. 87.

²⁰⁹⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 381.

²⁰⁹⁵ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 104, 443.

²⁰⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, s. 37.

²⁰⁹⁷ Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 24; Önen, a.g.e., s. 151, 152; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 70.

ferşiyâtla alakalı bazı usûl konularında Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaflar, Şâtıbiyye ve Tayyibe tariki açısından zikredilecektir.²⁰⁹⁸

II. SARFÎ İHTİLAFLAR

Sarf bilgisinde fiillerin değişimi mâzîden muzâriye, muzâri'den emire vb. şekillerde yapılmaktadır. İsimlerin değişimi ise tesniye, cemî, ism-i tasgîr, ism-i mansûb vb. şekilde olmaktadır.²⁰⁹⁹ Kıraat ilmindeki birçok ihtilaf da bu şekildedir.

A. FİİLLERLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan fiiller, kıraatlar söz konusu olduğunda farklı telaffuzlara tâbî olmuşlardır. Mesela, zaman zaman malûm haldeki bir fiilin meçhûl, mâzînin muzâri, muhâtabın gâib, sülâsî köklü bir fiil de mezîd olarak okunmuştur. Bu şekilde farklı okumalar diğer kıraatlarda olduğu gibi Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaflarda da vardır. Sülâsî bab farklılıkları ve mastar telaffuzlarının farklı olması lehçe temelli olarak değerlendirilmiştir.²¹⁰⁰

1. Gâib-Muhâtab İhtilafı

Hafs'ın muhâtab olarak okuyup Şu'be'nin gâib sîgayla okuduğu fiiller genelde muzâri fiillerdir. Onlar da belli başlı sûrelerdedir. Bu ihtilafların hepsi Şâtıbiyye ve Tayyibe tariklerinde ortaktır. Sadece Neml Sûresi 88. ayette Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde بِمَا تَفْعَلُونَ kelimelerini ت/te muhâtab olarak Hafs ile Şu'be aynı okumasına rağmen diğer bazı tariklerde Şu'be Hafs'tan ayrılarak بِمَا يَفْعَلُونَ şeklinde gâib sîgayla okumaktadır.²¹⁰¹ Yûnus Sûresi 78. ayetteki تَكُونُ kelimesinin ت/te ile müennes okunmasında Şâtıbiyye ve Teysîr tariki açısından ihtilaf yoktur. Ancak Tayyibe tarikinde Şu'be'den ي/ya ile okuma da rivâyet edilmiştir.²¹⁰²

²⁰⁹⁸ Bakala, a.g.e., s. 434.

²⁰⁹⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, 9. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2009, s. 13; Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, c. 36, s. 136, 137; Önen, a.g.e., s. 147.

²¹⁰⁰ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, ss. 60-62; Önen, a.g.e., s. 146, 147.

²¹⁰¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 462; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 276; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 2, s. 494.

²¹⁰² el-Kâdî, *el-Vâfî*, ss. 233-37; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 380; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 215.

Bu ihtilaflar tablo halinde şöyle zikredilebilir:

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/A YET NO
Şâtıbiyye, Teysîr ve Diğer Tariklere Göre			
a. Hafs'ın Muhâtab Şu'be'nin Gâib Okuması²¹⁰³ (23 Fiil)			
Hafs ت/te, Şu'be ي/ya harfi ile okur. ²¹⁰⁴	يَعْلَمُونَ	وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ	A'râf 38,
	يَعْمَلُونَ	وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ	Bakara 85, Hûd 123, Neml 93, Münâfikûn 11
	يَقُولُونَ	أَمْ تَقُولُونَ	Bakara 140
	لَيُبَيِّنَنَّ وَلَا تَكْتُمُونَهُ	لَيُبَيِّنَنَّ وَلَا تَكْتُمُونَهُ	Âl-i İmrân 187
	لَمْ يَكُنْ	كَأَنْ لَمْ تَكُنْ	Nisâ 73
	يَعْقِلُونَ	أَفَلَا تَعْقِلُونَ	En'âm 32, A'râf 169
Hafs ت/te, Şu'be ي/ya harfi ile okur. Sonraki سَبِيلَ kelimesinde ise iki râvî arasında ötre ile okunmasında ihtilaf yoktur. ²¹⁰⁵	وَلَيَسْتَبِينَ	وَلَيَسْتَبِينَ	En'âm 55
Hafs ت/te, Şu'be ي/ya harfi ile okur. ²¹⁰⁶	وَلْيُنْذِرْ	وَلْيُنْذِرْ	En'âm 92
	يَسْتَوِي	أَمْ هَلْ تَسْتَوِي	Ra'd 16
	يُسَبِّحُ	يُسَبِّحُ	İsrâ 44
	يَأْتِيهِمْ	أَوَلَمْ يَأْتِيهِمْ	Tâhâ 133
	يَسْتَطِيعُونَ	فَمَا تَسْتَطِيعُونَ	Furkân 19
	يُخْفُونَ..	وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ	Neml 25
	يُرْجَعُونَ	تُرْجَعُونَ	Ankebût 57, Rûm 11
	يَفْعَلُونَ	وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ	Şûrâ 25
Tayyibe Tariki²¹⁰⁷ (1 Fiil)			
Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr'den Hafs gibi Tayyibe'de ي/ya ve ت/te ile okur. Yahya b. Âdem tarikinden müennes, Uleymî tarikinden müzekker okuduğu rivâyet edilmiştir. ²¹⁰⁸	/ وَتَكُونُ وَيَكُونُ	وَتَكُونُ لَكُمْ الْكِتَابَاتُ	Yûnus 78
b. Hafs'ın Gâib Şu'be'nin Muhatab Okuması²¹⁰⁹ (18 Fiil)			
Hafs ي/ya, Şu'be ت/te harfi ile okur. Hafs ile Şu'be arasında sadece يَكُنْ kelimesinde ihtilaf vardır. مَيِّتَةٌ kelimesinde ötreli ve fethalı okunmasında diğer kurrâ arasında ihtilaf vardır. Hafs, Nâfi', Ebû Amr, Kisâi ve Hamze gibi يَكُنْ şeklinde, Şu'be ise يَكُنْ şeklinde ت/te ile okuyarak İbn Âmir'e refakat etmiş, lâkin İbn Âmir sonraki مَيِّتَةٌ kelimesini de dammeli okumuştur. Şu'be مَيِّتَةٌ kelimesini Hafs gibi fethalı okumaktadır. ²¹¹⁰	تَبْعُونَ..	أَفَعَبَّرَ بِدِينِ اللَّهِ	Âl-i İmrân 83
	تُرْجَعُونَ	يَبْعُونَ... وَالْيَهُ	Âl-i İmrân 115
	تَفْعَلُوا...	وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ	Âl-i İmrân 157
	تُكْفَرُونَ	فَلَنْ يَكْفُرُوا	En'âm 139
	تَجْمَعُونَ	مِمَّا يَجْمَعُونَ	Enfâl 59
	تَكُنْ	وَأَنْ يَكُنْ مَيِّتَةٌ	Enfâl 59
	لَا تَخْسَبَنَّ	وَلَا يَخْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	

²¹⁰³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 287; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 164, 185, 188, 194, 195, 197, 202, 223, 231, 242, 250, 253, 275.

²¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 164, 167, 185, 188, 193, 202.

²¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 194.

²¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 195, 223, 231, 242, 250, 253, 257, 275.

²¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 214, 215.

²¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 214.

²¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 181, 182, 199, 208, 211, 223, 228, 231, 245, 257, 277, 278, 294.

²¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 181, 182, 199, 211, 223, 228.

	كَذَّيْبُ قُلُوبٍ	Tevbe 117
	وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ	Ra'd 17
	تَجْحَدُونَ	Nahl 71
	يَجْحَدُونَ	İsrâ 42
Hafs İ/ya, Şu'be ت/te harfi ile okur.	كَمَا يَقُولُونَ	İsrâ 42
Hafs ile Şu'be arasında sadece 42. ayetteki kelime ihtilaf olup, diğer kurrâ arasında ihtilaf olan 43. ayetteki aynı kelime gâib okumada ittifak etmiştir. Hafs yine Hac Sûresi 62 ile beraber, Ankebût Sûresi 42, Lokmân Sûresi 30, Mü'min Sûresi 20. ayetlerde geçen benzer ifadelerin hepsini İ/ya ile okurken, Şu'be, Hac Sûresi 62 ve Lokmân Sûresi 30. ayetlerini ت/te ile, Ankebût Sûresi 42 ve Mü'min Sûresi 20. ayetlerdeki fiilleri ise İ/ya ile okumuştur. Diğer imamların okuyuşu arasında bunlar İ/ya ile ت/te arasında değişmektedir. ²¹¹¹	وَأَنْ مَا يَدْعُونَ	Hac 62, Lokmân 30
	تُوقَدُ	Nûr 35
	أَوْلَمْ يَرَوْا	Ankebût 19
	تَغْلِي	Duhân 45
	تُؤْمِنُونَ	Câsiye 6
	تُفْنِي	Kiyâmet 37
Tayyibe Tariki (3 Fiil)		
Şâtıbiyye ve Teysir tarikinde muhâtab okumada Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf yoktur. Uleymî'nin diğer tariklerinde Şu'be'den her iki okuma da rivâyet edilmiştir. Sonraki فَتَنَتْهُمْ kelimesinde ise Şâtıbiyye ve diğer tariklerde ت/te harfini Hafs damme, Şu'be fetha okuyarak irâbta ihtilaf etmiştir. ²¹¹²	يَكُنْ تَكُنْ	En'âm 23
Bu fiilde diğer Kurrâ arasında ihtilaf vardır. Ancak Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde Hafs gibi ت/te ile okumasında rağmen Tayyibe tarikinin bazı tariklerinde İ/ya ile okuduğu rivâyeti gelmiştir. ²¹¹³	تَفْعَلُونَ	Neml 88
Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde Şu'be muhâtab, diğer tariklerden Uleymî tarikinden gâib olarak okur. ²¹¹⁴	تَرَوْا يَرَوْا	Ankebût 19

2. Gâib-Mütekellim Cemî İhtilafı

Buradaki ihtilaflar gâib müfretten, mütekellim cemîye şeklindedir. Hafs ile Şu'be arasındaki bu ihtilaflar gâib-mütekellim cemî arasında değişmektedir.

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/AY ET NO
Şâtıbiyye, Teysîr ve Diğer Tariklere Göre			
a. Hafs'ın Gâib Şu'be'nin Mütekellim Okuması²¹¹⁵ (11 Fiil)			
Hafs İ/yâ, Şu'be ن/nun harfi ile okur. En'âm Sûresi 128 ve Yûnus Sûresi 45. ayetlerde Hafs Allah'tan haber verme mânâsında İ/ya ile okur. Şu'be ise Allah'ın kendi yaptığını haber vermesi anlamında ن/nun ile okumuştur. Furkân Sûresi 17. ayette Hafs aynı şekilde bunu da İ/ya ile, Şu'be'nin de dahil olduğu diğer imamlar kelimeyi ن/nun ile تَحْشُرُهُمْ şeklinde okur. Ayetin devamındaki fiilleri ise her iki râvî gâib olarak okumaktadır. ²¹¹⁶	وَنُكْفَرُ	وَنُكْفَرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ	Bakara 271
	فَتُوقِفُهُمْ	فَتُوقِفُهُمْ أَجُورُهُمْ	Âl-i İmrân 57
	تُؤْتِيهِمْ	سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجُورُهُمْ	Nisâ 152
	نَحْشُرُهُمْ	وَنُؤْمِ بِخَشْرُهُمْ جَمِيعًا	En'âm 128, Yûnus 45, Furkân 17, Sebe' 40
	تَقُولُ	ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَكَةِ	Sebe' 40
	تُقْصَلُ	يُقْصَلُ الْآيَاتِ	Yûnus 5
	وَنُجْعَلُ	وَنُجْعَلُ الرُّجْسَ	Yûnus 100

²¹¹¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 411. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 482; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 20; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 231, 245, 249, 257, 277, 278, 294.

²¹¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 193; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 184.

²¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 254.

²¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 257.

²¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178, 181, 190, 197, 263, 212, 216, 227.

²¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178, 181, 190, 197, 212, 216, 217; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 332, 509, 590; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 2, s. 544; c. 4, s. 67.

	نُتِبْتُ لَكُمْ بِهِ الرُّزْغَ	نُتِبْتُ	Nahl 11
b. Hafs'ın Muhâtab Şu'be'nin Mütakellim Cemî Okuması (1 Fiil)			
Hafs /te ile Şu'be ن/nun ile okur. ²¹¹⁷	لِنُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ	لِنُحْصِنَكُمْ	Enbiyâ 80
c. Hafs'ın Mütakellim Şu'be'nin Gâib Meçhûl Okuması²¹¹⁸ (11 Fiil, 2 Kelime)			
Hafs ن/nun harfi ve ma'lûm, Şu'be ي/ya harfi ve meçhûl okur.	يُوحِي	إِلَّا رَجَالاً يُوحِي إِلَيْهِمْ	Yûsuf 109, Nahl 43, Enbiyâ 7, 25
Hafs ن/nun harfi ve ma'lûm, Şu'be ي/ya harfi ve meçhûl okur. Sonraki الْكُفُورُ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be merfû ile okur.	يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ	وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ	Sebe' 17
Hafs her iki fiili ن/nun, أَحْسَنَ kelimesini mansûb, Şu'be her iki fiili ي/ya, أَحْسَنَ kelimesini merfû ile okur.	يَتَقَبَّلُ أَحْسَنَ ... وَيَتَجَاوَزُ	أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ	Ahkâf 16
Hafs ن/nun, Şu'be ي/ya harfi ile okur.	يَقُولُ	يَوْمَ نَقُولُ لِيَجْهَنَّمَ	Kâf 30
Her üç fiilde Hafs ن/nun, Şu'be ي/ya harfi ile okur.	وَلَيَبْلُوَنَّكُمْ وَلَيَعْلَمَنَّ وَلَيُبْلَوَنَّكُمْ	وَلَيَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى تَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالضَّابِرِينَ وَتُبْلُوا أَلْخَبَارَكُمْ	Muhammed 31
Tayyibe Tariki (1 Fiil)			
Hafs ile Şu'be arasında Şâtibiyye ve Teysîr tarikinde ihtilaf yoktur. Diğer tariklerden Şu'be her iki vecihle okur. ²¹¹⁹	يُقَيِّضُ	يُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا	Zuhurf 36
d. Hafs'ın Gâib Şu'be'nin Mütakellim Okuması (1 Fiil)			
Hafs gâib, Şu'be mütakellim-müfred okur. ²¹²⁰	وَضَعْتُ	وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ	Âl-i İmrân 36
e. Hafs'ın Gâib Cemî Şu'be'nin Gâib Müfred Okuması²¹²¹ (1 Fiil)			
Hafs cemî gâib, Şu'be müfred gâib okur.	لَيْسَ	لَيْسُوا وَجُوهَكُمْ	İsrâ 7
f. Hafs'ın Gâib Müfred Şu'be'nin Gâib Tesniye Okuması²¹²² (1 fiil)			
Hafs fiili müfred-gâib, Şu'be tesniye-gâib okur.	جَاءَانَا	حَتَّى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ	Zuhurf 38

3. Ma'lûm-Meçhûl İhtilafı

Bunlar arasında mâzî ve muzâî fiiller de olup mealdeki tercüme farklılığı dışında önemli tefsir farklılığı oluşturmamaktadır.

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/AY ET NO
Şâtibiyye, Teysîr ve Diğer Tariklere Göre			
a. Hafs'ın Mâ'lûm Şu'be'nin Meçhûl Okuması (14 Fiil, 1 Kelime)			
Hafs ma'lûm, Şu'be meçhûl okur. Ğaşiye Sûresi 4. ayette de aynı şekilde Hafs'ın ma'lûm okuduğunu Şu'be'nin تُضَلَّى şeklinde meçhûl okumaktadır. Buna benzer ayet olan İnşikâk Sûresi 12. ayeti وَتَضَلَّى سَعِيرًا cümlesindeki fiili her ikisi de ma'lûm okumaktadır. ²¹²³	وَسَيُضْلَوْنَ	وَسَيُضْلَوْنَ سَعِيرًا	Nisâ 10
Hafs ma'lûm, Şu'be meçhûl okur. 12. ayette da aynı cümle geçmektedir. Bunda ise iki râvî arasında herhangi bir ihtilaf olmayıp, يُوضَى şeklinde meçhûl	يُوضَى	مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا	Nisâ 11

²¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 243.

²¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222, 262, 279, 280, 281.

²¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

²¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 180.

²¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 229.

²¹²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

²¹²³ Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-Kıraatî's-Seb' ve İlelîhâ*, thk. Süleyman el-Useymin, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992, c. 1, s. 130; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 2, s. 346, 347; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 186.

okumuştur. Diğer imamlardan her iki kelimeyi ma'lûm okuyanlar vardır. ²¹²⁴			
Hafs ma'lûm, Şu'be meçhûl okur. Mü'min Sûresi 60. ayette سَيَدْخُلُونَ fiilinde Tayyibe tarikinde Şu'be'den ma'lûm ve meçhûl olarak iki vecih de gelmiştir. ²¹²⁵	يَدْخُلُونَ	فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ	Nisâ 124, Meryem 60, Mü'min 40, 60
Hafs ma'lûm, Şu'be meçhûl okur. Sonraki الْأُولَيَّانِ kelimesini Şu'be الْأُولَيَّانِ şeklinde okur. Şu'be ve Hamze, Ya'kûb ve Halef اسْتَحَقَّ kelimesini, اسْتَحَقَّ şeklinde meçhûl okur ve sonraki الْأُولَيَّانِ kelimesini de الْأُولَيَّانِ şeklinde okur. Bunun dışındaki diğer kurrâ fiili meçhûl okumakla birlikte, sonraki kelimeyi Hafs gibi okumaktadır. الْأُولَيَّانِ kelimesi, اُولُ kelimesinin çoğulu اُولَانِ de tesniyesidir. اُولَيَّانِ de müennesi olan اُولَيَّ kelimesinin tesniyesidir. Hafs bu fiili ma'lûm okumada tek kalmıştır. Diğer taraftan zikredilen ayet irâb ve tefsir yönünden en zor ayetlerden addedilmiştir. ²¹²⁶	أَسْتَحَقَّ الْأُولَيَّانِ	مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولَيَّانِ	Mâide 107
Hafs ma'lûm, Şu'be meçhûl okur. Tâhâ Sûresi 130. ayetteki تَرْضَى fiilinde Hafs için Amr b. es-Sabbâh tarikinden تَرْضَى rivâyeti olduğu belirtilmiş, lakin bilinen onun تَرْضَى okunuşudur. Çünkü Tayyibe'de böyle bir rivâyet bulunmamaktadır. Ma'lûm okuyuşa Duhâ Sûresi 5. ayetteki تَرْضَى fiili delil getirilmiştir. ²¹²⁷	مَا حَرَّمَ	وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ	En'âm 119
	تُقَطَّعُ	إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ	Tevbe 110
	تَرْضَى	لَعَلَّكَ تَرْضَى	Tâhâ 130
	يُسَبِّحُ	يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ	Nûr 36
	كَمَا اسْتُخْلِفَ	كَمَا اسْتُخْلِفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ	Nûr 55
	لَحُسِفَ	لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخُسِفَتْ بَنَاتُ	Kasas 82
	تُصَلِّي	تُصَلِّي تَارًا حَامِيَةً	Gâşiye 4
Tayyibe Tariki (1 Fiil)			
Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde Şu'be sadece meçhul okurken, Tayyibe'de Yahya b. Âdem ve Uleymî tarikinden Şu'be'nin 2 vecih olarak ma'lûm ve meçhûl okuduğu rivâyet edilmiştir. ²¹²⁸	يَدْخُلُونَ, يَدْخُلُونَ	سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ	Mü'min 60
b. Hafs'ın Meçhûl, Şu'be'nin Ma'lûm Okuması (7 Fiil)			
Hafs meçhûl, Şu'be ma'lûm okur. ²¹²⁹	أَخْلَى	وَأَجَلْ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ	Nisâ 24
	أَخْصَنَ	فَإِذَا أَخْصَنَ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاجِشَةٍ	Nisâ 25
	يُصْرِفُ	مَنْ يُصْرِفُ عَنْهُ	En'âm 16
	يُضِلُّ	يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا	Tevbe 37
	سَعِدُوا	وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَبِالْجَنَّةِ	Hûd 108
	يَزِجُ	وَالِيهِ يَرْجِعُ الْأَمْرُ	Hûd 123
	يُقَاتِلُونَ	أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا	Hac 39

4. Mâzî-Emir İhtilafı

Bu farklılık bazı yerlerde ayetin mânâsına, bazen de ahkamına etki edebilirken, burada kayda değer bir tefsir etkisi oluşturmamaktadır. Bu şekilde okunan sadece قَالَ fiilidir. Üç yerde Hafs'ın mâzî okuduğu bu fiili Şu'be قُلْ şeklinde emir olarak okumaktadır. Lâkin Şu'be'nin mâzî, Hafs'ın emir okuduğu fiil bulunmamaktadır.

²¹²⁴ el-Fârisî, a.g.e., c. 2, s. 349; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 186.

²¹²⁵ el-Kâdî, el-Vâfî, s. 205; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 189, 273.

²¹²⁶ İbn Zencele, a.g.e., s. 238; Mekkî, Müşkil, c. 1, s. 243; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 192.

²¹²⁷ İbn Zencele, a.g.e., s. 464; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 197, 211, 242, 249, 256, 299.

²¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 189.

²¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 157, 187, 193, 210, 218.

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/AYET NO
Şâtıbiyye, Teysîr ve Diğer Tarıklara Göre (3 Fiil)			
a. Hafs'ın Mâzî Şu'be'nin Emr-i Hâzır Okuması			
Hafs mâzî, Şu'be emr-i hâzır olarak okur. ²¹³⁰ Dolayısıyla J/lam harfini sonraki harfe idğâm ile okur.	قُلْ	قَالَ رَبِّ	Enbiyâ 4, 112, Zuhurf 24

5. Bâb İhtilafları

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/A YET NO
Şâtıbiyye, Teysîr ve Diğer Tarıklara Göre (Toplam 58 Fiil)			
a. İf'âl-Tef'il Bâbı (8 Fiil)			
Hafs if'âl, Şu'be tef'il babından okur. Yûnus Sûresi 103. ayetteki نُنَجِّ fiilini Hafs, Kisâi ve Ya'kûb tahfifli şekilde okur. Şu'be ve diğer kurrâ نُنَجِّ okurlar. Farklı ayetlerde aynı kelime Hafs ile Şu'be farklı okumaktadırlar, lâkin eşlik eden diğer kurrâ da değişmektedir. Burada Şu'be ile Hafs arasında yine fiil kalıbı itibariyle bir değişim olmamaktadır. Ayrıca Mushaflarda Yûnus Sûresi 103. ayetteki fiili ي/ya harfinin hazfıyla resmedilmişken, Enbiyâ Sûresi 88. ayetteki fiil ي/ya harfi yazılmıştır. Ancak Yûnus Sûresi 103. ayetindeki fiil bir n/nun harfiye resmedilmiştir.²¹³¹ J/Lam harfinin sükunla okunmasında Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf yoktur. Bunun dışında Hafs fiili وَلْيُؤْفُوا şeklinde if'âl babından (evfâ-yûfi) emri gâib olarak okur. Şu'be ise bu emir fiilini tef'il babından وَلْيُؤْفُوا şeklinde okur. Bunu sadece Şu'be böyle okumaktadır. Hafs'ın şeddesiz kıraatın diğer bütün kurrâ iştirak eder.²¹³²	وَلْيُكْمِلُوا	وَلْيُكْمِلُوا الْعِدَّةَ	Bakara 185
	يُعْشَى	يُعْشَى النَّيْلُ النَّهَارُ	A'râf 54, Ra'd 3
	نُنَجِّ	حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ	Yûnus 103
	نُجِّي	وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ	Enbiyâ 88
	وَلْيُؤْفُوا	لَمْ لِيُؤْفُوا تَفْتَهُمْ وَلْيُؤْفُوا نُدُورَهُمْ وَلْيُؤْفُوا	Hac 29
	يُمْسِكُونَ	وَالَّذِينَ يُمْسِكُونَ بِالْكِتَابِ	A'râf 170
	وَلْيُبَدِّلْهُمْ	وَلْيُبَدِّلْهُمْ مِنْ بَعْدِ خُوفِهِمْ أَمَّا	Nûr 55
b. Sülâsî-Tefe'ul Bâbı²¹³³ (5 Fiil)			
Hafs sülâsî, Şu'be tefe'ul babından okur. Şeddesiyle fiilini Şu'be Hamze, Kisâi ve Halef tarafından ط/ta ve ه/he harfinin بظَهْرَ şeklinde okunmuş, Hafs ve diğer kurrâ da بظَهْرَ şeklinde okumuştur. Hafs'ın okuyuşunda kadının gusletmeden ilişkiye girmesi caiz olmaktadır. Fıkıh mezhepleri açısından ayete bakıldığında Hanefîlere göre gusûlden önce cinsel ilişkiye girilebilirken Şâfi, Mâlikî ve Hanbelîlere göre kadının hayız kanı bittikten ve guslettikten sonra ilişkiye girebilir. تَلَقَّفَ fiilinin aslı تَلَقَّفَ şeklinde olup ت/te harfi iskat edilmiştir. تَلَقَّفَ (Hûd 11/105), وَرَبَّتْ (Nûr 24/10) ve فَادَّارَتْ (Cin 72/2) fiilleri de تَلَقَّفَ fiili gibidir. İbn Zencele, a.g.e., s. 197. يَسْمَعُونَ fiilinin aslı يَسْمَعُونَ şeklindedir. Yani tefa'ul babındandır. Muzârât ي/ya harfinden sonraki ت/te harfi س/sin harfine idğâm edilerek bu şekilde okunmuştur.²¹³⁴	يَطْهَرْنَ	وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ	Bakara 222
	تَلَقَّفَ	فَإِذَا هِيَ تَلَقَّفَتْ مَا يَأْتِيكُنَّ	A'râf 117, Tâhâ 69, Şuarâ' 45
	لَا يَسْمَعُونَ	لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى	Sâffât 8
c. İf'âl-Sülâsî Bâbı²¹³⁵ (7 Fiil 2 kelime)			
	فَقَادُوا	فَقَادُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ	Bakara 279

²¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 243, 244, 276.

²¹³¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 337, 469, 470; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 523; ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 42; İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 2, s. 662.

²¹³² İbn Zencele, a.g.e., s. 475, 476; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 174, 194, 202, 205, 245, 249; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 195; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 59.

²¹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 171, 203, 267.

²¹³⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 135; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 293; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 171, 203, 241, 267; es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c. 1, s. 282; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 120; es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c. 1, s. 282; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 120.

²¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 178, 228, 240, 273, 294.

Hafs if'âl, Şu'be sülâsî bابتان okur. Sonraki الْقَسَادَ kelimesini Hafs fetha, Şu'be ötre ile okur. ²¹³⁶	تَسْقِيكُمْ	تُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونٍ	Nahl 66, Mü'minûn 21
	فَيُسْجَنُكُمْ	فَيُسْجَنُكُمْ بِعَذَابٍ	Tâhâ 61
	يُظْهِرُ الْقَسَادُ	أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ	Mü'min 26
	أَدْخُلُوا	وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ	Mü'min 46
Hafs fiili if'âl, Şu'be sülâsî bابتان okur. Önceki kelimeyi Hafs إِدْ, Şu'be إِدَا şeklinde okur. ²¹³⁷	إِذَا دَبَّرَ	وَالَيْلِ إِذَا دَبَّرَ	Müddessir 33
d. Tef'îl-Sülâsî Bâbı (10 Fiil)			
Hafs tef'îl bâbından meçhûl, Şu'be sülâsî bابتان mâlûm okur. ²¹³⁸	فَعَمِيَتْ	وَأَنبِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعَمِيَتْ عَلَيْكُمْ	Hûd 28
	حَمَلْنَا	وَلَكِنَّا حَمَلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ	Tâhâ 87
Hafs tef'îl, Şu'be sülâsî bابتان okur. قَدَرْنَا fiilinde Sebe' Sûresi 18. ve Yâsîn Sûresi 39. ayette kurrâ arasında şeddeli okumada ihtilaf yoktur. Mürselât Sûresi 23. ayette Hafs ile Şu'be arasında şeddesiz okumada ihtilaf yokken, diğer kurrâ arasında vardır. Aynı şekilde Vâkıa Sûresi 60. ayette Hafs ve Şu'be, İbn Kesîr haricindeki diğer kurrâ ile birlikte şeddeli okumada ittifak etmiş, sadece İbn Kesîr şeddesiz okumuştur. Ancak Hicr Sûresi 60. ve Neml Sûresi 57. ayetlerdeki fiiller konusunda Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf vardır. ²¹³⁹	عَقَدْتُمْ	وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمْ الْأَيْمَانَ	Mâide 89
	قَدَرْنَا	إِلَّا أَمْرًا لَهُ قَدَرٌ	Hicr 60, Neml 57
	وَيَلْقَوْنَ	وَيَلْقَوْنَ فِيهَا نَجَّيَّةً وَسَلَامًا	Furkân 75
	فَعَزَّزْنَا	فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ	Yâsîn 14
	يَنْشُرُوا	أَوْ مِنْ يَنْشُرُوا فِي الْحِلْيَةِ	Zuhruf 18
	نَزَّلَ	وَمَا نَزَّلَ مِنَ الْحَقِّ	Hadîd 16
Tayyibe Tariki			
Şu'be Şâtıbiyye'den tahfif ile okurken, Tayyibe tarikinden her iki bابتان okur. Şu'be için tahfifli okumanın yanında Uleymî tarikinden ع/ayn harfinin şeddesiyle de rivâyet gelmiştir. Ancak Şu'be için tahfif önceliklidir. İbnü'l-Cezerî, <i>en-Neşr</i> , c. 2, s. 298; Muhaysin, <i>el-Hâdî</i> , c. 3, s. 336. Aynı sûredeki قَبِلْتُ ثِيْرْتُ fiilleri hakkında da diğer kurrâ arasında şeddeli veya şeddesiz okuma konusunda ihtilaf bulunmakla birlikte bu kelimelerde Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf yoktur. سَعَرْتُ fiilini Hafs, Nâfi' ve İbn Zekvân, Ebû Ca'fer ve Ruveys ile birlikte tef'îl babından görüldüğü üzere, Şu'be ise ehl-i Kûfe ve diğer kurrâ ile birlikte sülâsî bابتان سَعَرْتُ şeklinde ع/ayn harfini şeddesiz okumaktadır. ²¹⁴⁰	سُعْرَتْ, سَعَرْتُ	وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعْرَتْ	Tekvîr 12
e. Sülâsî-Müfâale Bâbı (3 Fiil)			
Hafs müfâ'ale, Şu'be Teyisîr ve Şâtıbiyye tarikinden sülâsî ve Hafs gibi olmak üzere 2 vecih okur. Şu'be'nin diğer tariklerden de Hafs gibi okuduğu rivâyeti de gelmiştir. Lâkin İbnü'l-Cezerî Cumhur'un rivâyeti sebebiyle ilk rivâyetin öncelikli olduğunu söylemiştir. Hafs'ın okuyuşu أَعْيُونِي gibi "Bana destek verin." anlamında müfâale babından emir kipinde, Şu'be'nin okuyuşu جِيُونِي gibi "bana getirin" anlamında sülâsî bابتان emir olarak gelmektedir. Fiili	إِيُونِي, أُونِي	أُونِي رِيْرَ الْحَدِيدِ ... قَالَ أُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا	Kehf 95, 96 (2 fiil)

²¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 273. أَوْ edatını bu şekilde okumada iki râvî arasında ittifak vardır. İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 630.

²¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 294.

²¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 241.

²¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 227. يَنْشُرُوا fiilindeki son /hemze Mushaflarda و/vav üzerinde resmedilmiştir. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 646; Mekki, *el-Keşf*, c. 2, s. 256; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 384, 533; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, s. 527, 546.

²¹⁴⁰ el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 522, 523; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, s. 548; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 309; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 298; Di'bis, *a.g.e.*, s. 687, 688.

müteaddî yapan ب/be harf-i ceri mahzûf kabul edilmiştir. Şu'be'nin kıraatında okuma hemze-i vasıl ile dir. ²¹⁴¹			
Hafs sülâsî, Şu'be müfâale babından okur. ²¹⁴²	قَاتَلُوا	وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ	Muhammed 4
f. Tefe'ul-Tefâul-Müfâale Bâbı (2 Fiil)			
Hafs fiili tefe'ul babından idğâmlı, Şu'be tefâul babından idğâmlı okur. ²¹⁴³	بَصَاعَدُ (يَبْصَاعُدُ)	كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ (يَنْصَعِدُ)	En'âm 125
Hafs müfâale, Şu'be tafâul babından idğâmlı okur. (Tayyibe'den aynı babtan ي/ya ile okur.) Şu'be'den Uleymî tarikinden يَسَاقُظُ şeklinde ي/ya ve س/sin harfini şeddesi ve fethası, ق/kaf harfinin de fethası ile okuduğu da rivâyet edilmiştir. Ama tariklerin çokluğu sebebiyle İbnü'l-Cezerî müennes okumanın mukaddem olduğunu söylediği belirtilmiştir. Fiilin aslı تَسَاقُظُ şeklindedir, ت/te harfi, س/sin harfine idğâm edilmiştir. ²¹⁴⁴	تَسَاقُظُ (تَتَسَاقُظُ), يَسَاقُظُ	تَسَاقُظُ عَلَيْنَا رُطْبًا جَنِيًّا	Meryem 25
g. Tefe'ul Babında İskât ve İdğâm İhtilafı (17 Fiil)			
Hafs tefe'ul babından ت/te harfinin iskâtı, Şu'be aynı babtan ama ت/te harfinin ذ/zel harfine idğâmıyla okur. Şu'be'nin kıraatında ت/te harflerinden biri tahfif edilmiştir. Bunun aslı تَذَكَّرُونَ şeklindedir. Şeddeli kıraata ت/te harfi ذ/zel harfine idğâm edilerek okunmuştur. Her iki okuyuşta da bablar tefa'ul babıdır. Sadece iskat ve idğâm durumu vardır. Fiildeki ت/te harflerinin tekrarı bir ağırlık vermesi sebebiyle bunlardan biri iskat edilerek hafifletilmiştir. Bu fiilin gâib sîgası da En'âm Sûresi 126, A'râf Sûresi 26, 130, Enfâl Sûresi 57, Tevbe Sûresi 126, Nahl Sûresi 13. ayetlerde şeddeli bir şekilde تَذَكَّرُونَ olarak geçmektedir. Lâkin zikredilen fiillerin hiçbirinde kıraat ihtilafı bulunmamaktadır. ²¹⁴⁵	تَذَكَّرُونَ	لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ	En'âm 152, A'râf 3, 57, Yûnus 3, Hûd 24, 30, Nahl 17, 90, Mü'minûn 85, Nûr 1, 27, Neml 62, Sâffât 155, Câsiye 23, Zâriyât 49, Vâkıa 62, Hâkka 42
h. İftiâl Bâbında Telaffuz İhtilafı (1 Fiil)			
Hafs ي/ya harfinin fethası, Şu'be sonraki esre harekeye uyum açısından esresi ile okur. Bu kelime 5 türlü kıraat ihtilafı vardır. Hafs ile Şu'be arasında da ihtilaf vardır. Hafs يَهْدِي şeklinde ي/ya harfinin fethası ه/he harfinin esresiyle okumuş, Şu'be ise يَهْدِي şeklinde ي/ya ve ه/he harflerinin esresiyle okumuştur. Şu'be rivâyetinde tek kalırken, Hafs'a Ya'kûb eşlik etmiştir. Şu'be ile Hafs'ın okuyuşlarında bab farklılığı yoktur. Her iki okuyuşta da fiilin aslı يَهْدِي şeklindedir. ت/te harfi د/dal harfine idğâm edilmiş, ه/he harfi ile sonraki د/dal harfinin iltikâ-i sakinenyn'den ötürü esre ile harekelenmiş يَهْدِي olmuştur. يَهْدِي kıraatında ise ي/ya harfinin hareketi sonrasındaki esre hareketlere uyum için ittibâ ederek يَهْدِي şeklinde ي/ya harfi esreli olmuştur. Ebû Ca'fer ve ikinci vecih olarak Kâlûn, ي/ya'nin fethası, ه'nin sükunu, د/dal harfi şeddeli ve esreli يَهْدِي şeklinde, Kâlûn ve Ebû Amr يَهْدِي şeklinde ي/ya ve ه/he harfinin fethası ve ه/he harfinde ihtilâs ile, Verş, İbn Kesîr, İbn Âmir ي/ya ve ه/he'nin fethası ve د/dal harfinin şeddesi ile يَهْدِي şeklinde, Hamze, Kisâf ve Halef ي/ya harfinin fethası, ه/he harfinin iskânı ve د/dal harfinin tahfifi ile يَهْدِي şeklinde okumaktadır. Ya'kûb da Hafs uymaktadır. ²¹⁴⁶	لَا يَهْدِي (يَهْدِي)	أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي (يَهْدِي)	Yûnus 35
Tayyibe Tarihi (1 Fiil)			
Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde ihtilaf yokken diğer tariklerde Şu'be'den ي/ya harfin fethası ve esresi ile iki vecih okur. Fiilin aslı يَخْصُمُونَ şeklindedir. ت/te harfi ص/sad harfine idğâm edilmiştir. Bu ayette يَخْصُمُونَ fiilini Hafs ve Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden ح/ha harfinin esresiyle, ي/ya harfini de fetha ile يَخْصُمُونَ şeklinde okur. Ancak	يَخْصُمُونَ , يَخْصُمُونَ	وَهُمْ يَخْصُمُونَ	Yâsîn 49

²¹⁴¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 271, 434; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 79; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 422; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 316; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236, 279; Di'bîs, a.g.e., s. 614, 615.

²¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 279.

²¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²¹⁴⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 443; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 238; Di'bîs, a.g.e., s. 620.

²¹⁴⁵ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 250; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 200; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 224.

²¹⁴⁶ İbn Zencele, a.g.e., s. 332; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 378; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212.

Şu'be Tayyibe'den Yahya b. Âdem tarikinden <i>ya</i> harfinin kesresi ile <i>يَخْصُمُونَ</i> şeklinde, Uleymî tarikinden de fethası ile okumuştur. Şu'be için <i>ya</i> harfinin fethası ile okuma önceliklidir. ²¹⁴⁷			
1. Tefe'ul-İnfiâl Bâbı İhtilâfı (2 Fiil)			
Hafs tefe'ul, Şu'be infîâl babından okur. Meryem Sûresi 90 ve Şûrâ Sûresi 5. ayette geçen <i>يَنْقُطَرْنَ</i> fiillerini Hafs bu şekilde tefa'ul babından okurken, Şu'be <i>يَنْقُطَرْنَ</i> şeklinde infîâl babından okumuştur. Ancak Hafs ve Şu'be'ye muvâfakat edenler her iki ayette farklıdır. Şûrâ Sûresi'nde Ebû Amr ve Ya'kûb Şu'be'ye eşlik ederken, diğerleri Hafs'a eşlik etmiştir. Meryem Sûresi'nde ise Nâfi', İbn Kesîr, Kisâî ve Ebû Ca'fer Hafs'a uyar, diğer imamlar Şu'be'ye uymaktadırlar. ²¹⁴⁸	<i>يَنْقُطَرْنَ</i>	<i>تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَنْقُطَرْنَ مِنْهُ</i>	Meryem 90, Şûrâ 5
İ. Emir Fiilinin Tahfîfi (1 Fiil)			
Emir fiili Hafs <i>ra</i> 'nın esresi, Şu'be sükunu ile okur. Bakara Sûresi 128, 260, Nisâ Sûresi 153, A'râf Sûresi 143. ayetlerdeki fiilde diğer kurrâ arasında iskân ve ihtilâs arasında değişen okuma varken, Hafs ile Şu'be arasında bu fiillerde <i>ra</i> harfinin esresiyle okunmasında ihtilâf bulunmamaktadır. Her iki durumda da fiil emir olan fiilin aslı <i>أَرَيْنَا</i> şeklinde hemzeli olan kelime <i>أَكْرَمْنَا</i> gibidir. Sonra <i>أَرَيْنَا</i> olmuş, hemzenin esresi de <i>ra</i> harfine nakledilmiş ve <i>أَرَيْنَا</i> olmuştur. ²¹⁴⁹	<i>أَرَيْنَا</i>	<i>رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ أَضَلَّانَا</i>	Fussilet 29
k. Fiil ve İsm İhtilâfı (1 Fiil)			
Hafs kelimeyi mâzî ve gâib-cemî, Şu'be ism-i fâil olarak cemî okur. Kelimenin aslı <i>عَاتَبُوهُ</i> şeklindedir. <i>ya</i> harfi hazfedilmiş olup <i>فاعلون</i> kalıbındadır. Kur'ân'da <i>أَيُّ</i> fiili sülâsî bابتan mâzî ve cemî olarak (<i>آتُوا</i>) ve if'âl babından <i>عَاتَبُوا</i> olarak birçok yerde geçmektedir. Neml Sûresi 87. ayetteki fiili Hafs, Hamze ve Halef'e uyarak <i>عَاتَبُوا</i> (cemî-gâib) gibi <i>عَاتَبُوا</i> şeklinde sülâsî bابتan mâzî fiil, Şu'be ve diğer bütün kurrâ aynı bابتan, gelecek zaman olarak ism-i fâil kalıbında cemî olarak <i>عَاتَبُوهُ</i> şeklinde okumaktadırlar. Netice itibarıyla <i>أَيُّ</i> fiili "gelmek" anlamında olup, Hafs kıraatında mâzî-gâib-cemî olarak okunmuş, Şu'be kıraatında ise ism-i fâil ve cemî kalıpta okunmuştur. ²¹⁵⁰	<i>عَاتَبُوهُ</i>	<i>وَكُلُّ آتَوُهُ دَاخِرِينَ</i>	Neml 87
İ. Sülâsî Bâb Farklılığı (4 Fiil)			
Hafs <i>ra</i> harfini esreli, Şu'be ötreli okur. ²¹⁵¹	<i>يَغْرُسُونَ</i>	<i>وَمَا كَانُوا يَغْرُسُونَ</i>	A'râf 137, Nahl 68
Hafs <i>şin</i> harfinin ötresi, Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden esre ve ötre ile okur. Esreli okuma mukaddemdir. Şu'be, Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinin Yahya b. Âdem tarikinden <i>إِنشُرُوا</i> şeklinde <i>ش</i> harfinin esresi ve ötresi ile iki vecih okumuştur. Diğer tariklerde Cumhur daha çok damme ile rivâyet etmiştir. Her iki okuma da sülâsî bابتandır. Şu'be de Yahya b. Âdem tarikinden Hafs gibi, Uleymî tarikinden ise <i>ش</i> harfinin esresiyle okumuştur. Ancak Şu'be için dammeli kıraat mukaddemdir. Şu'be için bu kelimeden ibtidâ edildiğinde dammeli okuyuşta, baştaki <i>هـ</i> /hemze dammeli esreli okuyuşta da esreli okunmuştur. İbn Mücâhid'den Şu'be için Âsım'dan esreli ezberlemediğine dair rivâyet de gelmiştir. Ancak Tayyibe'den her iki rivâyet de gelmiştir. ²¹⁵²	<i>إِنشُرُوا فَانْشُرُوا, انْشُرُوا فَانْشُرُوا</i>	<i>وَإِذَا قِيلَ انْشُرُوا فَانْشُرُوا</i>	Mücâdele 11 (2 kelime)

²¹⁴⁷ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 600; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265; Di'bis, *a.g.e.*, s. 646.

²¹⁴⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 448, 640; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 93, 250; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 239, 274; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 241.

²¹⁴⁹ Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 56.

²¹⁵⁰ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 636; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 56.

²¹⁵¹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 275; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 539; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 122; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 168; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 254; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 119.

²¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204, 288. Her iki okuma bir lehçeye dayanmaktadır. İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 162.

²¹⁵³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 529; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 385; Di'bis, *a.g.e.*, s. 668, 669.

B. İSİMLERLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

Kıraat farklılıkları, fiillerde olduğu gibi isimlerde de bulunmaktadır. Burada "isim"le fiil olmayan bütün kelimeler kastedilmektedir. Bunlar içerisine özel isim, sıfatlar, hâl, atıf-ma'tûf, ism-i fâil, mef'ûl, ism-i zamân, mekân vb. girmektedir. Kıraat ihtilaflarındaki kelimelerin tekil ya da çoğul olarak telaffuz edilmesi sadece isimler için söz konusudur. Kurrâ bazı isimleri tekil kalıbıyla okurken bazılarını çoğul olarak okumuşlardır. Bu şekilde kıraat ihtilafı Şu'be ile Hafs arasında da mevcuttur. Kurrâ bu konuda tercihini yaparken ayet içindeki bağlamını, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan benzer kelimeleri, Hz. Peygamber'den bu okuyuşu destekleyen başka bir rivâyeti ve Arap dilinin kurallarını tercih delili olarak kullanmışlardır. Alimler, çoğul yerine tekil okumayı tercih eden Kurrâ için tercih gerekçesi olarak Arap dilinin kuralları dahilinde olması gösterilmiş ve bu şekilde kıraat rivâyetini dil kâideleriyle temellendirmeye çalışmışlardır.

1. İsim ve Türevlerindeki İhtilaflar

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/A YET NO
Şâtibiyye, Teysîr ve Diğer Tarıklere Göre			
a. İsm-i Fâil-İsm-i Mef'ûl İhtilafı (6 Kelime)			
Hafs ي/ya harfinin esresi, Şu'be fethası ile okur. ²¹⁵³	مُبَيَّنَةٌ	بِقَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ	Nisâ 19, Ahzâb 30, Talâk 1
Hafs ي/ya harfinin esresi, Şu'be fethası ile okur. ²¹⁵⁴	مُبَيَّنَاتٍ	آيَاتٍ مُبَيَّنَاتٍ... آيَاتِ اللَّهِ مُبَيَّنَاتٍ	Nûr 34, 46, Talâk 11
b. Sıfat- İsm-i Fâil İhtilafı (3 Kelime)			
Hafs ف/fe harfinden sonra elifsiz, Şu'be l/elif ile okur. Kelime فَكَيْهُونَ (Yâsîn 36/55), فَكَيْهِينَ (Duhân 44/27, Tûr 52/18) ayetlerde geçmektedir. Bu kelimelerde Hafs ile Şu'be arasında elifle ism-i fâil olarak okunmasında ihtilaf yoktur. Mutaffifin Sûresi 31. ayette Hafs çoğunluktan ayrılmıştır. Ekser kurrâ bunların hepsini elifle okumuştur. ²¹⁵⁵	فَكَيْهِينَ	انْقَلَبُوا فَكَيْهِينَ	Mutaffifin 31
Hafs ل/lam harfinin esresi, Şu'be fethası ile okur. ²¹⁵⁶	لِلْعَالَمِينَ	إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ	Rûm 22
Hafs ح/ha harfinden sonra elifsiz ve /hemze ile Şu'be l/elif ile ve ي/ya harfine ibdâl ile okur. Bu ayette Hafs'ın حَمِيَّةٌ şeklinde /hemze ile okuduğu bu kelimeyi Şu'be ي/ya harfine ibdâl ederek حَامِيَّةٌ şeklinde okumaktadır. Hafs'ın kıraatı فَعَلَةً Şu'be'nin kıraatı فَاعِلَةً veznindedir. حَامِيَّةٌ kıraatı ism-i fâil olup يَحْيَى -يَحْيَى fiilinden türemiştir. ²¹⁵⁷	حَامِيَّةٌ	فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ	Kehf 86
c. İsm-i Mef'ûl - İsm-i Mekân İhtilafı (2 Kelime)			
Hafs م/mim harfini ötreli, ز/ze harfini fethalı, Şu'be م/mim harfini fethalı, ز/ze harfini esreli okur.	مُتَرَلَّا	مُتَرَلَّا مُبَارَكًا	Mü'minûn 29

²¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 187; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 147.

²¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 187.

²¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 265, 298; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 172.

²¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 258.

²¹⁵⁷ el-Fârîsî, *a.g.e.*, c. 3, s. 465; Mekîî, *el-Keşf*, c. 2, s. 74; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 22; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 234.

Şu'be bu rivâyetinde tek kalmıştır. مَثْرَلٌ kelimesi ism-i mekân olup "mübarek yer" anlamına gelmektedir. مَثْرَلٌ indirilen bütün yerleri kapsamaktadır. مَثْرَلٌ de indirilen yer anlamında mastardır. مَثْرَلٌ ile "ev" kastedilirken, mastarla inmenin mübarekliği kastedilmektedir. مَثْرَلٌ için mastar da denilebilir. Mastar olduğunda mef'ûl hazfedilmiş olmaktadır. ²¹⁵⁸			
Hafs şin harfini fethalı, Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden iki vecih okur. Şu'be, Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden şin harfinin esresiyle مَثْرَلٌ şeklinde, ikinci vecih olarak da fethalı okumuştur. Hafs ve diğer kurrâ ise fethalı olarak okumuşlardır. Tayyibe'nin diğer tariklerinde de aynı şekilde Hafs için değişmezken, Şu'be için iki vecih arasında değişmektedir. Esreli okumada ism-i fâil olarak, fiil gemilere nispet edilmiş, takdiren مَثْرَلٌ السَّيْرِ "seyri yöneten" demektir. Fethalı kıraatta ise ism-i mef'ûl olarak fiil gemiye nispet edilmemiştir. ²¹⁵⁹	المَثْرَلُ المَثْرَلُ	وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ	Rahmân 24
d. İsm-i Fâil- Mef'ûlde Bâb İhtilafı (5 Kelime)			
Hafs if'âl babının ism-i fâili, Şu'be tef'il babının ism-i fâili olarak okur. ²¹⁶⁰	مُوصٍ	فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا	Bakara 182
Hafs tef'il babından ism-i mef'ûl, Şu'be if'âl babından ism-i mef'ûl okur. مَثْرَلٌ kelimesi tef'il babından ism-i mef'ûldür. Kur'ân'da bu kelime ism-i fâil olarak tekil veya cemî gelmektedir. Bunların bazılarında kıraat ihtilafı olmasına rağmen bazılarında yoktur. Hafs ile Şu'be sadece En'âm Sûresi 114. ayetteki aynı kelimede farklı okumuşlardır. Mesela, Mâide Sûresi 115. ayetteki مَثْرَلٌ kelimesinde diğer kıraatlarda ihtilaf olduğu halde Âsım'ın râvîleri arasında yoktur. Hafs ve İbn Âmir yukardaki kelimeyi şeddeli olarak tef'il babından مَثْرَلٌ, Şu'be ve diğer bütün kurrâ şeddetsiz مَثْرَلٌ şeklinde okumuştur. مَثْرَلٌ kelimesi (اَثْرَلٌ), if'âl babından gelmektedir. İki babta da mânâ aynı denilmekle birlikte teşdidli kıraatta eylemin tekrar etmesi vardır. ²¹⁶¹	مَثْرَلٌ	أَنَّهُ مَثْرَلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ	En'âm 114
Hafs tef'il babından ism-i mef'ûl, Şu'be if'âl babından ism-i mef'ûl okur. مَثْرَلٌ kelimesi مَثْرَلٌ ve مَثْرَلٌ şeklinde muzâf olarak gelmiştir. Hafs her iki kelimeyi مَثْرَلٌ şeklinde şeddeli okumuş, Şu'be ise Hicr Sûresi 59. ayette Hafs'la beraber şeddeli, Ankebût Sûresi 33. ayette ise ondan farklı olarak tahfifli olarak مَثْرَلٌ şeklinde okumuştur. Ankebût Sûresi'nde Hafs'a Nâfî', Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer eşlik ederken, Şu'be'ye İbn Kesîr, Hamze, Kisâî Ya'kûb ve Halef eşlik etmektedir. Hicr Sûresi'nde ise Ankebût Sûresi'ndeki aynı imamlar aynı şekilde okumuş, sadece İbn Kesîr burada diğer gruba eşlik etmiştir. Ankebût Sûresi 32. ayette لَنُنَجِّيَنَّهُ fiili hakkında kıraat imamları arasında ihtilaf olmasına rağmen Hafs ile Şu'be arasında şeddeli okuma konusunda ihtilaf yoktur. Bu fiili Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve Ebû Ca'fer şeddeli, Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halef şeddetsiz okumuştur. Âsım bu fiilde Kûfe ehlinde ayrılmıştır. En'âm Sûresi 62 ve 63. ayetlerde fiilleri de Âsım يَنْجِي şeklinde şeddeli okumuştur. ²¹⁶²	مَثْرَلٌ	إِنَّا مُنَجِّوُكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا أَمْرًا تَكُ	Ankebût 33
Hafs tefe'ul babında ت/te harfinin idğâmı ile Şu'be tef'il babından okur. "Sadaka verenler" anlamında olan bu kelimeler Sâffât Sûresi 52. ayette مَصْدَقِينَ şeklinde gelmiş ve "onaylamak" anlamında kullanılmıştır. Şu'be ile İbn Kesîr Hafs ve diğer çoğunluk kurrânın مَصْدَقِينَ ve مَصْدَقَاتٍ şeklinde sad harflerinin şeddesiyle okuduğu	الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ (مُصَدِّق)	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ (مُتَّصِدَق)	Hadîd 18

²¹⁵⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 486; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 28; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 894; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 246.

²¹⁵⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 692; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 525; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 524; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 301; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 285.

²¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 170. مَوْصٍ kelimesi مَوْصٍ fiilinin ism-i fâili, مَوْصٍ kelimesi de مَوْصٍ fiilinin ism-i fâilidir. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 124; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 282; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 1, s. 190.

²¹⁶¹ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 448; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s.194, 197.

²¹⁶² İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 259, 367, 500; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197; Akdemir, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 192, 271.

kelimeleri مُصَدِّقَاتِ ve مُصَدِّقِينَ sad harfinde şedde olmadan مُصَدِّقَاتِ ve مُصَدِّقِينَ kelimesinin aslı مُصَدِّقِ olup ت/te harfi sad harfine idğâm edilmiştir. Bu kelime tefa'ul babından, مُصَدِّقِ kelimesi de tef'îl babından gelmektedir. Tahfifli okumada mânâ "müminler" şeklinde olduğu belirtilmiştir. ²¹⁶³			
e. Müfred-Cemî İhtilafı			
(1) Hafs'ın Cemî Şu'be'nin Müfred Okuması (11 Kelime)			
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. شُرْكَا kelimesi mastardır. Muzâfı hazfedilerek, kendisi muzâf yerine geçmiştir. Yani شُرْكَا "şirk sahibi" anlamındadır. شُرْكَا kelimesi فُعْلَاءَ vezninde, شُرْكَا kelimesinin cemîsidir. ²¹⁶⁴	شُرْكَا	جَعَلَا لَهُ شُرْكَاءَ فِيمَا أَتَتْهُمَا	A'râf 190
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. Buna göre سَجِيلِ kelimesi "adam" veya "melek" demektir. Dolayısıyla "adamin sayfaı dürmesi gibi..." anlamında olmaktadır. Ayrıca سَمَاءَ kelimesi tekil olsa da cemî mânâsında olduğu nakledilmiştir. Kûfe kurrâsı genel olarak cemî okumuştur. ²¹⁶⁵	لِلْكِتَابِ	كَطَلِي السَّجِيلِ لِلْكِتَابِ	Enbiyâ 104
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁶⁶	عَظْمًا ... الْعَظْمِ	فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عَظْمًا فَكَسَوْنَا الْعَظْمَ لَحْمًا	Mü'minûn 14
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. Buradaki ذُرِّيَّتَنَا kelimesini Hafs, Nâfi', İbn Kesîr ve İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb bu şekilde çoğul okumuşlar, Şu'be ve diğer kurrâ ذُرِّيَّتَنَا şeklinde tekil okumuştur. Çoğu kurrâ cemî okumuştur. Ayrıca burada cemî gelmesinin gerekmediği ve Nisâ Sûresi 9. ayette tekil kullanılan kelimenin cemî mânâsında olduğu söylenmiştir. Bu kelime Bakara Sûresi 266, Âl-i İmrân Sûresi 34, 38, Nisâ Sûresi 9, En'âm Sûresi 133, Yûnus Sûresi 83, Ra'd Sûresi 38, İsrâ Sûresi 3, Meryem Sûresi 58. ayetlerde tekil olarak okunup ve kurrâ arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sadece A'râf Sûresi 173. ayette Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ya'kûb cemî, Hafs ve Şu'be ile diğer Kurrâ tekil olarak okumuşlardır. En'âm Sûresi 87, Ra'd Sûresi 23, Mü'min Sûresi 8. ayetlerde de kelime çoğul olarak geçmekte ve kurrâ arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sadece yukarıdaki Furkân Sûresi 74. ayette ihtilaf vardır. ²¹⁶⁷	وَذُرِّيَّتَنَا	رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّتِنَا قُوَّةً أَعْيُنَ	Furkân 74
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁶⁸	أَيْتَ	لَوْلَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ آيَاتٍ مِنْ رَبِّهِ	Ankebût 50
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁶⁹	أَثَرِ	فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ	Rûm 50
Hafs cemî ve ه/hü zamiri ile Şu'be müfred olarak müennes ê/te'si okur. نِعْمَةً kelimesini Hafs, Nâfi', Ebû Amr ve Ebû Ca'fer نِعْمَةً şeklinde hem çoğul, hem de ه/hü zamiri ekleyerek okumaktadır. Şu'be ve diğer kurrâ ve Kûfelilerle birlikte نِعْمَةً şeklinde tekil sîgayla okumuştur. ²¹⁷⁰	نِعْمَةً	وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً	Lokmân 20
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁷¹	تَمَرَاتٍ	وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا	Fussilet 47

²¹⁶³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (ö. 338/949), *I'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdu'l-Mun'im Halil, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421, s. 1109; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 701; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 4, s. 423; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 287.

²¹⁶⁴ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 304, 305; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 3, s. 76,77; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 205.

²¹⁶⁵ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 471; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 114, 115; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 244.

²¹⁶⁶ İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 936; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 246.

²¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 251; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 936; Hârûn, *et-Teshîl*, s. İlgili Ayetler.

²¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 257. Bütün Mushaflarda bu kelime ت/te ile resmedilmiştir. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 552; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 995.

²¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 258.

²¹⁷⁰ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 565, 566; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 1016; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 260.

²¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 274. Bu kelime Hz. Osman Mushaflarında açık ت/te ile resmedilmiştir. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 637.

Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁷²	وَكُتَابِهِ	وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتَابِهِ	Tahrîm 12
Hafs cemî, Şu'be müfred okur. ²¹⁷³	بِشَهَادَتِهِمْ	وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ فَائِمُونَ	Meâric 33
2. Hafs'ın Müfred Şu'be'nin Cemî Okuması (13 Kelime)			
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. Bu kelime Kur'ân'da ه/hü zamirine, mütellim zamire ve رَبِّ رَبِّ kelimesini muzâf olarak gelmiştir. Bunun dışında izâfetsiz olarak gelmiştir. Diğer ayetlerde Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf bulunmamakla birlikte sadece iki ayetteki kelime ihtilaf vardır. Şu'be, Nâfi' ve İbn Âmir'le beraber رِسَالَتُهُ kelimesini رِسَالَتُهُ şeklinde çoğul okur. Hafs ve diğer kurrâ tekil okur. En'âm Sûresi 124. ayette de geçen kelimeyi Hafs İbn Kesîr'le beraber tekil okur, Şu'be çoğulluk diğer kurrâ ile birlikte çoğul olarak okur. ²¹⁷⁴	رِسَالَتِهِ	وَأِنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ	Mâide 67
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. ²¹⁷⁵	رِسَالَتِهِ	اللَّهُ أَغْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ	En'âm 124
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. مَكَانَتِهِمْ kelimesi Kur'ân'da 4 yerde, مَكَانَتِهِمْ kelimesi ise 1 yerde (Yâsîn 36/67) geçmektedir. Bunların hepsinde Şu'be çoğul okurken Hafs ve diğer kurrâ tekil okumaktadır. ²¹⁷⁶	مَكَانَاتِ	اَعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ	En'âm 135, Hûd 93, 121, Yâsîn 67, Zümer 39
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. ²¹⁷⁷	وَعَشِيرَاتِكُمْ	وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا	Tevbe 24
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. Şu'be aynı kurrâ ile beraber Hûd Sûresi 87 ve Mü'minûn Sûresi 9. ayetlerde صَلَاتِهِ kelimelerini de çoğul okurken Hafs, Hûd Sûresi 87. ayetini diğer kurrâya yine uyarak tekil, ancak Mü'minûn Sûresi 9. ayette Hafs, Şu'be ve diğer kurrâya ittibâ ederek cemî okumuştur. Hamze, Kisâf ve Halef bu ayette de tekil okumuş, Hafs ile Şu'be ise ittifak etmiştir. ²¹⁷⁸	صَلَوَاتِكَ	إِنْ صَلَوَاتُكَ سَكُنَ لَهُمْ	Tevbe 103
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. ²¹⁷⁹	مَسَاكِينِهِمْ	لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ أَيْهٌ	Sebe' 15
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. ²¹⁸⁰	بَيِّنَاتٍ	أَمْ أَتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى بَيِّنَتٍ مِنْهُ	Fâtır 40
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. ²¹⁸¹	بِمَقَارَاتِهِمْ	وَيُجَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَقَارَاتِهِمْ	Zümer 61
Hafs müfred, Şu'be cemî okur. Hafs'ın kıraatında bu kelime çoğula delalet eden أَسْرَارُهُ fiilinden müfred kelime iken, Şu'be'nin kıraatında سِرٌّ kelimesinin çoğulu olan bir kelimedir. ²¹⁸²	أَسْرَارُهُمْ	وَاللَّهُ يَغْلِبُ إِسْرَارَهُمْ	Muhammed 26
f. Cemî Sığasında İhtilaf (3 Kelime)			
Hafs "mif'âl" kalında, Şu'be "mif'alelün" kalıbında cemî okur.	لِفَتْيَتِهِ	وَقَالَ لِفَتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتِهِمْ	Yûsuf 62

²¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 290.

²¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 292.

²¹⁷⁴ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 232; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 478, 513; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 1, s. 447; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 192.

²¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²¹⁷⁶ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 1, s. 169; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 272; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197; Hârûn, *et-Teshîl*, s. En'âm 135, Hûd 93, 121, Yâsîn 67, Zümer 39. Ayetler.

²¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 209.

²¹⁷⁸ Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 506; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 211; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 285.

²¹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 262. Şu'be diğer kurrâ ile birlikte مَسَاكِينِهِمْ şeklinde cemî sığayla okur. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 585, 586; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 155.

²¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 264. Cemî kıraata da Hz. Osman Mushaf'larında bunun açık ت/te ile yazılmıştır. İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 593, 594; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 211.

²¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 272.

²¹⁸² İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 326; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 669; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 278; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 280; Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 3, s. 234.

فَتَّى kelimesinin cemîsi olan فَتَيَّان kelimesi جَارٍ-جِيرَان kelimesi gibi cemî olduğu gibi فَتَيَّاة kelimesi de cemîdir. فَتَيَّاة kelimesi adet bakımından daha az olana işaret eder. Kelimeyi Hafs, Hamze, Kisâî ve Halef فَتَيَّان şeklinde cemî, Şu'be ve diğer kurrâ لِفَتَيَّاتِهِ şeklinde cemî okumuşlardır. ²¹⁸³			
Hafs "mifâiletün", Şu'be "mefâiletün" kalıbında cemî okur. Hafs ve Ya'kûb اَسْوَرَّة şeklinde çoğul, Şu'be ve diğer bütün kurrâ اَسَاوَرَّة şeklinde çoğul olarak okumuşlardır. Yani çoğul kalıpları ihtilafıdır. اَسْوَرَّة ve اَسَاوَرَّة kelimeleri سَوَارٍ kelimesinin cemîsi olduğu veya اَسَاوَرَّة kelimesinin اِسْوَار kelimesinin cemîsi olduğu belirtilmiştir. ²¹⁸⁴	اَسَاوَرَّة	قَلَوْلَا اَلْقِيْ عَلَيْهِ اَسْوَرَّة مِنْ ذَهَبٍ	Zuhruf 53
Hafs normal cemî, Şu'be cem'ul cem' olarak cemî okur. ²¹⁸⁵	جَمَالَاتٍ	كَانَتْهُ جَمَالَاتٌ صُفْرٌ	Mürselât 33

2. Mastar İsimlerde Telaffuz İhtilafı

Mastar olan kelimenin telaffuz farklılığı meal veya tefsirde bir farklılık oluşturmamaktadır. Bunların farklı telaffuzları esasen dilde olan bir lehçeye dayanmaktadır. Diğer kıraatlarda olduğu gibi Şu'be ile Hafs arasında bu kelimelerde de ihtilaf vardır. Bu ihtilaflar, harfin harekesini farklı okumaktan ibarettir.²¹⁸⁶

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂY ETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE /AYET NO
Mastar Telaffuzları (Şâtibiyye, Teysîr ve Diğer Tariklere Göre)²¹⁸⁷ (155 Kelime)			
Hafs د/dal harfinin fethası, Şu'be sükunu ile okur. Ayette iki defa geçen bu kelime Kur'ân'da 9 yerde د/dal harfi fethalı, 6 yerde de د/dal harfinin sükunuyla mastar olarak gelmiştir. Kıraat ihtilafı da sadece zikredilen ayette bulunmaktadır. Hafs ve İbn Âmir Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef د/dal harfinin fethasıyla, Şu'be ve diğer kurrâ د/dal harfinin sükunuyla okumuşlardır. Kelime dilde her iki şekilde de kullanılmaktadır. ²¹⁸⁸	قَدْرُهُ	وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ	Bakara 236 (2 kelime)
Hafs ز/ze harfini sükûn, Şu'be ötre ile okur. جُزْء kelimesi Bakara Sûresi 260, Hicr Sûresi 44, Zuhruf Sûresi 15. ayetlerde geçmektedir. Sözü edilen kelimeyi Hafs her yerde ز/ze harfinin sükunuyla, Şu'be ise ز/ze harfinin dammesiyle جُزْء şeklinde okuyarak, kıraatında tek kalmıştır. Ebû Ca'fer bunların hepsini hemzenin iskâtı ز/ze harfinin şeddisiyle جُزْء veya (irabına göre) جُزْء şeklinde okur. Diğer kurrâ Hafs'la aynı şekilde iskân ile okumaktadır. ²¹⁸⁹	جُزْء	اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا	Bakara 260, Hicr 44, Zuhruf 15
Hafs bu ayetlerdeki kelimeyi ي/ya harfini şeddeli, Şu'be sükunla okur. Zümer Sûresi 30. ve İbrahim Sûresi 17. ayetteki kelimenin ve çoğul olarak gelen Mü'minûn Sûresi 15, Sâffât Sûresi 58. ayetlerdeki kelimelerin şeddeli okunmasında kurrâ arasında bir ihtilaf yoktur. ²¹⁹⁰	مَيِّتٍ	وَنُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَنُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ	Âl-i İmrân 27 (2 kelime), En'âm 95 (2 kelime),

²¹⁸³ en-Nehhâs, a.g.e., s. 538; Mekkî, *Müşkil*, c. 1, s. 12; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 1, s. 363, 364; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222.

²¹⁸⁴ en-Nehhâs, a.g.e., s. 949; İbn Zencele, a.g.e., s. 651; İbn Ebî Meryem, a.g.e., c. 3, s. 1152; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 276.

²¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 297. جَمَالَاتٍ kelimesi cemî bir kelimedir. جَمَالَاتٍ kelimesi de cem'ul- cem' bir kelimedir. İbn Zencele, a.g.e., s. 744, 745; İbn Ebî Meryem, a.g.e., c. 3, s. 1329, 1330.

²¹⁸⁶ er-Râcihî, a.g.e., ss. 118-124; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 62.

²¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162, 163, 169, 170, 171, 172, 179, 181, 182, 191, 195, 197, 205, 216, 222, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249, 256, 259, 260, 270, 290, 292, 294, 301.

²¹⁸⁸ İbn Zencele, a.g.e., s. 137; İbn Ebî Meryem, a.g.e., c. 1, s. 230; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 1, s. 200; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 172; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 253.

²¹⁸⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 299; İbnü'l-Bâziş, a.g.e., c. 2, s. 611;; İbn Galbûn, a.g.e., c. 1, s. 274; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²¹⁹⁰ bkz. Bakara 2/173, Mâide 5/3, En'âm 6/122, 139, 145, Nahl 16/115, Furkân 25/49, Yâsîn 36/33, Zuhruf 43/11, Hucurât 49/12, Kâf 50/11. el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 191, 192.

Bu kelime Ku'ân'da الْمَيْتَةُ اِلْمَيْتَةُ şeklinde marife; اِنْ يَكُنْ مَيْتَةً şeklinde nekre; وَلْيُخْرِجِ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ şeklinde sîfat olarak nekre; وَلْيُخْرِجِ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ şeklinde mutlak marife olarak gelmektedir. Ebû Ca'fer bunların hepsini şeddeli okurken, Hafs sadece مَيْتَ kelimesinin sîfatı olduğunda (مَيْتَةً kelimesinin sîfatı olduğunda şeddetsiz okur.) ve الْمَيْتَ şeklinde mutlak olarak geldiğinde şeddeli okumaktadır. Şu'be ise bunların hepsini şeddetsiz sükunla okumaktadır. ²¹⁹¹			A'râf 57, Yunus 31 (2 kelime), Rûm 19 (2 kelime), Fâtîr 9.
Hafs ح/ha harfinin esresi, Şu'be fethası ile okur. Fethalı okuyuşun Hicaz ehli ve Benî Esed ve Ehl-i Âliye lûgati olduğu belirtilmiştir. Kesreli okuyuş da Necd ehli lûgatidir. "Haccûn" için mastar, "hiccûn" için de isimdir, denilmiş ama her ikisinin de mastar olduğu söylenmiştir. ²¹⁹²	حَجُّ	وَلْيُخْرِجِ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ	Âl-i İmrân 97
Hafs ق/kaf harfinin fethası, Şu'be ötresi ile okur. ²¹⁹³	قَحُّ	إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَحٌّ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَحٌّ مِثْلُهُ	Âl-i İmrân 140 (2 kelime), 172
Hafs م/mim harfini esre, Şu'be ötre ile okur. مَاتَ "öldü" fiilinin çekimleri olan مِثٌّ kelimesi Kur'ân'da مِثٌّ şeklinde müttekellim-müfred olarak Meryem Sûresi 23, 66, Enbiyâ Sûresi 34, muhâtab-cemî olarak مِثْمٌ şeklinde Âl-i İmrân Sûresi 157, 158, Mü'minûn Sûresi 35, 82, Sâffât Sûresi 16, 53, Kâf Sûresi 10, Vâkıa Sûresi 47. ayetlerinde geçmektedir. Âl-i İmrân Sûresi 157, 158. ayettekini diğer kurrâdan esreli okuyan olmasına rağmen Âsım'ın her iki râvîsi مِثْمٌ şeklinde م/مim harfini ötreli okumaktadırlar. Yani Şu'be her yerde aynı okumasına rağmen, Hafs Âl-i İmrân Sûresi 157, 158. ayetlerde istisnâ etmiştir. ²¹⁹⁴	مُثُّ	قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِثُّ قَبْلَ هَذَا	Meryem 23, 66, Enbiyâ 34, Mü'minûn 35, 82, Sâffât 16, 53, Kâf 3, Vâkıa 47.
Hafs ن/nun harfinin fethası, Şu'be sükunu ile okur. ²¹⁹⁵	شَنَانُ	وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ	Mâide 2, 8
Hafs ح/ha harfinin ötresi, Şu'be esresi ile okur. Her iki kıraat da lehçedir. رَشُوَّةٌ, رَشُوَّةٌ gibi. Bu iki ayette her iki okuyuşta da "gizlilik" anlamına gelmektedir. Aynı kelime A'râf Sûresi 205. ayette خِيفَةً şeklinde geçmekte ve kurrâ arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. ²¹⁹⁶	خِيفَةٍ	تَذْغُونَهُ نَضْرَعًا وَخِيفَةً	En'âm 63, A'râf 55
Hafs ر/ra harfinin fethası, Şu'be esresi ile okur. İki kıraatin da birer lehçe olduğu belirtilmiştir. Zeccâc ve Fârisî خَزَجًا kelimesinin mastar, خَرَجًا kelimesinin de ism-i fâil olduğunu söylemişlerdir. ²¹⁹⁷	خَرَجًا	يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَرِيقًا خَرَجًا	En'âm 125
Hafs esreli ء/hemze med harfi ي/ya ile Şu'be Şâtibiyye ve Teysîr tarikinde Hafs gibi ve hemzeyi ي/ya harfine ibdâl edip sükûn, sonrasında fethalı hemzeli olarak 2 vecih okur. Şu'be, Teysîr ve Şâtibiyye tarikinde ikinci vecih olarak Yahya b. Âdem tarikinden Hafs'ın okuduğu يَيْسِي şeklinde de okumuştur. Şu'be bu konuda "Benim ezberimde Âsım'dan يَيْسِي şeklindeydi, sonra bundan şüphelenince bunun terk ettim, diğer kıraat olan يَيْسِي okuyuşunu aldım", demiştir. İbnü'l-Cezerî her iki rivâyetin sahih olduğunu belirtmiştir. Hafs'ın okumasında عَذَابٌ دُو يَيْسِي mastar olarak عَذَابٌ kelimesine sîfat olmuştur. Takdiri de دُو يَيْسِي şeklidir. Her iki okuyuşta kelime "azap" kelimesini niteleyen sîfat olmaktadır. ²¹⁹⁸	يَيْسِي, يَيْسِي	وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَدَابِ يَيْسِي	A'râf 165
Hafs ي/ya harfini şeddeli, Şu'be ilk ي/ya harfini esreli okur. ²¹⁹⁹	حَيِّ	وَيَخْبِي مَنْ حَيَّ عَنْ يَبْنَةٍ	Enfâl 42

²¹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 169; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 190; c.2, s. 193. Muhaysin, *el-Hâdî*, c. 2, s. 65, 66.

²¹⁹² İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 170; İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 1, s. 380; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 181; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 351.

²¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 182.

²¹⁹⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 469; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 182; Damra, *Usûlü'l-Kıraat*, s. 189.

²¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 190.

²¹⁹⁶ İbn Ebî Meryem, *a.g.e.*, c. 2, s. 281; İbn Galbûn, *a.g.e.*, c. 1, s. 326; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 195.

²¹⁹⁷ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 271; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 2, s. 540; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 291; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 197.

²¹⁹⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 300; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. 3, s. 67, 68; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 528; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 363, 364; el-Kâdî, *el-Vâfî*, s. 227; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 205; Di'bîs, *a.g.e.*, s. 589.

²¹⁹⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 311.

Hafs s/sin harfinin fethası, Şu'be esresi ile okur. سَلَم kelimesi ayrıca Muhammed Sûresi 35. ayette geçmektedir. Buradaki kelimeyi aynı şekilde Şu'be, Hamze ve Halef ile beraber esre ile سَلَم olarak, Hafs ve diğer kurrâ da fetha ile سَلَم olarak okur. Ancak Bakara Sûresi 208. ayette geçen kelime kurrâ arasında ihtilaf olmasına rağmen Hafs ve Şu'be bu kelimeyi سَلَم şeklinde s/sin harfini esreli olarak okumuştur. İki okumanın da "sulh, barış" şeklinde aynı mânâyâ geldiği belirtilmiştir. ²²⁰⁰	سَلَم	وَأَنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَأَجْنَحْ لَهَا	Enfâl 61, Muhammed 35
Hafs r/ra harfini ötre, Şu'be sükûn ile okur. جُرُف kelimesinde yukardaki kelimelerin tam tersine Hafs r/ra harfini damme ile, Şu'be ise sâkin olarak okur. İbnü'l-Cezerî, <i>en-Neşr</i> , c. 2, s. 163. Bu kelime gibi رَسَلْنَا, ورسلكم, ورسلهم, وسيلنا mastarlarda Âsım l/lam harfini diğer kurrâ gibi dammeli okur, Ebû Amr ise sükunla okur. ²²⁰¹	جُرُف	أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَقَا جُرُفٍ هَارٍ	Tevbe 109
Hafs m/mim harfini fethalı ve r/ra harfini imâle ile Şu'be m/mim harfini ötreli ve r/ra harfini imâlesiz okur. مُجْرِيهَا kelimesini Hafs, Hamze ve Kisâf ile m/mim harfinin fethası ve r/ra harfinin imâlesi ile okurlar. Delil olarak da ayetin devamında تُجْرِي denildiği belirtilmiştir. Şu'be ve diğer kurrâ m/mim harfini damme ile, r/ra harfini de fetha ile مُجْرِيهَا şeklinde okumuştur. مُجْرِيهَا kelimesi جَرِي fiilinin, مُجْرِيهَا kelimesi de أَجْرِي fiilinin mastarıdır. ²²⁰²	مُجْرِيهَا	بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُزْسِيهَا	Hûd 41
Hafs hemzeyi fetha, Şu'be sükûn ile okur. Şu'be diğer bütün kurrâ hemzeyi sükûn ile دَابَّأ şeklinde okumuştur. Bunların ikisinin de ظَلَعْنَ ve ظَلَعْنَ kelimesi gibi dilde olduğu söylenmiştir. ²²⁰³	دَابَّأ	قَالَ تَزْرَعُونَ سَعِ سَيْنٍ دَابَّأ	Yûsuf 47
Hafs ism-i fâil, Şu'be mastar olarak okur. ²²⁰⁴	حَفِظًا	فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا	Yûsuf 64
Hafs q/kaf harfini esre, Şu'be ötre ile okur. "قِسْطَاس" kelimesi Kur'ân'da İsrâ Sûresi 35. ve Şuarâ' Sûresi 182. ayetlerde bulunmaktadı. Her iki yerde Hafs قِسْطَاس kelimesini q/kaf harfinin esresiyle okur, Şu'be ise dammeyle قِسْطَاس şeklinde okur. Hafs, Hamze ve Kisâf ile birlikte, Şu'be de Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir'le aynı okumuştur. Dammeli kıraat Hicaz ehlinin kıraatıdır. Her iki okuyuş da yaygındır. Aynı şekilde bu kelimeye benzeyen قِسْطْ kelimeleri üzerinde kıraat ihtilafı bulunmamaktadır. ²²⁰⁵	قِسْطَاس س	وَرَبُّوْا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ	İsrâ 35, Şuarâ' 182
Hafs c/cim harfini esre, Şu'be sükûn ile okur. جَزَلْ kelimesini Hafs جَزَلْ kelimesini جَزَلْ şeklinde okumuş, Şu'be ve diğer kurrâ ج/cim harfini sâkin olarak جَزَلْ şeklinde okumuştur. ²²⁰⁶	وَزَجَلْكَ	وَأَجَلَبْ عَلَيْهِمْ بِحَزَلِكَ وَزَجَلْكَ	İsrâ 64
Hafs h/ha harfini esre, l/lam harfini fetha ve sonrasında l/elif ile Şu'be h/ha harfini fetha l/lam harfinin sükûn ve sonrasında elifsiz okur. ²²⁰⁷	خَلَقَكَ	وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا	İsrâ 76
Hafs r/ra harfini esre, Şu'be sükûn ile okur. ²²⁰⁸	بَوْرَقَكُمْ	فَاتَّبِعُوا أَحَدَكُمْ بَوْرَقَكُمْ	Kehf 19
Hafs l/lam harfini esre, Şu'be fetha ile okur. Diğer kurrâ مَهْلِكْ şeklinde m/mim'in ötresi, l/lam harfinin fethasıyla okur. مَهْلِكْ kalıbının mastar, مَهْلِكْ kalıbın da ism-i mekan olduğu belirtilmiştir. ²²⁰⁹	لِمَهْلِكِهِمْ	وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا	Kehf 59, Neml 49
Hafs t/ta harfini ötre, Şu'be sükûn ile okur. ²²¹⁰	خُطَوَاتٍ	وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ	Bakara 168, 208, En'âm

²²⁰⁰ el-Fârisî, a.g.e., c. 2, s. 121; c. 3, s. 108; ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 293; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 181.

²²⁰¹ ed-Dânî, *et-Teysir*, s. 306; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²²⁰² İbn Zencele, a.g.e., s. 340; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 528; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 346; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 216.

²²⁰³ İbn Zencele, a.g.e., s. 359; el-Fârisî, a.g.e., c. 3, s. 302; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 362; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222.

²²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 222. Zeccâc حَفِظًا için temyiz, حَافِظًا için de hâl'dir, demiştir. İbn Zencele, a.g.e., s. 362.

²²⁰⁵ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 380; el-Fârisî, a.g.e., c. 3, s. 401; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 46; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 230.

²²⁰⁶ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 382, 383; İbn Zencele, a.g.e., s. 405, 406; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 231.

²²⁰⁷ Aynı kelime İsrâ Sûresi 76. ayette şöyle geçmektedir. وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا.

²²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 233.

²²⁰⁹ İbn Zencele, a.g.e., s. 421; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 65; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 234.

²²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 169.

			142, Nûr 21 (2 kelime)
Hafs ك/kef harfini sükûn, Şu'be ötre ile okur. نُكْرَ kelimesi Kehf 74, 87, Kamer 6, Talâk Sûresi 8. ayetlerde bulunmaktadır. Şu'be ve Nâfi' İbn Âmir her yerde ك/kef harfinin dammesiyle نُكْرَ şeklinde Hafs ve diğer kurrâ Kamer Sûresi 6. ayet dışındaki kelimeleri iskân ile نُكْرَ şeklinde okur. Kamer Sûresi 6. ayetteki bu kelimeyi sadece İbn Kesîr iskân ile okumuştur. Hafs Kamer Sûresi 6. ayette Şu'be'yle aynı şekilde ك/kef harfini ötreyle نُكْرَ şeklinde okumuştur. Bunlar رُغْب ve رُغَب kelimeleri gibi ikisi de lehçedir. Kamer Sûresi'nde ك/kef harfinden sonra esre hareke, diğer yerlerde fetha hareke gelmiştir. Yani sonu fetha ile biten kelimelerde Şu'be ile Hafs arasında ihtilaf varken, esre ile biten kelimede yoktur. Bu kelimelere benzer kelime olan رُغْب kelimesinde ise Hafs ile Şu'be arasında aradaki ع/ayn harfini iskân ile okumada ihtilaf yoktur. Lâkin İbn Âmir ve Kisâî ع/ayn harfini damme ile okumuştur. سُخْتُ kelimesinde aynı şekilde ح/ha harfini iskân ile okumada ihtilaf yoktur. Tahfîf ile okuma Benî Vâil ve Temîm kabilesinin dili olduğu ifade edilmiştir. İki râvî arasında Kamer Sûresi 6. ayette ك/kef harfinin ötreli okunmasında ittifak vardır. Bu kelimeyi kurrâdan sadece İbn Kesîr iskân ile okur. ²²¹¹	نُكْرَ	لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا	Kehf 74, 87, Talâk 8
Hafs س/sin harfin fetha, Şu'be ötre ile okur. سَدَّ kelimesi Kehf Sûresi 93, 94. ayette سَدَّيْنِ ve Yâsîn Sûresi 9. ayette سَدَّ şeklinde tekil geçmektedir. Hafs her üç yerde bu kelimeyi س/sin harfinin fethasıyla سَدَّ şeklinde okur. سَدَّ kelimesi mastar, سَدَّ kelimesi ise isimdir. ²²¹²	سَدَّ	حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَيْنِ	Kehf 93, 94, Yâsîn 9 (2 kelime)
Hafs ص/sad ve د/dal harfini fetha, Şu'be ötre, د/dal harfini sükûn ile okur. Fethalı okumanın Hicaz'ın, ötreli okumanın Kureyş'in lehçesi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunun Ermenistan ve Azerbaycan'da iki dağ adı olduğu söylenmiştir. ²²¹³	صَدَّقَيْنِ	حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَقَيْنِ	Kehf 96
Üç kelimeyi de Hafs ilk harfleri esre, Şu'be ötre ile okur. Bu kelimelerin asılları بُكَّتَا , جُئْتَا , ضَلَّتَا şeklindedir. İki damme yan yana gelmesi sebebiyle ikinci harfler esrelenmiş, sonra ilk harfler de ona uyum sağlayarak esre hareke ile okunmuşlardır. Meryem Sûresi 58. ayetteki بُكَّتَا kelimesinde Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf yoktur. Hamze ve Kisâî ب/be harfini esreki okumuştur. ب/be harfini damme ile okuyanlar aslı üzerine, esre ile okuyanlar da esreye yakınlık üzere okumuşlardır. A'râf Sûresi 148. ayette geçen حُلِيَّتُهُM kelimesindeki ilk harf ح/ha harfini sadece Hamze ve Kisâî esre ile حُلِيَّتُهُM şeklinde okurken, Hafs ve Şu'be ötre ile okumada ittifak etmiş, diğer kurrâ da buna muvâfakat etmişlerdir. ²²¹⁴	عُتِيَّتَا جُئِيَّتَا ضَلِيَّتَا	وَقَدْ بَلَغْتُ مِنْ الْكِبَرِ عِتِيًّا ثُمَّ لِنُخْضِرَتْهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ثُمَّ لَنُخْزِ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صَلِيًّا	Meryem 8, 69 Meryem 68, 72 Meryem 70
Hafs س/sin harfini fetha, Şu'be sükûn ile okur. كَسَفًا kelimesi Kur'ân'da 5 yerde geçmektedir. (İsrâ 17/92, Şuarâ' 26/187, Rûm 30/48, Sebe' 34/9, Tûr 52/44) Geçtiği ayetlerde "gökyüzünde bir kütle" anlamında kullanılmaktadır. Hafs bütün bu kelimeleri س/sin harfinin fethasıyla, sadece Tûr Sûresi 44. ayetteki kelimeyi س/sin harfinin iskânıyla كَسَفًا şeklinde okur. Şu'be ise İsrâ Sûresi 92, Rûm Sûresi 48. ayetlerde fetha üzere Hafs muvâfakat ederken, Tûr Sûresi 44. ayette de sükûn üzere muvâfakat eder. Tûr Sûresi 44. ayette kurrâ arasında ihtilaf yoktur. Ancak Sebe' Sûresi 9. ayette Şu'be iskân ile okurken, Şuarâ' Sûresi 187. ve Sebe' Sûresi 9. ayetlerde كَسَفًا şeklinde okuyan Hafs okuyuşunda tek kalmıştır. Fetha ile okuyanlar كَسَفَةً kelimesinin cemîsi olarak mastar okumaktadırlar. Sâkin okuyanlar müfred isim olarak okumaktadırlar. Dolayısıyla mânâ "parça ve parçalar" şeklinde olmaktadır. Ama كَسَفَةً kelimesinin كَسَفْتُ şeklinde sükunlu olarak cemîsinin gelmesinin caiz olduğu da belirtilmiştir. ²²¹⁵	كَسَفًا	فَاسْقِطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ	Şuarâ' 187, Sebe' 9 (ittifak ettikleri kelimeler var)
Hafs ر/ra harfini ötre, Şu'be sükûn ile okur. رُزْ kelimesi sadece Vâkıa Sûresi 37. ayette vardır. Bunu Şu'be ve Nâfi' ر/ra harfinin iskânıyla رُزَا şeklinde okur. Hafs ve diğer kurrâ kelimenin	رُزْبَ	رُزَا أَتْرَابًا	Vâkıa 37

²²¹¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 424; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 69; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 234, 264, 398; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162, 163.

²²¹² el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 402; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236.

²²¹³ el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 404; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 237.

²²¹⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 296, 439; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 238.

²²¹⁵ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 232.

aslına binaen /ra harfinin dammesiyle عَرَبًا şeklinde okurlar. Bu kelime أَكَلٌ gibî رَشُولٌ kelimesinin cemîsidir. Ayrıca benzer kelime olan أَكَلٌ kelimesini Âsım, Hafs ve Şu'be rivâyetiyle her yerde ك/kef harfinin dammesiyle okumada aralarında ihtilaf yoktur. ²²¹⁶			
Hafs ب/be harfini ötre, Şu'be esre ile okur.	بُيُوت	بُيُوت	Her yerde ²²¹⁷
Hafs ر/ra harfini esre, Şu'be ötre ile okur. Şu'be Şâtbiyye ve Teysîr tarikinde tek istisnâ olan yer Mâide Sûresi 16. ayetindeki وَرِضْوَانُهُ kelimesindeki /ra harfini kesre ile rivâyet etmiştir. Lâkin burada Tayyibe tarikinde hem dammeli hem de kesreli okuyuş gelmiştir. ²²¹⁸	رُضْوَان	وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ	Her yerde ²²¹⁹ (Mâide 16 hariç)
Hafs غ/gayn harfini ötre, Şu'be esre ile okur. غُيُوب kelimesi Mâide Sûresi 109, 116, Tevbe Sûresi 78, Sebe' Sûresi 48. ayetlerinde geçmektedir. Bu kelime Şu'be'ye Hamze eşlik etmektedir. ²²²⁰	غُيُوب	إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ	Mâide 109, 116, Tevbe 78, Sebe' 48
Hafs س/sin harfini ötre, Şu'be esre ile okur. ²²²¹	شُيُوخ	ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا	Mü'min 67
Hafs ع/ayn harfini ötre, Şu'be esre ile okur.	عُيُون	إِنَّ الْمُنَاقِبِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ	Her yerde ²²²²
Hafs ر/ra harfini fetha, Şu'be ötre ile okur. رَهْب kelimesi mastar olarak sadece Kasas Sûresi 32. ayette geçmekte ve "korku" anlamına gelmektedir. Bu kelime kıraat imamları arasında üç farklı şekilde okunmuştur. Hafs /ra harfinin fethası ve ه/he harfinin sükunu ile رَهْب şeklinde, Şu'be ise -İbn Kesîr ve Ebû Amr hariç (رَهْب şeklinde /ra ve ه/he harfinin fethasıyla okurlar.) - diğer kurrâya uyarak /ra harfinin dammesi ve ه/he harfinin sükunu ile رَهْب şeklinde okumuştur. Yani aralarındaki ihtilaf /ra harfindedir. Bu konuda kurrâ arasında Hafs tek kalmıştır. ²²²³	رُهْب	وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَّاخَكَ مِنَ الرَّهْبِ	Kasas 32
Hafs ن/nun harfin fetha, Şu'be esre ile okur. ²²²⁴	نِسْيَا	وَكُنْتُ نَسْيَا مَنَسِيًّا	Meryem 23
Hafs ح/ha ve ر/ra fethalı olarak elifle, Şu'be ح/ha esre, /ra sâkin ve elifsiz okur. ²²²⁵	حِزْمٌ	وَحِزَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ	Enbiyâ 95
Hafs ي/ya harfini şeddeli ve ötreli, Şu'be ي/ya harfini med sonrasında /hemze ile okur. ²²²⁶	دُرِّيٌّ	كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ	Nûr 35
Hafs م/mim harfini fetha, Şu'be ötre ile okur. Dammeli okunan 3 kelime kurrâ arasında ittîfak vardır. Sadece Hafs Ahzâb Sûresi 13. ayette geçen kelimeyi م/mim harfinin ötresiyle مَقَامٌ şeklinde okumuştur. Şu'be ve diğer kurrâ bu kelimeyi مَقَامٌ şeklinde okumuştur. Meryem Sûresi 73. ve Duhân Sûresi 51. ayetler dışında diğer	مَقَامٌ	يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ	Ahzâb 13 ²²²⁸

²²¹⁶ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 190; İbn Zencele, a.g.e., s. 696; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 163.

²²¹⁷ Aynı kelime Kur'ân'da 37 yerde geçmektedir. Bakara 2/189 (2 kelime), Âl-i İmrân 3/49,154, Nisâ 4/15, A'râf 7/74, Yûnus 10/87 (2 kelime), Hicr 15/82, Nahl 16/68, 80 (2 kelime), Nûr 24/27 (2 kelime), 29, 36, 61 (10 kelime), Şuarâ' 26/149, Neml 27/52, Ankebût 29/41, Ahzâb 33/13, 33, 34, 53, Zuhurf 43/33, 34, Haşr 59/2, Talâk 65/1.

²²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 179; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 308; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 231.

²²¹⁹ Âl-i İmrân 3/15, 162, 174, Mâide 5/2, Tevbe 9/21, 72, 109, Muhammed 47/28, Feth 48/29, Hadîd 57/20, 27, Haşr 59/8.

²²²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²²²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²²²² Hicr 15/45, Şuarâ' 26/57, 134, 147, Yâsîn 36/34, Duhân 44/25, 52, Zâriyât 51/15, Kamer 54/12, Mürselât 77/41.

²²²³ İbn Zencele, a.g.e., s. 544; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 464; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 256.

²²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 238.

²²²⁵ Her iki telaffuz birer lehçedir. İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 251.

²²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 249.

²²²⁸ Zikredilen kelime Kur'ân'da birçok yerde geçmektedir. م/Mim'in fethası ile olan kelimeler için bkz. Bakara 2/125, Âl-i İmrân 3/97, Mâide 5/107, Yûnus 10/71, İbrahim 14/14, İsrâ 17/79, Meryem 19/73, Şuarâ' 26/58, Neml 27/31, Sâffât 37/164, Duhân 44/26, 51, Rahmân 55/46, Nâziât 79/40; Dammeli olanlar: Furkân 25/66, 76, Fâtır 35/35.

kelimelerde kurrâ arasında ihtilaf yoktur. İki kelimeyi de Hafs ile Şu'be fethalı olarak okumaktadır. ²²²⁷			
Hafs س/sin harfini şeddeli, Şu'be şeddesiz okur. ²²²⁹	عَسَاقُ	هَذَا فَلْيَدْفُوهُ حَمِيمٌ وَعَسَاقُ	Sâd 57, Nebe' 25
Hafs ض/dat harfini fetha ve ötre, Şu'be fetha ile okur. Rivâyete göre Hafs "Âsım'a hiçbir yerde muhalif okumadım, sadece bu harfte muhalefet ettim." demiştir. Ancak Hafs için her iki vechin sahih olduğu ve Ubeyd ve Amr-Fil tariklerinde fetha vechinin, Amr-Zürân tarikinde damme vechinin rivâyet edildiği belirtilmiştir. Şâtıbî de وفي الروم جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةٌ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً nakletmiştir. Ancak ed-Dânî Hafs'ın burada İbn Ömer hadisini tercih ederek Âsım'a muhalif olarak dammeli okuduğu belirtilmiştir. Bunun için de Hafs'ın ihtiyarı olduğu belirtilmiştir. Netice itibarıyla Hafs rivâyetine fethalı ve dammeli olarak iki vecih okunabilmektedir. Dimyâtî de Hafs'ın hulf ile okuduğunu belirtmektedir. Hafs rivâyetinde fethalı okuyuş önceliklidir. Hamze ve Şu'be de fetha, diğer kıraat imamları ise damme ile okumuştur. Bugün elimizdeki Mushaflarda bu kelime ضَعْفٍ şeklinde fethalı harekelenmiştir. Dimyâtî'de ilgili Atıyye el-Avfi'den gelen rivâyete göre İbn Ömer'in kelimeyi Rasûlullah'a fetha ile okuduğu, ama Rasûlullah'ın bunu kabul etmeyip damme ile okuttuğu nakledilmiştir. Bunun zayıf olduğu söylenmekle birlikte, hasen olduğu da belirtilmiştir. Bu rivâyet Ebû Davûd ve Tirmizî'de yer almıştır. ²²³⁰	ضَعْفٍ	ضَعْفٍ / ضَعْفٍ (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةٌ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً)	Rûm 54 (3 Kelime)
Hafs ن/nun harfini fetha, Şu'be ötre ile okur. Zikredilen kelime جُلُوس - نَضَاحَةٌ - نَضِخٌ ve نُصُوحًا şeklinde mastarı dammeli olarak gelir. نُصُوحًا kelimesi ise "tevbe" kelimesinin sıfatıdır. ²²³¹	نُصُوحًا	تَوَبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نُصُوحًا	Tahrîm 8
Hafs ن/nun ve ص/sad harfini ötre, Şu'be ن/nun harfini fetha, ص/sad harfini sükûn ile okur. Hafs ile Şu'be arasındaki ihtilaf sadece Meâric Sûresi 43. ayetteki kelimededir. Bu kelime نُصَبٍ olarak başka ayetlerde geçmektedir. Hafs ve İbn Âmir نُصَبٍ şeklinde ن/nun ve ص/sad harflerini ötreli okur, Şu'be ve diğer kurrâ ن/nun harfini fetha, ص/sad harfini sâkin olarak نُصَبٍ şeklinde okumaktadır. ²²³²	نُصَبٍ	كَانَتْهُمْ إِلَى نُصَبٍ يُوفِظُونَ	Meâric 43 ²²³³
Hafs ر/ra harfini ötre, Şu'be esre ile okur. Kelimeyi Hafs her yerde رَجَزٍ şeklinde ر/ra harfinin esresiyle okurken, Müddessir Sûresi 5. ayette رَجَزٍ şeklinde ر/ra harfini dammeli okumaktadır. Şu'be ve diğer kurrâ ise bu ayet ve diğer yerlerde de رَجَزٍ olarak okumaktadırlar. ²²³⁴	رَجَزٍ	وَالرَّجَزُ فَأَهْجُرْ	Müddessir 5 ²²³⁵
Hafs ذ/zel harfini sâkin, Şu'be damme ile okur. ²²³⁶	نُذْرًا	عُذْرًا أَوْ نُذْرًا	Mürselât 6
Hafs ع/ayn ve م/mim harfini fetha, Şu'be her iki harfi ötre ile okur. عَمْدٍ kelimesi عَمُود kelimesinin cemîsidir. صُبُور ve صُبُور kelimesi gibi. عَمْدٍ kelimesi عَمُود kelimesinin cemîsidir. بَقَرٌ ve بَقَرَةٌ gibi. Ancak bunun عَمُود kelimesinin cemîsi olduğu da söylenmiştir. ²²³⁷	عَمْدٍ	فِي عَمْدٍ مُمَدَّدَةٍ	Hümeze 9 ²²³⁸
Tayyibe Tariki (2 Kelime)			
Şu'be Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde tek istisnâ olan yer Mâide Sûresi 16. ayetindeki وَرِضْوَانُهُ kelimesindeki ر/ra harfini kesre ile rivâyet	رُضْوَانٍ, رِضْوَانٍ	رِضْوَانٍ	Mâide 16

²²²⁷ İbn Zencele, a.g.e., s. 574; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 239, 277; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 239, 277.

²²²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 270.

²²³⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 472, 473; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 230, 231; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 258; Sâlim, a.g.e., c. 1, s. 444, 445, 453; Dimyâtî, a.g.e., c. 2, s. 359; el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, c. 2, s. 699.

²²³¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 714; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 290.

²²³² İbn Zencele, a.g.e., s. 725; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 336; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 292.

²²³³ Kelime نُصَبٍ olarak başka ayetlerde de geçmektedir.

²²³⁴ Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 347; el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, c. 2, s. 542; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 294.

²²³⁵ Bu kelimenin geçtiği ayetler için bkz. Bakara 2/59, A'râf 7/134, 135, 162, Enfâl 8/11, Ankebût 29/34, Sebe' 34/5, Câsiye 45/11.

²²³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 162.

²²³⁷ İbn Zencele, a.g.e., s. 773; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 389; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 301.

²²³⁸ Kelime Lokmân Sûresi 10, Ra'd Sûresi 2 ve Hümeze Sûresi 9. ayetlerde "direk, sütun" anlamında geçmektedir. Ancak sadece Hümeze Sûresi'nde kıraat ihtilafı vardır.

etmiştir. Lâkin burada Tayyibe tarikinde hem dammeli hem de kesreli okuyuş gelmiştir. ²²³⁹			
Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde ihtilaf yoktur. Diğer tariklerde Şu'be'den ج/cim harfini esreli ve ötreli okuduğu rivâyeti vardır. جُيُوب kelimesi ise Nûr Sûresi 31. ayette geçmektedir. Hafs, Ebû Amr ve Verş bunların hepsinin ilk harflerini damme ile okur. Şu'be جُيُوب kelimesi hariç diğer kelimelerin ilk harflerini esre ile okur. Yani جُيُوب kelimesinde Şu'be ile Hafs arasında Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde ihtilaf yoktur. Ancak Tayyibe tarikinin Uleymî tarikinden esreli rivâyeti de gelmiştir. Dammeli kıraata bu kelimelerin aslının فَعُولٌ-فَعْلٌ kalıbında dammeli olması, kesreli kıraat da bunun dammayla okunmasının kıraat bakımından daha hafif olması gösterilmiştir. ²²⁴⁰	جُيُوب, جُيُوب	جُيُوب	Nûr 31

II. NAHVÎ İHTİLAFLAR

İrâb yönünden kıraat farklılıkları, cümle içerisindeki kelimelerin fâil, mef'ûl, mübtedâ ve haber gibi durumlarının değişmesiyle oluşmaktadır. Bu değişiklikler, merfû bir kelimenin mansûb, mecrûr ya da meczûm; mansûb bir kelimenin merfû, mecrûr ya da meczûm; fiil cümlesinin haberî ya da inşâî olması şeklinde olmaktadır.²²⁴¹ Bunların anlam bakımından bazen cümleye önemli etkisi olabilmektedir. Buna en bariz örnek abdest ayetinde (Mâide 5/6) وَأَرْجُلُكُمْ kelimesinin mansub veya mecrur okunmasıyla meydana gelen tefsîrî görüşlerdir.²²⁴²

A. İSİMLERDEKİ İRÂB İHTİLAFLARI

Şu'be ile Hafs'ın arasındaki isimler ihtilaflarının; mübtedâ-haber, mübtedâ-hâl, mübtedâ-mâtûf, haber-mef'ûl, haber-mastar, fâilin açık-müstetir olması, fâil-me'fûl, sıfatın sîgası, sıfat-mevsûf, sıfat-haber, sıfat-hâl, bedel-mef'ûl, bedel-hâl, bedel-mübtedâ, bedel-haber, atıf-mâtûf, zarf-isim, enne-inne ihtilafı, nida edatı, izâfet ihtilafı, isim-fiil ihtilafı ve şart-cevap ihtilafı olduğu görülmektedir.

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVAYETİ	HAFS RİVAYETİ	SÜRE/AYET NO
Mübtedâ- Haber-Hâl-Fâil-Mef'ûl- Mâtûf-Sıfat İhtilafı (Şâtıbiyye, Teysîr ve Diğer Tariklere Göre) (85 Kelime)			
Hafs ر/ra harfini لَيْسَ 'nin haberi olarak mansûb, Şu'be mübtedâsı olarak merfû okur. Aynı kelime Bakara Sûresi 189. ayette geçmekte olup لَيْسَ kelimesinden sonra ب/be harfi cerri gelmiştir. Ancak buradaki لَيْسَ kelimesini her ikisi de damme ile okumuştur. Nâfi' ve İbn Âmir her iki yerde de ر/ra harfini ötre ile okumuştur. ²²⁴³	لَيْسَ	لَيْسَ أَلَيْسَ أَنْ تُولُوا...	Bakara 177

²²³⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 308,448; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 436; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 170, 179.

²²⁴⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 448; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 436; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 170.

²²⁴¹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 66, 67.

²²⁴² Ünal, *a.g.e.*, s. 114. bkz. s. 338.

²²⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 170; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 300.

Hafs her iki fiili nasb, Şu'be ref' üzere okur. ²²⁴⁴	وَلَا تُكْذِبْ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونُ...	En'am 27 (2 kelime)	
Hafs hemzeyi fethalı ve tenvinli, Şu'be muzâf olarak ötreli ve tenvinsiz okur. ²²⁴⁵	جَزَاءُ	فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَى...	Kehf 88
Hafs hemzeyi fethalı ve tenvinli, Şu'be o ötreli ve tenvinli okur. Fethalı kıraatta bu kelime جعل fiilinin ikinci mef'ûlûdûr. العَاكِفُ kelimesi de سواء kelimesinin fiili, استَوَى fiilinin fâili olarak mef'û olmuştur. ²²⁴⁶	سَوَاءٌ	سَوَاءَ الْعَاكِفُ...	Hac 25
Hafs رَبِّ rab kelimesini mef'û, Şu'be mecrûr okur. Mef'û kıraatta رَبِّ kelimesi mahzûf bir mübtedânın haberi veya doğrudan mübtedâ olup, haberinin لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ cümlesi olmasının muhtemel olduğu belirtilmiştir. Mecrûr kıraatta ise önceki ayetteki وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ cümlesindeki رَبِّ kelimesine atfedilerek okunduğu belirtilmiştir. ²²⁴⁷	رَبِّ	وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّلًا ﴿٨﴾ رَبِّ الْمَشْرِقِ...	Müzzem mil 9
Hafs مَتَاع kelimesini mansûb, Şu'be mef'û okur. Mef'û okunan kıraat iki şekilde izah edilebilir. Birincisi مَتَاعٌ kelimesi بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ lafzının haberi. İkinci şekil ise بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ lafzında kelimelerin tamamlanmakta, sonra kelimeler yeniden başlanmaktadır. مَتَاعٌ هُوَ مَتَاعٌ şeklinde takdir edilerek هُوَ 'nin haberi olmuş olur. Nasb ile okunan kıraatta مَتَاعٌ kelimesi mahzûf bir fiil takdiri yapılarak مَتَاعٌ kelimesi mef'ûl makamında kabul edilmektedir. ²²⁴⁸	مَتَاعٌ	إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ...	Yûnus 23
Hafs أَزْنَع kelimesini mef'û, Şu'be mansûb okur. Mef'û okuyanlar فَشْهَادَةٌ kelimesinin haberi olarak okurken, nasb ile okuyanlar bunu شَهِادَةٌ kelimesinin أَنْ يَشْهَدَ "şahit olmak" mânâsında olduğunu, bunun da أَزْنَع kelimesini nasbettiğini söylemektedir.	أَزْنَعٌ	فَشْهَادَةٌ أَخَذَهُمْ أَزْنَعٌ شَهِادَاتٍ...	Nûr 6
Hafs وَالْخَامِسَةَ kelimesini mansûb, Şu'be mef'û okur. ²²⁴⁹ Hafs'ın kıraatında bu kelime gizli bir fiil ile nasb olmaktadır. Yani يَشْهَدُ Hafs'ın kıraatında bu kelime gizli bir fiil ile nasb olmaktadır. Yani يَشْهَدُ kelimesidir. 6. ayette geçen أَزْنَع kelimesine atf olarak okunması da caiz görülmüştür. Mef'û olarak okuyanlar da mahzûf bir mübtedânın haberi olarak okumaktadırlar. Yani فَشْهَادَةٌ أَخَذَهُمُ الْخَامِسَةَ şeklindedir. أَزْنَع ve وَالْخَامِسَةَ kelimelerinin her ikisini mef'û okuyan kurrâ da bu kelimeye atf olarak okuduğu söylenebilir. ²²⁵⁰	وَالْخَامِسَةُ	وَالْخَامِسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ...	Nûr 9
Hafs الرِّيح kelimesini mansûb, Şu'be mef'û okur. Şu'be الرِّيح kelimesini mübtedâ olarak okumuştur. Haberi لِسُلَيْمَانَ الرِّيح şeklinde yapılan bu okumada الرِّيح kelimesidir. Takdiri الرِّيح لِسُلَيْمَانَ الرِّيح şeklinde yapılan bu okumada الرِّيح mef'ûl makamındadır. Mekkî b. Ebî Tâlib fethalı okumada, rûzgârın Hz. Süleyman'ın emrine Allah'ın emriyle verildiğine vurgu olduğunu söyleyerek, bunun çoğunluğun böyle okuması sebebiyle tercih edildiğini ifade etmiştir. ²²⁵¹	الرِّيحُ	وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحِ...	Sebe' 12 ²²⁵²
Hafs سَوَاءٌ kelimesini mansûb, Şu'be mef'û okur. Nasb ile okumada bu kelime ism-i fâil makamında (müstevin) mastar olarak kabul edilmiş ve üç şekilde izah edilmiştir. Birincisi أَنْ تَجْعَلَهُمْ fiilindeki zamire bedel, ikincisi, ikinci mef'ûl, üçüncüsü de hâl üzere mansûb olmasıdır. Ötre ile okumada bu kelime mübtedânın mukaddem haberi. Yani سَوَاءٌ مَخْتَاَهُمْ وَمَعَانِيَهُمْ سَوَاءٌ demektir. ²²⁵³	سَوَاءٌ	وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مَخْتَاَهُمْ...	Câsiye 21
تَنْزِيل kelimesini Hafs fmanşûb, Şu'be mef'û okur. Mef'û okuyanlar bunu mahzûf bir mübtedânın haberi olarak okur. Mansûb okuyanlar ise Neml Sûresi 88. ayette ضُنِعَ اللَّهُ الَّذِي Bakara	تَنْزِيلٌ	تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ	Yâsîn 5

²²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 193.

²²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 236.

²²⁴⁶ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 475; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 245.

²²⁴⁷ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 731; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 345; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 294.

²²⁴⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 330; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 516; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 212.

²²⁴⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 495; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 135; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 248.

²²⁵⁰ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 495; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 134; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 248.

²²⁵¹ İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 210; İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 584; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 203; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 262.

²²⁵² Enbiyâ Sûresi 81. ayetteki وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحِ عَاصِفَةً aynı kelime üzerinde mansûb okunmasında kıraat ihtilafı yoktur. Ayrıca, diğer ayetlerde de iki râvî arasında diğer kurrâ arasında olduğu gibi tekillik ve çoğulluk konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 297.

²²⁵³ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 661; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 269; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 278.

Sûresi 138. ayette صَبَغَةَ اللَّهِ şeklinde mansûb okunduğu gibi master olarak mansûb okumuşlardır. Yani نَزَلَ اللَّهُ ذَالِكَ تَنْزِيلًا ²²⁵⁴			
Hafs مَنْ kelimesini harfi cer, sonraki kelimeyi de mecrûr, Şu'be مَنْ olarak, sonraki kelimeyi de mansûb okur. مَنْ şeklinde ism-i mevsûl ile okunan kıraatta, nidâ eden مَنْ olduğu için fâil konumundadır. Fâil de تَحْتَهَا kelimesini naspetmektedir. تَحْتَهَا kelimesi isminin sılasıdır. ²²⁵⁵	مَنْ تَحْتَهَا	فَتَادِيهَا مِنْ تَحْتِهَا	Meryem 24 (2 kelime)
Bu ayette نَزَلَ fiilliyle beraber الْمَلَكَةِ kelimesinde Kurrâ arasında ihtilaf vardır. Âsım, Hafs rivâyetinde fiili tef'îl babından (نَزَلَ) cemî-mütekellim sîgasıyla "biz indiririz" الْمَلَكَةِ kelimesinin mef'ûl olarak mansûb okumuş, Şu'be rivâyetinde ise fiili yine tef'îl babından ama kipi değişik olarak gâib-müennes-meçhûl olarak نَزَلْ şeklinde okumuştur. Dolayısıyla الْمَلَكَةُ kelimesi de fâil konumunda olduğu için mef'û okumuştur. ²²⁵⁶	مَا نَزَلَ الْمَلَكَةُ	مَا نَزَلَ الْمَلَكَةُ إِلَّا بِالْحَقِّ	Hicr 8 (2 kelime)
Bu ayette نَزَلَ fiilini Hafs sülâsî babtın, Şu'be'nin de نَزَلَ şeklinde tef'îl babından okur. Şu'be fiili نَزَلَ şeklinde okuduğu gibi Hafs'ın mef'û okuduğu sonraki iki kelimeyi الرُّوحُ الْأَمِينُ şeklinde mansûb olarak okumaktadır. الرُّوحُ kelimesi Hafs'ın kıraatında نَزَلَ fiilinin fâili, الْأَمِينُ kelimesi onun sıfatı konumundadır. Yani indirme eylemini yapan الرُّوحُ الْأَمِينُ dir. Şu'be'nin kıraatında fâil Allah'tır, الرُّوحُ الْأَمِينُ ise mef'ûl makamındadır. ²²⁵⁷	نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ	نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ	Şuarâ' 193 (3 kelime)
Hafs, fiili ma'lûm okuyup الْكَفُورَ kelimesini mef'ûl olarak mansûb, Şu'be fiili gâib ve meçhûl, الْكَفُورَ kelimesini mef'û okur. ²²⁵⁸	بُجَارِي الْكَفُورَ...	وَهَلْ بُجَارِي إِلَّا الْكَفُورَ	Sebe' 17 (2 kelime)
يُظْهِرُ fiilini Hafs if'âl babından, الْقَسَادَ kelimesini mansûb, Şu'be fiili sülâsî الْقَسَادَ kelimesini mef'û okur. Hafs'ın kıraatında fâil Hz. Musa'dır. Fiil de الْقَسَادَ kelimesini mef'ûl olarak nasb etmektedir. Şu'be'nin kıraatında ise Hz. Musa'nın ümmetinin dinlerini değiştirmesi sonucu yeryüzünde fesadın çıkacağı şeklinde yorumlanmış ve الْقَسَادَ kelimesi fâil olarak takdir edilmiştir. ²²⁵⁹	يُظْهِرُ... الْقَسَادَ	أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ	Mü'min 26 (2 kelime)
Hafs وَصِيَّةَ kelimesini mansûb, Şu'be mef'û okur. Nasb ile okumada muzmâr bir fiilin mef'ûlüdür. Şöyle takdir edilmektedir. "Onlar eşlerine vasiyet etsinler." Merfû kıraatta da bu kelime haberi mahzûf bir mübtedâ olarak gelmektedir. Takdiri şöyledir. فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لَأَرْوَاجِهِمْ "Eşleri için onlara vasiyet gereklidir." ²²⁶⁰	وَصِيَّةٌ	وَيَذَرُونَ أَرْوَاجًا وَصِيَّةً لَأَرْوَاجِهِمْ	Bakara 240
مَعْذِرَةٌ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be mef'û okur. Fethali kıraatta bu kelime master olup لَمْ تَعْطُونِ قَوْمًا اللَّهُ "Niçin öğüt veriyorsunuz." sorusuna cevap olarak إِلَى رَبِّهِمْ غَيْرَ إِلَى رَبِّهِمْ şeklinde söyledikleri takdir edilmiş, mef'û kıraatta ise verdikleri cevap mahzûf bir mübtedâ olarak مَوْعِظَتُنَا مَعْذِرَةٌ لَهُمْ şeklinde kabul edilmiştir. ²²⁶¹	مَعْذِرَةٌ	قَالُوا مَعْذِرَةٌ إِلَى رَبِّكُمْ	A'râf 164
يَغْفُوبُ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be mef'û okur. Mansûb olan kıraat gerideki fiilin ma'mûlûl olarak nasbedilmiştir. Yani يغفوب demektir. Merfû kıraat da iki şekilde huccetlendirilmiştir. Birincisi, يَغْفُوبُ kelimesi وَرَاءَ إِسْحَاقَ şeklinde takdiri yapılan cümlelerin muahhar mübtedâsıdır. Haberi de geride وَرَاءَ zarfıdır. Mansûb kıraatta da يَغْفُوبُ kelimesi بِإِسْحَاقَ kelimesine	يَغْفُوبُ	وَمِنْ وَرَاءَ إِسْحَاقَ يَغْفُوبُ	Hûd 71

²²⁵⁴ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 229; İbn Zencele, a.g.e., s. 596; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 214; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 264.

²²⁵⁵ İbn Zencele, a.g.e., s. 441, 442; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 86, 87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 238.

²²⁵⁶ İbn Zencele, a.g.e., s. 381; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 29; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 226.

²²⁵⁷ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 138; İbn Zencele, a.g.e., s. 520, 521; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 152; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 252.

²²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 262.

²²⁵⁹ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 265; İbn Zencele, a.g.e., s. 630; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 243; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 273.

²²⁶⁰ İbn Zencele, a.g.e., s. 138; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 172; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 257.

²²⁶¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 300; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 481; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204.

atfedilmiştir. فَبَشِّرْهُ بِسَخَابٍ وَتَعْقُوبٍ. Burada nâsıbla mansûb arası zarfla ayrılmıştır. ²²⁶²			
وَالنُّجُومُ ve مَسَخَرَاتٍ kelimelerini Hafs merfû, Şu'be mansûb okur. مَسَخَرَاتٍ ve النُّجُومُ kelimelerini merfû okumada, النُّجُومُ kelimesinden cümle yeniden başlamaktadır. مَسَخَرَاتٍ kelimesi mübtedâ, النُّجُومُ kelimesi de onun haberidir. Mansûb kıraatta ise önceki kelimelerle uyumlu olarak nasb alameti devam etmekte ve مَسَخَرَاتٍ kelimesi hâl olarak mansûb okunmaktadır. "Allah geceyi, gündüzü, güneşi, ayı insanın emrine musahhar kılmıştır. Aynı şekilde yıldızları da böyle yapmıştır" anlamındadır. ²²⁶³	وَالنُّجُومُ مَسَخَرَاتٍ	وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مَسَخَرَاتٍ بِأَمْرِهِ	Nahl 12 (2 kelime)
نَجْرَةً kelimesini Hafs n/nun harfinden sonra elifsiz, Şu'be elifle okur. نَجْرَةً kelimesi فَاعِلَةٌ kalıbında, نَجْرَةً kelimesi de فِعْلَةٌ kalıbında birer sıfattır. Elifle okuyanlar ayetlerin خَافِزَةً خَافِزَةً şeklinde elifle okunmasını delil getirmişler, elifsiz okuyanlar da beklenmeyen bir durumda bunun elifle okunduğunu belirtmişlerdir. Ancak her ikisi de aynı mânâdadır. ²²⁶⁴	نَجْرَةً	عِظَامًا نَجْرَةً	Nâziât 11
أَلِيمٍ kelimesini Hafs merfû, Şu'be mecrûr okur. Merfû kıraatta kelime عَذَابٍ kelimesinin sıfatı olarak okunur. Yani عَذَابٍ أَلِيمٍ demektir. Mecrûr okuyanlar da رَجَزٍ kelimesinin sıfatı olarak okurlar. Takdiri de şöyledir. أَلِيمٍ عَذَابٍ مِنْ رَجَزٍ Bu şekilde azap çeşitlerinden bir azap olmaktadır. Mekkî b. Ebî Tâlib mecrûr okumanın mânâ bakımından daha sahih olduğu söylemiştir. ²²⁶⁵	أَلِيمٍ	لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رَجَزٍ أَلِيمٍ	Sebe' 5, Câsiye 11
خُضِرٍ kelimesinin Hafs merfû, Şu'be mecrûr okur. Önceki سُنْدُسٍ kelimesi ثِيَابٍ kelimesinin muzâfûn ileyi olduğu için mecrûrdur. خُضِرٍ kelimesini ötre ile okuyanlar ثِيَابٍ kelimesinin sıfatı olarak okurlar. Esre ile okuyanlar سُنْدُسٍ kelimesinin sıfatı olarak okurlar. Mekkî b. Ebî Tâlib خُضِرٍ kelimesinin ثِيَابٍ kelimesinin sıfatı olmasının daha mâkûl olduğunu, zira her ikisinin de cemî olduğunu belirtmektedir. ²²⁶⁶	خُضِرٍ	عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضِرٌ وَاسْتَبْرَقَ	İnsân 21
عَالِمٍ kelimesini Hafs mecrûr, Şu'be merfû okur. Merfû kıraatta bu kelime mahzûf bir ibtidânın haberidir. هُوَ عَالِمٌ الْغَيْبِ demektir. Mecrûr kıraatta ise ayet, önceki ayetteki اللَّهُ kelimesinin sıfatı olarak devam etmektedir. Bu kıraatta iki ayet bir cümle kabul edilmektedir. ²²⁶⁷	عَالِمٍ	عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ	Mu'minûn 92
غَيْرٍ kelimesini Hafs mecrûr, Şu'be mansûb okur. Mansûb kıraat iki şekilde izah edilebilir. Birincisi أَلَا edatı gibi istisnâ mânâsındadır. İkincisi hâl olarak mansûb olmasıdır. İstisnâ takdiri, أَلَا لِيَأْبِيعِينَ عَاجِزِينَ عَنِ الْإِزْنَةِ hâl takdiri ise الْإِزْنَةِ hâlindedir. Mecrûr kıraatta gerideki لِيَأْبِيعِينَ kelimesini niteleyen sıfat olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla mevsûf mecrûr olduğu için sıfat da mecrûrdur. Zeccâc bunun takdirimini şöyle belirtmiştir. يَكُنْ تَابِعٌ غَيْرِ ذِي إِزْنَةٍ. ²²⁶⁸	غَيْرٍ	أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِزْنَةِ	Nûr 31
الْكَوَاكِبِ kelimesini Hafs mecrûr, Şu'be mansûb okur. Hafs'ın الكَوَاكِبِ kelimesini mecrûr okuması, izâfete denk kabul etmesi ve زَيْتَةٍ kelimesinden bedel olması sebebiyledir. Yani زَيْتَةٍ بالكَوَاكِبِ demektir. زَيْتَةٍ kelimesini tenvinli okuması ise tam olarak izâfet olmaması sebebiyledir. Şu'be'nin mansûb okuması ise şöyle açıklanmıştır. زَيْتَةٍ kelimesi زَيْتًا الكَوَاكِبِ şeklinde amel eder. Yani takdiri زَيْتًا الكَوَاكِبِ فِيهَا şeklindedir. Şu'be'nin kıraatında bu kelime mef'ûnl bihtir. Hafs'ın kıraatında ise زَيْتَةٍ kelimesinden bedeldir. ²²⁶⁹	الْكَوَاكِبِ	بِزَيْتَةٍ الْكَوَاكِبِ	Sâffât 6

²²⁶² İbn Zencele, a.g.e., s. 347; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 534, 535; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 218.

²²⁶³ İbn Zencele, a.g.e., s. 386,387; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 35; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 227.

²²⁶⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 748; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 361; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 297.

²²⁶⁵ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 209; İbn Zencele, a.g.e., s. 582; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 202; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 262.

²²⁶⁶ İbn Zencele, a.g.e., s. 740; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 355; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 296.

²²⁶⁷ İbn Zencele, a.g.e., s. 49; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 131; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 247.

²²⁶⁸ İbn Zencele, a.g.e., s. 497; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 136; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 249.

²²⁶⁹ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 244; İbn Zencele, a.g.e., s. 604; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 221; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 267.

Sâffât 126 (3 kelime)	أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١﴾ اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ	اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ	اللَّهُ, her iki رَبِّ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be merfû okur. Mansûb okuyanlar 125. ayetteki أَحْسَنَ kelimesinden bedel olarak اللَّهُ lafzını mansûb okur. رَبُّ kelimesi de onun sıfatı, رَبِّ kelimesini de ma'tûf olarak nasbederler. Merfû okuyanlar اللَّهُ lafzını yeni bir cümle olarak mübtedâ, رَبُّ kelimesi de haber olarak okurlar. ²²⁷⁰
Meâric 16	كَلَّا إِنَّهَا لَأُظِلُّ ﴿١﴾ نَزَاعَةً لِلنَّسْوَى	نَزَاعَةً	كَلَّا إِنَّهَا لَأُظِلُّ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be merfû okur. Hafs 15. ayetteki لَأُظِلُّ fiilinin hâl'i olarak mansûb okumuş, merfû kıraatta ise bu kelime yine لَأُظِلُّ fiilinden bedel olarak okunmuştur. Yani كَلَّا إِنَّهَا لَأُظِلُّ demektir. ²²⁷¹
Nûr 58	وَمِنْ بَغْدِ ضُلُوعِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ غَوَازٍ لَكُمْ	ثَلَاثُ	ثَلَاثُ kelimesini Hafs merfû, Şu'be mansûb okur. Mansûb kıraat aynı ayetteki ثَلَاثُ مَرَّاتٍ kelimesinden bedel olarak ve zarf olarak, merfû kıraat da هَذِهِ ثَلَاثُ غَوَازٍ لَكُمْ şeklinde gizli bir mübtedânın haberi olarak değerlendirilmiştir. ²²⁷²
Mâide 6	وَأَيِّدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَإِزْجِلْكُمْ	وَإِزْجِلْكُمْ	وَإِزْجِلْكُمْ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be mecrûr okur. Esreli kıraatta bu kelime gerideki بِرُءُوسِكُمْ kelimesine atfedilir. Çünkü إِزْجِلْ kelimesi رُءُوسِ kelimesine وَجُوهَكُمْ kelimesinden daha yakındır. Bu mânâda Araplar, en yakın kelimeye atıf yaparlar. Nasb ile okunan kıraatta وَجُوهَكُمْ ve أَيِّدِيكُمْ kelimeleri üzerine atfedilmektedir. Sünnet olarak ve icmaen ayakların yıkanması sebebiyle bu kıraat evla addedilmiştir. Abdest ayetinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında fark bulunmamaktadır. Ehl-i Sünnet aynı ayetten ayakların yıkanmasının farz olduğu hükmünü çıkarırken Şia ise tilavette Hafs rivâyetini tercih etmesine rağmen abdest meselesinde tercihini esreli kıraattan yana kullanarak ayakları mesh etmenin farz olduğunu çıkarmaktadır. Ayakları meshetme görüşü إِزْجِلْكُمْ şeklinde esreli okuyuşa dayandırılmış, mânâ da şöyle olmuştur. "...yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız. Başınızı ve ayaklarınızı da topuklara kadar meşhediniz." Buna göre ayetten kastedilen asıl anlam, ayakların tümünün su ile meshedilmesidir. Bu itibarla ayaklarını elleri ile meshetmeksizin/ovalamaksızın sadece onlara su dökmek veya onları suya sokup çıkarmak yeterli değildir. Taberî her iki okuyuşun da sahih olduğunu ve her iki kıraatta yıkamanın olduğu esreli kıraatta da ilave olarak ovalama anlamında mesh olduğunu zikretmiştir. Nitekim Remzi Kaya da makalesinde bunu teyit etmektedir. A'meş de Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşlarının hep إِزْجِلْكُمْ şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşa göre de ayaklarını yıkadıklarını söylemiştir. Kur'an Yolu müfessirleri ise Taberî'nin görüşünün meshetme yönünde olduğunu söylemiştir. ²²⁷³
Ra'd 4 (3 kelime)	وَجَنَّتْ مِنْ آغْتَابِ وَرَزَعٍ وَنَخِيلٍ صُنُوفٍ وَعُتْرُ صُنُوفٍ	وَرَزَعٍ وَنَخِيلٍ صُنُوفٍ	Bu üç kelimeyi Hafs merfû, Şu'be mecrûr okur. ²²⁷⁴
Enfâl 19	وَلَوْ كُفِّرَتْ وَآِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ	وَآِنَّ	وَآِنَّ edatlarını Hafs fethalı, Şu'be esreli okur. Cin Sûresinde 13 kelime hemzenin esreli ve fethalı okunmasında ihtilaf vardır. Bu kelimeler şöyledir: (4). وَأَنَا ظَنَنْتُ (5). وَأَنَا ظَنَنْتُ (6). وَأَنَا ظَنَنْتُ (7). وَأَنَا ظَنَنْتُ (8). وَأَنَا ظَنَنْتُ (9). وَأَنَا لَا تُدْرِي (10). وَأَنَا مِمَّا الصَّالِحُونَ (11). وَأَنَا ظَنَنْتُ (12). وَأَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى (13). وَأَنَا مِمَّا الْمُسْلِمُونَ (14). وَأَنَا لَمَّا قَامَ (19). Muhaysin, el-Hâdî, c. 3, s. 305. Enfâl Sûresi 19. ayette J/lam hazfedilmiştir. Takdiri لَانَ şeklinde J/lam harfi آَ 'yi nasbetmektedir. Bu cümlelerin önceki cümleleri reddettiği için nasbedildiği, 14. ve 18. ayette آَ şeklinde geldiği ve bunun devam ettiği belirtilmiştir. آَ şeklinde kıraatta bu kelime yeni cümle olarak kabul edilmiş ve و/vav atıf harfi olarak kabul edilmemiştir. Tâhâ Sûresi 119. ayette إِنَّك kıraatında cümle yeniden başladığı için إِنَّك okunmuştur.
Tâhâ 119	وَلَا تُعْرَى ﴿١﴾ وَأَنْتَ لَا تُظْلَمُوا	وَأَنْتَ	
Cin 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 19	وَأَنْتَ تَعَالَى جَدِّ رَبَّنَا	وَأَنْتَ	

²²⁷⁰ İbn Zencele, a.g.e., s. 610; Mekkî, el-Keşf, c. 2, s. 228; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 269.

²²⁷¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 723; Mekkî, el-Keşf, 1984, c. 2, s. 335; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 292.

²²⁷² İbn Zencele, a.g.e., s. 505; Mekkî, el-Keşf, c. 2, s. 143; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 249.

²²⁷³ et-Taberî, a.g.e., ss. c. 8, ss. 190-200; Mekkî, el-Keşf, c. 1, s. 406; İbn Kesîr, Tefsîr, c. 3, s. 53; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 191; Hayrettin Karaman, vd., Kur'an Yolu Türcü Meal ve Tefsir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, c. 2, s. 224; Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 103; Önen, a.g.e., s. 166; Abdülmecit Okçu, "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 19 (2003), ss. 216-243; Remzi Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. V, S. 5 (1993), ss. 255-266.

²²⁷⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 369; Mekkî, el-Keşf, c. 2, s. 19; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, c. 2, s. 223.

Fethalı kıraata 118. ayete atıf olduğu ama araya لَكَ kelimesi girmesi sebebiyle اِنَّ okunmasının caiz olduğu ve çoğunluğun böyle okuduğu belirtilmiştir. Ferrâ da bunun 118. ayete atfedildiğini söylemiştir. Çin Süresi'ndeki ayetlerde Esreli kıraatta ilk ayette فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا derken Allah cinlerin bu sözünü reddetmektedir. Sonra Allah وَائِنَّهٗ تَعَالٰى جَدُّ diyerek kendisinin şanının yüce olduğunu beyan ederek 4.ve 5. ayetlerde cinlerin sözü ile devam etmiştir. 6. ayette Allah'ın kelamı araya girmiş sonra kelam yeniden başlangıç yaparak 14. ayette kadar devam etmektedir. Burada cinlerin sözü bitmekte, sonra 16. ayette Allah'ın kelamı 1.vayetteki اِنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ lafzına ittibâen başlamaktadır. 18. ve 19. ayette de böyle devam etmektedir. Zira bu ayetlerin cinleri sözü olarak kabul edilmesi güzel görülmemiştir. Fethalı kıraatta ise bunların hepsi اِنَّهُ اسْتَمَعَ (Cin 72/1) lafzı üzerine atıf kabul edilmiştir. ²²⁷⁵			
اِنَّ lafzını Hafs şeddeli, Şu'be sükûn ile okur. اِنَّ kıraatında كَلَّا lafzı اِنَّ sebebiyle mansûb olmuş, لَمَّا kelimesindeki ل/lam da onun haberi olmaktadır. İkinci ل/lam harfi kasem lam'ıdır. İki ل/lam harfi bir araya gelince de مَا harfiyle ayrılmıştır. Kûfe ve Basra dilcilerine göre اِنَّ muhaffef olduğunda amel etmez. Buradaki كَلَّا lafzı لَيُؤْفِقْنَهُمْ fiili sebebiyle mansûb olmuştur. لَمَّا'nın şeddeli olmasıyla alakalı olarak bunun "illâ" anlamında olduğu söylenerek "ve in küllün lemmâ aleyhâ hâfız" derken "illâ aleyhâ hâfız" demek olduğu belirtilmiştir. ²²⁷⁶	وَ اِنَّ	وَ اِنَّ كَلَّا لَمَّا	Hûd 111
اِنَّ kelimesini Hafs sükûn, Şu'be اِنَّ olarak okur. اِنَّ edatı sonraki kelimeyi mübtedâ olarak merfû yapar. اِنَّ kıraatında da Zeccâc eski nahivcilerin bu ayetin اِنَّ هٰذَا نِعَمٌ مِّنْ اٰیٰتِهٖ şeklinde olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Müberrred ise burada اِنَّ nin مٰنَاسِندَا olduğunu söyleyerek, اِنَّ'nin ismi üzerinde niçin amel etmediğini bu şekilde izah etmiştir. ²²⁷⁷	اِنَّ	قَالُوا اِنَّ هٰذَا نِسَاجِرَانِ	Tâhâ 63
بَيْنَكُمْ kelimesini Hafs mansûb, Şu'be merfû okur. Fethalı kıraatın mahzûf bir مَا ism-i mevsûlun olduğu ve sonrasındaki بَيْنَكُمْ lafzının da sıla olduğu kabul edilmiştir. Kûfeli dilcilerin böyle takdir etmesine karşılık Basralı dilciler de bunun uygun olmadığı sıla ile mevsûlun tek bir isim olduğunu söyleyerek şöyle takdir etmişlerdir. لَقَدْ تَقَطَّعَ الْاَمْرُ بَيْنَكُمْ. Ötreli kıraatta بَيْن lafzının zarf olmadığı, isim olduğu söylenmiştir. Zira Kur'ân'da bu ismin mecrûr olduğu yerler vardır. Burada da fiile isnad edilerek ötreli olmuştur. Fethalı kıraatta بَيْن lafzı zarf kabul edilmiş, takdiri لَقَدْ تَقَطَّعَ وَضَلَّكُمْ بَيْنَكُمْ şeklinde yapılmıştır. ²²⁷⁸	بَيْنَكُمْ	لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ	En'âm 94
اِنَّهَا kelimesini Hafs hemzenin fethası, Şu'be esresi ile okur. Şâtibiyye ve Teysîr tarikinde Şu'be'den fetha ve kesre vecihlerinin her ikisi de rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde Uleymî tarikinden de kesre ve fetha vecihleri gelmiştir. Fethalı okuma mukaddemdir. Fethalı kıraatta اِنَّهَا fiili اِنَّ üzerinde amel etmiş ve mef'ûl bih olmuştur. O zaman لَا edatı اِنَّهَا kelimesi لَعَلَّ mânâsında kabul edilip اِنَّهَا lafzındaki لَا edatı zâid kabul edilmiştir. Takdiri de اِنَّهَا اِذَا جَاءَتْهُمْ يُؤْمِنُونَ اِنَّهَا lafzından sonra kelam yeniden başlamaktadır. اِنَّهَا şeklinde okunan kıraata göre اِنَّهَا lafzından sonra kelam yeniden başlamaktadır. اِنَّهَا şeklinde takdir edilerek mef'ûlün mahzûf olduğu kabul edilmiştir. Sonra cümle onlardan haber verilen şeyler yeniden başlamaktadır. ²²⁷⁹	اِنَّهَا / اِنَّهَا	وَمَا يُشْعِرُكُمْ اِنَّهَا اِذَا جَاءَتْ	En'âm 109
Hafs اِنَّ kelimelerini mansub, Şu'be mecrur okur. Fethalı okumada اِنَّ ve اِنَّ isimleri çok kullanılmaları sebebiyle bir isim kabul edilmektedir. اِنَّ كَفَسَةً عَشْرَةَ kelimesinde olduğu gibi. Burada nidâ edatı hazfedilmiştir. Bunun dışında nudbe (musibet üzerine yapılan nidâ) olarak kabul edilmiştir. Buna göre aslı يَا اِنَّ اَيُّهَا olan lafzın اِنَّ diye 'nin elife çevrilmesi ve sonra hazfedilerek okunmasıdır. Esreli kıraatta aslı يَا	اِنَّ اَمَّ	قَالَ اِنَّ اَمَّ اِنَّ الْقَوْمَ	A'râf 150
	يَبْنُوهُمْ	قَالَ يَبْنُوهُمْ لَا تَأْخُذْ	Tâhâ 94

²²⁷⁵ İbn Zencele, a.g.e., s. 310, 727, 728; Mekki, *el-Keşf*, c. 1, s. 41; c. 2, ss. 107, 339-341; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 208, 242, 293.

²²⁷⁶ İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kıraat*, c. 2, s. 294, 295; İbn Zencele, a.g.e., s. 350; Mekki, *el-Keşf*, c. 1, s. 536, 537; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 218.

²²⁷⁷ İbn Zencele, a.g.e., s. 454, 455; Mekki, *el-Keşf*, c. 2, s. 99; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 241.

²²⁷⁸ İbn Zencele, a.g.e., s. 261, 262; Mekki, *el-Keşf*, c. 1, s. 440, 441; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 195.

²²⁷⁹ İbn Zencele, a.g.e., s. 265, 266; Mekki, *el-Keşf*, c. 1, s. 444, 445; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, s. 346; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 217; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 196; Mehra, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, s. 227.

Hafs münâdâyı mansûb, Şu'be mecrûr okur. Şu'be bunların 5 tanesini mecrûr olarak, sadece Hûd Sûresi 42. ayetteki Şu'be bunların 5 tanesini mecrûr olarak, sadece Hûd Sûresi 42. ayetteki derken bu kelime Hafs'a uyarak fethalı okur. Yani Hûd Sûresi 42. ayette bütün kurrâ arasında sadece Âsım fetha ile okumuş ve kıraatında tek kalmıştır. Zeccâc esreli okumayı iki yönden izah etmiştir. Burada nidâ edatı olan ya harfi hazfedilmiştir. Yazıda olan ya harfi ise izâfet ya/yâ'sidir. Mansûb kıraatın izahında ise bunun aslının يا بُنَيَّ şeklinde elifli olduğu, Velîfîn ya harfine ibdâl edildiği, sonra hazfedildiği belirtilmiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib ekser kurrânın esreli okuduğunu dolayısıyla bunu tercih ettiğini söylemiştir. ²²⁸⁰			
Hafs münâdâyı mansûb, Şu'be mecrûr okur. Şu'be bunların 5 tanesini mecrûr olarak, sadece Hûd Sûresi 42. ayetteki Şu'be bunların 5 tanesini mecrûr olarak, sadece Hûd Sûresi 42. ayetteki derken bu kelime Hafs'a uyarak fethalı okur. Yani Hûd Sûresi 42. ayette bütün kurrâ arasında sadece Âsım fetha ile okumuş ve kıraatında tek kalmıştır. Zeccâc esreli okumayı iki yönden izah etmiştir. Burada nidâ edatı olan ya harfi hazfedilmiştir. Yazıda olan ya harfi ise izâfet ya/yâ'sidir. Mansûb kıraatın izahında ise bunun aslının يا بُنَيَّ şeklinde elifli olduğu, Velîfîn ya harfine ibdâl edildiği, sonra hazfedildiği belirtilmiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib ekser kurrânın esreli okuduğunu dolayısıyla bunu tercih ettiğini söylemiştir. ²²⁸¹	يَا بُنَيَّ	قَالَ يَا بُنَيَّ	Yûsuf 5, Lokmân 13, 16, 17, Sâffât 102. (Hûd 42 hariç)
kelimesini Hafs tenvinli, Şu'be tenvinsiz muzâf olarak okur. Tenvinli kıraatla okunduğunda ayette çift olan her şey kastedilmektedir. Takdiri de كَلَّمْنَا أَخِيكَ فِيهَا رُوحَيْنِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ şeklinde. Burada رُوحَيْنِ kelimesi mefûldür. Tenvinsiz kıraatta كَلَّمْنَا kelimesi muzâftır. كَلَّمْنَا kelimesi mefûl olarak naspedilmiştir. Yani كَلَّمْنَا مِنْ كُلِّ رُوحٍ şeklinde takdir edilmiştir. ²²⁸²	كَلَّمْنَا رُوحَيْنِ	مِنْ كُلِّ رُوحَيْنِ	Hûd 40, Mü'minûn 27
Hafs'ın muzâf olarak ve sonraki kelimeyi de muzâfün ileyih olarak okuduğu, Şu'be'nin ise izâfet olmadan ilk kelimeyi tenvinli, ikinci kelimeyi de mansûb okuduğu yer bulunmaktadır. ²²⁸³	مُوهِنٌ كَيْدٍ	مُوهِنٌ كَيْدٍ	Enfâl 18 (2 kelime)
	مَوَدَّةً بَيْنَكُمْ	مَوَدَّةً بَيْنَكُمْ	Ankebût 25 (2 kelime)
	مُتِّمٌ نُورُهُ	مُتِّمٌ نُورُهُ	Saff 8 (2 kelime)
	بَالِغٌ أَمْرُهُ	إِنَّ اللَّهَ بَالِغٌ أَمْرِهِ	Talâk 3 (2 kelime)
Hafs أَفْ kelimesini tenvinli, Şu'be tenvinsiz okur. أَفْ kelimesi fiil olarak isimlendirilen bir kelimedir. Dolayısıyla bütün hareketleri alabilen bir kelimedir. Zeccâc iki harfli ve ses olan çekimsiz kelimelerin tenvine ihtiyaç duyduğunu ve غَافِي (akortsuz ses) kelimesi gibi tenvin aldığı zaman nekre, almadığı zaman marife olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan bu kelimenin üç harfli olduğu ve tenvine ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle tenvinsiz okunduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte bunların hepsinin dilde var olduğu da eklenmiştir. ²²⁸⁴	أَفْ	فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ	İsrâ 23, Enbiyâ 67, Ahkâf 17
Hafs fiili muzâf olarak mansûb, Şu'be merfû okur. Hafs fiili 36. ayetteki لَعْنُ'nin cevabı olarak mansûb okumuş, başındaki ف/fe edatı da cevap edatıdır. Merfû okuyanlar da önceki لَعْنُ fiiline uygun olarak okumuşlardır. Buna göre لَعْنُ لَعْنُ şeklinde olmaktadır. ²²⁸⁵	فَاطِلِعْ	أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطِلِعْ إِلَى إِلَهٍ مُوسَى	Mü'min 37
Bu kelimeyi Hafs mansûb, Şu'be merfû okur. Merfû okumada مِثْلُ kelimesi, لَحَقْ kelimesinin sıfatı; mansûb okumada ise hâl, mahzûf bir fiilin mefûlüdür. ²²⁸⁶	مِثْلُ	إِنَّهُ لَحَقَّ مِثْلُ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ	Zâriyât 23
Tayyibe Tariki			
Bu ayette تَكُنْ kelimesini Âsım sadece ت/te ile okuduğu için Hafs ile Şu'be arasında Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde ihtilaf yoktur. Ancak Uleymî tarikinden Şu'be için يَكُنْ şeklinde /ya ile rivâyet gelmiştir. فَتَنْتَهُمْ kelimesindeki ت/te harfini nasbı ve ref'i konusunda Kurrâ arasında ihtilaf vardır. Aynı şekilde Hafs ile Şu'be arasında sadece bu kelime ihtilaf vardır. Hafs تَكُنْ kelimesini ت/te ile فَتَنْتَهُمْ kelimesini de ت/te'nin ötresiyle okur.	(تَكُنْ/ يَكُنْ) فَتَنْتَهُمْ	ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فَتَنْتَهُمْ	En'âm 23 (2 kelime)

²²⁸⁰ İbn Zencele, a.g.e., s. 297; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 542; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 204; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 379, 462.

²²⁸¹ İbn Zencele, a.g.e., s. 340; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 384; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 530; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 217; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 405.

²²⁸² İbn Zencele, a.g.e., s. 339; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 528; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 216.

²²⁸³ İbn Zencele, a.g.e., s. 309, 712; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 320; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 207; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 583.

²²⁸⁴ İbn Zencele, a.g.e., s. 399, 400; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 44; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 230; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 436.

²²⁸⁵ İbn Zencele, a.g.e., s. 631; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 244; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 273.

²²⁸⁶ İel-Fârisî, a.g.e., c. 4, ss. 371-376; İbn Zencele, a.g.e., s. 679; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 282.

Şu'be ise تَكُنْ kelimesini Hafs gibi, sonraki kelimeyi فَتَنْتَهُمْ şeklinde t/te'nin fethasıyla okur. Bu kelimeyi merfû okuyanlar فَتَنْتَهُمْ kelimesini تَكُنْ'ün ismi, إِلاَّ أَنْ قَالُوا cümlesini de haberi yapmaktadırlar. Mansûb ile okunan kıraatta فَتَنْتَهُمْ kelimesi "kâne"nin haberi, إِلاَّ أَنْ قَالُوا cümlesi de ismi yapılmaktadır.²²⁸⁷			

B. FİİLLERDEKİ İRÂB İHTİLAFLARI

Görüldüğü kadarıyla fiillerdeki ihtilaflar, üç tane fiilde şartın cevabı olması noktasında değişmektedir. Bu anlamda Şu'be ile Hafs arasında başka fiil ihtilafı bulunmamaktadır.

AÇIKLAMA	ŞU'BE RİVÂYETİ	HAFS RİVÂYETİ	SÛRE/A YET NO
Şart Cevap İhtilafı (4 Fiil)			
Hafs fiili meczûm, Şu'be ötreli okur. Ref ile okumada fiilde öncesiyle alaka kesilmekte, cümle bu fiille yeniden başlamaktadır. Mânâsı da "Allah sana ahirette köşkler verecektir." şeklinde olmaktadır. Cezimli kıraata ise gerideki إِنَّ شَاءَ (eğer isterse) lafzına atfen şartın cevabı olarak okunmuştur. Yani إِنَّ شَاءَ يَجْعَلْ لَكَ... demektir. ²²⁸⁸	وَيَجْعَلْ	وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا	Furkân 10
Her iki fiili Hafs meczûm, Şu'be ötreli okur. (Ayrıca Hafs ه/hü zamirini med ile Şu'be medsiz okur.) Ötreli kıraatta 69. ayette öncesiyle irtibat kesilmekte, cümle yeniden başlamaktadır. Cezimli kıraatta ise bu fiiller 68. ayetteki şart cevap sebebiyle cezm olup, cezm alameti mahzûf ي/ya olan يَلْقَى fiili üzerine atfedilmiştir. Kelamın birbiriyle irtibatı açısından cezimli kıraatın tercih edildiği belirtilmiştir. ²²⁸⁹	يُضَاعَفُ وَيَخْلُدُ...	يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا	Furkân 69 (2 fiil)
Hafs fiili mansûb, Şu'be merfû okur. Merfû okumada gerideki "yeşteri" fiilinin, mansûb okumada "liyudille" fiilinin cevabı kabul edilmiştir. ²²⁹⁰	وَيَتَّخِذَهَا	لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ يَغْيِرَ عِلْمٌ وَيَتَّخِذَهَا	Lokmân 6

III. HARF-KELİME FARKLILIĞI

Kıraat farklılıklarında bazen bir harf değişikliği bazen de birkaç harfin değişimiyle, sûret değişmeden kelimenin tamamen farklı bir kelime olarak okunduğu vakidir. Burada kelime değişikliği yedi harf kapsamında olan ama sahih kıraatlar içinde sayılmayan müterâdif okumalar kastedilmemektedir.

Harf değişikliği olarak Şu'be ile Hafs arasında ص/sad harfinin ihtilafı vardır. Bunlar Kur'ân'da dört yerdedir. Bu dört kelime Mushaf-ı Osmânî'lerde Bakara Sûresi 245. ayetteki يَبْصُطْ kelimesi س/sin ile A'râf Sûresi 69. ayetteki بَصْطَةً kelimesi ص/sad ile resmedildiği belirtilmiş²²⁹¹ ama ed-Dânî'nin *el-Muknî'* adlı eserinde A'râf Sûresi'ndekinin س/sin ile yazıldığı, bir rivâyette de ص/sad ile yazıldığı, Bakara Sûresi'ndeki kelimesinin

²²⁸⁷ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 243; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 193.

²²⁸⁸ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 508; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 144; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 250.

²²⁸⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 514; Mekkî, *el-Keşf*, c. 2, s. 147; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 251.

²²⁹⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 284; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 259.

²²⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 17; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 164; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 567.

ise ص/sad ile yazıldığı belirtilmiştir.²²⁹² Anlaşıldığı kadarıyla bu konuda tam bir ittifak bulunmamaktadır.

Bugün basılan mushaflarda altında س/sin olan bu kelimelerde بَصُطَّةً (A'râf 7/69) ve يَبْصُطُ (Bakara 2/245) kelimelerinde Hafs, Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde س/sin ile Tayyibe'nin diğer tariklerinden 2 vecih olarak ص/sad ve س/sin ile okumaktadır. Şu'be ise her iki kelimeyi de ص/sad ile okumuştur. Ancak Şu'be için, Yahya b. Âdem tarikinden Bakara Sûresinde س/sin, A'râf Sûresi'nde ص/sad ile okuduğu rivâyeti de gelmiştir.²²⁹³

Tûr Sûresi 37. ayetindeki الْمُصَيِّطُونَ kelimesini, Hafs Şâtıbiyye, Teysîr ve Tayyibe tarikinden ص/sad²²⁹⁴ ve س/sin olmak üzere 2 vecih,²²⁹⁵ Şu'be ise sadece ص/sad ile okumuştur.²²⁹⁶

Ğâşiye Sûresi 22. ayetindeki بَصِيطٍ kelimesini, Âsım Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinden ص/sad ile okumuştur.²²⁹⁷ Ayrıca Hafs için Tayyibe tarikinden de her 2 vecih (sad ve sin) de gelmiştir.²²⁹⁸ Görüldüğü gibi Hafs Tayyibe tarikinden 4 kelimeyi iki vecihle okurken, Şu'be bütün tariklerde Şu'be ص/sad ile okumaktadır.

Bakara ve A'râf Sûrelerindeki kelimelerinin س/sin harfi ile okumada aslının س/sin olduğu ve asıl olmayan bir harfe nakletmenin olmadığı söylenmiştir. ص/Sad ile kıraata, ص/sad harfinin ط/taharfiyle kardeş olduğu ve dil kolaylığı açısından س/sin harfinin ص/sad ile okunduğu ifade edilmiştir.²²⁹⁹ Bu dört yerin dışında Âsım kıraatında İbn Kesîr kıraatının Kunbül rivâyetinde صِرَاط kelimesinde س/sin ile okunması gibi okumalar bulunmamaktadır.²³⁰⁰

Ülkemizde basılan mushaflarda bunun okunuşu, ilk iki sûredeki kelimelerin altında س/sin harfi yazılarak gösterilirken, Suudî Arabistan basımı mushaflarda ص/sad harfinin üzerinde س/sin yazılmışsa o harf س/sin ile altına yazılmışsa, ص/sad okunacağını göstermektedir. Ancak mushaflarda yukarıda geçen bütün kelimelerin altında veya üstünde ص/sad harfi bulunmamaktadır.

²²⁹² ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 88, 89.

²²⁹³ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 296; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 182; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 172, 173; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c. 1, s. 310.

²²⁹⁴ ص/sad ile okumak önceliklidir. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, s. 313.

²²⁹⁵ Mushaflarda ص/sad ile yazılıp ve ص/sad ile okuma vechi öncelikli olduğu için altına س/sin harfi yazılmaya gerek duyulmamıştır. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s. 319.

²²⁹⁶ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 520; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 298; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 282.

²²⁹⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 820; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 282, 283; Dimyâtî, *a.g.e.*, c. 2, s. 497; el-Kâdî, *el-Büdü'z-Zâhira*, c. 2, s. 865; Fâris, *a.g.e.*, s. 288.

²²⁹⁸ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 551; el-Kâdî, *el-Vâfi*, s. 310; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 282, 283; Muhaysin, *el-Muğnî*, c. 1, s. 260.

²²⁹⁹ İbn Zencele, *a.g.e.*, s. 139; Mekkî, *el-Keşf*, c. 1, s. 302.

²³⁰⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 130.

AÇIKLAMA	KELİME	SÛRE/AYET NO
Şâtıbiyye Tariki		
Hafs س/sin, Şu'be ص/sad ile okur.	يَبْضُطُ	Bakara 245
Hafs س/sin, Şu'be ص/sad ile okur.	بَضْطَةٌ	A'râf 69
Hafs Şâtıbiyye tarikinden ص/sad ve س/sin ile okur. ص/Sad mukaddemdir. Şu'be ص/sad ile okur.	الْمُضْطِطُونَ	Tûr 37
Hafs ve Şu'be bu tarikten ص/sad ile okur.	يُمْضِطِطِي	Gâşiye 22
Tayyibe Tariki (Şâtıbiyye ve Teyşîr dışında)		
Hafs ص/sad ve س/sin olarak 2 vecih, Şu'be ص/sad ile okur.	يَبْضُطُ	Bakara 245
Hafs ص/sad ve س/sin olarak 2 vecih, Şu'be ص/sad ile okur.	بَضْطَةٌ	A'râf 69
Hafs ص/sad ve س/sin olarak 2 vecih, Şu'be ص/sad ile okur.	الْمُضْطِطُونَ	Tûr 37
Hafs ص/sad ve س/sin olarak 2 vecih, Şu'be ص/sad ile okur.	يُمْضِطِطِي	Gâşiye 22

Tablo 35: Harf Farklılığı İhtilafı

Başka bir yapı değişikliği olan kelime, نُنْشِرُ fiilidir. Âsım, İbn Âmir, Kisâî, Bakara Sûresi 259. ayetteki نُنْشِرُهَا fiilini, diğer kıraatlarda نُنْشِرُهَا şeklinde sûret değişmeden tamamen farklı bir fiil olarak okunmakta iken, bu fiili z/ze harfiyle okumuşlardır. Bununla ilgili İbn Atıyye'nin tefsirinde Âsım'ın نُنْشِرُ şeklinde okuduğu rivâyeti nakledilmiş²³⁰¹ ama *Tayyibe tarikinde* böyle bir rivâyetten söz edilmemiştir.²³⁰² Bu kelimenin okunmasında Şâtıbiyye ve Tayyibe tarikinde Şu'be ile Hafs arasında ihtilaf yoktur.²³⁰³

Bunlara ilave olarak da Hamze ve Kisâî'nin كَثِيرًا şeklinde mushaf hattına uygun olarak ث/se ile okuduğu kelimeyi Âsım'ın كَثِيرًا (Bakara 2/219) şeklinde; yine diğer kurrânın كَثِيرًا şeklinde okuduğu kelimeyi (Ahzâb 33/68), Âsım'ın ب/be harfiyle okumasını zikretmek gerekir.²³⁰⁴

IV. HARF-KELİME ZİYADE VE NOKSANLIĞI

Bu farklılıklar, bir kelimeye harf eklemek ya da eksiltmek şeklinde oluşan farklılıklardır. Bunlar mushafa tek form/şekil olarak yazılabilen farklılıklar değildir. Mesela, bir mushafta وَقَالُوا, diğer mushafta و/vavsız قَالُوا şeklinde olması bu türden bir farklılıktır. Aynı şekilde yazılabilen kelimelerin tamamı, mushafların hepsinde aynı surette gösterilirken, harf ziyadesi ve hazfi olan kelimelerde biri bir mushafa, diğeri öteki

²³⁰¹ İbn Atıyye, a.g.e., c. 1, s. 350.

²³⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 174.

²³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 309.

²³⁰⁴ ed-Dânî, *et-Teyşîr*, s. 479; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 2, s. 261. İmam-ı Âsım Ahzâb Sûresindeki okumasında tek kalmıştır. Farklı okunan bu iki kelime lanetin ve günahın büyüklüğünü ifade etmektedir. Her çok olanın büyük; her büyük olan çok olmadığı beyan edilerek "kesîr" kelimesinin daha geniş anlam içerdiği belirtilmiştir. Tercih delilleri için bkz. Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, s. 158, 159.

mushafa olmak üzere iki türlü yazılmıştır. Farklı mushaflara dağıtılan bu farklılıkların Kurrâ arasında 40 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Mushaflardaki kıraat farklılıkları bölümünde bunlar tek tek ele alınmıştır. Âsım kıraatında Şu'be ile Hafs arasında bu mânâda fazla bir ihtilaf yoktur. Sadece Yâsîn Sûresi 36. ayetteki عَمِلَتْهُ ve Zuhuruf Sûresi 71. ayetteki تَشْتَهِيهِ kelimelerindeki ه/hü zamirlerini Şu'be hafzederek okuması zikredilebilir. Diğer kıraatlara nazaran örnek olarak söylersek Âsım'ın, Bakara Sûresi 116, Âl-i İmrân Sûresi 133. ayetlerdeki kelimeleri و/vav ile okuması sebebiyle ziyadeli, Âl-i İmrân Sûresi 184. ayette ب/be harfi olmadan, En'âm Sûresi 63. ayette ت/te harfi olmadan, A'râf Sûresi 43. ayette و/vav harfi olmadan, Kehf Sûresi 36. ayette م/mim harfi olmadan okumasını harf noksanlığı ihtilafı içerisinde değerlendirebiliriz.

V. TAKDİM-TEHİR İLE İLGİLİ FARKLILIKLAR

Bu farklılıklar, cümle içerisindeki fâilin mef'ûle veya mef'ûlün fâile takdim edilmesiyle meydana gelen farklılıklardır. Mesela, Kurrâ arasında Tevbe Sûresi 111. ayette وَيُقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ kelimeleri kelimenin şekli değişmeden meçhûl ve ma'lûm okuma açısından takdim tehir yapılarak farklı okunmuştur. Görüldüğü gibi bu ihtilaf mushaf hattı çerçevesinde kalmaktadır. Burada, Âsım ilk kelimeyi ma'lûm, ikincisini meçhûl okumuştur. Hamze, Kisâ' ve Halef de ilk kelimeyi meçhûl okumuşlardır. Şu'be ile Hafs arasında bu mânâda bir ihtilaf söz konusu değildir.²³⁰⁵

Takdim ve tehire başka bir örnek şöyle zikredilebilir: Kâf Sûresi'nin وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ أَلْمُوتِ بِالْخَقِّ ذَلِكْ مَا كُنْتُ مِنْهُ تَحِيدُ şeklindeki 19. ayetinde مَوْتُ ve خَقِّ kelimeleri Kurrâ arasında takdim tehirle okunmuştur. Ama bu kıraat Hz. Ebû Bekir ve İbn Mes'ûd'un kıraatı olduğu nakledilmiştir. On kıraat içinde bu şekilde mushaf hattına aykırı bir okuma şekli yoktur.²³⁰⁶ Bu çerçevede Âsım kıraatında Şu'be ile Hafs arasında böyle bir ihtilafın olması da söz konusu olamaz.

VI. MÜTERÂDİF FARKLILIKLAR

Ahrufu's-seb'a olarak bilinen yedi harf ruhsatından kastedilen şeyin ne olduğu üzerine çok sayıda görüş ileri sürüldüğü daha önce ifade edilmişti.²³⁰⁷ Bu konudaki değerlendirmelerden biri, aynı mânâyâ gelen ve zıt olmayan değişik lafızların birbirinin yerine kullanılabileceği şeklindeki görüştür. Aslında bu görüşün kaynağı Hz.

²³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 395.

²³⁰⁶ Yüksel, a.g.e., s. 60.

²³⁰⁷ bkz. Giriş (Yedi Harf Ruhsatı) bölümü.

Peygamber'e dayanmaktadır. Çünkü, yedi harf ruhsatı çerçevesinde, rahmet ayetini azap, azap ayetini rahmet ayetiyle değiştirmedikçe okumaların doğru olduğu nakledilmiştir. Bu çerçevede كَالْعَيْنِ (Kâria 101/5) yerine كَالضُّوفِ şeklinde kullanılabileceği ifade edilmiştir. Bu genel ilke çerçevesinde sahâbeden gelen bazı kelime farklılığı şeklinde rivâyetler söz konusudur. Fakat bu tür okumalar tevâtür seviyesine ulaşamayıp mushaf hattı dışında kalmış ve şâz kıraat çeşidi olarak nakledilegelmiştir.²³⁰⁸

Sonuç itibariyle ferşî ihtilaf olarak adlandırılan farklılıkların iki râvî arasındaki adedinin 400'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sayı, kıraat imamlarının râvîleri arasındaki ferşî farklılık olarak görülen durumdur. Bundan sonra, Ya'kûb el-Hadramî'nin iki râvîsi Ruveys ve Ravh; İbn Âmir'in râvîleri Hişâm ve İbn Zekvân; az da olsa İbn Kesîr'in râvîleri Bezzî ve Kunbül arasında bulunmaktadır. Nâfi' kıraatının Verş ve Kâlûn rivâyetleri arasındaki farklılıkların daha çok usûl konularında olduğu göze çarpmaktadır.

Âsım'ın iki râvîsi arasındaki ferşî ihtilafın sayısının çok olması, onun iki râvîsine farklı iki kıraatı nakletmesine dayanmaktadır. Muhtemelen diğer Kurrâ da her iki farklı okuyuşu öğretmiş, râvîlerinin de kendisine gelen tarikten okuyuştan birini nakletmiştir.

Bu ihtilafların yarısı esasen lehçe temeline dayanan mastar isimlerin hareke olarak farklı telaffuz edilmesiyle oluşan ihtilaflardır. Yine sarfî ihtilaflarda gâib-muhatab-mütekellim 34, malûm-meçhûl fiil 14, mâzî-emir fiil 3, fiillerin bab farklılığı 58 civarında olduğu görülmektedir. Esasen bu ihtilafların da meal farklılığı dışında anlama etkisi bulunmamaktadır. 16 civarında olan isimlerdeki sıfat-ism-i fâil-mef'ûl ihtilafları ve 25 tane olan cemî-müfred ihtilafı da anlam farklılığı oluşturmamaktadır.

Nahiv ihtilaflarının sayısı ise 90 civarı olmakla birlikte bunların çoğunun da âmil-mâmûl etkisine dayandığı görülmektedir. Bu ihtilaflar da Kur'ân tefsirine anlam zenginliği ve meal farklılığı katmakla beraber söz konusu ihtilafların birkaç fikhî farklılık dışında kayda değer bir tefsir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Kurrâ arasındaki ihtilafların takriben %80'e yakınının usûl, %20'ye yakınının ferşî farklılıklar olduğu dikkate alındığında Hafs ile Şu'be arasında tam tersi bir durum vardır. Yani, iki râvî arasındaki ihtilafların yüzde 30'u usûlî, yüzde 70'i ferşî ihtilaftır. Ferşî ihtilaflar, Kurrâ arasındaki 1500 civarı olarak kabul edilen ferşî farklılıkların takriben %30'ine tekâbül etmektedir. Diğer kurrânın râvîleri arasındaki ferşî ihtilafların ise sayılamayacak kadar az olduğu görülmektedir. Buradan Âsım'ın her iki râvîsine (diğer talebeleri de dahil) ferşî ihtilaf anlamında farklı iki kıraatı öğrettiğini söylemek mümkündür.

²³⁰⁸ Çakıcı, a.g.e., s. 323.

SONUÇ

Kur'ân kıraatı, Kur'ân'ın nâzil olmasıyla başlamış sonraki zaman diliminde sistematik hale gelmiş ve ilmi bir disiplinin adı olmuştur. İlk dönemlerden başlama üzere Müslümanlar Kur'ân'ın doğru telaffuz edilerek okunmasına azamî özen göstermiş, bu tutum günümüzde de devam etmiştir. Müslümanlar tarafından Kur'ân meclislerinde okunmaya devam edilen kıraat ilmi nesilden nesile nakledilmektedir.

Kıraat ilmi, İbnü'l-Cezerî'nin tarifi ile Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve nakledenlere (imamlara) dayandırarak kelimelerin farklı okunuşlarını ele alan bir ilimdir. Bu ilim, Hz. Peygamber'in sahâbeye öğrettiği ve izin verdiği (okutturduğu) farklı okuma biçimlerine dayanmaktadır. Zira bu noktada yedi harf ruhsatı, kıraat farklılıklarının temelini oluşturmaktadır. Tarihi süreçte Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflarla yedi harf ruhsatının çerçevesi daralmış, kıraatlarda sahih senedle birlikte mushafa uygun olması şartı aranmıştır.

Sonraki dönemde Kur'ân/kıraat eğitimi mushaflarla birlikte beldelelere gönderilen muallimler eliyle devam ettirilmiştir. Bu çerçevede Kûfe'de Ebû Abdurrahman es-Sülemî birçok talebe yetiştirmiştir. Kûfe başta olmak üzere belli şehirlerde Kur'ân öğretimiyle meşgul ve meşhur olanlardan biri de Sülemî'nin talebesi Âsım b. Behdele'dir. Tercih dönemi olarak nitelendirilen İmam-ı Âsım döneminde Kurrâ, sahih kıraatlar içinden tercihlerde bulunarak bunları talebelerine aktarmıştır. Hicrî üçüncü asırda da İbn Mücâhid, Âsım gibi kendi beldesinde okuttuğu kıraatla meşhur olan Kurrâ arasından seçim yaparak bunları yedi ile sınırlamış ve eserine almıştır. Daha sonraki dönemde bu sayı İbnü'l-Cezerî ile birlikte on kıraata tamamlanmış, âlimlerin icmasıyla bunların dışındaki kıraatlar şâz kabul edilmiştir. Günümüzde okunan ve kabul gören kıraatlar (on kıraat), Hz. Osman'ın sahihini sakîminden ayırmak için istinsah ettirdiği ve belli şehirlere gönderdiği mushaflara uyan ve sahih senedle gelen kıraatlardır. Bu kıraatların beşincisi de Âsım kıraatıdır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den sonra Kûfe'nin en mehur kıraat hocası olan İmam-ı Âsım, fazileti ve takvası ile öne çıkan kıraatta sika/güvenilir olan bir imamdır. Kıraat ilminde tercih edilen bir imam olmakla birlikte hadis konusunda kendisini sika görenler olduğu gibi, hıfzının iyi olmaması (rivâyetinin az olması) sebebi ile zayıf kabul edenler de olmuştur. Ancak hadis konusunda yapılan bu tenkidin tamamen hadis tekniği ile ilgili bir durum olduğu ve hadis ezberinin yeteri kadar olmamasıyla alakalı bir durum olduğu görülmektedir. Halbuki selef âlimleri onun kıraattaki durumundan övgüyle söz etmişlerdir.

İmam-ı Âsım, siyasî ve ilmi açıdan çok hareketli bir ortamda yetişmesine rağmen ilmi konularda görüşleri olduğuna veya yazdığı herhangi bir eseri olduğuna dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ancak o, yetiştirdiği talebeleriyle öne çıkan bir imam/âlimdir. Dolayısıyla onun en büyük eserinin yetiştirdiği talebeler olduğunu söyleyebiliriz. Âsım'ın Kur'ân/kıraat ilmiyle çok meşgul olup daha çok talebe yetiştirmesi, belde belde dolaşıp kıraat okutması, özellikle talebesi Hafs'ın bu konuda hocasının yolundan giderek Kûfe dışında Bağdat, Basra ve Mekke'ye gitmesi, kıraatının yaygınlığının en önemli sebebi olduğu olarak gösterilebilir. Yayılmasında doğrudan mezhepsel bir etkinin olması zayıf bir ihtimal olarak kalmaktadır.

Şu'be rivâyetinin ise başlangıçta yaygın olmasına rağmen sonraki dönemde yaygınlığını kaybetmiş olmasının sebebi, tamamen talebelerinin fazla öğrenci okutmaması ve civar beldelere yayılmamasıdır. Bu rivâyet, neticede tamamen ilmi meclislerde okunan bir rivâyet olarak kalmıştır. Öte yandan âlimler tarafından övülen ve ilk dönemlerden itibaren yayılan *Nâfi'*, *Ebû Amr* ve *Âsım kıraatları* bugün de varlığını devam ettirmektedir. Ancak Âsım kıraatı (Hafs rivâyeti) diğer kıraatların varlığı körelirken, özellikle Osmanlı Devleti ile beraber İslam beldelerinde üç kıraattan daha baskın hale gelmiştir.

Hafs rivâyetinin yaygınlaşan en önemli tariki ise, İbnü'l-Cezerî birçok kitaptan yararlanarak naklettiği tarikler arasından sadece *Hafs* > *Ubeyd* > *Üşnânî* > *Hâşimî* > *İbn Galbûn* > *ed-Dânî* > *İbn Necâh* > *İbn Hüzeyl* > *Şâtıbî* kanalıyla gelen tariktir. Diğer tarikler arasından niye sadece bu tarikin meşhur olduğu noktasında, çok okutulması sebep olarak gösterilebilir. Bu çerçevede Âsım kıraatının yaygınlık sebebi olarak söylenen tamamıyla Kureyş lehçesi olduğu, zor uygulamaların olmadığı gibi durumların gerçek sebep olmadığını söylemek mümkündür.

Zikredilen bu bilgilerin yanında son asırlarda tüm İslam alemini kapsayacak şekilde Âsım kıraatının yaygınlaşmasında belki Osmanlı dönemiyle beraber görevliler eşliğinde siyaseten yapılan tercihin, halkın tercihini etkilemiş olabileceği de gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Zira bu Hafs rivâyetine göre basılan mushaflar da bu noktada etkili olmuştur. Ama başlangıçtan beri gerek âlimlerin övgüsüne mazhar olması, Âsım kıraatının en iyi zapt edenin Hafs olması ve talebelerinin kıraat ilmiyle daha fazla meşgul olması gibi sebeplerle, Âsım kıraatına yönelik bir teveccühün olduğunu görmekteyiz.

Bu rivâyetin (Hafs) Sünnî İslam dünyasının haricinde Şia arasında da yaygın olmasının sebebi olarak Hafs rivâyetinin senedinde Hz. Ali'nin olması etkili olması muhtemeldir. Zira bu mezhep tarafından Hz. Ali'den itibaren *es-Sülemî*, *Âsım*, *Hafs*

hepsinin Şîf olduğu da iddia edilmiştir. Ancak bunlar sadece kıraatlarını mezhep açısından sağlama alma kabilinden yapılan değerlendirmelerdir.

Âsım kıraatının yayılma gerekçelerinden biri olarak da ifade edilen Kureyş lehçesi olduğu konusunda şunu söylemek gerekir ki, bir kıraatın hangi lehçeye tekâbül ettiği noktasında bir şey söylemek ve bir kıraatı tümüyle bir lehçeye indirgemek mümkün görülmemektedir. Zira mushafların Kureyş lehçesi ile yazılması onun kıraatının da bütünüyle Kureyş lehçesi ile olduğunu göstermez. Bu konuda kıraat imamlarının tercihlerini belirleyen sebepler bilinmese de bir lehçeye göre tercih yaptıkları söylenemez. Bu açıdan Âsım kıraatında Kureyş lehçesiyle uyumlu okumalar olduğu gibi uyumlu olmayan okumalar da bulunmaktadır. Bir kıraatın kendi beldesinin mushafı ile uyumu noktasında ise Âsım kıraatının genel olarak birkaç yer haricinde Kûfe mushafıyla uyumlu olduğu söylenebilir.

İfade edildiği gibi Âsım Kûfe'de yetişmiştir ve Kûfe kıraat ekolüne/ehline mensuptur. İbn Mücâhid tarafından diğer kıraatlarda olduğu gibi onun için de Şu'be ve Hafs, Âsım kıraatının iki râvîsi olarak seçilmiş ve kabul edilmiştir. İmam-ı Âsım, Kûfe'de uzun yıllar Kur'ân öğreten ve tâbîinden olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve daha başka kişilerden kıraat almasına rağmen tabakât kitaplarındaki bilgilere göre Şu'be ve Hafs rivâyeti bu iki hocasına dayandırılmıştır. Bu çerçevede *es-Sülemî'den aldığı Hafs'a, Zirr b. Hubeyş'ten aldığı da Şu'be'ye öğretmiştir*. Rivâyetlere bakıldığında okuduğumuz *Hafs rivâyeti, Sülemî'den Hz. Ali kanalıyla aldığı rivâyettir*. Lâkin bu noktada Hafs rivâyetinin (aynı şekilde diğer rivâyetlerin), kıraat imamının hocasından aldığı kıraatın birebir aynısı olduğunu söylemenin mümkün olmadığı görülmektedir. Yani Hafs rivâyetinin tamamen Hz. Ali'nin kıraatı olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, özellikle usûl ihtilaflarında onun kıraatı, ferşî ihtilaflarda ekseriyetle hocasının kıraatı olması muhtemeldir. Zira Hz. Ali'nin diğer kıraat imamlarının da senedlerinde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, Âsım diğer imamlar gibi sahih kıraatlar arasından kendi ilkeleri çerçevesinde tercihte bulunmuştur. Ancak Âsım'ın hangi kriterlere göre tercih yaptığını gösteren kesin bir veri elimizde yoktur.

Âsım'ın iki râvîsine farklı kıraat öğrettiğini söylemesinden anlaşılacağı gibi Şu'be ile Hafs arasında usûlî ve ferşî açıdan ihtilaflar bulunmaktadır. İbn Mücâhid'e göre iki râvî arasında 520 yerde ihtilaf bulunduğu nakledilmiştir. İki râvî arasındaki bu ihtilaflar Şâtibiyye tarikinden kelime sayısı dikkate alınarak İbrahim Damra'nın ve bizim sayımlarımıza göre 636 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan sûre bazındaki sayımları dikkate aldığımızda *usûl kısmına giren kelime 194; ferş kısmına giren kelime 442* sayısına ulaşmaktadır. Bu noktada Şâtibiyye'de ihtilafların yüzde 70'nin ferşî ihtilaflar

olduğu, yüzde 30'unun usûl ihtilafı olduğu görülmektedir. Şâtıbiyye tarikine ilave olarak Tayyibe tarikinden ise yaklaşık 70 küsur kelimede ihtilaf söz konusudur. Şâtıbiyye'nin haricinde diğer tariklerdeki ihtilaflarda, usûl ihtilaflarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bütünyle kurrânın kendi arasındaki kıraat ihtilaflarının usûl ve ferş oranı açısından söylenirse Şu'be ile Hafs arasındaki oranda, tersi bir durum söz konusudur. Çünkü toplamda kıraat ihtilaflarında ferş farklılık olarak yüzde 20, usûl farklılığı olarak yüzde 80 civarında olduğu kabul edilmektedir.

Âsım kıraatıyla alakalı her iki râvînin usûlî ve ferşî ihtilaflarla beraber diğer konulara ilave olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 1- Hafs kıraatta Şu'be'den, hadiste ise Şu'be Hafs'tan daha üstün tutulmuştur.
- 2- Her iki râvîsinin okumaları hocaları Âsım'ın okumalarıdır.
- 3- İki râvî arasındaki ihtilaflar ekseriyetle Şâtıbiyye tarikinden olup Tayyibe tarikinden ilave olan ihtilaf sayısı daha azdır.
- 4- İki râvî arasındaki usûl ihtilafları ferşî ihtilafların yarısı kadar olup ferşî ihtilaf en fazla Âsım kıraatının iki râvîsi arasında vardır. Bu ihtilafların yaklaşık iki yüze yakını lehçeye dayanan mastar ihtilafıdır. Bu gruba giren Bakara Sûresi 245 ve A'râf Sûresi 69. ayetlerinde Hafs diğer tariklerden س/sin ile okurken Şu'be bütün tariklerde ص/sad ile okumaktadır.
- 5- Ferşî ihtilaflarda abdest ayeti dışında önemli tefsir etkisi görülmemektedir.
- 6- Kûfe kurrâsındaki kadar olmasa da usûl konusunda Şu'be'nin imâle ehli (60 küsur yerde imâle), Hafs'ın, Kureyş lehçesine uygun olarak feth ehli olduğu söylenebilir.
- 7- İki râvî arasında idğam konusunda اِنْتَحَذَتْ fiilinin türevleri ve Yâsîn ve Nûn Sûrelerinde ilk ayette vasıl haricinde farklılık yoktur.
- 8- Diğer kıraatlara nazaran Âsım kıraatı her iki râvîde Kureyş lehçesine uygun olarak izhar ehlidir.
- 9- İstiâzenin en yağın sigası kıraat imamları tarafından tercih edildiği gibi Âsım tarafından da tercih edilmiştir. Ayrıca Âsım, Fatiha Sûresinde sûreden bir ayet olarak, diğer surelerde de her hâlükarda besmeleyi okumuştur.
- 10- Medler konusunda Arap alemiyle ifade ihtilafları olmakla birlikte, Âsım'ın tevassut ehli olduğu ama bu noktada kârîlerin Şâtıbiyye/Teysîr tarikine ittibâ etmedikleri görülmektedir.
- 11- Hafs'ın yaptığı sekteler, Şu'be ile beraber hiçbir kurrâda bulunmamaktadır. Bununla beraber Tayyibe tarikinden bazı kurrânın okuduğu gibi hemzeden önce sâkin harfte sekte rivâyet edilmiştir.

12- İzâfet ي/ya'sında iki râvî arasında 35 yerde farklılık mevcuttur. Zâid ي/ya harfinde ise bu farklılık sadece 2 yeredir. Bu rakam Kurrâ arasındaki 212 sayısına göre az sayılabilir.

13- Âsım kıraatı (Hafs) hemzelerin okunuşunda bir yer (Fussilet 41/44, teshîl) haricinde tahkîk ehlidir. Şu'be rivâyetinde teshil uygulaması yoktur. Bununla birlikte diğer kurrâda hemzeli okunan bazı kelimeleri iki râvî ibdâl ile okumuştur. Ayrıca Hafs'tan farklı olarak Şu'be, sayılı birkaç kelimeye diğer Kurrâ gibi ibdâl ile okurken, Hafs'ın ibdâl ve hazfettiği bazı kelimeleri hemzeli okumaktadır.

14- Vakıfla işmâm haricinde iki râvî arasında ittîfakla işmâm ile okudukları لَا تَأْمَنَّا (Yûsuf 12/11) kelimesi haricinde Şu'be rivâyetinde ilaveten birkaç işmâm uygulaması vardır.

15- Bir yer haricin Hafs rivâyetinde imâle yoktur. Bu anlamda Kurrâ arasında en az imâle olan kıraattır. Şu'be'de ise diğer Kurrâ kadar olmasa da imâleli okumalar vardır.

16- Hafs rivâyetinde, ه/hü zamirlerinde genel kuralın dışında okumalar mevcuttur. Bu noktada Şu'be ile Hafs arasında 11 yerde, med, kasr ve hazif ihtilafı bulunmaktadır.

17- Âsım kıraatında diğer kıraatlarda olan vasıl veya vakıf durumunda nakil ile okuma yoktur. Ancak bütün Kurrâ arasında ittîfak olan ve okuyucular açısından okuma problemi olan Hucurât Sûresi 11. ayetteki "يُنْسِ الْأَشْمُ" kelimesinde nakil olduğu söylenebilir.

18- Duhâ Sûresinden sonra hatim yapılırken tekbir getirme uygulaması, Âsım kıraatının yaygın olan Şâtıbiyye/Teysîr tarikinde bulunmamaktadır. Ancak tekbir, Tayyibe'nin çoğu tarikinde olmamakla birlikte bazı tariklerinden gelmiştir.

19- Vakıf konusunda Âsım'ın mânâ merkezli durmaya önem verdiği anlaşılmaktadır.

20- Bazı kelimelerde Kurrâ arasındaki vakıf ve diğer ihtilaflarda Âsım'ın mushaf hattına tahkîken uyduğu görülmektedir.

21- Vakıf haline has bir durma şekli olan imâle, nakil ve idğâmla durma, diğer kurrâda olmasına rağmen Âsım kıraatında yoktur.

22- Kurrâ arasında önemli bir ihtilaf olmayan vasıl konusunda ise Yâsîn ve Nûn Sûrelerinde iki râvî arasında ihtilaf vardır. Bunun dışında Âsım, vasıl halinde sadece hemze-i vasıl'ın ötreli olması durumunda da bütün vasılları esre ile yaparak diğer bazı kurrâdan ayrılmaktadır.

23- Âsım'ın, râvîleriyle beraber diğer kurrâdan ayrı okuyup kıraatında tek kaldığı yerler 100 kelime civarındadır. Bu kelimeler daha çok ferşî kelimelerdir.

24- Kûfe ehline göre ayet sayısı 6236'dır. Âsım'ın da dahil olduğu bu ekol hurûf-ı mukatta'aların bazısını müstakil ayet sayarken Âsım'ın da hiçbirini ayet saymadığına dair rivâyet gelmiştir.

25- İmâm-ı Âsım kıraat haricinde diğer ilimlerde de mütehassıs olduğu gibi hadiste de rivâyetleriyle öne çıkmıştır. Fakat cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından hıfz bakımından eleştirilmiştir. Râvîsi Hafs'la ilgili bu alanda rivâyetlerine rağmen bazı ağır eleştiriler nakledilmiş ama bunların sahih olmadığı görülmüş olup hadiste diğer kıraat imamları gibi zayıp kabul edilmesi normal görülmektedir. Şu'be ise nisbeten hadisle daha çok meşgul olmuştur.

Görülmektedir ki, kurrâ arasındaki ihtilafların takriben %80'e yakınının usûl, %20'ye yakınının ferşî farklılıklar olduğu dikkate alındığında Hafs ile Şu'be arasında tam tersi bir durum vardır. Yani, iki râvî arasındaki ihtilafların yüzde 30'u usûlî, yüzde 70'i ferşî ihtilaftır. Ferşî ihtilaflar, Kurrâ arasındaki 1500 civarı olarak kabul edilen ferşî farklılıkların takriben %30'üne tekâbül etmektedir. Diğer kurrânın râvîleri arasındaki ferşî ihtilafların ise sayılamayacak kadar az olduğu görülmektedir. Buradan Âsım'ın her iki râvîsine (diğer talebeleri de dahil) ferşî ihtilaf anlamında farklı iki kıraatı öğrettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABAY Muhammet, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlası Tartışmaları*, 2. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- ABDERÎ EL-GİRNÂTÎ Ebu'l-Kâsım b. Yûsuf (ö. 897/1492), *et-Tâc ve'l-İklîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- ABDÜLHAMÎD Suâd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, y.y., Dâru't-Takvâ, 2009.
- ABDÜLKERİM MÛSÂ Ramazan İbrahim, *Âlâmâtü'l-Vakf fî'l-Mesâhifi'l-Matbûa*, t.y.
- ABDÜ'S-SEMÎ' Ahmed Mahmûd, *el-Vâfi fî Keyfiyeti Tetîli'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- ADIGÜZEL Mehmet, "Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Te'lif Edilen Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16 (2001), ss. 233-257.
- _____, *Kıraatler Açısından Fahreddin Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- AHMED Ammâr Tevfik, *Hafs b. Süleyman Rivâyeti Ehli'l-Meşriki li'l-Kur'ân*, Kudüs: y.y., 1435, 2014.
- AHVÂZÎ Ebû Ali el-Hasen b. Ali (ö. 446/1055), *el-Vecîz fî Kıraati's-Semân*, thk. Dureyd Hasen Ahmed, Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru Garb'il-İslâmî, 2002.
- AKAKUŞ Recep, *Reisü'l-Kurrâlık*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- AKASLAN Yaşar, "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43 (2017), ss. 217-251.
- _____, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, ss. 107-139.
- _____, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (2017), ss., 6-31.
- AKCAOĞLU Faik, *Kur'ân Dışı Vahiy*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.
- AKDEMİR Mustafa Atilla, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l-İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- _____, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- _____, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45 (2018), ss. 15-49.
- _____, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 2 (2018), ss. 83-112.
- _____, *Tecvîd-i Mâhir*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- AKPINAR Musa, *Kıraatların Tevatürü Meselesi*, İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2020.
- AKRABÂVÎ Zeydan Mahmûd, *el-Mürşîd fî İlmi't-Tecvîd*, 3. b., Amman: Dâru'l-Furkân, 1997.
- AKYÜREK Yunus, "Emeviler Dönemi Fetih Politikası ve Maverâünnehir", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, ss. 85-115.
- ALÂUDDÎN Muğlatây b. Kuleyc b. Abdillâh el-Bekcîrî (ö.762/1361), *et-Terâcimü's-Sâkîtatü min Kitâbi İkmâli Tezhîbi'l-Kemâl*, thk. Tâlibâtü'l-Mâcistır, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muhaddis, 1426.
- ALÎ EL-KÂRÎ Molla Ali (ö. 1014/1605, *el-Minehu'l-Fikriyyetü fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, 2. b., Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- ÂLÎ İSMÂİL Nebî Muhammed İbrahim, *İlmü'l-Kıraat*, Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419.
- ALİYYÜ'L-İMAM Ahmed, *Kur'ân'ın 10 Kıraatı*, çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2010.

- ALKAN Mustafa, "Osmanlı devletinin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğunun Osmanlılaşması", *Akademik Bakış*, C. IX, S. 18, (2016), ss. 19-31.
- ALTIKULAÇ Tayyar, "Ebû Ca'fer el-Kârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 116-116.
- _____, "Ebû Bekr b. Ayyâş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 109-110.
- _____, "Hafs b. Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 118-119.
- _____, "Halef b. Hişâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 237-238.
- _____, "Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 20, ss. 551-557.
- _____, "Ya'kûb el-Hadramî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, c. 43, ss. 282-284.
- _____, "Kisâî Ali b. Hamza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2002, c. 26, s. 69, 70.
- _____, "Nâfi'", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 511-513.
- _____, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 20, s. 131, 132.
- _____, "Ebû Amr b. Alâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 94-96.
- _____, "İbn Âmir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1999, c. 19, ss. 308-310.
- _____, "Hamza b. Habîb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 15, ss. 511-513.
- _____, "Mushaflarda İmlâ Problemi", *Osmanlı'dan Günümüze Kur'ân ve Hüsni Hat Sempozyumu*, (2017), ss. 53-63.
- ALTUNDAĞ Mustafa, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 20 (2001), ss. 23-48.
- _____, "İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a mı Aittir?", *Marife*, Yıl, 2, S., 1, (2002), ss. 53-87.
- ASLAN Durmuş, "Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir icâzetnâme Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 12, (2003), ss. 291-317.
- AŞVAH Sabri, *İ'câzü'l-Kıraati'l-Kur'âniyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998.
- ATEŞYÜREK Remzi, *Kur'ân Tilavetinde Tecvid ve Temsil*, Etüt Yayınları, 2013.
- AVCI Casim, "Kûfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2002, c. 26, ss. 339-342.
- AVD SALÎH Abdülkerim İbrahim, *el-Müthaf fî Resmi'l-Mushaf*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2006.
- AYCAN İrfan, M. SÖYLEMEZ, R. ALTINAY, F. ERKOÇOĞLU, N. PARLAK, *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- A'ZAMÎ Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, 2. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- BÂCÎ Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve'Tercîh limen Harace anhu Buhârî fî Câmiî's-Sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Huseyn, Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986.
- BAĞDÂDÎ Ahmed b. Mehdî Hatîb (ö. 463/1071), *el-Câmî li Ahkâmî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmi'*, 2 cilt, Riyad: Mektebtü'l-Meârif, 1983.
- _____, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- BAKALA Eymen, *Teshîlü İlmî'l-Kıraat*, y.y: y.y., 2009.

- BAKARÎ Muhammed Kâsım İsmail (ö. 1111/1699), *el-Kavâidü'l-Mukarrara ve'l-Fevâidü'l-Muharrara*, thk. Muhammed İbrahim b. Fâdıl el-Meşhedânî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- BÂKILLÂNÎ Kâdî Ebû Bekir (ö. 403/1012), *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İsâm el-Kudât, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- BARDAKOĞLU Ali, "Hanefî Mezhebi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 16, ss.21-27.
- BAŞKAN Ömer, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- _____, "Kur'an Tilavetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", *İlahiyat Akademi Dergisi*, S. 10, (2019), ss. 145-170.
- BAŞYİĞİT Nurettin, *Tecvid-Ta'lîm ve Tashîh-i Hurûf*, Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- BAYRAKTUTAN Osman, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu*, Ankara: Gece Akademi, 2018.
- BÂZ Muhammed Abbas, *Mebâhis fî İlmi'l-Kıraat maa Beyâni Usûli Rivâyeti Hafs*, Kahire: Dâru'l-Kelime, 2004.
- BEDREDDİN EL-AYNÎ Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ (ö. 855/1451), *Meğâni'l-Ahyâri fî Şerhi Esâmî Ricâli Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Hasen İsmail, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- BELÂZURÎ Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Ziriklî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417, c. 11, s. 200.
- BEŞER Faruk, "Ebu Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı", *Usûl*, C. I, S. 1 (2004), ss. 7-34.
- BEYLÎ Ahmed, *el-İhtilafü Beyne'l-Kıraat*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988.
- BİRİŞİK Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 3. b., Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- BOSAT Sait, "Kıraat İmamlarında İhtiyâr Olgusu", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 13 C. 13 S. 1, (2020), ss. 89-108.
- CA'BERÎ Burhânüddîn İbrahim b. Ömer (ö. 732/1332), *Husnû'l-Meded fî Ma'rifeti'l-Aded*, thk. Beşîr b. Hasen el-Himyerî, Medine: Mecmaî Melik Fahd, 1431.
- CANDAN Abdurrahman, *Fukahâ'nın Kur'ân Tasavvuru*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- CENÂBÎ, Ahmed Nasîf Câsim "Âsım b. Ebî'n-Necûd Mukri'l-İrak ve'l-Âfâk ve Usûl Kıraatihi", *Dâru'l-Mandumah*, Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İlâm, C. XX, S. 1, (1992), ss. 5-20.
- CERRAHOĞLU İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV Yayınları, 1985.
- ÇAĞIL Necdet, *Basra İmamlarının Kıraatları ve Huccetleri* (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- ÇAKICI İrfan, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ÇETİN Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 2. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- _____, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, Ensar Neşriyat, 2012.
- _____, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 2. b., İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- _____, *Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- _____, *Kur'ân Okuma Esasları*, 43. b., İstanbul: Emin Yayınları, 2017.
- _____, "Eb'u Amr ed-Dânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul: 1993 c. 8. ss. 459-461.
- _____, "Hatim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997, c. 16, ss. 468-469.
- _____, "Şâtıbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, c. 38, s. 377.
- _____, "Vakf ve İbtida", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, c. 42, ss. 461-463.
- ÇETİN Abdurrahman, Tevfik Rüştü TOPUZOĞLU, "Fâsıla", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995, c. 12, s. 209, 2010.
- ÇETİN Abdurrahman, Yusuf Şevki YAVUZ, "Âyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 4, ss. 242-244.

- ÇOLLAĞ Fatih, *Âsım Kıraatı (Bütün Huccetleriyle Hafs Rivâyeti)*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- _____, *Kıraat İliminde İmam Şâtibî ve Şâtibiyye*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- _____, *Kur'ân Risâlesi*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2015.
- _____, "eş-Şâtibiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, c. 38, ss. 377-379.
- ÇÖRTÜ Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv)*, İstanbul: İfav Yayınları, 2010.
- _____, *Sarf-Nahiv Edatlar*, 9. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2009.
- DABBÂ' Muhammed (ö.1380/1960), *Sarihu'n-Nass fî Kelimâti'l-Muhtelif fihâ an Hafs*, 24. b., Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1930.
- _____, *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kıraae*, yy: el-Mektebetü'l-Ezher, 1999.
- _____, *İrşadü'l-Mürîd ilâ Maksûdi'l-Kasîd fî Kıraati's-Seb'*, Dâru's-Sahâbe, 2006.
- DACVÎ, KAMHÂVÎ, Kâsım Ahmed, Muhammed es-Sâdî el-Kamhâvî, *Kalâidü'l-Fikr fî Tevcihi'l-Kıraati'l-Aşr*, yy: Ma'hedü'l-Ezheriyye, 2008.
- DADAN Ali, *İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Türkler*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- DAĞ Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM Yayınları, 2011.
- _____, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2017.
- _____, "Kırâat İliminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, C. VII, S. 2, (2007), ss. 57-110.
- DAĞDEVİREN Alican, "Kırâatlerinin Kur'âniyeti Mes'elesi", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumlar Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006, ss. 180-192.
- DAMRA İbrahim, *Ahsenü'l-Beyâni Şerhi Turuki't-Tayyibeti bi Rivâyeti Hafs b. Süleyman*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2006.
- _____, *et-Tariku'l-Münîr ilâ Kıraati İbn Kesîr*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2006.
- _____, *Ahsenü Suhbe fî Rivâyeti Şu'be*, 2. b., Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2007.
- _____, *Neylül-Vatar fî Usuli'l-Kıraati'l-Erbeati- Aşr*, Ürdün: Mektebetü'l-Vataniyye, 2011.
- _____, *Sitte Rasâili fî'l-Kıraat*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2015.
- DÂNÎ Ebû Amr Osman b. Said (ö. 444/1052), *el-Mukni' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâbi'n-Nakt*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Kahire: Mektebetü'l-Külyyâtî'l-Ezheriyye, 1978.
- _____, *el-Beyân fî Addi'l-Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Kuveyt: Külliyyetü's-Şarîa, 1994.
- _____, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mushaf*, thk. İzzet Hasan, 2. b., Beyrut, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1997.
- _____, *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- _____, *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, y.y.: Dâru Ammâr, 2001.
- _____, *Câmiu'l-Beyân fî Kıraati's-Seb'i'l-Meşhûr*, thk. el-Cezâirî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- _____, *et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dimaşk: Dâru Ninova, 2005.
- _____, *et-Teysîr fî Kıraati's-Seb'*, thk. Ali eş-Şarkâvî, Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs, 2015.
- _____, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*, Mekke: Dâru'l-Menâra, t.y.
- _____, *el-Feth ve'l-İmâle*, thk. Ebû saîd Ömer b. Garâme el-Umravî, y.y: t.y.
- DEMİRCAN Adnan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*, 2. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

- DEMİRCİ Muhsin, "İstiâze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 2001, c. 23, ss. 318-319.
- _____, *Kur'ân Tarihi*, 3. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2010.
- _____, *Tefsir usûlû*, İstanbul: İfav Yayınları, 2014.
- DERKEZLÎ Ebû Abdullah Hasen b. İsmail (ö. 1315/1897), *Hulâsatü'l-Ucâleti fî Beyâni'r-Risâleti fî İlmi't-Tecvîd*, thk. Halef Huseyn Sâlih el-Cebbûrî, Irak: Silsiletü'l-İslâmî, 2012.
- Dİ'BİS Beşir Ahmed, *İhtilâfû Vücûhi Turukî'n-Neşr mea Beyâni'l-Mukaddemi Edâen*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2009.
- DİMYÂTÎ Muhammed el-Bennâ (ö. 1117/1705), *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbeati Aşer*, 2. b., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007.
- DUHÂN Muhammed Kemal b. Süleyman, *er-Riyâdü'n-Nâdıra fî Tevcîhi'l-Kıraati'l-Aişri'l-Mütevâtira*, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016.
- DUMAN M. Zeki, ALTUNDAĞ Mustafa, "Hurûf-ı Muakatta", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1998, c. 18, ss. 401-408.
- DÛRÎ Ebû Ömer Hafs (ö. 246/860), *Kıraatü'n-Nebî*, thk. Hikmet Beşîr Yâsîn, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- DURMUŞ İsmail, "Vasıl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, c. 42, ss. 537-539.
- EBÛ DÂVÛD, *Kitâbü's-Sünne*, çev.-şerh, M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, 2. b., 2019.
- EBU'L-FEREC Seyyid Lâşîn, *Teysîru'l-Gafûru'l-Vedûd*, Medine: Dâru'z-Zamân, 2008.
- EBÛ HAYYÂN Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhîd*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402.
- EBÛ MANSÛR Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/981), *Meâni'l-Kıraat*, Suudi Arabistan, Merkezü'l-Buhûs Câmiatü Melik Suud, 1991.
- EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996.
- EBÛ SEDÂD EL-MÂLİKÎ Abdülvâhid Muhammed b. Ali (ö. 705/1311), *Şerhu't-Teysîr li'd-Dânî*, thk. Muhammed Muavvîd, Âdil Ahmed, Zekerîyyâ Abdülmecid, Beyrut: Dâru'-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- EBÛ SÜLEYMAN Sabır Hasen Muhammed, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Terâcimi'l-Kurrâi'l-Erbeate Aşer*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1998.
- EBÛ ŞÂME el-Makdîsî (ö. 665/1267), *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmi Tetealleki bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- _____, *Şerhuş-Şâtıbiyye İbrâzü'l-Meânî min Hırzî'l-Emânî fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhammed Seyyid Osman, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- EBÛ TÂHİR İsmail b. Halef (ö. 455/1064), *el-Unvân fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülmüheymin Abdüsselam Tahhân, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1403.
- EBÛ YA'LÂ Ebu'l-Hasen b. (ö. 526/1132), *Tabakâtü'l-Hanâbile* thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- EBU'Z-ZEHRÂ Muhammed, *Ebû Hanîfe*, 2.b., Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1960.
- EBÛ ZÛR'A (ö. 264/878), *Kitâbü'd-Duafâ'*, Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1982.
- EBU'L-VEFÂ Aliyyullah b. Ali, *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd*, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2003.
- EMİN Ahmed, *Fecru'l-İslam (İslamın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- EMİN EFENDİ Muhammed Molla (ö. 1276/1859), *Umdetü'l-Hallân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y.
- _____, *Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân*, thk. Mehmet Çaba, İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Yayınları, 2021, c. 1, s. 125.

- ENDERÂBÎ Ahmed b. Ebî Ömer (ö. 470/1077), *Kıraatü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi Rivâyâtî'r-Ruvâtî'l-Meşhûrîn*, thk. Ahmed Nesif el-Cenâbî, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- EREN A. Cüneyt, İbrahim ULUDAŞ, "Âsım Kırâatının Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", *Diyanet İlmî Dergî*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak- Şubat- Mart 2015, ss.119-127.
- EROĞLU Muhammed, "Dahhâk b. Müzâhim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1993, c. 8, s. 411.
- EZHERÎ es-Seyyid Said, *ed-Dürretü'l-Hasnâ' alâ İthaf'l-Kurrâ bi Usûli ve Davâbiti İlmî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2014.
- FAKAK Adnan Ahmed el-hamd, "Kadiyyetü Müsemme'l-Kur'ani ve'l-Kıraâtî beyne Hakîkateyi't-Tegâyuri ve't-Tevâfuki", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 39, (2017), ss. 183-195.
- FÂRİS Tâhâ, *Usûlü Kur'ânî'l-Kerim min Tarîki's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2015.
- FÂRİSÎ Abdülgaffâr (ö. 377/987), *el-Hucetü fî İleli'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülmahmûd-Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- FAZLÎ Abdülhâdî, *el-Kıraatü'l-Kur'âniyye*, 4. b., Beyrut: Merkezü'l-Gadîr, 2009.
- FEDELÎ Alba, *Early Evidences of Variant Readings in Qur'anic Manuscripts*. The Hidden Origins of Islam, New Research into Its Earley History. ed. Karl-Heinz Ohlig ve Gerd R. Puin. United States of America. 1938.
- FELÂTE Emin b. İdris b. Abdurrahman, *el-İhtiyâr İnde'l-Kurrâ*, Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûli'd-Dîn: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1421.
- FERRÂ Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Ziyad (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necatî, M. Ali en-Neccâr, A. İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.
- FIRAT Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2018.
- _____, "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13 (2002), ss. 257-273.
- FİKRÎ İhâb, *Takribü's-Şâtıbiyye*, 2. b., İskenderiyye: Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.
- FÎRÛZÂBÂDÎ Muhammed b. Ya'kub (ö. 1414/1993), *Kâmusu'l-Muhîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- FİRYÂL Zekerıyyâ el-Abd, *el-Mîzân fî Ahkâmi Tecvîdî'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-İman, t.y.
- GAFFÂRÎ Nâsir b. Abdullah b. Ali, *Usûlu Mezhebi's-Şıyea'l-İmâmiyye*, y.y. 1414.
- GÂLİB Ali Nâsir, *Lehçetü Kabîleti Esed*, Bağdat: Dâru's-Şuûnî's-Sekâfiyye, 1989.
- GAVS Muhtâr, *Lûgatü Kureyş*, Riyad: Dâru'l-Mî'râc, 1997.
- GAVSÂNÎ Yahya Abdürazzak, *İlmü't-Tecvîd*, 10. b., Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2011.
- GEZGİN Ali Galip, "'Kur'ân'ın Hattı (Resmu'l-Mushaf)' ve Türklerin Kur'ân Hattına Katkıları", *Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, 2007, 619-630-630.
- GIRNATÎ Abdülvehhab b. Muhammed (ö. 461/1069), *el-Mûdah fi't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- GÖKDEMİR Ahmet, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi), Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- _____, "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. XVIII, S. 1 (2018), ss. 177-192.
- _____, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 13 (2019), ss. 91-123.
- GÖKKIR Necmettin, *Din Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- GÜLLE Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005.
- GÜNDÜZÖZ Soner, *Kur'ân'ın Eşsiz Dili (Kur'ân'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap)*, Samsun: Etüt Yayınları, 2011.

- HALÎCÎ Muhammed b. Abdirrahman, *Şerhu Mukarribi't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, thk. İhâb Fikrî, Hâlid Ebu'l-Cûd, Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2009.
- HALİL Mustafa b. (ö. 968/1561), *Şerhu'l- Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed el-Emin, Medine: Memeleketü'l-Arabiyyet's-Suudiyye, 1421.
- HAMED Ganim Kaddûrî, *el-Muhâdarât fî İlmi'l-Kıraat*, Amman: Dâru Ammâr, 2003.
- _____, *Resmü'l-Mushaf (dirase lüğaviyye ve Tarihiyye)*, Lecnetü'l-Vataniyye, 1982.
- _____, *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, Amman: Dâru Ammâr, 2002.
- _____, *Ebhâs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Amman: Dâru Ammâr, 2006.
- _____, *el-Müyesser fî İlmi't-Tecvîd*, yy: Ma'hedü İmâmi's-Şâtıbiyye, 2009.
- HAMEVÎ Ebû Ridâ (ö. 791/1389), *el-Kavâid ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kıraat*, thk. Muhammed Ahmed Bekkâr, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986.
- HAMEVÎ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru's-Sâdır, t.y.
- _____, *Mu'cemü'l-Üdebâ' İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslmî, 1993.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- _____, *İslam'ın Doğuşu*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- HANBELÎ Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdî'lbâkî (ö. 1126/1714), *Kâidetü Kıraati Hafs min Tarihi's-Şâtıbiyye*, thk. Abdullah İbrahim el-Muğlâc, İmarat: Meclisi'l-Vataniyye, 2017.
- HÂRÛN Muhammed Fahd, *et-Teshîlü'l-Kıraati't-Tenzîl*, Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2008.
- HATALMIŞ Ali, *Erken Dönem İslam Tarihinde Köleleik ve Cariyelik*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- HAVUZ Hasan Hüseyin, "Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu'be-Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, S. 12, (2020), ss. 105-128.
- HEYTÎ Abdülkâdir, *Mâ İferade bihî Küllin mine'l-Kurrâi's-Seb'a*, Bingazi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1996.
- HUSARÎ Mahmûd Halil (ö. 1401/1981), *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ân*, y.y.: Mektebetü'l-Mekkiyye, t.y.
- _____, *Meâlimü'l-İhtidâ ilâ Ma'rifeti'l-Vukûf*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.
- _____, *el-Kıraatü'l-Aşr mine's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- HUZÂÎ Muhammed b. Ca'fer (ö. 408/1017), *el-Müntehâ ve fîhi Hamse Aşrate Kıraat*, thk. Muhammed Şefaât Rabbânî, Medine: Mecmeu Melik Fahd, 1434.
- HÜSEYNÎ Muhammed Ferid, *Hassü's-Suhbeti Alâ Rivâyeti Şu'be*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2007.
- HÜZELÎ Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cabbâra b. Muhammed (ö. 465/1073). *el-Kâmil fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Cemâl b. Seyyid b. Rifâî eş-Şâyebe, y.y.: Müessesetü Semâ, 2007.
- ICLÎ Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebi'l-Hasen (ö. 261/875), *Târihu's-Sikât*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- ITR Hasan Ziyâüddîn, *el-Ahrufu's-Seb'a*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1988.
- İBN ADİYY EL-CÜRCÂNÎ Ebû Ahmed (ö. 365/974), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed el-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İBN ASÂKÎR Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (ö. 571/1175), *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme, Dâru'l-Fikr, 1995.
- İBN ÂŞÛR Muhammed Tâhir (ö. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tenvîr, 1984.
- İBN ATIYYE el-Endelüsî (ö. 541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri Kitâbi'l-Azîz*, y.y: Dâru İbn Hazm, t.y.
- İBN EBÎ DÂVÛD (ö. 230/845) Abdullah b. Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, çev. Abdülkadir Karakuş, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

- İBN EBÎ HÂTİM Muhammed el-Hafız er-Râzî (ö. 327/939), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahya, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 3. b., Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İBN EBÎ MERYEM Ebî Abdilleh eş-Şirâzî (ö. 565/1170), *el-Mûdah fî Vucûhi'l-Kıraat ve İlelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî, Cidde: Cemâatü'l-Hayriyye, 1993.
- İBN FAZLULLAH EL-ÖMERÎ Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Kâmil Selmân el-Cabûrî, Mehdî en-Necm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İBN GALBÛN Abdulmun'im (ö. 399/1009), *et-Tezkira fî Kıraati's-Semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde: Cemâatü'l-Hayriyye, 1991.
- İBN HACER Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tezhîbü't-Tezhîb fî Ricâli'l-Hadîs*, thk. Adil Ahmed Abdülmahmûd-Ali Muhammed Muavvîd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İBN HACER el-Heytemî (ö. 972/1565), *Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi Ebî Hanîfe*, Bombay: Matbatü's-Saâde, 1324.
- İBN HÂLEVEYH Hüseyin b. Ahmed (ö. 370/981), *el-Huccetü Fî'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mükrim, Beyrut-Kahire: Dâru's-Şuruk, 1979.
- _____, *İ'râbü'l-Kıraati's-Seb' ve İlelihâ*, thk. Süleyman el-Useymin, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992.
- İBN HALLİKÂN Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 708/1309), *Vefiyyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sadîr, 1978.
- İBN HAZM Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed, Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.
- İBN HİBBÂN Ebû Hâtîm et-Temîmî es-Sicistânî (ö. 354/965), *es-Sikatü veyelihi Câmiu Fehârisi's-Sikat*, thk. Muhammed Abdülmuid Han, Beyrut: Dâru'l-Meârifü'l-Osmaniyye, 1973.
- İBN İLVÂN Şehabüddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Rabia, *Kitâbü fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Hâlid Mümid el-Mağribî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İBN İMÂD Şihâbüddîn Ebî Felah Abdilhayy b. Muhammed (ö. 1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkadir Arnavûd, Muhammed Arnavûd, Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1988.
- İBN KESÎR İmâdüddîn Ebî'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/2000.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şeyrî, y.y.: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- _____, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İBN KUTEYBE Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/890), *el-Meârif*, thk. Servet Akaşa, 4. b., Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- _____, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakr, y.y: Mektebetü'l-İlmiyye, 1973.
- İBN MANZÛR Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. b., Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İBN MİHRÂN Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (ö. 381/992), *el-Gâye fî'l-Kıraati'l-Aşr*, 2. b., Riyad: Dâru's-Şevâf, 1990.
- İBN MÜCÂHİD (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kıraat*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İBN MÜLKİN Sirâcüddîn Ebû Hafs (ö. 804/1401), *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, thk., Dâru'l-Fellâh, Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- İBN NECÂH Ebû Dâvûd Süleyman (ö. 496/1102), *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*, thk. Ahmed b. ahmed b. Muammer Şerşâl, Riyad: el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, 2002.
- İBN SA'D Muhammed b. Sa'd b. el-Hâşimî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

- _____, Muhammed b. Sa'd b. el-Hâşimî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, çev. Ahmet Aslan, Mustafa Ekinci, İstanbul: Siyer Yayınları, t.y.
- İBN SELLÂR Abdülvehhab b. Yûsuf b. İbrahim (ö. 782/1381), *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikru Menâkibihim ve Kiraatihim*, thk. Ahmed Muhammed Azuz, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- İBN SÎVÂR Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 496/1102), *el-Müstenîr fi'l-Kiraati'l-Aşr*, (Doktora) thk. Ahmed Tâhir Üveys, Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1413.
- İBN TAHHÂN (ö. 561/1166), *Mürşidü'l-Kârî*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, İmarat, Kahire: Mektebetü's-Sahâbe-Mektebetü't-Tâbiîn, t.y.
- İBN TEYMİYYE Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İBN ZENCELE Ebû Zür'a (ö. 403/1013), *Hucetü'l-Kiraat*, thk. Said el-Afgânî, 5. b., Beyrut: Dâru'l-Risâle, 1997.
- İBNÜ'L-BÂZÎŞ Ahmed b. Halef el-Ensârî (ö. 540/1146), *Kitâbü'l-İknâ' fî Kiraati's-Seb'*, thk. Abdülmecid Katamış, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1403.
- İBNÜ'L-CEVZÎ Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdirrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazamü fî târihi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- _____, *ed-Duafâü ve'l-Metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- İBNÜ'L-CEZERÎ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö. 833/1429), *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab, Riyad: Mektebtü'l-Meârif, 1985.
- _____, *Metnü Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kiraati'l-Aşr*, thk. Muhammed Temim ez-Zağabî, Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994.
- _____, *Müncidü'l-Mukrîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- _____, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kiraati'l-Aşr*, thk. Muhammed Muflih el-Kudât, Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000.
- _____, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, thk. Bergstrasser, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- _____, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kiraati'l-Aşr*, thk. Abdullah Muhammed el-Halili, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- _____, *en-Neşr fî Kiraati'l-Aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ', Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İBNÜ'L-ENBÂRÎ Ebû Bekr (ö. 328/940), *Îzâhü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk: Matbuatü Macma'i'l-Luga, 1971.
- İBNÜ'L-KÂSÎH Ebu'l-Kâsım Ali b. Osman b. Muhammad (ö. 801/1399), *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedî ve Tizkâru'l-Mukrii'l-Müntehî*, thk. Ali ed-Dabbâ', Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1954.
- İBNÜ'L-KEYYÂL Ebu'l-Berekât Zeynüddîn (ö. 929/1523), *el-Kevâkibü'n-Neyyirât fî Ma'rifeti mine'r-Ruvâti's-Sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdirabbinnabî, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1981.
- İBNÜ'L-VARADÎ Ebû Hafs Zeynüddîn İbni'l-Varadî el-Kindî (ö. 749/1349), *Târîhu İbni'l-Varadî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İBNÜ'N-NEDÎM Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 438/1047), *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İBRAHİM MÜSÂ Abdürrezzak Ali, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Addi Âyi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Riyad: Mektebtü'l-Mearif, 1988.
- _____, *Mürşidü'l-Hallân ilâ Ma'rifeti Addi Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1989.
- İNANÇ Yonis, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kiraat İlişkisi*, İfav Yayınları, 2016.
- İSA Muhammed Ahmed, *İnfirâdâtü'l-Kurrâi'l-Aşr ve Ruvâtühüm mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*, (Doktora Tezi), Câmiatü Ümmi Derman Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, 2008.
- İSFAHÂNÎ Râgıb (ö. 502/1109), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

- İŞBÎLÎ Muhammed b. el-Hasen b. Abdullah ez-Zübeydî (ö. 379/990), *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. b., Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İYİŞENYÜREK Osman, *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usûl Konularının Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- İZMÎRÎ Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed (ö.1154/1741), *Tahrîru'n-Neşr (Kitâbü İthâfi'l-Berara)*, thk. Halid Hasen Ebu'l-Cûd, Riyad: Dâru Dav'i's-Selef, 2007.
- _____, *Bedâiu'l-Burhân Alâ Umdeti'l-İrfânî fî Vücûhi'l-Kur'ân*, thk. Meryem İbrahim Cündelî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- JEFFERY Arthur, *Materials For The History Of The Text Of The Kur'ân*, Leiden 1937.
- KÂDÎ Abdülfettâh (ö. 1403/1983), *Târîhu'l-Kurrâi'l-Aşra*, y.y: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2002.
- _____, *el-Büdüru'z-Zâhira fî Kıraatil-Aşril-Mütevâtira*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2017.
- _____, *el-İzâh li Metni'd-Dürre*, Cidde: Dâru'l-Gavsânî, 2018.
- _____, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*, 14. b., Kahire: Dâru's-Selâm, 2019.
- KAHRAMAN Hüseyin, *Kûfe'de Hadis*, Bursa: Emin Yayınları, 2006.
- KAHRAMAN Seyit Ali, Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (4. Kitap 2. Cilt)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- KALÂBÂZÎ Ebu'n-Nasr el-Buhârî (ö. 398/1008), *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sidâd*, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.
- KALKÎLÎ Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Müflih (ö. 902/1497), *Gunyetü'l-Mürîd li Ma'rifeti'l-İtkânî ve't-Tecvîd*, thk. Hasen Sâlih el-Habûrî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- KALLEK Cengiz, "Esed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995, c. 11, ss. 363-365.
- KARABAŞÎ Molla Abdurrahman, *min İlmi't-Tecvid (Karabaş Tecvidi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 004403-IV, 004403.
- KARAÇAM İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 7. b., İstanbul: İfav Yayınları, 1998.
- _____, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 3. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2011.
- _____, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 3. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- _____, "Anahatlarıyla Kıraat İlmi ve Tarihi Gelişimi", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu*, 2006, ss. 46-64.
- KARAMAN Hayrettin İ. Kafi SÖYLEMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, Mustafa ÇAĞRICI, *Kur'ân Yolu Türçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- KASTALLÂNÎ Ebû Bekr (ö. 923/1517), *Letâifu'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraat*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, Suudi Arabistan: Mecmeu Melik Fahd, 1434.
- _____, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, thk. Yûsuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- KAYA Remzi, *Kur'ân-ı Kerim'de Eğitimci Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2019.
- _____, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 5 (1993), ss. 255-266.
- _____, "Kur'ân'da İstiaze (Sığınma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 1 (2001), ss. 95-112.
- KAYA Osman, *Kur'an ve Diğer Semavî Kitaplara Göre Kölelik*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- KAYHAN Veli, "Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri, C. Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2 - 2006, ss. 293-336.
- KESKİN Hasan, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 2 (2009), ss. 49-67.

- KESKİOĞLU Osman, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulumu'l-Kur'ân)*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- KEŞMÎRÎ Muhammed Enver Şâh (ö. 1353/1934), *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- KEVSERÎ Muhammed Zâhid (ö. 1371/1951), *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.
- _____, *el-İmtâ' bi Sîrati'l-İmâmeyn Hasen b. Ziyâd ve Sâhibihî Muhammed b. Şucâ'*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003.
- KILIÇ Hulusi, "Sarf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, c. 36, ss. 136-137.
- KILIÇ Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İfav Yayınları, 2015.
- _____, "Kıraat İlminde Hâ-i Sekt", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 (2021): ss. 21-54.
- KİRMÂNÎ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hamze b. Nasr (ö. 500/1107), *Hattu'l-Mesâhif*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Dimaşk: Tab'a Hâssa, 2012.
- KİTAPÇI Zekeriya, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004.
- KOYUNCU Mevlüt, "Velîd b. Abdülmelik b. Mervân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, c. 43, s. 30, 31.
- KOYUNCU Recep, *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ'nın Rolü (İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- KUBEYSÎ Zekeriyyâ Şa'bân, *el-İmâm Hafs b. Süleyman Râvî Kıraati Âsım ve Merviyyâtühû fi İlmi'l-Hadîs*, Irak: Câmiatü Tikrît, t.y.
- KUDAT Aydın, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- KUDÂT, TEMÎMÎ Ahmed Muhammed, Hatem Celâl, *Rivâyetü Şu'be an Âsım min Tariki's-Şâtibiyye ve't-Tayyibe*, Ürdün: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 2018.
- KUDÂT Isam Müflih, *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvid*, Ürdün: Dâru'l-Fâris, t.y.
- KURTUBÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Etfayiş, 2. b., Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964.
- KÜÇÜK Raşit, "Sened", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2001, c. 23, ss. 154-159.
- MADAZLI Ahmet, *Tecvid İlmi ve Kur'ân Kıraatı ile İlgili Meseleler*, Ankara: Kandil Matbaası, 1985.
- _____, "İmam Asım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (1987), ss. 239-254.
- MAHZÛF Mahmûd Muhammed, Emin EL-CEMİL, Ali HASAN, Fevzi EL-MÜNÂVÎ, Subhi ABDÜLHAKÎM, Âtîf EL-İRÂKÎ, *el-Mevsûatü'l-Arabiyyeti'l-Müyessera*, 3. b., Beyrut: el-Mektebetü'l-Udviyye, 2009.
- MAHZÛMÎ Mehdî, *Medresetü'l-Kufe*, 2. b., Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1958.
- MAKRÛŞ el-Muhtâr el-Müşrî, *Keyfe Takra' el-Kur'ân bi Rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, Malata, 2001.
- MAKDÎSÎ Ebû Abdullah Şemsüddîn (ö. 390/1000), *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 2. b., Kahire: Mektebetü Madbûlî, 1991, s. 97.
- MANSÛR Muhammed Hâlid, A. Hâlid ŞÜKRÜ, M. EL-KUDÂT, S. SEYFÎ, M. NASR, Isâm EL-KUDÂT, *el-Müzhir fi Şerhi's-Şâtibiyye*, Amman: Dâru Ammâr, 2006.
- MAR'AŞÎ Muhammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde (ö. 1145-50/1738), *Tertîbü'l-Ulûm*, thk. Muhammed İsmail Seyyid Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1988.
- _____, *Cuhdû'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. b., Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- _____, *Tehzîbü'l-Kıraat*, thk. Hâlid Abdüsselâm Berekât, Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- _____, *Tercemeli Cuhdû'l-Mukill*, çev. Meçhûl, Haz. Ahmet Güneş, Yaşara Alparslan, Etkileşim Basım, Kahramanmaraş, 2018.

- MAR'AŞÎ ŞATIRZÂDE Mehmed b. Yahya (ö. 1131/1719), *Enfaî Kiraatı Seb'a'ya Göre Tecvid*, ed. Ahmet-Yaşar Güneş-Alparslan, Kahramanmaraş: Etkileşim Basım, 2018.
- MA'RİFE Muhammed Hâdî, *et-Temhîd fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru't,Teâruf, 2011.
- MARSAFÎ Abdülfettah es-Seyyid Acî el-Marsafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l-Bârî*, Medine: Metebetü't-Tayyibe, t.y.
- MAŞALI Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Ankara: İlahiyat, 2004.
- _____, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*, Ankara: Otto, 2016.
- _____, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kiraatlarına İlişkin Tespitler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 2 (2006), ss. 183-96.
- _____, "Mushaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, c. 31, s. 254.
- MEHDEVÎ Ahmed b. Ammar (ö. 430/1039), *Şerhu'l-Hidâye*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1995.
- _____, *Beyânü's-Sebebü'l-Mücib li İhtilâfi'l-Kiraat*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- _____, *Hecâü Mesâhifi'l-Emsâr*, thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, Kahire: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1430.
- MEHRA Enes, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kiraat*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- MEKKÎ b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1046), *Kitâbü't-Tebşira fi'l-Kiraati's-Seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî, 2. b., Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- _____, *Kitâbü'l-Keşf an Vucûhi'l-Kiraati's-Seb'*, 3. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- _____, *Müşkilü'l-Râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- _____, *el-İbâne an Meâni'l-Kiraat*, thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî, Mısır: Dâru'n-Nehdâ, t.y.
- MEKKÎ EL-MUVAFFAK b. Ahmed (ö. 568/1172), *Menâkibu İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfe*, y.y., Dâiratü'l-Meârif, 1321.
- MEKKÎ NASR Muhammed, *Nihâyetü Kavli'l-Müfid fî İlmi Tecvîdi'l-Mecîd*, 4. b., Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1422.
- MELLÂHA Ali Ömer Ahmed, *Âsım fî Rivâyeti Şu'be an Tarîki's-Şâtıbiyye*, İskenderiyye: Merhaletü'l-Âliye, 1430.
- MENNÂ' EL-KATTÂN İbn Halîl (ö. 1420/2000), *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ Seb'ati Ahruf*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991.
- MES'ÛL Abdülalî, *Mu'cemü Mustalahâti fî İlmi'l-Kiraati'l-Kur'âniyye*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- _____, *el-İzâh fî İlmi'l-Kiraat*, Ürdün: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- MEZÎNÎ Abdülaziz Süleyman b. İbrahim, *Mebâhis fî İlmi'l-Kiraat*, Riyad: Memeleketü'l-Arabiyyet's-Suudiyye, 2011.
- MISRÎ Muhammed Nebhan b. Hüseyin, *el-Müzekkira fi't-Tecvîd*, 44. b., y.y., 1430.
- _____, *er-Riyâş fî Rivâyeti'l-İmam Şu'be b. Ayyâş*, 2. b., Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2004.
- MİFTÂH Salah Semir Muhammed, *ed-Dav'ü'l-Bâsim fî Rivâyeti Şu'be an Âsım*, Kahire: Dâru Kütübi'l-Mısriyye, 2008.
- MİZZÎ Cemâlüddîn Ebî'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742/1342), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- MUHAMMED Muhammed Dârusselâm, *Bâbu'l-Med ve'l-Kasr beyne İmam Şâtıbiyye ve İbnü'l-Cezerî*, Malezya, t.y.
- MUHAMMED SÜHEYL Takkuş, *Veciz İslam Tarihi*, çev. Mücahid Yüksel, İstanbul: Maruf Yayınları, 2018.
- MUHAYSİN Muhammed Sâlim (ö. 1422/2002), *el-Kiraat ve Eseruha fî Ulûmi'l-Arabiyye*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1984.
- _____, *el-Muğnî fî Tevcîhi'l-Kiraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988.
- _____, *Mu'cemü'l-Huffâzi'l-Kur'ân Abra't-Tarih*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- _____, *el-Hâdî Şerhi Tayyibeti'n-Neşr*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1997.

- _____, *el-Mühezzeb fi'l-Kıraati'l-Aşr ve Tevcîhihâ min Tayyibeti'n-Neşr*, y.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1997.
- _____, *el-Muktebes mine'l-Lehcâtî'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*, 6. b., Kahire: Dâru Muhaysin, 2003.
- _____, *el-İrşâdü'l-Celiyye fi'l-Kıraati's-Seb' min Tarîki's-Şâtibiyye*, Kahire: Dâru Muhaysin, 2005.
- MUHTÂR Muhammed, *Târîhu'l-Kıraat fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, İsosko: Münazzametü'l-İslamiyye, 2001.
- MÜFTÎ Hadice Ahmed, *Nahvü'l-Kurâri'l-Kûfiyyîn*, Camiatü Ümmü'l-Kurâ, 1402.
- NABLÛSÎ İsmail en-Nablusî (ö. 1143/1731), *Sarfü'l-Înân ilâ Kıraati Hafs b. Süleyman*, thk. Yûsuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- NASR Atıyye Kâbil, *Gâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, 4. b., Cidde: y.y, 1994.
- NEHHÂS Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 338/950), *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Hâlid Ali, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- NESÂÎ Şuayb b. Ali (ö. 303/916), *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrahim Zayed, Dâru'l-Vaî, 1396.
- NESEFÎ Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- NEVEVÎ Ebû Zekerıyya Muhyiddîn (ö. 676/1277), *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- NÖLDEKE Theodor. *Geschichte des Qorâns*, Hamburg: Dieterichsche Buchhandlung, 1860.
- NU'MÂNÎ Sirâcüddin Ali b. Âdil el-Hanbelî (ö 775/1376), *el-Bâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- NÜVEYRÎ Muhibbüddîn (ö. 857/1453), *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- OKUR Ahmet, *Hamdullah b. Hareddîn Efendi'nin Füyûzu'l-İtkân fî Vücûhi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahkiki ve Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- OKÇU Abdülmecit, "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19 (2003), ss. 216-243.
- _____, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsiri* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- ORUÇ Muhammed Ferruh, "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği" (Doktora Tezi), İzmir: *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2021.
- ÖGE Ali, *Yûsuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, İstanbul: Hacıveyszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- _____, "Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî ve Kıra'âtı Ebî Hanîfeti'n-Nûman İsimli Risâlesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, (2013), ss. 7-30.
- ÖĞMÜŞ Harun, "Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kıraatlerin Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 39, (2010), ss. 5-26.
- ÖNDER Abdullah, "Hurûf-u Mukatta'a ı", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, ss. 97-116.
- ÖNEN Hacı, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- ÖZAKTAN Fatih, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- ÖZBEK Ömer, "İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı", *bilimname*, C. II, S. 36, (2018), ss. 555-586.

- ÖZKAN Mustafa, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- ÖZTOPRAK Siraceddin, *Kur'ân Kıraatı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "İmamiyye Şiası'nın Kıraat ve 'Ahruf-i Seb'a' Anlayışı", *Marife: Bilimsel Birikim* (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi), C. XIII, S. 3 (2008), ss. 121-154.
- ÖZTÜRK Mustafa, Hadiye ÜNSAL, *Kur'ân Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- ÖZTÜRK Hayrettin, *Ebedî Mucize Kur'ân*, İstanbul: Ensar Yayınları, 5. b., 2011.
- PAKDİL Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 9. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- _____, "Kıraat İliminde İcâzet Geleneği, Reisü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi (Müzakere)", *Tarihten Günümüze Kıraat İlimi*, DİB Yayınları, 2015.
- RÂCİHÎ Abduh, *el-Lehcâtü'l-Arabiyyeti fi'l-Kıraati'l-Kur'âniyye*, İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- RÂZÎ Fahrüddîn (ö. 606/1210), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- RİBÂT Hâlid, Seyyid Azat İd, *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, Mısır: Dâru'l-Fellâh, 2009.
- RÛMÎ Fehd b. Abdurrahman, "Kıraatler ve Kurrâ", çev. Ali Öge, *marife*, Yıl 10, S. 2, (2010), ss. 217-234.
- RÛYİSÎ Ahmed b. Mahmûd, *Tenbihâtü İbni'l-Cezerî alâ Evhami'l-Kurrâ*, Dâru İbni'l-Cezerî, 2012.
- RÛZBÂRÎ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem (ö. 489/1096), *Câmiu'l-Kıraat*, thk. Hannân bint Abdülkerim b. Muhammed el-Anezî, Medine: Mektebetü'l-Vataniyye, 1438/2017.
- SÂBÛNÎ Muhammed Ali, *et-Tıbyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. b., y.y.: Dâru Hisân, 2003.
- _____, *Ravâiu'l-Beyân (Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân)*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- SAFÂKUSÎ Ali b. Muhammed b. Sâlim (ö. 1118/1707), *Tenbîhu'l-Gâfilîn ve İrşâdi'l-Câhilîn*, thk. Muhammed eş-Şâzelî, Tunus: Matbatü Tunus, 1974.
- _____, *Gaysü'n-Nef'i fi'l-Kıraati's-Seb'i*, thk. Ahmed Mahmûd Abdü's-Semî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- SAFEDÎ Salahuddîn Halil (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâs, 2000.
- SALÎH Subhi, *Kur'ân İlimleri*, çev. Mehmet Sait Şimşek, 2. b., Konya: Kitap Dünyası, 2008.
- SÂLİM Muhammed İbrahim Muhammed, *Ferîdetü'd-Dehr fi Te'sîli ve Cem'i Kıraati'l-Aşr*, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 2003.
- SARI Mehmet Ali, "Âsım", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 3, ss. 476-478.
- _____, "İdgâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2000, c. 21, ss. 471-472.
- SAYRÂFÎ Ebû Said el-Hasen b. Abdullah (ö. 368/979), *İdgâmü'l-Kurrâ*, thk. Fergilî Seyyid Urbâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- SECÂVENDÎ Muhammed b. Tayfûr (ö. 560/1165), *İlelü'l-Vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî, 2. b., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.
- _____, *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk., Muhsin Hâşim Derviş, Amman: Dâru'l-Menâhic, 1422/2001.
- SEHÂVÎ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Samed (ö. 643/1246), *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2010.
- _____, *Fethu'l-Vasîd fi Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, y.y.: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.
- SEL Halime, *el-Kıraat Rivâyete Verş ve Hafs*, İmârât: Dâru'l-Vâdih, 2014.

- SEM'ÂNÎ Muhammed b. Mansûr (ö. 562/1166), *Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Haydarâbâd: Meclisü Dâri'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- SEMENNÛDÎ Münir (ö. 1199/1785), *Fethu'l-Mecîd fî Kıraatî Âsım alâ Tarikatî Hafs ve Şu'be*, thk. Selim Hasen, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- SEMERKANDÎ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö. 375/985), *Bahru'l-ulûm*, thk. Muhammed Muavvid, Adil Ahmed, Zekeriyâ Abdülmecid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- SEMÎN Ebu'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Yûsuf (ö. 756/1355), *ed-Dürü'l-Masûn fî Ulûmî Kitâbî'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, t.y.
- SENEDÎ, Abdülkayyûm Abdülgafûr, *Safahât fî Ulûmî'l-Kıraat*, y.y.: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1415.
- SENHÛRÎ Ebu'l-Feth Ca'fer b. İbrahim (ö. 894/1488), *el-Câmiu'l-Müfid fî Sınâtî't-Tecvid*, thk. Muhammed Seyyid et-Tâhirî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.
- SEYF Salah Sâlih, *el-Ikdû'l-Müfid fî İmî't-Tecvid*, Amman: Mektebetü'l-İslamiyye, 1987.
- SEZGİN Fuad, *Târîhu'l-Türâsî'l-Arabî*, Riyad: Câmiatü'l-İslam, 1991.
- SİBTU İBNİ'L-CEVZÎ Şemsüddîn Ebî'l-Muzaffer (ö. 654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât, Kâmil el-Huzzât, Ahmed Reyhânî, Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- _____, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- SUAD ABDÜLHAMÎD, *Teysîrü'r-Rahmân fî Tecvidi'l-Kur'ân*, y.y.: Dâru't-Takvâ, 2009.
- SUYÛTÎ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn (ö. 911/1506), *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebul Fazl İbrahim, y.y.: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974.
- _____, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahvî ve Cedelihi*, thk. Mahmûd Fecal, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989.
- _____, *Şerhu's-Şâtibiyye*, thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb, Endelüs: Mektebetü Kurtubâ, 2004.
- SÜHRÎ Yahya b. Abdullah, *Hafs b. Süleyman el-Kârî Beyne'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Riyad: Merkezü't-Tefsir, 2015.
- SÜNEYD Abdülaziz, *el-İhtilâf fî Vukûfi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Riyad: Câmiatü Melik Suud, 1436.
- SÜVEYD Eymen Rüşdî, *en-Nûru'l-Mübeyyin fî Tecvidi'l-Kur'ân*, y.y.: Dâru Efnân, 1426.
- _____, *es-Selâsilü'z-Zehebiyye bi'l-Esânidi'n-Neşriyye min Şuyûhi İle'l-Hazreti'n-Nebeviyye*, Suudi Arabistan: Dâru Nuri'l-Mektebât, 2007.
- ŞÂHİN Hamdî, *Emeviler ve Emevî Devleti (İftiralar ve Gerçekler)*, çev. Kasım Koç, İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- ŞAHİN Hatice, *İslam Kültür Tarihinde 'Kur'ân Hıfzı' Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- ŞAKAKÎ Rihab Muhammed Müfid, *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı, 4. b., İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2014.
- ŞARKÂVÎ İsmail b. İbrahim, *el-Muhtasarü'l-Müfid fî İmî't-Tecvid (Hafs an Âsım)*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- ŞEHHÂTE İzzet, *Vakfû'l-Kur'ân'i ve Eseruhu fî't-Tercih İnde'l-Hanefiyye*, Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2003.
- ŞELEBÎ Abdülfettâh İsmail, *el-İmâletü fî'l-Kıraat ve'l-Lehcâtî'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilal, 2008.
- _____, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 3. b., Cidde: Dâru's-Şurûk, 1983.
- ŞEN Mustafa, "Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni Bir Bakış Denemesi", *EKEV Akademi Dergisi*, C. XIX, S. 63 (2015), ss. 213-230.
- ŞEN Ziya, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.

- _____, "Hz. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akibeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36 (2014), ss. 31-50.
- _____, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2014.
- _____, "Hz. Ali'nin Kur'ân'a Yaptığı Hizmetler", (Yayınlanmamış Tebliğ) *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, İzmir, 2009.
- ŞİMŞEK Mehmet Sait, "Kırâatların Kaynağı Problemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)*, C. IV (2002), ss. 17-30.
- ŞÜKRÜ, Ahmed Hâlid, Muhammed Ahmed MÜFLİH, Muhammed Hâlid MANSÛR, *el-Mukaddimât fî İlmî'l-Kıraat*, Amman: Dâru Ammâr, 2001.
- TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru-Hicr, 2011.
- TAŞKÖPRÜZÂDE Ahmed b. Mustafâ (ö. 968/1561), *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- TAYYÂR Musâid b. Süleyman b. Nâsır, *Vukûfu'l-Kur'ân ve Eseruhâ fî't-Tefsîr*, el-Memleketü'l-Arabiyye: Matbaatü Melik Fahd, 2012.
- _____, "Mushaflardaki Vakf İşaretlerine İlişkin Bir Değerlendirme", çev. Recep Koyuncu, *Marife*, C. XV, S. 2, (2015), ss. 413-420.
- TAYYİBÎ Şehâbuddîn Ahmed b. Bedruddîn (ö. 979/1571), *et-Tenvîr fî Mâ Zâde'n-Neşr ale'l-Hırz ve't-Teysîr li Eimmeti's-Seb'ati'l-Budûr*, (Manchester), Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İslamiyye, 1427.
- TEMEL Ali, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kiraatlere Yaklaşım*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- TEMEL Nihat, *Kur'an Kiraatında Vakf ve İbtidâ*, 4. b. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- _____, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 4. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- TETİK Necati, *Kıraat İlminin Talimi Başlangıçtan 19. Hicri Asra Kadar*, İşaret Yayınları, t.y.
- _____, "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)*, 2002, ss. 147-167.
- TETİK İbrahim, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kiraati Hafs Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, Ankara: İlahiyat, 2021.
- _____, *Tecvid İlmi, Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişimi* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- _____, "Lafız, Analam ve Amel Boyutlarıyla Hz. Peygamber'in Kur'ân Tilaveti", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, (2021), ss. 137-164.
- TEVFİK EN-NEHHÂS Ali b. Muhammed, *er-Risâletü'l-Ğarra fî'l-Evcühi'l-Mukaddimeti fî'l-Edâi ani'l-Aşrati'l-Kurrâ*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2004.
- TİLİMSÂNÎ Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdillâh (ö. 645/1247), *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşra*, thk. Mahmud Tancî, Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1983.
- TOK Fatih, *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- _____, "Ebû Hanîfe'nin Yetiştigi Çevre", *İmam Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, ed. Abdullah Acar, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi, 2015, ss. 285-320.
- _____, "Ebû Hanîfe'nin Kur'ân Kırâatlerine Yaklaşımı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 6 (2017), ss. 123-144.
- TUĞRAL Rahim, *Anahatlarıyla Kuran Tecvidi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.
- TÛNUSÎ Mustafa İbrahimet-Tarûdî, *Minhatü'l-Mennân fî Rivâyeti Hafs*, thk. Hasen el-Menâî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.
- TURGUT Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: İfav Yayınları, 1991.
- UBEYDÎ Fethi b. eş-Şerif, *Esânîdû'l-Kiraati'l-Mütevâtira*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, t.y.
- UBEYD Sâlih b. Muhammed. *el-İtkân fî Tecvîdî'l-Kur'ân*. 2. b., Kuveyt: Müessesetü'l-Cedîd, 2011.

- UĞUR Mücteba, "A'meş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1991, c. 3, s. 54.
- UKAYLÎ Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâü'l-Kebir*, thk. Abdülmü'tî Emîn el-Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- ULUDAŞ İbrahim, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhî't'inde Kırâat Olgusu*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- USEYRÎ Ahmed Ma'mûr, *Mûcizü't-Târîhi'l-İslâmî*, y.y., Mektebetü Melik Fahd, 1996.
- UŞMÛNÎ Abdülkerim (ö. 926/1520), *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, 2. b., Beyrut: Mektebetü'l-Hancî, 1973.
- UZ Emin, *Arap Kültüründe Bilginin Nakil Süreci*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- UZUN Mustafa İsmet, "Ebcet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, c. 10, ss. 68-70.
- UZUNPOSTALCI Mustafa, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1994, c. 10, ss. 131-138.
- ÜMÂNÎ Binti Muhammed Âşûr, *Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kıraat*, 3. b., y.y.: Madara'l-Vatan, 2011.
- ÜNAL Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- _____, "Bir Kırâat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)*, C. XVII, S. 1 (2004), ss. 69-83.
- _____, "Kıraatlerde Tevâtür Olgusu" (Müzakere), *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*, DİB Yayınları, 2015.
- _____, "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *Milel ve Nihal, İnanç. Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 3 (2011), ss. 78-114.
- ÜNLÜ Demirhan, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, 6. b., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- VÂSİTÎ Abdullah b. Ali İbnü'l-Mübârek (ö. 741/1114), *el-Kenz fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî, Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1425/2004.
- VİZÂRATÜ'L-EVKÂF el-Kuveytiyye, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, 2.b., el-Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1404/1983.
- YARIZ Enes, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 9, ss. 161-172.
- YAŞAR Naif, *Oryantalistlere Göre Kur'ân'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- YILDIRIM Müslüm, *Theodor Nöldeke'nin Kur'ân'a yaklaşımı "Geschichte des qorâns" örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- YILDIRIM Celâl, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, Uysal Yayınevi, Ankara, t.y.
- YILDIZ Süleyman, *Klasik Dönem İmamiyye Şıası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- YILMAZ Haşem, *Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş Rivâyeti ve Tefsire Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- YİĞİT İsmail, "Emeviler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 1995, c. 11, ss. 104-108.
- _____, "Mevâlî", İstanbul: İSAM Yayınları, 2004, c. 29, ss. 424-426.
- YÛSUF EFENDİZÂDE Abdullah b. Muhammed (ö. 1166/1753), *Risâletü'l-Meddât*, thk. İbrahim Muhammed el-Cürmî, Ürdün: Dâru Ammâr, 2000.
- YÛSUF Tâcuddîn Mahmûd, "ed-Dûrî ve Esbâbü Rivâyetühû fi's-Sûdân", *Mecelletü'l-Kalem*, S. 5 (2016), ss. 1-22.
- YÜCEL Ahmet, *Hadis Usûlü*, 8. b., İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
- YÜKSEK Muhammed İsa, "Tanımları Bağlamında Kur'an-Kıraat Özdeşliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 15, S. 2, (2015), ss. 221-253.

- YÜKSEL Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- YÜKSEL Yakup, "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 26, (2012/2), ss. 92-107.
- ZECCÂC Ebû İshâk İbrahim es-Serî (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuhû*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- ZEHEBÎ Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, thk. Nureddin İtr, Dimaşk: Külliyyetü's-Şerîa, 1987.
- _____, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- _____, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibar ale't-Tabakâti ve'l-Âsârî*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- _____, *Târîhu'l-İslam ve Vefiyyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- _____, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvudî, 2. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012.
- _____, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- ZEMAHŞERÎ (ö. 538/1143), *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016.
- ZERKEŞÎ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1957.
- ZİHNÎ Mehmet Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd*, İstanbul: Dâru't-Tabaât, 1316.
- ZÎN Menâil et-Türkî, *el-Müyesseru fi Cem'i Usûli's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- ZİRİKLİ Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm*, 15. b., y.y: Dâru'l-İlm, 2002.
- ZÜRKÂNÎ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân*, çev. Halil Aldemir, İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

İnternet Kaynakları

- 1-Ebû Abdilaziz ez-Zemânân, *Nesfü's-Şübühât an Âsım ve Hafs İmâmeyi'l-Kıraat*, <http://www.saaaid.net/Doat/saud/16.htm>, (31.05.2019.)
- 2-Kazâû's-Semâve, <https://muthana.gov.iq/قضاء-السماوة>, (27.05.2019).
- 3-Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Hafs b. Süleyman el-Esedî Beyne Cerh ve't-Ta'dîl*, <https://vb.tafsir.net/tafsir3767/#.XayU33duLml>, (20.10.2019).
- 4-Emâkinü *İntişâri'l-Kıraati'l-Yevm*, http://www.ibnamin.com/recitations_current_places.htm, (07.06.2019).
- 5-Ahmed er-Ruveysî, *el-Kıraatü'lletî Kânet Sâidet fi Zemeni't-Te'lifi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, <https://vb.tafsir.net/tafsir23412/#.XPtm03duLVI>, (08.06.2019).
- 6-<https://aswatonline.com/2018/05/30/القرآن-تحويلات-الانتشار-وا/>
- 7-Eymen Rüşdî Süveyd, "Envâu'l-Mudûd", <https://alhudagroup-tr.com/web/article-text/11264/1/أحكام-التجويد-أنواع-المدود-المد-الطبيعي>, (16.05.2020).
- 8-Ebû Muhammed el-Balûşî, *el-İmâm Âsım el-Kûfî*, <http://sunnionline.us/arabic/2010/04/605/>, (20.01.2020).
- 9-Muhammed Cemil Hammûd el-Âmilî, *el-Kıraati'l-Mehûra İnde's-Şiyea*, <https://aletra.org/subject.php?id=990>, (20.01.2020).
- 10-eş-Şiyea Hüm İsnâdü Kıraati'l-Müslimîn el-Yevm, <http://www.aqaedalshia.com/books/quran/qeraat.htm>, (03.03.2020).
- 11-<https://millidusunce.com/hz-hueseyinle-kerbelada-ehit-olan-tuerkler-ve-biz/>, (07.01.2021).
- 12- <https://www.alukah.net/sharia/0/49309/>, Erişim Tarihi: (12.03.2021).
- 13-<https://majles.alukah.net/t64466/>. Erişim Tarihi: (01.05.2021).

EKLER: İKİ RÂVÎ ARASINDAKİ İHTİLAFLAR-TABLolar

Kıraat ihtilaflarının tablo olarak gösterilmesi bütünlüğü oluşturma açısından pratik yarar sağlamaktadır. Burada belirtilen ihtilaflar metin içinde incelenmiştir. Şâtıbiyye tarikine ilave olarak Tayyibe tarikinden Hafs ile Şu'be arasındaki ihtilaflar toplu olarak gösterilmiştir. Ayrıca Tayyibe tarikinden bazı kelimelerin farklı okunuşları tarik tabloları olarak gösterilmiştir.

A. ŞU'BE İLE HAFS'IN İHTİLAFLARI (TAYYİBE/NEŞR)

Bu tabloda Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde olan farklılıklar verilmeyip sadece bu iki tarihin dışında *en-Neşr/Tayyibe*'de yer Şu'be ile Hafs arasındaki ihtilaflar verilmiştir. Şâtıbiyye ve Teysîr tarikinde olmayıp sadece Tayyibe'den diğer tariklerde olan 70 civarı ihtilaflı okuma tespit edilmiştir. Tabloda kelime okunuşu Şu'be rivâyetine göre verilmiştir.

HAFS RİVÂYETİ	ŞU'BE RİVÂYETİ	AYET/KO NU	SÛRE/AYET
Usûl İhtilafları			
Hafs <i>muttasıl</i> da tevassut, fevka't-tevassut, işbâ'; <i>munfasıl</i> da kasr, tevassut, fevka't-tevassut ile okur.	Hafs ile Şu'be arasında Şâtıbiyye tarikinde tevassut ile okumada ihtilaf yoktur. Tayyibe'den Şu'be Muttasıl da tevassut, fevka't-tevassut, işbâ'; <i>munfasıl</i> da tevassut ve fevka't-tevassut ile okur.	Medd-i Muttasıl ve Munfasıl	Her yerde
Hafs rivâyetinde Tayyibe tarikinden rivâyet gelmiştir.	Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinden Şu'be ve Hafs rivâyetinde yoktur.	Meddü't-Ta'zîm	Nefiy Lâ Harflerinde
Hafs için Amr (Tayyibe) tarikinden izhâr vechi vardır.	Şu'be için Uleymî tarikinden izhâr vechi vardır	اَزْكَبْ مَعَنَا	Hûd 42
Tayyibe tarikinde Hafs için izhâr vechi vardır.	Şu'be için izhâr vechi vardır.	يَلْهَثْ ذَلِكَ	A'râf 176
Hafs bütün tariklerde aynı okur.	Şu'be Uleymî (Tayyibe) tarikinden Şâtıbiyye tarikine ilaveten ي/ya harfi ile جَبْرِئِيل şeklinde okur.	جَبْرِئِيل	Bakara 96, 97
Hafs 4 yerde Tayyibe'den sektesiz vecih de gelmiştir.	Şu'be hepsini idğâm ile okur.	عَوَجَاءُ الْقِيَمَاءُ مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا ، مَنْ -رَاقِي ، بَل-رَانَ	Kehf 1-2, Yâsîn 52, Kiyâmet 27, Mutaffîfîn 14
Hemze-i katî'dan önce sâkin harfte Hafs için Tayyibe'den sekte vechi vardır.	Şu'be sektesiz okur.	Hemze-i Katî'dan Önce Sekte	Her Yerde

Hafs ihtilâs/kasr (hareke) ile okur.	Şu'be'den ihtilâs ile birlikte Tayyibe tarikinden iskân vechi de gelmiştir. (2. vecih)	(Hü) زَمِيرُ (zamiri)	Zümer 7
Hafs imâlesiz okur.	Şu'be için Şâtıbiyye tarikinden imâlesiz, Tayyibe tarikinden imâleli okuma vardır.	كَلِمَةٍ (kelimesi)	Bakara 81, 112, 260, Al-i İmrân 76, 125, En'âm 30, A'râf 172, Nahl 38, Sebe' 3, Yâsîn 81, Zümer 59, 71, Mü'min 50, Zuhuruf 80, Ahkâf 33, 34, Hadîd 14, Teğâbûn 7, Mülk 9, Kiyâmet 4, İnşikâk 15
Hafs imâlesiz okur.	Şu'be Tayyibe'den ر/ra harfinde imâle nakletmiştir.	يَا بُشَيْرِ	Yûsuf 19
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den imâle, Tayyibe'den imâle ve feth ile okur.	رَبِّ	Enfâl 17
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be İsrâ Sûresinde Şâtıbiyye'den imâle, her iki sûrede Tayyibe'den feth ve imâle ile okur.	أَغْنَى ... أَغْنَى	İsrâ 72 (2 tane), Tâhâ 124, 125
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be ilk ayette Şâtıbiyye'den imâle, ikinci ayette sadece Tayyibe'den feth ve imâle ile okur.	وَنَّا	İsrâ 83, Fussilet 51
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den vakfen imâle, Tayyibe'den vakfen feth ve imâle ile okur.	سَوَى	Tâhâ 58
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den vakfen imâle, Tayyibe'den vakfen feth ve imâle ile okur.	سَدَى	Kiyâmet 36
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den feth, Tayyibe'den feth ve imâle ile okur.	إِنِّيْهِ	Ahzâb 53
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den vakıf ve vasıl halinde imâle, Tayyibe'den feth ve imâle ile okur.	(13) رَايَ kelime, sonrası harekeli)	En'âm 76, Hûd 70, Yûsuf 28, Tâhâ 10, Neml 10, Neml 40, Fâtır 8, Sâffât 55, Necm 11, 13, 18, Tekvîr 23, Alak 7
Hafs her iki tarikten feth ile okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den vasıl halinde ر/ra harfinde imâle, Tayyibe'den her iki harfi feth ve imâle ile okur.	رَا fiilinden sonra sâkin harf gelirse bu kelimelerde vasıl halinde sadece ر/ra harfi imâle, vakıf halinde ر/ra ve hemzede imâle ile okur.	En'âm 77, 78, Nahl 85, 86, Kehf 53, Ahzâb 22
Ferş İhtilafları			
Hafs ر/ra harfini esre ile okur.	Şu'be bu sûredeki kelimeyi Tayyibe'den ر/ra harfinin ötresi ve esresi ile okur.	رَضُوْا اِنْ	Mâide 16
Hafs her iki tarikten ت/te ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi Tayyibe'den ي/ya ve ت/te ile okur.	لَمْ تَكُنْ	En'âm 23
Hafs her iki tarikten ت/te ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi Tayyibe'den ي/ya ve ت/te ile okur.	وَتَكُوْنُ	Yûnus 78
Hafs bütün tariklerde ت/te ile okur. دُسَاقِطُ şeklinde okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den نَسَاقِطُ şeklinde şeddeli ve ت/te ile okurken, Tayyibe'en ilave olarak ي/ya ile okur.	نَسَاقِطُ	Meryem 25

Hafs her iki tarikten ötreli ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi ج/cim harfini ötreli, Tayyibe'den ötreli ve esreli okur.	جُوبِهَنَّ	Nûr 31
Hafs her iki tarikten muhâtab olarak okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi Tayyibe'den muhâtab ve ي/ya ile gâib okur.	تَفْعَلُونَ	Neml 88
Hafs her iki tarikten fetha ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi Tayyibe'den ي/ya harfinin esresiyle okur.	يَخِصِّمُونَ	Yâsîn 49
Hafs her iki tarikten û/nun ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi ve Tayyibe'den ma'lûm ve meçhûl olarak سَيِّدُخُلُونَ okur.	سَيِّدُخُلُونَ	Mü'min 60
Hafs her iki tarikten û/nun ile okur.	Şâtıbiyye'den Hafs gibi Tayyibe'den û/nun ve ي/ya ile okur.	نُقَيِّضُ	Zuhruf 36
Hafs her iki tarikten şeddeli okur.	Şu'be Şâtıbiyye'den tahffîli, Tayyibe'den tahffîli ve şeddeli okur.	سُعْرَتْ	Tekvîr 12

B. HAFS İLE ŞU'BE ARASINDAKİ İHTİLAFLARININ SÛRE DAĞILIMI (ŞÂTİBİYYE)

S.N.	Sûre Adı	Usûl	Ferş	Toplam	S.N.	Sûre Adı	Usûl	Ferş	Toplam
1	Fatiha	--	--	--	58	Mücâdele	--	2	2
2	Bakara	13	17	30	59	Haşr	1	2	3
3	Âl-i İmrân	10	20	30	60	Mumtehine	--	--	--
4	Nisâ	3	9	12	61	Saff	1	2	3
5	Mâide	4	10	14	62	Cum'a	--	--	--
6	En'âm	5	22	27	63	Münâfikûn	--	1	1
7	A'râf	2	18	20	64	Teğâbûn	--	--	--
8	Enfâl	2	6	8	65	Talâk	--	6	6
9	Tevbe	6	10	16	66	Tahrîm	1	2	3
10	Yûnus	2	12	14	67	Mülk	1	--	1
11	Hûd	6	13	19	68	Kalem	2	--	2
12	Yûsuf	3	5	8	69	Hâkka	1	1	2
13	Ra'd	3	7	10	70	Meâric	--	3	3
14	İbrahim	2	--	2	71	Nûh	1	--	1
15	Hicr	1	6	7	72	Cin	--	13	13
16	Nahl	4	12	16	73	Müzzemmil	--	1	1
17	İsrâ	3	7	10	74	Müddessir	1	3	4
18	Kehf	11	11	22	75	Kıyâmet	2	1	3
19	Meryem	3	12	15	76	İnsân	3	2	5
20	Tâhâ	5	8	13	77	Mürselât	1	3	4
21	Enbiyâ	4	10	14	78	Nebe'	--	1	1
22	Hac	4	5	9	79	Nâziât	--	1	1
23	Mü'nminûn	1	9	10	80	Abese	--	--	--
24	Nûr	2	29	31	81	Tekvîr	1	1	2
25	Furkân	3	8	11	82	İnfîtâr	2	--	2
26	Şuarâ'	10	10	20	83	Mutaffîfîn	3	1	4
27	Neml	4	8	12	84	İnşikâk	--	--	--
28	Kasas	3	2	5	85	Burûc	--	--	--
29	Ankebût	2	8	10	86	Tânk	1	--	1
30	Rûm	--	8	8	87	A'lâ	--	--	--
31	Lokmân	1	6	7	88	Gâşiye	--	1	1
32	Secde	--	--	--	89	Fecr	--	--	--
33	Ahzâb	5	6	11	90	Beled	2	--	2
34	Sebe'	1	10	11	91	Şems	--	--	--
35	Fâtır	3	2	5	92	Leyl	--	--	--
36	Yâsîn	3	6	9	93	Duhâ	--	--	--
37	Sâffât	1	9	10	94	İnşirâh	--	--	--
38	Sâd	1	2	3	95	Tin	--	--	--
39	Zümer	--	2	2	96	Alak	1	--	1
40	Mü'min	2	7	9	97	Kadr	1	--	1
41	Fussilet	3	1	4	98	Beyyine	--	--	--
42	Şurâ	2	2	4	99	Zilzâl	--	--	--

43	Zuhurf	3	7	10		100	Âdiyât	--	--	--
44	Duhân	1	3	4		101	Kâria	2	--	2
45	Câsiye	4	4	8		102	Tekâsür	--	--	--
46	Ahkâf	1	4	5		103	Asr	--	--	--
47	Muhammed	--	7	7		104	Hümeze	2	1	3
48	Fetih	1	1	2		105	Fil	--	--	--
49	Hucurât	--	--	--		106	Kureyş	--	--	--
50	Kâf	--	2	2		107	Mâûn	--	--	--
51	Zâriyât	--	3	3		108	Kevser	--	--	--
52	Tûr	1	1	2		109	Kâfirûn	1	--	1
53	Necm	3	--	3		110	Nasr	--	--	--
54	Kamer	--	1	1		111	Tebbet	--	--	--
55	Rahmân	1	1	2		112	İhlâs	1	--	1
56	Vâkıa	2	3	5		113	Felak	--	--	--
57	Hadîd	1	5	6		114	Nâs	--	--	--
194 Usûl İhtilafı, 442 ferşî İhtilaf; Toplam 636 kelime İhtilafı										

C. TARİKLERE GÖRE BAZI İHTİLAFLAR

Burada tariklere göre farklı vecihleri zikredilen kelimeler metin içinde kaynakları verilerek tarikleri tafsilatlı olarak belirtilmeden Şâtıbiyye ve Tayyibe, bazen de dört ana tarikler zikredilerek ele alındı. Bu tablolarda *en-Neşr*'de yer alan Hafs için 52, Şu'be için 76 tarikte gelen bazı usûlî ve ferşî farklı vecihler ayrı ayrı gösterilmiştir. Ayrıca İzmîrî'nin belirttiği ama Neşr'de yer almayan 5 tarik daha gösterilmiştir. Bu tablo hazırlanırken *en-Neşr*, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* ve son dönem eserleri Muhaysin'in *ed-Dehr*, Damra'nın *Ahsenü's-Suhbe* ve *Ahsenü'l-Beyân'ı*, Dabbâ''ın *es-Sarîh*'inden yararlanılmıştır.

1. Şu'be Rivâyeti

a. Yahya b. Âdem > Şuayb > Esamm Tariki

Şu'be > Yahya b. Adem > Şuayb Esamm Tariki (12 Tarik)												
İbn Huley' 1 Tarik	Nakkâş 1 Tarik	İbn Bâbiş 2 Tarik		İbn İsam 2 Tarik		Mutavvii 2 Tarik		Bağdâdî 4 Tarik				
Gâye tû'l-İhtisâr	Telhis (Ebi Ma' şer)	Kâmil	Misbah	Misbah	Müsteñir	Misbah	Mübhc	Telhis (İbn Bellime)	Tecrid (İbn Fehâm)	Teysir	Şaûbiyye	
Yok Evvel, Âmm	Yok	Yok Âhir, Âmm	Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok, Âhir	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir
F.Tevassut	Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasil
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	İmâm Harfî
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	Hazf	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Harim 4, Hemze
Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	İhtilas	İskan	İhtilas Sûkun	İhtilas Sûkun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfî
Kesre	Kesre	Kesre	Damme	Damme	Kesre	Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mâide 16 Ra Harfî
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	En'am 23
Fetha	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha	Fetha Kesre	Fetha	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	En'am 109 Hemze
İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal Teshil	Diğerleri
ارحه	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Hü Zamiri ve hemze
تثني	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	İki vecih	تثني	İki vecih	İki vecih	Hafs
İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	Se Harfinin İdgâmı
Feth	Feth	Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Mim Harfî
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Yûnus 78
İdgâm	İdgâm izhar	İdgâm izhar	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	Hûd 41
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Ravn (İhtilas)	İşmam Ravn (İhtilas)	Yûsuf 11 Nun Harfî
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra harfî
İki Harf İmale	İmale Hemze	İmale Hemze	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İmale Hemze	İki Harf Feth	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İsrâ 83 Hemze
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Nun Harfî
Hafs gibi	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze Sakin	İki vecih	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasil halinde
Hafs gibi	İki vecih	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	İki vecih	Hemze sakin	İki vecih	İki vecih	Hemze vasil halinde
Kasr	Kasr	Tevassut Tûl	Tevassut	Tevassut	Kasr	Tevassut	Kasr	Tevassut	Tûl, Tevassut Kasr	Tevassut	Tevassut, Tûl	Ayn Harfî
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Meryem 25
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhât 124, 125, Mim Harfî
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Nûr 31, Cim Harfî
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Tefhim	Şuarâ 63, Ra Harfî
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Neml 88
İzhar	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	Ankebût 19
İzhar	İdgâm izhar	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	İdgâm	Vasil
Fetha	Fetha Kesre	Fetha	Kesre	Kesre	Fetha Kesre	Kesre	Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Yâsîn 49, Ye harfî
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	Sila	İhtilas	İhtilas	İhtilas	Hü zamiri
Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Malum	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Hafs Malum
ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	Zuhruf 36
Kesre	İki Vecih	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	İki Vecih	İki Vecih	Kesre	İki vecih	İki vecih	Rahmân 24, Şin Harfî
Damme	İki Vecih	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih (Kesre, Damme)	Mücâdele 11, Şin Harfî
İmale	İki Vecih	İmale	Feth	Feth	İmale	Feth	Feth	İmale	Feth	İmale	İmale	Ra Harfî
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Feth	İzhar	İzhar	İdgâm, İzhar	İdgâm, İzhar	İdgâm, İzhar	İdgâm, İzhar	Hâkka 28, He Harfî
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	İmale	Feth	İmale	İmale	Kiryâme 36, vakfen
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	İmale	Feth	İmale	İmale	Tâhâ 58, vakfen
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tekvîr 12, Ayn Harfî
Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Tam İdgâm	Mûselât 20, Kaf'ın İdgâmı

b. Yahya b. Âdem > Şuayb > Kâfillâî Tariki

Şu'be > Yahya b. Adem > Şuayb								
Kâfillâî Tariki (8 Tarik)								
Ravza Muaddel	Kâfi (İbn Şureyh)	Müctebâ	Unvân	Telhîs (İbn Belime)	Tecrid	Teysir	Şâtibiyye	
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir
Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	F. Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tevassut	Tûl	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfî
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
İskan	İhtilas	İskan	İskan	İhtilas	İskan	İhtilas ve Sükun	İhtilas ve Sükun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfî
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mâide 16) Ra Harfî
Ra Feth, Hemze İmale	İki Harf İmale	İki harf İmale	İki harf İmale (2. Vecih hemze imale, ra fethi)	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki harf İmale	İki harf İmale	İki harf İmale	İki harf İmale (2. Vecih hemze imale, ra fethi)	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	En'âm 23) لم تكن
Fetha	Fetha Kesre	Fetha	Fetha	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	En'âm 109) أنها إذا
İbdal	İbdal	İbdal	Teshil	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal Teshil	Diğerleri
Hafs gibi	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	Hü Zamiri ve hemze
İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Hafs) بنسب
İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	Se Harfinin İdğamı) بلهت ذلك
ي	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Mim Harfî) رمي
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Yûnus 78) تكون لكما
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Ravm	İşmam Ravm (İhtilas)	Hüd 41) اركب معنا
İmale	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra harfî) يا يثري
İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51) ناي
İhtilas İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Nun Harfî) من لدني
Hafs gibi	İki Vecih	İki Vecih	Hemze Sakin	İki Vecih	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasil halinde) رذفا التوتبي
Hemze Sakin	İki Vecih	İki Vecih	Hemze Sakin	İki Vecih	Hemze Sakin	İki Vecih	İki Vecih	Hemze vasil halinde) قال التوتبي
Kasr	Kasr	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tûl Tevassut Kasr	Tevassut	Tevassut Tûl	Ayn Harfî) كهيص عسق
ي	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Meryem 25) مَظْط
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 124, 125, Mim Harfî) اعني
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Nûr 31, Cim Harfî) حيوبهن
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Tefhim	Tefhim Terkik	Şuarâ' 63, Ra harfî) فرق
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Neml 88) بما نعطون
ي	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Ankebü't 19) اولم يروا كيف
İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Vasîl) يس و القرآن
İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Vasîl) ن و القلم
Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Yâsîn 49, Ye harfî) يحصمون
İhtilas	İhtilas	İskan İhtilas	İskan İhtilas	Sıla	İhtilas	İhtilas	İhtilas	hü zamiri) برضه
Hafs Gibi	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Hafs Malum) سيدخلون
ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	Zuhurf 36) نقيض
Fetha	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih	Kesre	İki Vecih	(Kesre Fetha)	Rahmân 24, Şin Harfî) المنتنات
Kesre	Damme	Damme	Damme	Damme	İki Vecih	İki Vecih	İki Vecih (Kesre Damme)	Mucâdele 11, Şin Harfî) انشروا فانشروا
Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	Ra Harfî) Yûnus 16 hariç
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İdğam İzhar	İdğam İzhar	İdğam İzhar	İdğam İzhar	Hâkka 28, He Harfî) مالبه هلك
Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	Kiyâme 36, vakfen) سدي
Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	Tâhâ 58, vakfen) سوي
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tekvîr 12, Ayn Harfî) سرعت
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Müselât 20, Kaf'in İdğamı) تخلفكم

c. Yahya b. Âdem > Şuayb > Müselleşî Tariki

Şu'be > Yahya b. Adem > Şuayb						
Müselleşî Tariki (6 Tarik)						
Misbâh (Ebu'l- Meâli)	Misbâh (İbn İtâb, Ebu'l- Fettâh)	Misbâh (İbn İtâb,el- Meâli)	Mübhic (Sibtü'l- Hayyât)	Miftâh (İbn Hayrûn)	Muvaddih (İbn Hayrûn)	
Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok	Yok	Tekbir
F.Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfi
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
İsbat	İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	Jibrail (Tahrir 4, Hemze)
Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfi
Damme	Damme	Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Mâide 16) Ra Harfi
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	En'âm 23) لم تكن
Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	En'âm 109) Hemze
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	diğerleri
Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun (he)	Hü Zamiri ve hemze
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs (بنيس)
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Se Harfinin İdğamı)
İmale	İmale	İmale	feth	Feth	Feth	Mim Harfi)
ي	ي	ي	ت	ت	ت	Yûnus 78) تكون لكما
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Hüd 41) اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	işmam	İşmam	Yûsuf 11) لا تأمنا
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra harfi) يا بشري
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İşmam	İhtilas	İhtilas	Fussilet 51) ناي
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İşmam	İhtilas	İhtilas	Nun Harfi) من لدني
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze vasıl halinde)
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze vasıl halinde)
Tevassut	Tevassut	Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr	Ayn Harfi) كهيعص عسق
ي	ي	ي	ت	ت	ت	Meryem 25) تَسَاقُطْ
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 124,125, Mim Harfi) اعصي
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Nûr 31, Cim Harfi) جوبهين
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Şuarâ' 63, Ra harfi) فرقى
ي	ي	ي	ي	ت	ت	Neml 88) بما تغطون
ت	ت	ت	ت	ت	ت	Ankebût 19) اولم يروا كيف
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Vasıl) يس وَ الْقُرْآن
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Vasıl) ن وَ الْقلم
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Yâsîn 49, Ye harfi) يخصمون
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İskan	İskan	hü zamiri) يرضه
Meçhul	Meçhul	Meçhul	Malum	Meçhul	Meçhul	Hafs Malum) سيدخلون
ي	ي	ي	ن	ن	ن	Zuhruf 36) نقيض
Kesre	Kesre	Kesre	İki Vecih	Kesre	Kesre	Rahmân 24, Şin Harfi) المنشئات
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Mücâdele 11, Şin Harfi) انشزوا فاتشزوا
Feth	Feth	Feth	Feth	İmale	İmale	Ra Harfi) ادراك
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hâkka 28, He harfi) ماليه هلك
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen) سدي
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 58, vakfen) سوي
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tekvîr 12, Ayn Harfi) سعرت
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Müselât 20, Kaf'in İdğamı) نَخْلَفَكُمْ

d. Yahya b. Âdem > Şuayb > Ebû Avn Tariki

Şu'be > Yahya b. Adem > Şuayb					
Ebû Avn Tariki (5 Tarik)					
Misbah (Sarîfîni)	Misbah (Ebi'l-Fazl)	Mübhic (Sibtü'l-Hayyât)	Müstenîr (Attâr)	Müstenîr (Şermekânî)	
Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok	Yok	Tekbir
F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfi
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	Tahrîm 4, Hemze
Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfi
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Mâide 16) Ra Harfi
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	En'âm 23) لم تكن
Fetha Kesre İbdal	Fetha Kesre İbdal	Fetha İbdal	Fetha İbdal	Fetha İbdal	En'âm 109) Hemze
Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	الذکرین ve Diğerleri
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hü Zamiri ve hemze
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İbnis (Hafs)
İmale	İmale	feth	İmale	İmale	Se Harfinin İdğamı
ی	ی	ت	ت	ت	Mim Harfi
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Yûnus 78) تكون لكما
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Hûd 41) اركب معنا
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Yûsuf 11) Nun Harfi
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İmale Hemze	İmale Hemze	Ra harfi) يا بشري
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İsrâ 83) Hemze
İhtilas	İhtilas	İşmam	İhtilas	İhtilas	Fussilet 51) ناي
Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hafs gibi	Nun Harfi) من لدني
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze vasil halinde
Tevassut	Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr	Hemze vasil halinde
ی	ی	ت	ت	ت	Ayn Harfi) كهيعص عسق
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Meryem 25) تساقط
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Tâhâ 124,125, Mim Harfi) اعسى
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Nûr 31, Cim Harfi) جويهن
ی	ی	ی	ت	ت	Şuarâ' 63, Ra harfi) فرقى
ت	ت	ت	ت	ت	Neml 88) بما تفعلون
İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	Ankebût 19) اولم يروا كيف
İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	Vasıl) يس و القرآن
Kesre	Kesre	Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Vasıl) ن و القلم
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	Yâsin 49, Ye harfi) يخصمون
Meçhul	Meçhul	Malum	Meçhul	Meçhul	hü zamiri) يرضه
ی	ی	ن	ن	ن	Hafs Malum) سيدخلون
Kesre	Kesre	İki Vecih	Kesre	Kesre	Zuhruf 36) نقيض
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Rahmân 24, Şin Harfi) المنشآت
Feth	Feth	Feth	İmale	İmale	Mücâdele 11, Şin Harfi) انشزوا فاتشزوا
İzhar	İzhar	İzhar	Feth	Feth	Yûnus 16 hariç) ادراك
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Hâkka 28, He Harfi) ماليه هك
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen) مدى
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tâhâ 58, vakfen) سوى
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tekvîr 12, Ayn Harfi) سمرت
					Müselât 20, Kaf'in İdğamı) نخلتكم

e. Yahya b. Âdem > Şuayb > Niftaveyh Tariki

Şu'be > Yahya b. Adem > Şuayb							
Niftaveyh Tariki (7 Tarik)							
Seb'a (İbn Mücâhid)	Misbâh (Kettâni)	Misbâh (Şeneb ûzî)	Mübhic (Şezâî)	Kâmil	Misbâh (Şezâî)	Mübhic (Şenebû zî)	
Yok	Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok Âhir, Âmm	Yok, Âhir	Yok	Tekbir
Tevassut	F.Tevassut	F.Tevas sut	Tevassut	F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfi
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
Hazf	İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	İsbat	Hazf	(Tahrir 4, Hemze)
Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Sükun	Bqara 271, Nisâ 58, Ayn Harfi)
Kesre	Damme	Damme	Kesre	Damme	Damme	Kesre	(Mâide 16) Ra Harfi
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf İmale	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf Feth	İki Harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	(En'âm 23) لم تكن
Fetha Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Kesre	Fetha Kesre	Fetha Kesre	Kesre	(En'âm 109) أنها إذا
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	الفكرين ve Diğerleri
Sükun	Sükun	Sükun	ارجه	Sükun	Sükun	ارجه	Hü Zamiri ve hemze
يُنْشِئ	يُنْشِئ	يُنْشِئ	يُنْشِئ	يُنْشِئ	يُنْشِئ	يُنْشِئ	(Hafs) بنشئ
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	(Se Harfinin İdğamı) بلهت ذلك
İmale	İmale	İmale	Feth	Feth	İmale	feth	(Mim Harfi) رمي
ت	ي	ي	ت	ي	ي	ت	(Yûnus 78) يكون لكما
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam izhar	İdğam	İdğam	(Hüd 41) اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	(Yûsuf 11) لا تامنا
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	(Ra harfi) يا بشرى
İmale Hemze	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İmale Hemze	İmale Hemze	İki Harf Feth	İmale Hemze	(İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	(Fussilet 51) ناي
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İşmam	İhtilas	İhtilas	İşmam	(Nun Harfi) من لدني
Hemze Sakin	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hafs gibi	Hemze Sakin	(Hemze vasıl halinde) زَمْزًا اَنْتُونِي
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	(Hemze vasıl halinde) فَالِ اَنْتُونِي
Tûl	Tevassut	Tevassut	Kasr	Tevassut Tûl	Tevassut	Kasr	(Ayn Harfi) كهيعص عسق
ت	ي	ي	ت	ت	ي	ت	(Meryem 25) نَمَاطُ
Feth	Feth	Feth	İmale	Feth	Feth	İmale	(Tâhâ 124,125, Mim Harfi) اعني
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	(Nûr 31, Cim Harfi) جوبهين
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	(Şuarâ' 63, Ra harfi) فرقي
ت	ي	ي	ت	ت	ي	ي	(Neml 88) بما تعلقون
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	(Ankebût 19) اولم يروا كيف
İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	(Vasil) بين و القرآن
İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	(Vasil) ن و القلم
Fetha	Kesre	Kesre	Fetha	Fetha	Kesre	Kesre	(Yâsîn 49, Ye harfi) يخصمون
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	(hü zamiri) يرضه
Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	(Hafs Malum) سيدخلون
ن	ي	ي	ن	ي	ي	ن	(Zuhruf 36) نقيض
İki vecih	Kesre	Kesre	İKasre	Kesre	Kesre	Kesre	(Rahmân 24, Şin Harfi) المنشآت
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	(Mücâdele 11, Şin Harfi) انتزوا فانتزوا
Feth	Feth	Feth	Feth	İmale	Feth	Feth	(Ra Harfi) ادراك
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	(Hâkka 28, He Harfi) ماليه هلك
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	(Kıyâme 36, vakfen) سدي
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	(Tâhâ 58, vakfen) سوى
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	(Tekvîr 12, Ayn Harfi) سرعت
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	(Müselât 20, Kaf'in İdğamı) نَخْلَقُكُمْ

f. Yahya b. Âdem > Ebû Hamdûn Tariki (1)

Şu'be > Yahya b. Adem > Ebû Hamdûn 1 Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî (8 tarik diğer tablodadır.)											
Hammâmî Tariki (11 Tarik)											
Tizkâr	Misbâh	Kâmil	Cami' Ebi'l-Fâris el-Hayyât	Müsteni r (Hayyât)	Müsteni r (Attâr)	İrşâd Ebi'l-İzz	Kifâye-Kübrâ Ebi'l-İzz	Ravza Mâlikî	Tecrid (Mâlikî)	Tecrîd (Fârisî)	
Yok	Yok, Âhir	Yok, Âhir, Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir
Tevassut	F. Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasıl
İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	Lam Harfî
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze Harfî
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze Harfî (Tahrîm 4, Hemze)
Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfî
Kesre	Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mâide 16) Ra Harfî
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ي	ي	ت	ت	ت	En'âm 23) لم تكن
Fetha	Fetha	Fetha Kesre	Fetha	Kesre	Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	Kesre	Kesre	En'âm 109) أنها ادا Hemze
İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	الفقرين ve Diğerleri
ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	ارجه	Hü Zamiri ve hemze
ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث	ثبث (Hafs)
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Se Harfinin İdğamı) بلهت ذلك
Feth	İmale	Feth	Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	Mim Harfî) رمى
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Yûnus 78) يكون لكما
İdğam	İdğam	İdğam İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Hûd 41) اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Yûsuf 11) لا تأمنا Nun Harfî
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra harfî) يا بشرى
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51) ناي
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İşmam İhtilas	İşmam İhtilas	İşmam	İşmam	İşmam	Nun Harfî) من لدني
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasıl halinde) رَمَا النُّوْبِ
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasıl halinde) قَالَ النُّوْبِ
Tevassut	Tevassut	Tevassut Tûl	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr Tevassut	Kasr Tevassut	Tevassut	Kasr Tevassut Tûl	Kasr Tevassut	Kasr Harfî) كِهْمَص عَسَق
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Meryem 25) مَرْيَمُ
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 124, 125, Mim Harfî) اعصى
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Nûr 31, Cim Harfî) حَوْبِهِن
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Terkik	Şuarâ' 63, Ra harfî) غَرَقَ
ت	ي	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Nemî 88) بِمَا تَلْعَوْنَ
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Ankebût 19) اُولَمْ يَرَوْا كَيْفَ
İdğam İzhar	İzhar	İdğam İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	Vasıl) ن و القم
İzhar İdğam	İzhar	İzhar İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	Vasıl) ن و القم
Kesre	Fetha	Kesre Fetha	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Yâsîn 49, Ye harfî) بِخَصْمُونِ
İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	Hü zamiri) بِرْصِهْ
Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Hafs Malum) سِيْطَلُونِ
ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	Zuhruf 36) نَقِصْ
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Rahmân 24, Şin Harfî) الْعَمَشَاتِ
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Kesre	Kesre	Damme	Kesre	Kesre	Mucâdele 11, Şin Harfî) اِشْرَوْا فَانْشُرُوا
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Yûnus 16 hariç) اِرْكَكْ
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İdğam İzhar	İdğam İzhar	Hâkka 28, He harfî) مَالِيَهْ هَلْكَ
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen) سَدِى
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 58, vakfen) سَوِى
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tekvir 12, Ayn Harfî) سَعَرَتْ
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Müşelât 20, Kaf'in İdğamı) مَشْلَقَتِمْ

g. Yahya b. Âdem > Ebû Hamdûn Tariki (2)

Şu'be > Yahya b. Adem > Ebû Hamdûn Tariki 2									
Ebû Avn 1 Tarik	Savvâf > Ebû İsa el-Bağdâdî (19 Tarik) (Hammâmî 11 Tarik diğer tablodadır.)								
	Hallâlî 1 Tarik	Nehhâs 1 Tarik	Nehravânî 5 Tarik					İbn Şâzân 1 Tarik	
Kâmil	Misbâh	Misbâh	Câmi' Fâris el-Hayyât	Müstenîr (Hayyât)	Müstenîr (Attâr)	Kifâyet Kubrâ Ebi'l-İzz	İrşâd Ebi'l-İzz	Gâyetü'l-İhtisâr	
Yok, Âhir, Âmm	Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok Evvel Âmm	Tekbir
F. Tevassut	F. Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Fevka't-Tevassut	Medd-i Munfasil
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasil
İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	Lam Harfî
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hemze
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	جبرائيل (Tahrîm 4, Hemze)
Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	نعماء (Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfî)
Kesre	Damme	Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	مأدبة (Mâide 16) Ra Harfî
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	راء Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	راء Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ي	ي	ت	En'am 23) لم تكن (En'am 109) Hemze
Fetha Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	Kesre	Kesre	Fetha	Fetha	Fetha	فثا ve Diğerleri
İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	Hü Zamirî ve hemze
ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	ارجله	نيس (Hafs)
تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	تثنية	Se Harfinin İdğâmı) بلهت ذلك (Mim Harfî)
İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	ميم (Mim Harfî)
Feth	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	İmale	يونس 78) تكون لكما (Yûnus 41) اركب معنا (Hüd 41)
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	İsmam
İdğâm İzhar	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İdğâm	İsmam
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İsmam
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	يا بشرى (Ra harfî)
İmale Hemze	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İmale Hemze	İmale Hemze	İmale Hemze	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	إسراء (İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51) ناي
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İşmam İhtilas	İşmam İhtilas	İhtilas	Nun Harfî) من لدني (Nun Harfî)
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasil halinde) زلفا التوبي (Hemze vasil halinde)
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasil halinde) قال التوبي (Hemze vasil halinde)
Tevassut Tûl	Tevassut	Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr Tevassut	Kasr Tevassut	Kasr	Ayn Harfî) كهيعص عسق (Ayn Harfî)
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Meryem 25) تسقط (Meryem 25)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	تاهي (Tâhâ124,125, Mim Harfî)
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Damme	Nûr 31, Cim Harfî) جوبين (Nûr 31, Cim Harfî)
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	شوار' 63, Ra harfî) فرقي (Şuarâ' 63, Ra harfî)
ت	ي	ي	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Neml 88) بما نطقون (Neml 88)
ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	Ankebût 19) اولم يروا كيف (Ankebût 19)
İdğâm izhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	يس و القرآن (Vasil)
İzhar İdğâm	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	ن و القلم (Vasil)
Kesre Fetha	Fetha	Fetha	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Yâsin 49, Ye harfî) يحصمون (Yâsin 49, Ye harfî)
İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	İskan	hü zamirî) يرضه (hü zamirî)
Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Meçhul	Hafs Malum) سيقظون (Hafs Malum)
ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	Zuhruf 36) نخض (Zuhruf 36)
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Rahmân 24, Şin Harfî) المنشات (Rahmân 24, Şin Harfî)
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Mucâdele 11, Şin Harfî) اشروا فاشروا (Mucâdele 11, Şin Harfî)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	İmale (Hepsi)	Ra Harfî, Yûnus 16 hariç)) ادراك (Ra Harfî, Yûnus 16 hariç))
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hâkka 28, He Harfî) ماله ملك (Hâkka 28, He Harfî)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen) سدي (Kiyâme 36, vakfen)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 58, vakfen) سوي (Tâhâ 58, vakfen)
Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tahfif	Tekvir 12, Ayn Harfî) سرعت (Tekvir 12, Ayn Harfî)
Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Tam İdğâm	Muselât 20, Kaf'in İdğâmı) تحلفتم (Muselât 20, Kaf'in İdğâmı)

h. Uleymî > Esamm > İbn Huley' Tariki (1)

Şu'be > el-Uleymî > Esamm									
İbn Huley' Tariki (15 tarik)									
(6 tarik diğer tablodadır.)									
Süsencerci 1 Tarik	İbn Şazân 1 Tarik	Horasâni 1 Tarik	Hammâmî 6 Tarik						
Gâyetü'l- İhtisâr	Kıfâye Sitt	Câmiu'l Beyân (Dâni)	Câmi' (Ahmed el-Fârisi)	Tizkâr	Kıfâyetü'l- Kubrâ Ebi'l-İzz	Ravza Mâlikî	Tecrid (Mâlikî)	Tecrid (Fârisî)	
Yok, Evvel, Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir
F. Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tevassut	F. Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfi
İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	Hemze
İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	Harat (Tahrir 4, Hemze)
Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfi
Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mâide 18) Ra Harfi
İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Harekiden önce Ra ve Hemze
İki Harf İmale	İki Harf Fetha	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Zamirden önce Ra ve Hemze
ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	En'âm 23) لم تكن
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	En'âm 109) انها اذا Hemze
İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	Düğerleri
Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Hu Zamiri ve Harfe
Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs gibi İdğam	Hafs (Hafs Harfinin İdğamı)
imale	Feth	İmale	Feth	Feth	Feth	Feth	İmale	İmale	Mim Harfi)
ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Yûnus 78) يكون لكما
İzhar	İzhar	İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hud 41) اركب معنا
İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	Yûsuf 11) لا تأمنا Harfi
İmale	Feth	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	İmale	İmale	Ra harfi)
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51) ناي
İhtilas	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	Nun Harfi)
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasıl halinde)
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze vasıl halinde)
Kasr	Kasr	Tevassut	Kasr,	Tevassut	Kasr Tevassut	Tevassut	Kasr Tevassut Tûl	Kasr Tevassut Tûl	Ayn Harfi)
ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Merjem 25) تَنْطَلَقْ
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 124,125, Mim Harfi)
Kesre	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Nûr 31, Cim Harfi)
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Terkik	Şuarâ' 63, Ra harfi)
ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Nemî 88) ما نعلمون
ي	ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Ankebût 19) اولم يروا كيف
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Vasil) يس و القرآن
İzhar	İdğam	İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Vasil) ن و الظلم
Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Yâsin 49, Ye harfi)
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İskan	İskan	hu zamiri)
Malum	Malum	Meçhul	Malum	Malum	Malum	Malum	Malum	Malum	Hafs Malum)
ن	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Zuhruf 36) نفث
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Rahmân 24, Şin Harfi)
Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mucâdele 11, Şin Harfi)
İmale (Hepsi)	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra Harfi) Yûnus 16 haric
İzhar	İzhar	İzhar İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hâkka 28, He Harfi)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 58, vakfen)
Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Tekvîr 12, Ayn Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Muselât 20, Kaf'in İdğamı)

I. Uleymî > Esamm > İbn Huley' (2) ve Razzâz Tariki

Şu'be > Uleymî > Esamm									
Razzâz 3 Tarik			İbn Huley' 6 Tarik						
Kâmil	Misbâh	Mühbic Sibtu'l-Hayyât	İbn Mihrân 1 Tarik	Mesâhifi 1 Tarik	Nahvî 1 Tarik	Habbâzî 1 Tarik	Nehravânî 1 Tarik	Beledî 1 Tarik	
			Gâye İbn Mihrân	Câmi' Ahmed el-Fârisî	Telhis Ebi Ma'sher	Kâmil	Kifâye Kübrâ	Ebu'l-Yemen el-Kindî (Neşr)	
Yok, Âhir, Âmm	Yok, Âhir	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok, Âhir, Âmm	Yok	Yok	Tekbir
F.Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	F.Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Medd-i Muttasıl
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Lam Harfi
İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	Hemze جبرائیل
İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	İsbat	حیرل (Tahrim 4, Hemze)
Sûkun	Sûkun	Sûkun	İhtilas	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	Sûkun	نعما (Bakara 271, Nisâ 58, Ayn Harfi)
Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	مأدلة (Mâide 16) Ra Harfi
İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	İki Harf Feth (En'âm 76 imale)	Harekeliden önce Ra ve Hemze
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf İmale	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Zamirden önce Ra ve Hemze
ي	ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	En'âm 23) لم تكن
Kesre	Kesre	Fetha	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	En'âm 109) أنها اذا
İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	Diğerleri
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Sûkun	Hafs gibi	Hafs gibi	Sûkun	Hafs gibi	Hü Zamiri ve hemze
Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	Hafs gibi	نيس (Hafs)
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	Se Harfinin İdğamı) بلهت ذلك
Feth	İmale	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Mim Harfi) رمي
ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Yûnus 78) تكون لكما
İzhar	İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hûd 41) اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	Nun Harfi) لا تأمنا (Yûsuf 11)
İmale	İmale	İmale Feth	İmale	İmale	İmale	İmale	Feth	İmale	Ra Harfi) يا برى (Ra Harfi)
İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	Hemze İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	İki Harf İmale	(Hemze) İsrâ 83) ناي
İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Hemze İmale	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	İki Harf Feth	Fussilet 51) ناي
İhtilas	İhtilas	İşmam	İhtilas İşmam	İşmam	İhtilas	İhtilas	İşmam	İşmam	(Nun Harfi) من لنسي
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	(Hemze vasıl halinde) زلما التوبي
Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hafs gibi	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	Hemze Sakin	(Hemze vasıl halinde) قال التوبي
Tevassut, Tûl	Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr,	Kasr	Tevassut Tûl	Kasr	Tevassut	Ayn Harfi) كهيص عسق
ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Meryem 25) نسيط (Meryem 25)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ124,125, Mim Harfi) اعني (Tâhâ124,125, Mim Harfi)
Damme	Damme	Kesre	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Nûr 31, Cim Harfi) حيوبين (Nûr 31, Cim Harfi)
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Şuarâ' 63, Ra harfi) فرق (Şuarâ' 63, Ra harfi)
ي	ت	ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Neml 88) بما تعطون (Neml 88)
ي	ي	ت	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Ankebût 19) اولم يروا كيف (Ankebût 19)
İzhar	İdğam	İzhar İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Vasil) يس و القرآن (Vasil)
İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Vasil) ن و القلم (Vasil)
Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Ye harfi) يا صين (Yâsin 4, Ye harfi)
İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	İhtilas	hü zamiri) برضة (hü zamiri)
Malum	Malum	Malum	Meçhul	Malum	Malum	Malum	Malum	Malum	Hafs Malum) سيدخلون (Hafs Malum)
ي	ي	ن	ي	ي	ي	ي	ي	ي	Zuhruf 36) نفيض (Zuhruf 36)
Kesre	Kesre	Kesre Fetha	Fetha	Kesre	Kesre Fetha	Kesre	Kesre	Kesre	Rahmân 24, Şin Harfi) المنشات (Rahmân 24, Şin Harfi)
Kesre	Damme	Kesre	Kesre Damme	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre	Mucâdele 11, Şin Harfi) انشروا فانشروا (Mucâdele 11, Şin Harfi)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Ra Harfi) ادراك (Ra Harfi)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Hâkka 28, He Harfi) ماليه هلك (Hâkka 28, He Harfi)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Kiyâme 36, vakfen) سدى (Kiyâme 36, vakfen)
Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Feth	Tâhâ 58, vakfen) سوى (Tâhâ 58, vakfen)
Teşdid	Tahlif	Teşdid	Tahlif	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Teşdid	Tekvîr 12, Ayn Harfi) سمرت (Tekvîr 12, Ayn Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Nakis	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Kaf'in İdğamı) تخلفكم (Mûselât 20, Kaf'in İdğamı)

2. Hafs Rivâyeti

a. Ubeyd-Üşnânî > Hâşimî Tariki

Hafs > Ubeyd > Üşnânî > Hâşimî Tariki (10 Tarik) İbn Galbûn 4, Abdüsselam 2, Milencî 2, Habbâzî 1, Kâruzûnî 1 tarikidir.										
Habbâzî Tariki	Milencî Tariki		Kâruzûnî Tariki	Abdüssel âm Tariki		İbn Galbûn Tariki 4				
Kâmil	Kâmil	Gâyetü' l -İhtisar	Mübhic	Câmiu'l- Hayyât	Müstenîr	Tezkira	Telhisu'l- ibârât İbn Bellime	Teysîr	Şâtbiyye	
Yok, Âhir, Âmm	Yok, Âhir Âmm	Yok, Evvel Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir (Âhir, Duhâ süresinin sonu, Evvel ise İnşirâh süresinin başı, Âmm, bütün sureler için)
Fevka't- Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tûl	F. Tevassut	F. Tevassut	Fevka't- tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	F. Tevassut	F. Tevassut	Fevka't- Tevassut	Tevassut	Medd-i Muttasıl
Hâşimî tarihinde hemzeden önce sakin harfte sekteli okuma yoktur.										Hemzeden önce sakin Harfte Sekte (Sekte hâs, lamı tarif, sakin ye ve aynı kelimede olan sekte, Âm ise bu üç kelime ve aynı kelimede olan sakin harfte olur.)
Maal Ğunne		Bila Ğunne								Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
س	س	س	س	س	س	ص	ص	س	س	يَبْصُطُ بِصُطَّةٍ
س	س	س	س	س	س	ص	ص	س ص	س ص	مُصْطَبِرُونَ
س	س	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	بِصْطَبِرٍ
İbdal Teshil	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal Teshil	ve الذكرين
İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	يلهث ذلك
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam İhtilas (Ravn)	İşmam İhtilas	لا تمانا
Tûl Tevassut	Tûl Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tûl Tevassut	كهيعص عسق (Ayn Harfi)
Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	عوجاً قَبِيحاً
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا
Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	مَنْ رَقِيَ بِلَ زَانٍ
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim Terkik	فرق (Ra Harfi)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	İsbat, Hazf	İsbat, Hazf	آتَانِي الله (vakf)
Hâşimî tarihinde vasil halinde tek vecih izhar ile okunur.										يس والقرآن ن و القلم (Vasil)
Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Damme	Fetha	Fetha, Damme	Fetha, Damme	ضعف (Dat Harfi)
İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	İsbat	Hazf, İsbat	شلا سلا (Vakf)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar İdğam	İdğam İzhar	مالیه هلك (Hâkka 28, He Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam (Nâkıs İdğam)	نَخْلَعُكُمْ (Kaf Harfinin İdğamı)

b. Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki (1)

Hafs > Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki 1 (14 Tarik)										
(Nehravânî 2, İbn Allâf 1 ve Mesâhifî 1 tariki diğer tablodadır.)										
Hammâmî Tariki 10										
Kıfâye Kübrâ Ebu'l-İzz	Kâmil	Câmiu' l-Hayvât	Tizkâr İbn Şitâ	Tecrîd (İbn Fehhâm Mâlikî	Tecrîd İbn Fehhâm (Fârisî)	Misbah (Misbâh'ta Temimî ve Habbârî olarak 2 ayrı tarik var.)	İrşâd Ebu'l-İzz	Ravza Mâlikî		
Yok	Yok Âhir Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok, Âhir	Yok, Âhir	Yok	Yok	Tekbir
Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Yok	Yok	Yok	Yok Sekte Âmm	Yok	Sekte Hâs	Yok	Yok	Yok	Sekte Âmm	Hemzeden önce sakın Harfte Sekte
Bila Ğunne	Maal Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
س	س	س	س	س	س	ص	ص	س	س	بِصْطُ بِصْطُ
س	س	س	س	س	س	س	س	س	س	مُصْطَرُونَ
ص	س	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	بُصْطِرْ
İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İzkrin ve Diğerleri
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam İzhar	İdğam İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İlâhîlîk
İdğam	İzhar	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İrâkîlîk
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İlâhîlîk
Kasr	Tevassut Tûl	Kasr	Tevassut	Tûl Tevassut Kasr	Kasr	Tevassut	Tevassut	Kasr	Tevassut	(Ayn Harfi) كهيعص عسق
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	عَوَجًا قِيمًا
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	مِنْ مَرْقَبِنَا هَذَا
Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sektesiz	مَنْ رَقِي بِلَ رَانَ
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Terkik	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	(Ra Harfi) فَرَى
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	(vakf) اَتَانِي اللّٰه
Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	(Dat Harfi) ضَعْف
Hazf	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	(Vakf) سَلَايِلَا
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	(Hâkka 28, He Harfi) مَالِيَه هَكَ
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	(Kaf Harfinin İdğamı) نَخْلَفْنَمْ

c. Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki (2)

Hafs > Ubeyd > Üşnânî > Ebû Tâhir Tariki 2 (14 Tarik) (Hammâmî tariki diğer tablodadır)				
Nehravânî 2, İbn Allâf 1 ve Mesâhifî 1 tariktir.				
Mesâhifî Tariki 1	İbn Allâf Tariki 1	Nehravânî Tariki 2		
Kıfaye Sitt Sibtu'l-Hayyât	Tizkâr İbn Şitâ	İrşâd Ebiu'l-İzz	Kıfaye Kübra Ebu'l-İzz	
Yok	Yok	Yok	Yok	Tekbir
Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Yok	Yok Sekte Âmm	Yok	Yok	Hemzeden önce sakın Harfte Sekte
Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
س	س	س	ص	يَنْصُطُ بِصُطَّةٍ
س	س	س	س	مُصِطْرُونَ
ص	ص	ص	ص	بِمُصِطْرٍ
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	الذكرين ve Diğerleri
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	يلهث ذلك
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	لا تامنا
Kasr	Tevassut	Kasr	Kasr Tevassut	(Ayn Harfi) كهيعص عسق
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	عَوَجاً قَبِيْماً
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	مِنْ مَرْقَبِنَا هَذَا
Sekte	Sektesiz	Sekte	Sektesiz	مَنْ رَقِيَ بَلْ رَانَ
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	فرق (Ra Harfi)
İsbat,	Hazf	Hazf	Hazf	أتاتى الله (vakf)
Ebû Tâhir tarikinde vasıl halinde tek vecih izhar ile okunur.				يس و القرآن ن و القلم
Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	(Dat Harfi) ضَعِفَ
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	(Vakf) سَلَّاسِلَا
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	مالیه هلك (Hâkka 28, He Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	نَخْلَقُكُمْ (Kaf Harfinin İdğamı)

d. Amr > Fîl Tariki

Hafs > Amr > Fîl Tariki (14 Tarik) Veli Tariki 12, İbn Halil tariki 2 tariktir.																	
Hammâmi İzmirî'nin ilave ettiği Tarik Bu tarikler Nesr'de yoktur. (3 Tarik ilave) (Veli)			İbn Halil 2		Hammâmi 8								Taberî 4				
Câmiu' l-Hayyât İbn Fârisî	Ravza Mâlikî	Ravza Muaddel	Mühic	Misbah	Tizkar	Gayetü'l -ihtisâr	Kifâye Kübrâ Ebrî'İzz	Misbah	Kâmil	Müstenir Fârisî el-Hayyât-	Müstenir Attâr	Müstenir Şermekânî	Veciz	Müstenir Attâr	Müstenir Şermekânî	Kâmil	
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok ahir	Yok	Yok, Ewel, Âmm	Yok	Yok Âhir	Yok Âhir Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok Âhir Âmm	Tekbir
Kasr	Kasr	Kasr	Fevka'l- Kasr	Tevassut	Kasr Fevka'l- Kasr	Kasr Fevka'l- Kasr	Kasr	Kasr	Kasr Fevka'l- Kasr	Kasr	Kasr	Kasr	F. Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	F. Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Bu tarikte hemzeden önce sakın harfte sekte yoktur.																	Hemzeden Önce Sakın Harfte Sekte
Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Maal Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Maal Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Maal Ğunne	Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
ص	س	س	س	س	س	س	س	ص	ص	س	س	س	س بسط بصطة	ص	ص	ص	بسط بصطة
س	ص	س	س	س	س	س	س	س	س	س	س	س	ص	ص	ص	س	مضبوطون
ص	ص	ص	ص	س	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	ص	س	ص	ص	ص	بمضبوط
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal ve Diğerleri
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam (İzhar)	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam
İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	Arak ve Ma
İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	لا تاسا
Kasr	Tevassut	Kasr	Kasr	Tevassut	Tevassut	Kasr	Kasr Tevassut	Tevassut	Tûl Tevassut	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr	Kasr	Tûl Tevassut	كبيص عسق (Ayn Harfi)
Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	عزجا قندا
Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	Sektes iz	من مزقندا هذا
Sektes iz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sekte	Sektes iz	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	Sekte	من ران من ران
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	غرق (Ra Harfi)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	أبني الله (Vakîf)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	يس و القرآن ن و القم
Fetha	Damm e	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Damm e	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha	Fetha Damm e	Fetha	Fetha	Fetha	ضغف (Dat)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	Hazf	Hazf	İsbat	شاذبلا (Vakfen)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	ماله ملك (Hakka 28, He Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	نظفم (Kaf'in İdğamı)
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Medd-i Ta'zim

e. Amr > Zür'ân Tariki (1)

Hafs > Amr > Zür'ân Tariki 1 (14 Tarik)									
Sûsencerdi 4, Nehravâni 2, Hammâmî 3 Tariktir. (İbn Şâzân 1, Horasânî 1, Mesâhîfî 3 Tarikleri diğer tablodadır.)									
Hammâmî Tariki 3			Nehravâni Tariki 2		Sûsencerdi Tariki 4				
Müstenîr	Câmi'u'l-Hayyât İbn Fâris	Tizkar	Kifâyet Kübrâ Ebi'l-İzz	Müstenîr Attâr	Tecrîd İbn Fehâm	Gâyetü' l-İhtisâr Ebi'l-Alâ'	Misbâh	Ravza Mâlikî	
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok Âhir Âmm	Yok, Âhir, Âmm	Yok	Tekbir
Tevassut	Kasr	Tevassut	F.Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	Tûl	Tûl	Tûl	Medd-i Muttasıl
Yok	Yok	Yok Âmm	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Hemzeden önce sakin Harfte Sekte
Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Maal Ğunne	Maal Ğunne	Bila Ğunne	Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
ن	ص	ص	ن	ن	ن	ص	ص	ن	بِصْطٍ بِصْطَةٍ
ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	مُصْطِرُونَ
س	ن	س	ن	ص	ن	ص	ص	ن	بِصْطِطٍ
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal Teshil	İbdal, Teshil	İbdal	الذکرین ve Diğerleri
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	يلهث ذلك
İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İzhar	İdğam	ارکب معنا
İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	İsmam	لا تاملنا
Kasr	Kasr	Tevassut	Kasr Tevassut	Kasr	Kasr Tevassut Tûl	Kasr	Tûl Tevassut	Tevassut	(Ayn Harfi) کھيحص عسق
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	عَوَجًا قَبِيْنَا
Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	مِنْ مَرَقَدْنَا هَذَا
Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	مَنْ رَقِي بِئْ رَانَ
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Terkik	Tefhim	Tefhim	Tefhim	فرق (Ra Harfi)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	اَتَابِي اللّٰه (Vakıf)
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	يس و القرآن ن و القلم
Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Damme	Fetha	ضغَب (Dat)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	İsbat	Hazf	سَلَسِلَا (Vakfen)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	مالِيَه هَلَك (Hâkka 28, He Harfi)

f. Amr > Zür'ân Tariki (2)

Hafs > Amr > Zür'ân Tariki 2 (14 Tarik)							
İbn Şâzân 1, Horasânî 1, Mesâhifi 3 Tariktir. (Sûsencerdî 4, Nehravânî 2, Hammâmî 3 tarikleri diğer tablodadır)							
Hammâmî İzmirî'nin Neşr'da olmayan 2 Tarik ilavesi		Mesâhifi Tariki 3			Horasânî Tariki	İbn Şâzân Bekr Tariki 1	
Ravza Muaddel	Ravza Mâlikî	Müstenîr Attâr	Câmi' Ahm ed el-Fârisî	Misbâh	Câmiu'l- Beyân (Dâni)	Gâyetü' l- İhtisâr Ebi'l-Alâ'	
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok, Evvel Âmm	Tekbir
Kasr	Kasr	Tevassut	Tevassut	Tevassut	F. Tevassut	Tevassut	Medd-i Munfasıl
Tûl	Tûl	Tûl	Tûl	Tevassut	F. Tevassut	Tûl	Medd-i Muttasıl
Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Hemzeden önce sakın Harfte Sekte
Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Bila Ğunne	Lam ve Ra harflerine İdğamda Ğunne
ص	س	س	ص	س	ص	ص	يَبْصُطُ بِصْطَة
س	س	س	س	س	س	س	مُصْطِرُونُ
س	س	س	س	س	س	ص	بِصْطِرُ
İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	İbdal	الذكرين ve Diğerleri
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	يلهث ذلك
İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İdğam	İzhar	İdğam	اركب معنا
İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam	İşmam İhtilas	İşmam	لا تامنا
Kasr	Tevassut	Kasr	Kasr	Tevassut	Tûl Tevassut	Kasr	(Ayn Harfi) كهيعص عسق
Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	عَوَجًا قِيمًا
Sektesiz	Sekte	Sektesiz	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sektesiz	مَنْ مَرَقَدْنَا هَذَا
Sekte	Sekte	Sekte	Sektesiz	Sekte	Sekte	Sekte	مَنْ رَى بَلْ رَانَ
Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim	Tefhim Terkik	Tefhim	(Ra Harfi) فرى
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	Hazf	(Vakıf) أَتَانِي اللَّهُ
İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İdğam	İzhar	İzhar	يس و القرآن ن و القلم
Damme	Fetha	Damme	Damme	Fetha	Damme	Damme	ضعف (Dat)
Hazf	Hazf	Hazf	Hazf	İsbat	Hazf	Hazf	شلابلا (Vakfen)
İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar	İzhar İdğam	İzhar	مالیه هلك (Hâkka 28, He Harfi)
Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	Tam İdğam	نَخْلَقُكُمْ (Kaf'ın İdğamı)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Hasan Hüseyin HAVUZ		
Doğum Yeri ve Yılı	-		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça-62		
Eğitim Durumu	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1990	1996	Manisa İmam Hatip Lisesi
Lisans	1996	2001	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Lisans Yan Dal	2006	2011	Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2013	Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri / Tefsir
Doktora	2014	2017	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Tefsir bilim dalında tez tamamlanamamıştır.
Doktora	2018	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi
Diğer	2017	2019	*1988-1990 yılları arasında Manisa Maldan Köyü Kur'an Kursunda hafızlığını ikmal etmiştir. *2012-2015 yılları arasında Süleyman Mintaş hocadan tefsir okumuştur. *2017-2019 yılları arasında eş-Şeyh Dr. Muhammed Kâzım Ali el-Macmaî el-İrâkî'den Tecvid ve Kıraat-ı Aşere (Şâtıbiyye ve'd-Dürre) okuyup icazet almıştır.
Çalıştığı Kurum(lar):	Başlama ve Ayrılma Tarihleri		Çalışılan Kurumun Adı
Diyanet İşleri Başkanlığı (Fahri)	1998	2001	Bursa/Yıldırım/Gülveren Cami İmam Hatiplik
Diyanet İşleri Başkanlığı	2001	2005	Çankırı/Bayramören/Göynükören Köyü; Manisa/Yunusemre/Muslih Köyü İmam Hatiplik
Milli Eğitim Bakanlığı	2005	2015	Kars/Kağızman YİBO Din Kültürü Öğretmenliği, Manisa/Selendi/Fatih İ.Ö.O ve İmam Hatip Lisesi, Manisa /Turgutlu/Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2015	----	İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kur'an-ı Kerim Öğretim Görevlisi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-----		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-----		
Yayınlar:	1-Çağdaş Müşkilü'l-Kur'an (Muhammed Esed Örneği) , Boy Yayınları, Denizli, 2015. 2-Tafsilatlı Tecvid Hükümleri , Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018. 3-Muhammed Esed'in Mucize Anlayışına Klasik Tefsirler Işığında Eleştirel Bir Yaklaşım , Afyon Kocatepe Üniversitesi AKİD İslami İlimler Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 1, Haziran 2019. 4-Âsım Kıraatının Senedi ve Şu'be-Hafs Rivâyetlerinin Temellendirilmesi , Balıkesir İlahiyat Dergisi, (BAİD) Sayı 12, Aralık 2020.		
Diğer:			
İletişim (e-Posta)			
Tarih İmza Adı Soyadı		Hasan Hüseyin HAVUZ 27/06/2022	